Dispereert niet. Deel 2

Twintig eeuwen historie van de Nederlanden

A. Algra en H. Algra

bron

A. Algra en H. Algra, *Dispereert niet. Twintig eeuwen historie van de Nederlanden. Deel 2*. Uitgeverij T. Wever, Franeker 1978 (achtste druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/algr001disp02_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

H. Algra de roemrijke zeven

1. Het ferme offensief

Breda.

In februari 1590 luidden de feestklokken in de vrije Nederlandse gewesten. Vreugdevuren werden ontstoken en in de kerk werd God gedankt voor de victorie. De verrassing van Breda! Het feit is bekend gebleven en op schier elke lagere school wordt er jaarlijks een lesuur aan gewijd. Wij zullen het verhaal slechts kort samenvatten.

Breda was vanouds een stad van de Nassauers. In de kerk waren de praalgraven van Engelbert van Nassau en zijn gemalin en op het kasteel hadden de graven, ook Willem van Oranje, geresideerd. Uit ‘zonderlinge affectie’ tot diens huis had schipper Adriaen van Bergen zich bereid verklaard mee te helpen aan de aanslag. Hij leverde al jaren turf op het kasteel en daarom werd zijn schip niet meer gevisiteerd. Er werd een zoldering in het schip aangebracht, en daaronder kwamen 80 soldaten te zitten, met hun commandant, kapitein Héraugiêre. Het waren uitgelezen manschappen, ‘al jonck, dapper, stout, onbevreest volck, weynighe daeronder die baert hadden’. Het ging eerst niet naar wens, want de oostenwind deed het water dalen en daarna bevriezen. Des nachts moesten de manschappen hun schuilplaats verlaten om zich van voedsel te voorzien. Eindelijk lukte het, met hulp uit het kasteel, waar men reikhalzend uitzag naar brandstof, binnen te komen. Het schip was lek; de schipper was al vertrokken en had het gevaarlijke geval aan twee knechts overgelaten: die pompten om het leven, terwijl onder de turf werd gehoest en Matthijs Helt zijn ponjaard trok met het verzoek hem te doorsteken, als hij zijn hoesten niet meer kon bedwingen. Toen het schip gemeerd was, werd de bovenlast snel weggesleept en alleen door het aanbieden van een drinkgeld werden de dragers bewogen, er voor vandaag mee uit te scheiden.

Het is bewonderenswaardig, ‘dat deze jonghe man, in sulcken perijckel, daer hy den doot steets voor oogen sach, hem noyt veranderde van gelaet, varwe noch spraeck, oock altoos, hoe jonck hy was, raet by hem selven vant, ende elck een bequaem antwoort gaf. Des Capiteyns dienaer quaem ooc op 't schip, kreunende, dat den torf argher was, als hy plach t'ontfanghen: daer op de Schipper antwoordde, den besten light onder, dien heb ic voor den capiteyn verordent.’

Men was op het kasteel voorzichtig. Maurits scheen wat in zijn schild te voeren. Misschien Geertruidenberg? De commandant van

Breda was reeds derwaarts vertrokken, om een oogje in 't zeil te houden. En de voorzichtige sergeant-majoor vergunde slechts één van beide schippers aan boord te blijven; de andere moest het kasteel uit, en - ging de troepen van Prins Maurits opzoeken met de boodschap, zich gereed te houden. Midden in de nacht kwamen de mannen onder de turf te voorschijn, de wachten werden overrompeld en gedood, het kasteel was in hun handen en ze lieten Maurits met zijn troepen binnen. Toen capituleerde ook de stad. En stad en kasteel bleven behouden; dat was nog van meer belang. Nu hadden de Staatsen een vooruitgeschoven post in Brabant. Maurits zorgde er nog hetzelfde jaar voor, dat de frontieren opschoven in de richting van Breda: hij veroverde Hedel, Hemert, Crêvecoeur, Steenbergen en de schans Ter Heide. Een poging, om Nijmegen te verrassen, mislukte, maar tegenover die stad bouwde Maurits een sterke schans, Knodsenburg, waardoor de Betuwe werd gedekt. Knodsenburg was genoemd naar de Knodsendragers, d.i. bewoners van Nijmegen, die voor woelziek golden, telkens relletjes veroorzaakten en dan met hun knotsen op straat kwamen.

Lochem.

Men moet zijn vijand nooit imiteren, dat is een bewijs van zwakheid. De Spanjaarden ondervonden het in 1590, toen zij Lochem wilden verrassen. Het is de fameuze geschiedenis met de hooiwagens, door Staring bezongen. Het is een aardig verhaal. De waagmeester en de pastoor van Zutphen verzonnen het geval: Enige Spaanse soldaten, als boeren verkleed, onder het hooi verborgen, zouden binnen Lochem worden gereden. Maar de portier had het recht, van ieder voer hooi in de poort te plukken wat hij krijgen kon. Des portiers zoon en andere jongens oefenden dat recht zo ijverig uit, dat zij een been in de hand kregen. Het scheen, dat de aanslag toch nog zou lukken; snel sprongen de soldaten te voorschijn en doodden de wacht. Reeds lieten zij hun helpers binnen, maar in een straatgevecht werden zij er weer uitgeworpen. De waagmeester van Zutphen kwam er bij om.

De aanval.

Er is een doodeenvoudige waarheid op strategisch gebied, die te dikwijls wordt vergeten: een oorlog wordt alleen gewonnen door aan te vallen. De verdediging moet een beslist tijdelijk karakter dragen. Het voor altijd afzien van het offensief, het zich eenzijdig

instellen op de verdediging, is reeds een morele capitulatie. Daarom zijn de eerste jaren van Parma's landvoogdij voor ons volk zulke slechte jaren geweest. Zó lang had men zich tot de verdediging beperkt en *dus* steeds terrein verloren, dat het een waagstuk scheen, om nog ooit weer een aanval te ondernemen.

> Die altoos slaghen wil keeren ende nimmer
> wederslaen, die moet ghewis vergaen. (Van Reyd)

Die ban moest worden verbroken. Het is de eer van Willem Lodewijk geweest, dat hij dat heeft begrepen en bepleit. Heel in het begin van 1590, nog voor de val van Breda, was hij in Den Haag, om dat te bepleiten. De Staten voelden er weinig voor. Men zou, ‘den vyant soeckende, eenen slapenden hont wecken’. Dat is de dwaze consequentie van hen, die zweren bij het defensief. Zij zitten op de vijand te wachten! De secretaris van Willem Lodewijk, Everhardus van Reyd, heeft de gedachten van zijn meester, die toen in Den Haag werden vertolkt, weergegeven. En Willem Lodewijk was een welsprekend man!

Nu was de kans schoon, om de grote rivieren te bevrijden en de vijand over de Rijn en de Maas te drijven, waardoor onze positie veel zou worden verbeterd. Nooit was er beter gelegenheid: de Armada was vernietigd, de Spaanse koning gemengd in Franse zaken; Parma werd gewantrouwd; de Spaanse soldaten waren ontevreden. Als déze kans werd verzuimd, het zou nooit voor het nageslacht zijn te verantwoorden. Wijze mannen hebben geleerd, de vijand niet te onderschatten. Maar even verkeerd is het, hem te overschatten en te wanhopen aan de goede middelen, die God heeft verschaft. Als de grote rivieren vrij zijn, dan is ‘den Thuyn vande Vereenichde Nederlanden so veel wijder ende stercker gemaeckt’.

> ‘Badt daerom dat die Staten wilden een hart vatten, alle nooddruft tegens den aenstaenden somer bestellen, ende de saeck in den Name Godes aenveerden, radende van Groeningen te beginnen, ghemerckt dat aldaer het meeste profijt ware, den lichtsten arbeydt ende de meeste seeckerheydt: 't meeste profijt, om dat de vyandt gheen rijcker, machtiger ende voornemer stadt heeft aen d'Oost-syde van de Maes, waer mede groote contributie gewonnen, ende Vrieslant metten Omlanden connen bevrijdt werden. Welke Provincien soo bequaem ter zee ende tusschen de Moerassen liggen, dat wesen-

> de die vyant eens daer uyt ghebracht, deselve immers soo grooten voordeel hebben, om gehanthaeft ende verdedight te worden, als Hollandt ende Zeelandt selve. Den lichtsten arbeydt, omdat onse Legher nerghens beter ghespyst, met minder moeyten begraven (= ingegraven), ende met doorstekinghe van dijcken bevrijt can werden.'

Trouwens, Willem Lodewijk wees er terecht op, door de inneming van vele schansen was Groningen al half geblokkeerd. De bevolking in het bezette gebied in de noordelijke gewesten zag uit naar bevrijding, 'zij was muitende ende verdrietig'. Willem Lodewijk had de zaak goed bekeken. Want twee maanden later schreef Francisco Verdugo, die de Spanjaarden in het Noordoosten van ons land commandeerde, een brief uit Groningen aan Parma, waarvan een vertaling te vinden is in het Huisarchief van Oranje-Nassau. Misschien is de brief onderschept. In elk geval, hij is duidelijk. Verdugo klaagt:

> 'Van dit landt en is geen vrucht meer te verwachten, want er niet en is. - Ick bevijnde my in 't punct van te verliesen steeden ende provincien. U hoocheyt mij met middelen niet ontsettende, soo en can ick de vijandt geen wederstandt doen.'

Dat staat in een brief van 15 maart 1590. En toen duurde het nog een jaar, voordat het eigenlijke grote offensief van onze kant begon. Een aanval, waartoe Willem Lodewijk zich aanbood 'met vasten betrouwen van soo gheluckighen voortganck door Godes zegen, dat hy nimmermeer beschaemt soude werden, als hebbende meer gheroemt dan inderdaet bewesen'.

Het glorieuze jaar 1591.

En toen, in 1591, is het er van gekomen. Elizabeth had nog net tevoren schamper gevraagd, welke veldheer van naam men aan het hoofd van het Nederlandse leger zou stellen. Maurits veroverde zich een naam. Maar toen hij begon, moest er eerst binnenskamers heel wat worden gestreden. Friesland stond er op, dat Steenwijk, Koevorden en Groningen werden aangepakt; Holland voelde meer voor een actie tegen Geertruidenberg. Men werd het tenslotte eens, dat eerst de IJsellinie moest worden aangepakt, die door de gunstelingen van Leicester was verraden. Het werd een snel succes: binnen vijf dagen werd Zutphen ingenomen en de avond van de capitulatie werd de artillerie reeds ingescheept naar Deventer. De

stad hield het tien dagen uit. Verdediger was graaf Herman van den Bergh, een zoon van graaf Willem van den Bergh en van Maria, zuster van Prins Willem van Oranje. Herman van den Bergh was dus een volle neef van Maurits zowel als van Willem Lodewijk. Een Spaans kapitein had dan ook al gezegd: dit zal een zeldzame krijg worden. Cousins binnen en buiten de vesting; men zal spiegelgevechten maken en dan een verdrag sluiten. Herman van den Bergh had zich evenwel dapper geweerd en toen hij in de tent van Maurits werd gebracht, was hij gewond, blind ... Eén oog werd later weer beter. De gebroeders Van den Bergh hebben aan Spaanse zijde veel gepresteerd. Eens streed hun vader mee tegen Spanje, in Gelre in 1572, maar haastig was hij weggetrokken, toen Alva kwam, en had zich daarna weer met Spanje verzoend.

Na de IJsellinie was Groningen aan de beurt; Friesland had toch uitdrukkelijk bedongen, dat men na de IJselvestingen het Noorden zou aanpakken. Een aanval op de stad zelf werd nog niet geriskeerd, maar Delfzijl werd veroverd, de toevoerhaven van Groningen. Daarna vielen ook de schansen bij Enumatil en Lettelbert. Die bij Zoutkamp en Reide had Willem Lodewijk reeds in 1589 bezet. Groningen werd wel sterk geblokkeerd.

Discipline.

Tijdens de opmars door Drente plunderden enige ruiters een boerenwoning en tracteerden de boer op een musketkogel. Onmiddellijk liet Maurits de trompetten blazen en elke ritmeester zijn troep verzamelen. Toen defileerden de ruiters voorbij de gewonde boer en de ooggetuigen van de wandaad. De boer herkende de dader niet. Misschien had de ritmeester hem verstoken of de man zich vermomd. Maar de gewelddaad had kwade gevolgen. Geruchten lopen mee, het leger had plotseling een kwade naam, de boeren dreven hun vee weg. In het leger heerste gebrek, dat eerst werd verholpen, toen de schepen uit Friesland kwamen met proviand.

> ‘Uut welcken exempel alle Veltheeren moghen leeren, datter disciplijn moet ghehouden werden, niet alleen om der eerbaarheydt ende van weghen Godts ghebodt, datmen d'onnoosele voor geweldt ende roof behoort te redden, maer oock om noots wille, dan andersins nemen sij sich selfs het broot uyten mondt ende verderven die middelen, die sy tot uytvoeringe van haer saeck niet ontbeeren konnen.’

Het was Maurits ernst met de ‘disciplijn’, maar het viel niet mee. De ‘slappicheyd’ bij de vorige veldoverste was te groot geweest.

Naar het Zuiden.

Nu kwam Parma in actie en trachtte Knodsenburg te veroveren. Deze aanval was als afleidingsmanoeuvre bedoeld en had als zodanig succes. Maar Maurits slaagde er intussen spoedig in, Parma tot de aftocht te dwingen. En - Nijmegen, dat van Knodsenburg zoveel hinder had, weigerde toch maar, garnizoen van Parma in te nemen. De Spaanse soldaten werden als beschermers nog meer gevreesd dan als vijanden.

Nu bracht Maurits zijn leger naar de winterkwartieren, Parma zakte af naar het Zuiden, maar langs de Zeeuwse stromen snelde een gehele vloot van schepen, die Maurits' troepen voerde naar Hulst. De stad gaf zich zonder slag of stoot over. De Staatse ruiters stroopten tot voor Antwerpen. En nòg was de campagne niet ten einde, want nu voer Maurits langs de Waal naar Nijmegen en maakte zich ook van deze stad meester. Vijf belangrijke vestingen in één jaar; de rivierovergangen volledig in de macht! Hier werd het grote voordeel van het offensief openbaar: nu Maurits eenmaal het initiatief had, konden Parma en zijn bevelhebbers niet anders doen dan wachten, waar de nieuwe aanval zou worden ingezet. En zij kwamen al maar te laat, om de slag te pareren. Oorlog voeren is aanvallen! Sarcastisch schreef Verdugo, die het verlies van Nijmegen vanuit Grave werkloos moest aanzien: men geeft mij alleen nog bevel over datgene wat voor de honden en de duivel geworpen is.

Nijmegen had zelf enkele jaren geleden het Staatse garnizoen uitgeworpen en de koningsvlag weer gehesen. Het was armoede geworden. De nering lag stil; zelfs het huisraad werd verkocht, zodat de magistraat verklaarde, dat meer dan 3000 bedden naar Holland waren verkocht. En het bed zal wel het laatste zijn geweest, dat werd afgestaan. Men zegt, dat Parma zelf bekend heeft, alle steden, die hij voor de dienst des konings verwierf, terstond arm, woest en neringloos werden, terwijl der Staten steden midden in de krijg in welvaart toenamen.

Steenwijk.

En dan volgt, in 1592, het beleg van Steenwijk. Nu een geheel ander tafereel dan in 1591. Het vorige jaar steden, die het een

dag of tien hoogstens uithielden en na een kort bombardement gingen capituleren. Maar zó was Steenwijk niet te nemen. Maurits meende eerst van wel; hij beschikte ook over een uitnemende artillerie. In enkele dagen was er met het ‘geweldige schieten en donderen’ wel honderdduizend gulden in rook vergaan. De belegerden lachten er om. Op de aarden wallen van moderne vestingen als Steenwijk had de artillerie geen uitwerking. Dus moest het voorstel van Willem Lodewijk wel worden gevolgd. Er werd gegraven. De Friese stadhouder was er van 's morgens vroeg tot 's avonds laat bij, want nu werd in praktijk gebracht, wat hij van de Grieken en Romeinen had geleerd. Het was voor de discipline ook goed, want de lediggang leidde vroeger tijdens een beleg tot ‘muiterijen en gulzigheid’. Geleidelijk werd de gracht gevuld en toen begon het mineren. Onder het bolwerk werd een gang gegraven en daarop rechthoekig een dwarsgang, dus als een hoofdletter T. In die dwarsgang bracht men 5000 pond buskruit en daarna werd de gang met aarde en planken dichtgemaakt. Door deze afsluiting liep een koker, met kruit bestrooid. En aan de buitenkant, voor die koker, stond dag en nacht een schildwacht. Het kon gebeuren, dat de belegerden óók in het bolwerk gingen graven en probeerden het kruit te lichten. Dan moest hij onmiddellijk de boel aansteken. Maar de vijand deed geen pogingen, om het gevaar te verijdelen. Op twee plaatsen werd zo het bolwerk ondermijnd.

En al weer naar het Romeinse voorbeeld werd een houten toren gebouwd, van 100 voet hoog, of eigenlijk twee torens, die op elkaar werden gezet. Dit gevaarte kon rijden op brede houten wielen, die zich bewogen door houten goten. Telkens werd achter de rijdende toren een deel van de goot opgenomen en er vóór weer neergelegd. Cornput was de bouwer van dit alles. Op een goede morgen stond de toren dichtbij de wal en de ingenieurs op de zevende verdieping bekeken van achter eiken borstweringen de situatie in de stad. Dat men daar met de artillerie nu niets tegen kon doen! Het ding stond te dichtbij, om op de bovenste verdieping met z'n borstwering en bezetting te kunnen richten. Zo schuin naar boven kon een kanon in die tijd niet worden gericht. En op het bintwerk beneden werd wel geschoten, dat de splinters er af stoven, maar het hielp niet genoeg. Kanonnen worden van de wallen in de stad gesleept, om van grote afstand te mikken, maar dan lag het eigen bolwerk weer in de weg.

Nog enkele dagen, en de mijnen werden tot ontploffing gebracht. ‘Die onder 't Ooster-bolwerk geeft eenen dooven, dompigen

Slach, ende werpt eene grouweliche duystere wolcke met dicke vuerige stralen root ende blaeu vermengt, niet anders als men de Helle afschildert.' Het onmiddellijk succes van de ontploffingen was niet zo groot, hoewel bij de Onnigerpoort de muur deerlijk gehavend was. Sommige belegeraars waren door de wegvliegende stenen getroffen. Spoedig nestelden zich enkele compagnieën op de getroffen bolwerken en groeven zich daar in. Alles was nu gereed voor de laatste stoot, maar de verdedigers bleken reeds bereid tot caputilatie. Zij kregen verlof. De bezetting mocht met krijgsmanseer aftrekken en voerde de gewonden op wagens mee. En op een aparte wagen het lijk van Lodewijk van den Bergh, die gesneuveld was. Met ontroering zagen de Nassauers die wagen voorbijrijden. Hun neven Van den Bergh waren eens hun speelmakkers geweest op de Dillenburg en hadden met hen te Heidelberg gestudeerd. Het waren harde dagen voor de familie Van den Bergh. Het vorige jaar was in Ulft een brug gebroken en Maria van Nassau, de weduwe van Willem van den Bergh, in de Oude IJsel gevallen met haar rijtuig. Haar beide dochters, Wilhelmina en Juliana, die met haar in de wagen zaten, verdronken voor haar ogen; zij zelf kreeg een dodelijke ziekte door de schrik en de koude.

Het beleg van Steenwijk was een meesterstuk. De commandant verklaarde, dat hij als een vos was uitgegraven. De nieuwe belegeringskunde kwam hier tot volle ontplooiing; de ingenieurs deden het eigenlijke werk.

Koevorden.

Na Steenwijk volgde Koevorden. Het scheen gewaagd, want Verdugo was in het veld met een ontzettingsleger, en Elizabeth riep haar hulptroepen terug. Zij wilde ze in Frankrijk gebruiken tegen de Spanjaarden, die zich in Bretagne nestelden. Daarom bleven de Engelsen te Zwolle, terwijl de Nassauers oprukten naar Koevorden. En passant werd Ootmarsum ingenomen. Inderdaad kwam Verdugo met het ontzettingsleger en hij drong bij verrassing in een van de beide kampen door, maar Maurits en Willem Lodewijk behielden hun tegenwoordigheid van geest en wierpen hem terug. Toen de overrompeling mislukt was, kwam het tot een geregelde veldslag en wéér moest Verdugo afdeinzen. De Engelsen kwamen opdagen, toen de slag was beslist. Het was de eerste keer na Heiligerlee, dat de Staatse troepen in het open veld, op harde grond, zonder schansen of dijken, de vijand in de ogen zagen en

hem versloegen. Toen de poging tot ontzet was mislukt, capituleerde Koevorden. Weer was het een neef van de Nassau's, die uittrok; ditmaal graaf Frederik van den Bergh.

De wegen van Groningen naar het Zuiden waren nu gegrendeld en Groningen zelf was een verloren post.

Parma sterft.

Philips gaf de schuld aan Parma en nam maatregelen om deze Italiaan te vervangen. Parma vermoedde iets, hoewel de brieven van de koning in vleiende woorden spraken van ongeschokt vertrouwen. Op een koude gure novemberdag in 1592 verliet hij Brussel. Hoog zit hij te paard, zwierig en tegelijk voornaam, zijn groet is die van een tevreden en gelukkig man. Zijn mantel heeft hij weggeslagen, want ieder moet zijn schitterende wapenrusting zien. Maar innerlijk is hij gebroken en verslagen. Lakeien moeten hem soms steunen, want hij kan zich nauwelijks in de zadel houden. Drie weken later sterft hij te Atrecht, de stad, waar zijn successen in het Zuiden een aanvang hadden genomen.

Hendrik IV.

Parma's werk was tenslotte toch mislukt. Philips had hem genoodzaakt, met zijn troepenmacht de aanspraken van Isabella te ondersteunen op de Franse troon. En terwijl hij zo in het Zuiden tevergeefs de beslissing trachtte te forceren, liep het in het Noorden voor Spanje mis. Trouwens - Philips heeft het in Frankrijk zelf voorgoed bedorven. De grote meerderheid der Fransen was Rooms en wilde geen Hugenoot op de troon. Maar ook geen Habsburger. Daarom was het van beslissende betekenis, wie de bruidegom van Isabella zou zijn. De Fransen informeerden naarstig. Het beleid van Philips was voor hen een grote teleurstelling; immers, zijn keuze was op een Oostenrijkse aartshertog gevallen. Dus tòch een Habsburger, een vorst uit het huis, dat geslachten lang Frankrijk had bedreigd.

Hendrik IV zorgde zelf voor de rest. Hij was in godsdienstig opzicht weinig belijnd en vond het dan maar beter, Rooms te worden. ‘Parijs is wel een mis waard.’ Hij liet zich door de geestelijken onderrichten, schepte er een bijna kwaadaardig genoegen in, ze te overtroeven en vast te zetten, en verklaarde zich toen overtuigd.

Op een zondag in juli 1593 klopte de Franse koning aan de hoofddeur van de kerk in St.-Denis. De poort werd geopend, de

aartsbisschop van Bourges vertoonde zich, omringd van hoge geestelijken.

Wie zijt gij? -

Ik ben de koning. -

Wat vraagt gij?

Ik vraag opgenomen te worden in de schoot der katholieke, apostolische, Roomse kerk.

Wilt ge dat?

Ja, ik wil en begeer het.

En toen zwoer hij geknield, dat hij wou leven en sterven als een Rooms-Katholiek, en alle ketterijen verzaakte.

Zijn Hugenootse volgelingen hadden het allang gevreesd, dat het die weg zou gaan. In de armen van courtisanes leert men geen trouw aan de belijdenis van zijn ouders. Politiek was deze overgang van grote betekenis. De Franse Roomsen zouden zich nu scharen rondom hun eigen Franse koning en de Spanjaard verzaken. Na Engeland was nu ook Frankrijk aan Philips II ontsnapt. En in Nederland duurde het ferme offensief nog voort.

Geertruidenberg.

In het voorjaar van 1593 trok Maurits troepen samen in Dordrecht. Maar Mansfelt, die na Parma het bewind over de Spaanse Nederlanden voerde, was slim. Hij dacht: dat is op Groningen gemunt. Per schip is het een kleinigheid, daarheen de troepen te voeren. En de Friezen met hun stadhouder blijven in Friesland.....

In werkelijkheid lagen de zaken anders. Dat de Friezen thuis bleven, was omdat zij meenden, dat Groningen eerst aan de beurt was. De successen in het vorig jaar vroegen om een voltooiing. Maar Holland wilde, dat nu eerst Geertruidenberg zou worden bestookt. Zo werd Mansfelt toch verrast, want nadat hij nog twee regimenten naar het Noorden had gezonden om Groningen te dekken, omsingelde Maurits Geertruidenberg. Het is een beroemd beleg geworden. Want Maurits verschanste zich naar twee kanten, naar de vesting en naar buiten. Tussen die beide linies lag hij met zesduizend man. En zo goed had hij zich verschanst, dat Mansfelt met een leger, talrijker dan dat van Maurits, zelfs geen kans zag, om een aanval te doen. Werkeloos zag hij toe, dat de stad tot de overgave werd gedwongen. ‘Het Romeinse beleg’ noemt men dit wapenfeit. De lessen en ervaringen van Steenwijk waren ter harte genomen. Toen was Maurits nog maar half overtuigd en duurde

het graven hem te lang, zodat Willem Lodewijk voortdurend moest pleiten voor het succes van de spade. Nu deed Maurits het zo grondig en systematisch als het maar kon.

Willem Lodewijk was zeer voldaan en schreef zijn neef: ‘Gij hebt in dit gedenkwaardig voorbeeld bewezen, dat methode en arbeid in de oorlog het ruwe geweld te boven gaan; uw belegering brengt de oude krijgskunde en krijgskunst weer in ere, die tot nog toe in minachting en door onkundigen bespot, zelfs door uitstekende veldheren van deze nieuwe tijd niet begrepen, althans niet beoefend werden.’

En dan was er bij Geertruidenberg nog een merkwaardig verschijnsel waargenomen.

De boeren kwamen hun waren aanbieden in het leger van Maurits en dat van Mansfelt. Maar bij deze laatste waren de prijzen zesmaal zo hoog. Geen wonder; de schade en de kans op beroving en geweld waren in de prijs verdisconteerd. In Maurits' leger was de tucht nu voorbeeldig. Het zou niet lang meer duren of de steden vroegen om garnizoen vanwege de economische voordelen. Maurits had bovendien de gewoonte alle diensten, door schippers, voerlieden enz. aan het leger bewezen, en alle leveranties direct in baar geld te betalen. Van requisities was de Prins afkerig.

En bij de Spanjaarden volgde de ene muiterij op de andere. De muiters werden niet meer onderworpen, maar door betaling tot rust gebracht; een betaling, soms hoger dan de verbeurde soldij.

Hopman Pekel.

In deze jaren was het geen zeldzaamheid, dat tijdens de onderhandelingen of na de overgave de officieren vriendschappelijk met elkaar omgingen en aan een gezellige maaltijd elkaars ervaringen uitwisselden. ‘Op een dergelijke maaltijd viel het volgend, merkwaardig incident voor: Hopman Pekel, krijgsgevangen gemaakt voor Geertruidenberg en gast aan de tafel van Mansfelt, stelde een dronk in op Prins Maurits, waarmee door alle officieren van Mansfelt werd ingestemd. Toen deze hierop echter als tegenbeleefdheid van de Hopman verlangden, dat hij zou instemmen met een dronk op de Spaanse koning, verklaarde Pekel ronduit, op iedereen te willen drinken, behalve op de moordenaar van Willem van Oranje. Slechts de tussenkomst van Mansfelt, die de gastvrijheid niet wilde schenden, voorkwam ernstige gevolgen voor Hopman Pekel, die ongetwijfeld een woord van lof verdient voor zijn rondborstigheid

bij een gelegenheid, waar anders waarheid en hoffelijkheid wel eens met elkaar op gespannen voet staan.'

(J.W. Wijn, Het Krijgswezen in de tijd van Prins Maurits)

De reductie.

Nu moest het er eindelijk van komen, dat Groningen werd aangepakt. Ook in 1593 had Willem Lodewijk prachtig voorbereidend werk gedaan. Hij sneed toen, o.a. door de schans bij Boertange, de verzendingen tussen de stad en het Oosten af.

Groningen had geen Spaans garnizoen; daarvan was de stad niet gediend. Alleen in de voorstad, het Schuitendiep, lagen Spaanse vendels. Een deel der burgers was tot capitulatie geneigd. Niet zozeer uit overtuiging, want die de Reformatie van harte waren toegedaan, leefden meest in ballingschap en in de stad hielden de Jezuïeten het volk in beweging. Maar het ging in Groningen als in Nijmegen: de nering lag stil. Het scheen dan ook aanvankelijk, dat de Groninger raad spoedig een schikking zou gaan treffen. Maar toen kwamen de Roomsgezinden in beweging, met name de transportarbeiders. De trom werd geroerd, er knalden schoten; de ijveraars riepen de soldaten uit het Schuitendiep in de stad. In het stadsbestuur zaten voortaan alleen Spaansgezinde Roomsen. En die nieuwe heren capituleerden tòch na enkele weken, nadat de belegeraars bij de Oosterpoort een mijn hadden laten springen, die 150 verdedigers het leven kostte. Men begreep het, van ontzet zou geen sprake zijn. Er was een nieuwe landvoogd gekomen, aartshertog Ernst van Oostenrijk, maar hij was even machteloos als zijn voorgangers. De huursoldaten stelden in de Zuidelijke Nederlanden de wet. Zo moest Groningen wel capituleren. De voorwaarden werden omschreven in een traktaat van reductie (= terugvoering), want Groningen werd teruggevoerd tot de Unie, waartoe het reeds in 1580 had behoord. Met de Ommelanden vormde het voortaan één gewest, Stad en Lande, met Willem Lodewijk als stadhouder. Hij had er geen gemakkelijke taak.

Ernst van Oostenrijk.

De opvolger van Parma als vertegenwoordiger van Philips in de Nederlanden werd Ernst van Oostenrijk, een broer van de Duitse keizer Rudolf II. Dat was de tweede keer, dat keizer Rudolf een broer als landvoogd in Brussel had. De eerste keer was het Matthias, die jonger was dan Ernst. Maar hij was door de Staten-

Generaal geroepen, door de nationale oppositie. Zijn aanhangers koesterden de ijdele hoop, dat Philips hem zou erkennen. En het werd een mislukking.

De nieuwe landvoogd, Ernst, was door Philips zelf uitgenodigd. En de bedoeling was, dat hij ook de schoonzoon van de koning zou worden, door een huwelijk met Isabella. Toen hij in de Nederlanden kwam, verwachtte men algemeen, dat er een poging zou worden gedaan om al de Nederlanden te verenigen op een nationaal program. Bij zijn intocht in Antwerpen stonden twee groepen nimfen opgesteld, die de opstandige en de koningsgezinde gewesten voorstelden, de Nymfa Belgica voerde ze verenigd naar de landvoogd. Inderdaad kwamen er twee Belgische rechtsgeleerden naar Den Haag, die namens Ernst een vrede aanboden op de grondslag der Pacificatie. De Staten begrepen heel goed, dat een verzoening met de koning onmogelijk was. Nooit zou hij op den duur vrijheid van godsdienst tolereren, in geen enkel gewest. Vredesonderhandelingen konden alleen dienen om wankelmoedigen in de war te brengen. Oldenbarnevelt vatte het standpunt der Staten aldus samen: Philips aannemen als heer betekent op godsdienstig gebied onderwerping aan de wil van de Paus en op politiek terrein onderwerping aan de absolute koningsmacht. Met andere woorden: ‘dat 't zelve de Christelijcke religie in de landen soude ruineren, ende die landen maecken tot bruggen ende ladders voor de Spaansche ambitie.’ De Staten wezen dan ook elke onderhandeling af in een krasse memorie van de hand van Oldebarnevelt. Dat er juist een poging tot moord op Maurits werd ontdekt, waarvan de draden naar Brussel liepen, kwam hun daarbij zeer te stade. Maar hun hoofdargument was, als steeds, dat het woord van de koning geen waarde had, omdat Rome leerde, dat een belofte, aan een ketter gedaan, niet bindend was. Dit was geen laffe kwaadaardige uitvlucht. De geschiedenis van Johannes Hus had het bewezen. De dubbelhartigheid van Philips vond er een verklaring in. En Paus Clemens VIII liet Hendrik IV, de Franse koning, weten, dat hij de eed, aan Elizabeth en de Nederlanden gezworen, gerust kon breken, omdat hij die aan ketters had gezworen.

Aartshertog Ernst heeft niet lang het mislukken van zijn pogingen overleefd. In het begin van 1596 stierf hij. Maar hij vernam nog op zijn ziekbed, dat Hendrik IV de oorlog aan Spanje had verklaard. De Franse koning wist wel, wat hij deed. Hij wilde geen partijhoofd meer zijn, maar een nationale koning. Wie zich

nu nog tegen zijn koningschap verzette, werd beschouwd als een handlanger van de vijand en als een rebel.

Drievoudig verbond.

Willem van Oranje had er altijd naar gestreefd, een Europees front te vormen tegen Spanje. Maar altijd bleven we alleen staan. Graaf Jan kon op de Dillenburg soms lange brieven schrijven over de laksheid en kortzichtigheid der Duitse vorsten, die nooit iets hebben gedaan om de Nederlanden, die toch tot het Duitse keizerrijk behoorden, te helpen. De samenwerking met Frankrijk hield een halfslachtig karakter en was na de Bartholomeüsnacht vernietigd. Maar nu waren zowel Frankrijk als Engeland met de Spanjaard in oorlog. Beide landen wilden graag een soort voogdij over de Nederlanden oefenen, en misgunden elkaar elke invloed. Oldenbarnevelt was tegen zulk een situatie volkomen opgewassen. Hij was een staatsman, die met grote bekwaamheid voor de Nederlanden een goede internationale positie wist te verwerven. In 1596 sloten Engeland en Frankrijk een verbond, waarbij andere staten zich konden aansluiten. De Republiek deed het, *en werd als volwaardig en gelijkberechtigd bondgenoot aanvaard*. De samenwerking was te meer nodig, omdat Ernst was opgevolgd door Fuentes, een krachtig man, een Spanjaard uit de school van Alva. Hij wist in de Zuidelijke Nederlanden weer orde te scheppen en daarna greep hij het offensief. Niet zonder succes. Vooral de Fransen streden ongelukkig en wij verloren Hulst. Maar nog in hetzelfde jaar verving Philips zijn bekwame veldheer door Albertus van Oostenrijk, weer een broer van Ernst en Matthias. Dit was dus de derde uit de rij! En ook deze Albertus was bestemd, als wijlen zijn broer Ernst, tot bruidegom van Isabella.

Cadiz.

In 't jaar ‘negentich zesse’ (1596) werd te Vlissingen een schone vloot vergaard, om de Engelse kroon ‘te doen goed onderstand’. Zijne Excellentie Prins Maurits kwam de vloot bezien en Jhr. Jan van Duyvenvoorde werd admiraal. Deze vloot, verenigd met een Engelse, ondernam een grootscheepse expeditie naar Spanje. De tocht ging naar Cadiz. Men had het vooral gemunt op de koopvaardijvloot, die gereed lag, naar West-Indië en Mexico uit te zeilen. De werd ingenomen; het fort Punctal door de Hollanders en Zeeuwen bestormd:

So ginghen die Spaengiaerden
Schampado altemael,
En hebben het fort verlaten,
't Was voor de stadt een grou,
Wy planten t'onser baten,
Orangie, blance, blou.

De zeeofficieren boden aan, nu allereerst de koopvaarders in te pikken, die twee mijlen boven de stad in de rivier lagen. Reeds boden die van Cadiz 2 millioen dukaten, wanneer de vloot gespaard bleef. Maar de Engelse generaals gunden aan de marine dit succes niet en wilden het zelf doen. Toen zij de handelsvloot naderden, was het te laat. De Spanjaarden hadden alles in brand gestoken. De schade was meest voor de koopman en die koopman was niet zelden Hollander, die door middel van de stroman bij de Spaanse handel was geïnteresseerd. Cadiz werd na enkele weken weer verlaten. De expeditie had vooral betekenis als demonstratie. Zij toonde aan, dat de eigen havens van Spanje kwetsbaar waren en dat de beide zeemogendheden de verbindingen tussen Spanje en zijn koloniën konden doorsnijden.

Turnhout.

Het jaar 1597 kan men beschouwen als het jaar, waarin het ferme offensief zijn glansrijke voltooiing krijgt. Het begon al in de winter. In Turnhout, vijf uren gaans ten Zuidoosten van Breda, had Albertus vier oude beproefde regimenten verzameld, die er in een verschanste stelling lagen. Zij schenen iets in de zin te hebben tegen Breda of Bergen-op-Zoom. Deze vestingen waren inderdaad voor het Spaansgezinde Brabant een doorn in het vlees. Een groot deel van dit gewest lag onder Staatse sauvegarde. Dat wil zeggen, dat de bevolking maandelijks haar contributie stortte bij de vertegenwoordiger der Staatse troepen, en daarmee plundering en brandstichting afkocht. Een positieve bescherming werd door deze regeling dus niet verkregen; zij had alleen een negatieve waarde. Weigerde een dorp of streek, de contributie te betalen, dan werden er brandbrieven uitgegeven. Dezelfde methode hadden de Spanjaarden op Friesland toegepast met Steenwijk als basis.

Maurits besloot, het kamp Turnhout aan te tasten, voordat van daaruit enige actie tegen onze Brabantse vestingen werd ondernomen. Toen hij oprukte, achtte de commandant der Spanjaarden, Varax, het veiliger, zich terug te trekken binnen de muren van

Herenthals. Op zijn mars daarheen werd hij door de cavalerie van Maurits op een heidevlakte ingehaald. Nog een korte tijd, en de Spanjaarden zouden een weg bereiken, die door een moeras leidde. Dan waren zij onaantastbaar. Daarom gaf Prins Maurits onmiddellijk bevel tot de charge. De eskadrons vielen de vijand in de flank; de Spaanse musketiers hadden geen voldoende vuurdiscipline; na één wild salvo sloegen zij op de vlucht; de piekeniers zagen geen kans, van hun pieken snel een goed gesloten linie te vormen; Maurits' ruiters zaten reeds tussen hun gelederen en maakten ruimte met karabijn en rapier. Het bijzondere van dit gevecht in technisch opzicht was, dat de Staatse ruiterij geen lansen meer voerde, doch alleen karabijnen en sabels. De vijand verloor 2350 man aan doden en 300 aan gevangenen; aan onze zijde vielen 7 doden. De infanterie van Maurits kwam op het gevechtsterrein, toen alles reeds beslist was. ‘De overwinning bij Turnhout is wel de raakste klap die ooit door de Nederlandse cavalerie is uitgedeeld.’

Valerius' Gedenckclanck geeft de stemming weer die toen in Nederland heerste:

Wilt heden nu treden voor God den Heere,
Hem bovenal loven van herten seer,
End' maken groot sijns lieven naemens eere,
Dat daer nu onsen vijant slaet ter neer.

Ter eeren ons Heeren wilt al u dagen
Dit wonder bijsonder gedencken toch;
Maeckt u, o mensch, voor God steeds wel te dragen,
Doet ieder recht en wacht u voor bedrog.

Bidt, waket end' maket dat g' in bekoring
End' 't quade met schade toch niet en valt.
U vroomheyt brengt de vyant tot verstoring,
Al waer sijn rijck noch eens soo sterck bewalt.

De gedenkpenningen, in 1597 geslagen, voerden deze spreuken: ‘O miranda Dei opera!’ en ‘Venit, Vidit, Deus Vicit’ (O, bewonderenswaardige werken Gods, en: Hij kwam, hij zag, God overwon).

De tuin gesloten.

Maar deze slag bij Turnhout is niet het belangrijkste uit het jaar

1597. Onze Franse bondgenoot begeerde onze hulp om des te zekerder Amiens te kunnen bemachtigen. Ook Elizabeth meende, dat wij voor de bondgenoten de kastanjes uit het vuur moesten halen. Maar Maurits wachtte kalm zijn tijd af, en richtte zich toen tegen de vestingen ten Oosten van de IJsel, die nog in Spaanse handen waren.

Eerst nam hij Rijsbergen, de enige rivierovergang, die de vijand nog kon gebruiken om de vestingen in de Graafschap en Twente te hulp te komen. Daarna werden de stadjes een voor een genomen: Meurs, Grol, Bredevoort, Enschede, Ootmarsum, Oldenzaal en Lingen. Meurs en Grol capituleerden ieder binnen een week, Bredevoort werd stormenderhand genomen. Enschede gaf zich over, nadat de bezetting de kartouwen van de belegeraars had gezien; het beleg van Oldenzaal duurde drie dagen en in die tijd werd Ootmarsum tot capitulatie gebracht door drie salvo's uit het geschut. Tenslotte werd Lingen aangetast, waar graaf Frederik van den Bergh het bevel voerde. Een officier, uit het leger van Willem Lodewijk naar hem overgelopen, had hem in de Nassause belegeringstrant onderricht. Maar hij had in zijn bezit een brief van Albertus, met de mededeling, dat hij geen hoop moest koesteren op ontzet, doch zich liever bij verdrag overgeven, teneinde zijn troepen later nog weer te kunnen gebruiken. Daarom gaf hij de stad over, toen zij werd opgeëist.

> ‘Het lant was vol onuytsprekelijcke blydtschap, ende van beghin des Oorloghs en hadde Godt noyt heerlycker verlossinghe ghegunt, want al het ghene wat aan d'Oostsijde des Rhijns lagh, gheheel Vrieslandt, Overyssel, Omlanden ende die Graefschap Zutphen, hadden ten vorders anders gheen onghemack van den Oorlogh te draghen, dan dat sy wat meerder om het Krijghsvolck te betalen, wesende andersints schattinghe moesten gheven, als in tijde van Vrede, van des Vijandts dwangh ende brandtschat t'eenemael bevrijd. Moghende elck vrij ende onbeschroomt reysen, oock Edel ende Onedel ten platten Lande op haren bedden met wyf ende kindt, sonder vreese slapen.’

Intussen rees er enige murmurering in het land, dat Maurits te schappelijk was in zijn eisen, wanneer de bezetting der steden wilden capituleren.

Maar Maurits kwam hierin met zijn vader overeen, dat hij, ook jegens de vijand, verdraagzaam en gematigd was. Hij was er af-

kerig van, de militaire strafwet of het oorlogsrecht in zijn volle zwaarte toe te passen. Toen later bij IJsendijke, tot zijn grote verontwaardiging, zijn getrouwe trompetter Hans als parlementair werd doodgeschoten, nam hij niet alleen geen wraak op de bezetting, maar degene, die het noodlottig schot op zijn geweten had, kwam zelfs vrij, nadat voor de krijgsraad gebleken was, dat een vergissing was begaan. Voor die tijden zeker een bewijs van milde justitie. (Dr. Wijn)

De overdracht.

Philips II begon nu te begrijpen, dat de zeven gewesten voor Spanje verloren waren. Doch misschien waren ze nog te redden voor de dynastie. Kort voor zijn dood stond hij de Nederlanden af aan zijn geliefde dochter Isabella en haar bruidegom Albertus, de landvoogd der Spaanse Nederlanden. Vooral Zuidnederlanders hebben deze regeling bevorderd en toegejuicht. Isabella heeft zich in Brussel populair weten te maken, en toen een telg uit het geslacht van Alva in 1960 Koningin werd in België, is zij welbewust geconfronteerd niet met Alva, maar met Isabella. Voor Spanje was deze ‘afstand’ nadelig: dat land zou de oorlog moeten blijven subsidiëren en liep het risico, dat Albertus een meer zelfstandige politiek zou voeren. Maar Philips hoopte, dat zijn stap ook in het Noorden met sympathie zou worden begroet. Misschien zouden Noord en Zuid weer naar elkaar toegroeien en tenslotte een Unie vormen onder Roomse leiding. Dan moesten de kansen van het Rooms-Katholicisme stijgen! Toen ‘de aartshertogen’ Albertus en Isabella werden ingehuldigd, waren er ook plaatsen gereserveerd voor de afgevaardigden der vrije gewesten. Die zetels bleven leeg. In het Noorden dacht men er niet aan, op de voorstellen van Albertus in te gaan. Zuidnederlandse onderhandelaars, die hun afkeer van de Spaanse politiek luide te kennen gaven en alles zeiden te verwachten van het nieuwe, meer nationale regime, kregen te horen, dat er maar één weg was om waarlijk vrij te worden: openlijke opstand tegen Spanje!

Philips sterft.

Kort na deze mislukte poging stierf Philips II. Ontzettend is zijn lijden geweest, dat hij droeg met buitengewone kalmte en in voortdurende devotie.

Hij is een raadselachtige figuur. Het bloed van duizenden van zijn slachtoffers getuigt tegen hem. Velen van die slachtoffers heeft hij tot het laatst toe bedrogen. Trouwe dienaars als Parma heeft hij gewantrouwd en misleid. Het is niet moeilijk, uit zijn leven een lange lijst van buitengewoon gemene daden samen te lezen. Men heeft dat willen verklaren uit de invloed van de Paus en de Jezuïeten. Die hebben hem immers geleerd, dat een eed aan een ketter niet bindt. Die hebben de Bartholomeüsnacht geprezen, de moord op Willem van Oranje goedgekeurd en het uitroeien der ketters als een heilige plicht aanbevolen.

Toch is dit niet de sleutel tot het geheim van Philips. Hij was, dat is waar, fanatiek Rooms. Een groot deel van zijn leven bouwde hij aan het Escuriaal, paleis, klooster en tevens grafstede van de Spaanse koningen, met hetzelfde grondplan als de tempel te Jeruzalem. Hij vertoefde er dikwijls en stierf er, een waskaars in de ene en een crucifix in de andere hand. Vaak had hij er geluisterd naar het zingen van de nachtegaal, nog veel vaker zich in devotie gebogen in de kapel.

Maar dit alles verklaart niet de vreemde vermenging van wreedheid en vroomheid. De sleutel tot het leven van Philips is zijn onbeperkte overgave aan de dienst van de absolute staat. Ik, de Koning, was zijn lijfspreuk. Hij meende er recht op te hebben, dat elke onderdaan hem zou gehoorzamen zonder enige restrictie. Hij wenste heer te zijn over de lichamen en zielen zijner onderdanen. En voor die wens vond hij steun bij de Jezuïeten. Terwijl onverbiddelijk tegenover hem stonden de Calvinisten, die het offensief durfden nemen, om zo de tirannie buiten hun gebied te grendelen.

2. Slag bij Nieuwpoort

Da Costa's geestdrift.

Twee veldslagen blijven altijd leven in de herinnering van het Nederlandse volk: die bij Nieuwpoort en die bij Waterloo. Van de eerste hebben we een dichterlijke schildering van Da Costa. De 14de januari 1859, op zijn 62ste verjaardag, heeft de dichter zijn verhaal voorgedragen voor de kring van vrienden, die geregeld zijn voorlezingen over de Bijbel bijwoonden. Een paar weken later viel een kring van genodigden in Den Haag het voorrecht te beurt, het gedicht te horen voordragen door de dichter, klein van gestalte, vol temperament en geestdrift, bewegelijk en met zwierig gebaar. Zij vermoedden niet, dat het des dichters zwanenzang zou zijn. Da Costa was de gast van Elout van Soeterwoude en Groen was onder de gasten. Deze vond het een ‘avond van even onbeschrijflijken als onvergetelijken indruk’. Het gedicht behelsde ‘de eenvoudige waarheid’, maar ‘opgeluisterd door den rijkdom van onze heerlijke moedertaal en van een dichterlijk en christelijk gemoed’.

Aanvankelijk was het de bedoeling van Da Costa geweest, slechts enkele dichtregels aan de slag te wijden. ‘Maar zie, nauwelijks had hij zich afgevraagd, hoe het onderwerp aan te grijpen - of het onderwerp greep hem aan: het was alsof de geest der dichtkunst zelf op hem de hand legde; het werd hem als meermalen voorheen:

> Heil! geest der poëzie! wien 'k aan 't welluidend ruischen
> der vleugelen erken, en aan het felle bruisen
> mijns boezems, wien uw komst ontzet en wellust baart.

En die geestdrift, zij nam al meer en meer toe, hoe meer hij het onderwerp overdacht en tot een voorwerp van studie maakte. Toen ging het hem als een schilder, die al spelend een potlood-schets op 't papier werpt, maar die, van lieverlede met zijn eigen schets ingenomen geraakt, tot het besluit komt om daarvan eene uitgewerkte schilderij te maken. Zoo onze schilder-dichter Da Costa, die zich nooit meer dichter gevoelde, dan toen hij zijn *Nieuwpoort* schreef, en ... nooit meer gevoelde dat zijne dichtgaaf eene gave Gods was, gelijk hij dan ook onder en na de voltooiing des gedichts aan dien “oorspronkelijken Beginner der schoonheid” er al de eere van gaf. Beurtelings studeerende en dichtende, bracht hij de *Nieuw*-

poort op het papier - op het doek had ik haast gezegd - en toen het eindelijk was afgewerkt, besloot hij daarvan een feestgave te maken.'

Het drijven der lankrocke.

Meer geluk dan wijsheid was het oordeel van Van Reyd, de secretaris van Willem Lodewijk, toen hij schreef over de Vlaamse veldtocht. 'Barneveld und die lankrocke' hadden het doorgedreven. Willem Lodewijk was er terstond op tegen, hij, die altijd geijverd had voor een offensieve oorlogvoering. Ook Maurits had grote bezwaren. De gehele onderneming scheen hem te riskant: men zette alles op één kaart.

Maar aan de andere kant, er was veel, dat een actie in Vlaanderen scheen aan te bevelen. Vooral was het van belang, dat de Spaanse troepen in de Zuidelijke Nederlanden reeds lang aan het muiten waren. Daardoor lag Vlaanderen open. Maar het was natuurlijk de vraag, of die muiterij niet een snel einde zou nemen, als de Princevaandels in Vlaanderen werden gezien. Want in de dagen van Willem I waren diens Duitse huurtroepen meer dan eens aan het muiten geslagen juist op het moment, dat er gevochten moest worden. De Spaanse troepen daarentegen waren onwillig, als er géén veldslag voor de deur stond. Naderde het gevaar, dan was het verwonderlijk, hoe snel zij van een troep baldadige muiters tot een strijdbaar legerkorps werden.

Willem Lodewijk vreesde, dat dit ook nu weer zou gebeuren. Het zou Albertus wel gelukken, ze tot rede te brengen, schreef hij aan zijn vader, zo niet door geld, dan wel door beloften. Dat de veldheren de zaak donker inzagen, bleef geen geheim. De bevolking van de Hollandse steden zag de Prins met zorg vertrekken en deed hem hier en daar bewogen uitgeleide.

Waarom dreven de 'langrokken' dan zo tot deze gevaarlijke onderneming? Er zat iets heel verlokkends in. Het was sedert jaren de kracht van de partij van de vrijheid, dat zij de zee beheerste. Zolang Amsterdam Spaans was gebleven, was het volledig geblokkeerd. Tijdens de oorlog baanden onze zeelieden zich een weg tot de verste zeeën. In Antwerpen werd het stil; in Holland dromden ganse handelsvloten naar de havens. Maar er was één gevaarlijke belemmering: de Duinkerker kapers slopen telkens tussen de Vlaamse banken door naar buiten en maakten de zee onveilig. Het was niet afdoende, dat onze marine dagelijks wacht

hield en jacht maakte en in een vaak wrede guerrilla de kapers bestreed. Maar als het mocht gelukken, Duinkerken van de landzijde aan te tasten en te vermeesteren, dan waren de Spanjaarden praktisch geheel van de zee afgesloten, dan waren de kostbare blokkademaatregelen verder overbodig, dan waren handel en visserij veilig.

Er was meer. De koning van Frankrijk, Hendrik IV, had in 1598 vrede met Spanje gesloten. Zijn hulpbronnen waren uitgeput. Maar hij beschouwde de vrede slechts als een wapenstilstand en herinnerde zich voortdurend, dat de oude vete van Frankrijk met het huis Habsburg bleef bestaan. Als de Republiek zich nestelde aan de Vlaamse kust, dicht bij het Nauw van Calais, dan zou dat wel een sterke prikkel voor hem zijn, om weer mee aan te pakken.

Er was nòg meer. Vlaanderen was eens een brandpunt geweest van verzet tegen Alva en zijn opvolgers. Dathenus had er gepredikt en er een radicalisme gewekt, dat de Prins niet had kunnen beteugelen. De overwinningen van Parma deden daarop wel de laatste geuzenvlag in Vlaanderen verdwijnen, maar mocht men niet verwachten, dat de honderden, die eens die vlag waren gevolgd, weer opnieuw in actie zouden komen, als Maurits met zijn overwinnend leger door Vlaanderen trok?

Maar al deze overwegingen kregen een min of meer utopistisch karakter, als de onderneming militair niet verantwoord was. En dat was zij niet, vonden Maurits en Willem Lodewijk. De laatste heeft de tocht niet meegemaakt. Hij kon wegens moeilijkheden in het Noorden niet worden gemist. Maar overigens was het een hele stoet van grote heren, die in het gevolg van Maurits meegingen. In correspondentie van die tijd wordt telkens gewag gemaakt van personen van vorstelijken bloede, die naar Den Haag komen, omdat zij iets willen zien, d.w.z. die van de gelegenheid hopen te profiteren, om een militaire onderneming mee te maken onder Maurits' leiding.

De opmars.

Uit het gehele land werden de troepen samengetrokken; ze kwamen per schip langs de binnenwateren naar Walcheren. Het waren 128 vendels voetknechten en 25 vanen ruiterij. De infanterie was gegroepeerd in 12 regimenten, waaronder een regiment Friezen, een regiment Hollanders en twee regimenten Zeeuwen. Daarnaast wa-

ren de Engelse vendels tot twee regimenten verenigd, de Schotten, de Walen en de Fransen vormden ieder één regiment; bovendien waren er vijf compagnieën Zwitsers. En even bont van samenstelling was het kader: de beide Engelse regimentscommandanten, de gebroeders Vere, Francis en Horace, van wie de eerste als de beste aanvoerder na Maurits en Willem Lodewijk gold; William Edmond, de zoon van een bakker, die als jongen wegliep uit het ouderlijk huis en soldaat werd in het leger van Maurits, maar in 1600 reeds was opgeklommen tot kolonel van het regiment Schotten en in hetzelfde jaar door koningin Elizabeth in de adelstand werd verheven; de Brabantse edellieden Charles en Lamoraal van der Noot, wier vader nog onder Karel V had gediend, maar als lid van het verbond der edelen door de Bloedraad was vervolgd; de drie gebroeders Bacx uit 's-Hertogenbosch, geboren cavaleristen, ‘fabelachtig stout’ (Da Costa); Taco van Hettinga, geboren te Jorwerd in Friesland, die met zijn vader bij Heiligerlee had gestreden en heel de wilde geuzentijd had meegemaakt; Henri de Coligny, graaf de Châtillon, een volle neef van Frederik Hendrik; eindelijk Frederik Hendrik zelf, evenals zijn neef Châtillon, zestien jaar oud, en van wie Ernst Casimir nâ de slag zou schrijven: ‘Z. Exc. (Maurits) heeft, de dag van de veldslag, veel zorg gehad voor Monseigneur de graaf Hendrik en heeft hem willen overhalen, zich weer in te schepen; doch deze heeft zo lang met gevouwen handen gesmeekt, dat hij eindelijk verlof kreeg om bij Monseign. zijn broeder te blijven, die hij niet heeft willen verlaten, doch in volle wapenrusting de ganse dag is gevolgd en de gevaren manmoedig met hem heeft doorstaan.....’

Toen de gehele krijgsmacht in Zeeland was verzameld, bleek het in verband met de heersende windrichting niet mogelijk, het leger in te schepen naar Ostende, zoals aanvankelijk de bedoeling was. Nog eens heeft Maurits toen getracht, het gehele plan gewijzigd te krijgen. Maar de Staten-Generaal waren zelf meegekomen, om kracht aan hun voornemen bij te zetten en zij waren ook nu niet van hun stuk te brengen. Zo stak het leger dan over naar Philippine en trok vandaar naar het Zuidwesten, tussen Gent en Brugge door. Het gehele platteland scheen ontvolkt; de boeren hadden zich in de versterkte plaatsen teruggetrokken. De Staten-Generaal schreven brieven, waarbij aan steden en dorpen contributiën werden opgelegd, een soort brandschatting, maar het hielp niet.

Intussen werden de schansen, waardoor Ostende was ingesloten, gemakkelijk overmeesterd en de tocht ging verder naar het Zuiden,

terwyl de leden van de Staten-Generaal in Ostende bleven. Voortdurend had men moeite met het vinden van de juiste weg door de onbekwame gidsen. Zo word de stad Nieuwpoort bereikt. Deze plaats moest eerst vermeesterd worden, voor de eigenlijke aanslag op Duinkerken kon beginnen. Het grootste deal van het Staatse leger werd bij laag water uaar de andre zijde van de lange havenmond gedirigeerd en toen daarna de vloed opkwam, waren de beide gedeelten van het leger tijdelijk gescheiden.....

Albertus komt!

En toen kwam het bericht, dat Albertus zijn muitende troepen tot gehoorzaamheid had gebracht en in een snelle opmars naderde. Het is Maurits en zijn leger bijna noodlottig geworden, dat men eerst op hat allerlaatste ogenblik kennis kreeg van de bewegingen des vijands. Anthony Duyck, advocaat-fiscaal van de Raad van State, die de veldtocht heeft meegemaakt, wijst in zijn journaal dear telkens op. Albertus is reeds met zijn troepen in Gent, 1600 ruiters en 8000 infanteristen..... daervan wij geen andere tijdinge en cregen, dan dat alleenlijck eenige ruyteren near Brugge gecommen waren. Dat Sijn Exc. so weinich van desen vernam quam bij, omdat tlant rontsomme viant was ende dat de boeren alomme so verlopen waren, dat men nergens in den heelen tocht tsedert tscheiden van Assenede volck ofte menschen en hadde gevonden.....

Albertus is de volgende lag met zijn leger in Brugge en nòg weet Maurits er niets van..... so men vermoedde, omdat de boeren generalijck alomme verlopen waren, ende dat de Staten heur vastelijck geimagineert hebbende dat den viant geen volck en soude konnen bijeen crijgen om heur te resisteren, Sijn exc. selfs ende alle anderen daerom versuymden curieuselijck ergens naer te vernemen..... M.a.w. van verkenning was helemaal geen werk gemaakt.

De eerste juli tegen de avond stroomden de Jobstijdingen in Ostende binnen. Zonder slag of stoot had Albrecht zich meester gemaakt van de schansen ten Oosten van Ostende en hij rukte via Leffingen op naar het strand ten Westen van Ostende om Maurits de terugtocht af te snijden. Toen Maurits bericht kreeg van de stand van zaken, werd hij ‘ontset’. Van Leffingen liep een weg naar de kust. Als de vijand langs die weg het strand bereikte, dan was de situatie hachelijk. Maar ..... zolang het vloed was, kon Maurits zijn troepen niet terugvoeren over de haven van

Nieuwpoort. Daarom zond hij in allerijl Ernst Casimir, die met de achterhoede nog niet over de haven was, terug, om de vijand op de weg van Leffingen naar de kust op te houden, tot de hoofdmacht de volgende morgen door de haven kon trekken, om zich dan met de troepen van graaf Ernst te verenigen. Dit plan is volkomen mislukt. Ernst Casimir heeft met zijn 3000 man de hoofdmacht van Albertus niet kunnen tegenhouden. Er is nauwelijks een ernstig gevecht geleverd. De troepen sloegan terstond op de vlucht en werden voor het grootste deel neergeslagen. Hun aanvoerder kwam zich met slechts schamele resten bergen in Ostende. Hoe deed dit de moed van de Spanjaarden stijgen! Zij hadden altijd wel gedacht, dat de Staatsen tegenover hun beproefde regimenten in het open veld niets betekenen en zie, het begin was al weer net als bij Jemmingen en bij Mook.

De schepen weggezonden.

Nog was het vloed in de haven van Nieuwpoort. Toen gaf Maurits bevel, dat onze proviandschepen, die daar lagen, zouden wegvaren naar Ostende. Want bij eb zou de havenmond bijna droog komen te vallen. Als den de schepen aan de grond geraakten, zouden zij een gemakkelijke proof worden van het garnizoen van Nieuwpoort. Een volkomen nuchter en zakelijk motief. Maar voor de soldaten betekende dit iets anders. Het zei hun dat de toestand hachelijk was. Toen de schepen in de vroege morgen weggleden naar zee, was de band met Ostende, met de terugweg, met het vaderland, doorgesneden. En hun bevelhebber heeft hun dat ook duidelijk doen gevoelen. ‘Sijne Exc. wilde geen hope laten als tot slaan.’ En in de slag heeft hij, toen het hachelijk stond, dat ook duidelijk gezegd. Hij vermaande volgens Duyck de cavalerie ‘doch ordre te willen houden, dewijle dock geen andere uytcomste en was als van winnen, sterven ofte verdrencken ...’.

Dat verdwijnen van elke mogelijkheid om zich anders te redden dan door de vijand te verslaan heeft zulk een indruk gemaakt, dat reeds spoedig na de slag het wegzenden der schepen uitsluitend uit dat motief werd verklaard. In de nuchtere negentiende eeuw werd het geval omgekeerd en werd het voorgesteld, alsof van sterven of overwinnen geen sprake was geweest en alsof het wegzenden der schepen, in het ware licht beschouwd, onze aandacht niet eens behoort te trekken.

De slag.

In de ochtend van de 2de juli kreeg Albertus het leger van Maurits in zicht. Toen had de aartshertog reeds een grote strategische overwinning behaald. Hij kon rustig overwegen, of hij zou streven naar een snelle eindbeslissing, dan wel of hij zijn tegenstander eenvoudig zou isoleren, waardoor deze, zonder hulpbronnen of communicatiemiddelen, elke dag dichter bij de ondergang zou komen. Maar terwijl Albertus zijn troepen enige rust gunde en over dit dilemma beraadslaagde, kreeg Maurits de kans, zijn troepen over de havenmond van Nieuwpoort te voeren en in de duinen in goede posities op te stellen. Zo wachtte hij de aanval af. En tot die aanval kwam het, want de officieren van Albertus wilden niet wachten. De kans was te gunstig en de roem, die lokte, was te groot, om met een uitputtingstactiek genoegen te nemen. Het gemakkelijke succes met de troepen van Ernst Casimir bewees immers genoeg, dat 'de Geusen heure voeten niet en konden sien ende noit in tvelt of tvlacke tegen heur hadden durven staen'.

Zo begon des middags tegen twee uur de strijd. Een merkwaardige slag! De hoofdmacht van Maurits stond opgesteld in de duinen; iedere top was een schans, soms met geschut versterkt. Op het strand, dat gedurende de eerste uren van de slag zeer smal was vanwege de vloed, was artillerie geplaatst, om te voorkomen, dat de linkervleugel werd omgetrokken. De cavalerie stond aan de landzijde van de duinen, om de rechtervleugel te dekken. Zo werd het de taak van de aanvallende Spaanse vendels, om heuveltop na heuveltop te bestormen, telkens weer tegen de hoogten op te tornen, waarbij zij de zon in het gezicht hadden en het zand hun in de ogen stoof. Maar de oude Spaanse regimenten handhaafden hun roem. Duin na duin werd bestormd. Eerst moest de voorhoede van Friezen en Engelsen wijken, daarna moest ook de hoofdmacht retireren. Intussen werd het strand ieder kwartier breder door het vallen van het water en de strijd schoof in verband daarmee naar de zeekant op. Met zijn gewone voorzichtigheid had Prins Maurits nog drie vanen ruiterij in reserve gehouden. Zij bleken van beslissende betekenis, nu de cavalerie van de vijand in herhaalde gevechten geleidelijk uitgeschakeld was geworden. Op het strand drong de vijand op en dreigde het geschut te vermeesteren. Maar het eskadron van Van Balen daagde op, om de bedreiging af te wenden. Stapvoets ging het door de duinen, om de paarden 'in asem te houden'; toen in een snelle charge het strand op, tegen

1. Graaf Willem Lodewijk, naar een schilderij van M.J. van Miereveld (Rijksmuseum).

2. Het beleg van Steenwijk in 1592.

3. Aartshertog Albcrtus v. Oostenrijk en zijn gemalin Isabella Clara Eugenia, dochter van Philips II, naar een schilderij van Peter Paul Rubens, dat zich in het Museum de! Prado te Madrid bevindt.

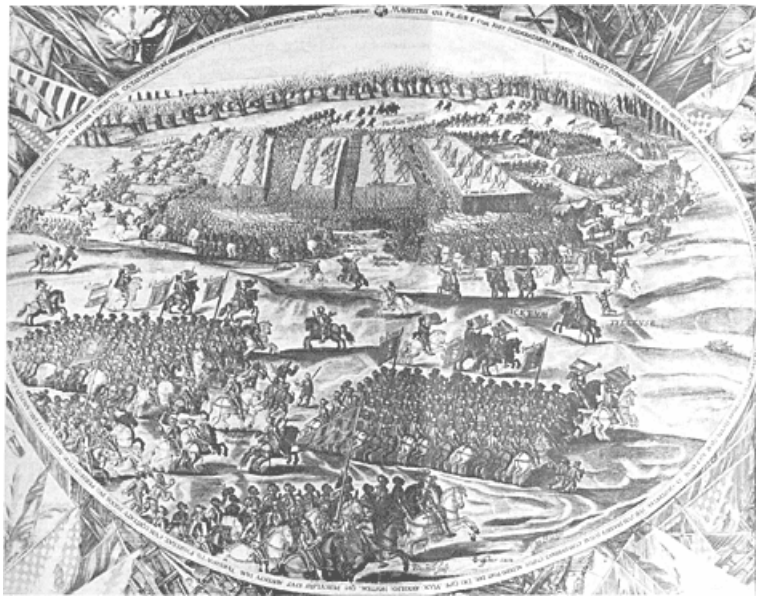

4. De slag bij Turnhout, naar een gravure van Balthasar Dolendo (Atlas van Stolk).

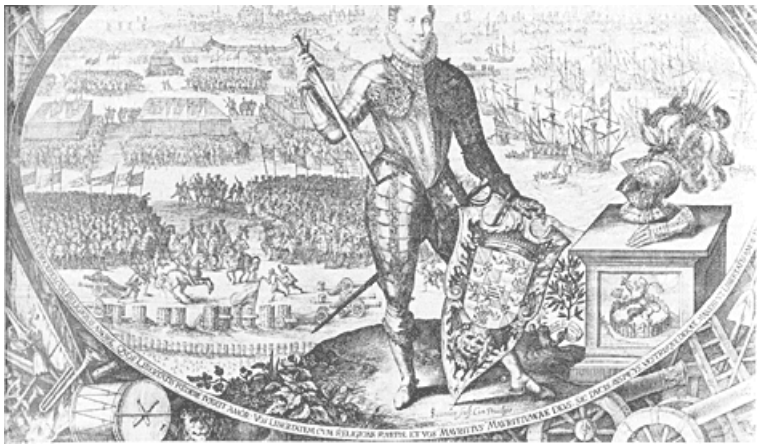

5. De slag bij Nieuwpoort, naar een gravure van J.P. Saenredam (Atlas van Stolk).

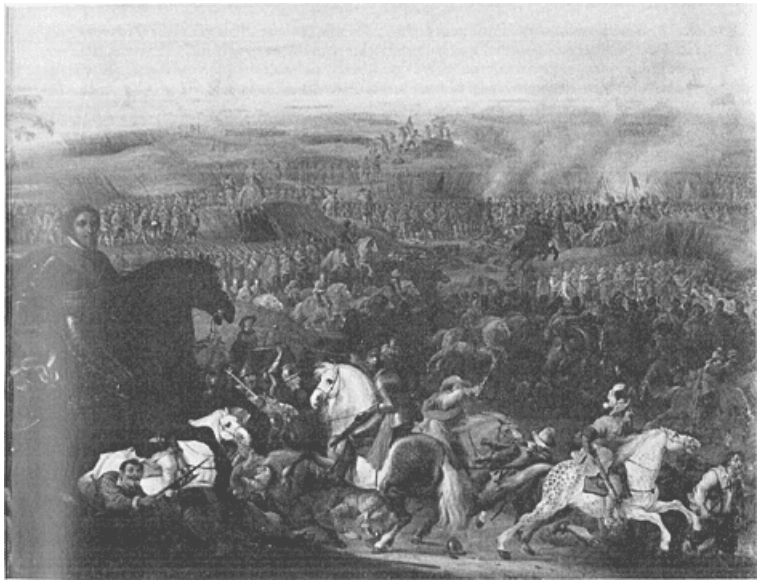

6. De slag bij Nieuwpoort, naar een schilderij van Pauwels van Hilligaert (Rijksmuseum).

7. Aan de slag bij Nieuwpoort zijn vele afbecldingen gewijd. Deze gravure van Lambert Corneliszoon, afkomstig uit de Atlas van Stolk, geeft in twee taferelen een voorstelling van de aardrijkskundige situatie ter plaatse en van de marsroute die de Staatse troepen gevolgd hebben, met op de voorgrond een afbeelding van de hoofdfiguren: bovenaan Isabella van Oostenrijk, die haar man Aartshertog Albertus het zwaard toereikt, en de Spaanse vlootvoogd, Franciscus Mendoza, hertog van Arragon, die in handen van de Nederlanders viel en te Woerden werd gevangengezet. Rechtsonder Prins Maurits en Frederik Hendrik.

8. Ambrosius, markies van Spinola, naar een schilderij van M.J. van Miereveld (Rijksm.)

9. Zinneprent op de verovering van Ostende: Spinola bevrijdt de Belgische leeuw van de ‘doorn’ Ostende (Atlas van Stolk).

10. Jacob van Heemskerk.

11. De zeeslag bij Gibraltar.

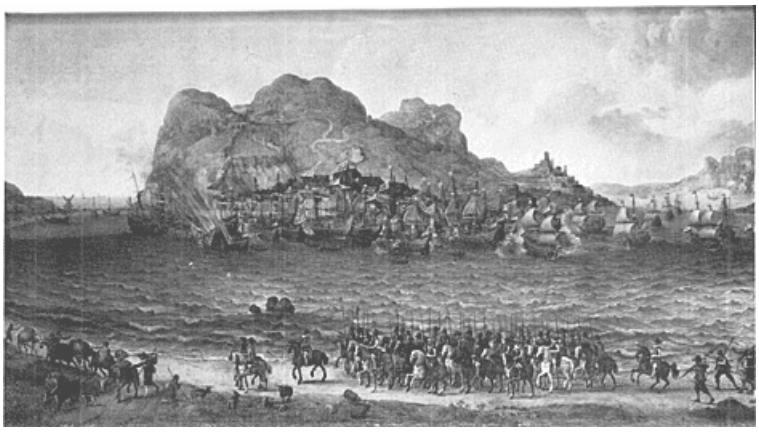

12. De zeeslag bij Gibraltar, 25 april 1607, naar een schilderij van Ad. Willaerts (Rijksmuseum).

de Spaanse musketiers. Die konden weinig doen tegen deze flankaanval, want zij hadden net hun musketten afgeschoten op de troepen, die de kanonnen trachten te dekken. Het laden van een musket vorderde toen een serie ingewikkelde handgrepen. Zo drongen de ruiters van Van Balen hun in de flank en wierpen hen overhoop. Victorie, victorie! riepen de bootsgezellen, die de stukken hadden bediend, en dat geroep deinde verder over het veld en de duinen in. Nog was het voorbarig, maar het herstelde het moreel van de troep. In de duinen had een ander eskadron intussen ook een aanval gedaan, en de ruiters van Vere brachten intussen een bataljon aan de landzijde der duinen aan het wankelen, ‘hetwelk doen tsamen veranderinge in de saken gaf, want d'Engelsen en Vriesen, die langes de duynen weecken, begonnen weder te staen ende thoofd te bieden, ende omtrent 150 pieckiers vande Vriesen aenvallende, deden den viant weder een duyen quiteren ...’. De crisis was gekomen. Maurits voelde het; snel zond hij de ruiters naar voren, die in kleine groepen al maar flankaanvallen deden op de wankelende gevechtseenheden van de vijand. Een voor een werden ze gebroken. Geen cavalerie dekte ze meer ..... ze werden uiteengeslagen en gingen op de vlucht. De beslissing was gevallen. Voorzichtig hield Maurits verschillende vendels en vanen op het slagveld bijeen. Bij een scherper vervolging waren de verliezen van de vijand misschien nog ernstiger geworden. Maar ook nu waren ze reeds zwaar. Vijfduizend Spanjaarden waren gesneuveld; vele officieren gevangengenomen, waaronder de admirant Mendoza, en 105 vaandels veroverd.

Da Costa's visioen.

Zó schildert Da Costa het slot van de slag:

> Oranje is aan de spits en stort met losse teugels,
> met heel de zwaarte van de beide legervleugels
> op *Alberts* zwermen af. - Eén laatste mengeling
> en schok der menigten beslist het grootsch geding.
> De zon, eer ze in den schoot van d' Oceaanvloed dompelt,
> ziet redd'loos allerweeg den vijand overrompeld,
> en 't heir, bij d'opgang nog zo roemrijk, zo geducht,
> zich-zelf ontbindend in een ordelooze vlucht.
>
> Men zegt, dat op dien stond, bij 't dond'ren der bazuinen,
> twee groote schaduwen gezien zijn op de duinen,

de een, Prins'lijk van gestalte en met de rechterhand
geslagen op het hart, en die voor God en 't Land
door 't opgetogen oog zoo wel erkenb're wonde,
terwijl de linker aan den halsvriend (Aldegonde
in zweem en zwier gelijk!) zich vasthield, beider oog
met dank'bren weemoed, dan geheven naar omhoog,
dan weer omlaag gewend naar 't strand, en naar die velden
pas van het bloed doorweekt der Nederlandsche helden.
't Bazuingeschal, op eens, ging over in een lied
dat de echo opving uit het roerend wolkverschiet:

‘Wilhelmus van Nassouwe!
was hij van Duitschen bloed,
den Vaderland getrouwe
bleef hij tot in den doet!’
Bij leven en bij sneven
in God, zijn Heer, getroost,
Is Neerland bijgebleven
zijn zegen - en zijn kroost.

Straks volgden stemmen als in antwoord, die daar loofden, -
een koor van geesten, met den bijl voorheen onthoofden,
of versch verslaag'nen met het zwaard, hun God in 't hart,
thans vrij met éénen dood van heel eens levens smart:

Den Heer der legerscharen
zij enig lof en dank!
Dat velden, bergen, baren
weergalmen dezen klank!
Die 't heir doet zegepralen,
is Isrels God en Heer!
Met orgels en symbalen
verbreidt in 't end zijn eer!

Van uit der heem'len glorie
slaat Hij de wereld ga, -
geeft aan Zijn volk victorie,
d'ootmoedigen genâ, -
de nederlaag van Spanje,
wiens rijksmacht de aard omspant,
de zege, door Oranje,
aan 't needrig Nederland!

Verkondigt het, gij duinen,
gij duinen van Nieuwpoort!
en zegge 't uit zijn puinen
Ostende verder voort!
Reeds houden zich èn Noorden
èn Oosten op dien kreet,
straks Theems en Boyneboorden
ten wedergalm gereed.

De betekenis.

Dat is *de* betekenis van de slag: Nederlands naam kreeg er een ferme klank door in Europa. Maar overigens bracht de slag geen enkele winst. Er was geen sprake van, dat er een opmars kon volgen naar Duinkerken. Albertus ging reeds opnieuw zijn uiteengeslagen troepen organiseren en de rug van ons leger bleek niet te dekken. Groen van Prinsterer zegt er van, steunende op Van Reyd:

> ‘Over het welgelukken van zoodanig waagstuk was de blijdschap onuitsprekelijk, nogtans met schrikken en beven vermengd. Midden in de vrolijkheid gingen hun koude rillingen over 't lijf; zij bekenden, dat het leger was beklemd geweest, gelijk lsraël tusschen Pharaö en 't Roode Meer; vervloekten den raad van degenen die een zoo gezegend, rijk en welvarend Land en ettelijke vele honderd duizend zielen, zonder nood, gesteld hadden op d' uiterste kant om te vallen in een afgrond van de hoogste ellende. In vreugde en vreeze beide werd God Almachtig eendragtelijk geloofd en gedankt; met éénen mond bekende ieder man, dat Zijn oog voor het land gewaakt en den ondergang van Religie en Policie genadelijk afgewend had.’

Dertig jaar later zou Vondel nog klagen in zijn Roskam over verwoestingen, die de Duinkerkers onder onze vissersvloot aanrichtten en het werd 1645, voordat de stad werd veroverd. Door de Fransen, onze bondgenoten! Maar toen was het al bijna vrede. En in de oorlogen met Frankrijk, die later kwamen, hebben de Duinkerker kapers opnieuw onze vloten bestookt.

Begin van een vete?

De slag bij Nieuwpoort heeft voor het vaderland nog een belang-

rijk nadeel opgeleverd, zo is in menig geschiedverhaal de conclusie. Na de slag klinkt er in de verhouding tussen Maurits en Oldenbarnevelt een minder prettige toon. Hier is het begin van een verwijdering, die later zulk een dramatisch slot kreeg tijdens het Bestand. Maar - Dr. S.P. Haak, die in de correspondentie van de Advocaat bijzonder thuis is, heeft er een speciaal onderzoek naar ingesteld. Hij kwam tot de conclusie, dat van een minder aangename verstandhouding na de slag bij Nieuwpoort in die correspondentie geen spoor is te vinden.

3. Het werd een bestand

Galeien.

Het was de kracht der Republiek tegen de Spanjaarden, dat zij de zee beheerste. Maar die heerschappij vorderde waakzaamheid en had meer dan eens het karakter van een guerrilla. In de Zeeuwse wateren, waar zij Sluis als een geschikte operatiebasis hadden, brachten de Spanjaarden galeien in de vaart. Deze schepen leenden zich er goed voor, om bij windstilte de zeilschepen te verrassen. In het nauwe vaarwater schoten zij tussen de eilandjes en schorren plotseling te voorschijn.

De Staten besloten, naast hun snelle zeilschepen ook galeien in de vaart te brengen, om bij windstilte het initiatief niet aan de vijand te laten. Als roeiers dienden krijgsgevangenen en gedetineerden. Elke dag kregen zij twee pond roggebrood en een half pond kaas. Met een groot vaartuig, de 'Zwarte Galei', te Dordrecht gebouwd, werd in een mistige nacht van november 1600 een zeldzaam bravourstukje uitgehaald. Door enige jachten vergezeld, gleed het schip de Scheldestroom op tot voor de kaden van Antwerpen; de matrozen besprongen daar het Spaanse admiraalschip, een driedekker, overmeesterden het en sleepten het met nog een aantal andere schepen weg. Toen de schepen vermeesterd waren en de terugtocht begon, bliezen de trompetters het 'bekende deuntjen' Wilhelmus door de nacht en vele burgers van de oude koopstad, die in hun hart voor de vrijheid waren, herkenden na vijftien jaar de oude melodie en 'brachten zich, niet zonder gevoeligheid, de vorige dagen te binnen'. Wilhelm Raabe heeft dit avontuur tot een pakkende novelle verwerkt.

Twee jaar later was Frederik Spinola commandeur van de Spaanse galeien in Sluis. Hij vatte het stoute plan op, Walcheren te vermeesteren. Altijd lokte de Spanjaarden de idee, de Scheldemond open te breken. Bij windstilte voer hij uit in de verwachting, dat de Zeeuwse zeilschepen geen kans zouden hebben te manoeuvreren. Maar de nazaten van de Geuzen onder Joos de Moor weerden zich goed en toen de wind opstak, waren zij spoedig meester van het terrein. Het Spaanse flottielje werd vernietigd en de bevelhebber sneuvelde.

Ambrosius Spinola.

Deze overwinning bezorgde de Republiek een onverbiddelijke en felle vijand, Ambrosius Spinola, een broer van Frederik. Hij wilde de dood van zijn broer wreken. Deze bekwame en rijke Genuees, gunsteling van de Spaanse koning, die 9000 soldaten wierf op eigen kosten, stelde Albertus geheel in de schaduw en bleek een evenknie van Maurits.

Zijn grote succes was de verovering van Ostende. Het beleg had al vele maanden geduurd, toen hij het commando aanvaardde. Er was het Zuiden veel aan gelegen, deze stad te veroveren en Vlaanderen bracht er gewillig de zwaarste lasten voor op. Want Ostende was Vlaanderen een doorn in het vlees. De Staatse troepen brandschatten n.l. van daar uit heel het Vlaamse land.

Het beleg heeft lang geduurd. Want de Spanjaarden konden de stad alleen van de landzijde insluiten. De weg over zee bleef open en voortdurend werden versterkingen aangevoerd. Zo werd het een eindeloze strijd om schansen, waarachter telkens weer tijdig een nieuwe schans werd opgeworpen. Spinola verzamelde een staf van Italiaanse ingenieurs in zijn hoofdkwartier en telkens werden er nieuwe oorlogsmachines uitgevonden. De Staten trachtten Maurits te bewegen, opnieuw een expeditie naar Vlaanderen te leiden, maar hij weigerde opnieuw zulk een tocht te riskeren. Liever zocht hij zijn kracht in afleidingsoffensieven aan de Rijn. Eindelijk, in 1604, capituleerde Ostende, en trok de bezetting af met krijgsmanseer. Het beleg had Spinola veel roem gebracht, maar onze tegenstanders waren aan het eind van hun financiële krachten. En de betekenis van het succes was zeer verkleind, doordat Maurits intussen, ook in 1604, zich meester maakte van Sluis, waardoor de guerrilla op de Schelde een einde nam.

Offensief ter zee.

Terwijl zo de oorlog te land door Maurits steeds meer defensief werd gevoerd en het initiatief aan Spinola werd gelaten, besloten de Staten-Generaal tot een offensief ter zee. In 1603 was koningin Elizabeth van Engeland gestorven. Altijd had zij met Spanje in vijandschap geleefd. Maar Jacobus Stuart van Schotland, die haar als Jacobus I opvolgde, trachtte tot een verzoening met Spanje te komen, wat hem in 1604 gelukte. Zelfs was er sprake van, dat zijn oudste zoon zou huwen met een Spaanse prinses. De Engelse kooplui hoopten nu, de Nederlandse handel uit Spanje en de

nevenlanden te overvleugelen. Philips III wilde daartoe meewerken door de Nederlandse koopman de toegang tot de Straat van Gibraltar te beletten. Er was dus alle reden, om Spanje althans maritiem zo ferm mogelijk aan te pakken.

In 1605 ging een eskader onder Willem de Zoete, heer van Haultain, patrouilleren in het Kanaal, omdat men vermoedde, dat Engeland de neutraliteit schond. Spaanse soldaten werden n.l. uit Spanje naar Engeland verscheept, en bleven daar, tot wind en tij gunstig waren, om ze snel over te zetten naar Vlaanderen, zonder dat de Nederlandse marine tussenbeide kon komen. Het bleek inderdaad, dat het vermoeden juist was, dat Engeland op deze wijze de Spanjaarden bevoordeelde. Haultain slaagde er in, een aantal Spaanse soldaten te pakken te krijgen, die de voeten werden spoeld.

Het volgende jaar werd hij tweemaal met een eskader uitgezonden, om voor de mond van de Taag te kruisen en de verbindingen tussen Spanje en de Indiën zo te bedreigen. Hij schoot echter lelijk te kort in zijn beleid, hield zijn schepen niet bij elkaar en leed een nederlaag tegen een sterke Spaanse vloot bij kaap Sint-Vincent.

Reinier Claessen.

De strijd bij Sint-Vincent is vooral bekend gebleven door de ondergang van Reinier Claessen van Amsterdam. De vijand naderde van de loefzijde, en drie schepen raakten in groot gevaar, doordat zij er niet in slaagden, uit de lij te komen. Haultain en Claessen kwamen helpen; de eerste raakte met de drie schepen inderdaad vrij, maar Claessen had het ongeluk, dat bij een botsing met een galjoen zijn grote mast overboord ging. Daardoor was zijn schip stuurloos. Al ras werd hij door zes galjoenen omringd, en van alle kanten besprongen. Maar van overgave was geen sprake. Hij en zijn mannen wisten, welke wreedheden ze van de beruchte Fiasciardo, die de Spanjaarden commandeerde, te wachten hadden. En dan - ze hoopten er op, ook toen uur na uur verstreek, dat Haultain z'n schepen zou verzamelen, en dan te hulp komen. Haultain kwam niet, maar zeilde weg, toen hij geen schieten meer hoorde. De nacht kwam; de strijd duurde voort. De Spanjaarden vermeesterden het dek, en benedendeks hielden Claessen en zijn mannen vol - twee dagen.

‘Dogh wanneer sigh geen ontset van eenighen kant opdeedt

en de golven allenthalven instortten, beslooten se, opdat niemandt levendigh in 's vijands handen quaeme, gesamentlyk met eenpaerighe stemmen, een schrikkelycke daedt, en die den vaederlande soude ten dienste strekken. Hebbende met gebooghen knyen Godt gebeeden om vergiffenis, dat se door een korte doodt sigh selven den hoon en de smaetheit kunner vyanden onttrokken, steeken se den brandt in 't buskruyt. Dit geweldt heeft sestigh menschen wechgenoomen: twee syn half verbrandt weynigh tydts in 't leeven gebleeven, en gevist van de Spaansche, die, als een wonderwerk, de wreetheit hunnes gelaets, de fierheit hunner woorden, en hunne halsterrigheit, selfs in 't worstelen met de doodt, aanschouwden.'

Een nieuwe commandant.

Het vrij droeve resultaat van de ondernemingen van 1606 werd aanleiding, dat voor de expeditie van het volgende jaar een andere commandant werd gezocht. De man was er wel, maar de regeling zijner positie gaf enige moeilijkheden. Want het oog viel op Jacob van Heemskerck, nu een man van bijna veertig jaar, die in rust en aanzien in Amsterdam leefde. Dat aanzien dankte hij niet allen aan afkomst en vermogen. Hij had van zich doen spreken door zijn tochten om de Noord, waarvan de laatste leidde tot de overwintering op Nova-Zembla. Daarna was hij als vice-admiraal in dienst der Oost-Indische Compagnie naar de Oost gegaan. Zijn tocht daarheen zou altijd in herinnering blijven, doordat hij in Straat Malakka een Portugese kraak vermeesterde, waarvan de inhoud de reusachtige som van 3.389.832 gulden opleverde. Er is over die buit heel wat te doen geweest en het belangrijkste gevolg is geweest, dat een der grootste Nederlandse rechtsgeleerden van alle eeuwen, Hugo de Groot, een studie opzette, De Jure Praedae, over het recht van de buit, waaruit een gedeelte werd gepubliceerd, Mare liberum, de Vrije Zee. Maar Heemskerck stond geheel buiten de marine, en daarom gaf de regeling zijner positie enige moeilijkheden. Hij wist, wat hij waard was, en was niet van plan, de leiding van de tocht te aanvaarden als een gewone bezoldigde, zij het dan tijdelijke betrekking. Hij kwam met andere voorwaarden voor de dag. De onderneming moest ondermeer bedoelen, de Spaanse schepen, die op Indië voeren, te onderscheppen. Welnu, Heemskerck was bereid, het commando op zich te nemen, mits hij 13% kreeg van de buit, die hij boven 500.000 gld. zou maken. Na

enige aarzeling werd deze ongewone voorwaarde door de Staten-Generaal aanvaard. De heren waren altijd bang, dat uit zulke nieuwigheden enige prejudicie zou volgen.

Een bekroond gedicht.

De onderneming van Heemskerck is beschreven door de dichter Adriaan Bogaers, als antwoord op een prijsvraag van de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen, een antwoord dat met de gouden erepenning werd bekroond. Bijzonder fraai is de schildering van de vloot, die zich na de krijgsraad gereed maakt tot de slag:

De krijsraad was uiteen gegaan,
En sloep en jol, vooruitgedreven
Door vuisten, kloek in 't riemenslaan,
Had ieder hopman weêrgegeven
Aan eigen boord, aan eigen vaan.
Met welk een innig welbehagen
Had elk van hen, terwijl de boot,
Gelijk een visch door 't water schoot,
Dat boord, al dobbrend gâ geslagen.
Het droeg zijn tuig, zoo fier, zoo prat;
't Was of het lust in 't strijden had,
In 't strijden! en hun pols versnelde.
De kamp, en wat de kamp verzelde,
Het worstlen, 't wagen - 't zegefeest!
't Rees alles, gloeijend, voor hun' geest.
Hun boezem zwol van oorlogsweelden.
Maar, naast dat wild en blinkend heer
Van droomen van gevaar en eer,
Vertoonden zich ook zachter beelden.
Daar zagen ze, in een blij verschiet,
Hun haard, hun vreedzaam huisgebied,
Hun telgen, die om moeder speelden.....
Hun telgen! ..... eer een uur vervliet
Wie weet! Weg sombere gedachten!
God helpt hen, die hun plicht betrachten.....
En ook hun kroost verlaat Hij niet!

Nu klonken er alom bevelen:
Op dek, in 't want, omhoog, beneên,

't Woelde overal met drift dooreen.
Een dubble levenswerking scheen
Door de aders van de vloot te spelen.
De marsen trekken schanskleên aan;
Granaat en brandpot klimt naar boven,
Om, weggeslingerd onder 't slaan,
Een vuurbui, door geen zee te dooven,
Te storten op den Kastieljaan.
De dreg, die, entrend uitgesmeten,
Moet bijten in des vijands want,
Blinkt voor den boegspriet aan haar keten,
En knarst er met een stalen tand.
Op 't halve dek en de overloopen
Verheffen zich de kogelhoopen,
Door kransend touw in 't rond gestut;
De sjorringen zijn los gewonden,
De prop gerukt uit de ijsren monden,
En slagreê dreigt het grof geschut.
Hier vult de golf de leed'ren emmer,
Die redden moet bij 't brandrumoer;
Daar laadt een zeesoldaat zijn roer,
Ginds wet een forsch soldaat zijn lemmer.
Waar 't oog zich wende, links of regts,
Het ziet het voorspook des gevechts
Zijn honderd armen ijvrig roeren.
Wat Neêrland veiligt in de slagt -
Wat Spanjes trots te grond moet voeren,
Hij rijst er, als door tooverkracht.

En vrolijk hupt de kielenrij
De groene waterheuvlen over,
Nu d' Afrikaansche wal nabij,
Dan langs Europaas Zuidlijk loover,
Terwijl het eeuwig vloeijend tij
De stranden schuurt ter wederzij.
O, 't is een lust ze na te staren,
Die ligte bodems, rad en slank,
Met zeilen op, zoo hagelblank,
Alsof het zwanenvleuglen waren,
Wier dons te heller blinkt in 't oog
Door 't groen omlaag en 't blauw omhoog.

In dartle bogten, weidsche kringen,
Drijft vaan en wimpel, heinde en veer;
De stem des winds en die van 't meer
Schijnt zangrig om den prijs te dingen,
En, naar ze luid of zachter zingen,
Verrijst de boeg, of daalt hij weêr.
Een snoer van paarlen, zoudt ge meenen,
Vlijt zwierig om het boord zich henen:
Zoo trilt er 't vlokkig zeeschuim aan;
En lang nog wijzen zilvren strepen,
Getrokken door de waterbaan,
Het pad, waar Neêrlands blijde schepen
Met luchten tred zijn langs gegaan.
Ja, 't is een lust ze na te staren,
Zoo vrolijk hupplend op de baren,
Met één aan 't spits, die d'optogt leidt
En 't leeuwenvaandel openspreidt.
Een Nimfenstoet schijnt feest te vieren,
Een Nimfenstoet in lentedos,
Een roos in 't haar, de sluier los,
Schijnt op de maat door 't veld te zwieren,
Te tripplen bij het toongevlei;
Terwijl de rijzigste der schoonen,
Gehuld met dubble bloemenkroonen,
Bevallig voordanst in den rei.

Deze knappe schildering van de vloot, die zich gevechtsklaar voortspoedt, ze laat in haar gerechtvaardigde zucht tot idealiseren één ding onbesproken: deze kapiteins zijn in hoofdzaak dezelfde, die een jaar geleden, hier in de buurt van Sint-Vincent, Reinier Claessen mee in de steek hebben gelaten, toen de vloot onder Haultain zich terugtrok, volgens een beschrijving in een van de stukken in het archief der Staten-Generaal, wijl ‘een algemeene versaagdheid et terror quidam panicus de scheepen dezes Lands toen op de vlucht gedreven hadden, zonder dat uit te maken was, waaruit dit verklaard moest worden, of uit verkeerde maatregelen van den opperbevelhebber, of uit ongehoorzaamheid der matrozen, of uit al te groote moedeloosheid, gezien de overmacht der vijanden, of uit al deze oorzaken tezamen’. Dezelfde kapiteins hebben nu onder Heemskerck het heldenstuk bestaan, de Spaanse vloot aan te vallen in de haven van Gibraltar.

Vermetele onderneming.

Wie per schip door de westelijke toegang de Middellandse Zee binnenvaart, ziet aan bakboord een hoge rots, die als een eilandje uit de zee oprijst, meer dan 400 m. hoog. Aan alle kanten daalt zij bijna loodrecht naar beneden. Alleen in het Westen is de helling iets minder steil, en daar zijn straten en huizen opeengedrongen; daar beheersen sterke batterijen de baai. Daar ligt Gibraltar, de sleutel van de Middellandse Zee. De Spaanse vloot had de mond van de Taag verlaten, en zich onder de bescherming van die batterijen teruggetrokken. Heemskerck besloot, haar ook daar aan te tasten. De koning van Spanje had de commandant uitdrukkelijk last gegeven, geen slag in de open zee te wagen, maar vlak tegen de kust onder bescherming der batterijen voor anker te blijven. De vloot schéén dan volkomen veilig. Maar in één geval was dit slechts schijn. Wanneer n.l. de vijand de vermetele moed had, de baai binnen te zeilen om de Spaanse schepen te enteren. Als hij zich niet liet afschrikken door de kustbatterijen, maar doorzeilde, tot hij de Spanjaard aan boord klampte, dan betekende de bescherming der batterijen niets meer. En Heemskerck deed het zo. Met de Westenwind in de zeilen stevende hij de baai binnen, op de Spaanse schepen los. Zijn stuurman gaf hij bevel, het anker te laten vallen, zodra hij ‘het hoorde kraken’, d.w.z. op het ogenblik, dat zijn schip tegen het boord van het vijandelijk admiraalschip botste. Zo had iedere geuzenkapitein zijn schip voor zijn rekening te nemen; telkens twee schepen tegen een Spaanse galjoen, aan elke kant één. Toen werd het een hard en wreed gevecht van man tegen man. De Spaanse schepen waren vol soldaten, maar de matrozen van Heemskerck vochten met een woede, die onbeschrijfelijk was, De grote Spaanse schepen werden overmand en sommige brandden tot op het water af.

Haer Admirael lagh reddeloos
Waer in, door nyt, den Spangiaert boos
Selfs den brandt heeft ghesteken,
Soo datter sijn verbrandt ghekielt
Veerthien van haar schepen vernielt,
d' Ander red'loos ontweecken,
't Spaens bloet men daer tot wraeck vergoot,
Van die onlangs waren ghedoot
In West Indien onschuldich,
Meenden te hand'len met accoort,

Sijn gheworght en deerlijck vermoort
Door wreetheyt menighvuldigh.
Want in min dan vier uyren tijt
Bleven verslaghen in den Strijt
Meer dan twee duyst Spangiaerden.
Haer Admirael bleef daar oock dra
Don Juan Alvares Davila
Want men niemant en spaerden,
Vys-Admirael en mennich vroom
Capteyn, die ick al niet noom
Hoe wel som deerlijck sagen,
Sant Jagho heeftse niet bewaert,
Maar sijn door 't Vier, Water en 't swaert
Verbrant, versmoort, verslaghen.

De Spaanse vloot werd vernietigd; de onzen verloren slechts zestig man, Maar onder die zestig was de admiraal Jacob van Heemskerck. Hij werd op staatskosten met grote praal in de Oude Kerk te Amsterdam begraven. Op zijn graf staat het kernachtige grafschrift van Hooft:

Heemskerk, die dwers door 't ijs, en 't ijzer dorste streven,
Liet d' eer aan 't lant, hier 't lijf, voor Gibraltar het leven.

Geen vrede.

De gevolgen van deze overwinning waren groot. De naam der Republiek kreeg klank in de hele Mohammedaanse wereld om de Middellandse Zee. De betrekkingen met de verheven Porte kregen daardoor een geheel ander karakter. Maar ook in Spanje was de indruk groot. De geneigdheid tot de vrede kreeg de overhand.

Maar de klinkende overwinning van de Nederlandse marine verminderde uit de aard der zaak het verlangen naar vrede in ons land. Want wel waren de successen te land in de laatste tijd mager geweest, maar de militairen, Maurits en Willem Lodewijk vooraan, waren van oordeel, dat Spanje bijna murw geslagen was. Nog een korte tijd de tanden op elkaar, alle krachten ingespannen, en men zou de wereld tonen, dat het gebouw van de Spaanse macht op instorten stond. En dat kon voor de Europese politiek van de grootste betekenis zijn. Dat zou de Engelse koning genezen van zijn waan, dat Spanje een grote mogendheid was, waarmee hij in vriendschap moest trachten te leven; dat zou de Franse koning, die in 1598 zo

haastig vrede had gesloten, animeren, om zijn rekening aan Spanje te presenteren, voordat zijn kansen voorbij waren.

Oldenbarnevelt daarentegen, die van jaar tot jaar ondervond, hoe moeilijk het was, de oorlog te financieren, was wèl voor onderhandelingen, en scheen er ook wel iets van te verwachten. Hij was geen voorstander van 'een valsche, onseeckere, bedriegelycke pays'. Maar als de vrede gewaarborgd werd door Frankrijk en Engeland, als met name Frankrijk bereid was, zijn schild over ons op te heffen, dan achtte hij vredesonderhandelingen gerechtvaardigd. Het zou evenwel niet gemakkelijk gaan.

De tegenpartij verkeerde in een eigenaardige positie. In 1598 had Philips II de Nederlanden aan Albertus en Isabella afgestaan, maar hun huwelijk bleef kinderloos, en bij het overlijden van een der Aartshertogen zouden ze weer terugvallen aan Spanje. Dat gold voor de Zuidelijke Nederlanden, maar Spanje en de Aartshertogen pretendeerden, dat het ook voor de Noordelijke Nederlanden gold. Onder hun stukken hechtten zij ook de zegels van Holland en Zeeland, enz.

De Staten-Generaal stelden zich terecht op het standpunt, dat èn Spanje èn de Aartshertogen moesten beginnen met te erkennen, dat de Republiek een onafhankelijke staat was, waarvan zij niets hadden te eisen. De tegenpartij trachtte, wat dàt punt betrof, een slag om de arm te houden. Maar van de Spaanse kant kwamen er meer eisen, die niet ingewilligd konden worden. Gevraagd werd, dat de Rooms-Katholieken vrijheid van godsdienst zouden krijgen, en dat de vaart op Indië zou worden gestaakt. In Indië, zo redeneerden de Spanjaarden, had alleen hun koning wettig gezag.

Wel was Spinola met een schitterend gevolg in 1607 in Den Haag gekomen, om over vrede te spreken, wel dokterden de Franse en Engelse gezant, zoveel zij konden, maar toen Spanje op deze eisen bleef staan, en ze ingewilligd wilde zien, vóór het over de onafhankelijkheid der noordelijke gewesten bevredigende verklaringen zou afleggen, toen stond vast, dat het geen vrede zou worden.

Naar een bestand.

En dus scheen er maar één consequentie mogelijk, nl. voortzetting van de oorlog. Dat is voorkomen door de activiteit van de Franse en de Engelse gezant. Tijdens de besprekingen over de vrede wa-

ren de vijandelijkheden negen maanden gestaakt. Zou het niet mogelijk zijn, zo betoogden de gezanten, die wapenstilstand te verlengen, tot twaalf jaar bijvoorbeeld. Onmiddellijk barstte over deze plannen een bewogen strijd los. Maurits had wel bewilligd in vredesonderhandelingen, want hij was niet tegen een goede, stevig gewaarborgde vrede. In dit opzicht stonden de Advocaat en hij dicht bij elkaar. Zij verschilden alleen over de vraag, of de onderhandelingen over zulk een vrede toen al gewenst waren. Maar ten opzichte van een bestand stond het anders: dat wilde Maurits in geen geval. Al zijn invloed wendde hij aan, om gewesten en steden voor de gevaren van een wapenstilstand te waarschuwen en Willem Lodewijk trok met hem één lijn. De tegenstelling tussen de Stadhouder en de Advocaat dreigde vijandschap te worden. Toen heeft de Franse gezant tussen beiden bemiddeld en de verzoening tot stand gebracht. Het was feitelijk een overwinning van de Advocaat. Want Maurits stemde toe in een bestand, mits er ook in 1609 een leger van 30.000 man op de been zou blijven, om op een mogelijke onaangename verrassing van Spaanse zijde voorbereid te zijn.

De Franse gezant en Oldenbarnevelt trokken geheel één lijn, zo scheen het. Zelfs liet de Franse regering aan de Advocaat een aanzienlijk geschenk aan geld overhandigen. En het geschenk werd geaccepteerd. Al staat het als een paal boven water, dat de Advocaat zich niet liet omkopen, toch was het waarschijnlijk wel de bedoeling van de Fransen, om zulks met dit geschenk te proberen. In elk geval had het niet geaccepteerd mogen worden. Het feit werd spoedig bekend, en versterkte het publiek in de overtuiging, dat Oldenbarnevelt Fransgezinde politiek voerde.

Geen lachende derde.

En tòch, de Franse koning heeft zijn eigenlijke doel niet bereikt. Hij voerde anti-Habsburgse politiek, zoals iedere Franse koning. Eeuwenlang is het de grote tegenstelling in de Europese politiek: Frankrijk tegenover het huis Habsburg. Dáárom steunden de Franse koningen, die de Hugenoten vervolgden, de Geuzen. Daarom wist Hendrik IV, dat hij, als de oorlog tussen de Republiek en Spanje voortduurde, geen onverschillige toeschouwer kon blijven en de Nederlanden zou moeten bijspringen, als die het te moeilijk kregen. Twaalf jaar bestand betekende dus voor hem twaalf jaren voortzetting van de toestand, dat Spanje ten Noorden van zijn land een gebroken positie had. Dus was het Bestand een Frans succes.

Maar de koning had meer begeerd. Hij herinnerde zich zeer goed, dat ongeveer dertig jaar geleden zijn zwager Anjou in de Nederlanden begeerd was als landsheer. *Toen* zag men geen andere kans om zich los te maken van Spanje dan langs de weg van een halve onderwerping aan Frankrijk. Die situatie wilde Hendrik IV doen herleven. Hij wilde bereiken, dat de Nederlanden een Franse voorpost zouden worden, dat ze leenstaten zouden worden van de Franse kroon, met Maurits als een soort generaal-stadhouder.

Dit streven is niet gelukt. Het mocht voor Maurits aanlokkelijk schijnen, om in plaats van dienaar der Staten een *bijna* onafhankelijk vorst te worden, hij ging niet op deze plannen in. En de diplomaat Oldebarnevelt was hier evenmin voor te vinden. In dit opzicht trokken ze weer één lijn. Ze wilden nòch in een vrede, nòch in een bestand toestemmen, als niet de onafhankelijkheid van de Republiek werd erkend.

En zó is het gekomen. In 1609 werd te Antwerpen tot een Twaalfjarig Bestand besloten. De Staten-Generaal, die naar Bergen op Zoom waren gereisd en de Aartshertogen te Brussel ratificeerden het en de koning van Spanje stemde toe.

Het traktaat begon met de beslissende woorden:

> ‘die voorsz. Heeren Erts-Hertogen verklaren, soo in haren Namen, als in den Naem van den Voorsz. Heere Koningh, dat sy-lieden te vreden zyn, te tracteren mette voorsz. Heeren Staten-Generael van de vereenighde Provinciën, in qualiteyt, ende *als deselve houdende voor vrije Landen, Provinciën ende Staten*, op dewelcke sy-luyden niet en pretenderen, ende te maken met haer in de voorsz. Namen en qualiteyten, gelyk sy doen bij dese jegenwoordige, een Bestand, op de conditiën hierna beschreven ende verklaert.’

Ten opzichte van de vaart op Indië was zulk een nietszeggende formule opgenomen, dat de Staten zich niet alleen gerechtigd konden achten, die vaart te doen voortduren, maar zelfs de kans konden grijpen, om die vaart uit te breiden. Praktisch was het zo, dat het Bestand voor Indië niet gold. Daar bleef de oorlog voortduren, en dat betekende, dat de Spanjaarden en Portugezen hoe langer hoe meer werden verdrongen.

In het Noorden werd het sluiten van het Bestand met ‘gemengde gevoelens’ ontvangen. Maar in het Zuiden, met name in Antwerpen, was de blijdschap groot. Saluutschoten daverden. De drei-

ging uit het Noorden scheen te wijken. Het uitgemergelde Vlaanderen en Brabant kregen rust. Maar de Schelde bleef gesloten. Al was in het Noorden de geestdrift niet groot, één element was er toch in de dichterlijke nabetrachtingen, waarvan het Zuiden niet gewagen kon: het fiere gevoel, dat wij ons recht om ons zelf te zijn, hadden weten te handhaven èn te doen erkennen.

4. Botsing van beginselen

Wat niet rusten wil.

De gebeurtenissen, die aan het Twaalfjarig Bestand een bewogen karakter geven, zijn telkens opnieuw beschreven. Maar bijna elke beschrijving er van, ja zelfs herinnering er aan, heeft die eigenaardige toon, die vernomen wordt, als de schrijver van binnen warm wordt. Soms dragen de getuigenissen zelfs een hartstochtelijk karakter. Twee dingen hebben altijd weer op het gemoed gewerkt, de triumf der orthodoxie op de Dordtse Synode en de tragische dood van de grijze Oldenbarnevelt. Wie over die beide gebeurtenissen vonnis strijkt, vindt zijn grote voorbeeld in Vondel. Hij sprak van ‘d'Aertslastertong van 't huychelaers Synode’. Hij heeft in tal van hekeldichten Oldenbarnevelt beklaagd als het slachtoffer van verraad en moordlust. Hij heeft na de dood van Maurits deze stadhouder uitgeluid door de publicatie van zijn allegorisch treurspel Palamedes of de Vermoorde Onnoozelheid. Hij heeft het ‘stockske’ bezongen, dat Hollands Vader gestut had op dat wreed schavot, waar hij voor 't bloedig zwaard moest knielen,

> Veroordeelt als een Seneca
> Door Neroos haat en ongena,
> Tot droefenis der braefste zielen.

Zoals keizer Nero zijn leermeester Seneca had ter dood gebracht, zo vergreep Maurits zich aan Oldenbarnevelt.

In 1819 publiceerde de Leidse predikant Nicolaas Schotsman twee preken onder de titel ‘Eerezuil ter gedachtenis van de voor tweehonderd jaar te Dordrecht gehouden Nationale Synode’. ‘Met een in de kerkhistorie bijna voorbeeldenloze smaad en hoon werd hij hierom van alle kanten aangevallen’.

Figuren uit de Réveilkring namen het op voor Prins Maurits; Da Costa schreef over het karakter van deze Prins. Vooral de Réveilman Carel Maria van der Kemp nam het voor de gesmade Prins op en begon het hoe langer hoe meer als zijn levenstaak te beschouwen, door het schrijven van een biografie de ware betekenis en het karakter van Prins Maurits in het licht te stellen. Heel de discussie van die tijd draagt het stempel van de romantiek: het gaat om de vraag, of Maurits en Oldenbarnevelt zedelijk hoogstaande personen waren of niet. Want het gehele conflict werd tel-

kens weer verklaard als een gevolg van naijver, achterdocht, haat. De diepere, staatkundige vragen en tegenstellingen, die hier aan de orde waren, werden verwaarloosd.

Merkwaardig is de discussie tussen Groen van Prinsterer en Dr. Kuyper, openlijk in de pers èn in hun correspondentie. In de laatste met bewogen momenten.

Groen had geschreven in Ned. Gedachten:

> 'Twee Staatslieden van den eersten rang zijn er, Oldenbarnevelt en Jan de Witt, voor wie thans, krachtens de uitspraak der Historie, in de nabijheid van den Eersten Willem, de tijd van standbeeldoprichting daar is.
> Ter plaatse, die dankbaarheid en naberouw aanwijst; waar de een onthoofd en de ander verscheurd werd.'

Maar Dr. Kuyper (Standaard 23 febr. 1874) achtte het oprichten van een standbeeld voor Oldenbarnevelt en Jan de Witt ondenkbaar en ongerechtvaardigd,

> 'zoolang het Vorstenhuis van Oranje op den troon te 's-Gravenhage zit en althans de kern van het Nederlandsche volk, zijn verkleefdheid aan dat Oranjehuis in historischen zin opvattend, niet kan vergeten, dat Barnevelt en Jan de Witt, als historische figuren, de leiders der partij zijn geweest, die aan Nederland den schat ontrooven wilden, die God ons in het historisch Oranjehuis schonk'.

Motley en Groen.

De strijd over deze periode bereikte een hoogtepunt en kwam tegelijk tot afsluiting, toen de Amerikaanse geschiedschrijver Motley zijn boek publiceerde; The Life and Death of John of Barneveld. Daarin deed de romantische voorstelling weer geheel en al opgeld. Maurits is er de man, die Oldenbarnevelt háát, omdat deze zijn heerszucht doorzag en tegenwerkte. En de Advocaat is gevallen en naar het schavot verwezen door Maurits als het hoofd van een kabaal van persoonlijke vijanden van het slachtoffer.

Deze voorstelling van zaken was in die tijd niet meer te handhaven. Want Groen had de intieme correspondentie van het Oranjehuis, met toestemming van de Koning, het licht doen zien en wie die correspondentie had gelezen, kòn niet meer instemmen met de voorstelling, die Motley gaf. Daarom heeft Groen hem per brief op de man af gevraagd, of hij ze gelezen had. Iedere regel, was

het antwoord, door Groen gepubliceerd, werd door Motley bestudeerd.

Toen greep Groen naar de pen, en schreef zijn boek Maurice et Barnevelt. In het Frans, opdat de gehele geleerde wereld er kennis van zou kunnen nemen. En sedert is er geen wetenschappelijk historicus meer, die het oude verhaal van de mokkende, wraakzuchtige Maurits en de grijze martelaar voor de vrijheid nog verder vertelt. De zaak is veel ingewikkelder.

Het is een merkwaardig boek, deze historische studie van Groen, merkwaardig, ook wat de vorm betreft. Busken Huet zegt er van:

> 'Het geschrift zelf is meesterlijk. De inkleeding, schijnbaar ongelijkmatig en onsamenhangend, doet dezelfde uitwerking als de ordelooze van Max Havelaar bij Multatuli: uitweidingen zonder tal, verwijzingen, noten tot toelichting van noten, eene hollandsche zinsnede om eene engelsche op te helderen, een weinig duitsch, veel fransch, oude spelling, nieuwe spelling, bladzijden, die met romeinsche cijfers, bladzijden, die met arabische gepagineerd zijn, bladzijden, die bij de arabische nog een sterretje voeren, - alles door elkander.
> Een eerstbeginnende, die zulk een boek durfde schrijven, zou door de critiek naar huis worden gezonden; maar geen nood. Eerstbeginnenden kunnen zulk werk niet leveren; en dat het er zoo vreemd uitziet komt alleen hier vandaan dat de schrijver, berstend als het ware van feiten en opmerkingen waarmee hij drie dikke deelen kon vullen, al zijn kunst heeft te hulp geroepen om de rechts en links uitspuitende stof zoo mogelijk binnen één boekdeel van matigen omvang samen te dringen. De beste helft van een menschenleven is noodig geweest, om tot het schrijven van Maurice et Barnevelt in staat te stellen.'

Drie vraagstukken.

In de strijd tijdens het Bestand ging het, en dat moeten we goed in het oog vatten, om drie vraagstukken. Daar was allereerst het verschil tussen de Gomaristen en Arminianen. Een confessionele kwestie. Niet maar over een stuk theorie, maar over centrale vragen van de confessie, die de praktijk van het geloofsleven terdege raakten. Dan was er in de tweede plaats het netelige vraagstuk van de verhouding tussen kerk en staat, toegespitst in dier voege, dat het er om ging, of de staat het recht had in bovengenoemde vraagstukken mede te beslissen.

En toen de staat werkelijk ging ingrijpen, kwam er een derde, zuiver politieke vraag naar voren, nl. of de Staten der gewesten, met name de Staten van Holland, het moesten doen, dan wel de Staten-Generaal. Bij welke van deze colleges berustte het hoogste gezag in de staat? Was de Unie een verbond van zeven republieken, of was zij een staat, waarover de Staten-Generaal het soevereine gezag bekleedden? Dit komt alles tijdens het Bestand aan de orde.

Arminius.

Donkere schaduwen zijn gevallen over de jeugd van Jacob Hermans van Oudewater, die later bekend werd onder de verlatijnste naam Arminius. Hij was te Oudewater geboren als zoon van een messenmaker. Zijn vader stierf jong en het gezin bleef in armoedige omstandigheden achter. Toen trok de vroegere pastoor van Oudewater, Theodorus Almilius, die Hervormd was geworden, zich het lot van de kleine Jacob aan. Hij onderwees ‘dit vaderlooze weeskint, soo haast als de jaren tot tucht ende leeringhe bequaem waren, in de eerste beginselen en fondementen van talen, mitsgaders de gronden der ware godsalicheit ende religie’. Hij vermaande het, dat ‘hij alle insichten van aerdtsche saeken ter sijde stellende en verachtende, sich selven aen Godt en sijn gemoedt sou vast houden: dat het een kleine tijdt was die men hier leefde; dat na dit leven een andre staet sou volgen’. In 1574, toen Jacob 14 jaar was, stierf zijn pleegvader. Maar weer was er iemand uit Oudewater, die de veelbelovende knaap verder hielp, nl. Rudolph Snellius, hoogleraar te Marburg, die Arminius daarheen deed komen en hem inwijdde in de filosofie van Petrus Ramus, die wel sterk afweek van wat men toen gewend was, daar hij de wijsbegeerte van Aristoteles niet als een heilig huisje beschouwde. In 1575 gingen Snellius en zijn beschermeling naar Oudewater, om de gruwel der verwoesting te zien. De Spanjaarden hadden de plaats geplunderd. Arminius' moeder, broeder, zuster en vele bloedverwanten waren vermoord. Hij zag de puinhopen van zijn geboortehuis en keerde naar Marburg terug. Maar toen de Leidse Universiteit was geopend, werd Snellius er docent en Arminius leerling. Later bekostigde het Groot-Kramersgild te Amsterdam zijn verdere studie, o.a. te Genève onder leiding van Beza en na voltooiing van zijn studie werd Arminius predikant te Amsterdam. Het bleek toen reeds, dat hij bezwaren had tegen de belij-

nis der kerken, die hij diende. Maar zijn houding was nog aarzelend en onzeker. Nadat hij in 1603 hoogleraar in Leiden was geworden, zette zich zijn overtuiging geleidelijk vaster, vooral in de strijd met zijn ambtgenoot Gomarus, een geleerd man van scherpe overtuiging, wiens naam een program was. De Staten van Holland bemoeiden er zich mee, ontboden beide hoogleraren, soms met enige aanhangers, naar Den Haag. Daar werd geconfereerd en gedisputeerd, de ene keer voor de Staten, de andere keer voor de Hoge Raad, maar het gevolg was alleen, dat de beschuldigingen ernstiger werden. Te midden van deze moeilijkheden stierf Arminius aan de tering.

De Remonstrantie.

Na de dood van Arminius ging de strijd verder. In 1610 vergaderden te Gouda een aantal van zijn aanhangers, o.a. Episcopius en de hofprediker van Prins Maurits, Wtenbogaert. Zij stelden er de Remonstratie op, waarnaar zij later dikwijls Remonstranten werden genoemd, al was de term Arminiaan onder het volk meer gewoon. Deze Remonstrantie bevat de vijf punten, waarover de confessionele strijd eigenlijk ging.

Het kernvraagstuk was de leer der praedestinatie, de leer, dat het geloof een gave Gods is, die Hij schenkt naar Zijn soeverein welbehagen aan wie Hij wil. De Remonstranten ontkenden niet, dat het geloof door God geschonken wordt, maar leerden tevens, dat het aan de vrije beslissing van de mens ligt, of hij dit geloof zal aanvaarden of niet. Remonstranten van onze tijd geven deze tegenstrijdigheid toe. Er is geen groter wanbegrip van deze confessionele strijd, dan te menen dat het hier om theoretische, voor de praktijk van het geloofsleven onbelangrijke stellingen ging. De praedestinatieleer is de kern van het Calvinisme, het hart der belijdenis.

Het adres.

De Remonstrantie was geadresseerd aan de Staten van Holland. Toen Wtenbogaert haar had opgesteld, is zij enigszins gewijzigd in overleg met de landsadvocaat Oldenbarnevelt. Het accent kwam nu meer te liggen op het politieke gedeelte van het geschrift: de erkenning, dat de Staten gerechtigd waren, van deze kerkelijke vraagstukken niet alleen kennis te nemen, maar ook de leiding te nemen bij een beslissing. Wtenbogaert had reeds eerder bij ge-

schrifte zijn standpunt verdedigd in dezen en de overheid het recht toegekend de kerk te leiden.

De Gereformeerden dienden het volgende jaar een Contra-Remonstrantie in.

Beide standpunten waren nu duidelijk aangegeven. De Remonstranten wilden een Hollandse synode onder leiding der Staten, waar de belijdenis zou worden herzien en hun gevoelen als niet verwerpelijk zou worden geijkt. De Contra-Remonstranten wilden een Nationale Synode tot handhaving der confessie.

Door de volksmond werd in die tijd Arminiaan vaak als een scheldwoord gebruikt. En Oldenbarnevelt beschouwde men dan wel als een erge Arminiaan. Ten onrechte. De meeste regenten, en ook Oldenbarnevelt, waren eerder libertijnen dan Remonstranten. Feitelijk kozen zij niet voor de belijdenis der Remonstranten. Hun activiteit draagt een kerkpolitiek karakter. Zij willen namelijk een volkskerk met een soepele confessie, die de deuren openzet voor de brede stroom van Protestanten. Tegenover de nog grote latente macht van Rome achtten zij een kerkelijk gescheurd Protestantisme een dodelijk gevaar.

Maar zulk een kerkelijke eenheid kon alleen blijven bestaan, als een krachtige autoriteit de verschillende groepen naast elkaar wist te handhaven. En dus waren deze regenten er voor, dat de staat zijn macht in de kerk deed gelden. Dat was voor hen het sympathieke in de opvatting van Wtenbogaert.

De kerkenorde van 1591.

Daarom bracht Oldenbarnevelt in de Statenvergadering de kerkenorde van 1591 op het tapijt. Nog nooit was de kerkelijke regering behoorlijk geregeld. In de tijd van Leicester was er een kerkenorde gemaakt, die de kerk een sterke onafhankelijkheid tegenover de staat waarborgde. Zij was nooit ingevoerd. In 1591 was er een Hollandse kerkenorde gemaakt, die de kerk aan de staat ondergeschikt maakte en bij de beroeping der predikanten aan de plaatselijke overheden een beslissende stem gaf. Ook deze kerkenorde was nooit definitief geworden. Maar de Advocaat hield het voor hoognodig, dat nu die laatste kerkenorde werd ingevoerd, omdat men ‘door middel derzelve, met der tijd, alomme vreedsame Predikanten zou konnen bekomen’. Daarom werd in 1612 besloten, dat de regenten van iedere stad, als zij dat geraden vonden, zich in 't beroepen der predikanten, alvast konden houden aan de kerkenorde van 1591. Dat betekende prak-

tisch, dat de regenten de vrije hand kregen, om bij vacatures aan de gemeenten een Remonstrantse predikant op te dringen. Op het platteland deden ambachtsheren hetzelfde. Toen de vacante gemeente te Oude-Niedorp een Contra-Remonstrantse predikant wilde beroepen, kreeg zij bericht uit naam van de hoge overheid, dat zij naar geen predikant behoefde om te zien, doch dat de schout ‘haer een goeden bequamen dienaar soude beschicken’. Te Warmenhuizen zorgde Willem Bardes, heer van dit dorp, ook voor een Remonstrantse predikant, maar het ‘gemeen’ sloot de kerkdeur met nieuwe sloten en sloeg er palen voor. De ambachtsheer moest de kerk met geweld openbreken om zijn dominee op de preekstoel te krijgen. In Rotterdam werd Ds. Geselius door het stadsbestuur afgezet, en toen hij daarna in de huizen predikte, werd hij door schout en diefleiders uit de stad geleid. Hij ging toen prediken in Schiedam en Delfshaven, waar vele Rotterdammers hem kwamen horen. Elke zondag was er in Rotterdam langs de landwegen een uittocht van Contra-Remonstranten naar de omliggende plaatsen. Slijkgeuzen werden zij genoemd om hun wekelijks gebagger door de modder.

De resolutie van 1614.

In 1614 namen de Staten van Holland een besluit, dat heel duidelijk hun opvatting weergaf. De ontwerper is Hugo de Groot, toen pensionaris van Rotterdam. Het besluit hield in, dat de Staten, *gebruikende de magt, die hun, als wettige hooge Overheid toekwam*, gelasten, dat men, in 't uitleggen der H. Schriften, zou hebben te zorgen om der gemeente en goeden ingezetenen in te scherpen, dat het begin, midden en einde van 's menschen zaligheid, met naame ook het geloof, niet 's menschen natuurlijke krachten of werken, maar Gods genade, in Christus, alleen moest toegeschreeven worden; dat God geene menschen ter verdoemenisch geschaapen hadt; noch noodzaakte tot de zonde; noch noodigde tot de zaligheid, terwijl hij beslooten hadt, hun die niet te geven. Dat het wijders, vrij zou staan, over 't Leerstuk der Predestinatie of Godlijke voorschikking, in de Hooge Schoolen en onder de Leeraars en geleerden, vriendelijk te redentwisten en te verschillen; *doch dat de Staaten niet verstonden, dat deeze geschillen, op den predikstoel of anders, onder 't gemeene volk gebragt zouden worden, etc.* En verder verklaarde zij van het gevoelen der Remonstranten, dat zij deze leer voor genoegzaam ter zaligheid en tot Christelijke stichting bekwaam hielden.

Deze resolutie ging veel verder dan vroegere besluiten der Hollandse staten. Toen maanden zij alleen tot vrede; nu beslisten zij in de leergeschillen. Maar zij konden niet anders, zodra zij zich het recht toekenden, de kerk te leiden. En intussen gebruikten zij ook hun autoriteit, om te beletten, dat de Contra-Remonstranten zich afzonderlijk organiseerden.

Krasse maatregelen.

Daarbij komt de stuwende kracht van de oude Advocaat sterk naar voren. Er is in deze tijd in het optreden van de oude man een zekere koppige verbetenheid. Hij vecht voor de autoriteit van de heren Staten.

Kras was het plakkaat, dat voor Schieland werd uitgevaardigd; het was geredigeerd door Hugo de Groot. Wanneer ergens een conventikel zou worden gehouden, dan werd het huis of schip, waar de mensen zich verzameld hadden, verbeurd verklaard. De predikant, die in zulk een samenkomst voorging, zou gestraft worden met 300 gld. boete.

Een drukker uit Schiedam leverde op een verloting te Enkhuizen een rijmpje in:

> Zeg mij trekker frisch, ter eere van Oranje,
> Wat onderscheid daar is tusschen Rotterdams
> Inquisitie en die van Spanje?

Dit gedicht kwam hem op veertien dagen water en brood te staan. Hij zal wel nooit hebben vermoed, dat niemand minder dan de grote geschiedschrijver Prof. Fruin eens het antwoord zou geven op zijn vraag met deze woorden:

> ‘Zulke plakkaten (als die van Schieland) waren zeker gematigder dan de bloedplakkaten, maar ze waren van gelijke strekking.’

Vooral de regenten van het kleine stadje Schoonhoven hebben de dolerenden, d.w.z. de Contra-Remonstranten, die zich kerkelijk afzonderlijk gingen organiseren, hard aangepakt. Een loods, waarin zij hadden vergaderd, werd op last der stedelijke autoriteiten tot de grond toe afgebroken door de zakkendragers, die daarvoor ontvingen ‘eene vereeringhe van twee halve vaten biers’. Ook werden vijf mannen, ‘die van de doleerende Kercke tot Ouderlingen ende diakenen verkozen waren, omdat se uyt last des magistraets niet en

wouden afstaen van Ouderlingh- ende diaeckenschap, ontpoortert (d.w.z. zij verloren het burgerrecht der stad), hare neringe verboden, ende elck van haer gecondemneert in een boete van hondert gulden, indien sij haer directelijck of indirectelijk tot sulck een ampt lieten gebruyken. Als sij Acte van dat vonnis versochten, isset haer gheweygert. Als sij daerop seyden: Al waren wy Moordenaars of Straetschenders, en behoorde men ons dat niet te weygheren, en konden sy evenwel dat niet obtineren. Als zij daerop seyden, dat zij dan appelleerden aen den oppersten Rechter Christum, seyde de Burgemeester spotswyse: doet dat, doet dat. Als die mannen hare clachte deden by den H.H. Staten, is de sententie des magistraets geapprobeert, 't welck den Supplianten door den Advocaat Barnevelt is aengedient. Als sy dan Samuel van den Borre ootmoedelijck versochten, daerop met weynich woorden te mogen antwoorden, wierd haer van den Advocaat tot antwoord ghegeven: Hier en valt geen Replycke.' (Triglandt)

Maurits kiest partij.

Lang verkeerde men in het onzekere, wat Prins Maurits zou gaan doen. Herhaaldelijk en nadrukkelijk heeft de Friese stadhouder Willem Lodewijk hem er op gewezen, dat hij moest ingrijpen. 'Willem Lodewijk was de man der zachtmoedige wijsheid, zoodat geen enkele bladzijde die de geschiedenis dezer twisten ontluistert, tot zijne verantwoording komt; maar tevens was hij de man der kloekmoedige veerkracht: ook dan uit pligtbesef tot doortasten onvervaard, als Maurits, weifelend en besluiteloos, tegen bezwaren opzag. Uit Leeuwarden zijn de brieven gedagteekend. Naar Leeuwarden zag Maurits om raadgeving uit. Van Leeuwarden ontving Maurits van den stadhouder van Friesland een gestadige wekstem. Nu eens schrijft hij: "De godsdienst is op het spel; de eer en het levensbeginsel, de hartader van den Staat. U, Prins van Oranje, zoon van een vader, die voor de godsdienst het leven veil had, aan wien niet vergeefs gezag verleend en een roeping opgelegd is, betaamt het, de minderheid te beschermen." Dan verder heet het: "Liever verlies ik het leven, dan dat ik u niet ter zijde zou staan." Telkens wordt de prikkel van het pligtbesef aan Maurits' gevoelen gelegd: "Het voege u, in de dienst van het vaderland vergrijsd, aan iedereen te doen blijken hoe ver uw vermogen in den Staat reikt; verzekerd zijnde van gesteund te zullen worden door elk wien het niet om bederf van den Staat te

doen is. Laat u door geen dreigementen afschrikken. Verlaat u op de meerderheid der welgezinden; de handhaving van de godsdienst is het behoud van het land." Genoeg reeds. Ook gevoel ik bij het vertalen, het is onvertaalbaar. Men moet die briefwisseling lezen in haar geheel, in onderling verband van vraag en antwoord en repliek; in de oorspronkelijke oud-hollandsche of fransche zinrijke taal, in het vertrouwelijke en naïve van taal en stijl.' (Groen)

In het begin van 1617 bekende Maurits kleur. Er was onrust in Den Haag: de Contra-Remonstranten maakten een groot huis gereed om er te vergaderen. De magistraat verbood het, maar Maurits deed een goed woord voor hen. Er werd een conferentie gehouden van de Hoge Raad, het Hof van Holland, de Rekenkamer, met de stedelijke magistraat en de Gecommitteerde Raden. Prins Maurits liet zich op die conferentie de eed voorlezen, waarmee hij zich, bij de aanvaarding van zijn ambt als stadhouder, verbonden had, de Gereformeerde religie te beschermen. Welnu, zo betuigde de Prins, die religie zal ik handhaven, zolang ik leef.

Nu wisten Oldenbarnevelt en de regenten, die zijn leiding volgden, dat zij op Maurits niet konden rekenen.

Een half jaar later wist iedereen het.

De Contra-Remonstranten hadden in Den Haag de beschikking over de kleine Gasthuiskerk, die onvoldoende ruimte bood. Daarom gingen zij de Kloosterkerk, die tot nu toe niet gebruikt werd, voor de predikdienst inrichten. En de 23ste juli 1617 reed er een lange optocht van het stadhouderlijk kwartier en het Binnenhof naar deze kerk. Den Haag zag toe en begreep het. Daar reed Zijne Excellentie zelf met een stoet van hovelingen en hoge officieren. Het was voor de Remonstranten een schrale troost, dat Oldenbarnevelt, Louise de Coligny en Frederik Hendrik in de Grote Kerk de Remonstrantse predikant hoorden. Want van dit ogenblik af kregen de Contra-Remonstranten moed. De Kloosterkerk noemden zij Princekerk; de Prins zagen zij nu als hun leider en beschermer. De schippers van Den Briel stelden 's Prinsen wapen in hun vlaggen met de regels:

> Liever met Oranje te leggen in 't veld,
> dan langer met de Arminianen te zijn gekweld.

Sterkte der partijen.

Het moest de Advocaat wel duidelijk zijn, dat zijn tegenpartij niet

moest worden onderschat, kerkelijk niet en politiek evenmin. In vier van de zeven gewesten was er van Remonstrantse invloed niet of nauwelijks sprake; in Holland en Utrecht hadden zij een tamelijk sterke en in Overijsel enige invloed. Maar ook in die gewesten was de grote meerderheid van het volk Contra-Remonstrant. In Amsterdam waren nauwelijks honderd Arminianen.

En wat de politieke situatie betreft: in de vergadering der Staten-Generaal stonden vier gewesten er op, dat er een Nationale Synode zou worden gehouden, zoals de Contra-Remonstranten begeerden. Dat zou nog niet zo bedenkelijk zijn geweest, als niet in Holland zelf een sterke oppositie zich verzette tegen de politiek van de Advocaat. En de leiding van die oppositie berustte bij het machtige Amsterdam. Vandaar zochten en vonden de Contra-Remonstranten contact met het Noorden: met Bogerman te Leeuwarden, met Lubbertus te Franeker en Emmius te Groningen, allen overtuigde Calvinisten.

Op het eerste gezicht is het vreemd, dat de Staten van Holland zich zo verzetten tegen een Nationale Synode. Want Arminius had, toen er bezwaren rezen tegen zijn leer, juist verklaard, dat hij zich alleen op zulk een synode wilde verantwoorden. Maar hier zat ook een politieke kwestie achter: de verhouding van Holland tot de Unie. Het waren de politieken, die sedert de Remonstrantie de leiding op dit punt hadden genomen. Zij wilden de autoriteit der Hollandse Staten in kerkelijke zaken niet prijs geven. Zij hechtten grote waarde aan art. 13 der Unie van Utrecht, waarin vastgelegd was, dat Holland en Zeeland zich, ‘in 't stuk van de godsdienst, naar hun goeddunken, zullen mogen gedragen’.

De Scherpe Resolutie.

Oldenbarnevelt aarzelde niet. Te zijnen huize ontwierp hij een resolutie in overleg met de afgevaardigden van zeven steden en het gelukte hem, haar in de Staten van Holland aangenomen te krijgen, ondanks de oppositie van Amsterdam en Dordrecht.

Het besluit van de Staten van Holland, dat in de geschiedenis de naam Scherpe Resolutie draagt, handelt over de volgende vier punten:

1°. de Staten besluiten het houden van een Nationale Synode, ‘als strijdig met de hoogheid en gerechtigheid van Holland’, af te slaan;
2°. de regenten der steden werden gemachtigd, volk van wapenen in dienst te nemen;

3°. wie meende, dat in de hangende kwesties de stedelijke regenten hem onrecht hadden aangedaan, moest met zijn klachten komen bij de Staten van Holland; hij mocht zich niet beroepen op het Hof van Holland;
4°. alle oversten en krijgslieden van de troepen, die ter repartitie van Holland stonden, werden gelast, om, niettegenstaande enige andere bevelen, alleen aan de Staten of stedelijke regenten gehoorzaam te zijn.

Deze resolutie was allermeest een poging, om de invloed van Maurits te neutraliseren. De stedelijke regenten konden hun gang gaan, zonder dat hun maatregelen tot ontschuttering en ontpoortering, hun verbod van nering en verbanning uit de stad en dergelijke maatregelen, nog verder op hun wettigheid door de rechtbank konden worden getoetst. Zij konden hun gezag met gehuurde mannen van wapenen, zgn. waardgelders, handhaven. En daarbij zou hun niets meer boven het hoofd hangen van de kant van Maurits. Want zijn positie als kapitein-generaal, als opperbevelhebber vanwege de Unie over de regulaire troepen, was wrak gezet. Een groot deel der troepen stond immers ter repartitie van Holland, d.w.z. werd door Holland betaald. Geleidelijk toch was de gewoonte ontstaan, dat de betaling van de troepen der Republiek niet liep over de Unie-organen, maar rechtstreeks door de verschillende gewesten geschiedde. Elk gewest had een deel van het leger te zijner ‘repartitie’. Holland bepaalde nu, dat deze troepen, voorzover zij door Holland werden betaald, ook alleen bevelen mochten aannemen van hun betaalsheren. En de stok stond achter de deur: gehoorzaamden zij andere bevelen (en dat konden in deze situatie alleen bevelen zijn van Mauritsl), dan werd de betaling stopgezet. Deze maatregel bedoelde dus niets meer en niets minder, dan de door Holland betaalde troepen los te maken uit het legerverband, te onttrekken aan het bevel van de wettige commandant, en ter beschikking te houden voor Holland. Men koesterde de hoop, dat Frederik Hendrik, die immers met de Remonstranten sympathiseerde, deze troepen zou willen commanderen. Zo kon men de jongere broeder tegen de oudere uitspelen.

De Scherpe Resolutie is een grote politieke fout. Zij was niet alleen, wat het vierde punt betref, beslist onwettig, maar zij zette bovendien in de hangende kwesties alles op haren en snaren; zij sloot alle overleg en schikking uit. Het moest nu buigen of barsten. Als Maurits zich niet liet terzijde schuiven, als de meerderheid van

de Staten-Generaal niet berustte, dan kon alleen geweld een beslissing brengen. Het was '*een der meest roekeloze besluiten, die ooit genomen zijn*'.

> 'De Staten, ik twijfel er niet aan, waren heilig overtuigd, dat zij in het welbegrepen belang des volks regeerden; maar zij konden het zich wel niet ontveinzen, dat zij tegen de vaste en uitgedrukte wil van de meerderheid des volks handelden. En een vrijheidslievend volk verstaat niet dat men het gelukkig maakt tegen zijn wil. Wat moest er van het land worden, als gelijk te voorzien was, de soldaten hun bevelhebber meer dan hun betaalsheren gehoorzaamden; als de gerechtshoven weigerden het hun opgelegde verbod te ontzien? Zouden dan die hoge collegiën afgezet, zouden de geregelde regimenten door de waardgelders ontwapend moeten worden? *Een burgeroorlog lag in de resolutie opgesloten*.'
> (Fruin)

De Staten van Holland gingen, nadat de Scherpe Resolutie was aangenomen, uiteen. Gecommitteerde Raden onder leiding van Hugo de Groot zorgden voor de verdere gang van zaken; Oldenbarnevelt ging naar Vianen, om vandaar de Staten van Utrecht te stijven in hun verzet.

Stappen van Maurits.

Maurits was een liefhebber van het schaakspel. In zijn optreden tegen Oldenbarnevelt en de meerderheid der Staten van Holland is iets van de rustige en stelselmatige zekerheid, waarmede een ervaren schaakspeler zijn stukken verplaatst. Het gaat zonder overhaasting. De data spreken een duidelijke taal: 4 augustus 1617, de Scherpe Resolutie; 29 september 1617, Maurits legt bezetting in Den Briel; jan. 1618, Maurits verandert de regering in Nijmegen; 31 juli 1618, hij dankt de waardgelders in Utrecht af. Van overijling is geen sprake geweest. Maar wel geschiedde elke stoot met grote zekerheid. Het begon bij Den Briel. De vroedschap van deze strategisch belangrijke stad bewerkte het garnizoen in de zin van de Scherpe Resolutie en was van plan, waardgelders te lichten. Maar in de vroege morgen, toen de poort openging, reed op die 29ste september Prins Maurits naar binnen; hij stapte af aan de herberg en ontbood de magistraat onmiddellijk bij zich. Zij kregen te horen, dat de Prins de vroedschap wilde spreken en

binnen een uur waren de heren op het stadhuis en de Prins in hun midden met de boodschap, dat ze moesten afzien van het lichten van waardgelders. De heren redden de vorm, toen de zaak verloren was. Ze deelden Zijne Excellentie na enige deliberatie mede, dat ze wel van hun plannen wilden afzien, als de Prins er voor zorgen wilde, dat er voldoende militaire macht in de stad aanwezig was voor de handhaving van de orde. Juist wat de Prins wilde. Hij legde twee compagnieën in de stad, waarop hij kon rekenen. In deze stad zou geen actie meer tegen de Contra-Remonstranten worden gevoerd.

Intussen besloten de Staten-Generaal, dat er een Nationale Synode zou worden gehouden te Dordrecht, en de Prins probeerde verschillende Hollandse steden te bepraten, hun verzet daartegen op te geven. Toen hij onverwacht uit Den Haag op reis ging, werden in Leiden de poorten gesloten gehouden en sprak men af, de Prins te verzoeken, ditmaal niet in de stad te komen. Maar het bleek, dat hij in de richting van Rotterdam was gereden. In januari 1618 veranderde hij de stadsregering in Nijmegen. Bij de capitulatie van deze stad in 1591 was bepaald, dat de stadhouder tot het sluiten van de vrede de magistraatsbestelling in handen zou hebben.

Utrecht.

En toen kwam de spannende scène te Utrecht. De Staten-Generaal hadden bij meerderheid van stemmen besloten, dat de waardgelders moesten worden afgedankt en de Prins begaf zich daarheen, om dat besluit uit te voeren. Maar tegelijk was er ook een deputatie van de Staten van Holland onder leiding van Hugo de Groot, om de Staten van Utrecht aan te porren: volhouden! niet toegeven! Zij moesten tevens de officieren van het garnizoen aan hun verstand brengen, dat zij òf de zijde van de Utrechtse magistraat moesten kiezen òf in elk geval neutraal blijven. Zij mochten zich door de Prins niet laten gebruiken, om diens plannen door te zetten. Maar tegelijk kwam er ook een deputatie van Amsterdam, om aan diezelfde officieren te vertellen, dat zij niet bang behoefden te zijn voor hun soldij, al stonden zij ter repartitie van Holland: als dat gewest niet meer betaalde, zou Amsterdam het wel doen. En intussen werd er niet alleen geïntrigeerd, maar ook onderhandeld. De Hollandse deputatie sprak herhaaldelijk met de Prins, al kregen de besprekingen geleidelijk meer het karakter van woordenwisselingen dan van onderhandelingen. Deze strijd tussen Maurits en

de Hollandse deputatie, die hem *het gezag over het leger, zijn schepping en zijn trots, wilde ontwringen*, is in de herinnering van de Prins blijven haken en heeft hem bitter gemaakt jegens de Advocaat. Dat de kwestie van Nieuwpoort kwaad bloed zou hebben gezet, daarvan vermelden de bronnen geen woord. Maar hier, te Utrecht, zegt Maurits bitse woorden over het hoofd der deputatie heen aan het adres van Oldenbarnevelt.

En dan, als de besprekingen, zoals te verwachten was, geen resultaat opleveren, hakt Maurits de knoop door. Er zit nauwelijks spanning in het verhaal. De waardgelders hadden al bij voorbaat aan de Utrechtse magistraat meegedeeld, dat zij niet van plan waren, tegen Zijne Excellentie te vechten. Deze trok troepen samen uit andere garnizoensplaatsen, bezette de toegangen van Utrecht, riep het daar gelegerd garnizoen in het geweer, dat bereid bleek, zoals men vooruit ook wel wist, om zijn bevelen op te volgen, en rukte bij het eerste schemeren van de zomermorgen naar de Neude, waar een compagnie waardgelders op post stond. De Prins reed vooruit, en gebood de luitenant, dat zijn troep de wapenen moest neerleggen. De luitenant zei iets van bevelen van zijn meesters. De Prins daarop, dat hij dan voor zijn meesters zou moeten vechten. En toen legden de waardgelders de wapenen neer. Maurits veranderde daarop het bestuur van de stad. ‘Die ene forse slag wierp het gehele gebouw van Hollands heerszucht omver.’ (Fruin)

Rigoureuze procedures.

Na deze nederlaag bestond de mogelijkheid, dat ook Holland toegaf. Dan was de zaak uit geweest. Het blijkt nergens, dat de Prins na Utrecht nog verdere stappen nodig achtte. De waardgelders in Holland werden overal afgedankt. Willem Lodewijk ijverde voor een samenspreking tussen Maurits en Oldenbarnevelt, en waarschuwde de laatste tevens, dat hij bij de Prins wel beslagen ten ijs moest komen. Want, ‘wij vermercken dat Syne Excellentie quatich ende hooch is nemende de procedures bij de Hollandsche Gedeputeerden tot Uytrecht gehoudende, seggende expresselijck dat het sy eene conspiratie tegen hem ende den staet van 't landt’.

Eveneens wist de Advocaat, dat Maurits er op stond, dat er nu geen verdere bezwaren zouden worden gemaakt tegen het bijeenkomen ener Generale Synode, zoals dat door de Staten-Generaal reeds was uitgeschreven. En zie - juist op dat punt begon de ge-

13. Aankomst van de Spaanse delegatie voor de Bestandsonderhandelingen te 's-Gravenhage, februari 1608. Naar een gravure uit het Rijksmuseum te Amsterdam.

14. Zinneprent op het Twaalfjarig Bestand, gegraveerd door P. Baltens. Rechts wordt wapentuig aangedragen om in de oven, zinnebeeld van de eendracht, ‘Die Cracht des Peys’, te worden gesmolten en vervolgens door de Tijd tot werktuigen voor vreedzamer doeleinden te worden omgesmeed op het aambeeld, dat de zinspreuk draagt: 'T verandert al deur den Tijdt. Violentia (= geweld), die met voetboeien aan het aambeeld is gekluisterd, blaast de oven aan, waarop te lezen staat: De wysheyt verwent (= overwint) met reden 't ghewelt. Dit laatste slaat op vrouwe Prudentia (= wijsheid) en haar zuster Ratio (= rede, verstand), die beiden de oven bedienen.

15. Jacobus Arminius.

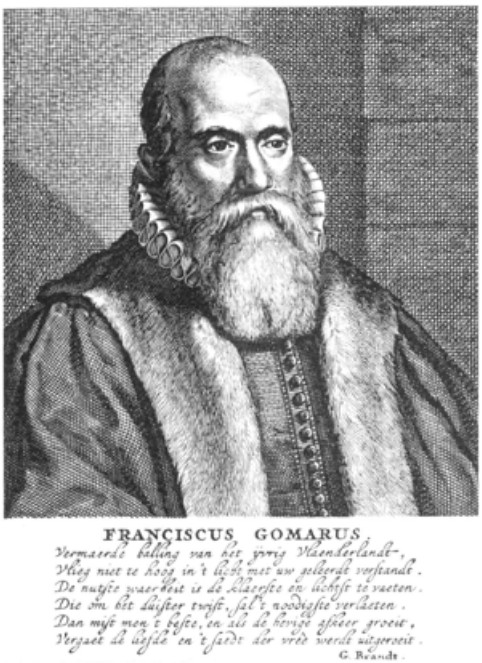

16. Franciscus Gomarus.

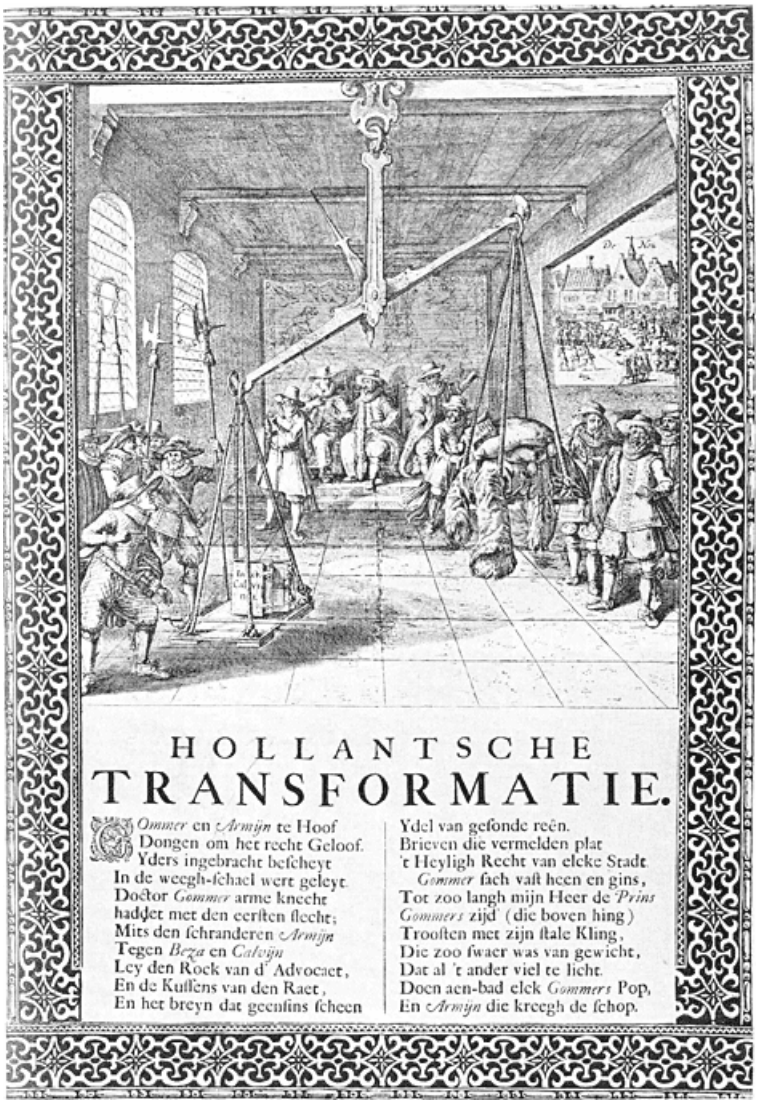

HOLLANTSCHE
TRANSFORMATIE.

Gommer en *Armijn* te Hoof
Dongen om het recht Geloof.
Yders ingebracht befcheyt
In de weegh-fchael wert geleyt.
Doctor *Gommer* arme kneeht
hadjet met den eerften flecht;
Mits den fchranderen *Armijn*
Tegen *Beza* en *Calvijn*
Ley den Roek van d' Advocaet,
En de Kuffens van den Raet,
En het breyn dat geenfins fcheen
Ydel van gefonde reên.
Brieven die vermelden plat
't Heyligh Recht van eleke Stadt
Gommer fach vaft heen en gins,
Tot zoo langh mijn Heer de *Prins*
Gommers zijd' (die boven hing)
Trooften met zijn ftale Kling,
Die zoo fwaer was van gewicht,
Dat al 't ander viel te licht.
Doen aen-bad elek *Gommers* Pop,
En *Armijn* die kreegh de fchop.

17. 'De Weegschaal', zinneprent op het partij kiezen door Prins Maurits, met een gedicht van Joost v.d. Vondel (Atlas van Stolk).

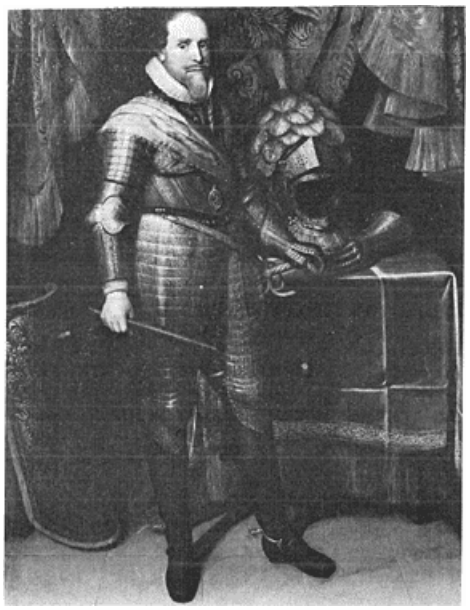

18. Prins Maurits, naar een schilderij van M.J. van Miereveld (Rijksmuseum).

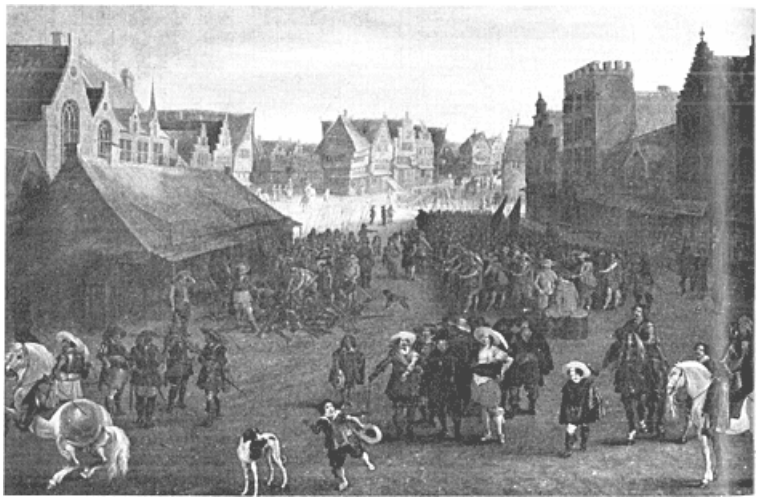

19. Afdanking der waardgelders op de Neude te Utrecht, 31 juli 1618, naar een schilderij van P. van Hilligaert (Rijksmuseum).

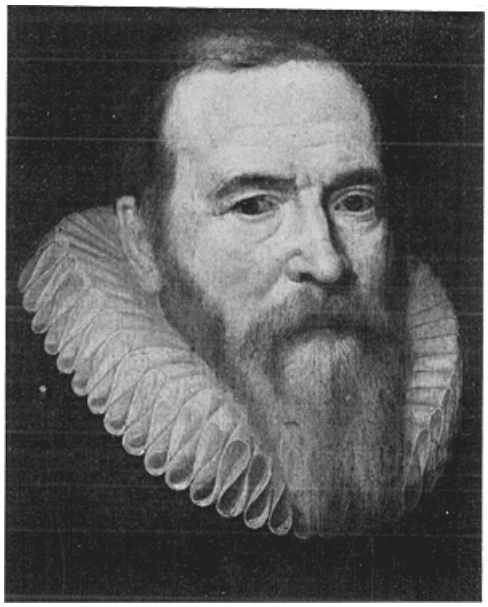

20. Johan van Oldenbarnevelt, naar een schilderij van M.J. van Miereveld (Rijksm.)

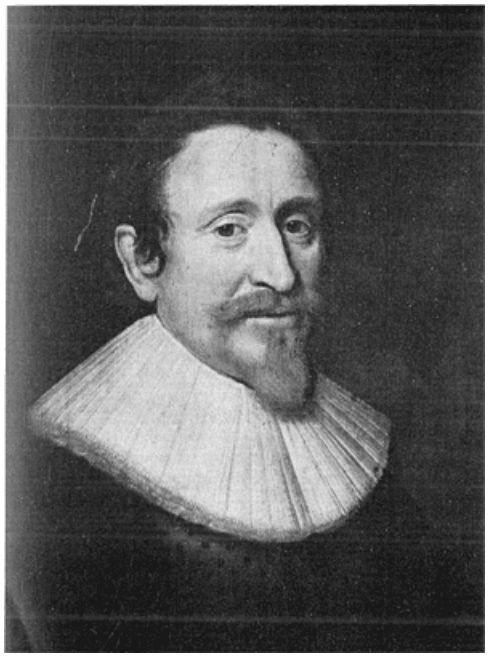

21. Hugo de Groot, naar een schilderij van M.J. van Miereveld (Rijksmuseum).

22. Rombout Hogerbeets

23. Gillis van Ledenberg

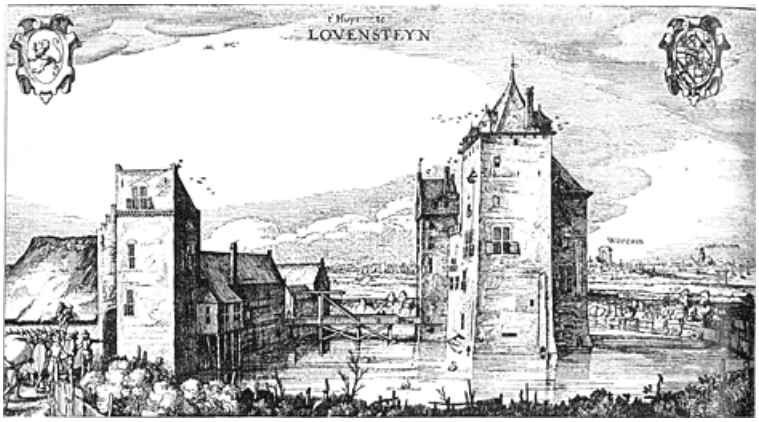

24. Het slot Loevestein. In de toren rechts op de voorgrond, ter hoogte van de beide hoekvensters, bevond zich de kamer van Hugo de Groot. Gravure van Claes Jansz. Visscher.

25. Joost van de Vondel op 84-jarige leeftijd.
Het onderschrift luidt:
‘De gryze Vondel, die door treurstyl, heldentoon, door lieren heekeldicht, met d' oudtheit om de kroon des lauwers streedt, voor wien wat Neêrduitsch schryft moet zwichten, vertoont zich in dees print, maar leeft in zyn gedichten.’

26. Titelblad van Vondels ‘Palamedes’: Oldenbarnevelt temidden van zijn als dieren en monsters voorgestelde rechters.

27. ‘Justitie aen Ian van Oldenbarnevelt geschiet, den 13 May 1619.’ Gravure van Claes Jansz. Visscher.

slagen en verzwakte meerderheid der Hollandse Staten opnieuw haar oppositie.

Vóór het afdanken der waardgelders wilde Holland niets van de Generale Synode weten; het had de brief, waarin de Staten-Generaal deze synode uitschreven, ongeopend teruggestuurd en de koning van Engeland verzocht, niet toe te laten, dat er Engelse afgevaardigden werden gezonden naar een vergadering, die tekort zou doen aan het gezag der overheid en schadelijk zou zijn voor de vrede in de kerk. Na de afdanking werden de Staten van Holland, ondanks het verzet van Gouda, het er over eens, dat zij moesten toestemmen in het houden van de Nationale Synode. Maar zij stelden meteen de eis, dat die synode geen ander doel zou hebben, dan het maken van een *schikking*. Bij voorbaat werd dus vastgelegd dat de beslissing van de synode alleen mocht uitvallen, zoals de Staten van Holland die altijd hadden gewenst. Een synode, die over de leergeschillen zou *beslissen*, een synode, zoals er reeds door de Staten-Generaal was uitgeschreven, wilde men niet. Toen zo de oppositie werd hervat, greep Maurits op rigoureuze wijze in. Hij liet zich door de Staten-Generaal machtigen, de matregelen te nemen, die ten dienste van het land nodig zouden blijken, en liet daarop Oldenbarnevelt, Hugo de Groot, Hogerbeets en Ledenberg gevangennemen. Hugo de Groot had als pensionaris van Rotterdam zijn aandeel in het beruchte plakkaat van Schieland; hij was overal opgetreden als gemachtigde en woordvoerder van de meerderheid in de Staten van Holland; Hogerbeets, pensionaris van Leiden, had met De Groot deel uitgemaakt van de deputatie naar Utrecht; Ledenberg, secretaris van de Utrechtse Staten, was een der ijverigste medestanders van Oldenbarnevelt geweest en op zijn advies waren de waardgelders te Utrecht in dienst genomen. Een vriend en medestander van Ledenberg, Van Moersbergen, ontweek naar het Munsterse, maar werd er enige tijd later door ruiters, die tot de troepen der Republiek behoorden, gevat en naar Den Haag gebracht. Een aantal personen, die aan de zijde van de Advocaat hadden gestaan, verdween. Vervolgens ging Maurits er toe over in verschillende steden van Holland ‘de wet te verzetten’, d.w.z. hij verving tussentijds een aantal stedelijke regenten door anderen, die bereid waren, hem in zijn politiek te volgen.

De Groots zwakheid.

Het lot der gevangenen was hard. Alle contact met de buitenwereld

werd verhinderd en van elkaar en elkaars houding wisten zij natuurlijk niets af. Zwak was aanvankelijk de houding van Hugo de Groot. Na de nederlaag te Utrecht had hij reeds een bezoek bij de Prins gebracht, om zijn verontschuldigingen aan te bieden. Maar toch stemde hij voor de resolutie van de Staten van Holland, die tenslotte de bom deed barsten. Maurits wees naar de weerhaan op het stadhouderlijk kwartier en zei: Ziedaar het portret van De Groot. Toen hij, tot zijn schrik en verwondering, gevangen werd gezet, schreef hij de Stadhouder nederig:

> ‘'t Is waar, genadige Heer, ik en vele anderen nevens mij hebben de wijsheid van een persoon veel toevertrouwd, maar van een persoon, die buiten twijfel lang wel geregeerd en van Uw Excellentie en anderen veel eer had ontvangen. Mijn jaren laten mij niet veel ervarenheid toe. Ik heb altijd eenvoudig gedaan volgens de meerdere stemmen van Holland; waren die anders geweest, gelijk apparant was te gebeuren, ik zou, zoveel mogelijk was, mij in alle gehoorzaamheid daarnaar gebogen hebben. Profijten heb ik van de heer Advokaat nooit genoten, voordelige commissiën zijn op anderen gevallen, de hatelijkste op mij..... Daarom bid ik Uw Excellentie, genadelijk vergetende al hetgeen ik door last van meerder, beleid van wijzen, onbedachte ijver of vergissing zou mogen gedaan hebben, strekkende tot ondienst van het land of van Uw Excellentie, mij te bevrijden van alle verdere schandelijke en schadelijke proceduren.’

Later was zijn houding flinker. De oorzaak is niet ver te zoeken: van zijn vrouw, Maria van Reigersbergh, ontving hij clandestien brieven, en zij heeft hem daarin duidelijk de weg gewezen, die een man van eer in zulke omstandigheden heeft te gaan.

De rechtbank vonnist.

Op de gevangenneming *moest* niet alleen een rechtsgeding, maar ook een streng vonnis volgen. Vrijspraak betekende immers een veroordeling van de daad der gevangenneming. Nu was er geen rechtbank der Unie. Daarom werden er voor de berechting van deze gevangenen vierentwintig rechters gedelegeerd, waarvan twaalf uit Holland. Er waren vijanden van de Advocaat onder, maar ook volstrekt eerlijke, hoogstaande rechtsgeleerden. Het eerst werd de Advocaat gevonnist. Hij heeft, zo luidt het in de Sententie, door de vierentwintig eenparig goedgekeurd,

‘tegen de fundamentele wetten der Verenigde Nederlanden, de stand van de Religie in verwarring gebracht, zichzelf, in handelingen met vreemde vorsten, aangematigd de autoriteit en de regering van het Land; tot steunsel zijner fractie, onder allerlei voorwendsels, het vuur van tweedracht gestookt en wantrouwen tussen de Gewesten verwekt; de rechten der Gerechtshoven miskend; de Magistraten opgemaakt om zich te sterken bij krijgsvolk in hun bijzondere eed; een ligue tussen acht grote steden ontworpen ter beraming van middelen tot feitelijke weerstand; getracht om het gewone krijgsvolk uit de gehoorzaamheid van de Staten-Generaal en van Zijne Exc. te trekken; aan de Staten van Utrecht alle assistentie van raad en daad doen aanbieden om niet alleen de Stad Utrecht, maar ook de Staat van den Lande en de Persoon van Zijne Excellentie in het uiterste gevaar te brengen. Daardoor, en door al zijn verdere machinatiën en conspiratiën, is gevolgd dat er Staten in Staten, Regering in Regering, en nieuwe verbonden in en tegen de Unie opgericht, een generale perturbatie in de Staat der Landen, zo in het kerkelijk als in het politiek, gekomen, de financiën uitgeput, en de Landen op ettelijke millioenen aan kosten gebracht; algemeen mistrouwen en tweedracht onder de Bondgenoten en ingezetenen van de Landen ingevoerd, de Unie verbroken, de Landen tot haar eigen verdediging onbekwaam gemaakt, en in gevaar gebracht zijn van te moeten vervallen in enige schandelijke handeling of tot hun gehele ondergang; die daarom in een welgestelde Regering niet behoren geleden, maar anderen ten voorbeeld gestraft te worden.’

Daarom werd hij verwezen tot het zwaard, met verbeurdverklaring zijner goederen.

Willem Lodewijk wil matiging.

Toen Vondel zijn Palamedes dichtte, stelde hij het voor, alsof Willem Lodewijk achter de schermen geijverd heeft voor de dood van de Advocaat. Niets is minder waar. Hij heeft Maurits in een merkwaardige brief er op gewezen, dat verdere hardheid niet meer door 's lands belang werd geëist en verder: ‘Die qualiteiten ende diensten, bij eenige der gevangenen eertijds gedaen, jaa die lange en harde gevangenis behoort in consideratie te commen, het welke dan tot UE. Exc. lof strecken moet, ende door de gantsche wereld voor

een groot werck gehouden zal werden, indien deze zaak zonder bloedstortinge kan worden gevonden.' En Maurits? Hij was bereid, in te grijpen, maar op één voorwaarde, dat nl. de Advocaat of zijn verwanten om pardon vroegen. En dat wilden zij niet; zij konden het ook niet, zonder zichzelf te onteren. Want het vragen om pardon kon geen andere betekenis hebben, dan dat zij zich schuldig bekenden.

Het vonnis voltrokken.

Op zondag, de 12de mei 1619, kwamen twee fiscalen des avonds in het vertrek, waarin Oldenbarnevelt gevangen zat, om hem mee te delen, dat hij de volgende morgen voor zijn rechters zou worden geleid, om te horen de sententie des doods. Dat betekende, dat hij nu de laatste nacht zijns levens tegemoet ging. Ds. Walaeus, een gematigd en wijs man, was speciaal van de Synode van Dordrecht ontboden, om de grijsaard in zijn laatste uren bij te staan.

De volgende morgen werd hij, leunend op zijn stokje, gebracht voor de rechters en het vonnis werd hem voorgelezen. Nog wilde hij iets zeggen, maar een der rechters riep: De sententie is gelezen, voort, voort! Zo beklom hij het schavot. Soldaten stonden beneden in een gesloten vierkant, de pieken omhoog. En daarbuiten een grote menigte, zwijgend, versaagd. Schuin tegenover het schavot het gebouwencomplex, waar de Stadhouder resideert. Alle luiken zijn gesloten ten teken van rouw.

Bij het betreden van het schavot slaat Oldenbarnevelt de ogen ten hemel. Een zucht: 'O God, wat komt er van de mens!' Dan ziet hij de menigte; hij weet, wat er van hem gelasterd wordt; hij weet niet, wat er voor stemmingen leven achter die strakke gezichten. 'Mannen, gelooft niet, dat ik een landverrader ben, ik heb geleefd als een goed patriot, en die sterf ik.'

Nu knielt hij op de planken en een dominee doet een gebed. Het duurt lang, wel een kwartier ... Dan knielt de veroordeelde opnieuw voor dat heuveltje van zand, dat zijn bloed moet opvangen; hij trekt een fluwelen muts over de ogen; 'maak het kort, maak het kort!' - de beul heeft zijn werk al gedaan. Het is nog geen half tien. De dag is nog lang.

En op die dag schreef Maurits een brief aan Willem Lodewijk, waarin hij de executie vermeldde, en in stroeve woorden zich beklaagde over de 'vrouwe van voorschreeven Barnevelt', die geen pardon had gevraagd, 'noch oock eenige van soons, swaagers ofte

andere vrienden', maar ze hadden de meiboom voor hun huis geplant en andere 'vroolijkheden en impertinentiën' bedreven, 'hetwelcke geen maniere van doen was', etc.

De Staten van Holland schreven in hun dagregister: 'Heden is met den zwaarde gericht Johan van Oldenbarnevelt; een man van grooten bedrijve, besoigne, memorie en directie, ja singulier in alles. Die staet siet toe dat hij niet en valle ende sy Godt syne siele genadigh. Amen.'

'Het schavot staat er nog', werd tot de andere gevangenen gezegd. De dreiging was duidelijk genoeg. Moersbergen bezweek er voor en vroeg vergiffenis, en verkreeg ze, mits hij tijdelijk het land ruimde. De Groot en Hogerbeets bleven standvastig in de betuiging van hun onschuld. Zij werden veroordeeld tot levenslange opsluiting op Loevestein. Ledenberg had zich, omdat hij een onterend vonnis en verbeurdverklaring van zijn goederen vreesde, reeds eerder in de gevangenis van het leven beroofd. Zijn lijk werd aan de galg gehangen en de goederen werden toch verbeurd verklaard.

Betekenis der nederlaag.

Deze strenge vonnissen betekènden de voltooiing van een nederlaag, de nederlaag van een politiek streven. Dat is het onrechtvaardige in de vonnissen, dat politieke activiteit, uitgaande van een bepaalde staatkundige opvatting, als crimineel wordt gebrandmerkt, zonder dat men zich daarbij op het geschreven recht kan beroepen. De Advocaat heeft niet ir. de eerste plaats gestreden voor de Remonstrantse confessie, maar voor de zelfstandigheid der Staten van Holland en tegen de generaliteit. Er was een Nederlandse staat bezig te groeien, en tegenover die groei heeft hij getracht de Hollandse staat als onafhankelijk te handhaven. Zijn politiek ging in tegen de geest der Unie, die met de jaren krachtiger werd, maar kon zich beroepen op verschillende artikelen van het Unie-traktaat. De dominerende positie van Holland was geschokt, dank zij mede de hulp van Amsterdam. Later zou Holland weer kordaat naar de teugels grijpen, dank zij - de kracht van Amsterdam.

Verschillende geschiedschrijvers hebben er Maurits een verwijt van gemaakt, dat hij, nu hij praktisch dictator was geworden, de staatregelingen niet heeft gewijzigd en gepreciseerd, zodat nieuwe conflicten onwaarschijnlijk werden, en de autoriteit der Unie of-

ficieel werd gelegd in handen van de man, die ze in werkelijkheid handhaafde. M.a.w. men zou gewenst hebben, dat de Prins na de catastrofe van Oldenbarnevelt en zijn partij naar de macht zou hebben gegrepen.

Stel, dat hij het gedaan had! Dan zou hij voor het nageslacht altijd blijven staan onder de verdenking, dat hij zijn optreden te Utrecht en daarna begonnen was om zichzelf aan de macht te helpen. Dat hij geen enkele poging heeft gedaan, om zijn eigen positie opnieuw te regelen, is het onweerlegbare bewijs daarvoor, dat hij te goeder trouw is geweest.

De grote Synode.

Toen Oldenbarnevelt ter dood werd gebracht, had de Nationale Synode te Dordrecht haar voornaamste werk voltooid. De Staten-Generaal hadden de uitnodigingen tot deze Synode verzonden en zij traden op als gastheren. De regenten van die tijd hadden geen gesalarieerde betrekkingen, maar genoten wel ruime presentiegelden en vergoedingen voor reis- en verblijfkosten. En de soevereinen van een grote mogendheid, als de Republiek toen bezig was te worden, wisten ook tegenover hun gasten royaliteit aan de dag te leggen. De buitenlandse leden ontvingen *ƒ* 20 per dag plus geld voor vuur en licht; de voorzitter *ƒ* 13 per dag en een geschenk van *ƒ* 3500; de overige leden evenwel slechts *ƒ* 4 per dag. Toen de Synode scheidde, ontvingen de buitenlanders nog een kostbare herinnering: een gouden gedenkpenning met een keten ter waarde van *ƒ* 200.

De gewone zittingen werden gehouden in de Kloveniersdoelen. Er bestaan bekende afbeeldingen van en aan de hand daarvan kunnen we ons een duidelijk beeld van de situatie vormen. Aan de korte zijde van de zaal een hoge, strakke schouw, en daarvoor de tafel van het moderamen. Rechts van de president in drie banken, amfitheatersgewijze geplaatst, de 18 regeringsafgevaardigden, die niet alleen toekeken, maar ook een woordje mee spraken over de gang van zaken. Vóór hun banken, aan een apart tafeltje, zat hun secretaris, Prof. Daniël Heinsius uit Leiden. Aan de linkerhand van de president, tegenover de politieke heren troonden de Engelsen. Zij hadden deze ereplaats, omdat er in hun midden een bisschop was. Maar verdere privilegies genoot de bisschop niet. Op de Engelsen volgden de andere afgevaardigden uit het buitenland: uit de Keurpalts, uit Hessen, Zwitserland, Nassau, Genève,

Bremen en Emden. De Franse Calvinistische kerken konden geen afgevaardigden zenden, omdat de koning het verbood. Hun banken, naast die der Engelsen, bleven leeg. Dan volgden de afgevaardigden gezonden door de provinciale synoden, en waar de boog zich sloot, naast de commissarissen-politiek, zaten de binnenlandse hoogleraren. In het centrum der zaal was de langwerpige tafel voor de Remonstranten, die werden ingedaagd.

Tot praeses werd gekozen Ds. Johannes Bogerman, predikant te Leeuwarden, een eerwaardige verschijning. Een der Zwitserse afgevaardigden noemde hem de man met de mooiste baard van Europa. Bogerman aanvaardde zijn werk met het uitspreken van een gebed, waarvan zijn vrijzinnige biograaf, Edema van der Tuuk, getuigt: 'Dit gebed is een bewijs, hoe een belijder van het Kalvinistisch sisteem op eene kristelijk vrome wijze de schoonste poëzie van een godsdienstig hart kon uiten.'

Botsing.

De Remonstranten stonden onder leiding van Episcopius, hoogleraar te Leiden, een onvervaard en scherpzinnig man. Tot een eigenlijke strijd over de confessie is het met hen niet gekomen. Zes weken gingen voorbij met debatten over de positie der Remonstranten, die niet als gedaagden wilden behandeld worden, maar een soort ronde-tafelconferentie begeerden, over de wijze van procederen, etc. Daarbij kwam het door verschillende oorzaken tot heftige incidenten, waarschijnlijk ook door spreek- of hoorfouten bij het gebruik van het Latijn. Deze even onvruchtbare als vermoeiende discussies eindigden op dramatische wijze, toen Bogerman opstond en met toornige woorden de Remonstranten als het ware uit de zaal dreef. 'Tegen de billijkheid der Synode hebt gij niets anders dan list, bedrog en leugen overgesteld, zodat een der uitheemse leden openlijk kon zeggen, dat gij eindigdet, gelijk gij begonnen waart, dat is: met leugen en bedrog zijt gij begonnen, met leugen en bedrog zijt gij geëindigd; met deze lof moeten wij u laten gaan.' En na zijn grieven tegen Episcopius opgesomd te hebben, besloot hij, terwijl zijn stem in toorn aanzwol en daverde door de zaal: 'God, die de harten doorziet, ziet ook uw listen en de oprechtheid der Synode. Zij heeft lange tijd op uw gehoorzaamheid gewacht en God gebeden, dat gij anders zoudt handelen; maar al uw daden waren vol listen, bedrog en misleiding; en daar gij derhalve de oorzaak geweest zijt, dat zij de handeling met u

niet bedaard en naar orde kon vervolgen, zo wordt gij van haar weggezonden en als zij u iets te vragen heeft, zo zal zij het u laten weten. Daar door u grote hardnekkigheid getoond is tegen de bevelen en besluiten der Synode en der hoge overheid, zo zal dit aan de gehele Christenheid bekend gemaakt worden. Geen geestelijke wapenen zullen de Synode ontbreken, waarmede zij u zal kunnen straffen. Eerlang zal een rechtvaardige censuur tegen u uitgeoefend worden en zij twijfelt niet of de billijkheid van die censuur zal voor de gehele christenheid duidelijk zijn. Gaat! Gaat!' Heftige gebaren onderstreepten deze woorden, de Remonstranten stonden op, terwijl de een dit en de ander dat riep, en verlieten de zaal.

De Synode was diep onder de indruk. Trigland schreef later van dit toneel: 't welck ghelijck ick met een schrick ende ontsettinghe mijns gemoets ghehoort en ghesien heb alsoo noch met een ontstellinghe gedencke.'

Bij ons komt nog een andere 'ontstellinghe' op: dat een man, die zo boos is en zulk een bulderrede houdt, toch tot het eind toe Latijn bleef spreken.

Aan het geharrewar was nu een einde. De Remonstranten werden uit hun geschriften geoordeeld. Hun leer werd strijdig bevonden met de Gereformeerde confessie. Het Gereformeerde gevoelen omtrent de praedestinatie en wat er mee samenhangt, werd geformuleerd in de Vijf Artikelen tegen de Remonstranten, die sedert naast de Geloofsbelijdenis en de Catechismus het derde belijdenisgeschrift der Gereformeerde Kerken vormen. De buitenlandse afgevaardigden betuigden hun instemming met de besluiten.

De Remonstranten vervolgd.

In de Gereformeerde Kerk, zo had de Synode op wettige en rechtmatige wijze besloten, was geen plaats voor de Remonstranten. Maar *daarbuiten?* Dat de verschillende synodi ieder in haar ressort de beslissingen van Dordt niet als een dode letter beschouwden, maar de predikanten om instemming vroegen en bij weigering hen afzette, het was recht en plicht. Maar dat de Staten hen die weigerden, voor de keus stelden: òf zwijgen òf het land verlaten, was een aantasting van de geestelijke vrijheid. Ongeveer 200 predikanten zijn afgezet; 80 uit het land verbannen.

Er is in deze geschiedenis een element, dat afzonderlijk vermelding verdient. In Frankrijk leidden de burgeroorlogen er voortdu-

rend toe, dat de onderliggende partij verstandhouding zocht met de buitenlandse vijand. In andere landen waren dergelijke verschijnselen. Toen de Remonstranten naar Waalwijk waren uitgeleid, dat toen Spaans gebied was, dronken zij op het welzijn van het vaderland en ook later in den vreemde brachten zij elkaar ‘den Waalwijkschen dijk’ toe, een dronk op het vaderland. Met de vijand hebben zij nooit geheuld.

Paschier de Fyne.

Niet alle predikanten, die geweigerd hadden, de Akte van Stilstand te tekenen, geraakten naar het buitenland. Sommigen bleven in stilte hun volgelingen leiden en stichten. En onder hen is het beroemdst Paschier de Fyne, die onvermoeid heeft rondgezworven, vermomd, bedreigd, maar altijd moedig en opgewekt. Eens predikte hij op de Gouwe op het ijs; hij zelf en zijn gehoor waren op schaatsen gekomen. Sedert had hij tot schuilnaam ‘het ijsvogeltje’. Toen de vervolgingen ophielden, werd hij predikant in Haarlem.

De geschriften van Paschier de Fyne, die reeds de aandacht trekken door hun geestige titels, zijn vol luimige en rake gezegden. Hij moet een man geweest zijn van onverwoestbare veerkracht. Maar in zijn werk klinkt ook een diep vertrouwen door op God, die hem en de zijnen uit de zware druk verlossen zal.

De Statenvertaling.

Voordat de behandeling der leergeschillen een aanvang had genomen, nam de Synode reeds belangrijke beslissingen aangaande een nieuwe bijbelvertaling. Tot nu toe behielp men zich met de Deux-aes-bijbel, oorspronkelijk te Emden gedrukt. Deze Bijbel ontleende zijn naam aan een pikante aantekening bij Neh, 3: 5, nl. ‘de armen moeten het cruyse draghen, de rijcke en geven niets. Deux aes en heeft niet. Six cinque en geeft niet. Quater drij, die helpen vrij’ (aes, deux, drij, quater, cinque, six zijn de zes kanten van de dobbelsteen; de lage ogen hebben niets, de hoge willen niets geven; de ‘middenstand’ moet betalen). Deze vertaling was niet uit de oorspronkelijke talen, maar uit het Duits. Reeds lang was er op provinciale synoden gepleit voor een nieuwe vertaling uit de grondtekst; Marnix was er op last der Staten-Generaal mee begonnen, maar kwam niet ver. Nu besloot de Synode, dat de zaak met kracht moest worden aangevat, en zij stippelde nauwkeurig

uit, hoe het moest gebeuren, wetenschappelijk volledig verantwoord en met de grootst mogelijke eerbied voor het oorspronkelijke taaleigen. Maar de middelen, om tot zulk een groot werk te komen, moesten worden verschaft door de Staten-Generaal. Zij hebben er niet de gang achter gezet, die de kerken begeerden. De Synode meende, dat men drie maanden na het sluiten van haar zittingen moest beginnen. Het duurde evenwel tot 1626, voor in het huis van Bogerman aan de Papengracht te Leiden de eerste bijeenkomst plaats had van de vertalers van het Oude Testament, Bogerman, Baudartius en Bucerus. De vertalers van het Nieuwe begonnen nog later. Het waren Festus Hommius, Walaeus en Rolandus. In 1637 was het grote werk compleet en kon het eerste exemplaar, in fluweel gebonden, goud op snee, aan de Staten-Generaal worden aangeboden. De Statenoverzetting is een werk, dat wetenschappelijk op hoog peil stond. Maar Bogerman had ter Synode reeds gezegd, dat de vertalers ook mannen moesten zijn van vrome en heilige levenswandel. Hij had verstaan, dat de vertaling van de Bijbel alleen mogelijk is, als de ziel eerbiedig luistert naar de geheel enige stem, die hier spreekt. De Statenbijbel heeft tot geslacht na geslacht gesproken en is van zulk een betekenis geweest voor het denken en voelen van ons volk, dat zijn invloed zich nog op vele manieren weerspiegelt in onze taal.

5. Schutsheer van den tuyn

De strijd hervat.

Wanneer Prof. Fruin de val van Oldenbarnevelt heeft besproken en de Remonstranten de lof heeft toegezwaaid, dat zij niet met de vijanden in onderhandeling traden, vervolgt hij:

> 'Maar niet alleen de onderliggende partij in Holland, ook de nieuwe regering, en Maurits aan haar hoofd, verdienen onze erkentenis, daar zij zich noch door argwaan tegen de Remonstranten, noch door de ontredderde toestand des lands, van het hervatten van de krijg lieten afschrikken, en het verlengen van het bestand volstandig weigerden. Zij hebben zich daardoor jegens het vaderland en jegens geheel Europa verdienstelijk gemaakt.'

De tweede periode van de Tachtigjarige Oorlog staat in nauw verband met de Dertigjarige Oorlog. Sedert 1618 waren de Oostenrijkse Habsburgers, gesteund door een liga van Rooms-Katholieke vorsten, in strijd met de Protestanten in Duitsland. Wanneer de keizer de strijd won, betekende dat niet alleen een dodelijke slag voor het Lutheranisme, maar ook de vestiging van een oppermachtig keizerschap. Het ging er in die jaren om, of de heerschappij van Karel V zou worden hersteld, maar dan nog sterker en consequenter, en als de politieke exponent van de Contra-Reformatie. Had de Republiek toegestemd in verlenging van het Bestand, dan hadden Spanje en de keizer eerst in Duitsland hun overwinning kunnen voltooien, om dan met Nederland af te rekenen.

Berg op Zoom hout sich vroom.

Het eerste belangrijke wapenfeit na het einde van het Bestand was het beleg van Bergen op Zoom. Dat Spinola het beleg voor deze vesting sloeg - een eerste poging om de weg van Antwerpen naar de zee weer te openen - was voor Maurits een verrassing geweest. Dit beleg heeft in heel het land diepe indruk gemaakt. Het werd gezien als een krachtproef, ook in geestelijke zin. De drie Bergse predikanten hebben het beleg en de gelukkige afloop beschreven; zij verhalen, hoe in de stad elke dag de krijgsraad met gebed werd geopend en de burgers onder leiding der predikanten zich elke morgen verenigden in het gebed. Gelukkig wisten de

belegerden de weg naar zee open te houden, en van alles werd per schip aangevoerd. Alleen met militair geweld waren de wallen te veroveren, en dat kostte tijd. Langer dan Spinola verwacht had, hield Bergen op Zoom vol. Valerius' Gedenckclanck wijdt hieraan het volgende lied:

Merck toch hoe sterck nu in 't werck sich al steld,
Die 't allen tij soo ons vrijheyt heeft bestreden.
Siet hoe hy slaeft, graeft en draeft met geweld
Om ons goet en ons bloet, en onse steden.
Hoor de Spaensche trommels slaen!
Hoor Maraens trompetten!
Siet hoe komt hy trecken aen
Bergen te besetten.
Berg op Zoom, Hout u vroom,
Stut de Spaensche scharen;
Laat 's Lands boom, en syn stroom
Trouw'lyck toch bewaren.

De volharding van de stad gaf Maurits gelegenheid, troepen aan te trekken tot ontzet. Gelukkig lagen er in Lotharingen 15.000 man onder Mansfelt en Christiaan van Brunswijk. Twee aanvoerders, die de oorlog als hun eigenlijke handwerk beschouwden, echte houwdegens, met meer bravoure dan tucht. Zij hadden in dienst gestaan van de Winterkoning, maar diens schoonvader Jacobus I van Engeland, meende door onderhandelingen iets te kunnen bereiken en bewoog zijn schoonzoon, de militaire actie te staken. Zo kwamen Mansfelt en Brunswijk naar Noord-Brabant. In Luxemburg sloegen zij 5000 boeren dood, omdat het land anders hun troepen niet kon voeden. Bij Fleurus leverden zij slag met de Spanjaarden, die vergeefs trachtten, hen tegen te houden. Christiaan liep er een verbrijzelde arm bij op, die hij te Breda liet afzetten, met trompetgeschal en het trommelen der pauken; hij kreeg er een zilveren arm voor in de plaats. Een van de daverende dingen uit het leven van deze avonturier, die in Paderborn de twaalf zilveren beelden der Apostelen liet slaan tot munten met zijn beeldenaar en het randschrift: Gottes Freund, der Pfaffen Feind.

Toen de soldaten wat waren uitgerust en opnieuw bewapend, kon men maatregelen nemen tot ontzet. Maurits kwam met zijn hoofdmacht opdagen en nam de troepen van Mansfelt en Brunswijk weer onder zijn bevel. Spinola wachtte de slag niet af, maar verliet de schansen. Bergen op Zoom was vrij.

't Moedige, bloedige, woelige swaerd
Blonck en het klonck, dat de voncken daer uyt vlogen.
Beving, en leving, opgeving der aard,
Wonder, gedonder, Nu onder was, nu boven,

Door al 't mynen en 't geschut
Dat men daeg'lycxs hoorde;
Menig Spanjaert in syn hut
In syn bloet versmoorden.
Berg op Zoom, Hout sich vroom
't Stut de Spaensche scharen;
't Heeft 's Lands boom, en syn stroom
Trouw'lyck doen bewaren.

Moordaanslag.

Het volgende jaar werd verbitterd door een samenzwering tegen het leven van Prins Maurits. Een der hoofdaanleggers was Stoutenburg, de jongste zoon van Oldenbarnevelt. Zijn broer had geld voorgeschoten. Het plan was, de Prins te vermoorden, als hij te Rijswijk uit zijn koets stapte. Maar vier matrozen uit Rotterdam, die het eigenlijke werk moesten doen, vertrouwden het hele geval niet. Zij besloten er de Prins over te spreken. Jan Faassen deed het woord: ‘dat sij, met hun vieren, te Rotterdam gehuurd waren tot zekeren onbekenden aanslag, ten dienste van 't Land; dat hun elk driehonderd guldens, welke sij toonden, op de hand gegeven waren; en dat sij hier een koffer gebragt hadden, in de herberg den Helm; vragende, wijders, of syne Doorluchtigheid kennis van dezen aanslag hadt.’ Neen, Zijne Doorluchtigheid wist niets, maar begreep wel iets. Hij haastte zich naar Den Haag, en het duurde niet lang, of enkele samenzweerders waren gevat. De pijnbank maakte hun tongen zo los, dat spoedig het gehele kluwen was afgewikkeld. Stoutenburg ontsnapte en meldde zich in Brussel; hij trad in Spaanse dienst. Groenevelt was naar Scheveningen gegaan, waar hij een visser bereid vond, hem met een pink over te zetten, maar de ‘ruime zee’ schrikte hem af. Hij sukkelde nu naar het Noorden, naar Texel, naar Vlieland, en daar werd hij gevat. Ieder begreep wat het vonnis zou zijn. Zijn moeder, zijn vrouw en zijn zoontje gingen genade vragen bij Maurits; ze werden beleefd ontvangen, maar om de boodschap te horen, dat het recht zijn loop moest hebben. Groenevelt stierf op het schavot, en toonde zich in zijn sterven een gelouterd man. Het was voor de Remonstranten

een lelijk ding, dat de samenzweerders bijna allen tot hun kerkelijke gemeenschap behoorden. Het gaf aanleiding tot hetze en vervolging, hoewel de Remonstrantse leiders de aanslag scherp veroordeelden. De predikant Slatius, die een ruim aandeel in de aanslag had, was ook voor hen een lastpost geweest. Deze ruwe, revolutionaire figuur trachtte te ontvluchten via Friesland en Drente naar Duitsland, maar in Rolde deed hij in de herberg, waar hij enige soldaten ontmoette, zo schichtig, dat hij zichzelf verried. Hij werd in Den Haag onthalsd en velen verwonderden zich er over, dat hij op het schavot nog niets van zijn brutaliteit had verloren. ‘Sig naar 't volk keerende, zeide hij: Eerlyke vroome burgers, hier siet gy dien Henricus Slatius, naar wiens bloed men so lang gedorst heeft ..... Den predikant, die voor hem bidden wilde, wees hij af, zeggende, zelf te zullen bidden, hoewel men niet kon merken, dat hij 't deed.’ Zijn lijk werd op een rad gelegd en het hoofd, op een staak, daar boven gezet. Zijn weduwe haalde het lichaam weg in de nacht en na veel tegenslagen kreeg het toch een begrafenis. Het verschil in zeden tussen toen en nu komt, wat òns volk betreft, het scherpst uit als men let op de criminele rechtspleging.

Maurits sterft.

Terwijl nog altijd de militaire situatie moeilijk was, overleed Maurits. Johannes Bogerman heeft hem in zijn laatste dagen en uren bijgestaan, de gevoerde gesprekken opgetekend en later gepubliceerd, mede om de laster van 's Prinsen vijanden tegen te spreken, die beweerden, dat hij in verbijsterende wanhoop gestorven was. Het blijkt uit het verhaal van Bogerman, dat de Prins in hartelijk leedwezen over zijn zonden en vertrouwende op Christus is ontslapen. Het blijkt ook, dat Bogerman zich een trouw zielszorger heeft betoond. Het stichtelijke boekje is nog in 1841 herdrukt.

Het heeft er zeer toe bijgedragen, Maurits in de herinnering van de Calvinistische kleine luyden te doen voortleven als een kind des Heren, een instrument in Gods hand. Scherp was de tegenstelling tussen deze dankbare gedachtenis en de felle vijandigheid, waarmee in de kringen der libertijnse regenten van geslacht tot geslacht over hem werd gesproken. Het is voor velen in onze tijd een openbaring geweest, dat Maurits, gelijk hernieuwd historisch onderzoek heeft bevestigd, in den lande gedurende zijn leven een grote populariteit heeft genoten, en dat deze ruwe, rondborstige, praktische en eenvoudige man zelfs door de soldaten van de vijand om zijn humaniteit werd geëerd.

Moy Heintgje.

Zo noemt hem Constantijn Huygens in de Scheepspraet, het gedicht, dat bijna niemand volledig kent. Want in de bloemlezingen wordt alleen het gedeelte opgenomen, waarin het gaat over Schipper Mouringh, die te koye kropen was, en moy Heintgje, dat is Frederik Hendrik, die hem opvolgde. Maar er is nog een staart aan het gedicht, en dat handelt over de dood van een man van mindere rang, nl. de secretaris van Frederik Hendrik, Jan Tuning. Constantijn Huygens werd zijn opvolger en het gedicht is oorspronkelijk bedoeld òf als sollicitatiebrief, òf als dichterlijke hoffelijkheid na de benoeming. Meer dan een schrijver heeft de indruk trachten te schilderen, die het voordragen van dit in de volkstoon geschreven gedicht moet hebben gemaakt in de taveerne, waar de soldaten de populaire Mouringh betreurden en zich afvroegen, hoe zijn opvolger het zou doen. Maar de Scheepspraet is door de dichter eerst gepubliceerd in 1658, 33 jaar nadat het gedicht actueel was.

Moy Heintgje, die naam is opgetekend uit de volksmond. Frederik Hendrik was nog maar een half jaar oud, toen zijn vader werd vermoord. Hij groeide op onder de zorgen van zijn moeder, Louise de Coligny. Zij was een Franse dame, klein van gestalte, voornaam van manieren. Haar fijnheid kon niet gewennen aan de soldateske toon, die in de omgeving van Maurits heerste en het heeft haar later verontrust, dat haar jongen zich met zulk een trouwhartige verering overgaf aan de leiding van zijn grote broer. Maar moy Heintgje bleef hij toch. Zijn moeder kleedde hem in fluweel en fijne kant, en toen hij ouder werd, ontwikkelde hij zich tot een man van vlotte taal en minzame manieren. Maar hij scheen, als zijn broer, ongehuwd te zullen blijven. Totdat Maurits hem kort voor zijn sterven in 1625 met sterke aandrang, en naar men zegt zelfs met een dreigement verzocht, een vrouw te zoeken. Het dreigement nl., dat hij zijn eigen onwettige kinderen zou wettigen, als Frederik Hendrik niet huwde. Dan zou de nalatenschap van Maurits niet op Frederik Hendrik overgaan.

Als het er dan toch van komen moest, dan viel de keus van de jonge prins op Amalia van Solms-Braunfels, die hij reeds lang met zijn hoffelijkheden omringde. Amalia was in de Nederlanden gekomen als hofdame van de koningin van Bohemen, die na de slag bij de Witte Berg met haar man had moeten vluchten. Zij was arm en een huwelijk met de straks zo rijke Frederik Hendrik

was meer dan zij had kunnen dromen. Toch had zij zich niet *te* happig getoond en met een zekere fierheid had zij de vrijpostige prins op een afstand gehouden. Dat had hem juist geprikkeld; hij zag, dat hij hier met een vrouw had te doen, waar ras in zat. Zo kwam het tot een huwelijk tussen deze twee mensen, die beide wisten wat ze waard waren.

Staat van dienst.

Wij keren terug tot de Scheepspraet.

> Schipper Mouringh, maer je leghter,
> Maer je leghter plat evelt,
> Stout verweerer, trots bevechter,
> Bey te Zeewort en te veld.
> Kijck, de takels en de touwen,
> En de vlaggen en het schutt,
> Staen en pruylen in den rouw, en
> Altemalen in den dutt.
>
> ‘Dutten?’ sprack moy Heintgje, ‘dutten?
> Stille, Maets, een toontje min:
> Dutten? wacht, dat most ick schutten,
> Bin ick angders, dien ick bin;
> 'k Hebb te langh om Noord en Zuyen
> By den Baes te Roer gestaen,
> 'k Hebb te veul gesnorr van buyen
> Over deuse muts sien gaen.’

Bin ick angders, die ick bin. Anders betekent hier: althans. De zin is niet: laat ik dan anders nog jong zijn of onervaren, of wat ook, maar: dit zal ik weten te klaren. Er spreekt juist zelfbewustheid uit: ben ik tenminste de man, waar men mij voor houdt. En de grond voor die zelfbewustheid wordt er bij vermeld: de jonge prins heeft met Maurits ‘gevaren’.

Een tijdlang had het geschenen, dat een ander zijn mentor zou zijn. Hij was meer dan een jaar in Frankrijk geweest en stond bij Hendrik IV zeer in de gunst. Het scheen, alsof hij daar carrière zou maken. Maar Maurits en de Staten-Generaal drongen er sterk op aan, dat hij zou terugkeren en in april 1599 haalde een oorlogsschip, door de Staten-Generaal gezonden, de vijftienjarige prins weer naar zijn vaderland. *Patriae patrique* werd later zijn zinspreuk; aan het vaderland en aan de nagedachtenis van zijn vader

28. ‘De Zielenvisserij’. Allegorie op de onderhandelingen met Spanje en de kerkelijke twisten gedurende het Bestand. Rechts op de achtergrond o.m. de Aartshertogen Albertus en Isabella met hun gevolg: links de koningen Jacobus I van Engeland, Christiaan IV van Denemarken, de Prinsen Maurits, Frederik Hendrik e.a. Intussen zijn priesters en predikanten om strijd bezig ‘zielen’ te redden uit het water, dat de strijdende partijen van elkaar scheidt. Het schilderij is van Adriaen Pietersz. van de Venne (Rijksmuseum).

29. Johannes Bogerman.

30. Mr. Simon Episcopius.

31. Daniël Heinsius.

32. Synode van Dordrecht.
1. Gecommitteerden van H.H. Mog. de Staten-Generaal.
2. Gedeputeerde Secretaris. Daniel Heinsius.
3. Engelsche godgeleerden: Joseph Hall en anderen.
4. Godgeleerden uit den Keur-Paltz: Abraham Scultetus, Henricus Altingius met bun mede-afgevaardigde.
5. Godgeleerden uit Hessen: Gregorius Cruciger en anderen.
6. Godgeleerden uit de vier gereformeerde kantons van Zwitserland.
7. Godgeleerden van de Wetteravische correspondentie.
8. Godgeleerden van de republiek en kerk te Genève: Johannes Deodatus en zijn mede-afgevaardigde.

9. Godgeleerden van Bremen en van Emden: Daniel Eilshemius en zijn medeafgevaardigde.
10. Professoren: Johannes Polyander, Sybrand Lubbertus, Franciscus Gomarus, Antonius Thysius, Antonius Walaeus.
11. Predikanten en ouderlingen uit Gelderland en 't graafschap Zutphen.
12. Predikanten en ouderlingen uit Zuid-Holland: Balthasar Lydius, Festus Hommius, Gysbertus Voetius, Arnold Muys van Holy.
13. Predikanten en ouderlingen uit Noord-Holland: Jacobus Trigland, Abraham van Dooreslaar en anderen.
14. Predikanten en ouderlingen uit Zeeland: Godefridus Udemans, Adrianus Hofferus.
15. Predikanten en ouderlingen uit Utrecht: Samuel Naeranus en anderen.
16. Predikanten en ouderlingen uit Friesland: Johannes Bogerman, Philippus Eilshemius Dz., Kempo van Harinxma en anderen.
17. Predikanten en ouderlingen uit Overijsel: Caspar Sibelius, Hieronimus Vogelius en anderen.
18. Predikanten en ouderlingen uit Groningen: Cornelis Hillenius en anderen.
19. Predikanten en ouderlingen uit Drente.

20. Predikanten en ouderlingen uit de Waalsche kerken: Daniel Colonius, Johannes Crucius, Petrus Pontanus en anderen.
21. Bestaat niet op de plaat.
22. De voorzitter der Synode: Johannes Bogerman, met bijzitters en schrijvers.
23. Professoren en predikanten der Remonstranten: Simon Episcopius, Bernard Dwinglo, Eduard Poppius, Theophile Rijkwaert, Dominieus Sapma, Carolus Niellius, Samuel Naeranus en anderen.

34. Gravure op het ontzet van Bergen op Zoom in 1622 (Atlas van Stolk).

wilde hij zich wijden. In 1600 verliet hij Maurits niet, toen de kansen bij Nieuwpoort hachelijk stonden en het jaar daarop werd hij kolonel en lid van de Raad van State. Sedert was hij ieder jaar in het veld. In 1607 verraste hij het stadje Erkelens, Z.O. van Roermond, en nam er zijn neef, graaf Hendrik van den Bergh, gevangen. Tijdens het Twaalfjarig Bestand leidde hij een expeditie tegen Brunswijk en na 1621 stond hij, als generaal der ruiterij, Maurits voortdurend terzijde. Het stond toen wel vast, dat hij diens opvolger zou worden.

Vondel's hulde.

Vondel heeft het prinselijk paar met zijn hulde achtervolgd. Soms is daarin iets van datzelfde Byzantinisme, dat we ook vinden in zijn lofprijzingen op de Amsterdamse regenten. Zelfs de sporen, de helmpluim en het paard van Frederik Hendrik zijn door hem bezongen. Maar wij danken aan die verering ook het vlotte Princelied in de trant van het Wilhelmus:

Frederick van Nassauwe
Ben ick vroom Hollandsch bloed
Mijn vaderland getrouwe
Met leven lijf en goed;
Een Prince van Oranjen,
Door wapenen vermaert;
Voor Oostenrijck noch Spanjen
En ben ick niet vervaert.

's Lands rechten en vrijheden
Ick helpen sal in zwang;
In geen vereende steden
Gewetens felle dwang
Of tyrannye lyen;
Ick wensch de goe gemeent
En trouwe borgeryen
Door liefd' te sien vereent.

Ick heb van kindsche dagen
De vryheydt voorgestreen,
En 't harrenasch gedragen
Tot welvaert van 't gemeen;
Noch wil ick 't vendel sweyen
Van Hollands fieren leeuw,

En met Oranje meyen
Bedecken wees en weeuw.

Ons' vyanden braveeren
In 't Westen en in 't Oost;
Maer in den naem des Heeren
Ben ick hun' maght getroost.
Mijn vroomheyd is gebleken
Bij Nieupoort in den slagh;
Dat hart leeft onbesweken
In my gelijck het plagh.

Schept moed dan Heeren Staten,
Uw veltheer staet bereyd;
Die ruyters en soldaten
Weer na de grensen leyd.
Wat schrickt ghy voor of achter,
't Land heeft aen d' een sy' duyn
Aen d' ander sy' den wachter,
En schutsheer van den tuyn.

Soo ick met zege keere
En Spanjen dwing tot vre,
Singt Gode prijs en eere
Die voor ons' vesten stre.
Ick sie alree nae 't vechten
De maeghden mijn' banier
Ontmoeten, die my vlechten
Den lofkrans van laurier.

De tweede strofe is een duidelijke zinspeling op de moeilijkheden tijdens het Bestand.

Naast dit Princelied staan een reeks gedichten van Vondel, waarin hij met brede zwier in vorstelijke alexandrijnen zijn hulde aan Frederik Hendrik schenkt. Zijn Begroetenis, op den intree van zijn Stadhouderschap en landsbestiering; zijn Geboorteklock van Willem van Nassau, geboren Prince van Oranje; zijn lied op de verovering van Grol en dat op de vermeestering van Den Bosch, ze zijn alle in dezelfde trant. Frederik Hendrik is de Renaissancevorst, om wie niet alleen samendrommen de Duitse en Franse edelen, die in het leger der Republiek de krijgskunst leerden, niet alleen de diplomaten en de aanzienlijken uit het eigen volk, maar ook de schilders en de dichters. Voor het eerst in de geschiedenis

zagen de Noordelijke Nederlanden de praal van het hof en de apotheose van de vorst.

Het debuut.

Het jaar 1626 bracht de nieuwe kapitein-generaal nog weinig roem. Slechts één succes van betekenis werd geboekt, en dat was nog het werk van de Friese stadhouder Ernst Casimir. De verslagen betreffende het veroveren van een vesting hebben in de dagen van Maurits en Frederik Hendrik altijd dezelfde indeling. Het verrassend element zit in het begin. Om welke stad zal het gaan? Dat wordt voor de tegenstander strikt geheim gehouden. Want hij is ook met zijn leger in het veld en volgt de bewegingen van zijn tegenstander met de grootste spanning. Dan schiet diens ruiterij plotseling vooruit en berent een stad. D.w.z. alle toegangen tot de vesting worden bezet. Nu weet men, op welke stad het gemunt is. De infanterie en de artillerie volgen zo snel mogelijk, en verschansen zich rondom de stad. Verdere verrassingen zijn nu praktisch uitgesloten. Als de stad niet ontzet wordt, dan gaat zij er onherroepelijk aan. De belegeringstechniek is zo ver gevorderd, dat de bezetting het op den duur niet kan bolwerken. En zij weet, dat eens het uur komt, dat door zware ontploffingen de borstweringen zullen bezwijken. En dan, dan roffelen de trommen een stormmars, dan dringen de belegeraars de stad binnen en dan is er van een regelmatige capitulatie geen sprake meer. Wat de soldaat stormenderhand verovert, dat mag hij plunderen. Zo is de usantie. Maar de Nassauers zijn genereus, als er tijdig over capitulatie wordt gesproken, vóór de stad rijp is voor de storm.

Frederik Hendrik lag met het gros van zijn leger ten Oosten van Nijmegen. Hendrik van den Bergh, de Spaanse bevelhebber, lag zuidoostelijker. Want het scheen op Venlo gemunt te zijn. Uit het Noorden kwam Ernst Casimir met zijn regimenten opdagen. Plotseling marcheerden zijn ruiters van Deventer over Delden naar het Oosten en berenden Oldenzaal. Infanterie en geschut volgden en het beleg begon. Van ontzet was geen sprake, want Frederik Hendrik hield het leger van de vijand voortdurend schaak. Oldenzaal was een van die plaatsen, van waaruit Overijsel voortdurend werd verontrust. Het Spaanse bestuur was er gevestigd en het was bovendien een centrum van het Rooms-Katholicisme.

Ruim een week nadat de Friese stadhouder voor de stad verscheen, besloot de commandant te capituleren. De zware artillerie

had de waterkeringen vernield, die het water in de vestinggracht moesten houden. Nu waren de grachten leeg gelopen. De bezetting kreeg vrije aftocht.

Maar dit succes was het enige in het jaar 1626. De rest van het seizoen verliep onder vruchteloos heen en weer trekken. De vijand liet zich niet verschalken.

Grootse plannen.

Toen de Venetiaanse gezant zijn gelukwensen aanbood in verband met de verovering van Oldenzaal, nam hij de gelegenheid te baat om te wijzen op de gevaren, die de Republiek in het Oosten bedreigden. De Dertigjarige Oorlog scheen zich te zullen ontwikkelen in een voor de Republiek gevaarlijke richting. Want het keizerlijke leger onder Wallenstein drong op naar de Oostzee. De keizer legde het er op toe, de steden aan de Oostzee te vermeesteren en dan de handel van de Republiek een dodelijke slag toe te brengen. Als de Hollandse schepen uit de Oostzeehavens konden worden geweerd, dan was de zenuw van onze handel doorgesneden.

Tegelijk groeiden er in de Zuidelijke Nederlanden plannen in dezelfde geest. Veertig jaren lag nu de handel van Antwerpen stil. De Republiek had de grote rivieren en de zeegaten onder haar controle. ‘De ziel ende 't Wesen van dese Staet was gheleghen in de Negotie ende Navigatie.’ Dat hadden de Spanjaarden ook begrepen. Als de Oostzee voor onze schepen werd gesloten, als de toegang bij Gibraltar werd versperd, zodat ook de Middellandse Zee onbereikbaar werd, als er dan aan de Vlaamse kust een marinebasis werd gevestigd, die de handel van Vlaanderen tot zich trok..... Ja, en dan zou er nog een troef worden uitgespeeld. Er zou een kanaal worden gegraven van Venlo via Gelre naar Rijnberk, waardoor dus de Rijn en de Maas met elkaar werden verbonden. Langs deze kunstmatige weg zou dan de Rijnvaart naar België worden geleid. De overeenkomst is groot met plannen uit 1918. ‘Dit kanaal’, schreef een ambtenaar bij de Brusselse nuntiatuur naar Rome, ‘zal stilzwijgend zonder geweld van wapenen een wreder oorlog tegen de Hollanders voeren en hun meer kwaad doen dan vele gewapende legers in het open veld.’ Het kanaal zou door twaalf forten worden beschermd en zo meteen een strategische linie vormen. Meteen wilde men trachten, ook een verbinding tussen Maastricht en de Demer tot stand te brengen, zodat Antwerpen een scheepvaartverbinding zou hebben met de Rijn. In

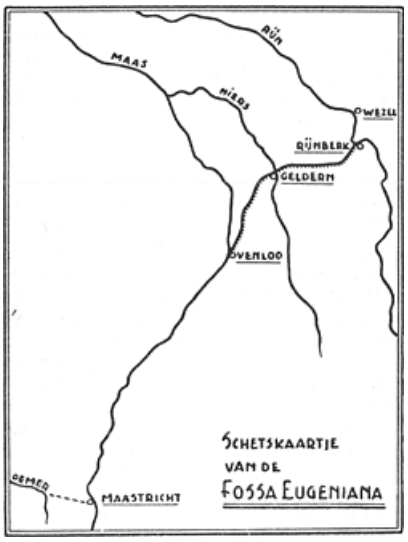

de herfst van het jaar 1626 werkten er 8000 man aan de Fossa Eugeniana, het Rijn-Maaskanaal, genoemd naar de landvoogdes Isabella Clara Eugenia. De forten werden voor een deel voltooid, al werd het werk door aanvallen van Staatse troepen meer dan eens opgehouden. Twee jaar later werd het werk gestaakt. Geldgebrek was er de voornaamste oorzaak van, maar ook de toenemende offensieve kracht der Nederlanden. Het was nu duidelijk geworden, dat de Republiek voor haar economische strategie niet alleen de Schelde, maar ook de Maas moest beheersen.

Krachten verzamelen.

Toen zo in 1626 duidelijk werd, tot welk een actie Habsburg in Duitsland zowel als in het Zuiden in staat was, besefte men ook in ons land, dat er beter moest worden aangepakt. De noordelijke gewesten hadden een tijdlang gemeend, dat het gevaar geweken

was en brachten dus hun aandeel in de krijgslasten te laat en met tegenzin op. Nu was Tilly niet ver meer van de Oostelijke grenzen. Dus kon men zich niet meer permitteren, wat nog kort geleden in Leeuwarden was gebeurd, dat het garnizoen door de burgerij werd ontwapend, omdat Friesland zich zijn bijdrage in de kosten van de oorlogvoering niet wilde laten afdreigen. Nu werd er met meer eensgezindheid aangepakt.

Grol.

En de veldtocht van 1627 was met die nieuwe inspanning in overeenstemming, ook wat het resultaat betreft. Ditmaal gold het Grol, d.i. Groenlo, de vesting in de Achterhoek, vanwaar de Spanjaarden heel het omringende land brandschatten. Het was een sterke vesting, gedekt door het moerassige stroomgebied van de Slingerbeek. Hier toonde Frederik Hendrik voor het eerst zijn belegeringskunst in haar veelzijdigheid. Hendrik van den Bergh deed alle moeite om de stad te ontzetten en de belegeraars moesten zich verweren tegen de vijand binnen en buiten hun schansen. Maar alle moeite was vergeefs. Toen de vesting stormrijp was, besloot de vijand te capituleren. Hij bereikte daardoor, dat hij met zijn bagage mocht uittrekken en wat in jarenlange plundertochten was bijeengesleept, werd nu op tweehonderd wagens door de Spanjaarden weggevoerd. De landzaat had het nakijken.

Maar Vondel riep hem toe:

> Keer Melckerbuur, ay keer, Prins Frederick heeft de bossen,
> Gy sult 't geroofde lam meer van geen stroopers lossen;
> De Spanjaerd is geen wolf die sonder tanden byt;
> Prins Hendrick temt syn aerd, en maeckt hem kiezen quyt.
> Ghy sult bedruckt niet sien voortstuwen uwe koeyen,
> Die van 't gewoone voêr versteken, deerlijck loeyen;
> Geen Dulcken sal U meer afpersen barrentol.
> Keer Melckerbuur, ay keer, Prins Frederick heeft Grol.....

Het jaar 1627 gaf een krijgskundige operette te zien in Zeeland. Spinola trachtte nl. naar Zuid-Beveland over te steken en kwam inderdaad bij Krabbendijke aan wal. De aanval op Goes werd evenwel niet doorgezet. Er waren te veel vaandels op de dijk en dat wees op een sterke bezetting. Het waren evenwel dorps- of rederijkersvlaggen van boeren, die van de kermis te Goes naar huis keerden.

Het tij keert.

'General des Baltischen und Ozeanischen Meeres', zo luidde de officiële titel, waarmee de keizer in deze tijd Wallenstein vereerde. De titel was een program. De Dertigjarige Oorlog was nu tien jaar lang een aaneenschakeling van successen geweest voor de keizer en de Rooms-Katholieken. Denemarken stond op het punt, uitgeschakeld te worden. De sterke legers van Wallenstein stonden aan de noordgrenzen van het rijk. En de bekroning van deze successen moest zijn de verwerving van de oppermacht ter zee. *Want zonder een oppermachtige marine vormt men nooit een sterk imperium*. Maar vloten ontstaan niet plotseling op keizerlijk bevel. Zou Wallenstein werkelijk in korte tijd een vloot van betenis in zee brengen, dan moest hij de medewerking hebben van de Hanzesteden. Dáár waren schepen; dáár waren ervaren zeelieden. Maar de Hanzesteden weigerden elke medewerking. Zwaarder dan de voordelen, die een sterk gesloten rijk hun allicht zou kunnen bieden, woog hun de zaak van hun Protestants geloof. De vloot van Wallenstein heeft alleen op papier bestaan. De krachtproef werd geleverd in het beleg van Straalsund. De stad had geweigerd, keizerlijk garnizoen binnen te laten. Maar Wallenstein wilde de stad hebben, al 'zou zij ook met kettingen aan de hemel bevestigd zijn'. Hij kreeg haar niet. Want Straalsund wist de weg naar de zee open te houden. Wat hier gezien werd, was, op kleiner schaal, een herhaling van de Hollandse vrijheidsstrijd in de jaren 1572-1576: een overmachtige vijand stootte het hoofd, omdat hij de zeeweg niet kon afsnijden. De Hanzesteden hielpen Straalsund met schepen, Zweden en Denemarken werkten mee; Wallenstein moest het beleg opbreken. Het tij begon te keren.

Terwijl zo in Duitsland tenslotte het ontbreken van een marine de keizer de voltooiing van zijn successen belette, ondervond Spanje evenzeer de harde gevolgen van zijn machteloosheid ter zee. Een vloot van 31 schepen onder Piet Heyn, uitgezonden door de West-Indische Compagnie, maakte zich zonder strijd meester van de Spaanse Zilvervloot en bracht een buit van 12 millioen gulden in het land. De aandeelhouders kregen een extra dividend van 50 %; het krediet van de staat werd versterkt. Spanje geraakte 'in een groote kortheydt van finantie'. Frederik Hendrik maakte zich gereed voor een grootse onderneming.

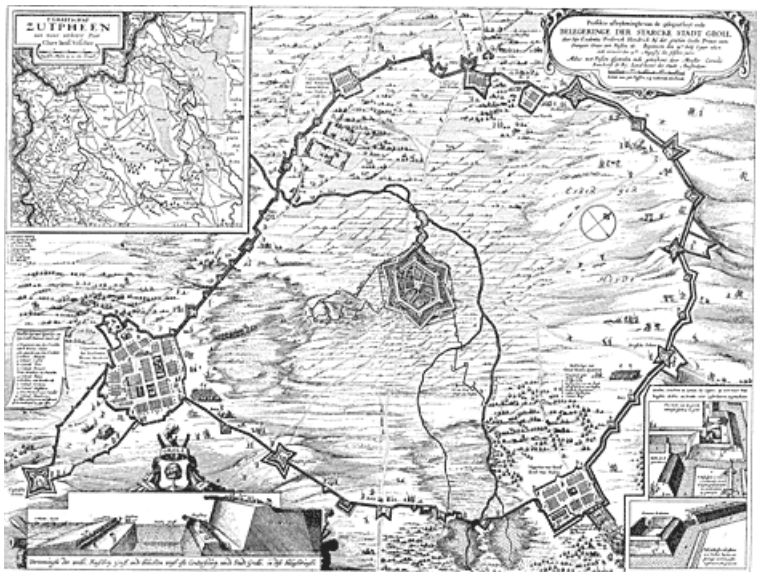

35. Het beleg van Grol in 1627. Naar een tekening van Cornelis Dankertsz. de Rij, uitgegeven door Claes Iansz. Visscher.

TOELICHTING BIJ HET KAARTJE VAN HET BELEG VAN GROL

In de rechter-bovenhoek staat:

Perfekte afteykeninghe van de gelegentheyt ende belegeringe der starcke Stadt Groll door Sijn Exelentie Frederick Hendrick bij der gratien Godts Prince van Orangien Grave van Nassou etc. Begonnen den 19en Julij 't jaer 1627 ende verovert den 19en Augustij des selfden jaers. Aldus met Passen afgetreden ende geteykent door Meester Cornelis Danckersz. de Rij, Landmeter der Stadt Amsterdam.

Op de Eyberger Heyde (rechts) staat een windroos getekend, die aanwijst, waar het Noorden op de kaart is. In het midden de vesting Grol, rechts gedekt door de beek de Slinck. In een gordel daaromheen de onderling verbonden schansen van het leger van Frederik Hendrik. Links onder het kwartier van de Stadhouder, aan de buitenkant gedekt door de Engelse schans.

Rechts onder het kwartier van Ernst Casimir, dat juist van de buitenkant wordt aangevallen door Spaanse troepen, die tot ontzet komen opdagen, onder bevel van graaf Hendrik van den Bergh.

Boven de vesting, in de schanslinie (dus geheel boven op het kaartje), de kwartieren van Willem van Nassau, van Prinsen en van Varick.

Vanuit het kwartier van Frederik Hendrik loopt een weg naar de stad. Halverwege het kwartier en de stad is een batterij opgeworpen. Links en rechts daarvan zijn ‘aproches’, loopgraven naar de stad.

Uit het kwartier van Ernst Casimir is eveneens een aproche naar de stad.

Links beneden (onder het wapen van Grol) is een tekening, die de vestingwerken van de stad weergeeft: rechts de hoge wal, daarvoor de fausebrey, daarvoor de diepe stadsgracht, dan de bedekte weg en de conterscherp.

In de rechter-benedenhoek zijn tekeningen van de wallen, grachten en linies van de belegeraars.

Naar Den Bosch.

De winter had hem wech geschickt,
De somer was schier wtgehickt,
Het was de mey, de coele mey,
Wanneer de beestgens inde wey
Gaen grasen, en de nachtegael
Bequelet weer haer oude quael.
Hoe ruyckt het soete jonge cruyt!
De hemel giet zijn schatten uyt,
De aerd' in kinderbedde leyt,
En lacht in haren arrebeyt.
Sy brenget vrolijck aenden dach,
Wat in haer lang' verholen lach.

En terwijl de aarde in de meimaand haar geheimen ontsluierde, kwam de wereld ook te zien, wat in Prins Frederik Hendrik lang verholen lag.

De Prince geeft hem na den Bos,
Om daer een twijch te maken los
Van ongeraeckten lauwerier,
Die eeuwich hem het hooft vercier.....

In het laatst van april 1629 lag de Prins met zijn leger bij Schenkenschans tussen Nijmegen en Emmerik. Zijn ruiters maakten verkenningen in de richting van Wezel en van Lingen en zorgden daardoor, dat vriend en vijand in het onzekere bleven omtrent zijn eigenlijke plannen. Toen kwam het grote leger in beweging en trok naar de Mookerheide. De dag daarop trok het in de vroege ochtend bij Grave Brabant binnen. Reeds rukten 40 vanen ruiterij langs de zandige landwegen zo snel mogelijk vooruit en des avonds waren alle toegangswegen naar Den Bosch afgezet. Dus tòch.....

De commandant van Den Bosch, Anthonie Schetz, baron van Grobbendonck, had het niet verwacht. Hij kende de sterkte van de vesting - hij was er vijftig jaar commandant - en het moest wel onmogelijk zijn een stad, die zo door moerassen en forten was gedekt, te naderen. Het duurde niet lang, of in Brussel feliciteerde men elkaar met zulk een roekeloosheid van de tegenstander. Er werd gewed, vijf tegen één, dat de Prins binnen het lopende jaar dood of krijgsgevangen zou zijn.

Maar de Prins ging zijn gang. De eerste mei betrok het gros van het leger de stellingen: de opperbevelhebber een kamp bij

Vught, Ernst Casimir bij Hintham, graaf Willem van Nassau, een kleinzoon van Jan de Oude, te Orthen, Johan Wolfert van Brederode te Dungen, graaf Johan Albrecht van Solms, een zwager van Frederik Hendrik, te Engelen en de kolonel Willem Pijnssen van der Aa te Deuteren.

Nu begon het graafwerk, in drie étappes. Eerst werden de zes legerplaatsen met wallen en grachten versterkt, een werk, dat binnen vier dagen werd voltooid. Toen werden de kwartieren door een versterkte linie verbonden, ter lengte van vijf uren gaans. En daarna werd er een tweede versterkte linie aangelegd, die de belegeraars tegen aanvallen van buiten dekte, en een lengte had van 11 uren gaans. Boeren van de Veluwe en uit de Betuwe waren daartoe opgeroepen en ook Holland leverde honderden schansgravers. Binnen een maand was alles voltooid. En tegelijk verdween het moeras rondom de belegerde stad. De twee Brabantse riviertjes, de Dommel en de Aa, die zich in Den Bosch verenigden, werden op de plaats, waar zij de buitenste linie sneden, afgedamd. Het water stroomde nu door grachten buiten die linie en deed daar grote gebieden overstromen. Tegelijk was Leeghwater, de Hollandse duizendkunstenaar, op uitnodiging van de Prins verschenen en hij bouwde de watermolens, die het land om de stad draineerden. Het water om Den Bosch verdween, en de loopgraven volgden het wijkende water. Toen de buitenste linie was voltooid, waren tegelijk de loopgraven tot de versterkingen genaderd en begonnen de specialisten de tunnel te graven, waardoor men de wallen zou ondermijnen. De elfde juni waren de buitenwerken van fort Isabella bereikt en graaf Ernst van Nassau, ‘het meeste water nu quit sijnde, avancirt seer nair d' stadt, oock soo dat men uyt onse uyterste wercken met een steen in d' stadtsgrachte aldair sol connen werpen.....’

Het begon ernst te worden.

Ontzet?

In Brussel begreep de regering het ook. In het laatst van mei werd door de belegeraars een brief onderschept, waarin de Brusselse regering Grobbendonck bemoedigde en hem verzekerde, dat Spinola terug zou komen. De bekwame veldheer was door de Spaanse regering uit Brussel weggepromoveerd, omdat hij meer op het belang van de Nederlanden dan dat van Spanje lette. Hij *is* niet teruggekomen, maar enkele maanden later te Milaan gestorven. De

poging tot ontzet zou nu worden geleid door graaf Hendrik van den Bergh. In het laatst van juni legerde hij zich in Noord-Brabant, eerst in Sprang, later in Haren. Hij moest het proberen. Maar het was een hopeloze onderneming. Slechts smalle dijken voerden door het water naar de stellingen van de belegeraars, en toen hij langs zulk een weg probeerde door te dringen, werd hij zonder moeite afgeslagen. Elders werd het voetvolk door de eigen ruiterij van achteren aangejaagd tot de aanval en ‘tot den hals toe in 't water gedrongen’, maar zij hebben moeten retireren, ‘achterlatende veele, die verdroncken waren ende dootgeslagen’. De 17de juli kreeg Frederik Hendrik een onderschepte brief in handen, waarin Hendrik van den Bergh aan Grobbendonck ‘schriivt, dat hi vermits onse ongelooflicke werken d' stadt niet en coste ontsetten met het volck, dat hi by sich hadde; dat hi dairom optrock nair Wesel om sich met d' Keysersche t'voeghen.....’.

Naar het hart van het land.

Van den Bergh en de keizerlijke veldheer Montecuculi gingen nu de indirecte methode toepassen. De keizer had de koning van Denemarken murw gekregen en had dus nu troepen beschikbaar om Spanje te helpen. De Dertigjàrige en de Tachtigjarige Oorlog grijpen duidelijk in elkaar. De Spaanse en keizerlijke troepen zouden proberen, door te stoten naar het hart van het land. Dan zou Frederik Hendrik met zijn legers moeten komen, om Holland te dekken en alle moeite om Den Bosch zou dan vruchteloos blijken. En het scheen de vijand mee te lopen. In de nacht van 22 op 23 juli wist hij de IJselovergang bij Westervoort te forceren en kort daarop slaagde hij er in, bij Brummen een versterkt kamp aan te leggen aan beide zijden van de rivier. Daarmee was de oostelijke verdedigingslinie van de Republiek ingedrukt. Wel was er nog aan een tweede en derde linie gedacht, de Grebbelinie en de Hollandse waterlinie, maar het was bij plannen gebleven. De vijand trok de Veluwe over, waar uit de aard der zaak weinig voor hom te halen viel. Hij moest naar het Westen.

In Utrecht dreigde een paniek. Maar Frederik Hendrik bleef voor Den Bosch en de Staten-Generaal namen krachtige maatregelen. Zij verplaatsten hun zetel naar Utrecht om de bevolking te tonen, dat zij vol goede moed waren. ‘Nu of nooit’ stond in de vanen van de vijand. En het snelle succes met Amersfoort beloofde dat het *nu* zou zijn. De stad gaf zich na een beleg van één dag

over. De ontsteltenis in Utrecht was groot. ‘En speelden de Pausgezinden daar dapper onder om de gemeente kleinmoedigh te maken.’ Men sprak van verraad. Twee kapiteins van de bezetting hadden geweigerd, het verdrag van capitulatie te tekenen. Frederik Hendrik schreef, dat over de andere kapiteins een exempel gestatueerd moest worden. Zouden, zo vroeg men zich af, de leden der stadsregering, die zo vlug waren met de capitulatie, dat niet gedaan hebben, omdat zij Remonstranten waren? De heren werden gearresteerd en gestraft, sommigen met levenslange verbanning. Ze berustten niet in hun vonnis en werden later ook gerehabiliteerd. Zij waren bij de Prins geweest om te klagen, dat hun stad niet voldoende versterkt was. Maar de Prins wilde geen versterkingen zenden, het beleg van Den Bosch ging voor. Maar, zo vroegen de heren, wat moesten zij dan doen, als de vijand voor de stad kwam? ‘Indien ik spreken soude op zijn soldaats,’ zo luidde het merkwaardige antwoord, ‘of waart gij soldaaten, ik soude seggen, vegt dat gij berst, maar nu sijt gij burgers.’ De heren hadden daaruit begrepen, dat zij tot een schikking moesten zien te komen.

Wezel.

Een ogenblik had Hendrik van den Bergh gehoopt, dat de vlotte overgave van Amersfoort de voorbode was van groter successen. Maar Amsterdam spande alle krachten in, om het land in staat van verdediging te brengen. Langs de Vaartse Rijn en de Vecht werden de bruggen vernield en de sluizen geopend, het begin van een waterlinie; Hattem weerde zich dapper..... Toen kwam het bericht, dat Wezel bij verrassing was ingenomen.

Plan en uitvoering waren van de vroegere commandant van Emmerik, de kolonel Otto, baron van Gent en Dieden. Toen hij nog in Emmerik was, had hij reeds plannen ontworpen om Wezel te vermeesteren, maar Frederik Hendrik wilde er toen niet aan. Als commandant van een Utrechts regiment maakte hij het beleg van Den Bosch mee. Toen kreeg hij bezoek van burgers uit Wezel, woonachtig te Emmerik, die, voornamelijk om der religie wil, het betreurden, dat hun stad nog altijd in Spaanse handen was. Zij vertelden Van Gent, dat er aan een der bastions herstelwerkzaamheden plaatshadden, zodat het gemakkelijk was, de stad op dat punt te beklimmen. Nu was Frederik Hendrik er vóór. In een nachtelijke mars vanuit Schenkenschans werd Wezel, hoewel later

dan verwacht was, bereikt. Tegen de morgen beklommen onze soldaten het bastion, terwijl een andere afdeling zich van een der poorten meester trachtte te maken. Binnen een uur was de zaak beslist en ontmoetten de verschillende detachementen elkaar op de markt. Een grote buit viel in onze handen, waaronder de goederen van de keizerlijke en Spaanse officieren, die nog op de Veluwe huishielden. De ravitaillering van de vijand liep ernstig gevaar, het seizoen was ver gevorderd.

De val van Wezel sprak duidelijker taal dan de capitulatie van Amersfoort. Overal in het land werd gedankt voor deze 'wonderlijke verlossing'. De Spanjaarden lieten de onfortuinlijke commandant, die Wezel had verspeeld, op het kasteel te Antwerpen onthoofden. Op 13 augustus had Amersfoort gecapituleerd, 19 augustus was Wezel verrast, en de 13de oktober verlieten de Iaatste vijanden Gelre.

Den Bosch capituleert.

Intussen was het lot van Den Bosch beslist. Het fort Isabella was veroverd, toen het fort St.-Anthony, dichter bij de Vughter poort. Al maar gravende werd de poort genaderd. De tiende september waren er mijnen aangelegd onder de halve maan, die de poort dekte en onder de stadswal. Toen liet Frederik Hendrik zeggen, dat naar zijn mening de bezetting van Den Bosch haar plicht had gedaan, en dat hij als een 'debonnaire Prince en courageus veldheer' tot billijke condities was genegen. Een salvo was het antwoord. Zijne Exc. heeft daarop de mijn, die onder de halve maan was, 'doen spelen' en onmiddellijk daarop werd deze stelling stormenderhand genomen. De volgende nacht dreunden de huizen in de stad, toen een mijn onder de wal in de lucht vloog. Er was een grote bres geslagen en alles stond gereed voor de laatste, beslissende storm. Toen vroeg de vijand om zekerheid voor de geestelijkheid en de burgerij, en beloofde, dat als die gegeven werd, zij officieren zouden zenden voor de capitulatie. En zo geschiedde het. De stad gaf zich over, het garnizoen trok uit met krijgsmanseer, de geestelijkheid verliet de stad en in de St.-Jan klonken de psalmen van Datheen. Maar de stad bleef Rooms. De Contra-Reformatie had er voorgoed wortel geschoten en de hoofdstad van Noord-Brabant met de Meierij werden niet meer voor de Reformatie gewonnen, ook al kwam de strijdbare en geleerde Voetius uit Heusden naar Den Bosch. Hij ergerde er zich aan, dat de geest

van tolerantie ook in Den Bosch zo begon te heersen, dat Roomsen en niet-Roomsen er lid werden van een zelfde broederschap en samen een solemnele maaltijd hielden.

Frederik Hendrik werd van alle kanten gehuldigd, ook in gedichten en zinneprenten. Maar het mooiste gedicht in verband met het beleg is van Hooft, nl. zijn Klaghte der Prinsesse van Oranjen, over 't oorloogh voor 's-Hartogenbosch, een gedicht van de echtelijke liefde, van sterk verlangen en eindigend in een toon van vorstelijke fierheid.

De sneeuwkoning.

In 1630 viel er in ons land op militair gebied niets van betekenis voor. Men moest eerst weer op adem komen na de inspanning van het vorige jaar. Het is nóg irriterend, te lezen van de eindeloze moeite, die het kostte, om de gelden voor het voortzetten van de oorlog binnen te krijgen. Altijd waren de gewesten met hun bijdragen ten achter en soms krijgt men de indruk, dat zij chicaneren. Maar wie verwonderd gaat vragen, hoe het komt, dat bij zulk een misère, het uiteindelijk nog weer goed kwam, die moet niet vergeten, dat het in andere landen vaak geen haar beter was.

Het best georganiseerd was het leger in Zweden. En daar maakte Gustaaf Adolf zich nu op, om zich met volle kracht te wijden aan de Duitse zaken. Dat betekent een keerpunt in de Dertigjarige Oorlog. Franse diplomatie had een zesjarige wapenstilstand tussen Polen en Zweden weten te bewerken. Terwijl de keizer op aandrang van de Duitse vorsten aan Wallenstein zijn congé had gegeven, aan de man, die de Oostzee wilde beheersen om Habsburg de eindoverwinning te verzekeren, kwam Gustaaf Adolf met zijn nationale leger in Duitsland om het Protestantisme te beschermen en tegelijk de beheersing van de Oostzee te verwerven. De Oostenrijkse Habsburgers en de Spaanse hebben in deze jaren één program en werken daardoor ten nauwste samen. Zij willen de overwinning van de Contra-Reformatie in Europa. Daardoor worden de Dertigjarige en de Tachtigjarige Oorlog één strijd tegen Habsburg, en het optreden van de ‘sneeuwkoning’, zoals men hem in Wenen spottend noemde, betekent het begin van de volkomen nederlaag van Habsburg.

Het was een nationaal leger, waarmee Gustaaf Adolf zijn inval deed; een zeldzaam geval in die tijd van huurlegers. Zweden met inbegrip van Finland en Estland telde toen een millioen inwoners,

maar de koning was een geniaal aanvoerder, de edelen dienden als officieren en de boeren waren getraind tot goede soldaten. De koning had de lessen van Willem Lodewijk en Maurits ter harte genomen. Hij hield niet van logge, gesloten blokken van soldaten, maar van vlugge en snelle formaties. Lodewijk de Geer, de Hollandse kanonnenkoning van die tijd, verschafte de koning de lichte artillerie, die bij zulk een oorlogvoering paste. Zó sterk was de Nederlandse invloed in Scandinavië, dat niet alleen de Zweedse kooplieden, maar ook de koning zelf zich in het internationaal verkeer dikwijls van het Hollands bediende.

Het Spaanse België.

Intussen bleek al duidelijker, dat de krachtsinspanning van Habsburg in deze jaren consequenties meebracht voor de Zuidelijke Nederlanden. Zoals Philips II de Nederlanden had beschouwd en behandeld als een vooruitgeschoven Spaans bolwerk, zo werd in de jaren omstreeks 1630, toen de Dertigjarige Oorlog zijn hoogtepunt bereikte, Brussel weer een Spaans bijkantoor. De Belgen werden achteruitgezet en Spaanse bevelhebbers en ambtenaren deelden de lakens uit. Het gaf aanleiding tot veel ontstemming, maar het gros der bevolking bleef innerlijk trouw aan het Habsburgse huis. *Want het vereenzelvigde de zaak van dit huis met die van het Rooms-Katholicisme*. Men kan niet zeggen, dat er in die jaren in de Zuidelijke Nederlanden een sterk nationaal gevoel leefde. Daarvoor waren de stemmingen te negatief. Ze vertolkten afkeer van de Geuzen, die de beelden in de kerken braken. Zij zagen in de Noordnederlanders allereerst de vijanden van hun geloof. Hun populaire dichter Adriaen Poirters, de Jezuïetenpater, die zo zacht en vriendelijk is tegen de gemoedelijke vrome zielen, voor wie hij doorgaans schrijft, waarschuwt altijd weer tegen de ketterij en is meermalen een ketterverguizer.

In het Noorden is men het in deze tijd nog niet vergeten, dat de zuidelijke gewesten eens mee onder Willem van Oranje zich hadden verzet tegen Spanje. Zij wilden ‘het ganse Nederland’ wel gaarne weer verenigen. Maar dan zo, dat dit meteen betekende een overwinning van de ware Christelijke religie. Toen Frederik Hendrik er in 1629 over scheen te denken, Den Bosch bij de capitulatie vrijheid van godsdienst toe te staan, kwam hem een deputatie van de synode van Zuid-Holland daarover vermanen onder leiding van Voetius, met deze woorden: ‘dat de Christelycke

overheyt in de oorloghe, die ze voert pro aris et focis (dat is voor de religie ende den staet) niet soo seer te letten heeft op de conquesten van landen ende steden als wel op de uytbreydinge van des Heeren woord ende de voortplantinge van Zijne kerke.'

Zowel in het Noorden als in het Zuiden waren er ook, die er anders over dachten; die de politiek stelden boven de religie en er veel voor voelden, om Noord en Zuid te verenigen op de basis van een soort godsdienstvrede. Zowel Frederik Hendrik als zijn neef Hendrik van den Bergh dachten er zo over. Het zou zeer de vraag zijn, of zij hun denkbeelden konden verwezenlijken. Zowel in het Noorden als in het Zuiden was de oppositie tegen zulk een tolerantie te sterk en bovendien had in het Zuiden de bevolking over deze zaken niets te beslissen, als het er op aankwam. De Spanjaarden alleen beslisten.

De slag op het Slaak.

In 1631 besloot Brussel zelfs tot een krachtig initiatief, om het verlies van Den Bosch te compenseren. Frederik Hendrik was eerst met een groot leger naar Vlaanderen getrokken, om te proberen, of het roofnest Duinkerken niet genomen kon worden. Hetzelfde doel dus als de veldtocht van 1600, die uitliep op de slag bij Nieuwpoort. Maar ditmaal kwam het niet tot een slag. Want toen de Spanjaarden een sterk leger op de been brachten en voortzetting van de onderneming dus zou moeten leiden tot een slag in het open veld, besloot Frederik Hendrik, dat risico niet te nemen, en trok hij zich naar Zeeland terug.

Toen achtte men in Brussel de tijd rijp voor het plan van de Capucijner monnik Philippe de Bruxelles, die aanried, om een vaste basis te scheppen in het gebied der Zuidhollandse stromen. De vijand nestelde zich daartoe eerst in een polder ten Zuiden van de Wester-Schelde, die later door het water werd verzwolgen (het verdronken land van Saaftinge). Maar zijn hoofdmacht trok hij samen bij Roosendaal.

Frederik Hendrik posteerde zich bij Halsteren. Toen voer een vloot van 53 grote schepen uit Antwerpen, van een zwerm sloepen en ponten vergezeld en nam een sterke troepenmacht aan boord. De landvoogdes was zelf bij de inscheping tegenwoordig, want er zouden, zo meende men, beslissende dingen gebeuren. De Spaanse commandant beroemde er zich op, dat hij nu voor zijn koning in zes weken groter succes zou behalen dan Spinola in al de jaren, dat

36. ‘Verovering vande Silver-Vloot inde Bay Matanca. Anno 1628.’ (Atlas van Stolk.)

37. Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Schilderij van Gerard van Honthorst (Mauritshuis, Den Haag).

38. Ernst Casimir van Nassau, naar een schilderij dat zich in het Fries Museum te Leeuwarden bevindt.

39. Graaf Hendrik van den Bergh, naar een gravure van A. Vaillant.

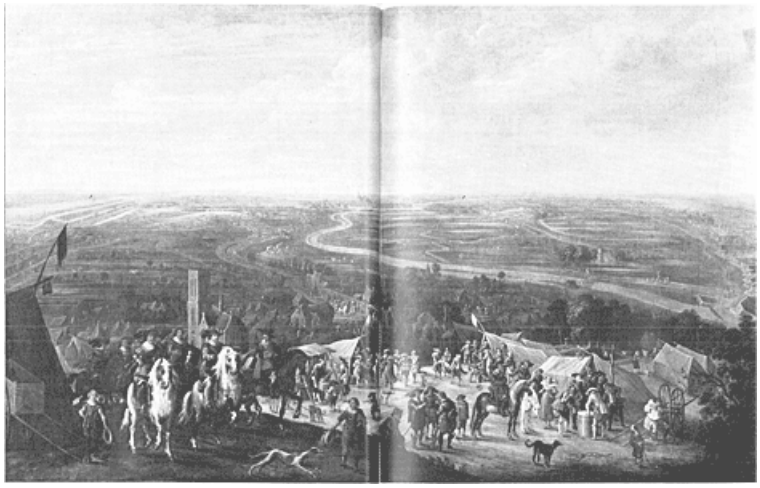

40. De belegering van 's-Hertogenbosch in 1629, naar een schilderij van Pauwels van Hilligaert (Rijksmuseum).

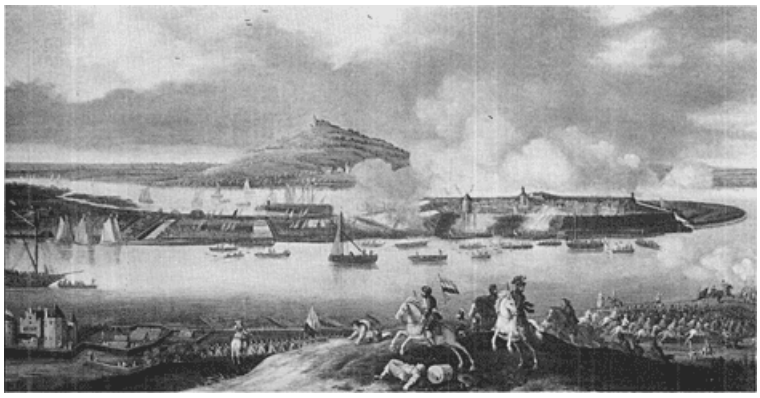

41. Het beleg van Schenkenschans, naar een schilderij van G. van Santen (Rijksmuseum).

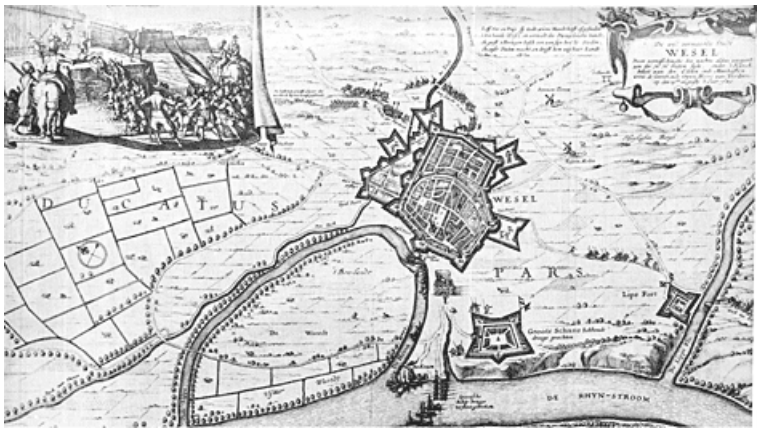

42. De verrassing van Wezel in 1629. Naar een gravure van Claes Jansz, Visscher.

43. De slag op het Slaak, naar een gravure uit de Atlas van Stolk.

hij tegenover Maurits en Frederik Hendrik stond. Commandant van de vloot werd Jan van Nassau, een kleinzoon van Jan de Oude, die evenals de Van den Berghen in Spaanse dienst was overgegaan. Hij had, nadat hij in 1629 op de Veluwe had huisgehouden, een slechte naam in het Noorden. De Spaanse scheepsmacht baande zich een weg naar de Oosterschelde, maar toen men vandaar verder wilde opdringen, kwam het in het Slaak tot een treffen met de Staatse schepen, die gecommandeerd werden door de vice-admiraal Hollaer. Het Slaak was toen een breed water tussen St.- Filipsland en de Brabantse kust. Het is een merkwaardige slag geweest, die op een septemberavond begon en een groot deel van de nacht bij helder maanlicht voortduurde. De Spaanse schepen werden een voor een in de grond geboord of genomen. Er was geen ontkomen aan. Geen enkel schip kwam terug; 4000 man werden gevangengenomen; de rest was gesneuveld of verdronken. De buit was geweldig. Maar graaf Jan was met een sloep geland in de buurt van Klundert en wist het kamp van de opperbevelhebber bij Roosendaal te bereiken.

Een stroom van gelegenheidsgedichten kwam los over deze overwinning. De vijand was mosselen gaan eten, maar ze waren te zout geweest. De predikant-dichter Revius laat in zijn gedicht een postiljon optreden, die is uitgezonden, om graaf Jan te zoeken. Zijn gedicht vertolkt niet alleen de stemming van opluchting en vreugde na dit succes, maar ook de opvattingen der Calvinisten over de oorlog met Spanje. Overal vraagt de postiljon, of men ook iets van graaf Jan heeft vernomen.

Is hy wech, 't is om te claghen!
Wie sal dan de boeren plagen?
Of den armen onderdaen
Dwinghen na de mis te gaen?
Is hy wech, wat duysent schanden!
Wie sal dan de velu branden?
Hebdy niet vernomen van
Den verloren Graef Iohan?

Mensch-visscher die te Romen
Duyr vercopet uwe dromen
Comt eens hier en spant u net
Of ghy hem daerin bezett'.
Hier zijn overal te soecken
Visschen met fluwele broecken.

Hebdy niet vernomen van
Den verloren Graef Iohan?

Hoort Philips en Ferdinande
Sent niet meer in desen Lande
Een soo snoden Mammeluck
Of u naeckt meer ongheluck.
Godt is met de Nederlanden
Godt brengt Oostenrijck tot schanden.
Hebdy niet vernomen van
Den verloren Graef Iohan?

Deze slag in het Slaak viel juist in de tijd, dat Gustaaf Adolf in Duitsland alles voor zich uitdreef. Geen wonder, dat men in Brussel ongerust werd. Als het zó slecht ging met Habsburg, dan was het zaak zich van dat huis te distantiëren. Verschillende grote heren zochten daartoe contact met het buitenland; zij wisten bij voorbaat, dat het gros der bevolking niet tot zelfbevrijding bereid zou zijn. Sommigen van hen zochten contact met Frankrijk, maar zonder veel succes. De Fransen wilden wel komen helpen, als de Belgen eerst begonnen en die wilden niet eerder beginnen, of de Fransen moesten eerst komen. Meer succes hadden de heren, die zich met Den Haag in verbinding stelden. Zij wensten, dat Frederik Hendrik zou oprukken langs de Maas, om dan in Zuidelijk Brabant te vallen. Hendrik van den Bergh, die aan de Maas een commando had, zou zoveel mogelijk meewerken. Lukten de plannen, dan zouden de Waalse gewesten bij Frankrijk komen en de Vlaamse bij de geünieerde provinciën. Het plan viel in Den Haag in goede aarde en Frederik Hendrik was bereid, zich naar de Maas te richten. Maar er was één grote moeilijkheid. In het Noorden was de openbare exercitie van de Paapse religie verboden. Wilden de Staten-Generaal hun macht gebruiken om ook in het Zuiden de ‘ware Gereformeerde religie’ officieel als de godsdienst van de staat te proclameren met onderdrukking of hoogstens dulding van de Roomse, dan zou het Zuiden nooit willen meewerken.

Toen hebben de Staten-Generaal zich verklaard vóór de vrijheid van godsdienst, in de lijn van de politiek, die Willem van Oranje had gevolgd in de jaren, toen hij Noord en Zuid trachtte bijeen te houden. Zij wekten de zuidelijke provinciën op, om zich te onttrekken aan ‘het bezwaarlijk ende ondraaglijk jok der Spanjaarden’ en om zich ‘met deze geünieerde provinciën vrijwillig te voegen’. Werd aan deze oproep gehoor gegeven, dan zouden de

Staten-Generaal de zuidelijke gewesten ‘conserveeren ende mainteneeren by haar privilegiën, vryheden ende rechten, alsook by de publieke exercitie van de roomsch-katholieke religie, willende ende desidereerende met dezelvige te leven, handelen ende wandelen als goede vrienden, naburen ende bondgenoten’.

Tocht langs de Maas.

De 30ste mei 1632 rukte Frederik Hendrik langs beide oevers van de Maas naar het Zuiden. Venlo gaf zich zonder strijd over. Het was de hoofdstad van het Overkwartier van Gelre, waarvan Hendrik van den Bergh gouverneur was. Hij koos openlijk de zijde van de opstand en wierf troepen, om mee te helpen tegen de Spaanse ‘egels’. De capitulatie-voorwaarden van Venlo waren een program: Vrije uitoefening van de Rooms-Katholieke godsdienst, terwijl één kerk voor de Gereformeerden zou worden ingeruimd. Het was als het ware een aanbod aan het gehele Zuiden.

Na Venlo volgde Roermond. Toen Ernst Casimir met de voorhoede de stad insloot, werd hij door een musketkogel dodelijk in het hoofd getroffen. De stad gaf zich de volgende dag over.

Forse figuren.

Ernst Casimir was een jongere broer van Willem Lodewijk en onder diens leiding gevormd. In 1607 werd hij luitenant-gouverneur van Gelderland, in 1620 stadhouder van Friesland, in 1625 eveneens van Groningen en Drente. Hij werkte nauw met Frederik Hendrik samen, maar was een tegenstander van diens tolerante politiek, ook wat betreft de Remonstranten. In het Noorden wist hij de positie van de Contra-Remonstranten te handhaven en te versterken. De Calvinistische predikanten hadden veel met hem op en de strijdbare Revius dichtte bij zijn dood een klaagzang:

> Ah! wildy van ons gaen? o Vader? Vader, Vader!
> O wagen Israels en sijne ruytery!
> Ick weet dat daer om hooch u erfenisse sy.
> Ghy vliegt dat schoon paleys al nader en al nader.
> Maar siet eerst onsen Prins dien grooten wonderdader
> Het edel Gelderlant en Brabant maken vry
> Vant Oostenrijcksche jock en wreede slaverny.
> Den hemel wacht u doch, al comdyer wat spader.
> Hebt oock aen dese eer u aendeel, als ghy plaecht,

En neffens onsen vorst de Spanjaerden verjaecht,
O stoute wapentuyr, o deftigen berader.
Maer neen, ghy achtet al dees aertsche woeling niet,
Dewijle ghy aldaer veel grooter saken siet.
Ah! wildy van ons gaen? o Vader, Vader, Vader!

Ernst Casimir was niet alleen stadhouder over Nederlandse gewesten, maar sedert 1606 ook regerend graaf van Dietz aan de Lahn in Duitsland. Wie daar de steile weg gaat, die naar het slot leidt, vindt aan zijn linkerhand een herinnering aan Sophia Hedwig van Brunswijk-Wolfenbüttel, de weduwe van Ernst Casimir. Een muurschildering aan de straat verbeeldt haar kloeke gestalte en het bijschrift vermeldt, dat zij, toen zij als voogdes voor haar kinderen het bewind voerde over Dietz, de bevolking heeft beschermd tegen de gevaren van de oorlog, zoals een hen haar kiekens beschermt. Zij leeft in de herinnering voort als een krachtige, forse vrouw, die zich in deze moeilijke tijden gedroeg als een man.

Frederik Hendrik had wel graag de opvolger van Ernst Casimir willen zijn, maar in Friesland had hij helemaal geen kans. Daar volgde volgens afspraak Hendrik Casimir I op en Groningen en Drente benoemden hem eveneens. Het leek hun goed, de autoriteit wat te verdelen. Frederik Hendrik moest niet te machtig worden.

Maastricht.

Met Maastricht ging het minder vlot dan met Roermond en Venlo. Het werd een beleg van meer dan twee maanden. Een beleg van ander karakter dan van Den Bosch, maar niet minder moeilijk. Een wijde gordel van versterkingen werd door de belegeraars rondom de stad gelegd aan beide zijden van de Maas. Schipbruggen zorgden voor de communicatie. De lange etappelijn naar Nijmegen was kwetsbaar. Een Spaans leger onder Santa Cruz en een keizerlijk onder Pappenheim kwamen opdagen tot ontzet, maar zij zagen geen kans, de Prins te verdrijven. Zo moest ook deze vesting capituleren. De Staten-Generaal traden in de rechten van de hertog van Brabant. Deze ongewone formulering heeft een bepaalde reden. Maastricht had nl. vanouds twee heren, de hertog van Brabant en de bisschop van Luik. Met de laatste waren wij niet in oorlog en zijn rechten werden dan ook niet verkort. De gouverneur der stad, nu door de Staten aangesteld, moest trouw zweren aan de Staten-Generaal en de bisschop. Er was een Luikse hoofdschout, schepenen, burgemeesteren en raden en een gelijk

aantal zulke Brabantse functionarissen. Tot 1795 bleef Maastricht dus, onder erkenning van de Luikse rechten, behoren tot Staats-Brabant. Oostelijk daarvan lagen de Staatslanden van Overmaze, Valkenburg, Daelhem en 's-Hertogenrade. Deze gebieden werden na 1632 successievelijk bezet. Over de grenzen zijn lange tijd na 1648 kwesties geweest, totdat men in 1661 een oplossing vond. Het resultaat was een wanhopige versnippering. Maar de kwestie van de vrijheid van godsdienst was er grondig door opgelost. Want wie in zijn eigen dorp niet terecht kon in de kerk, waartoe hij behoorde, was in elk geval met een half uurtje wandelen in het gebied van de andere partij.

De Spaanse generaal Santa Cruz beklaagde zich ernstig over de wijze, waarop hij tijdens het beleg van Maastricht was tegengewerkt. Het resultaat was, dat hij te Mechelen werd gevangengezet en zes jaar later onthoofd.

Vredesonderhandelingen.

Toen Maastricht gevallen was, scheen het gevaar voor Brussel groot. Als Frederik Hendrik naar het hart van Brabant oprukte en er tegelijk een volksbeweging werd ontketend, dan zou misschien het Spaanse regime snel bezwijken. Toen deed de landvoogdes Isabella een handige zet. Zij riep, tegen de wil des konings, de Staten-Generaal te Brussel bijeen. Dat moest herinneringen wakker roepen aan vroeger jaren, toen de vertegenwoordigers der gewesten de zaak ook in handen hadden genomen, en alle nationale krachten in Noord en Zuid hadden trachten te bundelen in de strijd tegen het uitheemse geweld. De Pacificatie van Gent was toen het eerste resultaat geweest. En zie, ook thans kwamen de Staten-Generaal onmiddellijk voor de dag met de eis, dat er met Frederik Hendrik en de Staten-Generaal in het Noorden over vrede of een bestand zou worden gesproken. Dat gaf in het Zuiden een zekere ontspanning; het acute gevaar voor Isabella en haar bewind was voorbij.

Veel kans van slagen hadden de onderhandelingen niet. Daarvoor was de toestand te gecompliceerd. In het Noorden was een deel der bevolking tegen elk compromis, waarbij de ontroomsing van het Zuiden onmogelijk werd gemaakt. De Zuiderlingen gingen eigenaardige kronkelwegen. Want zij weifelden tussen deze twee mogelijkheden: óf met Spanje breken en een afzonderlijke, Rooms-Katholieke republiek vormen, óf met het Noorden in één staat-

kundig verband opgenomen worden met behoud van de volledige vrijheid van godsdienst. Het eerste werd sterk gepropageerd door de Engelse gezant te Brussel. Een voorspel van wat in 1831 zou gebeuren. Ook toen heeft de Engelse politiek er zich voor ingespannen, een Belgische staat te helpen vormen, die in nauwe relatie met Engeland de invloed van andere, continentale mogendheden zou helpen neutraliseren.

Terwijl de onderhandelingen sleepten, verliep het getij. Gustaaf Adolf sneuvelde bij Lützen. Habsburg greep moed; Frederik Hendrik tastte niet door. Toen hij in het begin van 1633 weer te velde toog, stootte hij niet door naar Brussel, maar keerde zich eerst naar de Rijn en veroverde Rijnberk. In combinatie met de Maasvestingen betekende dit een flinke verbetering van onze strategische positie aan de grote rivieren. Intussen kwam de regering in Brussel er achter, hoe verschillende heren hadden geïntrigeerd en zonder haar medeweten met Frankrijk of de Republiek hadden onderhandeld. Daardoor was de oppositie in Brussel gecompromitteerd en viel het Spanje gemakkelijk, de teugels weer in handen te nemen. De kans op vrede was voorbij.

Verbond met Frankrijk.

Voortzetting van de oorlog, dat was ook de wens van kardinaal Richelieu, de Franse minister, de grote tegenstander van het huis Habsburg. Hij heeft alles gedaan, om te voorkomen, dat de staatslieden der Republiek in 1633 op de Spaanse pogingen ingingen.

Toen bracht het jaar 1634 een grote nederlaag van de Zweden bij Nordlingen. De overwinnaar was aartshertog Ferdinand, de zoon van de Duitse keizer. Een belangrijke bijdrage tot het Habsburgse succes was geleverd door de kardinaal-infant Ferdinand, de Spaanse prins, die na de dood van Isabella met de landvoogdij in de Zuidelijke Nederlanden was belast. Met 15.000 man was hij uit Milaan naar Duitsland gekomen om de keizerlijken bij te staan. Na de slag bij Nordlingen deed hij zijn intocht in Brussel, waar nu alle aarzeling was verdwenen.

Frankrijk en Nederland trokken de conclusie: nauwe samenwerking, om te voorkomen, dat Habsburg opnieuw oppermachtig werd. Zo kwam in het begin van 1635 het of- en defensief verbond tot stand. Frankrijk en Nederland - zo kwam men overeen - zouden samen verden de oorlog voeren, ieder met 30.000 man. De zuidelijke gewesten zouden nog eenmaal de kans krijgen, om mee

te werken aan de bevrijding. Deden ze dat, dan mochten zij een afzonderlijke staat vormen, nadat eerst Frankrijk en Nederland een deel zouden krijgen, waarbij Frankrijk ver naar het Noorden zou opschuiven langs de Vlaamse kust. Maar bleef men in het Zuiden trouw aan Spanje, dan werd het hele gebied verdeeld. Dan werden Antwerpen, Brussel, Gent en Brugge Nederlandse steden. De Staten-Generaal beloofden, dat zij er de Roomse religie onaangetast zouden laten.

Duidelijk demonstreerden deze bepalingen, dat Nederland als grote mogendheid werd erkend. Het staat met Frankrijk op voet van gelijkheid.

Onwillekeurig gingen de gedachten terug naar 1596, toen de Republiek door het beleid van Oldenbarnevelt er voor het eerst in slaagde, een verbond met Frankrijk te sluiten. Dat verbond betekende een eerste erkenning als onafhankelijke staat. Maar aan de herinnering was een onaangename bijsmaak. Twee jaar na het sluiten van dat verbond had Frankrijk te Vervins vrede gesloten met Spanje. Alle moeite, om Hendrik IV daarvan terug te houden, was vergeefs geweest. Dat zou nu niet weer gebeuren. Uitdrukkelijk stond in het verdrag, dat de beide verdragsluitende partijen alleen gezamenlijk vrede zouden sluiten. De ironie van de geschiedenis werd het, dat in 1648 de Republiek, ondanks protesten van Frankrijk, deze bepaling schond en afzonderlijk vrede sloot, terwijl Frankrijk nog elf jaar bleef doorvechten.....

Jarenlang had Willem van Oranje al zijn krachten ingespannen om met Frankrijk samen de kracht van Habsburg te breken en zó te komen tot bevrijding van al de Nederlanden. Nu was die samenwerking er. Maar in het Zuiden wenste men de bevrijding niet meer, die Willem van Oranje had bedoeld. Zijn idealen vonden er nauwelijks een echo meer.

6. De see is u gheweer

Teleurstelling.

Het verbond met Frankrijk bracht niet het resultaat, dat men er van had verwacht. Het verzet van de Zuidelijke Nederlanden, onder leiding van de kardinaal-infant, was vrij krachtig; de samenwerking tussen de Staatse en Franse legers was verre van ideaal. Frederik Hendrik maakt niet de indruk van een veldheer, die snel weet toe te slaan. Hij is eerder overvoorzichtig. Chronisch geldgebrek verlamde ieder initiatief. Het is een merkwaardig verschijnsel, dat de staat financieel hopeloos in het moeras zit, terwijl de burgerij rijk wordt. Maar dat is in die tijd niet een speciaal Nederlands verschijnsel. Zelfs een straf gecentraliseerde staat als Frankrijk, waarvan men oppervlakkig zou zeggen, dat de regering de belastingschroef naar willekeur zou kunnen aandraaien, is in die tijd met zijn betalingen altijd achterop. Voor een belangrijk deel zit dat in het grote tekort aan techniek op belastinggebied. Men had moeite, belastingobjecten te vinden en veel glipte door de vingers. Nog een eeuw later klaagde een Friese regent, Vegelin van Claerbergen, er over, hoe het altijd misère was. De personele goedschattinge, een soort vermogensbelasting, bracht veel te weinig op, want de heren ontzagen elkaar bij de aanslag. Er kwam een belasting op plezierrijtuigen, maar de boeren zetten het wagentje op zolder en gingen te voet, enz.

In de tijd na 1635 kwam daar nog bij, dat de regenten hoe langer hoe meer onwillig werden, de oorlogslasten op te brengen. De oorlog had zijn oude karakter van een strijd voor religie en vrijheid verloren. Amsterdam vreesde, dat expansie naar het Zuiden, Antwerpen, dat nu door de sluiting van de Schelde werd gehandicapt, weer nieuwe kansen zou geven. Zo is de geschiedenis van de oorlog na 1635 een vrij saai verhaal. In 1637 alleen straalde nog eens de oude roem, want Breda werd na een meesterlijk geleid beleg veroverd. Maar in 1638, toen het Antwerpen zou gelden, werden onze troepen bij Calloo verslagen.

De verbinding met Spanje.

Een strategisch voordeel bracht intussen de samenwerking met Frankrijk wel. Bernard van Weimar, die met zijn troepen in Franse soldij stond en mee tegen de Habsburgers opereerde, ver-

sloeg de vijanden in 1638 bij Rheinfelden, aan de Rijnoever boven Bazel, en maakte zich meester van Elzas en Breisgau, terwijl de Fransen Lotharingen veroverden. Het gaat hier om gebieden, die eeuwenlang een twistappel bleven tussen Frankrijk en Duitsland. De bezetting door de troepen van Weimar in deze jaren had ten gevolge, dat de verbinding over land tussen Spanje en de Zuidelijke Nederlanden was doorgesneden. Alva, Don Juan, Parma, ze waren, met of zonder troepen, allen langs die weg gekomen, uit Italië door Elzas, Lotharingen en Luxemburg. Nu bleef er maar één weg over, die over zee. We zijn gewend, het als een vanzelfsprekend geval te horen vertellen: het ging de Spanjaarden niet voor de wind, de tocht langs de Maas had zelfs een tijdlang een bedreiging voor Brussel geschenen, het ingrijpen van Frankrijk kon misschien nog heel wat gevaren meebrengen, en - er komt evenals in 1588, weer een Armada opdagen. Maar deze Armada werd uitgezonden, omdat de zeeverbinding met Duinkerken, de enige bruikbare haven van de Zuidelijke Nederlanden, moest worden open gehouden.

Tromp.

En juist in deze tijd was er een andere geest vaardig geworden over de Nederlandse marine. Nadat Piet Heyn tegen de Duinkerkers was gesneuveld, was het mis geweest. Het duurde lang voor er in de vacature werd voorzien, en toen dit eindelijk geschiedde, bleek de keus een vergissing. De nieuwe luitenant-admiraal, Philips van Dorp, bleek niet geschikt. Hij was een jonker, en geen pikbroek. In sommige kringen werd dat een voordeel geacht, want daar vreesde men altijd, dat zo'n gewone man, die vroeger voor de mast gevaren had, er nooit in zou slagen, voldoende prestige te verwerven. De kapiteins konden toch al zo verschrikkelijk ruzie maken! Een man van aanzien zou er misschien nog het best in slagen, om boven de partijen te staan en tegenover allen zijn gezag te doen gelden. De Engelsen deden het trouwens ook en bij hun marine heeft in de 17de eeuw zelfs een broeder des konings als opperbevelhebber gediend. Maar met Philips van Dorp werd het een mislukking en de marine slaagde er niet in, de Duinkerker kapers te beteugelen. Telkens was er ergernis in het land, omdat de vloot al weer was binnengelopen.

In die dagen hoorde men telkens de naam noemen van Maarten Harpertszoon Tromp. Bewogen en hard was zijn leven geweest,

van zijn kinderjaren af. In 1607, negen jaar oud, was hij aan boord van zijn vaders schip getuige van de slag bij Gibraltar. Een paar jaar later voer hij met zijn vader op een handelsschip naar Afrika. maar zij werden door de zeerover achterhaald, de vader sneuvelde en het kind geraakte in gevangenschap. Na twee jaren van gevangenschap ontsnapte hij en het ligt voor de hand, dat zijn moeder met voldoening zag, dat hij nu aanvankelijk thuis bleef als timmerknecht. Maar al gauw ging hij weer varen, soms bij de koopvaardij, soms bij de marine, tot hij in 1624 door Prins Maurits werd aangesteld tot kapitein

Maar in 1634 nam hij zijn ontslag. Een jaar later slaagden de Duinkerkers er in, onze vissersvloot binnen een etmaal zo te ruïneren, dat er bijna honderd haringbuizen verloren gingen.

Toen werd Tromp midden in de nacht uit zijn bed gehaald, omdat de Staten van Holland Van Dorp aan land wilden houden en de gehele vloot onder commando van Tromp wilden stellen, daar hij een ‘couragieus persoon, een goedt soldaet en een goedt zeeman was’. Maar Tromp verontschuldigde zich; het aanvaarden van dit voorstel zou hem bij de mannen, die gepasseerd of aan land gehouden werden, dodelijk gehaar maken. Maar toen het in 1637 al weer mis was met Van Dorp, heeft Frederik Hendrik Tromp tot luitenant-admiraal benoemd, op voordracht van de Staten van Holland. De benoeming verwekte grote vreugde in het land. Maar het is zeer waarschijnlijk, dat er één man was, die bij het horen van de benoeming de bitterheid in het hart sloop. Die ene man is Witte Corneliszoon de With. Hij is altijd tegen Tromp blijven wrokken. En al is die wrok mede gevoed door het proces, waarin De With in 1638 was gewikkeld, omdat hij - naar spoedig bleek, geheel ten onrechte - van lafhartig plichtsverzuim werd beschuldigd, een proces, dat hij aan machinaties van Tromp toeschreef, er is toch alle reden, om aandacht te wijden aan de beschouwing van Warnsinck: ‘Dit - nl. dat Tromp tot zijn chef zou worden benoemd - heeft De With niet kunnen vermoeden, en, helaas, evenmin kunnen verkroppen. Van dit ogenblik heeft de naijver zich meester gemaakt van zijn hart en is hij de verbitterde, zich achtergesteld voelende nijdas geworden, die hij tot zijn dood is gebleven. Dat Tromp zelf het hoge ambt niet had begeerd, vermocht hem niet zacht te stemmen; de vreugde waarmede Tromps benoeming overal werd ontvangen, kon hem niet anders dan ergeren; zijn ondergeschiktheid aan iemand die slechts twee jaar ouder was en met wie hij als jongen in de straten van Den Briel

had geravot, heeft hij niet kunnen verduwen; en het besef, dat, nu de hoogste tree van de ladder bezet was door iemand, die zo weinig met hem in leeftijd verschilde, hij zelf deze wellicht nimmer zou bereiken, heeft hem met afgunst bezield.'

Een vrolijke missive.

Tromp kreeg het als luitenant-admiraal niet gemakkelijk. Het materieel was slecht en het personeel gaf ook reden tot kritiek. Opmerkelijk is daarbij, dat Tromp zijn mannen wist op te voeden. Toen hij in 1637 met zijn zwakke vloot van twaalf schepen enkele dagen in zee was, kwam kapitein Jan Theuniszoon Sluys bij hem aan boord met het verhaal, dat zijn schip lek was, dat het dreigde te zinke. Witte werd gestuurd, om te kijken, wat er van waar was, en het bleek verschrikkelijk overdreven. Zelfs beweerde De With later, dat de kapitein zelf het schip lek had gemaakt, om 'met fatsoen uyt see te comen'. Enkele dagen later kwam dezelfde kapitein weer met een klacht: hij had van twee leden van zijn bemanning een pak slaag gehad. Een slappeling, deze kapitein? Het lijkt er sterk op. Maar Tromp heeft zijn misslagen wel opgetekend in zijn journaal, doch ze niet gemeld in zijn rapporten aan Den Haag. En nu is deze Sluys, bijgenaamd Boerejaap, zulk een bruikbaar kapitein geworden, dat hij zich in de slag bij Duins uitstekend heeft geweerd, zodat hem zelfs de eer te beurt viel, het eerste schip met krijgsgevangenen binnen te brengen, waaronder de viceadmiraal van Galicië, die hij ter Statenvergadering mocht presenteren.

Maar ook om een andere reden was de taak van Tromp niet gemakkelijk. Hij moest de verbindingen over zee tussen Spanje en Duinkerken doorsnijden en daardoor positie kiezen in het Kanaal. Maar dan trachtten natuurlijk de Duinkerkers achter zijn rug om op de Noordzee onze handel en visserij zoveel mogelijk afbreuk te doen. Hadden zij succes, dan kwam er pressie, om de vloot uit het Kanaal terug te roepen en weer in de Noordzee te posteren.

In de zomer van 1639 onderschepte Tromp Engelse schepen, die Spaanse troepen naar Duinkerken moesten brengen. In de Zuidelijke Nederlanden was een nijpend gebrek aan troepen. Ze moesten over zee worden aangevoerd en aanvankelijk hoopten de Spanjaarden, dat het mogelijk was, ze als passagiers met Engelse handelsschepen te zenden. Het lukte niet, want Tromp ontzag de Engelse vlag niet, hij haalde de soldaten met geweld van boord. Een vliegend blaadje vertelt het aan het Hollandse publiek:

‘So terstont kryge ick ongetwijffelde tijdingh uyt het schryven van den Admirael Tromp selfs in dato den 29 Juny, alsdat hy den voorgaenden dagh, namentlijck den acht en twintichsten, siende aencomen drie Engelsche schepen, heeft denselven geboden om te strijcken, die sulcx weygerende, soo heeft hij haer doen blincken de tanden van Emilia (admiraalschip van Tromp), dewelcke sodanigen schrick causeerden, dat sy terstont in onmacht ende flaeuwigheyt sijn gevallen. Den Admirael sulcx siende, heeft als een goet Medicus haer sieckte laeten visiteren ende bevonden, dat sy den buyck vol Spanjaarden hadden, menende daervan binnen Duynkerken in de kraem te leggen. Maer de bovengenoemde schrick heeft een misgeboorte gecauseert, ende hebben alsoo, op see, aen de werelt gebracht tien hondert en seventich Spanjaarden, die de Hollantsche vroetwijfs ende bakermoeren hebben terstont alsoo in de luyren gebonden, datse haest bequaem sullen sijn Rotterdams bier of water te drincken, wordende alle uyre alhier verwacht.’

De Armada uitgerust.

Op die manier kreeg de Spaanse koning zijn soldaten niet in de Zuidelijke Nederlanden en daarom moest een sterke oorlogsvloot worden uitgerust, om de troepentransporten te dekken. Spanje was nog een maritieme macht van betekenis en daarom was een concentratie van oorlogsschepen in een betrekkelijk korte tijd mogelijk. Toen de herfst van 1639 aanbrak, lagen er in Coruna reeds heel wat kapitale schepen gereed. De uitrusting dreigde gestoord te worden door de Franse vloot, die onder commando stond van de - aartsbisschop van Bordeaux. Hij nam twee Spaanse galjoenen in een kleine haven aan de noordkust van Spanje en zijn regering beloofde hem, dat een deel der veroverde kanonnen zou worden omgesmolten tot klokken in de kerktorens te Bordeaux; ook de veroverde vlaggen zouden in 's bisschops kerk worden opgehangen, ‘om uw kudde te doen zien, hoe gij, nu ge ze tijdelijk niet tot herder hebt kunnen strekken, lauweren op zee hebt behaald’.

De Spaanse koning van zijn kant trachtte de uitrusting te ondersteunen, door 16.000 missen te laten lezen, terwijl de eerste minister zelfs voor 60.000 missen zorgde. Moeilijk bleek het intussen, voldoende soldaten voor het transport bijeen te brengen. Ze werden daarom bij honderden geprest en stierven weg, voor zij nog

ingescheept waren. Dan werden er nieuwe opgehaald: ‘Men zocht niet, zoals het behoorde, naar leeglopers, misdadigers of werklozen, integendeel, juist diegenen werden opgebracht, die er het meeste recht op hadden rustig in hun land te leven en waardig waren door de anderen te worden verdedigd en gesteund, daar zij op de akker of in de stad voor zichzelf en voor hun medeburgers in het levensonderhoud der gemeenschap voorzagen. De boeien en ketenen, die de gevangenen voortsleepten, maakten een geweldig angstwekkend gerucht. Maar het jammeren en schreien der moeders, vrouwen en kinderen, die hen omringden, overstemde nog de algemene weeklachten der mannen, die zich door hun eigen landgenoten gevangengenomen zagen, door hun eigen broeders onderdrukt. Zelfs voor de laatste omhelzing van een afscheid, dat voor eeuwig zou zijn, werd hun de vrijheid geweigerd, die zelfs de dood, hoe snel hij komen mag, de mensen nog vergunt.....’

De eerste ontmoeting.

De 6de september kwam in de Staten van Holland het bericht, dat de Armada onderweg was; 67 schepen, waaronder van de allergrootste galjoenen, één van 2400 ton en een negental van ieder 1500 ton, en met in totaal 10.000 soldaten aan boord. Er valt niets meer te doen, de vloot is in zee en een deel er van, onder Tromp, kruist in het Kanaal; .....‘is verstaen de saacke aen God ende de vigilantie van den Welgemelten Lieutenant Admiraal Tromp bevolen sal worden gelaaten ...’.

Negen dagen later, in de middag, kruiste Tromp met twaalf schepen in het Kanaal in de buurt van Beachy Head. Het admiraalschip, de Aemilia, genoemd naar Amalia van Solms, was verreweg het grootste schip en mat 600 ton; het voerde 57 stukken en had een bemanning van 240 koppen. Van de andere schepen had er geen enkele meer dan 120 man aan boord. Deze kleine scheepsmacht was er getuige van dat aan de horizon de Armada opdaagde en Tromp besloot, haar op te wachten en de strijd aan te binden. Hij ontbood de eskaders van De With en Banckert en toen De With met zijn vijf schepen zich geschaard had onder de vlag, begon de strijd. Het eerste treffen had een eigenaardig karakter. Tromp bewaarde het contact met de vijand en hield tegelijk de mogelijkheid open, om als de nood het eiste, uit te wijken. In kiellinie voeren zijn schepen dicht achter elkaar en gaven de vijand telkens weer de volle laag. D'Oquendo, de Spaanse bevelhebber, was wel

een dapper man, maar hij dirigeerde geen vloot. Zodra de slag begonnen was, manoeuvreerde elk van zijn schepen op eigen gelegenheid. Dat laatste kon ook een weinig gezegd worden van De With, die heel fel had gevochten, de vijand de meeste schade had berokkend en zich na de strijd bij Tromp kwam melden, ‘begruyst, besmeurt, al hinkende, ontoonbaar’.

Nieuwe gevechten.

De volgende dag gebeurde er niets. In zeeslagen van die tijd komt dat herhaaldelijk voor. De draagwijdte van het geschut was gering. Waren de vloten eenmaal uit elkaar geraakt en ging dan de wind liggen, dan konden ze vele uren dicht bij elkaar in de buurt blijven drijven, zonder dat er iets gebeurde. Maar in de daaropvolgende nacht begon de strijd opnieuw en hij werd voortgezet, toen de dag begon te gloren en uit het Oosten het eskader van Banckert kwam opdagen, om zich onder de vlag van Tromp te scharen. Aan boord van een der Spaansche schepen was een Portugees, die een levendige beschrijving heeft gegeven van deze gevechten:

> ‘Het was rustig weer in die nacht en zeer duister. Onophoudelijk braakten echter van beide zijden kanonnen en musketten een zee van vlammen uit. Dit vuur, haast geen moment gedoofd, zette de wateren in gloed, zodat onze ogen, die een voortdurend schijnsel zagen, het daglicht ontberen konden. Aan één stuk bulderde het geschut; het scheen wel of onder voortdurend dondergerommel de wereld bezig was te vergaan. De Jezuïet Carlos de Brevil, een geleerd en deugdzaam man, waarmee ik op deze expeditie zeer bevriend geraakt was, vertelde, dat hij gedurende de veertien uren, welke dit allerverschrikkelijkst gevecht heeft geduurd, voortdurend het Onze Vader had gebeden, maar geen enkele maal het derde woord had kunnen uitspreken zonder een kanonschot te horen weerklinken. .....’

De dag brak aan en de strijd ontbrandde weer met nog groter heftigheid. Een meer geordende strijd werd het echter niet; de Spaanse Armada had geen nieuwe instructies gekregen, zodat haar kapiteins zich allen konden richten naar eigen dapperheid of gevoel voor discipline, eigenschappen, die bij velen uiteenliepen en waarop bij anderen niet al te stellig mocht worden gerekend. Men zag, dat de vijandelijke vloot in twee eskaders gesplitst was. Eén

daarvan stond onder bevel van Tromp, het andere van Witte de With. Als behendige ruiters in een feesttoernooi traden zij het strijdperk in en uit, waarbij zij geweldige salvo's op de Spanjaarden afvuurden. Deze lagen bijeen in een langgerekte massa, waarvan de rechterzijde als voorhoede dienst deed. Dit had ten gevolge, dat alleen de voorste rij de volle laag gaf en verdroeg, terwijl de overigen, die buiten schot lagen, geen poging deden om in de vuurlinie te komen. Het was een droevig gezicht, hoe miserabel zij de vijand beschoten; het minst ongelukkige salvo kwam nog in de golven terecht; velen echter schoten op eigen kameraden, welke het dichtst bij de tegenstander lagen, waardoor zij alleen maar tot de nederlaag van hun eigen krijgsmakkers bijdroegen.

Eindelijk moest Tromp de strijd afbreken. Hij heeft het zelf duidelijk en kort gezegd in zijn journaal: ‘doen waren wy meest alle sonder cruyt en cogels, want wy ons canon niet eens meer conden laden en daerdeur het vechten hebben moeten naerlaten.’

Tromp spoedde zich naar Calais om munitie te laden, waarbij de Franse bondgenoten op vlotte wijze hulp verleenden. De Spanjaarden lieten de ankers vallen op de rede van Duins.

Achter de Goying.

Tevergeefs zal men op de kaart van Engeland zoeken naar een plaats, die Duins heet, want zulk een plaats bestaat niet. Door het Zuiden van Engeland lopen van West naar Oost twee heuvelrijen, de North- en South-Downs. Ze eindigen met steile klippen in zee: Noord- en Zuid-Voorland. Tussen deze beide kapen buigt de kust zich in een bocht naar binnen, en vóór de zo gevormde baai liggen zeer gevaarlijke zandbanken, de Goodwins, of, zoals onze zeelieden zeiden, de Goying. Tussen de banken en de kust nu is de rede van Duins.

> Zonk, snoevende Dons, u het hart in de schoenen?
> Vraagt Spanie om schuts op een Engelsche reê?
> Eruit, zoo ge durft, met uw zestig galjoenen,
> Hier zijn we, bevecht ons in de opene zee.....

Neen, D'Oquendo was geen lafaard. Maar om nu nog te proberen, door het Nauw van Calais op te dringen naar Duinkerken, de haven der bestemming, het was al te riskant. In de verschillende gevechten had de tuigage van de schepen ontzettend geleden en ook zonder dat was de Hollandse vloot, wat bezeildheid betreft, verre

in het voordeel. De schade moest derhalve eerst worden hersteld.

Maar de rede van Duins werd door de Engelsen als een haven beschouwd. Het hele geval kon licht leiden tot politieke verwikkelingen. Enerzijds was de Engelse koning met het geval verlegen, want zijn positie was niet sterk en met de Schotten was het reeds tot een openlijke oorlog gekomen. Anderzins beschouwde hij het als een fortuintje. Een geschiedschrijver heeft eens een vergelijking gemaakt tussen de verschillende Stuarts, die op de Engelse troon hebben gezeten. De typeringen waren heel scherp; Jacobus I was een verwaande gek, Karel II een nietswaardige wellusteling. Maar Karel I, die in 1639 over Engeland regeerde, kwam er beter af. Hij was een zeer respectabel mens, een goed huisvader, enz. Alleen - hij was volstrekt onbetrouwbaar. Dat bleek ook nu. Want hij onderhandelde met Spanje: zoveel mogelijk zou hij de vloot beschermen tegen de Hollanders, als Spanje er toe wilde meewerken, dat de keurvorst van de Palts, een bloedverwant van de Engelse koning, weer in zijn waardigheid werd hersteld. Tegelijk onderhandelde hij ook met Frankrijk, in de hoop, dat dit land er toe wilde meewerken, dat de Palts voor 's konings bloedverwant werd veroverd. Met de Hollanders onderhandelde de koning niet. Die hadden maar één wens, namelijk, dat de Spaanse vloot de Engelse rede zou verlaten, opdat zij haar in de open zee konden aangrijpen.

En daarom veranderde Holland in deze weken in een grote scheepstimmerwerf. Al meer schepen werden uitgerust en kwamen zich voegen onder de vlag van Tromp. Ook de kapiteins, die anders in dienst der compagnieën de kostbare konvooien beschermden of ter kaapvaart gingen tot in West-Indië toe, werden nu naar Tromp gedirigeerd; ook Cornelis Jol, alias Houtebeen, die jarenlang de schrik der Spanjaarden was in de Amerikaanse wateren.

De 15e september had Tromp de Armada voor het eerst gezien. Toen commandeerde hij een eskader van twaalf schepen, dat na enkele uren tot zeventien aangroeide. De 15de oktober beschikte Tromp reeds over 63 schepen en bijna dagelijks groeide dat getal.

Blanco volmacht.

Maar dat groeiende getal Hollandse schepen maakte het voor D'Oquendo al meer riskant om de rede van Duins te verlaten. Zou men nog ooit de kans krijgen, hem in de open zee te bevechten? Of zou er maar één mogelijkheid overblijven, om hem te slaan, nl. hem

aanvallen op de Engelse rede in het gezicht van de Engelse vloot? Het spreekt vanzelf, dat Tromp hier geen beslissing kon nemen op eigen verantwoordelijkheid, want aan een zo krasse schending van de Engelse hoogheidsrechten konden verstrekkende consequenties verbonden zijn. Tromp kreeg een aanwijzing van de Staten-Generaal, die duidelijk genoeg was. Busken Huet heeft er zich mee vermaakt en vertelt het aldus:

> 'Tevens werd (door de Staten-Generaal) goedgevonden Tromp te prijzen "om zijn manlijken moed, en hem aan te manen te vertrouwen, dat God de Heer Almachtig daarover zijn genadigen zegen zou geven. Hij moest, zoodra mogelijk, de Spaansche vloot vernielen, zonder acht te slaan op de havens, reeden of baaien van de koninkrijken, waar zij te achterhalen zou zijn. Achtte hij zich de sterkste, en meende hij voordeel te kunnen behalen op de Spaansche of *andere* vijandelijke schepen, dan zou hij tot den aanval overgaan. En in geval Franschen, Engelschen, Schotten, Zweden, Denen, Polen of Oosterlingen, zulks poogden te beletten, zou hij zich daardoor niet van zijn goed voornemen laten terughouden, maar met wapenen zich tegen die natiën verdedigen".
> Deze hutspot van even aangeduide nationaliteiten had eene beteekenis, en getuigde van eene scherpzinnigheid, welke de Staten-Generaal dier dagen, onder het aanroepen van God Almachtig, zelden begaf. Geen haar op het hoofd van Oosterlingen, Polen, Zweden of Schotten dacht er aan de Spaansche Armada te ondersteunen. De Franschen juichten Tromp's onderneming hartelijk toe, en zouden Tromp-zelf eerlang met onderscheidingen overladen. Alleen de Engelschen, onder Karel I, waren niet te vertrouwen; en daar de Staten noch openlijk Engeland voor het hoofd wilden stooten, omdat Engelands koning hun vriend en hun bondgenoot heette, noch verkozen, dat Tromp niet weten zou, hoe te handelen, in geval bij Duins de marine van Karel I de Spaansche marine bijsprong, goochelden zij tusschen de niets zeggende namen van andere volken, op welke hij, indien het spande, schieten mocht, behendig dien der Engelschen.
> De Hollandsche admiraal, die een pik op de Engelsche "roorokken" en als goed verstaander aan een half woord genoeg had, begreep, dat dit Hebreeuwsch hem carte blanche gaf.'

Ridderlijke uitdaging.

En dan zijn er twee oude verhalen, bij jong en oud bekend. De Spanjaard verontschuldigde zich. Hij óók wilde graag in de open zee de krachten meten, maar de ravage bovendeks was te groot. Eerst moesten er nieuwe masten en stengen uit Dover komen. Welnu, Tromp verklaarde zich bereid, ze door te laten, ja, als het moest, zou hij wel mannen sturen ook, om ze er in te zetten. Inderdaad heeft een Nederlands jacht de verlangde masten naar het schip van de Spaanse admiraal gesleept. En toen de Spanjaarden opnieuw treuzelden en zich verontschuldigden, omdat zij te weinig kruit hadden, bood Tromp hun gratis 500 vaten aan, mits zij dan ook ogenblikkelijk de Engelse rede verlieten. Van het laatste aanbod is niets gekomen, maar toch bewijst de historie, dat de Hollandse pikbroeken vol ridderlijk zelfgevoel waren.

De laatste strijd.

In de nanacht van de 20ste op de 21ste hoorden de Spanjaarden uit de richting van de Nederlandse vloot een kanonschot. Dat moest een sein betekenen! En inderdaad, toen het licht werd, bleek de gehele vloot gevechtsklaar onder zeil te liggen.

De Spanjaarden begrepen maar al te goed, wat dat betekende. Tromp vond, dat hij lang genoeg had gewacht. De Engelse admiraal kreeg een officiële mededeling, dat onze vloot de Spanjaarden nu aan zou tasten op de Engelse rede, en Tromp, die in voortdurende kleine moeilijkheden met de Engelsen reeds getoond had, de dingen laconiek te kunnen zeggen, eindigde zijn missive met de hoop uit te spreken, dat zijn besluit de Engelse koning aangenaam zou wezen. Die hoop werd niet verwezenlijkt. Geen wonder! Karel I was, toen Tromp zijn aanval begon, nog druk bezig, zowel met de Fransen als met de Spanjaarden te onderhandelen, ten einde zoveel mogelijk winst uit het geval te slaan en hij verkocht aan de Spaanse admiraal buskruit, ver boven de marktprijs.

Maar nu kwam in de vroege morgen de Hollandse vloot opzetten. Eén eskader, onder de With, hield de Engelsen in het oog, de anderen gingen met de Spanjaarden aan de dans. Maar het was nauwelijks een gevecht. De Spanjaarden trachtten zo gauw mogelijk weg te komen en hadden daarbij helemaal geen succes. Al spoedig zaten hun schepen bij rijen op het strand en werden daar een gemakkelijke prooi van onze artillerie. En de branders deden

hun werk. Dat waren kleine schepen, die met een brandbare lading en springstoffen zo dicht mogelijk bij het vijandelijke schip werden gestuurd. De weinige mannen, die het scheepje bestuurden, haastten zich dan weg in een sloep en de brander dreef tegen zijn prooi. Chef van dit bedrijf was Adriaen Jansz., konvooier van de Zeeuwse admiraliteit, die de passende bijnaam had van Gloeyende Oven. Het werd een bijna volledige catastrofe voor de Spaanse vloot. Het geweldige schip van de Portugese vice-admiraal, de Goliath, zeiden onze matrozen, ging in vlammen op. D'Oquendo wist dapper vechtende te ontkomen en bereikte met een paar schepen de haven van Duinkerken. In het geheel kwamen daar 9 van de 53 schepen binnen. De anderen waren gezonken of zaten als wrakken op de Engelse kust. ‘Nu blijft mij niets meer over dan te sterven, nu ik het schip en de standaard in de haven heb gebracht’, moet hij bij zijn aankomst hebben gezegd. Hij werd aan land gedragen en overleed het volgende jaar. In Spanje is alleen de regering op de hoogte gebracht van de debâcle, het volk kreeg slechts verhalen te horen over Spaanse overwinningen.

Maar in Holland verheugde zich een dichter over de zege der Hollandse Dons.

De ingeboren Dons, Raphandighe gesellen,
Die altijt op de zee de pijpen aerdig stellen.

En hij somt hun namen op, namen van mannen uit het volk, pik broeken:

Don Keerte-koe, Don Iaep, Don Houtebeen was daer,
Don Bancker en Don Vijgh, met Don de Mangelaer,
Schoemaker met Don Heynst, gewoon op zee te danssen,
Don Lapper, met Don Hoen, Don Lam, Don Gillis Iansen,
Don Waterdrincker selfs, die als een dapper helt
Heeft sijnen naem veel Dons in 't vechten bijgestelt.
Don Speck was haest bedacht, en is voor eerst gaen strijcken
Voor twellef van dit slagh, en daer na gants gaen wijcken;
Geloopen en gevlught, geschuylt in Engelant:
Daer naer gejaeght, vervolght, versopen of gestrant.
D'Oquendo, van gemoet gebroken en van lenden,
Heeft qualick eenen Don tot bode kunnen senden.
Maet, hangt dit aen de vlagh en plackt dit voor de mast,
Dat Spangjen is van Tromp met sulcke Dons verrast.

Het resultaat.

Het was een geweldige nederlaag voor de Spanjaarden. Maar het doel van de onderneming, het overbrengen van Spaanse troepen naar de Zuidelijke Nederlanden, was voor drie kwart gelukt. Ze waren voor een belangrijk deel met behulp van Engelse schippers, die er een stevige duit aan verdienden, van de rede van Duins naar Duinkerken gebracht. Doch het overbrengen van enkele duizenden soldaten was toch met het verlies van zulk een oorlogsvloot te duur betaald. Wel was Spanje in staat, tegelijkertijd nòg een oorlogsvloot uit te rusten, niet minder indrukwekkend, en die vloot zou moeten dienen, om de Nederlanders uit Zuid-Amerika te verdrijven. Maar - zoals in deel V van deze serie is beschreven - ook hier liep de grootse onderneming op een nederlaag voor Spanje uit. Drie maanden na de Slag bij Duins werd in een vierdaagse strijd voor de Braziliaanse kust ook deze vloot totaal verslagen. Daarmee werd de overwinning van Tromp gecompleteerd. Beide overwinningen *tezamen* hebben de maritieme macht van Spanje gebroken.

Duinkerken.

Toen Vondel in 1626 of 1630 zijn hekeldicht De Roskam schreef, klaagde hij ook over het plichtsverzuim van de Admiraliteitscolleges. Als die maar beter voor onze marine zorgden:

> Geen Duynkerck sou de zee met vlooten overheeren.
> Maetroos die roovers ras sou aersling klimmen leeren;
> En 't laege Waterland doen kijcken door een' koord,
> Dien, die nu blindeling ons slingert over boord,
> En visschers vangt en spant, verwt zeeluy doods van vreesen:
> Soo datter een geschrey van weduwen en weesen
> ten hoogen hemel rijst, wt dorpen en wt steên.

Die rovers, zegt Vondel, maar men heeft wel te bedenken, dat er onderscheid is tussen zeeroof en kaapvaart. Duinkerken was een Spaanse oorlogshaven en volgens het toen geldende oorlogsrecht kon er met commissie van de overheid gejaagd worden op vijandelijke koopvaarders. De West-Indische Compagnie deed hetzelfde en stuurde Piet Heyn er op uit in 1627 en 1628. Zolang de oorlog met Spanje voortduurde, was het te verwachten, dat onze handel en visserij door de Duinkerker kapers werd bedreigd. En dat was een gevaarlijke bedreiging. Deze kapers waren volkomen deskun-

dige schippers, als geen ander thuis tussen de Vlaamse banken. Het bedrijf had hen hard gemaakt. Maar omgekeerd waren ook onze zeelui gestaald in de strijd tegen de kapers. Er is enige tijd geleden een boek verschenen van Graefe over de Kapiteinsjaren van Maarten Harpertszoon Tromp. Een verhaal van allerlei 'klein werk', patrouilleren en kruisen, maar een verhaal, dat altijd weer terecht komt bij de Vlaamse banken en de Duinkerkers. Dáár leerden onze marinemannen geduld, vasthoudendheid, hardheid en moed. En ook onze koopvaarders moesten soms van zich afslaan. Zij voeren dikwijls in konvooien en zorgden dan zelf wel voor een gewapend geleide, als de staat geen eskader beschikbaar had. Maar als het moest, dan namen alle schepen, geleiders en begeleiden, deel aan het gevecht. Er zijn vele verhalen in dicht en ondicht bewaard gebleven uit deze onverbiddelijke strijd. Zo het verhaal van De Ruyter, die met zijn schip, uit Ierland komende, geheel onbeschermd door het Nauw van Calais voer, hoewel de zee van Duinkerkers krioelde. Hij had echter zijn schip dik met Ierse boter besmeerd. Inderdaad ontmoette hij een Duinkerker, die hem trachtte te enteren, maar 'alles was zoo glad ende glibberig door de booter, dat de vyanden nergens vat aen vonden, ende die over quaemen, konden gaen noch staen, maar gleeden, glipten ende vielen als op glad ijs onder ende over elkander heenen, zoo dat hij ze na een kort gevecht afsloeg'. Een andere keer ontjaagde De Ruyter met een klein scheepje, met zeventien manschappen aan boord, een 'kostelyken prys' aan een Duinkerker kaper, en dat, terwijl de laatste 20 stukken voerde en een bemanning had van 120 koppen!

Toen kapitein Cleuter een kaperschip veroverde, dat 'Het Cleyn Duyvelken' heette, vroeg Revius in een gedichtje aan deze duivel, zijn kameraden te zeggen, dat ze beter hulp moesten sturen aan de Duinkerkers:

> Segt dat de Bataviers u hebben aengegrepen
> En indien dan gedaen, segt datse op haer schepen
> Wywater hebben van soo sonderlinghe cracht
> Dat een cleyn duyvelken by haer niet is geacht.

Ook Vondel vond inspiratie in de miraculeuze dingen, die er in de strijd tegen de Duinkerkers gebeurden. Toen een Duinkerker in een zwaar gevecht in brand geraakte, vloog zijn metalen kanon door een ontploffing omhoog en kwam terecht op het schip van hop-

man Volkaert, die het voortaan voerde op zijn eigen schip. Men noemde dit kanon het Roode Paert.

> Het quam, toen Volkaert dien Duinkerker had gedrongen
> Uit 's meesters zeekasteel, in 't Hollandsch slot gesprongen.
> De zeehelt greep het bij den zeetoom zonder last.
> Het opent met zijn hoef een Bronâer voor den zanger.
> Wy drincken op Parnas noch Helikon niet langer,
> Dit is ons paerdebron. Hier is geen droom aen vast.

En naast deze poëtische statigheid en zwier ontstonden de pretentieloze liederen, door overigens onbekende matrozen gedicht, maar die een goed beeld geven van de strijd. Zo het gedicht over kapitein Veldmuys, die bij het Vlie de strijd aanbond tegen vier Duinkerkers, er één in brand schoot en de overige drie op de vlucht dreef, maar zijn eigen schip had achttien schoten beneden de waterlijn:

> Daer moesten wy 't begeven
> Het zonk in 't Robbegat:
> Maer 't Volk behielt het leven
> Een ieder bergde wat.
> Wij hadden zeven dooden
> En veertien Mans gewont.
> Lof zy u Godt der Goden
> Al d'andere zyn gezond.....

Maar niet alle gevechten eindigden met zulk een dankbaar slot. Heel dikwijls bleef de Duinkerker overwinnaar en was er rouw in de dorpen aan de zeekant. Vooral de vissers moesten het ontgelden. Zij waren op zee betrekkelijk weerloos en het was niet mogelijk, hen te konvooieren. En wanneer de vloot naar elders was gedirigeerd, sloegen de kapers onmiddelijk hun slag. Zo hebben zij, toen Tromp in het Kanaal op de Armada wachtte, in enkele dagen dertien koopvaarders van de Noordzee naar hun haven gesleept.....

Val van Duinkerken.

Tot het bondgenootschap met Frankrijk een nieuwe winst opleverde. Eerst was de weg over land voor de Spanjaarden afgesneden. Toen hebben zij in een laatste poging in 1639 hun kansen langs de zeeweg verspeeld. Dat was uitsluitend het werk van de Nederlandse

marine. En toen kwam het jaar 1646. De Fransen onder Condé bestookten Duinkerken van de landzijde. Tromp sloot het van de zeekant in. Toen was er geen ontkomen aan, want op ontzet viel niet te hopen. Op de 10de oktober gingen de Spaanse vlaggen neer en werd de Franse vlag gehesen. Duinkerken had gecapituleerd. Voortaan was het een Franse stad en dat is het nog. Het was uit met de kaapvaart. Maar ..... het duurde geen twee jaar meer, of Spanje sloot vrede en dat had tòch automatisch het einde van de kaapvaart betekend. Met Spanje stonden we reeds spoedig na de vrede op goede voet. In 1672, in 1688, in 1702 werd het oorlog met Frankrijk, en elk van die oorlogen betekende, dat er Duinkerker kapers op zee waren, maar nu onder Franse vlag.

7. De wegh tot rust en pais en vrede

De situatie.

Dikwijls is een oorlog reeds beslist lang voor de vijandelijkheden worden gestaakt. Zo was het ook in de Tachtigjarige Oorlog. Twee gebeurtenissen hebben feitelijk die strijd beslist. In 1632 scheen het een ogenblik, alsof ook het Zuiden van Spanje zou worden afgescheurd. Maar toen dat niet gebeurde en toen tevens de toen geopende vredesonderhandelingen op niets uitliepen, was het wel duidelijk, dat men feitelijk stond voor een uitgemaakte zaak: het Noorden was een onafhankelijke staat, alom als zodanig erkend, voorspoedig en machtig; het Zuiden bleef een Spaans gebied. In 1639 had de Republiek, nadat de landverbindingen tussen de Zuidelijke Nederlanden en Spanje door de Fransen waren geblokkeerd, de Spaanse macht ter zee gebroken. Toen stond de zaak zo, dat Spanje er alleen maar belang bij had, de oorlog te liquideren, terwijl de Republiek streng zakelijk gezien, alleen de vraag had te overwegen, welke prijs zij voor de vrede zou kunnen vragen. Toch was de ‘wegh tot rust en Pais en Vrede’ (de uitdrukking is van Vondel) nog een lange weg.

De stemmingen.

Eén ding staat wel vast: de regenten waren in grote meerderheid tegen voortzetting van de oorlog. Er is in hun opvattingen een zeker nuchter realisme. Pamfletten, die hun vredesneigingen hekelden, zeiden dan ook: de heren willen van de verworven rijkdommen genieten, en dáárom willen zij van de oorlog af.

Er waren ook stemmen, die verkondigden, dat men de oorlog moest voortzetten. Vooreerst, het oorlogsdoel was niet bereikt, zolang alleen het Noorden vrij was. Het ging, moest althans gaan, om de vrijheid van de ‘zeventien provinciën’. Vooral de Calvinisten herinnerden zich, dat eens Gent een tweede Genève scheen te zullen worden, dat Valenciennes de eerste stad was geweest, die alles voor de vrijheid had ingezet. Marnix, Guido de Brès, Dathenus, Junius, en zoveel andere Calvinisten, hoorden oorspronkelijk in Zuid-Nederland thuis. De verlossing van het Zuiden scheen een ereschuld. De strijd voor de ware religie was maar ten halve gewonnen, als men er in berustte, dat in het Zuiden de beelden bleven opgericht.

Daarnaast werden andere argumenten geplaatst, die ook voor het voortzetten van de oorlog pleitten. De oorlog, zo zegt een der pamfletten, is de ‘remedie van al onse sieckten’. Een bestand of vrede zou twist tussen de burgers brengen, slapheid in de nering; de ‘Paepsche religie’ zou het hoofd opsteken tot een algemeen verzet.

Bij al deze discussies was er een grote moeilijkheid, nl. de verhouding tot Frankrijk. In 1635 was plechtig overeengekomen, dat we samen met Frankrijk de oorlog tegen Spanje zouden voeren en samen vrede zouden sluiten. Deze ‘Paapsgezinde’ bondgenoot nu werd juist in de kringen van de Calvinisten het minst vertrouwd. Men kon wel wensen, dat ‘Munster tot een Babel’ zou worden, maar als in die verwarring de Fransen eens trouweloos bleken en ons in de steek lieten? Juist dit wantrouwen jegens de Fransen heeft in het vervolg van dit verhaal een grote rol gespeeld.

Misslag van d'Avaux.

Reeds in 1642 hadden de Fransen er in toegestemd, dat zij zouden deelnemen aan vredesonderhandelingen in Munster en Osnabrück. Maar het duurde tot november 1643, voor de Franse afgevaardigden d'Avaux en de graaf de la Roche via Den Haag naar Munster reisden. Via Den Haag. Want voor zij de onderhandelingen in Munster wilden helpen openen, moest eerst de band met de Republiek nader worden aangehaald. Het gelukte. Over twee punten werd men het eens. In aansluiting aan het traktaat van 1635 volgde een hernieuwde afspraak, dat de beide bondgenoten alleen gezamenlijk vrede zouden sluiten, en zolang het nog geen vrede was, zou Spanje door krachtige militaire actie verder in het nauw worden gebracht. Toen dit alles in kannen en kruiken was, vroeg d'Avaux nog eenmaal gehoor bij de Staten-Generaal. In een forse rede vroeg hij een zekere godsdienstvrijheid voor de Rooms-Katholieken. Het verzoek werd nog staande de vergadering door de president afgewezen. Hunne Hoogmogenden waren ‘in het geheel niet gezind, te voldoen aan het gedaan verzoek; maar integendeel, door vernieuwing der vorige Plakaaten, dagten zij te waaken tegen de toeneemende stoutigheden der Pausgezinden; die zig niet vernoegden, met hun geweeten in stilheid te voldoen; maar, op verscheiden' Plaatsen, openbaare ergernis gaven, Kerkelijke Regeering invoerden, en in hunne gebeden zelven, toegenegenheid toonden tot den Koning van Spanje,

een erfvijand dezer landen'. Het gevolg van deze rede was, dat de Roomsgezinden, zoals Mazarin, de Franse minister, dadelijk al vreesde, de pin wat meer op de neus kregen. Bovendien wekte het optreden van d'Avaux een heftige anti-Franse reactie. De bondgenoot, zo zeide men, had het masker afgeworpen. En het gevolg was weer, dat men met zulk een bondgenoot liever niet in zee ging en meer naar de vrede neigde.

Gezanten naar Munster.

De oorlog werd intussen voortgezet, al ging het niet erg krachtig. In 1644 werd Sas van Gent ingenomen en een jaar daarop Hulst. Maar pogingen, om zich meester te maken van Antwerpen, mislukten.

Nu zouden in 1644 de Nederlandse gezanten reeds naar Munster vertrekken, maar er kwam een kink in de kabel. Eerst moest de etiquette worden geregeld. De Staten-Generaal stelden de eis, dat hun gezanten zouden worden aangesproken met de titel Excellentie. Zo niet, dan bleven ze weg. Dit ontstemde Frankrijk. Niet, omdat de Fransen het een onbenullige vormkwestie vonden. Zij begrepen, waar het om ging. Het was er de Staten-Generaal om te doen, van het begin af aan als een volwaardige, onafhankelijke mogendheid erkend te worden. Frankrijk wilde ons liever als zijn beschermeling in Munster hebben. Maar dat ging niet. De Staten-Generaal kregen hun zin en eindelijk, in het begin van 1646, togen onze gezanten naar Munster. Acht heren waren het, nl. twee uit Holland en één uit elk der andere gewesten. Adriaan Pauw uit Holland was de bekwaamste en voor de Fransen de gevaarlijkste.

Spaanse actie.

Het was er Spanje om te doen, zo spoedig mogelijk vrede te sluiten met de Republiek, het liefst door de Republiek af te trekken van Frankrijk. Want het beschouwde de Republiek als een gevaarlijker vijand dan Frankrijk. Geen wonder - had het niet de Staatse vloot leren kennen als een bedreiging voor al zijn kusten en havens?

Spaanse agenten werkten in die richting in Den Haag. Pogingen, om Frederik Hendrik door voordelige aanbiedingen te winnen voor hun plan, mislukten. Maar bij vele Hollandse regenten vonden zij een gewillig oor.

Toen deden zij een meesterlijke zet op het schaakbord. Zij ver-

spreidden door middel van pamfletten een gerucht, dat grote ongerustheid en verontwaardiging wekte. Er zouden, op voorstel van Frankrijk, zeer geheime onderhandelingen gaande zijn tussen dit land en Spanje. De jonge Franse koning, Lodewijk XIV, zou huwen met een Spaanse prinses en dan *als bruidsschat de zeventien provinciën ontvangen*. Al de Nederlanden, de Noordelijke en de Zuidelijke, zouden op die manier een Frans wingewest worden. Het lelijke voor de Fransen was, dat er inderdaad onderhandelingen gaande waren, die iets op dit verhaal geleken. Maar ze waren uitgegaan van Spanje en van de Noordelijke Nederlanden was in die plannen geen sprake. Maar juist omdat er iets gaande was, kon Frankrijk het gerucht zo moeilijk afdoende bestrijden. De Spanjaarden bereikten volkomen hun doel. De Prins was geschokt en verzette zich niet meer tegen de vredesactie van Holland; de Prinses, Amalia van Solms, bleek hoe langer hoe meer voor de vrede; onder het volk kwam een geweldige deining. De Bartholomeüsnacht en de Franse furie deden opgeld als schier nooit tevoren. En in Munster werden de Nederlandse en de Spaanse afgevaardigden het in hoofdzaak eens. Alleen bedongen onze afgevaardigden er bij, dat de overeenkomst alleen zou gelden, als Frankrijk ook meedeed. Maar hoelang zou dat beding bij de groeiende vredesneiging nog worden gehandhaafd? Praktisch was de oorlog ten einde. Het kanon zweeg.

Strijd in Den Haag.

De Fransen deden hun best, om de Republiek van de vrede terug te houden. In 1647 kwam de graaf De la Roche naar Den Haag, om - regenten om te kopen. Zijn verslag over de besteding van de 30.000 livres, die hij voor dit doel had meegekregen, is wel beschamend. Een secretaris van de heren Staten kreeg 3000 livres, ‘een van de heren Staten’ 3000 livres; ‘een ander van de heren Staten’ eveneens 3000 livres, en na verschillende uitkeringen verdween het restant van het bedrag, ruim 8000 livres, in de zakken van Cornelis Musch, secretaris der Staten-Generaal, de meest corrupte ambtenaar uit de geschiedenis der Republiek. Maar de Spanjaarden lieten zich ook niet onbetuigd. En tenslotte, om het tafereel te voltooien, kwamen onze eigen gezanten uit Munster ook naar Den Haag afzakken, om de strijd mee uit te vechten. Want Pauw en de meeste andere heren waren voor een afzonderlijke vrede, maar de Utrechtse afgevaardigde was daar fel

tegen. De heren bestookten elkaar in pamfletten, waarin soms meer scheldwoorden dan argumenten.

Frederik Hendrik beleefde het einde van deze onverkwikkelijke strijd niet meer. Hij stierf in 1647. Zijn opvolger, de jonge Willem II, stond met zijn sympathieën wel aan de Franse kant, maar liet zich nog weinig gelden. Pauw maakte een ogenblik de Spanjaarden bang, dat de vrede niet zou doorgaan, alleen met het doel, om ze nieuwe concessies af te dwingen. Hij had er succes mee. Zeeland werd tenslotte helemaal afkerig van de vrede en dreigde zelfs op eigen houtje de oorlog, d.w.z. de winstgevende kaapvaart, voort te zetten. Maar in Holland werd men steeds afkeriger van de Franse plannen. Als de Fransen met onze hulp de oorlog voortzetten en al meer naar het Noorden dringen, dan zullen de Zuidelijke Nederlanden de functie verliezen, die men juist in deze tijd voor het eerst ontdekt en formuleert, nl. ‘dat men Vlaanderen altijd als een muur tussen beiden moet hebben’. De barrière tegen Frankrijk!

Het verzet van Zeeland baatte niet. De bepalingen, te Munster overeengekomen, werden door de Staten-Generaal geratificeerd. De Tachtigjarige Oorlog was ten einde. Het werd nu rust en pais en vree.

Voordelige vrede.

Uit het voorgaande vloeit reeds voort, dat de vredesbepalingen voor ons land bij de vrede van Munster in 1648 wel voordelig moesten zijn. Spanje wenste bijna tot elke prijs vrede. We kunnen het ook zó zeggen: Spanje zag nog steeds de grote Europese tegenstelling Habsburg-Bourbon en had er veel voor over om ons los te kopen uit het bondgenootschap met Frankrijk. ‘De Koning van Spanje’, zo ving het vredestraktaat plechtig aan in het eerste artikel, ‘erkent de algemene Staten der Verenigde Nederlanden, nevens de Landen en Steden, met dezelve verbonden, voor Vrije en Soevereine Landen, op welke hij, noch zijn nakomelingen, niets eisen; en verklaart zich, dienvolgende, gezind, om met dezelve een eeuwige vrede te sluiten.’

Elk zal behouden en gebruiken, hetgeen hij thans bezit. De Spanjaarden mogen de vaart op Indië niet uitbreiden. ‘De Schelde, de Vaarten van het Sas, het Zwin en andere zeegaten, daarop uitkomende, zullen, van de zijde der Staten, gesloten gehouden worden’. Het is duidelijk, wat dit betekende. Antwerpen mocht als concurrent niet herleven.

Door de Westfaalse vrede verviel ook de leenverhouding, waarin de Nederlanden hadden gestaan tot het Duitse Rijk. In werkelijkheid waren zij allang los van dit Rijk. Marnix van St.-Aldegonde had nog eenmaal op een Duitse Rijksdag getracht, het lot der Nederlanden te doen zien als een zaak, die het Rijk aanging. Hij klopte aan dovemansdeur. Sedert 1648 stond het nu zwart op wit, dat er geen band meer bestond met het Rijk.

Vreugdebetoon.

Toen de vrede in Munster plechtig was bezworen, werd er in ons land feest gevierd. Er werd een dankdag gehouden. ‘Ook werd met schieten, vuren en branden van pektonnen, in de meeste steden, grote vreugde bedreven. Doch in gans Zeeland werd niet gevuurd. Sommige Predikanten spraken ook, ter gelegenheid van de Dankdag, flauwelijk van de voordelen van de vrede.’

Vondel dichtte zijn Lantspel: De Leeuwendalers, ter ere van de naderende vrede, onder het motto: Pax optima rerum, de vrede is het hoogste goed. Leeuwendael is verdeeld in Noord- en Zuidzij, die elkaar beoorlogen. Grote Vrerick van de Noordzij (Oranje) heeft een pleegdochter Hageroos, en Lantskroon (Spanje) een pleegzoon Adelaert. Het huwelijk tussen die beiden is het symbool van de vrede.

Lantskroon besluit:

> Men hylicke Adelaert en Hageroos te gader.
> Ick stel my heden in, gelijck een Vredevader,
> Op dat men haet en nijt, als in een graf, bedelf.
> De Noortzy blijf voortaen een *Vryheit* op sich zelf.
> Zijn' Heemraet onderdaen. Dat Volckaert daer regeere
> Ten beste van het volck, en twist en onheil keere.
> Malkanderen nu omhelst, en tot een vredepant
> Gezegent, en begroet, verwelkomt hant in hant:
> Dit paer geluck gewenscht, het bruilofslied gezongen,
> En met een rondedans eens in de boght gesprongen,
> Ter eere van den Vrede, en onzen vader Pan,
> Die in verlegenheit zijn kinders redden kan,
> Hen zegent, na den vloeck, en op der vromen bede,
> Door lanttwist baent den wegh tot rust, en *Pais* en *Vrede*.

En dan zingt de Rey van Leeuwendalers:

't Is bruiloft in de weide:
't Is bruiloft op het lant.
Nu danst om deze beide,
En huppelt hant aen hant,
Om Hageroos en Adelaert,
Door ongeveinsde min gepaert,
Door reine liefde en trouw vergaert.
O zoete zachte bant.

De Zuidt- en Noortzy paren
Zich in dit paer te hoop.
De tweedraght is vervaren:
Men leit een' vasten knoop.
Men weet van lantkrackeel, noch nijt,
Van wederwaerdigheit, noch spijt:
Men zoent, omarmt, bemint en vrijt.
De Twist is op de loop.

Wij zien de huisliên blijde
En vrolijck, nu alree
Vol hoops van wederzijde
Krioelen onder 't vee.
De Heemraet leit den Haet aen toom,
De Koeien geven melck en room.
Het is al boter tot den boôm,
Men zingt al *Pais* en *Vree*.

Niet zonder reserve.

Maar een voorzichtig historicus, Prof. Blok, besluit zijn relaas van de vredehandel niet met zulk een idylle. Hij heeft ook zijn kritiek. En om de gegrondheid van die kritiek is een citaat uit zijn werk een beter besluit van dit hoofdstuk dan de Vondeliaanse jubel.

> ‘Vrij en frank volkomen onafhankelijk, trad de jonge Republiek op onder de mogendheden van Europa, in het rustig bezit van al wat zij op de Spanjaarden had veroverd, rijk en bloeiend door den handel, welks belangen bij het vredesverdrag vooral door het sluiten van de Schelde zeer in het oog waren gehouden. Het succes, door Pauw en de zijnen behaald, was inderdaad groot. Maar aan de andere zijde, de uitbundige vreugde en de grenzenlooze dankbaarheid van den erfvijand, de

toorn en verontwaardiging van den bondgenoot wijzen op de bedenkelijke middelen, waardoor het onbetwistbaar schitterende succes was verkregen: de traktaten met Frankrijk waren deerlijk geschonden en wie gevoel heeft voor trouw aan gesloten verdragen, hij zal moeten erkennen, dat onze trots over den vrede van Munster aanzienlijk dient te dalen bij de gedachte aan de daarbij getoonde trouweloosheid jegens onzen bondgenoot, wien wij aan zijn lot overlieten op het oogenblik, toen den gemeenschappelijken vijand het water aan de lippen was gekomen.'

8. Gewesten en wingewesten

Geen eenvormigheid.

Hoe groter in de moderne staat het getal van de ambtenaren wordt, hoe meer de eenvormigheid van het bestuur toeneemt. Al meer geschiedt de administratie naar vaste modellen en kaartregisters; de inspecties zorgen er voor, dat over geheel het land naar gelijke roosters en plannen wordt gewerkt; de brieven, die van de departementen uitgaan, missen alle oorspronkelijkheid, omdat er voor elk geval een vast model van beslissing en beantwoording bestaat. Er is voor een ambtenaar geen groter weelde, dan wanneer hij op zijn bureau de zekerheid heeft, dat in geheel zijn ambtsgebied het leven is gereguleerd. Het is reeds overgeslagen op niet ambtelijke personen. Ook zij hebben tegen elke poging om de eenvormigheid te breken het argument van de moderne tijd gereed: Waar beland je dan? Het argument, dat veelvormigheid van wanorde niet meer weet te onderscheiden; dat - wat erger is - de voorkeur geeft aan wat administratief gemakkelijk is boven wat de vrijheid biedt tot levende, spontane variatie. De dagen van de oude Republiek zijn voor Nederland gloriedagen geweest. Er zijn grote dingen gedaan. En dat, terwijl het binnenlandse staatkundige leven een veelvormigheid vertoonde, die voor de moderne mens bijna beangstigend is. Maar die het grote voordeel meebracht, dat zeer velen een eigen, zelfstandige verantwoordelijkheid droegen. Wij gaan een rondgang maken door de Republiek der Verenigde Nederlanden en zien van streek tot streek, hoe veelvormig het leven was.

Friesland.

Leeuwarden was de hoofdstad. Het had in de tijd, toen de Saksers zich meester maakten van dit gewest, omstreeks 1500, geschenen, dat Franeker het zou worden, maar tenslotte werd het meer centraal gelegen Leeuwarden het. Het kreeg een blokhuis, een soort citadel, om ontzag af te dwingen voor het vreemde gezag. Nu staan op dezelfde plaats de sombere hoge gebouwen van de strafgevangenis. In het verlengde van het Blokhuisplein stonden de statige regeringsgebouwen, waarvan de Kanselarij bewaard is gebleven als het mooiste gebouw van de stad. Daar stond ook het gebouw, waar de Staten van Friesland vergaderden.

44. Maarten Harpertszoon Tromp.

45. Adriaen Banckert.

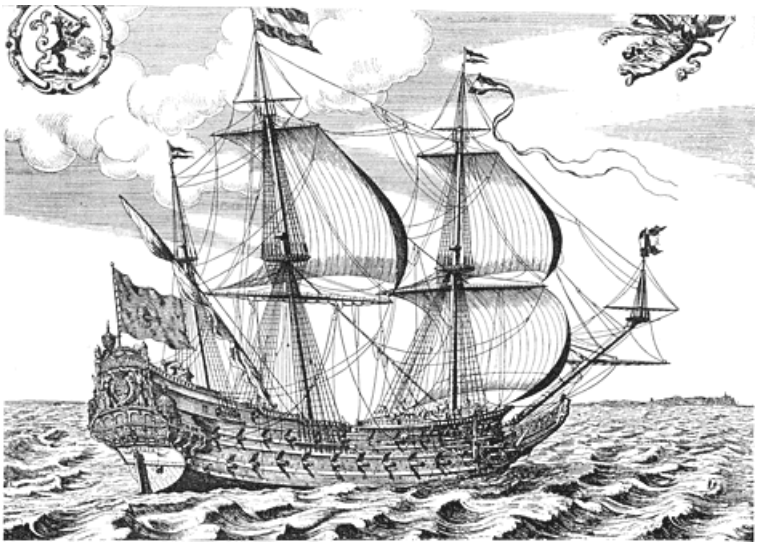

46. De ‘Aemilia’, het admiraalschip van Holland, naar een gravure van Willem v.d. Velde de Oude.

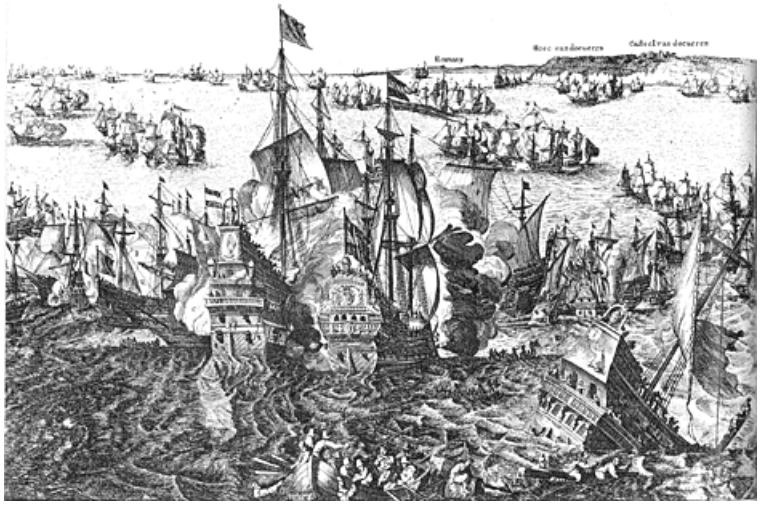

47. De slag bij Duins. In het midden het admiraalschip van Tromp, kenbaar aan de wimpel die onder de vlag wappert. Daarnaast het Portugese admiraalschip met een afbeelding van de H. Maagd in de top van de spiegel. Ook het ondergaande schip rechts op de voorgrond heeft een religieuse voorstelling op de achtersteven.

48. ‘Den Grooten Barbiers Winckel.’ Spotprent op de Spanjaarden na de slag bij Duins (Atlas van Stolk).

49. ‘Het droevich afscheit van Don de Calabassa uit Vlanderen na Spagnien.’ Spotprent op het verlies van Duinkerken door de Spanjaarden. Don de Calabassa, het deerlijk gehavende symbool van Spaanse zwier en trots (let op het houten been), moet op een ezel de terugtocht aanvaarden en zich daarbij de spot van Staatse matroos en Franse soldaat getroosten.

50. Kistje met het verdra van de Vrede van Munsten (Algemeen Rijksarchief, De Haag)

51. Het afleggen van de eed bij de Vrede van Munster, 15 mei 1648, naar een schilderij van Gerard Terborch (Rijksmuseum).

52. Pieter Cornelisz. Hooft. (gravure van R. Perzijn, naar een schilderij van J. Sandrart).

53. De Muiderkring, naar een schilderij van J.H. Isings.

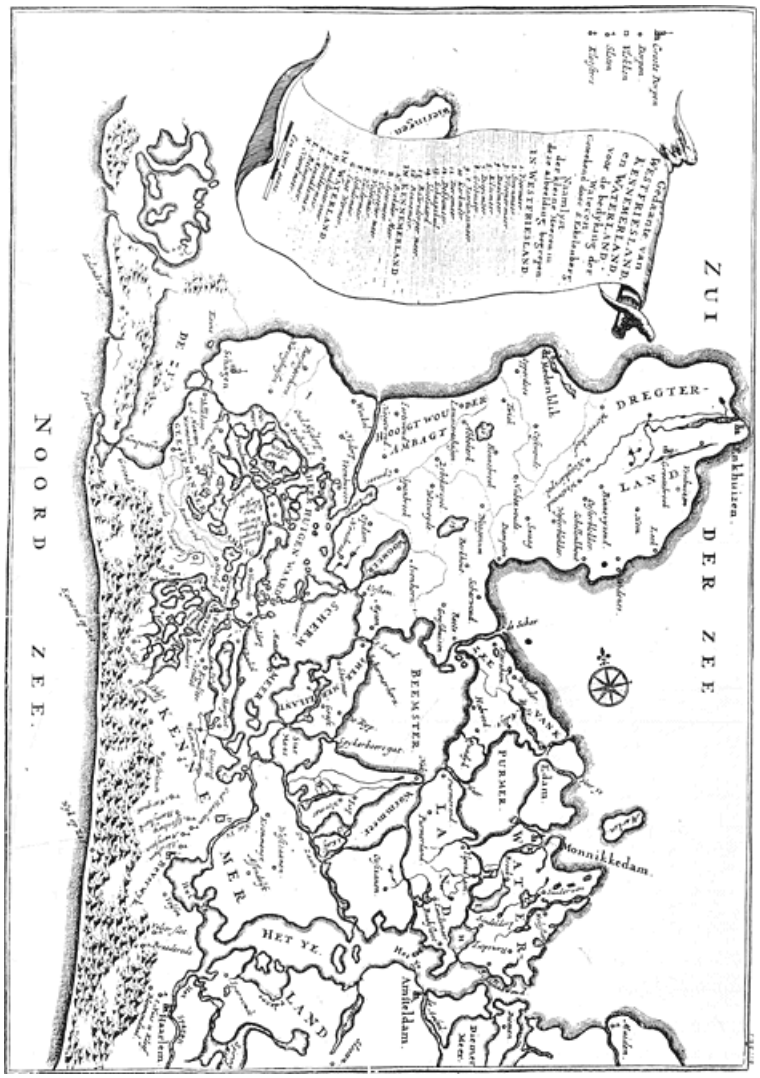

54. Noord-Holland zoals het was ‘voor de bedyking der wateren’.

55. ‘De Mallewagen, alias het valete der Bloemisten.’ In deze spotprent wordt kennelijk verband gezien tussen de tulpenhandel van 1637 en de eveneens door wind voortbewogen zeilwagen van Simon Stevin.

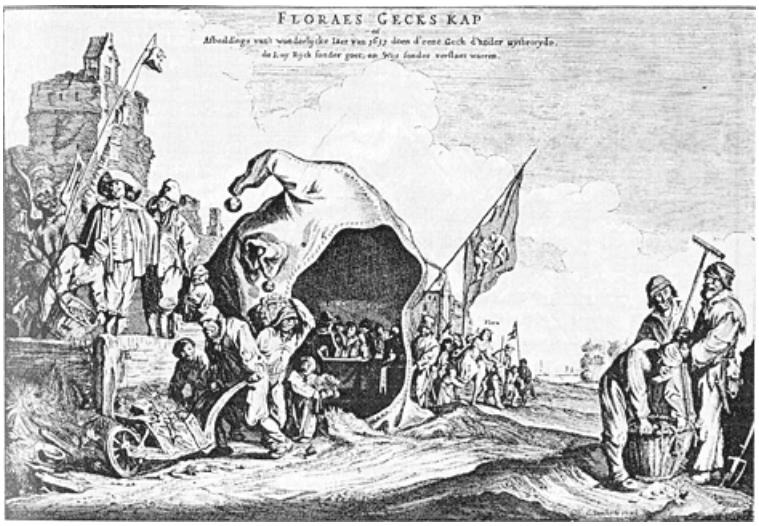

56. ‘Floraes Gecks-kap of Afbeeldinge van 't wonderlijcke Iaer van 1637 doen d'eene Geck d'ander uytbroeyde, de Luy Rijck sonder goet, en wijs sonder verstant waeren.’ Beide spotprenten op de windhandel bevinden zich in de collectie Atlas van Stolk te Rotterdam.

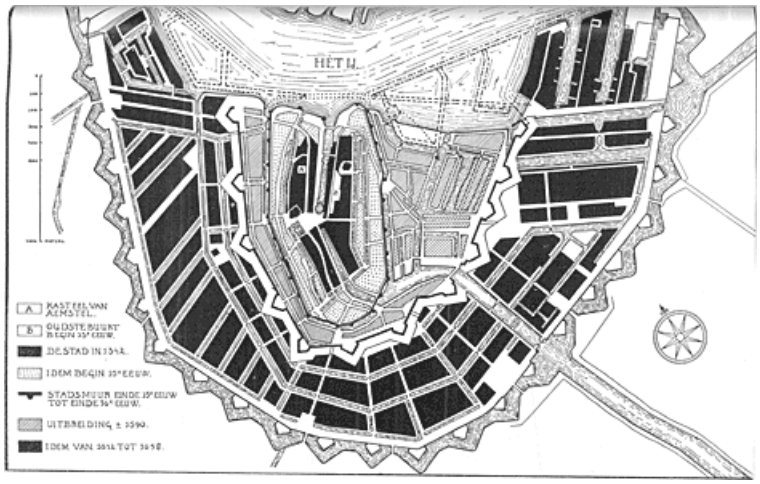

57. De ‘uitleg’ van Amsterdam in haar verschillende stadia.

Vroeger hadden in die Statenvergaderingen de prelaten een grote rol gespeeld, maar na de Hervorming hadden de predikanten slechts indirecte invloed op de gang van zaken, door hun preken, waarin zij heel duidelijk ook hun mening over politieke zaken zeiden.

De Staten van Friesland waren nog maar heel weinig een standenvergadering. Dat kon ook moeilijk anders, want in het heerloze Friesland had de adel zich weinig voorrechten kunnen verwerven. Beslissend was op het platteland nog altijd het grondbezit. Wie eigenaar was van een stemhebbende zathe, stemde mee bij de verkiezingen voor de verschillende bestuursfuncties. Tenzij de eigenaar 'Papist' was; dan sliep de stem. Zo werden de Staten van de drie goën. Oostergo, Westergo en de Wouden, gekozen door de grondbezitters. Het vierde lid bestond uit de vertegenwoordigers van de elf steden.

Voortdurend wordt er in dit gewest geklaagd over allerlei misbruiken in verband met de stemmingen. Want de aanzienlijke families zijn er steeds op uit, hun macht in dorp en grietenij te vergroten, en dat geeft aanleiding tot eindeloze knoeierijen met stemmen en tot het spelletje van elkaar de bal toewerpen.

Het dagelijks bestuur der provincie werd gevormd door de Stadhouder en de Gedeputeerde Staten. Dat Leeuwarden een residentiestad was, gaf aan de stad meer aanzien. Maar de macht van de Friese stadhouders was niet groot en zij leefden op bescheiden voet. Breder en sterker was hun positie in Duitsland, aan de Lahn in Nassau-Dietz, waar zij als vorsten regeerden.

Ameland.

En dan lag er ten Noorden van Friesland een eiland, met slechts enkele honderden bewoonde huizen, maar waar de walvisvangst een tijdlang grote welvaart bracht. Een eigen staat onder een eigen dynastie, de Cammingha's. Of het wel helemaal een zelfstandige staat was, stond te bezien. Holland beweerde, dat het bij dat gewest hoorde, maar kon dat niet bewijzen. De Brusselse regering was bereid, om de neutraliteit van Ameland in de Tachtigjarige Oorlog te erkennen, al kwam er in de praktijk weinig van terecht en in de Eerste Engelse Oorlog zonden die van Ameland twee gezanten, Lieuwe Pieters en Dirk Douwes, naar Cromwell, om hem uit te leggen, dat Ameland neutraal wenste te blijven. Zij werden door de Protector op hupse wijze ontvangen.

In 1704 werd de ‘vrije en soevereine heerlijkheid van Ameland’ voor 170.000 car. gld. verkocht aan de weduwe van Hendrik Casimir II, de moeder van Johan Willem Friso, en werd zo een bezit van het huis van Oranje-Nassau. Koningin Juliana heeft nog steeds de titel ‘Vrijvrouwe van Ameland’. De Roomsen genoten op dit eiland officieel godsdienstvrijheid, hun verleend door Pieter III van Camminga.

Stad en Lande.

In Friesland vier stemmen, drie van landelijke goën en één van de steden: dat kòn aanleiding geven tot staking van stemmen. Maar in Stad en Lande kon men er bijna op rekenen, dat staking van stemmen zou voorkomen. Twee ‘leden’ telde dit gewest, nl. de stad Groningen en de Ommelanden. Eeuwenlang had de stad getracht, het land te overheersen en te exploiteren. Toen in 1594 Stad en Lande tot één gewest werden verenigd, wist men vooruit, dat het moeilijk zou zijn, de twee oude rivalen tot samenwerking te brengen op voet van gelijkheid. De stadhouder, de ‘hoeder van de eendracht’, zoals een schrijver uit die tijd hem noemde, had dan ook een moeilijke taak. Hij moest al maar bemiddelen en arbitreren. En soms ging het helemaal niet. In 1600 werd de stad door de Staten-Generaal tot rede gebracht door dwangmaatregelen, waarover Willem Lodewijk aan zijn vader schreef: ‘De Heren Staten hebben besloten, een vaste schans voor de poorten te leggen en de stad zelf te openen. In mijn vorige brief heb ik er niet over geschreven, omdat de zaak twijfelachtig was en zeer tegen mijn gemoed, zodat ik altijd nog hoopte, dat zulk een harde artsenij, die met de vorm en aard dezer regering geheel in strijd is, niet nodig zou zijn. Ik heb U dit geschreven, opdat U niet in twijfel zoudt zijn, alsof ik daartoe geraden zou hebben; verre van daar, ik heb het lange tijd afgeraden en tegengehouden, maar de ongehoorzaamheid en verachting der justitie werd te groot.’ In 1607 zag de stadhouder evenwel zijn verzoeningspogingen bekroond met een goede uitslag, en kon de schans worden geslecht.

Het tegenwoordige wapen van de provincie Groningen is een combinatie van dat van de stad en dat van de Ommelanden. Het laatste bevat elf harten: de elf onderkwartieren van de drie kwartieren Hunsingo, Fivelgo en het Westerkwartier. De Staten van de ‘Ommelanden tussen de Eems en de Lauwers’ bestonden uit jonkheren, hovelingen, eigengeërfden en volmachten. De adel was lid van de Staten volgens eigen recht, maar ook iedere boer, die

een behuisde heerd had met minstens dertig grazen land, dat is met ongeveer 15 hectare, had het recht, in de Statenvergadering zitting te nemen en er te stemmen en zijn stem woog theoretisch even zwaar als die van de aanzienlijkste jonker. Was er in een dorp geen jonker of eigenerfde, dan kozen de dorpelingen een of twee volmachten, om hun dorp te vertegenwoordigen. Zo werd de Statenvergadering een talrijk gezelschap, waar het zaken doen niet gemakkelijk was. Als er gestemd moest worden, dan zei eerst een jonker uit Hunsingo, wat naar zijn mening de opinie was van zijn kwartier; bleek het, dat niet alle mannen uit Hunsingo ter Statenvergadering er mee instemden, dan ging het kwartier apart vergaderen, om zijn opinie nader te formuleren. En zo ging het ook met de beide andere kwartieren.

De bezitters van de heerden hadden ook het privilegie, dat ze ieder om de beurt een jaar het ambt van rechter bekleedden. Maar de grote heren kochten van hun armere buren de heerden mèt het rechtersambt en verkochten ze weer zònder dat recht, met het gevolg, dat de rechterstoelen op verschillende plaatsen niet meer wandelden, maar stonden. De jonker van het dorp was permanent rechter.

Niet het gehele platteland behoorde tot de Ommelanden. De Stad had het bestuur over het Goorecht en het Oldambt en kreeg er later Westerwolde nog bij. In deze gebieden heeft de Stad veel gedaan aan inpoldering en ontginning. Een reeks van kanalen werden gegraven en één er van, het Stadskanaal, bewaart in de naam de economische activiteit van de stad.

Drente.

Er is een reisjournaal bewaard uit 1691, over een tocht, die enige heren uit Holland maakten naar het Noorden. Hun beschrijving van de tocht door Drente maakt de indruk van een reis door een barre wildernis. Een eindeloze heide, met palen, op zulk een afstand van elkaar in de grond geslagen, dat men van de ene paal de andere kon zien. Zo moest men de weg vinden naar Beilen.

> ‘Dit is een redelijck groot dorp, doch na den aart des lants heel vuyl en morsich ... Wij quamen hier, den helen dach redelijcke exercitie gehad hebbende en niets genutticht, met seer goede appetijt, doch de overgroote morsicheyt deed ons alles degouteren, voornaamentlijck wanneer wij bevonden geen schoon water te becomen te sijn, behalven putwater, seer

drappich sijnde als comende uyt moerassige gronden. Wij verlieten daechs daer aen met het aencomen van den dach dese spelonk van desperatie en quamen over een heyde als voren over achten te Assen, de hooftplaets van dese doorluchtige provintie en vergaderinge van de Heren Staten, niet onvermaackelijck aen een kleyn bosje gelegen, andersins soude men het in Hollandt maer voor een gemeen dorp aengesien hebben. Hier lieten wij ons paerden wat peysteren, doch voor ons conde wij niet becomen als werm wittebroot, 't geen wel geweest soude hebben indien ons geen Hollandsche boter ontbroocken hadde en de lust enighsins gematicht hadt geweest als men dacht om het aengename water daar hetzelve mee moest gekneedt sijn; geen anderen dranck als inlandts bier te becomen sijnde gaven het selve aen de paerden en observeerde in ons regard de loffelijcke regels der maticheyt. Ick deed alle moeyte om enich fruyt, als appelen of peren, te becomen, doch te vergeefs, de Heren Staten waren cort vergaderd geweest en hadden alles geconsumeerd. Haer Ed. moeten mij vergeven dat so goeden patriot of onderdaen van Haer Ed. niet en was of hadt wel gewild dat zij een weynichje gebreck hadden geleden en voor ons wat overgelaten. Ick was sodanich gestoort dat ick haer vergaderplaets niet wilde gaen sien, voornamentlijck na de selve van buyten gesien te hebben, seer wel geleyckende na een loots van een timmerman, daer echter de architecture seer wel geproportioneerd na de schoonheyt van de provintie. Wij reden dan weder af omtrent thienen, al weder over heide als voren, doch hier en daer enige kleyne bosschagien, en quamen anderhalf uyr later in het dorp Vriese, ick geloof een van de vermaartste dorpen van dese wijtberoemde provintie, doch ick wilder niet in gehouden wesen, immers recontreerde menichte troepen genaturaliseerde inwoonders - alias verckens - daer onder weynich steyloren en of de Hollanders seggen dat dese van de quaatste slach niet sijn, so connen sij doch daer soo wel niet van oordeelen als die met deselve niet soo gemeen omgaen als men hier te landen doet, daer men moeyte heeft de menschen daer van te onderscheyden ...'

Het is geen wonder, dat dit land van staked plains en varkens, waarover de Hollanders op zulk een toon oordeelden, in de Republiek als niets werd geacht. Het werd dan ook nooit als een vol-

waardig lid van de Unie beschouwd. In de kosten van de staat betaalde het een klein aandeel, een gulden op elke honderd gulden, die de andere gewesten betaalden, maar afgevaardigden naar de Staten-Generaal zond het niet.

In het gebouw te Assen, dat het aanzien had van een timmerloods, vergaderden dus de Staten van het landschap Drente, zes leden van de ridderschap, bezitters van een havezathe, en twee afgevaardigden van ieder dingspil, eigenerfde boeren. De drost van Koevorden was voorzitter. Een lid der steden bestond dus in Drente niet. Het gehele bestuur berustte nog op een regeling uit de Middeleeuwen, van bisschop Frederik van Blankenheim. Het gehele leven had en hield nog lang daarna een zeer conservatieve trek. Nergens bleven de oude verhoudingen, ook in het dorpsleven, wat onderlinge hulp bij sterfgevallen enz. betreft, zo in ere als hier. En de zes dingspillen, het Zuiderveld, het Beiler dingspil, dat van Diever, van Rolde, het Noorderveld en Oostermoer, ze spelen nog een rol in de organisatie van de Drentse landbouw.

Overijsel.

Drente was een aaneengesloten gebied tussen zijn veenmoerassen, en de bevolking vormde een sterke eenheid. Overijsel was een samenvoeging van gebieden, die eigenlijk slechts gemeen hadden, dat ze vroeger aan de bisschop van Utrecht hadden behoord. Het Oosten kwam eerst laat bij de Unie: de laatste Spaanse weerstand werd in 1626 gebroken door de verovering van Oldenzaal. Maar daardoor zien we hier hetzelfde verschijnsel als in Brabant: verschuiving van de politieke grenzen heeft geen invloed meer op de godsdienst. De omstreken van Oldenzaal blijven Rooms-Katholiek.

Drie steden en drie drostambten, dat was de optelsom, die Overijsel tot resultaat had. De drie steden, Kampen, Zwolle en Deventer waren in vele opzichten elkaars concurrenten en vooral de verhouding tussen de beide eerste steden was vaak beslist vijandig. Alle drie hadden groot belang bij de scheepvaart op de IJsel, maar de verzanding van de riviermond bracht veel ellende mee. Het toen nog bewoonde eiland Schokland behoorde, wat het zuidelijk deel betreft, aan Overijsel. Dit deel heette Ens. Het overige deel, Emmeloord, hoorde bij Holland.

De drie drostambten, Salland, Twente en Vollenhove, hadden weinig met elkaar gemeen. Het Westen was het meest geciviliseerd en de verveningen waren er reeds in volle gang. Twente was

even achterlijk als Drente, maar miste bovendien de vrijheid en zelfstandigheid, waarin de Drentse boerenstand zich mocht verheugen. De Twentse boeren waren praktisch nog horig; zij werden tot herendiensten opgeroepen. Nergens geleken de toestanden in ons land meer op die in Duitsland dan in Twente. Langs de Vecht was een vrij druk scheepvaartverkeer naar Duitsland en Overijselse taalinvloeden zijn nog merkbaar in het Bentheimse. Langs die Vecht kwam menig koopman of gelukzoeker naar het Westen, en stak van Kampen over naar Amsterdam. Ongewild werd hij daar een geregeld type in het blijspel.....

Ter Statenvergadering van Overijssel verschenen 39 ridders en de afgevaardigden van de drie IJsselsteden. De gezamenlijke ridders hadden evenveel te vertellen als de drie steden, zodat dertien stemmen van ridders golden voor één stedenstem.

Gelderland.

Dit gewest, de naam wijst er op, ontstond aanvankelijk tussen Maas en Rijn ten Oosten van Venlo, waar nog het stadje Gelder ligt. Dit zuidelijke gebied was later een van de vier kwartieren, het Overkwartier, en het is Spaans gebleven. Er bleven dus drie kwartieren over, die van Arnhem, Zutphen en Nijmegen. Ze hadden een grote zelfstandigheid, ieder met een eigen landdag. Het oude hertogdom Gelre was dus tijdens de Republiek praktisch een bondgenootschap tussen drie kleinere gewesten. Het is nooit een sterke, innerlijke eenheid geweest, zoals Friesland of Zeeland.

In ieder van de drie kwartieren wogen op de landdag de steden en de ridderschap tegen elkaar op. Op het platteland was de adel oppermachtig en de boerenbevolking bleef er gedwee. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog had zij veel geleden van allerlei brandschatting.

In rang ging Gelderland voor al de andere gewesten, omdat het een hertogdom was geweest. Maar de adel en het stedelijk patriciaat waren te weinig vermogend, om het te kunnen stellen zonder de protectie van de stadhouder. Nergens in de Republiek was meer van toepassing de spreuk van Cats:

> Om der wille van de smeer
> Likt de kat de kandeleer.

Maar eenzijdig en onbillijk zou het zijn, het voor te stellen, alsof louter egoïsme de Gelderse adel er toe drong zich rond de stad-

houder te scharen. Deze adel heeft vele mannen voortgebracht, die in ridderlijke trouw, als moedige officieren, zich aan het vaderland hebben gewijd. Hier heeft een adel gewoond met een eigen traditie, en als voorbeeld mag het geslacht Van Limburg Stirum worden genoemd.

Onafhankelijke staatjes.

In het gebied van de grote rivieren, vooral waar Gelderland, Utrecht en Holland elkaar naderden, lagen verschillende gebieden, die niet tot een van de zeven gewesten behoorden. Soms vielen zij zelfs geheel buiten het grondgebied der Republiek. Zo was Culemborg een onafhankelijk graafschap onder het geslacht Van Pallandt. Floris I en Floris II van Pallandt zijn in de dagen van Maurits en Frederik Hendrik mannen geweest, die trouw de zaak van de vrijheid hebben voorgestaan, die zich bemind maakten in hun graafschap en die zich mannen van brede ontwikkeling toonden. Na de dood van Floris II in 1639 kwam Culemborg aan het geslacht Waldeck.

Oostelijk van Culemborg lag het graafschap Buren, een onafhankelijk graafschap, dat in 1558 door Philips Willem, de oudste zoon van prins Willem van Oranje, geërfd werd van zijn moeder, Anna van Buren, dochter van Maximiliaan van Egmond. Sedert was dit graafschap een bezitting van het huis van Oranje, en H.M. Koningin Wilhelmina voerde, als zij incognito reisde, nog steeds de titel van gravin van Buren. Vanouds behoorde bij het graafschap Buren ook het graafschap Leerdam, en het kwam op dezelfde wijze in het bezit der Oranje's.

In het Westen sloot zich bij Culemborg het onafhankelijke gebied van Vianen aan, een vrije heerlijkheid, onder de Brederode's. De plaats kreeg een eigenaardige vermaardheid, doordat zij een asyl werd voor bankroetiers en andere euveldaders, die in Holland de grond te warm onder de voeten werd. Culemborg deelde in die roem. In de Spaansche Brabander, het blijspel van G.A. Bredero, deelt de oplichter Jerolimo mede, dat hij ‘verrayst nô Kuylenburgh en Vyanen’. En daarmee is hij getekend.

Binnen het gebied van de tegenwoordige provincie Utrecht, maar niet tot dit oude gewest behorende, lag nog de baronie Ysselstein, die de Oranje's als een leen van Holland bezaten. Dan lag er aan de Maas, dicht bij Heusden, nog de kleine heerlijkheid Bokhoven, een bezitting van de bisschop van Luik. Het slot Loevestein stond rechtstreeks onder het bestuur van de Staten-Generaal.

Utrecht.

Eigenlijk weer een stad met ommelanden, in het Westen cultuurgrond, in het Oosten bos en heide. Toen was het oostelijk deel van het Sticht nog niet zo gezocht als een oord, waar men zijn buitenverblijf bij voorkeur vestigde. En deed men het al, dan het liefst aan een der weinige waterwegen, b.v. aan de Langbroeker Wetering. Veel meer kwam het toen in zwang, een buitenplaats te hebben aan de Vecht. Want de eigenaar moest het uit de stad in zijn eigen jacht kunnen bereiken. Zo rijden zich de landhuizen langzamerhand aaneen, met rondom tuinen, strak symmetrisch aangelegd, met iets van de stijve deftigheid van het Nederlands patriciaat. Later is alles opgeschoven naar het Oosten en ligt menig huis aan de Vecht verlaten.

> Maar vroeger, toen Hoogmogenden der Staten,
> Daar in den zomer poosden van 't bewind,
> En staat en krijg voor huis en vree vergaten,
> En kind'ren stoeiden over 't melkwit grint,
> Toen léefde 't Huis en de bevolkte stroom
> Wiegde de schepen, die blankzeilig gleden,
> Vredig van gang naar 't schatrijk Amsterdam.
> (Winkler Prins)

Overigens, de stad was in dit gewest in alle opzichten nummer één. Stad en steden vormden een der drie leden van de Statenvergadering, maar de steden betekenden daarbij weinig en de stad, Utrecht, vormde praktisch alléén het derde lid. Maar ook de beide overige leden waren sterk op die stad georiënteerd. Vóór de Reformatie telden de Staten van Utrecht drie leden, de kapittels, de ridderschap en de steden. De kapittels waren de vijf colleges van kanunniken, die de vijf kapittelkerken bestuurden. En tegelijk het enorme grondbezit van die kerken beheerden. Toen het Protestantisme zegevierde, bleven die kapittels als stichtingen bestaan, maar de leden waren nu Protestant. Zij bleven de landerijen beheren en allerlei inkomsten genieten. Het liefst waren zij ook het eerste lid van de Staten blijven vormen op de oude voet. Maar dat is hun op den duur niet gelukt. Het werd nu zo, dat uit hun midden een aantal werd gekozen, de geëligeerden. De voordracht werd opgemaakt door de burgemeesters en vroedschap van Utrecht, terwijl de ridderschap en de kleine steden daarna de keuze deden, die door de stadhouder moest worden bekrachtigd. Neemt men nu

daarbij in aanmerking, dat èn de geëligeerden èn de meeste leden van de ridderschap in Utrecht woonden, dan valt het te verstaan, dat alles draaide om de Stad.

Holland.

En nu het machtigste gewest. Het strekte zich uit van het Amelander Gat tot vlak bij Den Bosch. Eerst de drie eilanden: Terschelling, Vlieland en Texel; dan een eilandje, waarop Den Helder en Huisduinen lagen; vervolgens een smalle onbedijkte strook, met aan de oostzijde een breed en vrij diep water, dat zich uitstrekte tot Wieringen. Dan kwam het grote massieve stuk tot het IJ. Massief was het nog maar enkele jaren. Toen de Tachtigjarige Oorlog begon, was het van Alkmaar tot Zaandam een gaterig en rafelig stuk, vol meren en waterlopen, meest nog in open verbinding met de zee. Maar het Amsterdamse kapitaal nam in de zeventiende eeuw het initiatief tot een reeks droogmakerijen. De huizen zijn gebouwd ‘van kruidnagel en foelie en deze zware bomen en weiden op wild water gewonnen voor zakken peper en specerij. De Beemster is drooggelegd van de rijke winsten der Indiëvaart. Onder de grote heren, Dirck van Oss, Barthel Kromhout, Jan Pellicorne, Pieter Baves en anderen, die hun goed geld in de droogmakerij staken, waren er die Houtman's eerste schipvaart naar de Oost bekostigd hadden en wel bekwam het hun. En toen het land groen en rijk werd, bouwden de grote heren hier hun kastelen van boerderijen, waar ze zomers bij zich zelf te gast gingen op verse melk en brood, en een en ander meer, want zo waren ze: boeren en schippers, die een groter wereld hadden leren ploegen.’ (Werumeus Buning)

Zuidelijk van deze droogmakerijen, aan de Zaan, waar water en land overal in labiel evenwicht schenen te verkeren, groeide aan de walkant de industrie. Daar draaiden de houtzaagmolens, daar rezen de spiegels van de in aanbouw zijnde schepen tussen de houten huizen omhoog.

De rest van Holland lag bezuiden het IJ en het verlengstuk daarvan, het Wijker meer, dat grensde aan de geestgronden. Holland op zijn smalst verbond ten Noorden van Haarlem de beide delen van Holland.

Ten Oosten van Amsterdam lag over de Vecht het Gooi, toen nog grotendeels als een ongerept natuurreservaat met veel heide. De drost van Muiden was er baljuw. Beide ambten zijn bekleed

door de dichter P.C. Hooft, en hij heeft het Muider slot gemaakt tot een centrum van cultuur.

Te Muiden was de ware Helikon,
En Hooft Apol, op 't hoge Slot gezeten;
Daar paste hem der dichtren lauwerkroon.
Dien gulden tijd moet Holland nooit vergeten.
(Johannes Vollenhove)

In het hart van Holland huisde de grote waterwolf, het Haarlemmermeer. Eerst waren het drie meren, het Spieringmeer, het Haarlemmermeer en het Leidsche meer, maar ze groeiden aaneen tot één watervlakte, tot een wild water, dat al groter stukken uit de oevers vrat. Het dorpje Nieuwerkerk zag zijn huizen één voor één verdwijnen, in 1480 zonk de kerk weg en twee eeuwen later weer een andere kerk, die oostelijker was gebouwd. Omstreeks 1600 bezweek het dorp Rietwijk en ook de ambachten Borggravenveen en Vennep gingen verloren. Ieder jaar verdween er vijftien tot twintig hectare in de golven.

> ‘Alle die in deze Contreien van de Haarlemmermeer bekent zyn, ende zommige jaren daar van daen zyn geweest, en als dan daer na eens weder komen, zo zyn zy in haar zelven verwondert, en staan bykans of zy vreemt zyn, ende die plaatze noit gezien en hadden, door de groote verandering die daar degelyks geschiet.’

Zo schreef Leegwater in zijn Haarlemmermeerboek en hij voegt er aan toe, dat de secretaris van Sloten hem had verteld,

> ‘dat zijn Voor-ouders wisten te zeggen, dat daar nog een kerk, buiten deze weggesleten kerk van Rijk gestaan hadde, en dat men deze buitenste zuiderze Kerk niet langer van 't slyten van de Meer en konde houwen, zo rezolveerden de Boeren te zamen wederom de kerk die nu weggesleten is, Noort aan te landewaarts in te zetten, zo verre als men een wit Paart konde zien ofte beogen, ende meinden als dan dat zy nu altyd van 't Water van de Meer bevryt zouden wezen, het welk na datum van dien heel anders gebleken is, en te bezorgen staat, hoe langer hoe slimmer zal worden.’

Er was slechts één remedie:

Het water te malen uit de Meer,
Dan leid de Vyand heel ter neer.

Maar die indemping leek te groot. Het duurde tot 1767, voor er iets tot beteugeling van het gevaar werd gedaan. Toen werd er besloten tot de aanleg van een zware dijk, die Aalsmeer en andere dorpen moest beschermen. Voortaan werd de 12de maart, de dag van dit besluit, te Aalsmeer als een bid- en dankdag gevierd.

Ook meer naar het Zuiden maakte het water telkens veroveringen, daarbij door de mens geholpen. Telkens opnieuw trekken de boeren weg, omdat de ververs komen. Het waren armelijke bedrijfjes, die moesten wijken en dikwijls vonden de boertjes voor een deel hun bestaan in 'houten en takken', d.w.z. zij exploiteerden het vrij houtrijke veen, door de houtopstand tot brandhout te verwerken. Maar toen de ververs kwamen, en duizenden roeden veen tot turf verwerkten, veranderde het aspect van het landschap en werd het een gebied vol kleine en grote plassen en waterwilgen. Daartussen lagen vruchtbare polderlanden en streekdorpen, aaneengedrongen langs de polderdijken. Ook in de bloeitijd, in de gouden eeuw, had de Hollandse pachtboer een vrij pover bestaan. Toen de Beemster driehonderd jaar droog was, is er nog eens op gewezen, hoe de bevolking van deze droogmakerij eerst langzaam van karakter is veranderd; aanvankelijk zaten er op de plaatsen, waar nu een fier, zelfstandig boerengeslacht woont, niet anders dan arme ploeteraars, volkomen afhankelijk van de grote heren. Die laatsten hadden niet alleen economische macht. Als ambachtsheren hadden zij er ook verschillende publiekrechtelijke bevoegdheden en beschikten aan de gemeente ook wel een nieuwe predikant, als de oude vertrokken of versleten was. In de omstreken van Den Haag en Leiden en aan de Oude Rijn hadden zij hun buitenverblijven, en toen reeds was Boskoop een centrum van boomkwekerij, met deze landgoederen als een belangrijk afzetgebied; voor vruchtbomen, maar vooral ook voor 'vormbomen', in de gelijkenis van dieren gesnoeide buksbomen, vaak meer merkwaardig dan sierlijk.

De Zuidhollandse eilanden behoorden, op enkele gebieden na, nl. het eiland van Dordrecht, Strijen en Putten, geheel tot de heerlijkheid van Voorne, die nog altijd een eigen positie in het graafschap Holland bezat. De 'Staten van den Lande van Voorne' kwamen nog altijd in Brielle ter dagvaart bijeen.

Tenslotte behoorde tot Holland ook nog een uitgebreid gebied, dat nu tot Noord-Brabant behoort: Het Land van Altena en van Heusden en een strook langs Biesbosch en Hollandsch Diep, o.a. Klundert en Geertruidenberg. Het zijn nog de streken van

Noord-Brabant, waar het Protestantisme grote invloed heeft en hier en daar zelfs overheersend is. Grillig sprong de grens tussen Holland en Brabant over de Langstraat heen en weer: Kapelle, Sprang en Besoyen, Baardwijk en Vlijmen waren Hollands, Waalwijk, Drunen en Nieuwkuik Brabants.

De Hollandse steden.

Economisch, staatkundig en cultureel waren in Holland de steden van overheersende betekenis. In de Staten van dit gewest brachten achttien hun stem uit, zes grote en twaalf kleine, naar een vaste volgorde. Dordrecht had de voorrang als de oudste stad. De machtige kooplieden, die er ook politiek de toon aangaven, hadden vele relaties in het Rijn- en Maasgebied en importeerden hout en wijn. Het stapelrecht van de stad maakte, dat in wijde omtrek geen handel kon opkomen. Alles was aangewezen op de markt in deze rivierstad.

Evenals Dordrecht gaf ook Haarlem in de Statenvergadering vaak belangrijke en beslissende adviezen. De blekerijen en brouwerijen van deze stad dankten beide hun roem aan het heldere duinwater. De omstreken hadden hun bollenkwekerijen, en vooral Haarlem kon mee vertellen van de ‘op- en ondergang van Flora’ in 1636 en 1637, de ‘bollenrazernij’, een geweldige speculatie in bloembollen, waarvan de prijzen al hoger werden opgedreven, totdat opeens de prijzen naar beneden tuimelden. Velen, die voor duizenden guldens aan bollen in voorkoop hadden gekocht, konden ze niet betalen, toen de tijd van levering daar was, Procedures en faillissementen waren het gevolg. ‘Ook waren de meeste handelaars luiden geweest van klein vermogen, die door hoop op winst bekoord, hun gewoonlijk beroep verlaten hadden, om zonder geld van belang aan te leggen, spoedig rijk te worden: 't welk zo ver ging, dat er, in zekere stad in Holland, wel voor tien millioen guldens aan bloemen zouden verhandeld zijn.’

Op Haarlem volgde in rangorde Delft, de stad, van waaruit Prins Willem in de bangste jaren van de oorlog het verzet tegen Spanje had geleid en waar zich zijn graf bevindt. Delft was de stad van wereldberoemde plateelbakkerijen.

Veel belangrijker dan Delft was Leiden, snel gegroeid na het beleg, en in de tijd van Frederik Hendrik na Amsterdam de volkrijkste stad van Holland. Het dankte zijn bloei aan de draperie, de lakennijverheid. De strenge voorschriften van de Leidse over-

heid waarborgden de buitengewone kwaliteit van het Leidse produkt, maar de reglementering drukte tenslotte deze industrie bijkans dood. De fabrikant werd geleidelijk alleen koopman in laken en de fabrikatie had plaats in streken, waar de lonen lager waren en de voorschriften soepeler, in Brabant of in Aken. In Leiden werd het dan alleen maar geverfd, maar als Hollands laken kwam het niettemin in de handel.

In 1578 werd Amsterdam 'geus'. Nu de conscientie vrij is, zo getuigde een dichter, zal het hier goed wonen zijn. Nering en welvaart zouden nu hoog gaan rijzen. Deze verwachting is niet beschaamd. In de tijd van Karel V was de groei van Amsterdam al ingezet; de geuzen hadden de stad een tijdlang de verbinding met de zee afgesneden en daardoor de verdere ontwikkeling gestuit, maar na 1578 ging het snel. Men kan het merken aan het feit, dat de stad telkens wordt uitgelegd. De grootste uitbreiding begon in 1612 en bracht de oppervlakte der stad van 185 op 725 ha. Zij is het werk van Hendrick de Keyser; hij heeft van Amsterdam die prachtige grachtenstad gemaakt, waar de zolderschuit overal kon komen. Doodnuchter en praktisch, maar het werd meteen ongezocht een stad met wonderlijke schoonheid, waar de spiegels van de grachten alle gevels verdubbelen en alle wisselingen aan de wolkenluchten weerkaatsen.

De groei in oppervlakte weerspiegelt de groei in zielenaantal. Over nauwkeurige cijfers beschikken we niet, maar wel kunnen we zeggen, dat na 1578 de bevolking binnen twintig jaar meer dan verdubbelde en dat er in de volgende twintig jaar weer een verdubbeling plaatsgreep. Omstreeks 1600 woonden er 50.000 mensen, en in 1620 meer dan 100.000. Dr. Leonie van Nierop heeft de trouwregisters van Amsterdam van 1578 tot 1601 bestudeerd en al de bruidegoms uit die jaren statistisch bewerkt. Het blijkt, dat meer dan de helft van de bruidegoms elders is geboren. Ze komen uit Noord-Holland, Overijsel en Friesland, maar ook, en vooral na de val van Antwerpen, uit de Zuidelijke Nederlanden. Er zijn grote zakenlieden bij, die hun relaties meebrengen; de meesten zijn kleine luyden, die naar de grote metropool worden gelokt, omdat het gerucht gaat, dat men daar snel vooruit kan komen. Daarbij moet niet worden vergeten, dat Amsterdam niet alleen de erfgenaam van Antwerpen is, maar ook van Lissabon en dus de toegangspoort tot het bijna sprookjesachtige Indië. Dat de vrijheid van conscientie immigranten bracht, wordt het best geïllustreerd door de komst van de Portugese Joden. Zij hebben er krachtig

toe meegewerkt, dat Amsterdam een centrum werd van de geldhandel. Hun dankbaarheid voor de verworven vrijheid en veiligheid openbaarde zich dikwijls in grote aanhankelijkheid aan het Huis van Oranje. Onder de immigranten waren ook vele Duitsers, die aan de Kampersteiger arriveerden en de burgerij wel eens ergerden door hun opdringerig rumoer. Roemer Visscher dichtte er van:

> Hans is uyt Westfalen zijn vaer ontloopen,
> Over 't heck ghespronghen of deur ghecroopen.
> En hier roept en cryt hy om te worden verheven.
> Al de oude burghers zijn verraders of sot,
> Ick ben een goet oprecht patriot.....

Maar daar heeft Visscher geen fiducie in en hij zegt:

> Was het soo, hy had wel heym gebleven.....

Het type was vrij constant en toen Van Lennep in Ferdinand Huyck een cultuurbeeld gaf van de 18de eeuw, mocht de Weinstube er niet in ontbreken.

Dit groeiende Amsterdam verloor snel zijn Middeleeuws aspect. Slechts hier en daar scholen nog Middeleeuwse gevels; verreweg het meeste was nieuw. Machtig en nieuw was het grote monument van Amsterdamse grootheid en burgerfierheid, het stadhuis, waarvan Jacob van Campen in 1648 de bouw begon. 's Werelds achtste wonder ‘van zooveel steens omhoog, van zooveel houts van onder’ (de 13.569 heipalen, waarop het stadhuis is gebouwd). Jan Lievens, Govaert Flinck en Ferdinand Bol schilderden in de burgemeesterskamer voorstellingen, ontleend aan de geschiedenis van het oude Rome. En de machtige burgemeesters, die als regel de klassieken kenden, voelden zich thuis in die sfeer. Hun republikeinse opvatting zowel als hun stedelijk patriottisme maakten de vergelijking met het oude Rome gemakkelijk en vruchtbaar. Het waren machtige heren, de regerende burgemeesters van Amsterdam, niet alleen door de macht van hun stad, maar ook door de onaantastbaarheid van hun positie. De vier regerende burgemeesters werden immers gekozen uit en door de twaalf leden van de Oudraad, een college, waarin twaalf oud-burgemeesters zaten. Dat betekende praktisch, dat een kleine groep van ongeveer zestien personen, bij eventuele vacatures aangevuld uit de oud-schepenen, naar toerbeurt burgemeester was. Zij verschenen in de Statenvergadering van Holland, om er hun gezaghebbend woord te spreken; de vroedschap had

op de gang van zaken hoogstens een vertragende invloed; honderden ambten en postjes werden door de burgemeesters vergeven; de burgerij had niets te zeggen. Kritiek op het beleid van de heren werd slechts gehoord van de kansel en dikwijls was er dan ook een hooglopend conflict tussen de ‘heren’ en de predikanten. Nergens ontwikkelde zich zulk een stedelijk patriciaat als in Amsterdam. Deze patriciërs werden naar de ogen gezien, door dichters gevleid en door schilders gekonterfeit; soms ook schemert hier en daar iets door van tegenzin en vijandschap tegen deze machtigen, wier grootouders, naar men zeide, nog schippers of mulders waren geweest.

Maar oprecht was altijd weer de bewondering voor dit

> Averechte mastenwoudt,
> Wonderweelde van 'ons dagen,
> Veen vol steenen, sack vol gout ...

Het is de vernuftige Huygens, van wie de betiteling Averechte mastenwoudt is, vanwege de duizenden Noorse masten, die bij het bouwen der huizen eerst in de grond werden gedreven, om steun te zoeken in de zandbodem, die soms eerst op een diepte van veertig voeten werd bereikt onder lagen van klei, veen en derrie. En dezelfde dichter laat de stad aldus spreken:

> Swijmt, Vreemdelingh, en segt, Hoe komen all' de machten
> Van al dat machtigh is, besloten in uw' grachten?
> Hoe komt ghy, gulde Veen, aen 's Hemels overdaedt?
> Packhuis van Oost en West, heel Water en heel Straet,
> Tweemael-Venetien, waer's 't ende van uw' wallen?
> Segt meer, segt, Vreemdelingh, Segt liever niet met allen:
> Roemt Roomen, prijst Parijs, kraeyt Cairos heerlickheid;
> Die schricklixt van my swijght, heeft allerbest geseyt.....

De laatste regel betekent: wie het meest van streek, verbijsterd, geen woorden kan vinden om Amsterdam te prijzen, heeft de stad op de beste, welsprekendste manier geprezen. Latere dichters hebben met bewondering die tijd herdacht, en Albert Verwey zegt tot zijn geboortestad:

> De Dichtkunst zelf, in velen één, heeft trouw en eerlijk
> Uw schreden begeleid,
> Vond d' ene uw gracht en straat, een andre 't veld begeerlijk,
> Elks hart bleef u gewijd,

Omdat ge altoos het hart van 't land zijt, en de grootsten,
Zij die, nu lang geleên,
Uw taal, onze eigen taal, in eedler vormen bootsten
Dan vóór hem mooglijk scheen,
Hier woonden, tot uw eer zangen en liedren dichtten,
Voor Amstels burgerij
Een zaal van vreugden en een school van lering stichtten,
Nog niet geheel voorbij.....

Het valt buiten ons bestek, al de Hollandse steden één voor één de revue te laten passeren: Gouda, dat toen nog bij de zes grote steden van Holland werd gerekend, de stad die kon bogen op het 'glorieuze glas' van de St.-Jan; de steden van het Noorderkwartier, van welke Enkhuizen eens Amsterdam naar de kroon scheen te willen steken en waarvan Hoorn de hoofd- en marktplaats van West-Friesland bleef..... Rotterdam, dat nog bij de kleine steden werd gerekend, maar dat groeide en de rivierbocht ten Zuiden van de stad in een havencomplex herschiep, zoals Amsterdam zijn eilanden in het IJ had geplempt.

Het Binnenhof.

Het hart van het land was Amsterdam, aldus Albert Verwey, en niet ten onrechte. Maar in 1942 werd een Nederlands dichter gevankelijk door de bezetters door Den Haag gevoerd, en toen ze hem brachten over het Binnenhof, zag hij als in een visioen, wat zich op en om dat kleine plein in vroeger en later eeuwen had afgespeeld en hij dichtte zijn 'Hart van Holland'. Ook dat was niet ten onrechte. Want in Den Haag, het fraaiste dorp van Europa, vergaderden zowel de Staten van Holland als de Staten-Generaal. Aan de noordzijde van het Binnenhof was de zaal, waar de ridderschap en de steden van Holland bijeenkwamen. Gewichtig waren die bijeenkomsten dikwijls ook voor de buitenlandse politiek van de Republiek, en het was niet overdreven, dat een schilder het plafond van de zaal aldus beschilderde, dat de verschillende naties van Europa met belangstelling en zelfs met opdringerige nieuwsgierigheid toekeken.

Negentien stemmen werden er in deze Statenvergadering uitgebracht, één stem van de ridderschap en achttien van de stemhebbende steden. Dit is wel een duidelijk bewijs, hoe sterk het stedenelement in Holland overheerste.

Aan het benedeneinde van de tafel, waaraan de heren van de

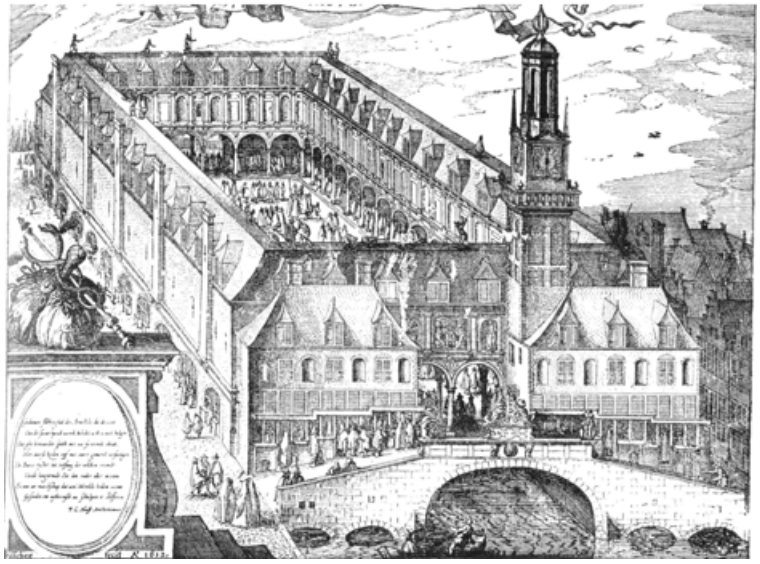

58. De eerste Koopmansbeurs op de Binnen-Amstel (het latere Rokin), gebouwd door Hendrik de Keyser in de jaren 1608-1611, gesloopt in 1838, Gravure van Claes Janszoon Visscher uit Guicciardini's ‘Beschryvingh van alle de Neder-landen’. De ode in de inzet luidt: ‘Godinnen slibberglad des Aemstels, die de voet / Van dit swaerlyvich werck belickt, wilt u niet belgen / Dat ghy benauwder speelt met uw swierende vloedt / Hier, daerse keelen vyf met cunst gemetst verswelgen, / De Burse ryster, tot ontfang der volcken vremdt / Vande langarmde Zee den vader aller meeren / En van uw maechschap, dat aen 'swerelds bodem swemt / Gesonden om uytheemsch uw schulpen te stofferen’. Het gedicht is getekend: P.C. Hooft, Amsterdammer.

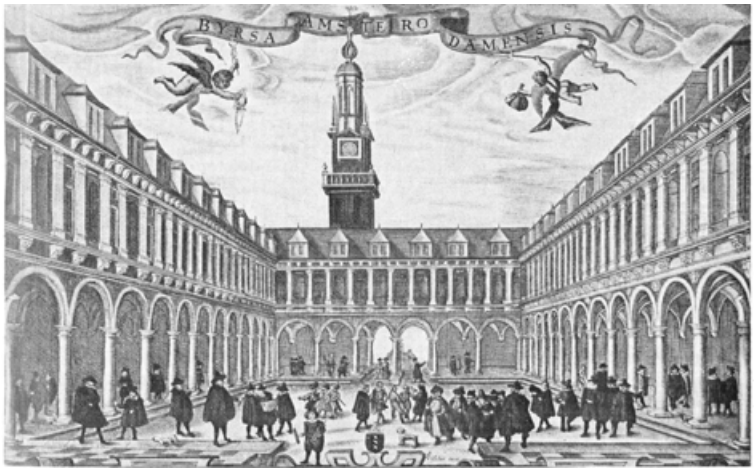

59. Interieur van de Koopmansbeurs te Amsterdam, naar een gravure uit Blaeu's ‘Stedenboek der Vereenigde Nederlanden’.

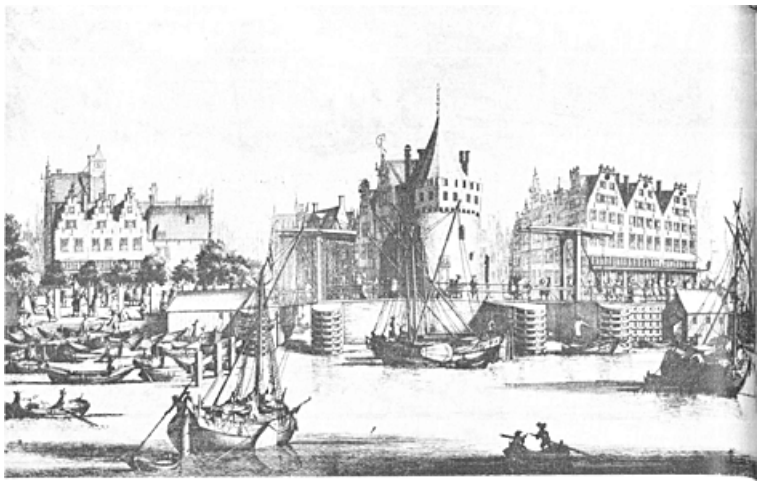

60. De Schreiershoek te Amsterdam, eertijds met houten brug, hier met de nieuwe stenen schutsluis of waterkering afgebeeld. De oude ronde toren, ‘Schreiershoek genaemt naer de Vrouwen, die schreiende hare mannen hier te scheep bragten, is mede een out overblyfsel van den ouden Ringmuur der Stadt’, aldus Abr. Rademaker. Deze gravure is ontleend aan de Atlas van Fouquet.

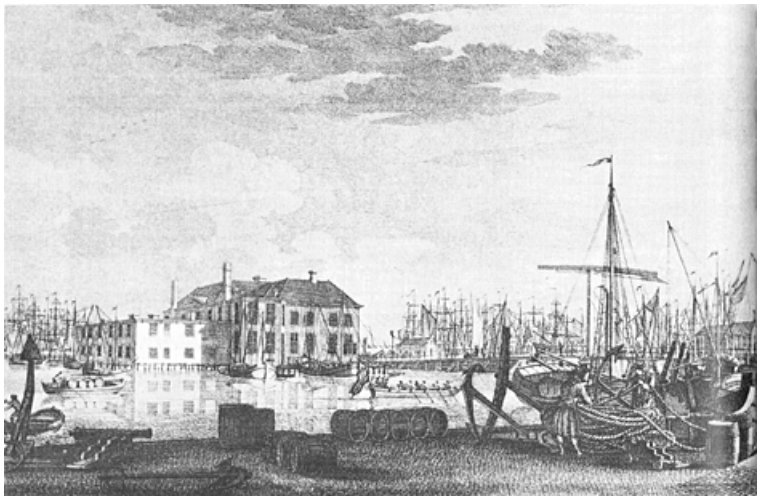

61. Gezicht op het IJ met de Nieuwe Stadsherberg, naar een gravure uit de Atlas van Fouquet.

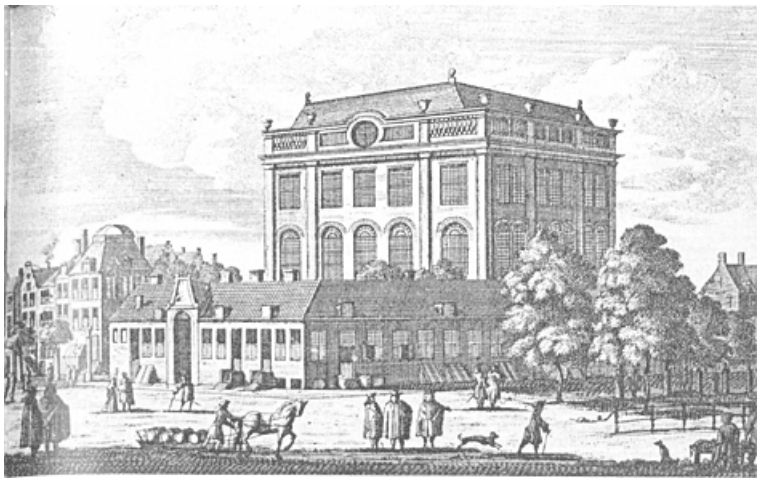

62. De Portugese synagoge aan de Jodenbreestraat te Amsterdam, naar een gravure van Petrus Schenk.

63. ‘Gezicht van de Hoogduitsche Jooden-Kerk, op de Houtmarkt te zien, tot Amsterdam.’ Gravure uit de Atlas van Fouquet.

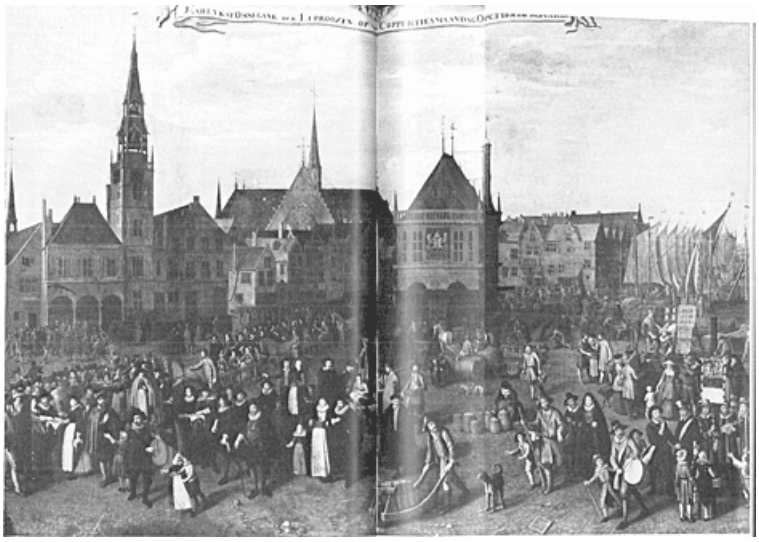

64. Omgang der leprozen op de Plaetse (Dam) te Amsterdam ter gelegenheid van de gildefeesten op Koppermaandag. Op de achtergrond van links naar rechts: het oude stadhuis, toen nog met spits en klokkespel, de Nieuwe Kerk, de oude Waag en het Damrak, waar schepen gemeerd liggen. Het schilderij is van Adr. van Nieuland en bevindt zich in het Amsterdams Historisch Museum in de voormalige St. Anthonispoort, thans bekend als de Waag, aan de Nieuwmarkt.

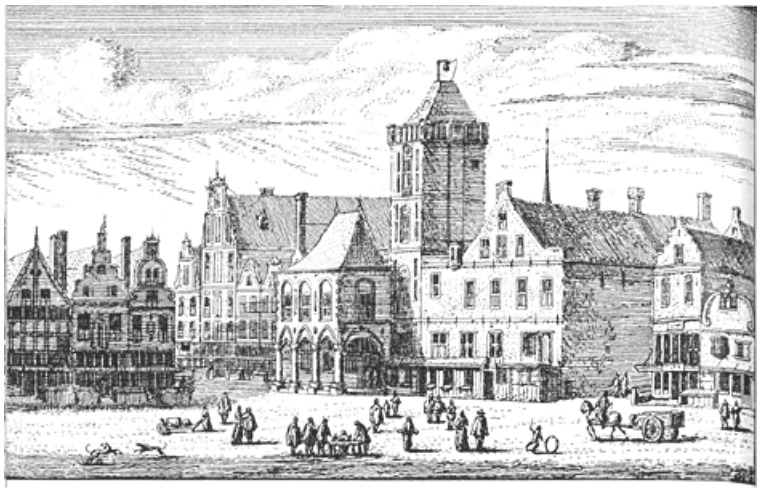

65. Het oude Stadhuis van Amsterdam, ziende van den Nieuwendyk naar de Kalverstraet in den jare 1640, waer van de Toren, die zich hier stomp vertoont, te voren sierlyk gebout en met Spits en Klokkespel verzien was, sedert om zyn zwakheit tot deze gedaente gebragt. Aldus Abraham Rademaker in zijn 'Kabinet van Nederlandsche Outheden en Gezichten', waaraan deze gravure is ontleend.

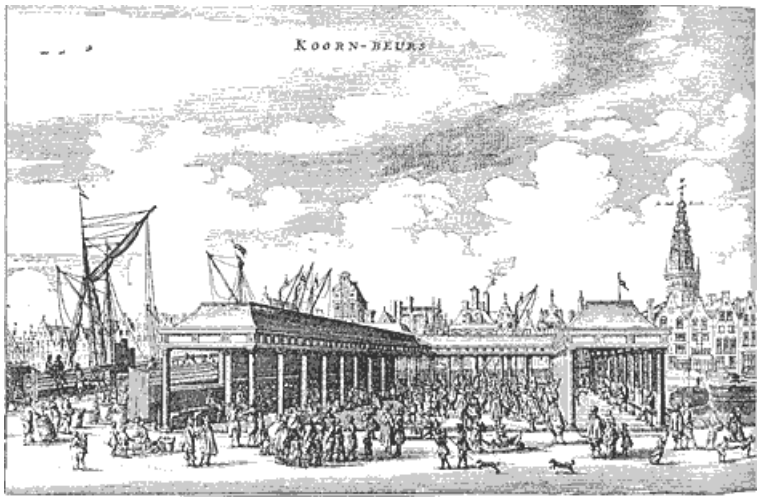

66. De Koornbeurs op het Damrak in 1664. Op de achtergrond de Oude Kerk.

67. De Dam met het nieuwe stadhuis in aanbouw (begonnen in 1648, het jaar van de Vrede), daarachter de Nieuwe Kerk, in het midden de Waag en rechts het Damrak met de Oude Kerk op de achtergrond. Naar een schilderij van Joh. Lingelbach (Amst. Hist. Museum).

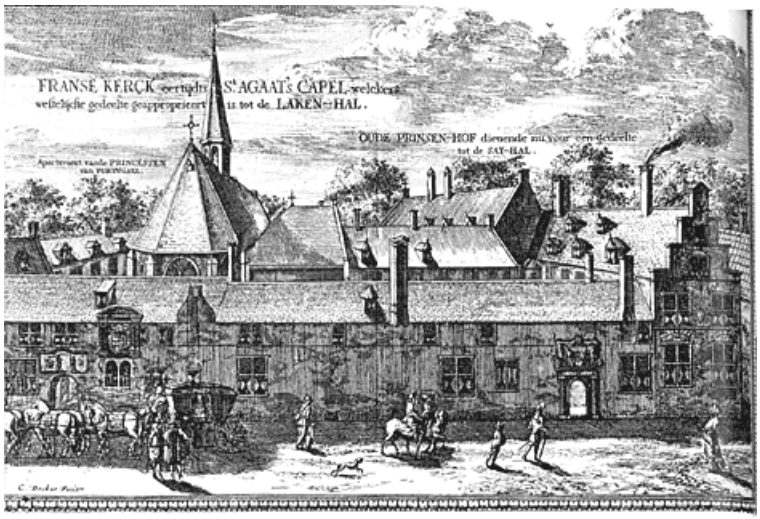

68. Het Princenhof te Delft, eertijds St. Aagtens-klooster, later residentie van Prins Villem I, en in de 17e eeuw gedeeltelijk ingericht voor de lakenindustrie. Gravure van C. Decker.

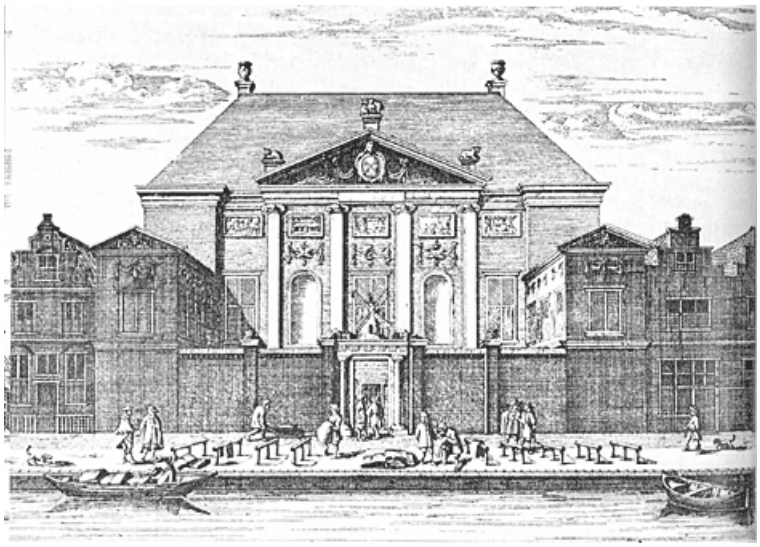

69. De Lakenhal te Leiden, gebouwd in 1640, naar een gravure van C. Hagen.

ridderschap hadden plaatsgenomen, zat de voornaamste dienaar van de Staten van Holland, de raadpensionaris. Hij was voorzitter van de vergadering. Niet alleen, dat hij de verschillende zaken aan de orde stelde, maar hij had bovendien de gewichtige taak, aan het einde der discussie, als alle afgevaardigden hun advies hadden uitgebracht, de conclusie van de besprekingen te formuleren. Dat was heel belangrijk. Want, als hij een bekwaam en tactisch man was, dan kon hij die conclusie zonder tegenspraak zo formuleren, dat zijn leiding er in sterke mate uit bleek. Elke dag toog de raadpensionaris bovendien met de Hollandse deputatie naar de vergadering van de Staten-Generaal aan de andere zijde van het Binnenhof, om er de opinie van zijn machtig gewest te vertolken. Geen wonder, dat meer dan eens deze dienaar van de Staten van Holland de eigenlijke leider was van de ganse Republiek.

Verschillende zaken, het dagelijks bestuur en de financiën betreffende, werden in Holland behartigd door de colleges van Gecommitteerde Raden. Er waren twee zulke colleges; het ene, dat in Den Haag vergaderde, had zeggenschap over verschillende zaken, die het gehele gewest betroffen; het andere, zetelend te Hoorn, en gevormd door afgevaardigden van de zeven steden van het Noorderkwartier, had alleen plaatselijke bevoegdheid.

Zeeland.

Niets dan twee stroken eilanden, aan weerszijden van de Schelde (d.i. de Ooster-Schelde; de Westerschelde heette toen nog Hont). En dan eilanden, zo in voortdurende strijd met de zee, dat de gedaante steeds veranderde. St.-Filipsland, dat in 1532 was ondergelopen, werd eerst een eeuw later, in 1645, gedeeltelijk weer drooggelegd. Ten Noordwesten van Goes lagen in 1648 drie eilanden, Wolfaartsdijk, Noord-Beveland en Orisant. Het laatste ging in 1658 verloren. Ten Oosten van Ierseke ging de bloeiende stad Roemerswaal verloren, eens de glorie van Zeeland, de stad, waar de Zeeuwse graven werden ingehuldigd. In 1632 werd de stad definitief verlaten en haar archief naar de rekenkamer van Zeeland overgebracht. Buitengewoon vruchtbaar was het land, door de zee geschonken en bedreigd. De Zeeuwse tarwe was beroemd, de schapen, die op de gorzen graasden, waren gezocht om de smaak van hun vlees, naar men zeide, een gevolg van de ziltige kruiden, die zij aten. Het zoute veen onder de klei buitendijks

werd uitgegraven (darrinc delven) en als brandstof gebruikt; tevens leverde het de grondstof voor de zoutwinning.

> ‘En dat vruchtbare land was bewoond door een slag van mensen, dat zich onderscheidde door kracht en volharding, en waar zich de meer zuidelijke voortvarendheid, die verwantschap met de Vlamingen verried, paarde aan de eigenschappen van het stoere Friese ras. Alles was er fors. Zelfs de paarden waren bekend om hun grootte en sterkte; 't waren de voorvaderen van dat reusachtige ras van trekpaarden, dat de vreemdeling in Engeland met verbazing aanschouwt.’
> (P.L. Muller)

In de Statenvergadering van Zeeland werden zeven stemmen uitgebracht, één van de ridderschap en zes van de stemhebbende steden: Middelburg, Vlissingen, Veere, Goes, Tholen en Zierikzee. De stem van de ridderschap werd uitgebracht door de Prins van Oranje als heer van St.-Maartensdijk en Scherpenisse; hij droeg de titel van Eerste Edele van Zeeland; bovendien stemde hij als markies van Vlissingen en Veere ook voor deze beide steden. Dat betekende, dat de Prins van Oranje beschikte over drie van de zeven stemmen ter Statenvergadering van Zeeland.

Staats-Vlaanderen.

Ten Zuiden van de Hont waren gedurende de Tachtigjarige Oorlog verschillende kleine vestingen veroverd. Zo kwam het, dat van dit oude Vlaamse land een deel tot het grondgebied van de Republiek behoorde. Een brokkelig gebied, voor een deel uit eilanden bestaande. Brokkelig ook, wat de bestuursorganisatie betreft. De Stad en het Vrije van Sluis, Hulst en het Hulster Ambacht en Sas van Gent werden bestuurd door baljuwen en schepenen, die door de Staten-Generaal werden benoemd, maar alles in overeenstemming met de oude rechten en costumen van die plaatsen. Axel, Terneuzen en Biervliet vormden het zgn. Commitimus, een gebied, dat door Gecommitteerde Raden van Zeeland werd geregeerd, zonder dat dit gewest er soevereiniteitsrechten kon doen gelden. In de moeilijke jaren van de oorlog had de Raad van State dit bestuur aan Zeeland tijdelijk opgedragen, en, zoals het zo vaak ging tijdens de Republiek, de tijdelijke regeling werd stilzwijgend definitief.

Staats-Brabant.

Reeds werd opgemerkt, dat het noordwestelijk deel van de tegenwoordige provincie Noord-Brabant vroeger bij Holland behoorde. Grote stukken in het Oosten van die provincie behoorden voor 1795 nimmer tot de Republiek, o.a. de heerlijkheden Ravenstein en Gemert en de baronie Boxmeer. De rest vormde geen bestuurseenheid. Het waren niet meer dan verschillende Brabantse gebieden, die alle twee dingen gemeen hadden, nl. dat zij onder de soevereiniteit van de Staten-Generaal stonden en dus door hun vertegenwoordigers werden geregeerd en dat zij altijd vergeefs trachtten als een afzonderlijk lid van de Unie te worden erkend. Zij waren grotendeels veroverd gebied en werden duurzaam als zodanig behandeld. Het gelukkigst waren die streken, die aan de Prins van Oranje behoorden: de baronie van Breda, de heerlijkheden Willemstad, Prinsenland en Zevenbergen, de baronie van Grave en het land van Kuyk. Maar andere streken, als Den Bosch en de Meierij, ondervonden de druk in zijn volle zwaarte. Zij werden in de volle zin des woords als wingewesten behandeld. Het gevolg was natuurlijk grote vijandschap jegens alles wat Hollands was. Eerst de regering van koning Willem II heeft in deze streken de stemming veranderd.

De druk was zwaar, als men let op de financiële lasten. Maar erger was het, dat de godsdienstige tegenstellingen er zo fel waren. Rooms was nog vaak synoniem met Spaansgezind. Daarom kon geen enkele Rooms-Katholiek als regeringspersoon worden aanvaard. Maar - in Staats-Vlaanderen gold diezelfde uitsluiting, en toch was daar voor de rest zo weinig onderscheid tussen Roomsen en Protestanten, wat hun vrijheden betreft, dat men praktisch van vrijheid van godsdienst kon spreken. In Staats-Brabant daarentegen werd de openlijke exercitie van de Paapse religie telkens belet en de St.-Jan, de trots van de Bosschenaar, werd van kruisen en beelden gezuiverd en aan de Protestanten gegeven.

In één gebied, dat tot Staats-Brabant werd gerekend, waren evenwel de beide godsdiensten volkomen gelijkgesteld, en wel in Maastricht. Deze sterke vesting aan de Maas was sedert 1632 een ver vooruitgeschoven post van het Nederlandse verdedigingsstelsel. Maar burgerlijk had zij twee heren: de Staten-Generaal en de prins-bisschop van Luik. Beide partijen hadden er hun eigen burgemeesters, hun eigen rechtbanken, hun eigen ambtenaren. Die door de Staten-Generaal werden benoemd, waren Protestant, die

door de prins-bisschop werden benoemd, Rooms-Katholiek. De burgers van Maastricht hadden praktisch maar met één van beide ‘regeringen’ te maken. Wie vanouds als Luiks onderdaan werd beschouwd, met de Luikse, en wie voor een Brabander gold, met die van de Staten-Generaal. Kinderen volgden de staat van hun moeder.

Het land van Overmaze.

En dan behoorde tot het grondgebied van de Republiek nog een reeks plaatsen in de omgeving van Maastricht, veroverd gebied, zo brokkelig van vorm, dat de omschrijving onmogelijk is. Alleen een kaartje kan er een voorstelling van geven. Het meest interessante gevolg van deze grillige grenzen is, dat er overal praktisch godsdienstvrijheid bestond. Hoe zou men er b.v. het bijwonen van de mis verbieden? De boeren behoefden maar een half uur verder te lopen, en ze waren op Spaans of Luiks gebied. Het is misschien wel daaraan te danken, dat, terwijl in Brabant lange tijd op godsdienstig gebied een verbeten stemming bleef, in de dorpen beneden Maastricht een gemoedelijke verdraagzaamheid heerste. Daar waren toch dorpen, waar het volgende tot voor korte tijd gewoonte was. Stierf er een Protestant, dan sprak de dominee in het sterfhuis een toepasselijk woord, terwijl de pastoor buiten wachtte. Samen gingen zij daarna voor de baar naar het kerkhof. Was er een van des pastoors parochianen gestorven, dan bewees de dominee op dezelfde wijze mee de laatste eer.

De Hoogmogenden.

Nu we de rondgang door de verschillende gewesten hebben volbracht, gaan we in gedachten nog eenmaal naar het Binnenhof. Aan de zuidzijde van dit plein vergaderden ruim twee eeuwen lang elke dag, behalve zondags, de Hoogmogende Heren Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden. De vergaderingen hebben niets van een parlementaire zitting in moderne zin. Het is eerder een ronde-tafelconferentie, die dagelijks wordt gehouden. Het presidium wisselt om de week; telkens krijgt een volgend gewest de beurt. Nadat de griffier het gebed heeft gelezen, stelt de voorzitter de zaken aan de orde. Ieder van de gewesten geeft zijn gevoelen, Gelderland het eerst. En dan trekt de president de conclusie, die door de griffier later in een juridisch correcte vorm wordt gegoten.

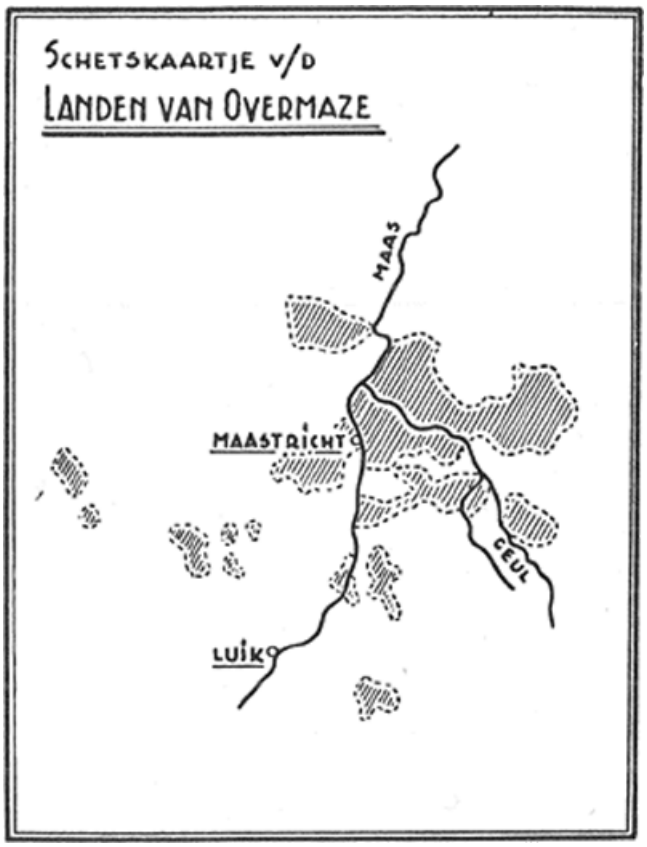

Tot zover kan alles vlot verlopen.

Maar zo gaat het niet altijd.

Want de afgevaardigden van een der gewesten kunnen zich herinneren, dat zij alleen mogen stemmen krachtens hun lastbrief en zij kunnen verklaren, omtrent het punt, dat aan de orde is, niet gelast te zijn. Dan kunnen zij er dus niets van zeggen, want zij zitten in de vergadering, om te spreken namens hun lastgevers. Nu kan het punt wel van het agendum worden afgevoerd, want voordat de afgevaardigden ruggespraak hebben gehouden met de Staten van hun gewest, kan men toch niet verder gaan.

Het kan ook zijn, dat alle zeven gewesten wel uitdrukkelijk last hebben gegeven aan hun afgevaardigden. Maar zie, het blijkt, dat die lastgevingen tegen elkaar indruisen. Dan mag in gewichtige zaken *geen overstemming* plaatshebben, d.w.z. dat de meerderheid haar wil niet mag opleggen aan de minderheid. Alleen een

besluit, dat met eenparigheid van stemmen wordt genomen, heeft in zulk een geval rechtskracht. Een andere regeling zou tekort doen aan de ‘zelfstandigheid’ der gewesten, die zich niet door hun ‘bondgenoten’ wilden laten overheersen.

In de eerste jaren van de strijd had de Raad van State grote invloed op de gang van zaken, maar na Leicester verminderde zijn aanzien sterk. Hij had later tot voornaamste taak het opmaken van de jaarlijkse Staat van Oorlog, dat is de begroting van de generaliteit. Daarbij werd tevens aangegeven, welk aandeel, welke quote, ieder gewest in de gemeenschappelijke lasten moest betalen. Alleen Holland en Zeeland betaalden geregeld op tijd, de anderen waren meest hopeloos ten achter. De quoten waren een gebrekkige weerspiegeling van de draagkracht der gewesten, want de percentages veranderden niet, al wijzigden de economische verhoudingen. Zo kwam het, dat Zeeland en Friesland in verhouding tot verschillende landprovincies veel te hoog waren aangeslagen. Holland betaalde gedurende heel het bestaan van de Republiek meer dan de helft van de lasten. De marinezaken werden behartigd door vijf admiraliteitscolleges te Amsterdam, Rotterdam, Middelburg, Hoorn en Harlingen. Het was moeilijk deze vijf colleges tot voldoende samenwerking te brengen. Trouwens, in heel de Unie was er veel wijsheid en geduld, en soms ook handigheid of bedreiging nodig, om de verschillende organen tot samenwerking te brengen. De decentralisatie bracht risico's mee. Zij is alleen te handhaven, als de zelfstandigheid haar tegenwicht vindt in een sterk verantwoordelijkheidsgevoel en een levend besef van saamhorigheid. En daarom was de vermaning uit de eerste tijd van de Tachtigjarige Oorlog altijd weer op haar plaats:

> U pijlen vast gebonden houdt.....

9. Geloof en bijgeloof

De Biëncorf.

In de nazomer van 1568, nadat Lodewijk van Nassau bij Jemmingen was verslagen, vertoefde Marnix van St.-Aldegonde als balling in Oost-Friesland en was er de gast van Unico Manningha, drost van Emden, op diens buitengoed Lütetzburg bij Norden. Daar schreef hij, volgens de overlevering in een priëel in een notenbosje, zijn strijdschrift tegen Rome: ‘Den Byencorf der H. Roomsche Kercke. Dit is een clare ende grondelicke Wtlegginghe des Sendbriefs Meester Gentiani Hervet, nu corts uutghegaan in Francoys ende in 't Duytsch: Gheschreven aen de afghedwaelde van het Christen Gheloove.’ Een jaar tevoren was te Antwerpen van de hand van Hervet een ‘Seyndbrief’ verschenen, waarin het Protestantisme werd bestreden en waarin de geleerden onder de Hervormden tot bestrijding van deze zendbrief werden uitgedaagd. Marnix aanvaardde door het schrijven van de ‘Biëncorf’ deze uitdaging. Maar hij deed het onder de schijn, de brief van Hervet breder te verklaren. Hij diende zich aan als een man uit de kring van de Leuvense geestelijken en geleerden, die bekend waren vanwege hun felle actie tegen de ketters. Daarom:

> Leser, leest dit met vlijt; hier sult ghy sien end' mercken
> De wijsheydt en 't verstand van de Lovensche Klercken.

Telkens redeneert Marnix, alsof hij op Rooms standpunt staat. Maar hij ontvouwt en propageert intussen zijn Calvinistische belijdenis en bestrijdt en bespot het pausdom. En hij doet het in de ruige volkstaal van die dagen, met plastische vergelijkingen en boertige wendingen. Over de kleding en gedragingen van de priester bij allerlei kerkelijke plechtigheden verwijst hij naar een boek van een zekere bisschop Durandus:

> ‘Daer verhaelt hij U seer lustich alle de redenen, waerom dat de Paep, als hij sijn personagie (= rol) wil gaen spelen, sich alsoo selsaem vermomt; waerom dat hij eerst een bagijne op 't hooft set, ende een lanck vrouwen hemde over sijnen rock aentrect, ende daerenboven noch een kasack sonder mouwen, daer hij door 't gaetken boven uytkijct, effen als een schildpadde uyt hare schelpe, oft een exter uyt hare gayole (= kooi); waerom dat hij met een coorde om het lijf

> ghebonden is, als een dief, die men ter galghen voert; waerom dat hij den lieden somwijlen den eers keert, somwijlen de borst, dat hij nu aen d' een zijde van de tafel, nu aen d'andere trippelt, alsof hij een katerbrande danssede; waerom dat hij somwijlen de keele opsteeckt, als een schouvagher sonder leeder, ende is terstond wederom soo stil, als ofter een muys in de craem laghe.'

Dit is alleen maar spot; maar soms komt zijn eigen belijdenis plotseling te voorschijn, zoals wanneer hij over de Mariaverering schrijft:

> 'Waer uyt men claerlijck ende ghenoegsaem mercken can, dat dese Liefvrouwe seer eergierich is, ende begeert voor de Coninginne der Hemelen aengesien ende aengeroepen te wesen, ende hebben het voordeel over alle Sancten ende Sanctinnen des Paradijs. Want sij is al van een anderen aert, dan de heylighe Maghet Maria, de Moeder Jesu Christi gheweest is, welcke sich bekende een arme dienaresse Gods te zijn, ende wees den ghenen, die eenich dincks behoevelijck waren, aen haren Sone Jesum Christum.'

Busken Huet is van oordeel, dat de Gereformeerden van die tijd zenuwen van ijzer en staal moesten hebben, om zulk een omvangrijk werk, 'vijfhonderd bladzijden theologischen schimp' te kunnen verteren. Bekend is zijn typering: 'De scherts van Marnix is de scherts van een haai. Zij laat twee rijen scherpgepunte tanden zien, en doet u geen oogenblik vergeten, dat haar binnenste een kelder is, waar de haat op fust ligt.' En nòg is een discussie over de betekenis van dit boek met een Rooms-Katholiek niet altijd mogelijk. Pater Van Mierlo S.J. meent, dat niemand dit boek bewonderen mag: 'Bewonderen kan ik niet, kan niemand, of het is perverse bewondering, de virtuositeit van de sluipmoordenaar, die met ongeëvenaarde behendigheid zijn dolk plant in het hart van zijn slachtoffer.'

Prof. Van Schelven, die een fijn boek over Marnix heeft geschreven, geeft een bezadigder oordeel. En hij laat ook beter het hoofddoel van de Biëncorf uitkomen: de propaganda van de Gereformeerde belijdenis. Zonder twijfel is de invloed van dit strijdschrift groot geweest. Het is tweeëntwintig maal herdrukt en bovendien verschenen er enige Duitse en een paar Engelse uitgaven.

Antipapisme.

De felheid van de Biëncorf staat helemaal niet op zichzelf. In de eerste jaren van de Tachtigjarige Oorlog hoort men telkens verwante klanken. Het zijn de jaren van de godsdienstoorlog, die volgden op de jaren van Alva's schrikbewind, waarvan Hooft later in zijn bondige stijl zou schrijven:

> ‘De galghen hingen gerist. De raaden, de staaken, de boomen aan de weeghen, stonden verlaaden met lijken, gewurght, onthalst, gebarnt. Elke dagh hadt sijn deerlijkheit, en 't bassen der bloedtklokke, dat met de doodt van vroumaagh den eene, van zwaagher oft vriendt den andere, in 't hart klonk. Aan 't bannen, aan 't verbeurtmaken der goederen, was geen eindt.’

Dat schrikbewind, zo beweerde men, was er niet op bevel van de koning, maar van de Paus. Van Alva heette het in een Geuzenlied:

> Hy heeft gheseyt dat hy hier quam,
> Van 's Coninks weghen het lant innam,
> Valschelijk heeft hy 't geloghen.
> *'s Paus beudel was hy*, met moede gram,
> 's Coninks landen bedroghen.

Vooral nadat in 1580 Rennenbergh op trouweloze wijze zijn jasje had gekeerd en daartoe vanuit Keulen was aangezet, kreeg de strijd tegen Spanje sterk het karakter van een godsdienstoorlog. ‘Na die tijd konde de Prince gene Papisten, hoe getrou zij schenen te wesen, meer vertrouwen. Hij hadde zóó vast op Rennenbergh betrout, dat het hem een droom docht te wesen, 't gene daer waerachtelijk geschied was.’ (Bor) Wat Oranje, en *ook Marnix*, zolang hadden nagejaagd, een samenwerken van Rooms en Protestant op de basis van vrijheid van godsdienst tegen het Spaanse geweld, werd toen niet meer mogelijk geacht. De openlijke uitoefening van de Roomse godsdienst werd verboden. De kerkelijke goederen werden in beslag genomen.

Vele Roomse kringen hebben lange tijd de zaak van de Republiek der Verenigde Nederlanden niet als de hunne willen beschouwen. Er was in dit opzicht veel gradatie. Het verst gingen zij, die met de officiële leider der Rooms-Katholieke Kerk in de Noordelijke Nederlanden, de apostolische vicaris Sasbout Vermeer, vooraan, onvermoeid er naar hebben gestreefd, Balthasar Gérards

opgenomen te krijgen onder de beati, of zo mogelijk zelfs onder de sancti van hun kerk en die deze moordenaar als een martelaar vereerden. Maar er waren ook, die de Prins waardeerden en zijn nazaten dienden. In het rampjaar 1672 kregen de invallen in Gelderland en Utrecht de medewerking van sommige Roomse burgers en boeren, maar de geloofsgenoten in Groningen hielpen krachtig mee, hun stad te verdedigen tegen de bisschop en hun houding vond bij de commandant Rabenhaupt bijzondere waardering. Maar zolang de Tachtigjarige Oorlog duurde, verplichte de Roomse geestelijkheid de leden harer kerk, trouw te blijven aan de koning van Spanje. Bij de aanvang van het Bestand trachtte Hugo de Groot van gezaghebbende Roomse zijde de uitspraak te verkrijgen, dat Rooms-Katholieken de regering der Republiek zouden mogen erkennen als hun wettige overheid. De vraag werd voorgelegd aan Jacobus Jansonius, toentertijd de beroemdste hoogleraar te Leuven en een theoloog van groot gezag. Hij antwoordde, dat de Katholiek verplicht is, het mogelijke te doen om de overweldigde staat voor zijn wettige heer te herwinnen, doch alleen in geval er kans bestaat dat een poging hiertoe slagen zal, daar hij anders, zonder voordeel voor zijn vorst, zichzelf in moeilijkheden zou brengen. In 1602 betuigde de apostolische vicaris aan de Paus, dat in de voornaamste steden der Republiek in daartoe aangewezen bedeplaatsen onafgebroken gebeden werd voor de Paus en voor de *Aartshertogen, Albertus en Isabella*. Dus voor de vijandelijke regering. De vicaris droeg de pastoors op, aan de parochianen te verbieden, hun geld te steken in handelsondernemingen op Indië, omdat daardoor Zijne Majesteit de Koning van Spanje werd benadeeld.

Plakkaten.

Dit moet men weten, om het karakter der tegen de Roomsgezinden uitgevaardigde plakkaten te verstaan. Aan hun gewetensvrijheid is nooit geraakt. Wie aan de oude kerk trouw bleef, het was bij iedereen bekend. Een inquisitie was er niet en niemand ondervond om zijn geloof enige vervolging. Dat is het grote verschil met wat onder de Habsburgers en in Italië gebeurde. Daar werden de ketters opgespoord en naar het schavot gebracht.

De plakkaten, door de regering der Republiek uitgevaardigd, verboden alleen godsdienstige *samenkomsten* der Rooms-Katholieken. Natuurlijk was dat voor hen hard genoeg. Het was veel

harder dan het voor de Protestant geweest zou zijn. De Rooms-Katholiek kan de priester niet missen; hij is hem als een middelaar tussen Christus en de gelovige. In ‘Den Spyeghel der Salicheyt van Elckerlijc’, een stuk uit de 16e eeuw, waarin de mens de weg der zaligheid werd gewezen, heet het:

> Die priester gaet boven alle dinghen:
> Si sijn, die ons die scriftuere leeren
> Ende den mensche van sonden keeren.
> God heeft hem meer machts ghegheven
> dan den ynghelen int eeuwich leven.

Die macht bestaat volgens de dichter daarin, dat hij met vijf woorden op het altaar Gods lichaam waarachtig vlees en bloed kan maken, zodat hij zijn Schepper tussen zijn handen houdt.

> Van al den sacramenten reene
> Draecht hi den slotel, al doer bereyt
> Tot des menschen salicheyt.

En daarom

> Och edel priester van groter waerden,
> Al custen wi u voetstappen, gi waret waert!
> Wie van sonden troost begaert,
> Die en connen vinden gheen toeverlaet
> Dan aen den priesterliken staet.

Dit is geen dichterlijke overdrijving, maar de consequente formulering van wat de R.K. Kerk over sacrament en priester belijdt. Daarom was het zulk een hard gelag voor de Rooms-Katholiek, dat de plakkaten het bedienen van de sacramenten verboden.

Scherpe taal.

Zulk een plakkaat begon met scherpe woorden, die het ergste deden verwachten. In deze trant:

> ‘De Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, Allen den genen die dese sullen sien ofte hooren lesen, Saluyt. Doen te weten, Alsoo niet tegenstaende Onse voorgaende Placaten, evenwel de schadelicke ende moordadige Secte van Iesuiten ende andere Priesters, Monicken ende gesegde Geestelicke of Religieuse Persoonen, vande Roomsche Religie sijnde, heur onderstaen binnen dese Landen te komen inde Steden

ende ten platten Lande, omme de goede Ingesetenen met heure valsche Leeringe tot Afgoderye ende afkeer van heure Wettige Overheyt te brengen, ende tot moorderye van Princen ende Potentaten, ende allerhande verraderye tegen deselve te instrueren.
Insonderheyt mede omme daer door 't gepretendeerde Oppergesach vanden Paus van Romen ende sijnen Aenhangh in 't Kerckelicke te bevorderen, ende de Gemeente in te planten, makende hier te Lande allerhande verboden Conventiculen, tot nadeel vanden Staet vanden Lande, Mitsgaders trachtende de Kinderen af te trecken van de gehoorsaemheyt van hare Ouders, ende de Vrouwen van hare schuldige plicht tot hare Mans, gelijck sulcx uyt verscheyden Acten is gebleken, daer tegens by ons ende de Heeren Staten vande particuliere Provincien respective, volgende het loffelijcke exempel van verscheyden Coningen ende Republijcken, diversche Placaten hier bevorens sijn gemaeckt geweest, die wy geensins mits dezen en derogeren (uytgesondert inde poincten, daer inne by desen anders wert gestatueert) maer omme de voorsz. boose ende schadelicke menschen te beter te weeren, genootsaeckt worden daer en boven tegen deselve noch nader te voorsien. SOO IST, dat wy', enz.

Dan volgen lange reeksen van verbodsbepalingen. En wat is de straf? Dat stond aldus beschreven:

'dat diegene die de Missen ofte Pausselicke Superstitien, Vermaninge ofte Voorlesinge sal hebben ghedaen, indien de selve is gekomen van buyten tot de Vereenigde Nederlanden, eeuwichlick sal worden gebannen, op Lijfstraffe, ende daer en boven gecondemneert in arbitrale Amende: Ende indien het is een Persoon, residerende in dese Landen, sal moeten vertrecken, sonder daer inne weder te mogen komen, op peyne van mede ten eeuwigen dagen uyt de voorsz. Landen openbaerlick gebannen te worden, op Lijfstraffe, ende dat hij boven dien van sijne Beneficie ofte Alimentatie (soo verre hij eenige heeft) sal worden ghepriveert, sonder oock dat de selve in eenige Steden ofte Plaetsen van dese Landen sal werden toeghelaten, geherberght, gehuyst, ofte gehooft, op verbeurte van hondert Guldens, tot laste van de gene die contrarie sal doen in 't Herbergen, Huysen oft Hoven voor de eerste reyse, voor de tweede reyse van twee hondert guldens en voor

> de derde reyse drie hondert guldens, ende Bannissement als vooren. Ende die gheene die hen op 't hooren van de voorsz. Missen, Pausselicke Superstitien, Vermaninge, Leeringe ofte Leesinge sullen present ghevonden hebben, ende daer by aen ofte over sullen sijn gheweest, sullen verbeuren hare beneficien ende Alimentatie, indien sy-luyden eenige trecken, ende noch vijf en twintich guldens 't elcker reyse, als syluyden sulcks hebben gedaen, 't sy of sy op 't feyt bevonden worden, of dat naemaels 't selve tot kennisse komt, ende ghelijcke pecuniele peynen van vijf-en-twintich guldens sullen verbeuren alle andere, die daer present sijn geweest, ende bovendien daer op bevonden sijnde, haer opperste Kleedt', enz.

Voor de leken was het dus een kwestie van geldboeten. Hoe inhaliger de schout - die een deel van de boeten kreeg! -, hoe scherper het toezicht. Maar dikwijls werd veel door de vingers gezien en in de regel troffen de Rooms-Katholieken met de schout een overeenkomst, waarbij zij voor een jaarlijks abonnement van verdere overlast bleven verschoond, mits zij in particuliere huizen, op pakhuiszolders enz. samenkwamen, zodat er geen openlijke 'aanstoot' werd gegeven. In Delft kostte het abonnement duizend gulden per jaar, wat voor een aantal van tweeduizend Rooms-Katholieken financieel geen zware last was. Maar onrecht bleef het, dat, ook nadat de oorlog met Spanje allang was beëindigd, de plakkaten gehandhaafd bleven en de Rooms-Katholieken politiek onmondig werden gehouden. En - wanneer het toezicht al te zeer verslapte, dan klaagden classes en synodi over 'paapsche stoutigheden' en vroegen aan de regering verscherping van het toezicht, alles op grond van art. 36 der Ned. Geloofsbelijdenis, waarin als het ambt der overheid wordt genoemd dat zij ook de hand heeft te houden aan de heilige kerkedienst, en 'te weren en uit te roeien alle afgoderijen en valse godsdienst, om het rijk des Antichrists te gronde te werpen', enz.

Verdraagzaamheid.

In het dagelijks leven was er tussen Hervormden en Roomsen dikwijls een vlotte omgang. Niet alleen Humanisten als Hooft gaven voorbeelden van verdraagzaamheid. De besliste Contra-Remonstrant Constantijn Huygens stond met staatslieden, kunstenaars en geleerden uit de Zuidelijke Nederlanden in levendig contact. Hij

bezorgde hun vrijgeleiden, om het Noorden te bezoeken, ook als zij priesters waren. En Rubens voelde zich, als hij het Noorden bezocht, daar volkomen thuis.

Tegen de superstitiën.

In de acta van classes en synodi komen voortdurend besluiten voor in verband met nog overgebleven 'superstitiën'. Er wordt niet alleen geklaagd, dat de Roomsen bij een bouwval van een kapel of bij een put 'bijgelovigheden' bedrijven, maar ook de eigen kerkleden hebben de oude zuurdesem niet uitgezuiverd. Hardnekkig en dikwijls vruchteloos was de strijd der kerken tegen de lijkpredikatiën. Telkens werd er weer een predikant vermaand, omdat hij zulk een preek had gehouden. Het bracht hem soms in een moeilijk parket. Want de ambachtsheren, die ook in de kerk ten plattelande vaak oppermachtig waren, wilden het zo, dat bij de begrafenis van hun dode in de kerk een plechtige lofrede werd gehouden. Ook het luiden der klokken gaf aanleiding tot veel discussie, want ook daar liep superstitie onder. Velen meenden, dat in de kerk tijdens de godsdienstoefeningen ook het orgel behoorde te zwijgen. De dichter Constantijn Huygens heeft het gebruik van het orgel bij de eredienst verdedigd.

De wederopluiking.

Door niemand minder dan Fruin is de 'wederopluiking van het Katholicisme' in de Noordelijke Nederlanden beschreven. Het is voor de missionarissen een harde strijd geweest. Zij moesten hun werk doen, terwijl de overheid argwanend toekeek en soms met harde hand ingreep. Zij moesten ook vechten, vooral in het begin, tegen desorganisatie en onverschilligheid. Menige parochie was feitelijk verwoest door een onwaardige pastoor, onkuis van levenswandel, hebzuchtig en dom. 'Gods barmhartigheid en Papen-gierigheid en heeft geen einde' was een spreekwoord, blijkens een aantekening van de apostolische vicaris Vermeer. De gevallen zijn zo kras en zo menigvuldig, dat we aan antipapistische laster zouden geloven, als het niet gerapporteerd stond in de visitatierapporten van ernstige en ijverige Rooms-Katholieke geestelijken als Lindanus en Sonnius.

Nadat het concilie van Trente de Roomse leer scherp had geformuleerd, het gezag van de Paus had versterkt, de tucht onder de geestelijkheid had verscherpt, begon ook het tegenoffensief van Ro-

me in de Nederlanden. Vooral de Jezuïeten, die bij de regering het ergst verdacht waren, hebben met fanatieke ijver onder de moeilijkste omstandigheden hun geloof verbreid en de vervallen gemeenten weer opgebouwd. Van een der zonen van Loyola, Henricus de Vrede, die in de Ommelanden werkte, vonden wij aangetekend: ‘vermomd als ketellapper zwierf hij de dorpen der Marne (ten O. van de Lauwerszee) rond, in het gure jaargetijde wadend door sneeuw en slijk, langs ongebaanbare wegen. Na een zesjarige dienstijver werd hij aangetast door de pest, die hem ten grave sleepte. Op een eenzaam boerenerf onder Holwinde lag hij stervend neer in een kalverhok, in tegenwoordigheid van een jonge dokter en een meisje, die hem schuw, als van verre, van het nodige voorzagen. Nu hief hij zijn ogen ten hemel, dan riep hij de moeder Gods en de beschermengelen aan, eindelijk greep hij het crucifix, drukte hartstochtelijke kussen op de heilige wonden en blies de laatste adem uit. Hij werd ter zelfder plaatse heimelijk begraven, gehuld in zijn priesterlijk gewaad.’

Menno's volk.

In onze tijd wonen er ongeveer 60.000 Doopsgezinden in ons land. Vroeger was hun aantal, procentsgewijze, veel groter. In de moeilijkste jaren van de opstand, toen de Hervormde Kerk op vele plaatsen nog niet georganiseerd of weer gedesorganiseerd was, hebben Doopsgezinde lekepredikers, die het land doortrokken, overal de leer en praktijk van Menno verspreid. De bekende oudste, Leenert Bouwens, heeft duizenden personen als volwassenen opnieuw gedoopt. De Doopsgezinden hadden hun eigen Bijbel, de Biestkenbijbel. Zij waren onvermoeid in het redetwisten, tegelijk vaak mystiek van aanleg. In hun gemeenten handhaafden zij een strenge tucht. Vooral de Vlaamse Doopsgezinden waren rigoreus; de Waterlandse waren veel rekkelijker en de Friese Doopsgezinden stonden tussen beide groepen in.

De overheid wist niet recht, welke houding zij jegens ‘Menno's volk’ moest aannemen. Marnix van St.-Aldegonde stond op het standpunt, dat het Rooms-Katholicisme moest worden getolereerd, maar dat zulk een tolerantie ten opzichte van de Doopsgezinden niet paste. Hun opvattingen achtte hij ondermijnend voor de religie, de staat en de maatschappij. Maar Prins Willem wilde hen als goede burgers behandeld zien. In 1596 werd te Leeuwarden onder leiding van door de Staten benoemde voorzitters een twistgesprek

gehouden tussen de Gereformeerde predikant Acronius en de Doopsgezinde voorganger Pieter van Keulen. Na een reeks debatten, drie maanden lang, beslisten de Staten van Friesland, dat de Doopsgezinde leraar ‘op elk punt volkomen en getrouwelijk met bewijzen uit Gods Woord verslagen en neergelegd was’.

In de 17de eeuw werden de verhoudingen beter. Het ontging de mensen niet, dat de Doopsgezinden in stille, ernstige bescheidenheid hun weg gingen en in het zakenleven zeer betrouwbaar waren. Bovendien, in het moeilijke jaar 1672 toonden de Mennonieten, al mochten zij de wapenen niet dragen, zich zeer meelevend en actief bij de verdediging van ons vaderland. In het Noorden kregen zij toen vrijheid van godsdienst. Maar hun kerkgebouwen moesten het aanzien van gewone huizen hebben en mochten niet aan de grote weg staan. Nog herinnert hier en daar de naam Vermaningssteeg aan de plaats van de ‘vermaning’, het bedehuis van de Doopsgezinden.

De Luthersen.

In de tijd van Karel V was een tijdlang de invloed van Luther tamelijk groot. Anna Bijns van Antwerpen schreef haar felle refreinen tegen Luther's doctrijne. Maar toen het Calvinisme in deze landen zegevierde, bleef de Lutherse aanhang praktisch beperkt tot de immigranten uit Lutherse landen. De meeste Lutherse gemeenten waren arm en zwak en werden gesteund door de sterke, rijke moedergemeente te Amsterdam. Ook thans woont nog 1/3 der Nederlandse Luthersen in de hoofdstad.

De Remonstranten.

Na de Dordtse Synode zijn de Remonstranten slechts korte tijd bemoeilijkt. In de dagen van Frederik Hendrik hadden zij praktisch godsdienstvrijheid en in 1630 hielden zij hun eerste algemene vergadering. In 1643 stichtte hun Broederschap een eigen seminarie tot opleiding van predikanten te Amsterdam.

Een aantal Remonstranten is in 1621 uitgeweken naar Sleeswijk-Holstein. Hertog Frederik III van Gottorp gaf hun vergunning, aan het riviertje de Treene een stad te stichten. De stad werd gebouwd naar Hollandse trant. Nog is het marktplein, omlijst door trapgevels, een typisch Hollands pleintje; nog herinneren straatnamen, al zijn ze verbasterd, aan Amsterdam (de Voorburgwal werd Fürstenburgwal); nog is er een Remonstrantse gemeente en tot de

oorlog van 1940 stond er een predikant uit Nederland, die in deze kleine kring tegenover het Nationaal-Socialisme Christelijke. Nederlandse tradities levendig hield.

De bevoorrechte kerk.

In de officiële staatsstukken uit de tijd der Republiek is telkens sprake van de 'ware Christelijke religie'. De overheid achtte het haar taak, te beslissen, welke kerk de ware was. Die ware kerk werd officieel erkend; de overige kerken slechts getolereerd. Dr. A. Kuyper Jr., die overigens gaarne de lof der Dordtse vaderen bezingt, zegt het even kras als juist, dat de concessies van de Dordtse Synode aan de overheid de herinnering aan die roemruchte vergadering een bittere bijsmaak geven en een donkere schaduw werpen over veel voortreffelijks. Deze binding van de kerk aan de voorschriften der overheid was niet alleen het werk van 'libertijnse' regenten, maar ook van overtuigde Contra-Remonstranten als Willem Lodewijk. De kerken van Stad en Lande kregen een kerkenorde, 'gepubliceert ter ordonnantie des Welgeboren Graven und Heeren Wilhelm Ludwich, Graven van Nassau etc. unde de Gedeputeerde Staten der Stad und Ommelanden'. Motto: 2 Kron. 19:8 en 9. Geen wonder! Uitentreuren werd aan de overheden door de predikers voorgehouden, dat zij zich hadden te richten naar het voorbeeld der theocratische koningen van Israël. De keurvorsten van de Palts, die de Gereformeerde Kerk tot een staatsinstelling maakten, werden door Dathenus vergeleken met koning Josia. De kerkenorde van Stad en Lande bepaalde, dat de gemeenten, 'wier paap sich niet wilde laten reformeeren', een predikant mochten beroepen. Deden zij het niet, dan zouden Gedeputeerde Staten op verzoek van de classis haar een predikant zenden. De kerkvisitatie zou plaats hebben door twee predikanten, een ouderling 'ende een vroom lidmaat van de overheid'. Toen onderscheiden predikanten vanwege de synode onderhanden werden genomen over hun uitspattingen, moesten zij beterschap beloven met het volgende formulier:

> 'Ich N.N. belove S. Gräffliche Genade ende den EE. Gedeputeerde Staten der Stadt en Lande van Gröningen, dat ick mi van drünckenschap ende ander feilen, daarvan ick in desen Synode vörmahnet, wachten ende my nimmer mehr darmede besmithen will.'

Ook financieel waren de kerken geheel van de staat afhankelijk.

De goederen, waaruit de Roomse kerken en geestelijken werden onderhouden, werden in beslag genomen. Een deel van die goederen werd bestemd voor de Protestantse eredienst en de predikantstraktementen. Maar wat het laatste betreft, beschouwde de staat zich als de eigenlijke bezitter der goederen en behield zich het recht voor, die goederen te verkopen en op andere wijze in het onderhoud der predikanten te voorzien.

De jonkers.

Kleine despoten zijn dikwijls lastiger dan grote. Echt geringeloord zijn de predikanten door dorpsgrootheden, ambachtsheren en jonkers. Dr. Wumkes verhaalt in zijn dissertatie over De Gereformeerde Kerk in de Ommelanden tussen Eems en Lauwers (1595- 1796) merkwaardige staaltjes. De Ripperda's te Farmsum hadden zich het recht aangematigd, de kerkeraadsleden te kiezen, en toen de predikant, gesteund door de classis, zich daartegen verzette, hielden zij zijn traktement in. Van een compromis wilden zij niet weten en zij rustten niet, alvorens de predikant Farmsum had verlaten. In 1728 werden enige predikanten in de classis Loppersum vermaand, omdat zij ‘zich bezwaard voelden een behoorlijk kerkenraat aan te stellen, wijl hunne respective heer of mevrouw ter plaatse zulks onaangenaam was’. Deze vrees voor de dorpspotentaten noemde de classis ‘verkeerde lafhartigheid’ en ‘laagheid van geest’.

‘Ds. Bolhart te Midwolde en de Leek (1668-'73) bad des zondags in het nagebed te kort en te koel voor de adellijke familie op de Nienoord, althans naar het oordeel van de baron. Ook moet hij eens hebben gezegd, “dat hy geen slaaf wilde syn van d' Heer van Nyenoordt”. Dit had deze gevolgen, dat zijn Edelheid hem niet langer als predikant van Midwolde begeerde, maar de voorkeur gaf aan Ds. Knijphuizen te Lettelbert. Toen de classis aan deze ongehoorde wens niet voldeed, vond Bolhart drie zondagen de kerk van Midwolde gesloten, “soodat hy genoodsaeckt is geweest onder d' blauwe hemel voor syn gemeynte te predicken”; ja, de wedman verbood hem, er ooit weer op te treden. Hoewel de classis daartegen krachtig protesteerde, wist de baron met behulp van Gedeputeerde Staten zijn doel te bereiken, zodat Bolhart gedwongen werd een andere standplaats te zoeken.’ (Wumkes)

De predikanten.

In een brief aan de Heren XVII schreef Jan Pieterszoon Coen, dat het noodzakelijk was, goede predikanten naar Indië te zenden, ‘die cloeck, verstandigh, nederich ende vreedsamich van geeste sijn, gelijck eener dienaer Godts betaempt, ende niet alsulcke plompe onbesnedene idioten, gelijck hier veele voorlesers sijn; noch oock geleerde lyeden van opgeblasen ende onvreedtsamen quaden ghemoet, gelijck men alhier eenighe siet, welck niet dan quaet ende groote onruste veroorsaekt’. In deze felle woorden van Coen komt ook even uit de tegenstelling tussen ‘idioten’ en geleerden. Met dit eerste woord moet men even oppassen. In het Griekse N.T. komt het o.a. in Hand. 4:13 voor ter aanduiding van ongestudeerde mensen. En zo werd het in de 16e en 17e eeuw ook nog dikwijls gebruikt. In 1599 werd een kerkelijke bepaling gemaakt: ‘sullende hiernaemaels geene idioten tot het ministerie (predikambt) toegelaten worden, tenzij dan dat sij sonderling expert ende van Godt begaeft sijn.’ Deze ‘idioten’, handwerkslieden, die gingen prediken, hebben dikwijls veel en zegenrijk werk verricht, maar terecht begreep de kerk, dat een wetenschappelijke opleiding voor een goede prediking van belang was. De stichting der universiteiten bedoelde dan ook in de eerste plaats de vorming van wel onderlegde predikanten. In hun studententijd bezochten zij verschillende universiteiten, raakten zo in de geleerde wereld van West-Europa thuis, en konden overal met hun Latijn terecht. Johannes Bogerman, wiens studie door de Staten van Friesland werd bekostigd, studeerde eerst drie jaren te Franeker, en bezocht daarna de universiteiten te Heidelberg, Genève, Zürich, Lausanne, Oxford en Cambridge. Sibrandus Lubbertus, die in 1585 hoogleraar in de theologie te Franeker werd, had gestudeerd in Wittenberg, Genève, Heidelberg, Neustadt en Marburg.

Deze predikanten liepen wel eens gevaar, te veel van hun geleerdheid op de kansel te brengen. Zij maakten deftige, geleerde en lange preken. De zandloper op de preekstoel moest hen waarschuwen, dat de tijd verliep, en soms zelfs zetten boetebepalingen kracht bij aan die waarschuwingen.

Maar dat neemt niet weg, dat zij goed onderlegde mannen waren en geleidelijk ook zorgden voor een behoorlijk onderlegde gemeente. De Synode van Dordrecht had bepaald, ‘dat men op de Sondage, des namiddaeghs, altijt catechetische predikatien sal doen in dewelcke de Heydelberghsche Catechismus na die ordre verclaert

worde.....'. Natuurlijk was het afwachten, of de gemeente daar de vrije zondagmiddag voor over zou hebben. De strenge, puriteinse zondagsviering was toen nog onbekend. Maar de dominees moesten volhouden, 'al ist dat de Predicanten in 't eerste voor weinige toehoorders, ja maar alleene voor hare familien souden moeten predicken'. Busken Huet maakt daarbij de eigenaardige aantekening: 'De synode, zelve eene theologische club, doet in alle steden en dorpen des lands, overal waar zich gereformeerde kerken bevinden, clubvergaderingen uit den grond schieten. Het zou onnatuurlijk zijn geweest, zoo de Nederlanders op die wijze niet een godgeleerd volk geworden waren.'

In een vloeiend één-rijm heeft de predikant-dichter Revius de predikant zijn taak voorgehouden:

Zult ghy wesen Predikant,
Wacht uw beurt van hooger hand,
Zet laetdunken aan een kant,
Biddet God gedurig, want
Hy moet kweeken wat ghy plant;
Voor de waerheit houdet stand,
Waerheit is een edel pand.
Strenget vast der liefde band,
Liefde toch de kroone spant.
Ziet ghy een geveinsden kwant,
Dreigt hem met der Hellen brand.
Die in openbare schand
Leven, uit de kudde bant!
Van den wolf aengerand,
Toont hem dapper uwen tand!
Volget niet des werelds trant,
Of ghy wordet overmand.
Bouwet nimmer op het sand,
Maar op Kristus die u zand[1)],
Weest, zoo doende, predikant.

Uit de deftige burgerstand gaven zich echter slechts weinigen voor dit wondere ambt. En menig regent sprak smalend of uit de hoogte over de predikanten. Een oud-burgemeester van Haarlem, Van der Laen, zeide: Meestal sijn sij gesproten uittet schuim ende gespuis van het gemeene, onbesnoeide en onwetende volck;. Min-

1) Oude verleden tijd van het werkwoord zenden.

der onvriendelijk zegt Artsema: ‘Men siet dat niet als de geringhste en armste studeren om predikant te worden. Een geleert en welspreeckend predikant is wat geacht om syne personeele gaven. Maar aan de ordre in het generael wat werter gedefereert?’ Om te bevorderen, dat jongelieden uit onbemiddelde kringen theologie zouden gaan studeren, werd in 1592 te Leiden het Collegium Theologicum geopend, waar op 's lands kosten behoeftige theologanten werden geherbergd en opgevoed. Het was meer dan een hospitium: de jongelieden kregen er leiding bij de studie, en er werd streng op gelet, hoe zij zich gedroegen. De Staten van Friesland gaven beurzen uit voor studenten in de theologie, een tijdlang zelfs een honderdtal.

Het traktement van de predikant was niet van dien aard, dat zijn aanzien er door werd verhoogd. Dikwijls moest hij omzien naar bijverdiensten. Sommigen kwakzalverden, anderen hielden commensaals. Het kwam voor, dat een predikant brandewijn stookte en verkocht. De vrouw van ds. Rosaeus dreef een bierbrouwerij en de echtgenote van ds. Schuylius van Den Bosch ging met de mand bij haar klanten rond. Op het platteland was de weeme, de pastorie, meteen een boerderij. Vooral de predikantsweduwen en -wezen werden dikwijls slecht verzorgd. Omstreeks 1640 had iedere predikantsweduwe in Stad en Lande een pensioen, dat varieerde tussen 20 en 35 gulden per jaar. In 1654 kenden de Staten van dit gewest aan iedere predikantsweduwe een pensioen toe van 125 gld. per jaar, en de acta der synode roemen dit besluit als ‘een weldaet, voor dewelcke Godt Almachtigh grootelix moet gepresen sijn’.

De eenvoudige afkomst en de betrekkelijke armoede van de predikanten had dikwijls ten gevolge, dat zij zich sterk verbonden bleven voelen met het gewone volk. Dat volk beschouwde en eerde hen dikwijls als hun leidslieden, en het bemoedigde menigeen, dat in de preek ook de rijken en machtigen niet werden gespaard. De predikanten en de schrijvers van de blauwboekjes waren dikwijls de tolken van de volksopinie en het volksgeweten.

Superstitiën.

Het zwakke punt in het optreden der gestudeerde predikanten is hun houding tegenover de ‘tooverije’. Zij verfoeiden dit bedrijf. Niet voor niets werd het Avondmaal ontzegd ‘aan allen, die vee of mensen zegenen, mitsgaders die aan zulke zegeningen geloof

hechten'. Maar zij geloofden stellig, dat de toverij bestond. Allerlei 'Roomse superstitie' in verband met wijwater e.d. werd bestreden. Maar wanneer iemand beweerde, dat het allemaal inbeelding was en bedrog, kreeg hij de wind van voren. Vader Brakel, wiens 'Redelijke Godsdienst' tientallen jaren het handboek der geloofsleer was, schreef: 'Wie niet aan het bestaan van toverij en tovenaars gelooft, is zelf waarlijk betoverd van de duivel.' Gelukkig kwam het hoe langer hoe minder voor, naarmate het licht des Evangelies doordrong:

Waerom toont de tooverye
Die vervloeckte sotternye
In die plaetsen min geweld
Daer de godsdienst is hersteld?
Is 't omdat de droes de klaerheyd
Der van nieus hervormde waerheyd
Vlied, en een' soo stercken dag
In syn oog niet velen mag?
Of sou 't wesen omdat Roomen
By syn bygeloof en droomen
Geen geringe winsten doet
En derhalven in 't gemoed
Van de letterlooze leeken
Niet als droomen poogt te queken,
Om syn droom- en leugenleer
Bet te houden in haer eer?
Ja, dat is 't, van daer sal 't komen,
Dat men in dat mistig Roomen
Dus van tooveressen hoort
Dus uytsinnig pijnt en moord.
(Jeremias de Decker)

Maar al kwam de toverij allengs minder voor, ze wàs er, en men had er zich voor in acht te nemen. Maar als het er was, dan was het ook de taak van kerk en overheid, tegen deze goddeloosheden op te treden.

Heksenprocessen.

En zo heeft ons Iand ook na de Reformatie zijn heksenprocessen gehad.
Maar een omvang als in Duitsland, Denemarken en Engeland

hebben ze niet gehad. Toen in 1593 het Hof van Holland aan de professoren in de medicijnen en filosofie te Leiden advies vroeg inzake het godsoordeel van de koudwaterproef, luidde het antwoord zeer nuchter. Die proef bestond daarin, dat een vrouw, die van hekserij werd verdacht, slechts in een linnen hemd gekleed, de handen en voeten aan elkaar gebonden, in het water werd geworpen. Dreef zij, dat was het bewijs van hekserij geleverd. Maar de Leidse hoogleraren waren van oordeel, dat zulke vrouwen vaak wijde, 'spongieuse' longen hadden, die overvloedig met lucht gevuld waren. Door de houding en het inhouden van de adem werden ze nog wijder en dat deed het lichaam drijven.

Het gruwelproces te Utrecht.

Een vreselijke historie heeft zich afgespeeld in 1595 in Utrecht. Daar werd een Folkert Dirxen uit de buurt van Amersfoort, op het getuigenis van zijn eigen kinderen van 16, 14 en 13 jaar, tweemaal gepijnigd, en daarna in het water geworpen, waarop hij somwijlen dreef, en daarna zonk. Na nieuwe pijnigingen bekende hij, dat hij door de duivel soms in een wolf was veranderd en dan de schapen doodbeet.

Het vonnis over dit ongelukkige gezin luidde:

> 'Folkert Dirxen, geëxecuteerd met den vyere.
> Hessel Folkerts (deszelven zoon), oud omtrent 14 jaren, insight genomen hebbende op syne jonkheid, is gecondemneerd, dat hy gevangen gebracht sal worden ter plaatse daar Hendrikje Folkers en Marye Barten met vyere gestraft sullen worden; hetwelke gedaan synde, dat hy gevangene daar na strengelyk gegeesseld sal worden, sulx dat bloed daarna volge, en 't selve gedaan, gevankelijk gesteld sal worden in Fiole op den huyse van Hasenberg; ende aldaer blyven, ten tyd en wyle anders by den Hove geordineerd sal werden.
> Hendrikje Folkerts dochter, oud 17 jaren, geëxecuteerd met den vyere.
> Dirk Folkerts (oud acht jaren) deselfde sententie als syn broeder Hessel voorschreven.
> Gysbert Folkerts (zijn ouderdom is niet aangetekend) deselfde sententie als Hessel en Dirk syne broeders.'

Terzelfder tijd werden Antoni Balk, oud omtrent 28 jaren, en zijn vrouw Marye Barten geëxecuteerd met den vyere.

Dit monsterproces is uitvoerig beschreven door Simon van Leeuwen in zijn Batavia Illustrata. De schrijver Hogewerf werkte het verslag uit tot een novelle onder de titel De Heksenhamer. Dit was oorspronkelijk de titel van een handboek voor heksenprocessen, geschreven door twee pauselijke inquisiteurs, Institores en Sprenger; een boek, dat 22 maal werd herdrukt. De beide inquisiteurs zijn ook de mannen, die de pauselijke bul Summis desiderantes affectibus wisten uitgevaardigd te krijgen (1484), waarin Innocentius VIII sprak van mannen en vrouwen in Duitsland, die vleselijke gemeenschap met de duivel hadden, en door tovermiddelen met behulp van de duivel, de kinderen bij hun geboorte, de jongen der dieren, de vruchten der aarde, de druiven der wijnbergen, het ooft der bomen, ja mensen, huisdieren, wijnbergen, boomgaarden, weiden, korenvelden, granen en andere voortbrengselen te gronde richten, verstikken en vernietigen.

Oudewater.

Het enige godsoordeel, dat in ons land in stand bleef, was de heksenwaag te Oudewater. Het werd gaandeweg in de praktijk een barmhartig instituut. Velen, die verdacht werden van toverij en al de schanden daarvan droegen, telkens weer gemolesteerd werden of gemeden, gingen naar het kleine stadje en verzochten, gewogen te mogen worden. Bleek het bij die weging, dat het gewicht ‘accordeerde met de natuurlijke proportie des lichaams’, dan kregen zij een certificaat, dat als een bewijs van onschuld diende. Zelfs uit Duitsland kwamen er verdachten, om zich te laten wegen.

De torture.

Het verschrikkelijke in de heksenprocessen was, dat de verdachten door vreselijke pijnigingen tot bekentenis van allerlei toverstukken werden gebracht, en - tot het noemen van medeplichtigen, die op hun beurt weer op de pijnbank werden gelegd. En juist tegen deze tortuur rees in de Nederlanden menig protest. Johan van Heemskerck, die in zijn Batavische Arkadia het een ‘glibberig’ ding noemde, op een bekentenis, door pijniging verkregen, iemand te veroordelen, oordeelde, dat de vermeende kollen en tovenaars zichzelven iets inbeeldden, dat niet bestond, en 't ingebeelde voor waar bekennende, op die bekentenis ten vure gebracht werden. ‘En dat het slimste is, op haer beschuldighen, van dese of die hier of daer gesien, en dit of dat mede gedaen te hebben, en

daer op te sterven, wierden vele onschuldige en onnoosele menschen, jammerlijck aan haer eynd geholpen, so dat de staecken met honderden roockten, van den brand dergener, die menigmael veel vromer en deugdelijcker waeren dan de geene diese dus deden verbranden.'

De Betoverde Weereld.

Een krachtige bestrijding van het geloof aan heksen en toverij leverde de Amsterdamse predikant Balthasar Bekker in zijn boek 'De Betoverde Weereld, synde een grondig ondersoek van 't gemeen gevoelen aengaende de Geesten, derselver Aart en Vermogen, Bewind en Bedryf: als ook 't gene de Menschen door derselver kraght en gemeenschap doen'.

> Godvruchtigheid, in rein en onbesmet gewaad,
> Veracht, ter linkerzijde, al 't bijgeloof en spoken...

Zo vangt de toelichting van de titelplaat aan. Eigenlijk, zo is het thema van het gedicht, dat deze toelichting geeft, is geloof aan spoken en demonen een verkleinen van de ere Gods, die alleen machtig is en zich door geen schepselen naar de kroon laat steken.

Op kostelijke wijze heeft hij in zijn uitvoerig boek allerlei spookverhalen en tovergeschiedenissen onder de loupe genomen. Veel van die verhalen ontstaan, doordat mensen, door schrik bevangen, niet nauwkeurig waarnemen. Een predikant in Friesland, een man van ruwe zeden,

> 'boven maten schrikkig en bevreest voor Spokery; so seer als hy gereet was, om ook te geloven wat men ergens sprak van Tovery. Hy woonde op het land, en in een huis dat bloot stond aan den wegh, waar op de vensters sagen van de keuken daar hy sat, wanneer het volgende gebeurde. Hy hadde doorgaans jongelingen van voornamen huisen by sich, om hen in 't latyn en anders, daar hy eenig werk af maakte, te onderwysen. By duisteren avond namen dese quanten (welker een 't my self verhaald heeft) enen ruigen waterhont; denselven met gespalkte kaken, en gespannene vier poten, voor de vensters houdende, en gins en weer, op en neer verschuivende: 't welk sich aan hem daar binnen byster vreemd vertoonde; alsoo de hont ook dus belemmerd geen geluid en gaf, of 't was vervalscht, en so te meer bequaam om den vervaarden dies te ysselyker te verschrikken. Sy sagen vast door enen hoek

> der vensteren hoe hy sich hield; en dat hy in de meeste verbaastheid raakte. By hem doe binnen komende, bevonden sy hem gansch besweet van bangigheid; en hoorden hem de wonderlyxte dingen seggen, die oit gebeurd of te bedenken syn, en die hy seide effen daar gesien te hebben; niet anders weetende of 't was in waarheid so.....'

Heel dat spokengeloof is inbeelding: de bekentenissen van heksen zijn op de pijnbank verkregen en niets dan 'sufferijen'. Sommigen verhalen van kwellingen van de duivel om interessant te zijn of medelijden te wekken.

Maar Bekker heeft nog een pijl op zijn boog. Hij probeert te bewijzen, dat de Bijbel, behalve in Genesis 3, nergens spreekt van inwerkingen des duivels op de mensen.

> Al 't mensdom vindt hij naakt in eigen kwaad ten toon,
> En niet gestaâg, naar waan, door 's Duivels list bedrogen.
> Eens was daartoe genoeg. De vlam, maar eens gevat,
> Slaat voort van vuur tot vuur. Zo ook de zonde, sedert
> De ramp van 's mensen val.

Christus is volgens Bekker in de woestijn niet verzocht van de duivel. Deze geschiedenis moet geestelijk worden verstaan en de verzoeking was niets dan een 'wisseling van vervaarlijke gedachten met degene, die hem zijn gezond verstand en volheilige wille telkens opgaf'. Jezus heeft tijdens Zijn omwandeling op aarde wel van duivelen gesproken, maar dit was slechts aanpassing aan de spreekwijze van Zijn tijdgenoten. De bezetenen, die Hij genas, leden niet door satanische invloeden, maar waren krankzinnig.

Vooral deze rationalistische bijbelverklaring bracht Bekker in conflict met de kerk en door de Synode van Alkmaar werd hij in 1692 afgezet. Maar de magistraat van Amsterdam bleef hem zijn traktement doorbetalen tot zijn dood toe. Een geweldige pamflettenliteratuur verscheen er naar aanleiding van dit geruchtmakende boek. Voor de orthodoxen was hij een vijand van de Waarheid; voor de mannen van de Verlichting een profeet. In elk geval was hij een strijdbaar man. Busken Huet zegt van hem: Zijn zwakke zijde is zijn bijbelverklaring. En overigens typeert hij hem aldus:

> 'De overlevering beweert en portretten staven, dat Bekker een der leelijkste Nederlanders is geweest die ooit geleefd hebben. Vervaardigers van bijschriften hebben zonder veel overdrijving zich de goedkoope geestigheid kunnen veroor-

> loven: dat de Duivel eerst volkomen van de aarde verdwenen zal zijn, wanneer er geen konterfeitsels van zekeren Ds. Balthasar meer bestaan zullen. Holle kaken, en een eindelooze, over den mond reikende neus. Niettemin hebben twee friesche echtgenooten hem hartelijk liefgehad en zelfs weigerde de laatste om zijnentwil de hand van den naderhand beroemd geworden Coehoorn. Hechten wij waarde aan het oordeel der friesche vrouwen, gelijk niet meer dan betamelijk is, dan moeten wij het er voor houden dat Bekker, evenals Sokrates en Rabelais, denken deed aan een uitgezocht reukfleschje in satyr-gedaante.'

Bekker stond op het kruispunt, waar de wegen van geloof en bijgeloof scheidden, maar waar ook het vlakke pad van het ongeloof begint.

H. Algra
de vrije zee

1. De dwaalweg naar Stuart

De jonge Prins.

Willem I had moeten omzwerven als balling, ‘zooals David moeste vluchten voor Saul den tyran’; Maurits was zestien jaar, toen zijn vader viel op de trap van het Princenhof te Delft, en had de moeilijke jaren meegemaakt, waarin het langzaam groeide - bekend is zijn lijfspreuk: tandem fit surculus arbor, eindelijk wordt het rijsje een boom -; Frederik Hendrik had zijn vader nooit gekend, en toen hij zijn ambt aanvaardde, had hij stormachtige jaren doorgemaakt - 'k Heb te veel gesnor van buyen over deze muts sien gaen -, maar Willem II had een jeugd gehad van weelde en zorgeloosheid. Een jeugd tevens, waarin de zon van zijn huis steeg en de toenemende glorie van zijn geslacht het best werd uitgedrukt door zijn eigen vorstelijk huwelijk.

Stellig heeft dit invloed gehad op zijn karakter en wijze van optreden. Willem II had een sterk dynastiek gevoel. Hij was een man, die niet geschikt was om te schikken en te plooien, maar die neigde tot de onstuimige daad.

Zijn dynastiek gevoel en krachtige activiteit werden vooral gericht door de gebeurtenissen in Engeland. Naast zich had hij een jonge vrouw, Maria Stuart, die nog maar 17 jaar was, toen uit Engeland de tijding kwam, dat haar vader, koning Karel I, ter dood was veroordeeld, en uit de feestzaal van Whitehall had moeten treden op het schavot. Een koning, die zijn hoofd op het blok moest leggen, het was zo ongehoord, het verwekte zulk een huivering door Europa, dat de Engelse puriteinen in hun strijd voor de vrijheid plotseling alle sympathie hadden verloren. De ‘koningsmoordenaars’, zo werden zij in ons land gescholden.

Dynastieke politiek.

Het was er nu Willem II om te doen, ten bate van zijn geslacht, in Engeland tussenbeide te komen. Zijn zwager Karel II, zoon van de onthoofde koning, werd in Schotland erkend en trachtte van daar uit naar Engeland op te dringen. Willem II steunde hem financieel. Maar de Nederlandse staat bleef neutraal. Zou die er in gemengd worden, dan moest er heel wat gebeuren. Het was alleen mogelijk, wanneer die interventie plaats had als onderdeel van een groot Europees conflict. Willem II begreep dat heel goed.

Maar de Westfaalse vrede had juist zulk een groot conflict beeindigd en allerwegen wendde men zich tot het vredeswerk. Slechts een restant van dat conflict was nog over, n.l. de oorlog tussen Spanje en Frankrijk. En dus was het volkomen logisch, dat Willem II zich ten doel stelde een uitbreiding van dat Spaans-Franse conflict, door de Republiek weer als bondgenoot van Frankrijk te doen optreden. M.a.w. de situatie, geschapen door het of- en defensief verbond in 1635, moest worden hersteld. De vrede van 1648, waarbij wij in strijd met de afspraak met Frankrijk een afzonderlijke vrede met Spanje sloten, werd hem dan ook steeds meer tot een ergernis. Hij wilde wel al de schelmen, die daaraan hadden meegewerkt, de nek breken, verzekerde hij aan d'Estrades.

Men kan niet zeggen, dat deze politiek van Willem II Nederlandse politiek is. Het is dynastieke politiek. Zij onderscheidt zich niet wezenlijk van de staatkunde van grote en kleine staatshoofden van die tijd. De koning van Engeland, Jacobus I, begeerde voor zijn zoon een Spaanse prinses tot bruid, om de grootheid van zijn huis. Toen dat mislukt was, huwde deze zoon, Karel I, met een dochter van de Franse koning, een Maria de Medicis. En de positie van Engeland in de internationale politiek is tientallen jaren beheerst door huwelijksplan en huwelijk. De Franse koning wilde het huis Bourbon maken tot een machtige dynastie, aan het hoofd ener ‘generale monarchie’, die in Europa slechts satellieten naast zich duldde. In 1648 was het Duitse keizerrijk feitelijk ontbonden. Het héétte nog wel het ‘Heilige Römische Reich Deutscher Nation’, maar het is even geestig als juist opgemerkt, dat het noch heilig, noch Romeins, noch een rijk was. De Duitse keurvorsten, hertogen, graven enz., al die grotere en kleinere dynasten hebben door huwelijken, bondgenootschappen en oorlogen gestreefd naar vergroting van de macht en het aanzien van hun huis. En zulk een karakter heeft ook de politiek van Willem II. Dit is een sterke afbuiging van de lijn van Willem I; een afbuiging, die reeds sedert Frederik Hendrik was begonnen. Zij had bij Willem II bovendien deze onaangename bijsmaak, dat zij hem aan de zijde bracht van een dynastie, die de oude Engelse vrijheden niet wenste te eerbiedigen en het Engelse volk wilde terugvoeren in de staat van onmondigheid.

Het exempel van de kat.

Wat hadden de Hollandse regenten, die tegen Willem II in oppositie

waren, daar nu tegenover te stellen? Zij wilden neutraliteitspolitiek. Zij hadden geen andere wens dan ‘overal buiten te blijven’. Een van hun schrijvers heeft dat op de volgende wijze beredeneerd en aanbevolen:

> ‘Princen en Monarchen werden seer wel vergeleecken by Leeuwen, maar Republyken konnen niet beters doen, dan naer te volgen het prijswaerdigh exempel der katte. Namentlik, een kat converseert nooit met vreemde dieren die van sijn aerdt niet sijn; maer blijft ten huyse, ofte geneert sich met andere katten; moeit sich met niemandt, als sijn eygen te beschermen, seggende in sich selfs: koelt niet dat u niet brandt; en 't sijn verraders die my gedurigh toeroepen:
>
> Het gaat u aen
> Als ghy siet staen
> al in den brand
> uws naesten want;
>
> om my soodoende in de mat te locken, en dan in den brand te laten steecken; ja zelfs onder-en-tusschen myn goedt te helpen plonderen. Voorwaar een kat past vlytigh op om syn kost te soecken en draeght groote sorgh om syn eige jongen te bewaren; tart noch smaedt nooit yemandt die hem terght ofte lastert: want wat dier is schuwer en meer vervaerd als een ghedreighde kat? Sulcks hy aengherandt en vervolght sijnde, terstondt vlucht nae eenigh gat ofte natuerlycke sterckte, alwaer hy sich stille houdt totdat die noodt overgaet of indien hy sich aldaer benepen werdende, den strijdt niet ontgaen kan, soo beschermt hy syn leven met Tandt en klaeuwen feller als een Leeuw en beter als eenigh ander Dier, alle syne gespaerde krachten ghebruyckende, sonder in het minste te versuymen ofte in syn uytterste te bezwycken: sulcks door dese roemwaerdighe konsten, de katten overal veel meer rust genieten, langher leven, alsmede aangenamer en in veel grooter ghetal sijn als de verslindende Dieren.’

Het is een fraaie theorie, maar zulke roemwaardige kunsten als die van de kat waren voor de Republiek onmogelijk. Zij bestond te midden van een aantal monarchieën, die voortdurend een onrustige buitenlandse politiek voerden; zij had haar levensbelangen niet alleen thuis, maar zij was ten nauwste betrokken bij wat rond-

om de Oostzee gebeurde, hoe Engeland het beginsel van de vrije zee negeerde, welke moeilijkheden er in de Middellandse Zee dreigden. Een land, dat een wereldhandel drijft en alle andere landen als zeevarende mogendheid overtreft, moet een sterke vloot hebben en bereid zijn, overal actief op te treden en zo nodig van zich af te bijten. Het kan niet thuis blijven en rust genieten. Het bleek onze regenten na de dood van Willem II herhaaldelijk. Telkens moesten zij tegen wil en dank meedoen en een coalitiepolitiek *improviseren*.

Afdanking.

De vrede van Munster bracht als consequentie mee de afdanking van krijgsvolk. Dat is heel iets anders dan demobilisatie. Dan keren de honderdduizenden naar hun gezinnen terug. Bij een afdanking gaat het om het ontslag van enkele duizenden huursoldaten, die van de oorlog hun beroep hebben gemaakt, en zich afvragen, waar ze een nieuw emplooi kunnen vinden. Een compagnie, die in Nederland afgedankt werd, zou b.v. in dienst kunnen treden van Frankrijk.

Enkele dagen na het sluiten van de vrede deed de Prins met de stadhouder van Friesland, Willem Frederik, en de Raad van State een voorstel tot afdanking. Het werd aangenomen, hoewel Holland verder wilde gaan en zich voornam, dienaangaande met voorstellen te komen. In 1643 bedroeg de legersterkte 6950 paarden en 53.080 voetknechten. Na de eerste vermindering in 1648 nog 4340 paarden en 30.490 voetknechten. Daarmee moesten ook bezet worden 15 vestingen en 33 forten.

Holland bleef intussen een verdere vermindering van de legersterkte bepleiten en deed dienaangaande voorstellen. De Staten-Generaal, voorgelicht door de Prins, oordeelden, dat die voorstellen te ver gingen. Maar erg veel liepen tenslotte, na enig loven en bieden, de verschillen niet meer uit elkaar. Het scheelde geen vijfhonderd man. Wel was er een vrij belangrijk verschil over de wijze van afdanking. De Prins wilde het kader zoveel mogelijk intact houden. En dat is begrijpelijk. Het leger, dat door Maurits en Frederik Hendrik was opgebouwd, bestond voor een belangrijk deel uit technisch zeer goed geschoolde beroepsmensen. De vestingoorlog had in die tijd geheel het karakter gekregen van ingenieurswerk. Wanneer men deze beroepsmensen liet gaan, konden zij in andere legers gemakkelijk emplooi krijgen. Wie zou niet graag

willen profiteren van de vakkennis van de beide grootmeesters uit het huis van Oranje? Maar waren ze eenmaal weg, dan kregen we ze bij een eventuele nieuwe oorlog niet weer terug. Dan kon men nieuwe regimenten vormen, maar het zou lang duren, voor die weer een zelfde militaire waarde kregen als wat nu werd afgedankt. Daarom wilde de Prins het aantal compagnieën zoveel mogelijk behouden, maar de getalsterkte per compagnie verminderen. Zo bleef het kader intact. Holland daarentegen wilde gehele compagnieën afdanken.

Natuurlijk was het niet alleen de geldkwestie. Was het dat alleen, dan hadden de Staten-Generaal met recht mogen verwachten, dat geluisterd werd naar hun brief van april 1650, dat het verschil jaarlijks slechts bedroeg 250.000 gld., hetwelk van de provincie Holland, '(die Godt Almachtigh in Neeringe, Ryckdom ende Welvaert soo overvloedigh heeft ghezegent), veel minder ons erachtens behoort geestimeert te worden' als de misverstanden, die uit deze moeilijkheden voortkomen, en die reden gaven om te bedenken, 'dat uyt een kleyne vonck een groot vier komt te ontstaen'. De Heren bleven in hun officiële stukken meest wat vaag - dat hoorde bij de methode van overreding. Maar het ging niet alleen om die twee en een halve ton per jaar. De Staten van Holland wilden een andere politiek dan de Prins. De Prins wilde zijn leger intact houden, om een actieve buitenlandse politiek te kunnen voeren; Holland wilde hem het wapen voor die politiek ontwringen.

Om de hegemonie.

En dan zat er achter deze kwesties nog een vraagstuk van algemene betekenis, waardoor tevens de verwantschap met de conflicten van 1618 wordt bepaald. *Holland wilde zich in de kwestie van de afdanking niet door de andere gewesten laten overstemmen*. 'Achter de ganse strijd schuilt deze vraag: zal Holland de hegemonie hebben, of zal het zich onderwerpen aan de Generaliteit?' (Fruin) Dat kwam ook aan het licht bij een incident, dat voorviel juist een maand voor het conflict over de afdanking op het hevigst was. De vice-admiraal Witte Cornelisz. de With was in 1647 naar Brazilië gezonden met enige oorlogsschepen om de W.I. Compagnie te helpen. Zonder daartoe last te hebben ontvangen, kwam hij in het voorjaar van 1650 weer thuis. De zaak was daar toch verkeken, vond hij. De Prins als zijn hoogste militaire chef liet hem op

de Gevangenpoort opsluiten. Maar de Staten van Holland namen daar geen genoegen mee, want De With was Hollands onderdaan en het was een aantasting van de soevereine rechten van Holland, als uit naam der Generaliteit zonder permissie van Holland werd opgetreden..... Kapiteins van De With, die in Amsterdam waren opgesloten, werden op Hollands last vrijgelaten, en om te voorkomen, dat met De With hetzelfde gebeurde, liet de Prins hem maar weer terugbrengen naar zijn logement.

De knoop doorgehakt.

Juist omdat het zo sterk een prestigekwestie werd, besloot Holland, de knoop door te hakken. Op 4 juni, zaterdag voor Pinksteren, hebben zij ‘met grooten yver, staende vergaderinghe’, brieven gezonden aan twaalf compagnieën paarden en eenendertig compagnieën te voet, dat ze waren afgedankt. Het waren compagnieën, die ‘ter repartitie’ van Holland stonden, d.w.z. die door Holland werden betaald. Het was dezelfde kwestie als tijdens het Bestand. Het repartitiestelsel, waarbij ieder gewest de soidij van een deel der troepen betaalde, wat met zijn quote, zijn aandeel in de generale middelen werd verrekend, dreigde weer het leger in gewestelijke legertjes te ontbinden. Nadat dit besluit was genomen, scheidden de Heren. Verder overleg was dus uitgesloten; er was geen ‘terug’ meer.

De volgende morgen, Pinksterzondag, was de Raad van State reeds om half acht bijeen; na de morgenpreek vergaderden de Staten-Generaal. De betrokken compagnieën kregen terstond tegenbevel: zij hadden hun commissie van de Generaliteit ontvangen, en daarom hadden de kapiteins hun compagnieën in geode orde te houden, tot nader order van de Staten-Generaal, Zijne Hoogheid en de Raad van State. Verder werd goedgevonden, dat een ‘seer notabele besendinge’ zou worden gedaan aan alle steden van Holland, om ze tot een ander inzicht te brengen. En tenslotte werd Zijne Hoogheid gemachtigd, om alles te doen wat nodig was, om de Unie te handhaven en de rust te conserveren. Deze besluiten werden genomen bij meerderheid van stemmen, want Holland was natuurlijk tegen. De Prins stelde zichzelf aan het hoofd der deputatie.

De bezending.

Het werd géén zegetocht. De bezending was notabel genoeg; de

Prins, drie leden van de Staten-Generaal, twee van de Raad van State en de thesaurier-generaal. En de Prins kwam met een indrukwekkend gevolg van wel 300 officieren. Het eerst ging men naar de oudste stad, naar Dordrecht. Daar kwam het tot een woordenwisseling met de burgemeester Jacob de Witt.

In sommige steden was de ontvangst naar genoegen en het antwoord bevredigend; in andere weigerde men de deputatie te ontvangen, en daarbij was Amsterdam. Wel werd Zijne Hoogheid daar aan een banket genodigd, maar hij weigerde: ‘om met elckanderen t'eeten ende te drincken souden wy beter vrienden moeten syn als wy syn’.

Na de feitelijke mislukking van de bezending werd er opnieuw onderhandeld en het verschil gereduceerd tot een kwestie van 500 meer of minder. Maar de Prins, geprikkeld, doordat Holland intussen een brief aan de andere gewesten zond, waarin zij hun recht op separate afdanking handhaafden, besloot nu, vooral op aandrang van Willem Frederik, door te tasten.

Het zwaard in de weegschaal.

Raadpensionaris van Holland was in deze tijd de dichter Jacob Cats, een buigzaam man, die in de fabel van het riet en de eikeboom de levensles gaf:

> Ghy vrienden, wie je wesen meught,
> Weest buyghsaem, 't is een nutte deught.

De 31ste juli werd Cats bij de Prins ontboden; hij vond hem met het rapier op zijde. ‘Mijnheer Cats,’ zo begon de Prins, ‘gij zult verwonderd zijn over hetgeen ik gedaan heb en U zeggen zal. Ik heb niet langer kunnen verdragen, dat enige kwaadwilligen tot ondienst van het land de onenigheid tussen Holland en de andere gewesten hebben gevoed. Ik heb hier zes van de ergste gevangen zitten, en ik heb graaf Willem (Willem Frederik, de Friese stadhouder) met ruiters en knechten naar Amsterdam gezonden. Ga dit aan de Vergadering van Holland vertellen, en zeg hun, dat ik zelf ook naar Amsterdam ga.’

> ‘De Heer Cats was niet weynich gealtereert, ende vraeghde nae de namen van de gesaiseerden ende verklaerde dat hy, de Memorie swack hebbende, niet wiste of hy deselve soude konnen onthouden, daer op seyde de Prins schrijftse op, gaende self inde Galderije pen ende inct halen. Ondertusschen sach de

> Heer Cats eens in de spiegel, reasseureerde een weynich sijn couleur ende aensicht, ende de namen opgeschreven hebbende, vraeghde op wat fondament ende last, ende met wat kennis Sijn Hoogheyt het gedaen hadde.'

Dat kon de Prins hem wel vertellen: hij handelde ingevolge de machtiging van de Staten-Generaal om alles te doen, wat hij in het belang van het land nodig achtte. En Cats schreef de namen op, die de Prins hem dicteerde: Jacob de Witt uit Dordrecht, de heren De Wael en Ruyl uit Haarlem, Duyst van Voorhout uit Delft, Keyzer uit Hoorn en Stellingwerf uit Medemblik.

De Prins had ze 's morgens bij zich laten komen en toen had de officier ze op zijn last gearresteerd. Spoedig daarop werden zij naar Loevestein 'verhuisd'.

Amsterdam.

Intussen was de poging, om Amsterdam te bezetten, mislukt. Het leek niet zo moeilijk. De poorten der stad stonden overdag altijd open en niemand werd gevraagd, vanwaar hij kwam. Vijftig mannen werden uitgezocht, om bij verrassing een der poorten te nemen. 's Morgens in de vroegte zou dan Willem Frederik met de cavalerie de stad binnenrukken en terstond doorrijden naar het stadhuis. En dan zou de Prins zèlf verschijnen om zijn tegenstanders uit het zadel te lichten.

Maar de gehele opzet mislukte. In de vroege morgen kwam de Hamburger postbode de stad binnen en vertelde de burgemeester, dat hij in het Gooi honderden ruiters had gezien, die in opmars waren tegen Amsterdam. Natuurlijk was het een grote fout geweest, dat men deze man had laten dóórrijden. De burgemeester Van Swieten stond er alleen voor, de anderen 'of van huys of kranck of doodt zijnde'. Hij liet de bruggen ophalen, de burgerij in het geweer roepen en geschut op de wallen plaatsen. De troepen van Willem Frederik, die op de Gooise heide verdwaald waren geraakt, kwamen veel later in de nabijheid van de stad dan bedoeld was, en omdat zij niet kwamen opdagen, hadden de mannen, die een der poorten moesten vermeesteren, dit nagelaten. De verrassing was volkomen mislukt.

Brief van de Prins.

Maar Willem Frederik had een brief bij zich, die hij, in Amster-

dam aangekomen, en nadat hij dus militair in de stad de situatie meester was, aan de magistraat had moeten overhandigen.

De brief begon beleefd:

> ‘Erntfeste, Voorsienige, seer Discrete bysondere goede Vrienden.....’

En dan kwam de boodschap:

> ‘Lestmael in u Stadt sijnde, voor den dienst van 't Landt, sijn wy soo vreemdt van U.L. bejegent geweest, dat om diergelijcke niet meer onderworpen te wesen, hebben Graef Willem van Nassauw met sijn by-hebbende Troupes in U.L. Stadt willen schicken, met ordre, om alles daer in ruste en stilte te houden, op dat het ghene wy U.L. noch voor te dragen hebben, den dienst van 't Landt raeckende, ons niet door eenighe qualijck geintentioneerde en kome belet te worden. Daer toe wy dan van U.L. begeeren de goede kant te willen houden. En ons hier op verlatende, bevelen wy U.L. in de protectie des Alderhoochsten, ende verblyven U.L. goede Vrient, G.P. d' Orange.’

Nu lag Willem Frederik vóór Amsterdam, met zijn troepen en de brief. De soldaten kon hij niet binnen krijgen, de brief wel. En daarom maar eens proberen, wat die zou uitwerken. Een edelman bracht hem naar het stadhuis. De heren zouden een deputatie, die verklaarde, dat er nog geen antwoord op de brief kon worden gegeven, en dat Willem Frederik niet moest proberen, de stad dichter te naderen, want anders zouden ‘hare Achtbaerheden’ genoodzaakt zijn, de stad met alle middelen en wapenen, die God en de natuur haar hadden verleend, te verdedigen.

Geen couragie.

Amsterdam scheen sterk te staan. Door zijn natuurlijke ligging was het een der best verdedigbare plaatsen van de wereld. Als het begon met inundaties, moest het wel onneembaar worden geacht. In elk geval zou een beleg vele maanden duren. En dat betekende een complete burgeroorlog. Er was geen sprake van, dat de Prins en zijn raadgevers dat zouden kunnen of willen riskeren. De mislukking van de verrassing was voor de Prins inderdaad een echec, dat zijn gehele positie in gevaar bracht.

En toch - hij is als overwinnaar uit de impasse gekomen. Want

de Amsterdamse regenten waren niet van plan, het tot het uiterste te laten komen. Zij vormden geen hecht aaneengesloten gemeenschap, verbonden door beginselen en idealen. Zij waren onderling verdeeld in verschillende belangenkongsi's, die altijd tegen elkaar kuipten. Geld en macht waren bij deze kooplieden, die op het raadhuis terechtgekomen waren, twee begrippen, die elkaar voor een groot deel dekten. Hun onderlinge veten zijn vermengd met broodnijd en gekruid met familietrots; ze doen in hun erfelijkheid en felheid denken aan Middeleeuwse partijschappen. In het prachtige werk van Johan E. Elias ‘De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795’, wordt van het antagonisme tussen de regentenfamilies Pauw en De Graeff gezegd:

> ‘In 1669 verzette zich de weduwe van Cornelis de Graeff, Catharina Hooft, met hartstochtelijke ijver tegen het voorgenomen huwelijk van haar zoon Jacob de Graeff met de enige dochter van de President van 't Hof van Holland, Adriaen Pauw. Zo dit huwelijk doorging, wilde zij haar zoon onterven en zou zij hem als een onwaardig lid afsnijden, dreigde zij. Tegen het jonge meisje had zij niets: de enige reden van haar misnoegen was “dat zij de Pauwen gantsch niet lustte”.’

De Bickers.

De leiding in de Amsterdamse magistraat hadden in 1650 de Bickers, die tijdens Frederik Hendrik het geslacht Pauw uit de leiding hadden gedrongen. De Bickers waren een ondernemende, trotse en rijke familie. Andries Bicker, de ‘stug-hooghartige en indrukwekkende verschijning, met de barse, doorpriemende ogen en de uitdrukking van onverzettelijke energie om de strenge mond’, was in de laatste jaren van de 80-jarige oorlog de grote tegenstander van Frederik Hendrik geweest. Hij en zijn drie broers hadden ieder hun handelsgebied: Andries handelde op Moscovië, Jacob op de Oostzee, Cornelis op Amerika en Jan op de Middellandse Zee. Jacob maakte bovendien naam als scheepsbouwer; op het ‘Bickerseiland’ in het IJ legde hij een scheepstimmerwerf aan en bouwde er voor zichzelf een ‘huis als een kasteel, waar zijn wapen op de gevel pronkte, met een pakhuis er naast, en een hoge toren van drie verdiepingen, die uitstak boven de huisjes, pakhuizen en scheepstimmerwerven, waarmede hij van 1633 tot 1643 het eiland liet voltimmeren’.

De Bickers hebben veel geld verdiend door handel met de vijand,

en zij deden het mede, om Prins Hendrik dwars te zitten. Zij bouwden schepen, die ze te Cadix tijdens de 80-jarige oorlog aan de koning van Spanje verkochten; zij hebben ‘ongelijck veel schepen met oorlogs-gereetschap en Kanon, Kruit, Loot, Lonten, Touweck ende diergelijke gemaekt ende verkocht tot behulp van de Koning van Spanjen’. Zij voorzagen Duinkerken van ammunitie; in 1646, toen Andries Bicker gedeputeerde was in de Staten-Generaal, sloot hij met Spanje een contract tot transport van enige millioenen aan zilver ter betaling van de Spaanse troepen in de Zuidelijke Nederlanden. In een pamflet van 1650 wordt de lezer gezegd,

> ‘dat gy qualijck een eer-ampt sout kunnen noemen, of binnen of buiten Amsterdam, Amsterdam raeckende, dat van de Bickers of ten minste van vermaegschapte aen de Bickers niet bedient en wort; vraegt gy, wie is Bewinthebber van de Oostende West-Indische Compagnie; wie afgesonden in den Hage ter vergaderinge van de Staten? wie Borgermeester? wie Schepen? wie Coronel van de Borgerije? wie Dijk-graef van het waterrecht? en vraegt noch so vry tienmael van andere Ampten, ende ik sal sonder leugen altijt mogen antwoorden: Bickers!’

Maar de gevolgen bleven niet uit, en hetzelfde pamflet zegt, dat zij bij de burgerij niet geliefd, maar verdacht en gehaat zijn. Maar Vondel heeft ijverig hun lof gezongen:

> De stralen van de Kroon, die op stats wapen flickeren,
> Verworven door het gout van 't eerlijck bloet der Bickeren,
> Getuigen d'oude[1)] en deught en staet van dit geslacht ...

De ontknoping.

De troepen van de Prins lagen voor Amsterdam, de stad zou zich verdedigen..... Zo was de situatie op 30 juli. De 3de augustus werd er een traktaat tussen de stad en de Prins getekend, waarbij de laatste zijn zin kreeg. Dat was alleen mogelijk, doordat de regenten onderling in fracties verdeeld waren. Direct nadat de bedreiging van Amsterdam een feit was, stelde de medeburgemeester van Andries Bicker, Oetgens, zich in contact met de Prins en bood zijn onderwerping aan. Toen een deputatie uit de Amsterdamse

1) Ouderdom.

regenten zich bij de Prins vervoegde, om diens condities te vernemen, wist deze, dat hij in de Amsterdamse raad op stille en openlijke steun kon rekenen, als hij zich keerde tegen de Bickers. En daarom kleedde hij zijn eisen zo in, dat hij tevreden zou zijn, als de stad in het conflict over de afdanking haar oppositie opgaf en de Bickers uit hun ambten verwijderde. Toen deze heren merkten, dat hun collega's bereid waren, hen op te offeren, hielden zij de eer aan zichzelf en bedankten ‘ten dienste van de Stad’. Zo werd het traktaat gesloten; in een separaat artikel werd bepaald, dat de Bickers buiten bediening zouden blijven, ‘buyten beswaer ende krenckinghe van hare persoonen ende goederen’. De vier afgevaardigden van Amsterdam bleven bij de Prins eten. Zij hadden, zo zeiden zij, het element des waters tot hun bondgenoot gehad, maar de Prins antwoordde, dat hij over het element des vuurs beschikte, hetgeen al lachende passeerde.

Zo eindigde de tragi-comedie van Amsterdam met een gezellige maaltijd. Vondel mocht naar aanleiding van deze gebeurtenissen de Prins rekenen onder de monsters zijner eeuw, de weerstand van het Amsterdamse patriciaat miste alle bewogenheid en kracht, die op de pamfletjes van Vondel zou moeten corresponderen.

De Loevensteyners geslaakt.

Toen Amsterdam het hoofd in de schoot had gelegd en dus het centrum van de sterkste weerstand niet meer bestond, konden de heren uit de andere steden worden geslaakt. Zij hadden op Loevestein weinig contact met de buitenwereld gehad, maar Jacob de Witt had toch zijn zoon Johan kunnen spreken. En beide energieke mannen waren het er over eens: het been stijf houden; geen knieval doen. Onder de gevangenen waren er ook, die zich minder resoluut toonden. De een na de ander kwam intussen tot de verklaring, dat hij bereid was, ambteloos te blijven, en zo gingen binnen enkele dagen de poorten van het oude kasteel weer voor hen open. Maar het gebeurde bleef haken in de herinnering en al zal het wel een legende zijn, dat Jacob de Witt zijn zoon voortdurend opwekte: Gedenk aan Loevensteyn, toch zijn de gebeurtenissen in 1650 oorzaak geweest, dat in sommige regentenkringen een vete-gevoel tegen het Oranjehuis bleef leven.

De Prins sterft.

De Prins heeft geen gelegenheid gehad, van zijn overwinning

te profiteren. Er zijn aanwijzingen, dat de regentenoppositie in Holland zich trachtte te herstellen, zodat een nieuwe krachtproef mogelijk werd. Wat de buitenlandse politiek betreft, de Prins trachtte verder te gaan in de richting van samenwerking met Frankrijk en wist te bereiken, dat de Staten-Generaal hun bemiddeling in de Spaans-Franse oorlog aanboden, maar zonder bedreiging aan het adres van Spanje. Er is onder de historici veel te doen geweest over een ontwerp-traktaat met Frankrijk, waarin de Prins beloofde, te zorgen, dat vóór 1 mei 1651 de Republiek de vijandelijkheden met Spanje zou heropenen, maar het is bewezen door Prof. Fruin in een meesterlijke kritiek, een der scherpzinnigste vertogen, ooit door een Nederlands historicus geleverd, dat dit zgn. traktaat niet meer is dan een Frans ontwerp, terwijl het de vraag is, of de Prins het zelfs wel ooit heeft gezien.

De dood heeft hem ook zo vroeg verrast. In augustus waren de moeilijkheden over de afdanking opgelost. In november slonk zijn leven in enkele dagen weg. In het laatst van oktober was hij met zijn neef Willem Frederik op de Veluwe op de jacht. Hier had hij een landgoed te Dieren gekocht voor *ƒ* 150.000. De 28ste oktober werd hij ziek. Per schuit vervoerde men hem langs de Rijn en Lek naar Rotterdam en via Delft naar Den Haag. Daar constateerden de doctoren spoedig de kinderpokken en lieten de patiënt zweten, zoals toen gebruikelijk was, al schijnt het een averechtse geneeswijze geweest te zijn. Desondanks hield de patiënt zich goed en het scheen, dat het wel zou gaan. Maar op zondag de 6e november kwam er 's avonds binnen een half uur zulk een ernstige wending, dat men ‘alles quaets’ begon te vrezen; de moeder van de Prins werd verwittigd; een predikant ontboden. Een paar uur later was het afgelopen.

Ds. Sterremont en de omstanders hadden zich op de knieën geworpen, om te bidden; toen ze opstonden, was de mond reeds gesloten, en zagen zij ‘met eenige weynige snikken dien jongen vorst sijne ziele ten Hemel senden, die hem, niet tegenstaende de klachten, tranen, ende het suchten van sijn trouwe Dienaren, ende d'andere die daer tegenwoordigh waren, den lust van weder te keeren benomen heeft’. Vierentwintig jaar was de Prins oud; acht dagen na zijn dood werd zijn eersteling geboren, Willem Hendrik, die later in de geschiedenis als Willem III een Europese naam zou verwerven.

't Gerucht van 's Prinsen dood liep zeer snel; 's morgens om drie uur wist men het reeds te Amsterdam.

> ‘Aldaer wiert om dese tijdingh seer mildelijck in d'Arme-Bus ghegheven: ende onder andere wierden eenighe stucken Goudt neffens dit ghedicht by de Diakens onder Praedicatie vergadert,
>
> De Prins is doodt,
> Mijn Gaef vergroot,
> Noyt blijder Maer
> In tachentigh Iaer.’

En Jacob de la Court te Leiden, een der pamflettenschrijvers, die het bewind der regenten verdedigden, schreef later:

> ‘Godt de Heere heeft ons ghegeven vrede met Spanjen, en weg gerukt onzen Kapitain Gener., sonder een bejaarde soon ofte bequaem successeur na te laten, hetwelk de twee gewenste saecken schenen te sijn die oyt de Hollanders van Godt de Heere konnen bidden...’

Zelfs Vondel was blind voor het tragische van dit sterfgeval en stortte zijn hoon uit over de dode:

> ‘Maar Izegrim ging t'huis, gezuivert door de pokken.’

Revanche.

Onmiddellijk namen de Staten van Holland hun maatregelen. De uitgestoten regenten kwamen op hun oude posten terug, Jacob de Witt te Dordrecht reeds na twee dagen. Ondertussen ondervonden de Bickers weldra, dat zij niet konden hopen op een volledige herovering van hun oude machtspositie. Hun eigen bloedverwant Cornelis de Graeff van Zuidpolsbroek, een man, die zijn eigen gedachten had, was er in geslaagd de leiding te nemen, en zorgde er voor, dat ze in zijn handen bleef.

De Staten van Holland lieten tegelijk duidelijk blijken, dat zij geen stadhouder weer begeerden. De bevoegdheden van deze functionaris trokken zij aan zich of delegeerden zij aan de stemhebbende steden. Tegelijk nodigden zij de Staten van de andere gewesten uit, naar Den Haag te komen voor het houden van een Grote Vergadering. De bedoeling was eigenlijk, dat de Staten der gewesten tijdelijk hun vergaderingen naar Den Haag zouden verleggen. Waren zij compleet aanwezig, dan konden ze immers onmiddellijk beslissen, zodat de tijdrovende ruggespraak werd voor-

komen. Maar de Staten zonden slechts brede deputaties, of volstonden met het zenden der gewone afgevaardigden.

Het verzoek van Holland, bij de uitnodiging gevoegd, om vóór dit gezamenlijk beraad geen verandering in de regering te brengen, werd in het Noorden niet opgevolgd. In Groningen verscheen een Friese deputatie, om Stad en Lande de Friese stadhouder te recommanderen en inderdaad werd Willem Frederik aldaar met algemene stemmen tot opvolger van Willem II gekozen. Drente volgde het voorbeeld. De Friezen wilden het nu ook in Overijsel proberen, maar dat ried Willem Frederik af. De moeder en grootmoeder van de kleine Willem Hendrik zouden er een offensie in zien. Zij namen het hem toch al kwalijk, dat hij in Groningen en Drente het stadhouderschap had geaccepteerd en meenden, dat hij daardoor de toekomst van de jonge Prins in de weg stond.

Theorieën van Vader Cats.

Toen Willem Hendrik werd geboren, was er in Den Haag een vreugdebetoon met klokgelui en het vlammen van pektonnen, alsof er een troonopvolger was geboren. Maar de raadpensionaris Jacob Cats gaf de volgende theorie ten beste:

> ‘dat in een Kerck of groot Paleys waren Pilaren ende Kroonen of groote Kandelaers, desgelijcks in desen Staet; dat de Pilaren waren de Provintien ende Staten van dien; dat de Prins was een Kroon of groot Kandelaer geweest, veel lichts ende ornament hadde ghegeven. Maer dat het verlies van dien Luchter licht kon worden verset: dewijle alle Pilaren bleven, ende die soo wel den Kandelaer als de Kaerssen konden ende mosten bybrenghen.’

En toen de Grote Vergadering in 1651 was geopend in de Ridderzaal, hield hij namens Holland een rede, waarin hij opnieuw een bloemrijk advies over staatkundige vraagstukken gaf. Hij herinnerde er aan, dat men in dezelfde zaal bijeen was, waar Philips II was afgezworen, wees naar de trofeeën en zegetekenen, die ‘over yders Hooft syn swevende’ - de vaandels, op de Spanjaarden veroverd, die in de zaal hingen -, en zei, dat er drie punten moesten worden behandeld: de Unie, de Religie en de Militie. De eerste twee punten zouden geen moeilijkheden opleveren, en deliberatie zou eigenlijk alleen het derde punt geven. Het ambt van kapitein-generaal was door de dood van Willem II vacant. En

nu adviseerde Holland bij monde van Cats, geen opvolger te benoemen, maar de gedachten te laten gaan

> ‘op een forme van Regeeringh in het Militaire na 't Exempel van de oudtste Republique die in de werelt oyt bekent is geweest, te weten van de Hebreen, dat is Godes eygen volck self, die van de tijdt af dat sy uyt Egypten sijn ghetoghen tot den tijdt der Koningen toe, wesende omtrent vier-hondert en vijftich Jaren noyt vasten Gouverneur of Capiteyn Generael, niet tegenstaende deselve in geduyrige Oorlogen waren, en hebben gestelt, maer alleen op elke tocht dieder te doen was een Hooft ofte Veldoverste verkoozen, ende wert deselve Republijcke by de gheleertste schrijvers gants seer met desen Staet om verscheyde redenen daer toe dienende gheoordeelt over een te komen, ghelijck oock de forme van deselve by de wijste Natien hier voormaels, ende oock op den dach van huyden is nagevolght, als eertijdts by de Romeinen die van Atheenen ende Lacaedemonien ende in onsen tijdt by de Venetianen, Switsers, Genua, ende andere in desen jeghenwoordigen tijdt’.

Holland triumfeert.

Op dit punt behaalde Holland een volledige overwinning. Het exempel der Hebreeën werd gevolgd en dus werd er geen nieuwe kapitein-generaal aangesteld. De troepen mochten alleen verplaatst worden als het gewest, dat ze betaalde, het goedvond. Een concentratie van troepen als die tegen Amsterdam in 1650 was dus voortaan onmogelijk. Zo werd het leger praktisch ontbonden in zeven gewestelijke korpsen.

Wat de religie betreft, er kwamen 5 predikanten, die, mits kort, mochten zeggen, wat de kerken op het hart hadden. En overeenkomstig haar wensen werd de Gereformeerde religie in aansluiting aan de beslissingen van Dordt gehandhaafd. De plakkaten tegen de ‘Pausgezinden’ bleven van kracht.

Intussen was de tijd van Cats voorbij. Hij was te buigzaam geweest in de dagen van Willem II en behoorde eigenlijk niet tot de factie, die nu de boventoon voerde. Om de gramschap van Amsterdam te bezweren, had hij de aansprakelijkheid voor het gebeurde van 1650 ter sprake gebracht, in de hoop, dat de moeilijkheden, die daardoor anderen bedreigden, de aandacht van hem zouden afleiden. Maar Cornelis de Graeff, die de Amsterdamse politiek

leidde zonder fanatisme, wilde van het oprakelen van die dingen niets weten. De Oranjepartij bleef er hem dankbaar voor. Cats zag zich genoodzaakt, zijn ontslag te vragen en toen hij probeerde, als compensatie een ander ambt te krijgen, sneed Amsterdam hem ook daarbij de pas af. Zijn opvolger werd Adriaen Pauw, die het ambt ook reeds tijdens Frederik Hendrik had bekleed, maar toen door de Stadhouder was weggewerkt, door hem het gezantschap te Parijs op te dragen.

De Oranjepartij machteloos.

De aanhangers van het Huis van Oranje moesten het machteloos aanzien, dat de Loevesteinse factie over de gehele linie zegevierde. De predikanten mochten met Bijbelse voorbeelden op vernuftige en vaak overdreven wijze hun verknochtheid jegens Oranje op de kansel uitspreken; de grote meerderheid en het eenvoudige volk mocht Oranje in 't hart blijven dragen; de krachten die hier scholen, bleven latent. Want er was geen leiding, er was geen program. Op sentimenten bouwt men geen staatkunde.

Een jammerlijk verschijnsel was daarbij, dat de belangen van het kleine prinsje werden geschaad door verdeeldheid onder zijn naaste verwanten. Zijn moeder was een stugge, hooghartige Stuart, die alleen dacht aan de belangen van haar huis. De vrienden en dienaren van dat huis onderscheidden zich door een verwatenheid, die ergerlijk is. Toen Prins Willem II, de zwager van Karel II, die zich koning van Engeland noemde, maar er, behalve in een uithoek van Schotland, niets te vertellen had, zou worden begraven, achtte een der dienaren van Stuart het beneden de rang van zijn koning, dat die zich liet vertegenwoordigen op de begrafenis van ‘een klein Prinsje, niet van koninklijken bloede’. En dàt tegenover Willem II, die zich bijna geruïneerd had om het huis Stuart te helpen. Toen Louise Henriëtte in Den Haag kwam, ging zij haar neefje, de kleine Prins, zien onder kerktijd, terwijl de moeder naar de kerk was, omdat deze haar anders uit de hoogte zou behandelen.

Het bedenkelijkste was, dat deze familieveten een grote rol speelden bij de regeling van de voogdij van de Prins. De Princesse-Royale, de moeder dus, wilde die alleen in handen hebben; Amalia van Solms streed er voor, dat ook de familie van de overleden vader invloed zou hebben. Zij wist te bereiken, dat Maria eindelijk haar schoonmoeder en de keurvorst van Brandenburg als medevoogden aanvaardde. Hoe ongelukkig het er intussen met

het Oranjehuis uitzag, is misschien het best geformuleerd door Prof. Geyl met deze woorden:

> 'Zonder twijfel was het in elk geval, als men het uit een oogpunt van nationaal belang beschouwt, hoogst bedenkelijk, dat de macht en de invloed van Oranje in handen waren geraakt van een jonge vrouw van generlei persoonlijke bekwaamheid, maar met een ruim aandeel zowel in de koppigheid als in de lichtzinnigheid der Stuarts, een vrouw, die een weldra weer voortvluchtig Engels koning als het hoofd van haar huis erkende en om zijn "bevelen" vroeg, die zich Engels voelde, bij voorkeur Engels sprak en anders Frans (het Nederlands werd zij nooit goed machtig), die dan ook met de jaren meer haat tegen land en volk begon te koesteren en tevens de aanhankelijkheid van de vrienden van haar geslacht op een zware proef stelde door haar onverschilligheid en haar hoogmoed.'

Haar houding was een symbool.

Oranje, eens zo diep en vast geworteld in de natie, dreigde daaruit losgewrikt te worden. Het Oranjehuis scheen in een vazallenverhouding tot Stuart te geraken.

70. Balthasar Bekker, gravure van A. van Zylvelt.

71. Titelblad van 'Den Byencorf der H. Roomsche Kercke' van Marnix van St. Aldegonde.

72. Prins Willem II en Maria Stuart, naar een schilderij van Anthonie van Dyck (Rijksmuseum).

73. Jacob Cats, naar een schilderij van M.J. van Miereveld (Rijksmuseum).
Aan de vier hoeken van de rijk gebeeldhouwde lijst afbeeldingen van Homerus, Virgilius, Ovidius en Horatius.
Het onderschrift luidt:
‘Als ick dit beelt aensie
en van mijn eerste Jaren,
Soo leer iek dat de Tijt
Verloopt gelyck de baren.
De Jeucht is maar een blom,
de mensche nietich gras,
'k en was niet dat ick ben,
'k en ben niet dat ick was.
Dat ick was en is niet meer,
Dat ick ben is wonderbeer.
Dat ick naemaal weesen sal,
Lieve Godt, dat is et al.’

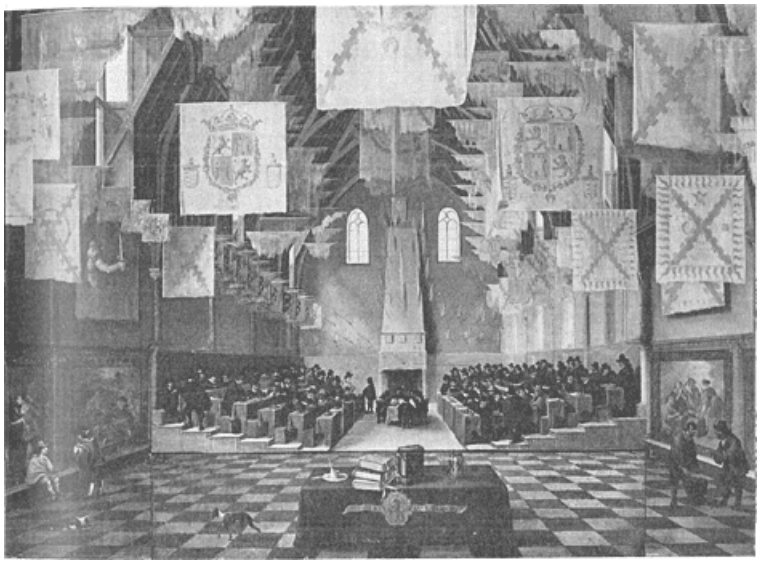

74. Vergadering van de Staten-Generaal in de Grote Zaal van het Binnenhof, naar een schilderij van D. van Delen (Rijksmuseum).

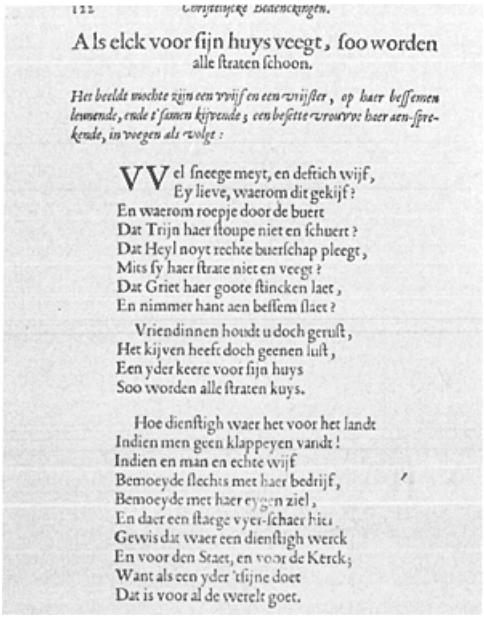

Als elck voor ſijn huys veegt, ſoo worden alle ſtraten ſchoon.

Het beeldt wechte zijn een wijf en een wijfter, op haer beſſemen leunende, ende t'ſamen kijvende; een beſette vrouwe haer aen-ſprekende, in voegen als volgt:

VVel ſneege meyt, en deftich wijf,
Ey lieve, waerom dit gekijf?
En waerom roepje door de buert
Dat Trijn haer ſtoupe niet en ſchuert?
Dat Heyl noyt rechte buerſchap pleegt,
Mits ſy haer ſtraet niet en veegt?
Dat Griet haer goote ſtincken laet,
En nimmer hant aen beſſem ſlaet?

Vriendinnen houdt u doch geruſt,
Het kijven heeft doch geenen luſt,
Een yder keere voor ſijn huys
Soo worden alle ſtraten kuys.

Hoe dienſtigh waer het voor het lande
Indien men geen klappeyen vandt!
Indien en man en echte wijf
Bemoeyde ſlechts met haer bedrijf,
Bemoeyde met haer eygen ziel,
En daer een ſtaege vyer-ſchaer hiet,
Gewis dat waer een dienſtigh werck
En voor den Staet, en voor de Kerck;
Want als een yder 't ſijne doet
Dat is voor al de werelt goet.

75. Een bladzijde uit Jacob Cats' 'Spiegel vanden Ouden ende Nieuvven Tijdt', typerend voor het moraliserend karakter van 's mans werk, dat hem de bijnaam Vader Cats bezorgde.

Als morſige lieden kuys worden, ſo ſchuerenſe de panne van achteren.

Beſiet eens deſe twee, die in voorleden jaren
Gantſch vuyl in haer bedrijf, en rechte ſlonſen waren,
Die zijn nu wonder net, en uytter-maten kuys,
Sy boenen even ſelfs de gronden van het huys;
De pannen aen den heert, die niemant van de bueren
Oyt anders is gewoon als binnen in te ſchueren,
Die kuyſt dit aerdigh volck oock aen den uytter-kant,
Al hangt die meeſten tijt te midden in den brant.

76. Enkele geïllustreerde bladzijden uit Jacob Cats' 'Spiegel vanden Ouden ende Nieuwen Tijdt'. 'Als morsige lieden kuys worden so schuerense de panne van achteren.'

‘Daerder veel smeden moetmen slach houden.’

‘De gansen krijghen den kost, maer sy moetense plucken.’

77. Andries Bicker, burgemeester van Amsterdam, naar een schilderij van B.v.d. Helst (Rijksmuseum).

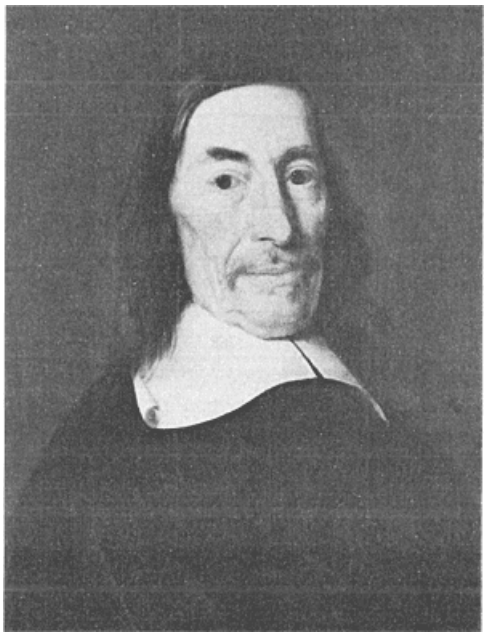

78. Jacob de Witt, burgemeester van Dordrecht, naar een schilderij van Nic. Maes (Dordrechts Museum).

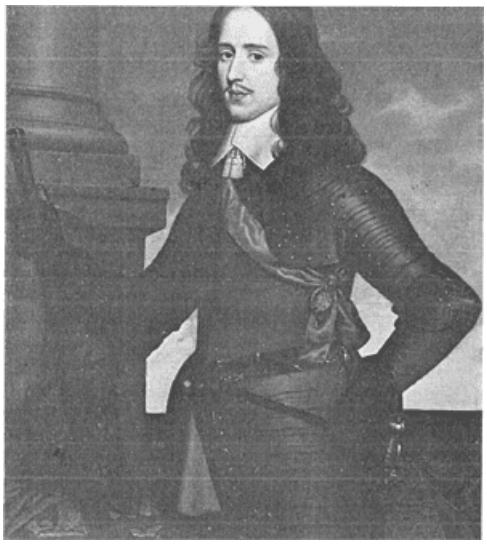

79. Prins Willem II, naar een schilderij van Willem van Honthorst (Rijksmuseum).

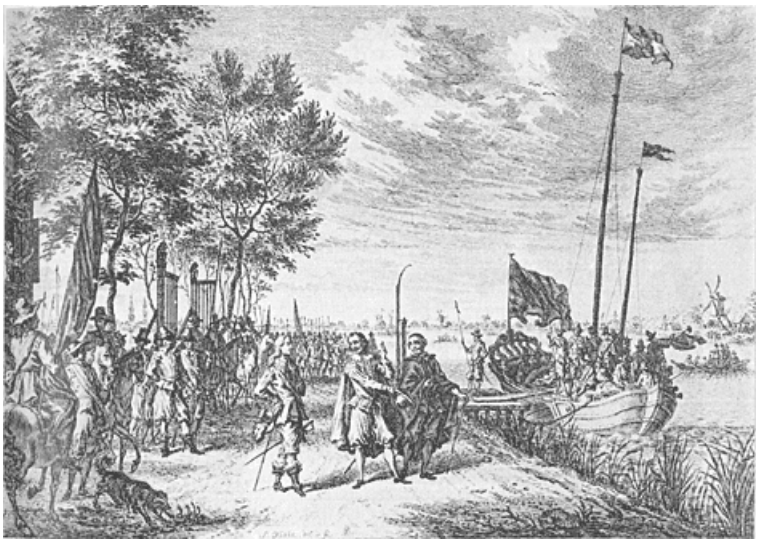

80. ‘Onderhandeling tusschen twee Afgevaardigden der Regeeringe van Amsterdam en Graave Willem Fredrik van Nassau, voor de Hofstede Welna aan den Amstel, in 't jaar 1650.’ Gravure van Simon Fokke (Atlas van Stolk).

81. Willem Frederik van Nassau. Gravure van A. Blotelingh, naar een schilderij van P. Nason (Rijksmuseum).

82. Adriaen Pauw. Gravure van P. Holsteyn, naar een schilderij v. Gerard Terborch.

2. Het rechte gulden vlies

De grote visserij.

Toen de lijfarts van Karel V zijn Lof van Holland schreef, uitte hij ook zijn verwondering over het rijke gewin der visserij. ‘Meer goud en zilver dan andere volken met zware arbeid uit de grond delven, vissen de Hollanders uit de zee.’ Nooit zou evenwel de visserij zulk een bron van welvaart zijn geworden, als het haringkaken niet was uitgevonden. Want daardoor werd de haring een export-artikel.

De Hollanders zorgden zelf voor de export. Hun handel heeft van het begin af een ander karakter gehad dan die van Brugge en Antwerpen. De Vlaamse en Brabantse steden hadden passieve handel. Zij zagen de koopman van verre komen. Zowel de handelaars uit het Oostzeegebied, als die uit het Zuiden verschenen op haar markten. Maar de Hollander begon met actieve handel, hij werd een mededinger van de Hanze en wist haar te overvleugelen; hij drong in alle hoeken van Europa door. Fruin heeft in zijn meesterwerk ‘Tien jaren uit de Tachtigjarige Oorlog’ deze ontwikkeling op meesterlijke wijze geschetst en daarbij in het licht gesteld, hoe de ‘grote visserij’, de haringvangst, in zeker opzicht de moeder is van onze negotie. De haring moest worden uitgevoerd, maar de schippers zorgden voor een retourvracht, door graan of andere produkten mee terug te nemen. Voor het haringkaken waren scheepsladingen zout nodig en geleidelijk kwam er een vloot van zoutschepen in de vaart, die op Zuid-Frankrijk en het Iberisch schiereiland voeren. Het zout werd in ons land in zoutziederijen gezuiverd en deze nieuwe industrie ging ook weer voor de export werken.

De ligging.

Een faktor van betekenis is daarbij natuurlijk geweest de gunstige ligging van ons land. De zeereizen duurden toen lang; de havens in het Noorden waren maar gedurende een gedeelte van het jaar open; de vaart was nog een echt seizoenbedrijf. De twee helften van Europa, het Noorden en het Zuiden, ieder met zijn eigen produkten en behoeften, lagen nog te ver van elkaar voor een rechtstreekse verbinding. Er was een groot tussenstation no-

dig, waar de verschillende verbindingen een knooppunt vormden. En welke streek leende zich daarvoor beter dan de Rijn-delta, met riviervaart tot in het hart van Duitsland, met kustvaart op alle Engelse havens?

De onverklaarbare rest.

Maar toch... Als in de kroniek van Hoorn staat vermeld, op het jaar 1522, ‘dat tot die tijd de steden van Oostland (bedoeld zijn plaatsen als Lübeck) nog meest zelf met haar waren hierheen voeren, en dat onze Oosterschepen met de hare in aantal niet te vergelijken waren; maar niet lang daarna verkeerde het werk, de scheepvaart nam gestadig toe, het getal bootsgezellen wies aan, en zij, aan sober leven gewoon, konden zich met minder behelpen dan de vreemdelingen; zo hadden zij deze binnenkort uit het water en namen zelf de vaart in’, - dan is ons daarmee niet duidelijk, hoe het proces in die korte tijd is verlopen. Dan kunnen wij toasten op de ondernemingsgeest der Hollanders, op die bravoure, die zij toonden, door te varen ook met het ongunstigste weer; dan kunnen wij wijzen op hun taaiheid, op hun gierigheid, in de oude betekenis van het woord, hun zucht nl. om overal wat aan te verdienen, zodat zij ook het kleinste winstje niet versmaadden - toch blijft er iets wonderlijks, iets verrassends over in deze snelle groei. Het is van belang, er op te letten, dat deze ontwikkeling al was begonnen vóŕr de Tachtigjarige Oorlog. Het is niet zo, dat onze vrijheidsstrijd de stoot gaf tot de bloei op handelsgebied. Veeleer heeft ons volk die strijd alleen kunnen volhouden, omdat het bijna onbetwist de zee bleef beheersen en de wegen uit het kleine verzetsgebied naar alle delen van de wereld dus kon openhouden. Hoe sterk onze positie ter zee was, blijkt uit een sprekend cijfer: in het jaar 1568, het beginjaar van de oorlog, voeren er 3600 schepen door de Sont; daarvan waren 1823 uit Holland.

Vlamingen en Brabanders.

Vóór 1568 waren de Nederlanden van Noord tot Zuid het tussenstation tussen de beide helften van Europa. Na 1585, het jaar van de val van Antwerpen, gold het maar van het Noorden alleen. Wie in het Zuiden vrijheid van religie en vrije vaart over de zeeën zocht, trok naar het Noorden. Niet altijd waren de immigranten even welkom. Het wantrouwen jegens de vreem-

deling, de onwennigheid wat betreft zijn zwieriger levenshouding, de twijfel of zijn krediet nog wel ongeschokt was, het maakte, dat de Vlaming en de Brabander zich niet vlot assimileerden. In het blijspel wreekte de Hollander zich op de man, tegen wie hij het door zijn stugheid in de salon moest afleggen.

Maar de immigranten verwierven toch hun plaats. En er waren tientallen mannen bij, die zich die plaats ten volle waardig maakten. Daar was Lodewijk de Geer, de ontsluiter van Zweden, over wie elders breedvoeriger wordt gesproken. Petrus Plancius, de predikant-geograaf, de leermeester der schippers, kwam uit Vlaanderen, was predikant in Brussel, tot Parma de stad veroverde en hij, als soldaat vermomd, met het garnizoen aftrok naar Bergen op Zoom. Nog in hetzelfde jaar, waarin hij Brussel had verlaten, werd hij als predikant te Amsterdam bevestigd. Balthasar de Moucheron, een van de voornaamste vertegenwoordigers van het Antwerpse handelshuis De Moucheron, die zich in 1585 op Walcheren vestigde en gehele vloten op zee had, die voeren tot Indië toe. Hij is evenwel in armoede gestorven. Ook andere leden van dit huis maakten naam, o.a. Pieter de Moucheron, die de belangen van de Zeeuwse handel te Londen bevorderde, en Melchior de Moucheron, die de schepper werd van de handelsverbindingen met Noord-Rusland. Isaäc Lemaire, een van de oprichters van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en later haar vijand, een man van grote bedrijvigheid. Willem Usselincx, de vooruitstrevende propagandist voor kolonisatie in de nieuwe wereld, die eindelijk teleurgesteld in het buitenland de medewerking zocht, die hij hier niet kon vinden..... Het zijn maar enkele namen, van de voornaamsten, maar ze vormen de spits van een grote, strijdbare falanx van immigranten. Schertsend heeft men de opmerking gemaakt, dat Amsterdam in dankbaarheid tekort is geschoten, omdat er geen standbeeld voor Parma staat.

De moederhandel.

'De Amsterdamse kaden geurden van de Indische specerijen.' Deze enigszins dichterlijke uitspraak heeft wel eens de voorstelling gewekt, alsof de handel op Indië in onze bloeitijd de hoofdzaak was. Toch was dat niet het geval. Er kwamen jaarlijks niet meer dan een dozijn schepen uit de Oost. Geladen met kostbare waren, zeer zeker, maar toch met waren, die grotendeels

het karakter droegen van luxe-artikelen en nooit de basis konden zijn van de positie van Amsterdam als centrum van de wereldhandel.

Verreweg het belangrijkst was de vaart op de Oostzee. Voor het historisch onderzoek is het een groot geluk, dat de Denen eeuwenlang tol hebben geheven van de schepen, die door de Sont voeren. Want de administratie van die tolheffing is bewaard en de tolgaarders hebben van ieder schip, dat passeerde, de grootte, de lading en het land van herkomst opgetekend.

Sprekende cijfers.

In de periode 1497 - 1657 werden 403.913 schepen op hun doortocht door de landengte aangetekend en daarvan kwamen 240.411 of bijna 60% uit de Nederlanden. Van deze 240.411 waren er weer 180.940 of 75,3% uit Holland; uit Friesland 21% en uit Zeeland slechts 1,9%. De schepen zijn hier gerubriceerd naar hun domicilie, niet naar hun haven van afvaart en bestemming. Let men daarop, dan blijkt het overwicht van Amsterdam nog veel groter.

Náár de Oostzee werden verschillende stapelproducten verscheept:

zout, waarvan de Nederlanders 60% voor hun rekening namen, en dat zij uit Frankrijk haalden;

wijn, een produkt van vreemde bodem, maar dat voor 79% uit ons land werd verscheept en in sommige jaren zelfs voor 100%;

haring, een echt Nederlands produkt, in die mate, dat de Nederlandse schepen het gehele vervoer uit het eigen land niet voor hun rekening konden nemen: 82% der in de Oostzeelanden ingevoerde haring kwam uit Nederland en 75% met Nederlandse schepen.

Merkwaardig is, wat de Sonttabellen ons leren over de import van geweven stoffen. Oorspronkelijk werden zij geleverd door de Engelse koopman, die 4/5 van de import voor zijn rekening nam, maar in 1650 was het Nederlandse percentage geklommen boven de 50 en het Engelse gedaald tot 40.

Uit de Oostzeehavens werd in de eerste plaats graan gehaald en de grote uitvoerhaven was Dantzig; 70% van de rogge en 63% van de tarwe kwam uit deze Poolse haven.

Noorwegen.

Dit schrale, barre land kon ons weinig anders leveren dan hout. En het Noorse hout ging bijna geheel naar IJ en Zaan. Van de 387 schippers, die in 1647 en 1648 geregistreerd werden voor de houtvaart op Noorwegen, waren er 382 uit de provinciën Noord-Holland en Friesland. Van ieder van deze schepen is de woonplaats van de schipper bekend: 232 van hen woonden in Friesland en daarvan kwamen alleen uit Hindelopen 137. Verder uit Koudum 18, Molkwerum 17, Warns 14 en Workum 30. Uit Amsterdam kwamen er slechts 5.

Deze verrassende cijfers bevestigen, wat ook uit andere bronnen blijkt, dat nl. Amsterdam voor vele schippers de los- en laadhaven is - tevens de haven, waar het schip des winters verblijft -, terwijl zij zelf elders wonen, het kleine Hindelopen had trouwens zelf niet eens een haven. Dikwijls nam een schipper op zijn reis naar Noorwegen mee een aantal 'sutlern' - zo staat het in de Noorse registers -, zoetelaars, die hun kramerijen in de houthavens uitventten.

Moscovië.

Slechts enkele schepen, die door de Sont voeren, gingen naar Rusland. St.-Petersburg bestond nog niet; in plaats daarvan voeren de schepen, die de Finse golf binnengingen, op Narva.

Een afzonderlijk verhaal is dat van de vaart op Archangel. Een jaar voor de val van Antwerpen werd voor rekening van het huis Moucheron een expeditie ondernomen naar het hoge Noorden, een voorbereiding van de tochten van Heemskerck en Barentsz. Leider van de tocht was Melchior de Moucheron. Op deze tocht werd de mond van de Dwina verkend. Een goede rede, een gemakkelijke verbinding met het binnenland, dit lokte Melchior aan om er een factorij te vestigen. Hij won het vertrouwen van de Russische autoriteiten en zijn agenten kregen allerlei faciliteiten. Rusland werd zijn tweede vaderland.

Langs alle wegen.

We letten vaak alleen op de verre tochten van de Nederlandse kooplieden. Ze werden ook gevonden langs de rivieren in Duitsland. In Silezië kochten zij textielprodukten op en in West-Duitsland wijn. De Franse wijnbouwers aan de Gironde waren

financieel zo van de Nederlandse koopman afhankelijk, dat zij bijna in een toestand van horigheid verkeerden. De grote kracht van onze koopman was het verlenen van kredieten op lange termijn; daardoor bond hij zijn leveranciers aan zich. In Spanje had menig koopman zijn stroman, die voor hem zaken deed in gebieden, waar de vreemdeling werd geweerd. Deze algemene penetratie weerspiegelt zich in het veelvuldig gebruik van het Nederlands als taal van het internationaal verkeer. In Engeland, in Scandinavië, in Rusland was het Nederlands voor vorsten en staatslieden, voor kooplieden, bevelhebbers ter zee en te land in het internationaal verkeer een voertaal der gedachten. In Zweden spraken Karel IX en Gustaal Adolf beiden onze taal.

De grote mededinger.

De scherpste concurrent was Engeland. Maar het was een mededinger, die tegen de Hollandse schipper en koopman toch niet opgewassen bleek. Gestadig werd de Engelse invloed achteruit gedrongen. Dat de Engelsen niet in staat waren, de strijd zonder handicap vol te houden, het bleek telkens opnieuw. De Nederlander vroeg van zijn regering geen privilegiën; hij had geen hoger wens dan vrijheid van handel en scheepvaart. De Engelsman pleitte bij zijn regering telkens weer voor maatregelen, die hem tegen de Hollandse mededinging een voorsprong moesten geven.

Een van de punten in kwestie was de vrijheid van de zee. Jeremias de Decker klaagde gedurende de Eerste Engelse Oorlog, dat de ‘Britsche pest’ langs onze kust kwam zweven,

> Opdat ze mij 't gebruik afstopte van den vloed,
> dien ik als de lucht gantsch vrij behouden moet.....

Daarmee formuleerde hij een beginsel, dat aan deze zijde van de Noordzee telkens werd verdedigd. De lucht en de zee zijn vrij, en niemand kan het gebruik daarvan verbieden. De Engelsen daarentegen beweerden, dat hun koning de soevereiniteit uitoefende over de Engelse zeeën, de ‘narrow seas’ om Engeland. En van die zeeën kreeg Engeland voortdurend grootscheepser voorstellingen. Tenslotte pretendeerde men het oppergezag over de wateren van Kaap Finisterre in Spanje tot Bergen in Noorwegen. In dat gebied moesten de Nederlanders dan ook, als de Engelsen hun zin kregen, de vlag strijken voor die van Albion. Deze verschillende opvatting heeft aanleiding gegeven tot een

beroemde pennestrijd. Hugo de Groot schreef zijn Mare liberum, de vrije zee, en de Engelsman Sheldon verdedigde het standpunt van zijn regering: Mare clausum, de gesloten zee.

Hard en bitter was dikwijls de tegenwerking van de Engelsen, ook door hun zeeroverij, waartegen hun admiraliteit vaak slap optrad en zich soms zelfs een gouden pleister op de ogen liet leggen.

Wel zeer typerend is, dat omstreeks 1590, toen onze officiële gezant tegen de Engelse piraterijen niets vermocht, de Zeeuwse kooplieden een hunner, Pierre de Moucheron, naar Londen zonden, om de zaak beter aan te pakken. En deze koopman slaagde in vele gevallen, waarin de gezant geen succes had, doordat hij de rechter der admiraliteit omkocht.

Vooral onze handel op Spanje werd telkens door de Engelsen belaagd. Dat wij verdienden door de handel met onze vijand, was hun een doorn in het oog. Het merkwaardige verschijnsel doet zich dan ook voor, dat de koopman heel wat moeite moest doen, om het vijandelijke Spanje veilig te bereiken, zonder door de Engelsman te worden gehinderd. Wie de stukken uit deze tijd leest, vraagt zich verwonderd af, of we misschien oorlog met Engeland hadden in plaats van met Spanje.

De Straatvaart.

In 1590 werd Zuid-Europa door hongersnood geteisterd. Dat betrof voor een deel Spaanse landen, want Zuid-Italië en een aantal eilanden behoorden tot het rijk van Philips II. Als de Nederlanders, die de groothandel in granen beheersten, nu maar koren naar de Middellandse Zee wilden verschepen... Philips II beloofde ze vrijgeleide. Maar toen 26 Hollandse schepen hun zo welkome lading in Italië hadden afgeleverd, werden ze op de terugweg door de Spaanse koning aangehouden. Hij was nog altijd overtuigd, dat hij een aan ketters gegeven belofte niet behoefde te houden.

Toen is er in ons land iets merkwaardigs gebeurd, dat de geest van de Amsterdamse groothandel typeert. Ondanks de tegenslag met de 26 schepen, bevrachtten de Amsterdamse kooplieden in de herfst van 1591 opnieuw 200 grote korenschepen voor Italië om door hun prompte en afdoende bediening zich de gunst van de Italiaanse afnemers te verwerven. En het is gelukt. Wel werd er in ons land heftig geprotesteerd tegen een onderneming, waar-

bij zoveel mensen werden geriskeerd, maar de groothandel, gesteund door de Amsterdamse regenten, zette door en had succes. Sedert die tijd ondernamen de Nederlanders geregeld handelsreizen naar het Middellandse-Zeegebied. De Straatvaart was een nieuwe bron van welvaart. De Nederlanders leverden ook in het vervolg graan en namen marmer in ballast mee terug. In gangen en zalen van de patriciërshuizen langs de Amsterdamse grachten vond dat marmer een passende plaats.

De verheven Porte.

Wie in een historische atlas een kaart raadpleegt, die de politieke situatie van omstreeks 1600 weergeeft, wordt getroffen door de geweldige omvang van het Turkse rijk. Het omkranste de Zee van Azow, beheerste Hongarije en de Balkan, reikte van Klein-Azië tot de Perzische Golf en rekende Noord-Afrika tot dicht bij de Straat van Gibraltar tot zijn gebied. Het is waar, dat het in de uithoeken van dit gebied bitter weinig te vertellen had en dat aan de Algerijnse kust slechts een schijngezag werd geoefend, maar toch was het Turkse rijk een faktor van betekenis in de grote politiek. De sultan hulde zich in een sfeer van hoge afzondering en men sprak van de verheven Porte, van de poort van zijn paleis, als men zijn regering bedoelde. De buitenlandse politiek van die regering beschouwde het huis Habsburg als de grote vijand. Karel V had Tunis veroverd; Don Juan had de Turkse vloot bij Lepanto verslagen. Ter zee waren de Turken in het defensief. Maar te land drongen zij diep in Europa door en bedreigden herhaaldelijk Wenen. Frankrijk, ingeklemd tussen de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers, had reeds lang contact met de sultan gezocht en in de periode van het Twaalfjarig Bestand knoopte ook Nederland politieke betrekkingen in Constantinopel aan. Bij de verovering van Sluis bevrijdden de onzen Turkse galeislaven en zonden ze het volgend jaar met een begeleidend vriendelijk schrijven naar Constantinopel. Dit was de inleiding. De Turkse staatsman en admiraal Khalil Pasja, Armeniër van afkomst, zond in 1610 een brief aan Prins Maurits, waarin hij plannen ontwikkelde voor samenwerking tussen de Turk en de Nederlandse Republiek. De Staten-Generaal aarzelden. Met Spanje was juist een bestand gesloten en bovendien stuitte het sommigen tegen de borst, met de felle vijanden van het Christendom een bondgenootschap te sluiten.

Cornelis Haga.

Toch ging in 1611 een gezant op weg, Cornelis Haga, een regentenzoon uit Schiedam. Hij was al eerder in Constantinopel geweest en bij het vervullen van een diplomatieke opdracht naar Zweden had hij reeds zijn sporen verdiend.

Zijn reis naar de plaats der bestemming was vol avonturen. Hij ging over land eerst tot Wenen, en trachtte vandaar de Adriatische Zee te bereiken. De hertog van Stiermarken hield hem een tijdlang gevangen. Te Fiume liet hij zijn gezelschap achter en ging naar Venetië, om te kijken, of hij er een Nederlands schip kon vinden. Hij vond er reeds de eerste dag een. Het bracht hem naar Regusa, waarbij hij nog weer een korte landreis maakte en door rovers van een aantal dukaten werd beroofd - zijn bagage werd intussen ook door rovers gepakt, maar weer vrijgegeven tegen losprijs -; van Regusa ging het naar Zante. Daar liepen twee Enkhuizer schepen binnen, die hem tot Chios brachten. En vandaar stak hij over van eiland tot eiland, tot hij zes maanden na zijn vertrek in Constantinopel arriveerde. Zo reisde onze eerste gezant bij de Turkse regering naar zijn standplaats. Schoon is het verhaal van het aanbieden van de geloofsbrieven bij de grote heer. Het was een geweldige optocht, met een schaar van Turkse heren vóór de gezant en een stoet van Nederlandse edellieden achter hem. Die edellieden waren verklede matrozen van een Hollands schip, dat in de haven van Constantinopel lag. Zij trokken een passend gezicht, voorzover hun dat mogelijk was. De gezant hield een toespraak in het Latijn, die daarna in het Turks werd vertaald. Maar wat de doorslag gaf bij de sultan, was het feit, dat de Staten-Generaal de fijne smaak hadden gehad, des sultans naam in de geloofsbrief telkens met gouden letters te doen calligraferen. Dat vond hij zo charmant, dat hij de welwillendheid was in eigen persoon.

De positie van Haga was overigens niet gemakkelijk. Want in dit Oosterse rijk maakte men alleen indruk door statie en bereikte men alleen iets door een geschenk. Hij heeft de Staten-Generaal er dan ook toe gebracht, diep in de zak te tasten, en een collectie geschenken te kopen, die er wezen mocht.

Als diplomaat heeft Haga belangrijk werk verricht. Aan de Barbarijse zeeroverij kon hij in Constantinopel weinig veranderen. Maar wel heeft hij de Oostenrijkse Habsburgers krachtig tegengewerkt, en aan zijn optreden is het te danken, dat de sultan zijn

steun gaf aan Bethlen Gabor, vorst van Zevenburgen, de forse en rusteloze strijder tegen Habsburg, en voor het Protestantisme en de rechten van Hongarije. Haga heeft ook getracht toenadering te brengen tussen de Grieks-Katholieke Kerk en het Protestantisme. Scherp was daardoor de strijd tegen de Jezuïeten. Het aanzien van Haga in het Oosten was zo groot, dat de patriarch van Jeruzalem, om zich te dekken tegen de moeilijkheden, die de Jezuïeten veroorzaakten, zich met de Griekse Kerk in Palestina stelde onder bescherming van de gezant der Staten-Generaal. Dit alles bevorderde de penetratie van de Hollanders in het Turkse rijk; zij kwamen er niet alleen handel drijven, maar vestigden er zich in zulk een getale, dat in Aleppo en Smyrna Ned. Hervormde gemeenten ontstonden.

De grote magneet.

In het museum te Altona kan men zich een voorstelling vormen, hoe vroeger de bevolking van de eilanden voor de Sleeswijkse kust zich opsmukte met goud en zilver. En telkens worden er onder die erfstukken van edelsmeedwerk stukken aangetroffen, die als teken dragen de drie Andreaskruisen, het wapen van Amsterdam. Geen wonder! Want in het vroege voorjaar gingen de jongens van de waterkant, ook uit dat gebied, naar Amsterdam, om zich te laten monsteren voor de grote vaart. Als zij hun gage hadden ontvangen en naar huis voeren, kochten zij bij een Amsterdamse zilversmid een present, voor welkom thuis. De haven aan het IJ was de grote magneet, die mannen van avontuur uit alle windstreken trok. Altijd was er gelegenheid, zich te laten aanmonsteren. Altijd lokte de stad, waar in het frontispiesrelief van het stadhuis de stedelijke handelsgodin stond afgebeeld, met de vier werelddelen, die hun schatting komen bieden.

De vrije nering.

Maar soms, ja, dan was er voor de avonturiers nog een andere verlokking, die meer beloofde dan de gewone gage. De vrije nering of de piraterij. Er is een streng formeel onderscheid tussen kaapvaart en zeeroof. Kaapvaart was een oorlogshandeling tegen de handelsvloot van de vijand. Dezelfde handelingen tegen de schepen van neutralen is zeeroverij. Het laatste geschiedde dan ook steeds op eigen initiatief tegen de officiële voorschriften in. Maar de kaapvaart was zulk een ruw bedrijf en had zulk een ver-

wilderende invloed, dat voor het gevoel van schipper en matroos het niet zo'n grote stap was, om naar de vrije nering over te gaan. En het was veel voordeliger! Zwaar hadden handel en visserij te kampen met de Duinkerker kapers. Hier is kapers het juiste woord. De Duinkerkers waren onderdanen van koning Philips; zij waren zeer koningsgezind. Maar zij waren evengoed Nederlandse jongens van de zeekant, als de mannen, met wie ze vochten. Hun namen zeggen genoeg: Gilles Cornelis Wittebolle, Willem Pietersz. Hopsack, Adriaan Dierixsen, Jan Wilshuzen, Michel van Zoendale, Matthijs Iacopsen, Jacob Colaert, Michel Iacopsen (bijgenaamd Zeevos), Frans Iacopsen, Jan Dauwere, Gillis Bellinck, Jan Dunnebroot, Matthijs de Putter, Jacob van Vooren, Matthijs Rombout. Allen mannen met Nederlandse namen, die onder Spaanse vlag de bitterste strijd tegen Hollanders en Zeeuwen hebben gestreden. Bitter: Vondel wist geen betere remedie voor deze vijanden dan de strop:

> Matroos zou ras hen aarzelings klimmen leeren
> En 't lage waterland doen kijken door een koord.

En de Staten-Generaal lieten de kapiteins van de marine telkens de eed vernieuwen, dat zij de kapers, zo zij ze in handen kregen, de voeten zouden spoelen.

Echte zeerovers zaten er vooral aan de baaienrijke kust van Algerië en Algiers was een grote mensenmarkt voor de gevangenen, gemaakt door de Barbarijse piraten. Het is bekend, dat meer dan eens Nederlanders een leidende rol bij deze Noordafrikaanse zeeroverij hebben gespeeld. Verschillende heren met Turks aandoende namen hadden als jongens hun holsblokken laten klepperen langs de straatjes en steegjes aan de Nederlandse waterkant: Soliman Reis, die het bracht tot Turks admiraal, en op zijn schip een complete Nederlandse bemanning had, heette eigenlijk Veenboer; Seffar Reis was hier te lande eerder bekend als Thomas de Gauwdief; Haggi Mami Reis was in zijn jeugd Pieter Janszoon uit Ackersloot en Murat Picinino Reis kwam uit Workum en heette daar Ubbe Jacobszoon. Claas Gerrits Compaen stond in nauwe relatie tot de sultan van Marokko en opereerde als zeerover vanuit Salee. In 1627 kreeg hij daar bezoek van zijn halfbroer, die hem kwam vertellen, dat de Staten-Generaal bereid waren hem een pardonbrief te geven. Het bleek de beste manier om hem onschadelijk te maken.

En het lukte ook. Compaen stevende naar Nederland, had on-

derweg nog een aanvechting, om met zijn oude bedrijf wat te ‘verdienen’, maar bereikte toch het Vlie. Hij werd volledig gepardonneerd en ging Frederik Hendrik persoonlijk bedanken. Sedert woonde hij als koopman in Oost-Zaandam, maar hij is arm gestorven. De armoede was mede een gevolg van zijn grote vrijgevigheid.

Het rechte gulden vlies.

De Griekse sage verhaalt, hoe Jason er op uit trok, om het gulden vlies te halen. Maar - zo zegt een Hollander uit de Gouden Eeuw - de Hollanders zijn er op uitgetogen, om het rechte gulden vlies te halen.

De schipper-koopman is de grondlegger van Nederlands economische bloei. Hij muntte uit door zijn soberheid en doorzettingsvermogen. En ook door zijn moed. Er zit vaart in zijn optreden.

> Waer dat men sich al keerd of wend,
> end' waer men loopt of staet,
> Waer dat men reyst of rotst of rend,
> end' waer men henen gaet,
> daer vind men 't sy oock op wat ree,
> d'Hollander end' de Zeeuw,
> sy loopen door de woeste zee
> als door het bosch de leeuw.

3. De eerste Engelse oorlog

Engelse toenaderingspoging.

Tijdens de Grote Vergadering in 1651 was Den Haag getuige van de intocht van een Engels gezantschap, gezonden door het Parlement. De deputatie kwam met een gevolg van meer dan 200 personen. De Grote Vergadering moest wel begrijpen, dat dit geen omwentelingsgezinde partij was, maar Engeland zelf, dat de vriendschap van de Republiek zocht. Toch viel het de heren niet mee, om dat besef ingang te doen vinden. Men wist hier te lande maar al te goed, dat noch in Ierland, noch in Schotland het gezag van het Parlement anders te handhaven was dan door terreur; dat belangrijke Amerikaanse koloniën koningsgezind waren en elke relatie met het Parlement weigerden. Men begreep dat de Parlementsregering de vriendschap met de Republiek nodig had, omdat alleen langs die weg de internationale erkenning kon worden bevorderd. En dus was de toenadering van onze kant voorzichtig en voorwaardelijk.

De Engelsen hadden het zich anders voorgesteld. Zij hadden met Stuart afgerekend; de Republiek had de Oranjewimpel gestreken. Gemeenschappelijke waakzaamheid tegen de bedreiging van de beide verwante dynastieën als praktisch uitgangspunt, gezamenlijke trouw aan de beginselen der Reformatie als ideële basis, moesten voldoende zijn voor een sterke vriendschap, ja voor een unie, waardoor beide republieken zich tot één corpus verenigden. Maar de Engelsen keerden terug met teleurstelling en wrok in het hart. Voor een verdrag voelden de Staten wel, maar niet in die zin, dat zij hun lot wilden verbinden met het Parlement. Zij zagen in een andere richting. Als het Parlement de door Nederland bepleite beginselen van de vrije zee wilde accepteren, dan zou dat voor de Republiek voldoende zijn. Meer was niet nodig. Want die vrijheid betekende voor de Hollandse koopman stijgende kansen - voor de Engelsman de onmogelijkheid, die mededinger te verdringen. In zulk een toenadering zag Engeland geen voordeel.

Daar kwam nog iets bij. Wàs de Oranjewimpel wel neergehaald? In de Grote Vergadering zaten ook woordvoerders van gewesten, die geleid werden door Oranjegezinde regenten. Maar wat nog duidelijker sprak, in het hartje van Holland, waar de

Loevesteinse factie regeerde, in Den Haag, was de stemming onder het volk zó Oranjegezind, dat de Engelse gezanten niet zonder molest over straat konden gaan. Hun gevolg ging alleen uit in groepen, om door het getal enige veiligheid te erlangen; de ruiten in hun logement werden ingeslagen; zij leefden soms als in een belegerde vesting; eenmaal hadden zij veertien gewonden.

Zo hadden zij in Engeland een dubbele teleurstelling te melden: ‘de man in de straat’ was hun openlijke vijand; de koopman-regent hun koel-berekenende mededinger.

Engelse agressie.

Toen ging de Engelse regering spoedig tot krachtige maatregelen over. De leiding berustte bij de Engelse City, waar het idealisme van Cromwell en zijn Independenten schaars was en de zakelijke motieven overheersten. Uit die kringen kwam het initiatief tot de afkondiging van de befaamde Akte van Navigatie, die twee eeuwen van kracht zou blijven. Krachtens deze scheepvaartwet mochten goederen uit de Engelse koloniën voortaan alleen vervoerd worden met Engelse schepen. Goederen uit Europese landen afkomstig, konden in Engeland worden ingevoerd òf op Engelse schepen, òf op schepen uit het land van herkomst. In de gehele wet wordt niet over de Nederlandse scheepvaart gesproken, maar in haar oorspronkelijke opzet bedoelde zij zeer beslist, de Nederlandse vrachtvaart te nekken.

Een gezantschap onder leiding van Cats vertrok spoedig naar Engeland, en vroeg bij monde van de leider in geleerde en hoogdravende redevoeringen intrekking van de Akte. De Engelsen antwoordden met nieuwe eisen en een opsomming van oude grieven. De City dreef naar de oorlog.

Een maand na de afkondiging van de Akte van Navigatie ging Engeland over tot een maatregel van veel verdere strekking. Het wilde nu zijn aanspraken op de soevereiniteit over de Britse zeeën (o.a. het Kanaal en de Noordzee) effectief maken en begon onze schepen op zee te onderzoeken en naar Engeland op te brengen. Niet door de Akte van Navigatie, maar wel door de pretentie, de opperheerschappij te hebben over de wegen, waarlangs onze schepen de wereldzeeën bereikten, heeft Engeland de Nederlandse Republiek tot de oorlog gedwongen.

Incident.

Tromp was reeds met een vloot naar het Kanaal gezonden, om het molesteren van onze handelsvloot te beletten. Hij had in dat opzicht strenge orders. Maar hoe hij zich had te gedragen jegens de Engelse eis om de vlag te strijken, d.w.z. in de wateren, die de Engelsen als hun territoir beschouwden, militaire eer te bewijzen aan de Engelse vlag, daarover sprak zijn instructie slechts vaag. Toen nu Tromp in het laatst van mei 1652 een Engelse vloot onder Blake ontmoette, liet laatstgenoemde tweemaal een schot lossen op het admiraalschip van Tromp. Het eerste was een waarschuwingsschot voor de boeg. Het motief was, dat Tromp de Engelse vlag niet salueerde, hoewel daartoe reeds aanstalten werden gemaakt. Tromp liet ook een schot lossen, dat 'door Blakes vlagge vloog'. De Engelsman gaf nu Tromp de volle laag; de Hollandse admiraal antwoordde 'vans gelijke', en er ontbrandde een zeeslag, die vier uren duurde en waaraan eerst de nacht een einde maakte. Dat was feitelijk het begin van de oorlog.

Onze marine.

In het laatste stadium voor het uitbreken van de vijandelijkheden hadden de Staten-Generaal zich allerminst uitgeput in betuigingen van goede wil en beloften van inschikkelijkheid. Zij traden met een zekere strakke forsheid op en hadden daartoe het volste recht. Maar één ding had hen allicht kunnen leiden tot de overweging, of die forsheid wel verantwoord was, en dat was de weinig florissante toestand van de vloot. De admiraliteiten, vijf van elkaar vrijwel onafhankelijke colleges, die hier voor de uitrusting van de vloot zorgden, worstelden met voortdurend geldgebrek. Daardoor had de vervanging van de schepen in een veel te langzaam tempo plaats, en dus bleven er schepen in dienst, die verouderd en niet meer zeewaardig waren. Ook ontbrak alle eenheid in bouw en uitrusting. Sommige kapiteins vermeden angstvallig een scherp gevecht met de vijand, omdat zij maar al te goed wisten, dat hun oude schuit een dergelijke vermetelheid niet meer verdroeg. Want het is in de Eerste Engelse Oorlog voorgekomen, dat de dekken van een oorlogsschip zo vermolmd waren, dat zij het gedreun en gerol van de kanonnen niet meer konden verdragen.

Tegenslag.

Met zulk een deels slechte en deels geïmproviseerde vloot ging Tromp dus in zee. Maar de bevelhebbers, zo is men gewoon te zeggen, vergoedden door hun kwaliteiten veel. Met dit te zeggen wordt licht overdreven. Onze admiraals kwamen in 1652 voor een nieuwe, hun eigenlijk nog onbekende taak te staan. In 1639 hadden zij de Spaanse vloot verslagen en bij Duins vernietigd, maar een strijd met de Engelse marine betekende toch heel wat anders. En juist die Engelse marine had in de Engelse burgeroorlog heel wat ervaring opgedaan, terwijl onze marine in hoofdzaak konvooidienst verrichtte. Nuttig werk, maar eentonig en zonder oorlogshandelingen in grote stijl. Daardoor moesten onze officieren de zeeslag nog leren kennen. En zij kregen daartoe in juli en augustus tijdens de eerste grote zeetocht onder Tromp geen kans. Maar dat was uitsluitend te wijten aan de weersomstandigheden. Een poging om een Engels smaldeel bij Duins te vernietigen, mislukte door het draaien van de wind. Toen wendde Tromp zich naar het Noorden, om de Engelse hoofdmacht, die op de scheepvaartroute boven Schotland langs op onze schepen loerde, te vernietigen. Maar ook hier mislukte alles, doordat een hevige storm onze schepen uiteendreef.

Een nieuwe ster.

Terwijl de vloot onder Tromp in het Noorden de vijand zocht, besloten de Staten-Generaal, dat er een tweede vloot moest worden uitgerust, om de weg door het Kanaal zo mogelijk open te houden. De gehele oorlog was trouwens grotendeels een strijd om de scheepvaartverbindingen. Ook daarin kwam het uit, dat we hier met een typische handelsoorlog te doen hebben. Het Kanaaleskader zou komen te staan onder Witte Corneliszoon de With, maar zolang die nog onder de vlag van Tromp was, moest een ander tijdelijk met het commando worden belast. En daarbij dachten de Staten in de eerste plaats aan Michiel Adriaenszoon de Ruyter.

Zijn naam heeft in onze historie een bijzondere klank. Natuurlijk vanwege zijn daden. Maar toch ook mede, doordat hij een voortreffelijk biograaf vond in Brandt.

Maar bij de Zeeuwen had de naam van De Ruyter nog een andere betekenis. Hij had èn als kapitein ter koopvaardij èn als kaperkapitein een uitstekende naam. Een man van durf en beleid.

En daarom wekte het voldoening, dat De Ruyter commandeur werd van het nieuwe eskader. De titel commandeur was overigens een soort noodsprong. Gewoonlijk was het een vice-admiraal, die een dergelijk commando kreeg, maar de strijd om de voorrang was soms zeer bewogen en persoonlijk. Vooral ook, omdat de vijf admiraliteitscolleges de strijd om de voorrang ijverig meestreden. De vlagofficieren van hun admiraliteit mochten niet achter worden gesteld bij die der anderen. Wel werd stilzwijgend aangenomen, dat de opperbevelhebber een Hollander moest zijn, althans in dienst moest staan van een Hollandse admiraliteit, en dat hij als luitenant-admiraal boven de anderen moest staan, maar de plaatsen, die daarop volgden, waren voortdurend in de strijd betrokken, vooral omdat Zeeland onverbiddelijk was, als het ging om de tweede plaats. Dat moest een Zeeuw zijn!

Het eerste succes.

En de nieuwe commandeur boekte in deze oorlog het eerste succes. Hij bracht een konvooi van 60 koopvaarders door het Kanaal naar buiten en stiet op een Engelse vloot onder Ayscue. De Engelsen waren sterker en beter bewapend, maar in het furieuze gevecht midden in het Kanaal werd de vijand zo gehavend, dat hij de volgende dag geen lust had, de strijd opnieuw te beginnen, doch zich naar Plymouth terugtrok. Bekend is uit dit gevecht het optreden van Douwe Aukes, kapitein van de Oostinjevaarder De Volgelstruys, die zijn ‘verflauwende’ manschappen tot de uiterste inspanning dwong, door het dreigement, dat hij de lont in het kruit zou steken, wanneer de vijand niet van boord werd gehouden.

Tromp in ongenade.

Intussen had het feit, dat Tromp vergeefs getracht had, voeling met de vijand te krijgen, in den lande de kritiek gaande gemaakt. De landrotten hadden er ook geen voorstelling van, hoezeer een vlootvoogd afhankelijk is van wind en getij. Men kon soms op enkele mijlen van elkaar drijven, zonder met elkaar in contact te komen. Wel is het waar, dat de verkenning bij de marine in die dagen slecht georganiseerd was, maar bij de Engelsen nog weer slechter dan bij ons. Maar Tromp had het verbruid. Hij was wekenlang op zee geweest en had nauwelijks een schot gelost. Vooral in Amsterdam kreeg de kritiek een lelijke klank. Daar was de

reactie tegen Oranje sterk en werd de kritiek op Tromp's beleid verbonden met schimpscheuten op zijn Oranjegezindheid. In een hekeldicht werd het reeds rondverteld:

> Amstel vroeg hem korts noch in den vollen Raadt,
> (Daer hy in 's-Graven-Haegh als Raadsman was gezeten,)
> *Wie dat hy stont ten dienst, den Brit of desen Staat?*

Tenslotte vonden de heren in Den Haag deze oplossing: de vloot zou gecommandeerd worden door Witte de With en Tromp zou in Den Haag blijven, want ... de heren konden daar zijn adviezen nodig hebben. Dat was de fatsoenlijkste manier om iemand af te danken.

Opnieuw een echec.

Witte had couragie genoeg en het was hem bijna een feest te denken aan de grootse aanval, die hij op de Engelse vloot zou ondernemen. ‘Ik zal de vloot wel lustig op den vijand voeren, de duivel moge haar er weder afhalen’, moet hij hebben gezegd. En tòch werd het een mislukking. En daarbij heeft De With de grootste smaad ondervonden, die een vlagofficier kan treffen. Na de krijgsraad wilde hij zijn vlag doen hijsen aan boord van de Brederode, het admiraalschip van Tromp. Maar de bemanning wilde hem niet aan boord nemen. En hoewel hij tot tweemaal toe getracht heeft, ze tot andere gedachten te brengen, had hij geen succes. Hij vreesde, dat de andere schepen het voorbeeld van de Brederode zouden volgen, als hij er aan boord trachtte te gaan. En daarom heeft hij de strijd tenslotte trachten te leiden van een gammel schip van de Oost-Indische Compagnie, waarvan de schepelingen een dronkemansbende vormden.

De onwil van de bemanning van de Brederode was symptomatisch voor de stemming op de gehele vloot. En toen De With onder deze omstandigheden een aanval waagde op de Engelse vloot voor de mond van de Theems, liep het uit op een besliste nederlaag. Woedend kwam hij terug, scheldend op de kapiteins, die hun plicht hadden verzuimd en aan de galg moesten. Maar een week na de nederlaag verscheen in Rotterdam een pamflet, waarin de ware oorzaak van de tegenslag werd aangewezen:

> ‘Aan dese disordre en onwillicheyd in 't vechten kan men sien ende merken wat het verscheeld een verstandig, beleeft en wel gewild Hooft over een Armade te stellen of

te hebben, bij dat men over het volk steld een Hooft dat onbemind, van het volk ongeacht en tegen de borst is.
Den Vice-admirael De Witt is, dat weten wy al te samen wel, een treffelijk soldaat en stout Seeman, die geen gevaar, ja selfs de dood niet vreest; den Commandeur De Ruyter is van gelijken een overstoutmoedig en onvertsaagder Held, die hem niet sal ontsien tegen de slimste van alle vijanden aan te gaan, noch geen gevaar ontsiet;
Dit alles niettegenstaande weten wy ook dat alle de voorgenoemde qualiteiten den Admiraal Tromp die selve, en dan noch dese ongemeene deugden heeft, dat hij is een extra-ordinaris voorsichtig, Godvresent en deugdsaam man, die sijn volk niet aanspreekt als honden, duyvels en duyvelskinderen, maar als kinderen, vrienden, cameraads, en diergelijke minnelijke en hart-trekkende woorden tot haar spreekt. Waardoor hij ook soo-danig het herte van alle diegene trekt die onder hem staan, dat sy voor hem (gelijk men seyd) souden door een vier gaan en het leven wagen, ja bij manier van spreken den duyvel niet ontsien.
Als men dan soo een bemind en ontsien Hooft uyt een Armade houd, en daartegen die steld, die by het volk onaangenaam zijn, soo siet men, wat onheyl en ongeluk sulcx baard en met sich sleept.
Want ik verseker uwe E., dat indien Tromp met dese vloot had in see geweest, vele van de vluchtige, en tot het slaan onwillige capiteynen geen gedachten souden gehad hebben, hem soo schelmachtig te verlaten en deur te gaan, als sy nu den Vice-Admiraal De Wit gedaan hebben.'

Een maand later stelden de Staten-Generaal Tromp weer aan tot 'opperhoofd' der vloot, en zij zeiden er bij, dat ze dat deden op grond van het goede vertrouwen, dat zij altijd in hem hadden gehad.

En zie, het was of het geluk op de vloot was weergekeerd met de vlag van Tromp. De 9de december 1652 teisterde hij de Engelse vloot onder Blake bij Dungeness zodanig, dat hij voorlopig heer en meester was ter zee. Met diepe ergernis meldde een Engelse courant, dat Tromp in het Kanaal kruiste en er de bezem in de mast voerde. Reeds groeiden er plannen in de krijgsraad, die eerst bijna vijftien jaar later zouden worden uitgevoerd: een aanval op de 'riviere van Londen'. Maar men beschikte niet

over voldoende bekwame loodsen, om zich te kunnen wagen in de zeegaten voor de Theems. En intussen hadden de Engelsen hun vloot weer verwonderlijk snel slagvaardig gemaakt. Het is het energieke republikeinse Engeland, waarin de harde, onverzettelijke Cromwell spoedig het gezag volledig in handen zal krijgen, en waarbij de kooplieden van de City de stuwende kracht vormen, zo vaak het tegen de grote Hollandse concurrent gaat.

Portland.

Tromp zou het spoedig ondervinden. Toen de februarimaand van 1653 ten einde liep, werd het tijd uit het Kanaal de weg naar het vaderland in te slaan. Honderden koopvaarders waren naar buiten gebracht en een ganse handelsvloot had zich verzameld, om naar de thuishavens te worden geleid. Het is soms in de Eerste Engelse Oorlog, alsof de gehele zeestrijd een strijd is om de konvooien.

De vloot van Tromp was niet meer in goede conditie, de schepen waren vuil en de mannen moe. Vuile schepen, dat was het euvel, waar men in die dagen steeds tegen had te vechten. Want aan de houten scheepsromp groeide altijd weer binnen korte tijd een dikke laag schaaldieren en andere organismen en daardoor raakte het schip zijn snelheid kwijt. Om dit euvel te voorkomen, moest het schip op geregelde tijden gekrengd worden, d.w.z. op één zijde gehaald, zodat het onder de lastlijn kon worden nagezien. Een zeeslag winnen was voor een belangrijk deel een kwestie van goed zeilen en wie de slag met vuile schepen begon, was zwaar gehandicapt. Tromp moest zich nu een weg banen door het Kanaal met een vloot, die door zijn langdurige kruistochten lang niet meer honderd procent was. De Engelsen hadden intussen tijd gehad hun schepen perfect in orde te maken. Zij hoopten dan ook op een groot succes, de vernietiging van de Nederlandse vloot, met het aanlokkelijk vervolg, dat de Nederlandse koopvaarders bij honderden naar de Engelse havens konden worden gesleept. Er heerste spanning in ons land, toen men wist, dat Tromp zou trachten door te breken, de spanning van het machteloze wachten op bericht.....

Op de laatste februaridag van 1653 begon de strijd bij Portland aan de Engelse zeekust en daarom is men wel gewoon, te spreken van de slag bij Portland. Men zou hem naar bijna iedere plaats aan het Kanaal kunnen noemen. Drie dagen duurde de

strijd, waarbij Tromp al verdedigende, met zijn schepen in een halve maan geschaard, trachtte het Nauw van Calais te bereiken. De 1ste maart werd gevochten op de hoogte van Wight, de 2de maart bij Bevesier. De strijd was hard. Het Engelse Monster, aldus Vondel, dat ‘zich dwers voor Hollants kielen smeet, werd door Hollants Perseus tegengehouden’,

> Hoe beet het op zijn ysre tanden!
> Hoe schoot het toe! Gelijck d' orkaen
> Op d' Indiaensche golf en zanden;
> Totdat het endlijck afgemat,
> Gescheurt, verminckt begon te deizen,
> En liet ons rijcke vloot, van schat
> En rijckdom zwanger, henereizen:
>
> Dus quam de Hollantsche Admirael,
> Die voor geen zeehelt vlagh moet strijcken
> Een man, gelijck een punt van stael,
> Bij geen Romainen te gelijcken,
> Zijn' Maesstroom in, en wert begroet
> Van 't Vaderlant en Zeven Staten,
> Die hem verschenen te gemoet,
> Ten trots van All' die vroomheit haten.

De verzen van Vondel geven goed de stemming weer van fiere vreugde, toen de vloot, zij het dan met zware verliezen, eindelijk binnen was. Maar Vondel was geen insider. Hij wist niet, hoe hachelijk het had gestaan. Hij wist niet, dat de Engelsen op de derde dag het gevecht hadden afgebroken, om zich te prepareren voor de laatste beslissende aanval tegen de volgende morgen. Hij wist niet, dat op dat ogenblik Tromp geen munitie meer had, om het gevecht nog langer dan een half uur gaande te houden. Hij wist niet, dat onze vloot toen aan de waakzaamheid der Engelsen was ontsnapt, dicht langs de Franse kust en toen tussen de Vlaamse banken door, een meesterstuk van navigatie, bij slecht zicht.

Nieuwpoort.

Maar al was het overgrote deel der vloot nu behouden thuis, de Engelsen beheersten het Kanaal. Er was voorlopig geen kwestie van, dat er weer een Nederlands konvooi naar het Zuiden zou gaan. En bitter was de gedachte, dat het voor een groot deel

aan eigen fouten was te wijten. Had men Tromp maar tijdig in het Kanaal versterkingen gezonden, dan had hij de Engelsen kunnen weerstaan. Het voornemen was er wel geweest. Met 20 verse schepen zou Witte hem te hulp moeten komen. Maar dat eskader kwam weer veel en veel te laat klaar, drie maanden nadat Tromp binnen was. Nu kon het alleen maar gebruikt worden, om handelsschepen te begeleiden om de Noord, boven Schotland langs, de enige kans, om de Oceaan te bereiken. Toch liet men de veren nog niet hangen. In juni trachtte Tromp nog eens met de verenigde eskaders het Kanaal open te breken. Het liep uit op de nederlaag bij Nieuwpoort. De Engelse overmacht was te groot. De Engelsen bezaten wel vijftig schepen, waarvan het minste beter was dan de Brederode, Tromp's admiraalschip, en de trots van onze marine. Bij Nieuwpoort verloren wij twintig schepen en de Engelsen geen enkel..... De Ruyter verklaarde ronduit, dat hij niet weer in zee wenste te gaan, tenzij de vloot met meer en beter schepen dan tot nu toe het geval was geweest, werd uitgerust. De gevolgen van de nederlaag bij Nieuwpoort waren zwaar. De Engelsen beheersten nu niet meer alleen het Kanaal, zij waren ook op de Noordzee heer en meester. De Hollandse kust werd geblokkeerd. Geen handelsschepen liepen meer binnen of waagden het, uit te varen. De vissers bleven thuis. De nering lag stil. Het volk morde tegen de regering. Bleek het nu niet duidelijk, dat het systeem van regering foutief was? Dat men weer een eminent hoofd moest hebben? Inderdaad kon het onder een stadhouder beter gaan. Hij was krachtens zijn ambt de enige man, die de vijf admiraliteitscollegiën tot stevige samenwerking kon brengen. Maar zonder hem ontbrak alle samenwerking.

Toch werd het opnieuw uitrusten van de vloot van Tromp niet zulk een lijdensgeschiedenis als men zou verwachten. Dat kwam door de stuwende kracht van Jan de Witt.

Jan de Witt.

> ‘De gansche werelt is genoechsaem bekent, dat Mr. Johan de Witt is geweest een der grootste Verstanden van onze eeuwe, ja byna sonder weergae; sijnde absoluut Meester der seven vrije Konsten; een subtyl philosooph; een deftigh orateur; een gaeuw poëet; in de wiskunst een tweede Euclides; en om alle dese qualiteiten onder een te begrijpen, een meer als volmaeckt politicus. In sijn studiën was hij wercksaam en onverdrietigh;

> in maeltijden seer vroolijck, 't zij met aerdigh spelen op Instrumenten, of op een balet te dansen, of eenige geoorloofde Konsten met Kaert en Verkeer of Schaeckspel; ja met wat een Hovelingh of Politicus volmaeckt; kort, daer was geen exercitie onder de Sonne daer hij sich niet na wist te schicken. Hij heeft in sijn Jongelinghschap sich soo wel in deselve getoont, dat de grootste verstanden daer van hebben getuygt, noyt sijn weergae gesien te hebben: ja so verre, dat een groot Rechtsgeleerde verscheyde male tegen sijn confidenten getuygt, dat een mensch te gering was om so een groot verstant te konnen matigen; en sijn verstant te groot, om van een mensch te konnen bevat worden; sustineerende derhalve bijna onmogelijck dat denselven Johan de Witt sijn eighen en natuurlijcken doot soude konnen sterven.'

Dit werd geschreven vijf jaren na de dood van deze grote raadpensionaris.

De bekwaamste der Hollandse regenten was hij; hun vertegenwoordiger, drager van hun opvattingen en tradities. Het sprak bijna vanzelf, dat hij stamde uit een familie van kooplieden, want zij waren het, die in de Hollandse steden de leiding hadden verworven en haar voor zich wisten te reserveren. Hij was een zoon van Jacob de Witt, de Dordtse regent, die in het scherpe conflict van 1650 was betrokken geweest, en toen naar Loevestein was gebracht. De familie De Witt behoorde sedert tot die groep van regentenfamilies, die het huis van Oranje wantrouwden. Men sprak van de Loevesteinse factie.

De geslachten, die in de eerste jaren van de Tachtigjarige Oorlog op het kussen waren gekomen, hadden lang niet altijd een deftige stamboom. De grootvader van de 'doorluchte' drost van Muiden, Pieter Corneliszoon Hooft, was een doodgewone Noord-hollandse schipper. Maar de meeste regenten wisten, als hij, zich spoedig een houding eigen te maken, die paste bij hun nieuwe positie. Zij wisten zich in de grote wereld te bewegen. Wat meer is, zij verruimden hun blik en vermenigvuldigden hun belangstelling. Zij gaven hun kinderen een opvoeding, die hen voorbereidde voor een positie in de wereld, waarvan hun grootouders nog niet hadden gedroomd. Jacob de Witt wist ook wat hij en zijn geslacht betekenden in Dordt en in Holland. Zijn zoons studeerden in Leiden, promoveerden aan een universiteit in Frankrijk, kregen de tijd en de middelen, om Engeland te zien en er in aan-

raking te komen met mensen en problemen, die toen de Engelse geschiedenis beheersten. Jan de Witt werd, toen hij 25 jaar was, pensionaris van Dordrecht. Dat betekende, dat hij bezoldigd juridisch adviseur werd van de stad in vaste dienst, een betrekking, die ook enigermate leek op die van een gemeentesecretaris in onze tijd. Als pensionaris vergezelde hij de deputatie der Dordtse vroedschap naar de vergadering van de Staten van Holland en zo kwam hij ook geregeld met de landspolitiek in aanraking. Het was in december 1650, een maand na de dood van Willem II, dat hij zijn ambt aanvaardde. Twee en een half jaar later werd hij raadpensionaris van Holland. In naam de dienaar van de Hollandse Edelmogende Heren, in werkelijkheid hun leider. Dat zij hem kozen, de scherpzinnige, besliste, koele, onverbiddelijke vertegenwoordiger van de Loevesteinse factie, het had zijn reden. De blokkade in de zomermaanden van 1653 maakte het volk onrustig. De positie van de regenten dreigde wankel te worden. De nieuwe raadpensionaris wachtte een dubbele taak. Hij moest de stuwende kracht zijn, die de admiraliteiten aanzette tot samenwerking en spoed; hij moest tevens voorzichtig een weg zoeken naar de vrede.

Inderdaad is de uitrusting van een nieuwe vloot zijn werk. Hij dreef Holland tot spoed en dit gewest activeerde op zijn beurt de Staten-Generaal. Het moet gezegd worden, dat Tromp nog nooit zo goed van materiaal was voorzien dan toen hij in augustus 1653 weer in zee was. Ditmaal ging het er om, de blokkade te breken. Maar de Engelsen zaten dicht op de kust, en het- was niet aan te raden, een beslissing te forceren, voordat Tromp, die zijn macht in het Zuidwesten had bijeengebracht, zich had verenigd met het eskader van De With, dat bij Texel lag.

Ter Heyde.

De beide vlootvoogden zijn er inderdaad in geslaagd, zich te verenigen. Tromp hield zich in een scherp gevecht voor Wijk aan Zee de Engelsen van het lijf en daarna belette een storm de vijand, de bewegingen van onze vloten te storen. Zo kon De With zich melden bij de vlag van de opperbevelhebber, en de ganse navale macht van de Republiek bond de 10de augustus 1653 de strijd aan tegen de Engelsen. De vloten sloegen zich door elkaar heen. Het admiraalschip van Tromp, de Brederode, verdween in

een wolk van kruitdamp, zo vaak het een vijandelijk schip in een hevige kanonnade passeerde. Tromp zelf liep monter op de hoge campagne heen en weer en dirigeerde de strijd met zijn oude rustige moed. Maar plotseling stortte hij neer, een musketkogel in de borst. Nog slechts een paar hijgende woorden: 'Ik heb gedaan.....' en vlak daarop zijn laatste boodschap aan zijn mannen: 'Houdt goede moed.....' Toen was het gedaan. In de masten der vijandelijke schepen zaten scherpschutters, die, als er een open plek was in de kruitdamp, hun kans waarnamen. Zij moesten mikken op de officieren. Een hunner had geluk gehad en de admiraal dodelijk geraakt. Het was het beslissende schot in de slag.

Na het passeergevecht schaarden de Hollandse schepen zich weer achter de admiraal. Zo meteen zou achter uit de Brederode weer de bloedvlag worden uitgestoken, het sein voor de nieuwe aanval. Maar dat sein kwam niet. In plaats daarvan liet Cortenaer, de kapitein van de Brederode, het sein geven, dat hij de commandanten der eskaders aan boord verwachtte. Het schijnt, dat alleen De Ruyter het sein heeft opgemerkt. Toen hij aan boord verscheen, zag hij tot zijn grote ontroering de admiraal dood in zijn hut liggen. Snel besloot hij, dat dit niet op de vloot bekend mocht worden; de admiraalsvlag moest blijven waaien. En de strijd ging verder. Driemaal volgde er nog een felle charge. Toen waren beide vloten zo toegetakeld, dat zij eerst op verhaal moesten komen. Maar het was reeds duidelijk te zien, dat het nadeel aan onze kant was. De Engelse schepen waren veel zwaarder gebouwd en hadden groter artilleristisch vermogen. Tromp was gesneuveld, De Ruyter en Evertsen lieten zich met hun mastloze schepen uit de strijd slepen. Al meer schepen kropen als halve wrakken het Goereesche Gat binnen. Zij hadden geen voldoende verweer en bij een nieuwe aanval zouden zij door de vijand genomen of verbrand worden. Het Rotterdamse landsschip Gorcum was er bij met zijn dode kapitein aan boord, de dappere Warmont, wie in het heetst van het gevecht een been was afgeschoten. Stervend had hij zijn mannen vermaand: 'Thoont nu doch, mijn lieve Rotterdammerkens, dat ghijluyden het met het vaderland wel meent!'

Wat erger was, ongeveer 25 van onze schepen hielden zich op een afstand en bleken niet meer van plan, aan het gevecht deel te nemen, hoe de grimmige Witte de With, die na het vertrek van Evertsen het opperbevel voerde, hen ook door advies-

boten tot hun plicht liet manen. Zij zakten vóór de wind af naar het Noorden.

De terugtocht.

Zó was de situatie, toen des middags om twee uur de Engelsen zich opnieuw gereedmaakten voor de aanval: dicht voor het Goereesche Gat lag onze hoofdmacht, zuidwest daarvan, in de open zee, de Engelse vloot. Zij had bij de aanval op de onzen de wind in de rug. Verder noordelijk lagen onze lijntrekkers, die zich kalmpjes lieten afdrijven. De With kon nu drieërlei doen. Hij kon zich in het Goereesche Gat terugtrekken en achter de zandbanken dekking zoeken. Maar dan zou de vijand zich met al zijn kracht keren tegen die vijfentwintig bangerds daar in het Noorden en zij zouden reddeloos verloren zijn. De With kon ook proberen in een nieuwe, felle charge zich door de vijand heen te slaan. Maar dan liep hij gevaar, van de kust te worden afgesneden. Hij was daar nu te zwak voor. In het begin van de slag had Tromp het plan gehad: doorbreken naar de zeezijde en dan de vijand tegen de kust drukken, waar hij op de zandbanken zou vastlopen. Maar met een halve vloot ging dat niet meer. Daarom koos De With de derde weg, hij drong, al verdedigende, op naar het Noorden en dekte zo de weglopers..... Zij zorgden er voor, dat hij hen niet inhaalde, en zo, met de kudde onwaardigen voor zich uit en de opdringende Engelsen achter zich aan, trok De With terug op Texel.

Zijn tijdig afbreken van het al te riskante gevecht, zijn besluit, om van de vloot te behouden, wat mogelijk was, zijn onverschrokken verdediging aan het hoofd van een al kleiner wordend eskader, het is alles even beleidvol als dapper. Bij deze aftocht naar het Noorden is De With op zijn grootst geweest. Maar bitter merkte hij op, dat deze weglopers al eerder hun plicht hadden verzaakt. Had men ze toen maar opgehangen, dan hadden zij het niet weer kunnen doen.

De blokkade gebroken.

Het kon niet worden ontkend, de Engelsen hadden de overwinning behaald. En toch was het doel van onze actie bereikt. Want de vijandelijke vloot was zo geteisterd, dat zij de thuishaven moest opzoeken. ‘d'Engelsche vloote’, schreef Jan de Witt, ‘heeft seer gedevaliseert de kusten van desen Staedt, die deselve

als belegert ende beset hielde, verlaten.' Hoe de Engelse vloot was toegetakeld, bleek uit het rapport van een Hamburger schipper, die haar zag, nadat zij geankerd had bij Yarmouth:

> 'In de dertig schepen van de voorschreve Engelsche armade als wracken scheenen te liggen, sijnde sommige haere geheele voorschepen open hebbende; mede sommige haere geheele roers ende aghterstevens half af, ende geheel schaedeloos geschoten waeren; ende dat ook eenigen op de sijde van haere schepen beteerde seylen hadden gespykert, soo groot als koetswagens; dat daer meede ses ofte seven schepen wierden gesleept, die masteloos waeren; in somma, dat hy niet genoegh en konde seggen hoe de voorsz. schepen daer uyt sagen, jae dat deselve geene schepen gelijck en waren.'

Het grote verlies.

Maar de dichter Jan Vos schreef in een gedichtje over Tromp:

> De lauwren zijn te duur, die wij met Tromp betalen.....

Tromp was er niet meer, en dat betekende, dat de vloot geen leiding meer had. Hij was de enige man onder de vlagofficieren, die allen ontzag inboezemde en allen vertrouwen gaf. Hij was een eenvoudig man, met iets patriarchaals in zijn optreden. In vreemde tegenstelling met zijn eenvoud zijn de hoogdravende verzen, waarmee de Nederlandse poëten hem verheerlijkten na zijn dood, Vondel vooraan:

> Zoo hielt de Zeevooght van de zeven vrye Landen
> Het roer des Oceaens, en tarte voor ons stranden
> De doot, den donderkloot, den blixem, en den brant:
> Zoo nam de deugt van Tromp de Vlooten op haar tanden.

Harpert Maartenszoon.

Naast de grote oorlogsschepen, ieder met een bemanning van 100 koppen, hadden in 1609 bij Gibraltar ook jachten meegestreden, kleine, snelzeilende oorlogsschepen, met een bemanning van maar 30 man. Ze hadden dikwijls de taak, verkenningen uit te voeren of berichten over te brengen. Een van die jachten is na de slag naar patria gezonden, om aan de Staten-Generaal het

bericht te brengen van de overwinning, en tegelijk twee transportschepen te begeleiden, die de gewonden aan boord hadden genomen. Kapitein van dit jacht was Harpert Maartenszoon van Rotterdam, vroeger te Den Briel.

Hij had zijn oudste zoontje meegenomen op de even gevaarlijke als roemvolle tocht naar Gibraltar. Toen ze Kaap Vincent gepasseerd waren op weg naar de Spaanse zeevesting, kon de vader zijn zoontje feliciteren: de jongste schepeling aan boord van het jacht, dat op de oceaandeining licht vooruitschoof, werd de 23ste april 1607, twee dagen voor de slag, negen jaar! Die jongste schepeling was Maarten Harpertszoon Tromp.

Kleine Luyden.

Het is hier de plaats, om iets op te nemen uit wat Joh. Been, de populaire Brielse archivaris, over Tromp heeft opgetekend.

Frederik Hendrik zou bij Tromp op de bruiloft komen en juist daarom waren enige grote heren erg in de verlegenheid.

> 'Want tot de gasten zou natuurlijk ook Tromps moedertje behoren. En hoe kon men nu een mens, dat indertijd haar handen in het zeepsop gestoken had, om voor zulk min volk als matrozen te wassen, aan één tafel zetten met een Prins van Oranje?..... Ja, nu moest toch de Prins op de een of andere wijze gewaarschuwd worden. En door niemand minder dan president Clant van de Staten-Generaal werd daarover een memorie opgemaakt, die nog bestaat.
> En toen de Prins van Oranje die memorie gelezen had? Zo klein-dorpelijk soms de Nederlanders wezen kunnen, zo grootscheeps waren de Oranjes soms, die juist daardoor het hart getroffen hebben van de kleyne-luyden.
>
> Hij glimlachte eens, en zei, dat hij natuurlijk op de bruiloft zou komen, waar dat moedertje, dat zich in haar moeilijke jaren zo dapper gehouden had, aanwezig zou zijn. En zo is ook geschied. Maar Tromp noch zijn moeder hebben ooit iets van dat gekonkel afgeweten.'

Reorganisatie.

Intussen zat de regering voor tal van moeilijkheden. Het wangedrag van zoveel kapiteins tijdens de slag bij Ter Heyde kon niet ongestraft blijven. Maar de marinekrijgsraad pakte de zaak

slechts te slap aan, zeer tegen de zin van Witte de With, die onverbiddelijke maatregelen wilde. Maar daarbij betrok hij ook kapiteins in zijn beschuldigingen en verwijten, die uitnemend hun plicht hadden gedaan. Witte de With is misschien de dapperste kerel geweest, die ooit in Nederland een eskader heeft gecommandeerd, maar hij had zulk een onbeheerste, felle, twistzieke natuur, dat van een onzer zeekapiteins als een grote bijzonderheid staat opgetekend, dat hij nooit van zijn leven ruzie met De With heeft gehad. Van doodvonnissen kwam niets; hoe feller De With, hoe onwilliger de overige leden van de krijgsraad. Daarbij kwam, dat sommige kapiteins zich verdedigden met de verklaring die zij met bewijzen konden staven, dat hun schuit zo afgeleefd was, dat zij gedurende een scherp gevecht zou bezwijken, ook al werd zij door de vijand niet geraakt. Want bij een krachtig eigen kanonvuur zakten de kanonnen door het dek! Wie dapperheid vraagt van soldaten, die onvoldoende zijn uitgerust, vraagt het onmogelijke. Want alles, wat op die manier aan geld wordt bespaard, moet met bloed worden betaald.

Zo kwamen de meeste kapiteins er met betrekkelijk lichte straffen af. Eén moest gekielhaald worden, maar om zijn vrij hoge leeftijd werd die straf hem kwijtgescholden. Een ander moest gedogen, dat zijn degen werd gebroken en hem voor de voeten geworpen; bovendien kreeg hij een schop ‘onder den aers’; enkelen werden tot gevangenisstraf veroordeeld.

Veel zwaarder zorgen baarde echter de kwestie van het opperbevelhebberschap; de meest natuurlijke oplossing zou geweest zijn, dat Witte de With de opvolger van Tromp werd. Zijn schitterend gedrag bij Ter Heyde was daarvoor het beste argument. Maar - hij was zo gehaat op de vloot, dat zijn benoeming moest leiden tot volslagen desorganisatie van de marine. Jan Evertsen wilde men alleen reeds niet, omdat hij een Oranjeklant was. De Ruyter is gepolst, maar hij weigerde. Hij begreep terecht, dat aanvaarding van deze post hem terstond twee onverzoenlijke vijanden zou bezorgen: De With en Evertsen.

Toen hebben de Staten van Holland een plan doorgedreven, dat van veel verder strekking was dan het aanstellen van een nieuwe commandant. Zij keerden tot het systeem van voor de dagen van Piet Heyn terug. In plaats van de pikbroek kwam weer de jonker. Een man van ‘qualiteit’, een deftig man met een klinkende naam moest het worden. Hij zou de wedijverige onderbevelhebbers wel zo imponeren, dat ze aan het lijntje liepen. Onder de

heren regenten van die tijd leefde een diepe minachting voor allen, die niet van hun stand waren. Zij hadden zoveel zelfgevoel, dat zij er bij voorbaat zeker van waren, dat de gemene man hen zou ontzien. En zo werd er nu na veel overleg en veel gekonkel een groot heer naar de vloot gestuurd: Jacob van Wassenaar, Heer van Obdam, Honsbroeck, Spierdijck, etc., Ritmeester en Colonel over een regiment Ruyteren, Gouverneur over Stadt en landen van Heusden, etc. etc.. Hij behoorde tot de Hollandse ridderschap. Meer nog dan de andere Hollandse edelen had hij zich weten aan te passen aan het stadhouderloos regiem en meer dan de anderen was hij er voor beloond. Nu werd hij bovendien opperbevelhebber van de vloot en zag daarbij allerlei voorwaarden ingewilligd, waardoor hij veel machtiger en voordeliger positie kreeg dan Piet Heyn of Tromp ooit hadden gekend. Bovendien behield hij de betrekkingen, die hij reeds had.

Zijn sterkste aanbeveling bestond in de ogen van Jan de Witt en de zijnen daarin, dat hij zo goed republikeins was. Hij zou de vloot moeten republicaniseren. De Oranjegezinde geest moest er uit.

Het symbool daarvan was, dat Holland, ondanks protest uit andere provinciën, doordreef, dat op de vloot het Oranje-blanjebleu niet meer zou waaien. De Princevlag werd vervangen door de Statenvlag. Cornelis de Witt, de broer van de raadpensionaris, was ook in deze richting ijverig werkzaam. Hij bewerkte, dat vijf schepen, die voor de admiraliteit van de Maze op stapel stonden, werden omgedoopt. Ze waren reeds genoemd naar prinsen en prinsessen uit het Oranjehuis, maar de namen werden vervangen en het werden de Eendracht, de Holland, de Gelderland, de Utrecht en de Overijsel. De raadpensionaris vernam de herdoping met ‘aangenaamheid’.

Maar de grote heer, die voor de Hollandse regenten deze politiek op de vloot moest doorvoeren, was voor het eigenlijke werk, het commanderen van een vloot, volstrekt onbekwaam. Hij wist het zelf eigenlijk ook wel. Bijna kinderlijk zijn de verzoeken, waarin hij er op aandrong, hem aan boord toch een man te geven, die wèl verstand van zeezaken had, zodat hij op diens koers kon varen. Neen, gezag, gebaseerd op vertrouwen in het beleid van de commandant, het énige gezag, dat, als het er op aan komt, iets betekent, heeft hij nooit gehad. En als vlootcommandant heeft hij nooit iets gepresteerd. Het was een politieke benoeming van de allerslechtste soort. Om Jan de Witt een weinig schoon

te praten, heeft men er wel op gewezen, dat er bij de Engelse marine in die tijd ook wel landofficieren in hoge rangen werden geplaatst, die het er toch niet slecht hebben afgebracht. Maar men vergeet daarbij onder meer, dat de Engelse overwinningen in de regel werden behaald door artilleristische overmacht, dat de Engelse verkenningsdienst slecht was en de tactiek onvoldoende. Maar in elk geval was de keus op Obdam alleen gevallen, omdat hij onder de Hollandse edelen zich het vaardigst bij de nieuwe stand van zaken had aangepast. In de Eerste Engelse Oorlog is zijn onvermogen niet meer gebleken. Het werd vrede. De With had nog een grote koopvaardijvloot naar het Noorden gekonvooieerd; bij zijn terugkeer was de vloot door een storm verschrikkelijk geteisterd; toch werden er plannen gemaakt voor nieuwe, grootse ondernemingen..... Maar de vredesonderhandelingen, die al geruime tijd liepen, hadden eindelijk resultaat.

De balans.

Engeland had de oorlog gewonnen. Maar..... het had de overwinning duur betaald. Want het had daartoe de ganse maritieme macht geconcentreerd in de Noordzee en het Kanaal. En daardoor moest het gedogen, dat de Oostzee en de Middellandse Zee werden ‘vernageld’. Door een - overigens financieel zeer kostbare - overeenkomst met de koning van Denemarken werd de Sont voor Engelse koopvaardijvloten gesloten. Maar erger nog was, wat hun in de Middellandse Zee overkwam. Daar werd hun vloot gedwongen naar Elba te vluchten en daar te blijven. Het volgende voorjaar werd zij bij Livorno vernietigd. Het was een ‘heerlijcke victorie’, waardoor de Hollanders meester werden van de Middellandse Zee en van de negotie. De Nederlandse commandant, Jan van Galen, was in de strijd gesneuveld. Met grote statie is zijn lichaam in Amsterdam begraven en het getal lofdichten, waarin hij wordt verheerlijkt, is buitengewoon groot. Tegenwoordig leeft zijn naam in de herinnering voort, doordat een torpedojager zijn naam draagt. Maar eenmaal had zijn naam in Europa een bijzondere klank. En zulk een klank kréég geleidelijk ook de naam van een zijner kapiteins, nu nog een jonge, soms eigenzinnige man. Maar een zoon van Bestevaer: Kees Tromp. Hij bracht in de herfst van 1653 een deel van de oorlogsvloot naar huis en dekte daarbij een groot aantal rijk geladen koopvaarders. Wekenlang hadden de Engelsen op hem geloerd

en was aan de Engelse bemanning een aandeel voorgespiegeld in de te behalen buit. Toen Tromp de vijand te vlug af was geweest, brak er op de Engelse schepen muiterij uit. Ze waren toch weer ontkomen, die Hollanders. Het herhaalde zich telkens in deze Eerste Engelse Oorlog. Konvooi na konvooi kwam binnen. Onze handel vernietigen, het was niet gelukt. De harde slagen, die onze marine had opgevangen, waren niet tevergeefs geweest. Maar duidelijker dan ooit was gebleken, dat een land met een wereldhandel zich alleen kan handhaven, als die handel beschermd wordt door een sterke marine.

83. Gezicht op Enkhuizen.

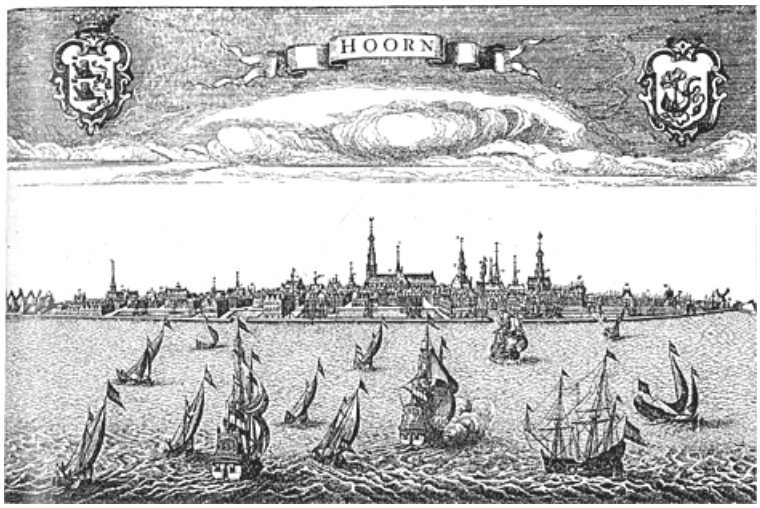

84. Gezicht op Hoorn.

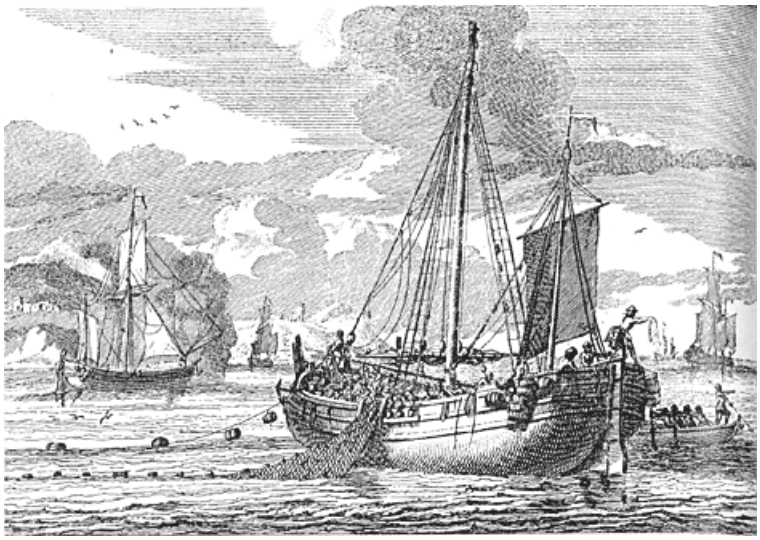

85. ‘Een Hoeker op de Neeringh.’ De hoeker was het meest gebruikte scheepstype voor de haringsvangst. Gravure van A. van der Laan.

86. Het inzouten van de haring, nadat deze is gekaakt, d.w.z. bij de linkerkieuw of ‘kaak’ ingesneden en van de ingewanden ontdaan.

87. Gezicht op Archangel. Vignet uit een kaart van Rusland, getekend door Claes Janszoon Visscher.

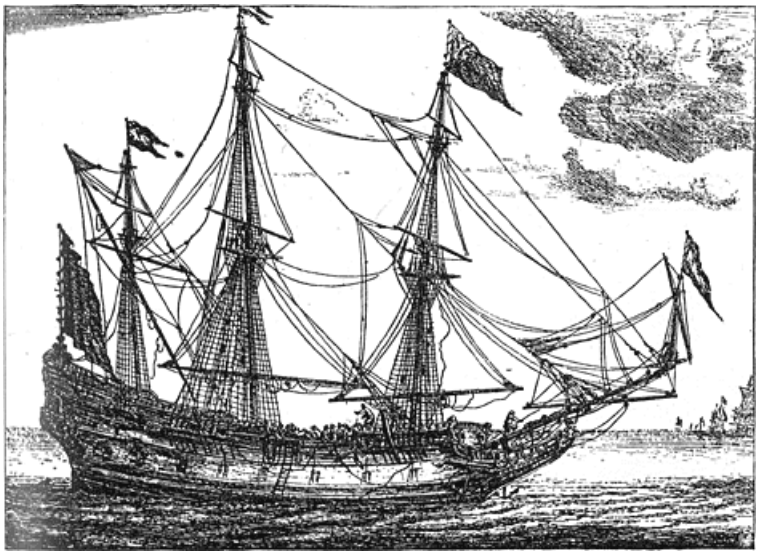

88. ‘De Vergulde Dolphyn, een Straets-Vaerder.’ Detail van een ets van R. Zeeman.

89. Maarten Harpertszoon Tromp, naar een schilderij van Jan Lievensz. (Rijksmuseum).

90. Witte Corneliszoon de With. Gravure van A. Blotelingh, naar een schilderij van H. Sorch (Rijksmuseum).

91. De slag bij Ter Heyde, naar een schilderij van J.A. Beustraten (Rijksmuscum, Amsterdam).

92. Egbert Meeuwisz. Cortenaer, naar een schilderij van B.v.d. Helst (Rijksmuseum).

93. Jacob van Wassenaer, Heer van Obdam.

94. Johan Evertsen. Gravure van A. Blotelingh, naar een schilderij van H. Berckman (Rijksmuseum).

95. Jan van Galen.

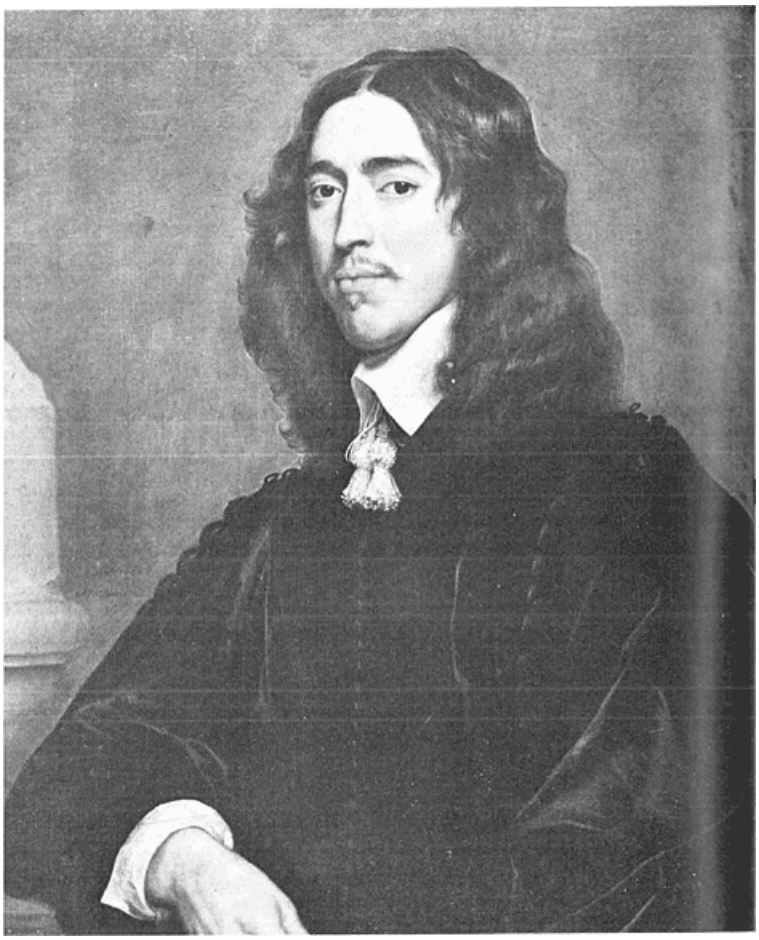

96. Johan de Witt, naar een schilderij van Adr. Hanneman, dat zich in het museum Boymans-Van Beuningen te Rotterdam bevindt.

4. De Witt, Stuart en Oranje

Vredesneigingen.

Hoe fel de Eerste Engelse Oorlog ook was, toch bleven er aan beide kanten van de Noordzee sterke neigingen naar vrede bestaan. Natuurlijk aan onze kant mede als gevolg van de weinig fortuinlijke gang van de oorlog.

> ‘De gestaltenisse van ons algemeyne lieve vaderlandt staedt, naer myne opinie, jegenwoordich in seer becommerlycke ende bynaer in desperate pointen, sijnde gelijck als beseth en belegert’,

zo klaagde Jan de Witt in de zomer van 1653.

> ‘De haringvangst staat stille, de rogge ende 't ander coorn begint dapper te steygeren; met alle 't welcke wert veroorsaeckt dat duysenden van menschen, haer handen nochte haer monden geen werck wetende te geven, beyde gebruycken tot quaet doen, d'eene tot plunderen ende rooven, ende d' andere tot calomnieren ende lasteren, van hoedaenige soorten van menschen meest alle de steden van Hollandt vol sijn.’

Maar bij de leidende figuren was er aan weerszijden ook het inzicht, dat een voortzetting van de oorlog tot het bittere einde ongewenst was. Werd de Republiek totaal verslagen, dan zou dat een politieke ommekeer kunnen betekenen, die leidde tot de verheffing van de kleine Prins met Willem Frederik als zijn luitenant. De Engelsen konden niet wensen, dat de Oranjepartij opnieuw in de zadel kwam. En omgekeerd zou een krachtig voortzetten van de oorlog door de Republiek op den duur het prestige van de nieuwe bewindhebbers in Engeland kunnen schokken. De motieven, die leidden tot het gezantschap naar de Grote Vergadering, bestonden in hoofdzaak nog. Maar daar kwam nog iets bij. De Zwitserse kerken, die een Protestantse voorpost vormden in het Zuiden, voelden sterk het tragische van het conflict. Zij zonden een gezantschap naar Cromwell en de Staten-Generaal, om er hun droefheid over uit te spreken, dat twee Protestantse landen, die beide konden roemen op een vrij en krachtig volksleven, die beide dezelfde belijdenis liefhadden, elkaar in

een verschrikkelijke broederkrijg trachtten te vernietigen. Zulk een woord vond vooral weerklank bij Cromwell. In 1653 had hij de hoogste macht in het Engelse gemenebest in handen gekregen met de titel van Lord Protector. Een hard man was hij, en er zijn woorden van hem bewaard gebleven, die een cynische klank hebben. Maar hij was ook een man vol geloof, een man, waarin het heroïsme en het wijd-schouwende idealisme van de Reformatie nog niet was verzwakt door berekenende zakelijkheid en nauwelijks verborgen zelfzucht, zoals dat in onze regentenpolitiek het geval was. Zijn antwoord aan de Zwitsers was dan ook niet vrij van ontroering.

Cromwell's plannen.

Toen nu in de zomer van '53 vier gevolmachtigden van de Staten-Generaal in Engeland verschenen, om met Cromwell over een mogelijke vrede te spreken vonden zij hem bereid tot het sluiten van een verbond, om samen de wereld te beheersen. Het Protestantisme bevorderen en de handel beschermen, dat moest het dubbele doel van het verbond zijn. Een sterke vloot, 100 zware oorlogsschepen, 60 Engelse en 40 Nederlandse, zouden de wereldzeeën moeten beheersen. De Akte van Navigatie zou worden opgeheven. De wereld zou worden verdeeld in drie invloedssferen: Azië voor Nederland; Amerika, met uitzondering van Brazilië, voor Engeland; Afrika en Europa voor beide natiën met gelijke rechten.

Zulke plannen vonden in Nederland geen weerklank. Men vond ze te fantastisch. Men begreep ook, dat zij een ogenblikkelijke bevoordeling van Engeland betekenden, omdat Engeland in Azië toch reeds, dank zij Coen en zijn opvolgers, was uitgeschakeld, terwijl de Hollanders en Zeeuwen in Amerika schier overal kwamen. Maar het grootste bezwaar was wel, dat zulk een bondgenootschap met het dictatoriaal geregeerde Engeland praktisch betekende, al zou het nooit in een traktaat staan: de leiding van Cromwell aanvaarden in de buitenlandse politiek. Toch is het de vraag, of ons land op den duur niet gediend zou zijn geweest door een regeling met Engeland, waarbij de wederzijdse belangensferen werden afgebakend.

Vrede van Westminster.

Maar al gingen de Nederlanders niet in op dergelijke plannen van

Cromwell, toch bleek het spoedig, dat ook daarzonder een schappelijke vrede te krijgen was. Engeland eiste schadevergoeding; het strijken van de vlag evenwel zou in de zgn. Engelse wateren slechts geschieden ‘uit beleefdheid’, dus niet als een erkenning van Engelands soevereiniteit. Eén punt was er evenwel, waarop de onderhandelingen schenen te moeten afstuiten. Cromwell vreesde nog steeds, dat de Oranjepartij in Nederland weer aan het bewind zou komen en dan opnieuw de Stuarts bij hun ondernemingen tegen het Engelse gemenebest zou steunen. Daarom kwam hij met de eis, dat de Staten-Generaal noch de gewestelijke Staten de kleine Prins van Oranje of iemand uit zijn huis ooit zouden verheffen tot de waardigheden, door diens voorouders bekleed. Voor de inwilliging van zulk een eis zouden de Staten-Generaal nooit te vinden zijn. Maar toen bleek Cromwell genoegen te willen nemen met een veel gematigder eis: een toekomstige stadhouder of kapitein-generaal zou het vredesverdrag moeten bezweren. Dàt was acceptabel. En op die basis werd men het eens. De vrede van Westminster werd getekend.

Het hinkende paard.

Toen de Staten-Generaal besloten, de vredesvoorwaarden te accepteren, toen wist Jan de Witt, dat Cromwell met het daarin gebodene niet tevreden was. De uitsluiting van het Oranjehuis, die niet meer van de Staten-Generaal werd gevraagd, wenste Cromwell nu als een besluit van het machtigste gewest, Holland. En Jan de Witt had daartegen geen *onoverkomelijk* bezwaar. Het is onwaar, dat hij de eis van Cromwell zou hebben uitgelokt. Maar hij heeft hem ook niet onaanvaardbaar geacht. En omdat hij meende, dat de sluiting van de vrede er niet op moest afstuiten, heeft hij met al zijn energie de Staten van Holland bewogen, de eis van Cromwell in te willigen. De behandeling der zaak geschiedde in het diepste geheim en de afgevaardigden ter Statenvergadering moesten onder ede beloven, over de zaak te zullen zwijgen.

Gelukkig waren er Hollandse steden, die aan de eis van de Protector niet wensten te voldoen. Edam verklaarde terstond, dat men dan nog liever de oorlog moest voortzetten en Haarlem protesteerde, daar ‘de gevorderde Akte niet kon worden verleend dan met *kwetsing van de vrijheid en ere van de Staat*, die, door de voorouders van de tegenwoordige Prins van Oranje,

onder 's Hemels zegen, gegrondvest was, waarom zij er geenszins in kon bewilligen'. Ook Alkmaar, Leiden en Enkhuizen hadden bezwaren. Desniettemin werd bij meerderheid van stemmen besloten, dat de Staten van Holland, 'tot geruststelling van de Heer Protector, de Prins van Oranje, of iemand van deszelfs nakomelingen, nimmer zouden verkiezen tot Stadhouder of Admiraal hunner Provincie; noch zoveel de stem hunner Provincie aanging, gedogen, dat hij ooit werd aangesteld tot Kapitein-Generaal over de Krijgsmacht der Generaliteit'.

In deze eeuw heeft een Nederlands hoogleraar in het staatsrecht, Prof. Kranenburg, zijn oordeel over dit besluit van de Staten van Holland als volgt geformuleerd, daarmee in feite adhesie betuigende aan het Haarlemse gevoelen:

> 'De Staten van Holland hadden het hoogste recht van een vrij volk, nl. om zijn eigen regering te bestellen, verkocht om uit de materiële ellende te komen, en daardoor het gevaar van omverwerping van het bestaande gezag te voorkomen. Er zijn nu zaken, waarover een vrij en fier volk niet marchandeert. Maar de kooplieden en zonen van kooplieden, die tot regenten waren geworden, en met hun grote intellectuele gaven en stoere werkkracht het "vak" spoedig onder de knie hadden gekregen, zagen nu eenmaal in de "navigatie ende commercie" de "ziel" van de Staat. De nietverambtelijkte burgerij voelde het met gezond rechtsgevoel als een smadelijke voorwaarde en de aanvaarding met het oog op de nakomelingschap van de vereerde Prins Willem I "hoog loffelycker gedachtenis", als een laagheid.'

Het geheim uitgelekt.

Zó was nu het plan van De Witt: De Akte werd naar Engeland gezonden, naar de beide Hollandse onderhandelaars. Vier gevolmachtigden van de Republiek hadden de vrede van Westminster voorbereid, twee uit Holland, één uit Friesland en één uit Zeeland, maar alle vier natuurlijk gelast door de Staten-Generaal. Maar de beide Hollandse heren, Van Beverningk en Nieuwpoort, hadden de zaak van de Akte van Seclusie buiten hun collega's om met Cromwell bekonkeld. Zij ontvingen nu de Akte en moesten haar aan de grote Protector overhandigen. Niet te spoedig evenwel; zo lang mogelijk hadden zij te proberen, Cromwell te bewegen, zijn eis te laten vallen. Lukte dat niet, dan kon de Akte

worden overhandigd. En niemand zou er verder iets van weten, de andere gewesten niet, en de burgerij van Holland ook niet. Het zou een geheim blijven tussen Cromwell en de Hollandse regenten. Men vraagt zich af, waarom Cromwell zoveel prijs op die Akte stelde. De meeste geschiedschrijvers vinden het heel natuurlijk, want hij beschouwde de intriges van Stuart-Oranje als een voortdurend gevaar. Maar daar staat tegenover, dat de Hollandse regenten, die hem de uitsluiting van het Oranjehuis beloofden, dat ook zonder die belofte uit zelfbehoud van plan waren. En werden zij door een volksbeweging van het kussen gebonsd, dan zouden hun opvolgers zich tòch niet door zulk een geheime afspraak gebonden achten.

Voordat evenwel het stuk nog was overhandigd, lekte het geheim uit. In Holland was het altijd moeilijk een geheim te bewaren, maar hier ging het al heel grijs toe. De Friese stadhouder Willem Frederik, die gedurende de gehele oorlog tegen de Loevesteinse factie had geïntrigeerd, zodat De Witt telkens verontrust werd door zijn geheimzinnige reizen, had een vertegenwoordiger in Den Haag, Dirk van Ruyven, en die stond in connectie met Jan van Messen, de eerste klerk van De Witt. Die klerk leverde kopieën van allerlei uitgaande stukken, als men er maar voor betalen wilde. Hij heeft Van Ruyven een afschrift van de Akte van Seclusie in handen gespeeld, en zo kwam Willem Frederik het te weten, die de Staten van Friesland inlichtte. De Friese en Groningse gedeputeerden in de Staten-Generaal begonnen nu Holland aan te vallen. De Hollandse afgevaardigden klaagden over de ongepaste toon van de Friezen en deden verder, alsof ze van niets wisten. Maar ze konden zich niet lang voor de domme houden. De hele wereld wist het spoedig, wat er in de Staten van Holland was besloten. En de verontwaardiging was groot. Niet alleen de geprononceerde Oranjevrienden voelden het besluit als een krenking, ieder die prijs stelde op nationale zelfstandigheid, moest dit als een kwaad exempel veroordelen. Een gematigd Hollander, als lid van de Chambre mipartie, een Nederlands-Spaans scheidsgerecht ter beslissing van twistpunten, uit de vrede van Munster voortvloeiende, te Mechelen gevestigd, was blijkens zijn dagboek zeer ontstemd en zeide tot zijn ambtgenoot, dat hieruit zoveel moeite zou voortkomen, ‘dat wij eindelijk genoodzaakt moeten zijn protectie bij de Lord Protector te zoeken’. Maar als we daartoe vervallen moesten, dan - ‘zo heb ik al te lang geleefd, en, na het droevige verlies van

drie zonen, nog twee kinderen teveel overgehouden aan mijn twee dochters; en gave God, dat ik met haar beide in Zijn genade sterven mocht eer die dagen kwamen!' Hier wordt de ware betekenis van de Akte van Seclusie gezien. Zij is niet in de eerste plaats een beveiliging van Cromwell tegen Stuart en Oranje, maar zij dreigt Nederland te maken tot een satelliet van Engeland.

De Akte overhandigd.

Eerst hield Holland zich in de Staten-Generaal voor de domme, toen beloofde het spoedige opening van zaken. Maar de andere gewesten lieten zich niet afschepen. Zij besloten met vijf tegen twee stemmen (alleen Utrecht koos de zijde van Holland) aan de gezanten in Londen te gelasten, een verslag over te zenden van wat zij of sommigen hunner op dit punt met Cromwell hadden verhandeld en daar een kopie van de Akte bij te voegen. En nóg had Cromwell de Akte niet in handen. Toen heeft De Witt door een handige streek weten te bewerken, dat de zaak in Londen definitief werd, voordat het tegenbevel van de Staten-Generaal de gezanten bereikte. Ze kregen een briefje vooruit, dat het bevel der Staten-Generaal wel te laat zou komen en bovendien een order van Holland, om nog één keer te trachten, Cromwell van zijn eis af. te brengen, en als dat niet gelukte, de Akte te overhandigen. Om het tegenbevel van de Staten-Generaal te vertragen, liet De Witt het in cijferschrift overbrengen. Zijn plan gelukte. Toen de heren van het bevel van de Staten-Generaal officieel kennis namen, was de Akte reeds in het kabinet van Cromwell.

De Deductie.

Verder gedroegen de gezanten zich heel correct: overeenkomstig de ontvangen lastgeving stuurden zij een kopie van de Akte van Seclusie aan de Staten-Generaal. Maar aan de feiten was niets meer te veranderen. De enige manier, om de Akte feitelijk te vernietigen, zou daarin bestaan hebben, dat de Staten-Generaal de kleine Prins van Oranje tot kapitein-generaal benoemden. Maar daarvoor was zelfs Friesland niet te vinden. Overigens is het merkwaardig, dat het debat veel meer tot thema had ondankbaarheid jegens het Oranjehuis dan verzwakking der nationale zelfstandigheid. Ondankbaar was het, zo betoogde men, vooral jegens de Vader des Vaderlands, wiens 'beenderen over dese ondanckbaarheyt wraecke zullen uitroepen over dit Landt'.

De Witt heeft toen zijn beleid verdedigd in zijn befaamde Deductie. Het geschrift van een advocaat, niet van een staatsman, meer handig dan eerlijk, meer scherpzinnig dan wijs.

> ‘Het is een ongemeen handig pleidooi, waarin de conclusie niet door dwingende logica in het betoog, maar door zalvende retoriek, geveinsde verontwaardiging en handig aangevoerde precedenten, voorgevallen in een tijd van onrust en onregelmatige functionering van het nieuw geworden staatsrecht, wordt aannemelijk gemaakt.’
> (Prof. Kranenburg)

De betoogtrant van De Witt komt het best uit, als hij zich verweert tegen het verwijt van ondankbaarheid jegens het Oranjehuis. De gewesten, zo betoogt hij, zijn aan de Oranjevorsten geen dank verschuldigd, omdat zij hoge ambten hebben bekleed; juist omgekeerd: de Oranjevorsten mogen dankbaar zijn, dat zij die hoge waardigheden ontvingen. Van de zijde van de gewesten was het een weldaad. En wat Holland dus heeft gedaan door de seclusie, is niets anders, dan besluiten, dat een weldaad niet zal worden herhaald. Zeker, de Oranjevorsten hebben de staat diensten bewezen, maar daarvoor zijn ze toch betaald! Ze hebben domeinen ontvangen, en hoge traktementen. En aan de Deductie werd dan ook een lijst toegevoegd, met berekeningen van de inkomsten, door Maurits en Frederik Hendrik als uitvloeisel van hun ambt genoten. De Witt gaat niet zo ver, dat hij de plicht der dankbaarheid jegens Willem I wil ontkennen. Maar die plicht is vervuld, doordat Holland zijn zoon Maurits tot stadhouder heeft benoemd. De Friezen, aldus De Witt, moeten maar niet van dankbaarheid spreken, want zij hebben niet Maurits, maar Willem Lodewijk benoemd. Zij moeten maar oppassen; zij schrijven over de straf des hemels over Hollands ondankbaarheid, maar door dat te doen, schijnen zij ‘van den hemel vurige kolen op haer eygen kop te bidden’.

De Deductie had geen zichtbaar gevolg. Het was slechts een stuk uit de strijd, die uitsluitend met de pen werd gevoerd. Maar als propagandageschrift had het zijn uitwerking.

De regentenpartij was tot nu toe gereserveerd geweest in haar uitingen. De toon van de Deductie was voor haar een prikkelend, nieuw geluid. Zij voelde het, dat zij haar leider had gevonden. Gerard Schaep, een der Amsterdamse regenten, schreef vol dank-

baarheid aan De Witt, nadat hij tot 's nachts één uur van de Deductie had genoten:

> ‘God de Heere sy gelooft, datter noch sooveel vigeur ende van dat oprechte Hollants bloed in de herten der trouwe ende kloecmoedige regenten gevonden word, want door alle dit liflaffen ende verdragen sijn wy van vrygeboorne byna tot slaven geworden, niet alleen van onze nydige ende ondanckbare bondgenoten (bedoeld zijn de andere gewesten) maar selfs oock van vreemde ende uitheemse wyven en kinderen (dit laatste slaat op de prinsessen uit het Oranjehuis en het jonge prinsje).’

De Oranjegezinden waren door het geschrift verbitterd. ‘De vrees voor sluitredenen was te zwak om de haat tegen De Witt op den duur tegen te houden.’

Een sterke figuur.

Maar voorlopig was de oppositie tegen De Witt vrijwel machteloos. De Hollandse regenten mochten zich terecht verheugen in zulk een leider. Hij was uitermate bekwaam, onuitputtelijk in het uitdenken van tussenvoorstellen en bemiddelende formules, maar tegelijk doelbewust in zijn politiek en krachtig in zijn activiteit. Hij heeft ontzaglijk veel werk verzet. Een knap wiskundige, die Holland ook belangrijke diensten heeft bewezen op financieel gebied, doordat hij de verkoop van lijfrenten op wetenschappelijke basis vestigde door het berekenen van sterftetafels. Holland was reeds lang gewoon, zich contanten te verschaffen door tegen storting van een kapitaal ineens aan particulieren een jaarlijkse lijfrente uit te keren. Maar het bleek De Witt, dat men er grote stroppen mee had, doordat de berekeningen van de vermoedelijke levensduur van de candidaten naar niets leken. Over de bekwaamheid van De Witt was maar één roep.

Onomkoopbaar.

Stipt hield De Witt zich aan zijn instructie, dat hij geen geschenken mocht aannemen. Alleraardigst is in dit opzicht het secure briefje, dat hij stuurde aan Sr. Gillis van Rijmsdijck tot Gassel bij de stad Grave, die hem met een wild varken had willen vereren:

‘UL. missive van den 29en der voorlede maand is mij t' zijner tijd wel ter handen gekomen, ook daarnevens door den schipper op 's Hertogenbosch gebracht het wild zwijn, daarinne geroerd; maar aangezien ik niet gewoon noch bevoegd ben eenige presente, groot ofte klein, aan te nemen ofte t' ontvangen, zoo hebb' ik den schipper belast 't verschreven zwijn wederom derwaarts te voeren: die mij te kennen gegeven hebbende, dat het lichtelijk bedorven zoude wezen, eer ende bevorens hij het wederom aan UL. zoude kunnen bestellen, hebb' ik hem belast 't zelve zwijn alhier te verkoopen ende UL. de penningen, daarvan procederende, terugge te brengen; daartoe hij verklarende geene gelegentheid te weten, hebb' ik het zwijn door een kok ten besten doen beneficieren, onder dewelke één kwartier is bedorven ende van de resterende drie kwartieren met het hoofd is bij hem gemaakt drie zilvere ducatons met een rijksdaalder, makende elf gulden negentien stuivers, welke penningen dan hiernevens gaan, die UL. ten dienste van het dorp Gassel ofte van de armen aldaar gelieve te besteden...’

Zijne huisvrouwe.

Het huwelijk van de raadpensionaris was niet zonder politieke betekenis. In 1655 trad hij in het huwelijk met Wendela Bicker uit Amsterdam, een nicht van de machtige Bickers uit 1650. Sommigen dachten, dat uit politiek oogpunt er misschien beter partijen waren, want de Bickers waren niet meer zo machtig en bovendien niet populair. Maar ze hadden veel familie en De Witt kwam in vertrouwelijke familierelatie met verschillende aanzienlijke heren. Cornelis de Graeff werd door dit huwelijk zijn oom; de machtige burgemeester van Amsterdam, ‘van wien Aristoteles zelf de politiek kan leeren’.

Wendela Bickers heeft zichzelf nooit met de politiek bemoeid. Zij was geen brillante vrouw, maar heeft de raadpensionaris gegeven, wat hij van haar verwachtte: een gezellig tehuis. De verschrikking van 1672 heeft zij niet beleefd.

Relaties.

Met beleid kweekte De Witt intussen allerlei belangrijke relaties. Met de Hollandse adel, zoals die in de Ridderschap zitting had, kon hij het over het geheel wel vinden. Deze heren hingen de huik

wel wat naar de wind. Brederode, een zwager van Amalia van Solms, die de hoogste rang in het leger, nl. van veldmaarschalk bezat, werkte de politiek van De Witt in de hand en zag zijn meegaandheid beloond: zijn zoon werd door de protectie van De Witt kolonel. En verder had hij overal zijn correspondenten, die hem overbriefden, wat er gebeurde. Als de notulen van de Zeeuwse Statenvergadering iets bijzonders behelsden, De Witt kreeg er bericht van. Als de Gelderse Landdag onrustig was, De Witt kreeg er een uitvoerig verslag van. En hij zelf gaf vingerwijzingen aan de gezanten, stuurde opwekkingen aan zijn politieke vrienden, bestrafte en moraliseerde, als zij zich te slap aanstelden. Hij was de stuwende kracht van zijn partij.

Machteloosheid der tegenpartij.

Tegenover de correspondentie van De Witt, vol besognes, maakt de correspondentie van de Oranjepartij in de eerste tijd na 1654 een armelijke indruk. Het is niet veel anders dan machteloos gemopper. De trouwe dienaren van het Oranjehuis klaagden over de hooghartigheid en ondankbaarheid van de Princesse-Royale, en als zij zich tegenover haar opwerkten tot een zekere openhartigheid, klaagde zij over ‘impertinentie’. Want ieder, die het niet met haar grillen eens was, vond zij brutaal. Zij deed alles, om haar kind geheel in een Engelse omgeving te doen opgroeien. Alleen bereikte Amalia van Solms, dat zijn godsdienstige vorming werd opgedragen aan Cornelis Trigland, een zoon van de bekende Contra-Remonstrant. Deze geleerde predikant heeft zich sterk aan de kleine Prins gehecht, en ook in diens hart genegenheid weten te wekken. Hij heeft hem ingeprent een diep besef van des mensen afhankelijkheid van de almachtige God en in latere jaren treft men in sommige uitingen van de Prins ongetwijfeld de terugslag daarop aan. Trigland schilderde het beeld van de princeps christianus voor zijn leerling aan de hand van de 101ste psalm. En hij hoopte, zoals zovelen in den lande, dat er voor deze Prins nog grotere dingen waren weggelegd. Wat had de Prins? Alleen zijn naam. Het ijdel geluid van de naam van een kind, schreef De Witt in een van zijn brieven. De rationalist begreep niet, met welk een sterke liefde een volk zich kan geven aan een naam, die eenmaal een diepe klank in de volksziel heeft gekregen.

De moeder van de Prins begreep daarvan ook niets; zij leefde

slechts voor Engeland en voor haar plezier. En wat er aan geslonken inkomsten nog over was uit het vermogen der Oranje's, verspilde zij aan plannen en intriges. In een conflict met de andere voogden over het bestuur van het prinsdom Oranje mengde zij de Franse koning, met het gevolg, dat deze het bezette. Iedereen had dat resultaat verwacht, behalve zij zelf.

Van de predikanten, die aanvankelijk met hart en ziel aan de zijde van Karel II stonden, omdat hij met de Schotten zich scheen te willen inzetten voor het presbyterianisme in Engeland, vervreemdden de Stuarts zich, doordat Karel zijn beloften aan de Schotten vergat en bovendien, evenals zijn zuster, het leed van de ballingschap in vermaak trachtte te vergeten. Karel II is trouwens later wel gebleken niet veel meer dan een ‘nietswaardige wellusteling’ te zijn.

Restauratie der Stuarts.

Maar het begon er voor de Stuarts anders uit te zien, toen onverwacht in 1658 het bericht kwam, dat Cromwell was gestorven. Zo snel, als toen de verandering werd verwacht, ging het niet, maar toch, in 1660 was het zover. In Engeland werd het duidelijk, dat de dagen van Cromwell's gemenebest geteld waren. Het scheen voordelig, de zwaai naar de Stuarts mee te maken, niet te laat en niet te halfslachtig. De een trachtte de ander voor te zijn. Een typerend geval is Downing, gezant der Engelse Republiek bij de Nederlandse, die in 1658 de bewegingen van Karel II nog liet bespionneren en zijn bevindingen aan Jan de Witt meedeelde, maar die nu zo vroegtijdig en radicaal overging, dat hij spoedig bij Karel II dezelfde vertrouwenspost bekleedde, die Cromwell hem had waardig gekeurd.

In deze tijd woonde te 's-Gravenhage Lieuwe van Aitzema, afkomstig uit Dokkum, de schrijver van breedvoerige en nog waardevolle historische geschriften over zijn eigen tijd. Hij wist zich geregeld in het bezit te stellen van op de griffies onbevoegd gecopieerde stukken en briefde tegen betaling de inhoud over naar het buitenland. Van Aitzema was een misantroop. Hij zag de mens niet anders dan als een verpersoonlijking van de eigenbaat. Eenmaal werd er van hem gezegd, dat hij meer Hollandsdan Prinsgezind was. ‘'t Was om te lachen,’ schrijft hij zelf, ‘ick seyde, geen soodanige lieden te kennen: Prins gesint, Hollants gesint! Eygen- of selfgesinde kende ick genoeg.’

Deze cynische man heeft zijn hart opgehaald in 1660, toen de Staten-Generaal en de Staten van Holland het voorrecht hadden, Karel II te eren en uitgeleide te doen. Op het tijdstip van zijn verheffing was hij in Breda, en de Engelse vloot ankerde voor Scheveningen, om hem af te halen. In Den Haag was hij de gast van de Staten van Holland, die als de soevereinen van dit gewest, op schitterende wijze toonden, hoe zij een vorst wisten te ontvangen. Nog voordat de zaken zover gevorderd waren, had De Witt aan enige Oranjevrienden een diner aangeboden en daar had de oude Jacob de Witt, die eens op Loevestein gevangen zat, een dronk uitgebracht op de jonge Prins van Oranje. Zo wordt het althans verhaald in een brief van de Franse gezant.

Bijzondere moeite gaf natuurlijk weer het ceremonieel. In die tijd is dat altijd een gevoelige kwestie. Aan uiterlijke vormen hechtte men ook in de burgerlijke kringen de grootste waarde. Toen de heer Doubleth Jan de Witt eens op straat ontmoette, wilde hij hem geleiden, maar, zo schrijft hij in zijn dagboek, ‘ik werd daarin verhinderd door zijn overdadige beleefdheid, dewijl hij de hogerhand niet wilde nemen, en ik liever dan ze hem niet te geven van hem verkoos te scheiden’. Toen de prinses van Hohenzollern de Princesse-Royale kort na haar bevalling zou bezoeken, liet zij eerst informeren, of haar ook een stoel gepresenteerd zou worden, en toen het bleek, dat de hoge rang van de kraamvrouw niet toeliet aan andere personen dan die van koninklijken bloede waren, te verzoeken, plaats te nemen, ging het bezoek over. In de etiquette van de audiëntie van Karel II in de Staten van Holland was het grote probleem, hoe het met de hoeden zou. Dat *moest* vooraf geregeld worden. De algemene regel was: de heer heeft in huis de hoed op het hoofd, behalve tijdens het gebed; de knecht is ongedekt. Karel II als soeverein behoorde gedekt te zijn; de Staten van Holland als soevereinen op hun eigen territoir ook. Maar als zij hun hoeden niet lichtten, zou het weer in strijd zijn met de beleefdheid jegens de hoge gast. Daarna werd het tot aller genoegen aldus geregeld, dat de Staten bij de ontvangst de hoeden in de hand zouden nemen; de koning zou daarop een moment als contrabeleefdheid ook zijn hoed lichten, haar daarna weer op zijn hoofd zetten en de heren verzoeken, hetzelfde te doen. En zo is het geschied.

Met grote belangstelling werd er geluisterd naar wat er op die audiëntie werd gezegd. De koning verzocht de Staten, om aan zijn zuster en zijn neef, twee personen, die hem buitengewoon

dierbaar waren, alle welwillendheid te bewijzen in de gevallen, waarin de Prinses die zou vragen. De Witt antwoordde - en het waren héél andere dingen dan die in de Deductie stonden - ‘dat men niet nalaten zou, hierin te voldoen aan de verwachting van Zijne Majesteit, zoo uit eerbiedenis voor zijn Persoon, als uit erkentenis van de genegenheid der Prinsesse, en als een uitwerksel van de herinnering der verdiensten van 's Prinsen voorouderen’.

De educatie.

Het scheen nu, dat de papieren van de jonge Prins - hij was intussen negen jaar geworden - begonnen te rijzen. Er kwam een sterke beweging, om hem te designeren, d.w.z. officieel te bestemmen tot een of ander hoog ambt, met name tot kapitein-generaal. Zijn moeder bepleitte zulk een designatie. Maar De Witt was er tegen. Het kwam hem daarbij zeer te stade, dat de voogden van de Prins het weer oneens waren. De designatie bleef achterwege. De Witt was er weer in geslaagd, een expediënt te vinden. De Staten van Holland zouden de educatie van de Prins ter hand nemen. Het doel was, dat hij

> ‘als een weerdich Pant en een instrument van grooten hoope voor desen Staet nae behooren mach werden opgetrocken (= grootgebracht) ten dienste deser Landen in de ware Christelijke Gereformeerde Religie in alle Princelijcke Deugden en in de kennis van de humeuren, Rechten ende Costuymen deser Landen, om alsoo bequaem te worden tot bedieninge van de hoge charges en employen bij sijne Voorvaderen ende Bloedtverwanten op commissie van de hoochgemelte Heeren Staten van Holland ende West-Friesland bekleed.’

Het was logisch, dat meteen de Akte van Seclusie werd ingetrokken.

De Prinses sterft.

Het scheen, dat de zaak van de educatie tot genoegen van de Princesse-Royale en Holland zou worden geregeld. Maar de Prinses vertrok naar Engeland, om het herstelde koningschap te zien. Zij had er zich zoveel van voorgesteld. Maar toen zij aan wal stapte, ontving zij de mededeling, dat haar jongere broer, de

hertog van Gloucester, aan de pokken was gestorven en enkele weken later werd zij het slachtoffer van dezelfde ziekte. Op de dag van haar dood tekende zij een testament, waarin zij haar broeder, de koning van Engeland, benoemde tot voogd over haar zoon. Die enige zoon had zij overigens geen stuiver vermaakt en van de Staten van Holland, aan wie zij zijn opvoeding had toevertrouwd, maakte zij geen gewag.

In de laatste weken van haar leven had zij zich diep geërgerd over haar andere broeder, Jacobus, de hertog van York, later bekend als Jacobus II. In de tijd der ballingschap had hij zich verloofd met Anna Hyde, een dochter van een der mannen, die ook in het ongeluk de Stuarts trouw waren gebleven. Maar deze Anna Hyde was 'staetsjoffer' van prinses Mary geweest, en zij vond het een smaad, dat haar broer in de dagen der verhoging bleef vasthouden aan zulk een verbintenis beneden de stand der Stuarts. Maar de verbintenis kwam tot stand, en uit dit huwelijk werd een Maria Stuart geboren, die eens een vol en rijk geluk zou betekenen voor de zoon van de Prinses, die zij eenzaam in Holland had achtergelaten, en die ze niet weer heeft gezien...

Toen de Prinsesse-Royale was gestorven, is het hele plan van de educatie door Holland mislukt. Karel II en de andere voogden kregen verschillende conflicten met de Staten over de kwestie en Holland vond er een welkome aanleiding in, om de besluiten te vernietigen. De Prins was weer een particulier persoon, zonder meer.

Het publiek gebed.

En de Staten van Holland trokken de laatste consequentie. Zij besloten, nieuwe voorschriften te geven aangaande het publiek gebed, dat is het formuliergebed, des zondagsmiddags na de predikatie, voor alle nood der Christenheid.

Sedert overlang werd in dat gebed gebeden voor de Staten-Generaal, de Stadhouder en de Staten van het eigen gewest. De Staten van Holland maakten nu een nieuwe formulering en gelastten de predikanten, zich daaraan te houden; zij hadden te bidden voor: hunne Edele Groot-Mogendheden of de Ridderschap, edelen en Steden van Holland en West-Friesland '*als sijnde den ontwijfelbaren Souverein, en naast God, de eenige hooge overheid dezer Provincie*'. Dat was meteen een politieke geloofsbelijdenis. Dan moest er in de tweede plaats gebeden worden voor de Staten

der andere gewesten, de ‘bondgenoten’ van Holland, en daarna voor de Staten-Generaal en de Raad van State. In Den Haag kwamen daar nog bij de Hoge Raad, het Hof van Holland, de Gecommitteerde Raden en de Rekenkamer, en in iedere stad de stedelijke magistraat. Niemand maakte er bezwaar tegen, dat de staat hier een gebed der kerk formuleerde, maar wel rezen er protesten tegen de ‘nieuwigheden’ in deze voorschriften.

Officieel was nu de jonge Prins geheel uitgeschakeld. Zijn oom, Karel II, trok zich zijn belangen niet aan. Dat hij van moeders zijde een Stuart was, het betekende niets. Dat hij van vaders zijde een Oranje was, het betekende wèl iets. Het maakte, dat hij bij het volk ‘een instrument van grooten hoope’ bléef. En toen in 1672 de grote ommekeer kwam, trad hij uit zijn eenzaamheid naar voren, niet als een Stuart, maar uitsluitend als een Oranje, en verbond hij in de grootste nood zijn lot met dat der Nederlanden, zonder voorbehoud.

5. Dominium maris Baltici

Zweedse politiek.

In de 17e eeuw hadden ook de kleinste stadjes hun Latijnse school; burgemeesters correspondeerden met elkaar in het Latijn en gezanten ontwierpen verdragen in die taal. In die tijd was het opschrift van dit hoofdstuk ook een bekende term. Dominium maris baltici, dat is de opperheerschappij over de Oostzee. Het was een der doelstellingen van de Zweedse politiek. Gustaaf Adolf had dit mensenarme en kapitaalschaarse land gemaakt tot een grote mogendheid, die in samenwerking met Frankrijk het huis Habsburg had verzwakt en vernederd. Als een Duitse macht centraal-Europa beheerst, dan is het de traditionele Franse politiek, om verder naar het Oosten bondgenoten te zoeken en zo centraal-Europa te dwingen tot een strijd op twee fronten. De Bourbons verbonden zich daarom met Zweden en werkten samen met de Turk; het moderne Frankrijk zocht vóór 1914 steun bij Rusland en na 1918 bij Polen en de Kleine Entente.

De Frans-Zweedse samenwerking had ten gevolge gehad snelle versterking van de Zweedse positie aan de Oostzee. Want Zweden beheerste niet alleen Finland en de Baltische landen met de havens Reval en Riga, uit de Dertigjarige Oorlog behield het tevens als buit Stettin met het omliggende land aan de mond van de Oder en bovendien verwierf het reeds gebied tussen Bremen en Hamburg. De dochter van Gustaaf Adolf, koningin Christine, had evenwel na 1648 de teugels al meer laten glippen en in 1654 verliet zij haar troon, vertrok naar Brussel, ging daar over naar de Rooms-Katholieke Kerk en werd door de Paus te Rome met welgevallen ontvangen als een bekeerlinge van de zonen van Loyola. Haar opvolger werd Karel X Gustaaf, een actief en bekwaam man, een veldheer van bijzondere kwaliteiten.

De regeringsaanvaarding van Karel X Gustaaf betekende oorlog. Het was het ideaal van de koning, het werk van Gustaaf Adolf te voltooien. Het eerst pakte hij Polen aan. De Poolse koning, die Jezuïet en kardinaal was geweest, maakte aanspraken op de Zweedse kroon. Maar hij was tegen Zweden lang niet opgewassen. In ongelooflijk korte tijd werd hij uit zijn land verdreven, en Warschau en Krakau werden door Zweden bezet.

Andere staten voelden deze snelle victorie als een bedreiging.

Brandenburg, waar de Grote Keurvorst, de gemaal van Louise Henriëtte van Oranje, bezig was aan het opbouwwerk na de Dertigjarige Oorlog, vond het toch al benauwend, dat Stettin, zo vlak boven Berlijn, een Zweedse voorpost was. Bovendien was de Grote Keurvorst hertog van Oost-Pruisen, dat hij in leen had van de Poolse koning. Hij wilde van die leenhorigheid graag ontslagen worden en zijn hertogdom als onafhankelijk gebied bezitten, en hij overwoog, of hij dat het best kon bereiken, door het van Polen te verwerven als loon voor hulp aan zijn leenheer, of van Zweden, als aandeel in de van Polen te verwerven buit. Hij heeft het op beide manieren geprobeerd en is in de verwarde strijd zowel bondgenoot van Polen als van Zweden geweest.

De derde, die het benauwd kreeg, was Denemarken. Het uiterste Zuidwesten van Zweden was Deens gebied, zodat de koning van Denemarken beide oevers van de Sont beheerste. Maar het was Zwedens bedoeling, de Oostelijke oever te vermeesteren, en zo aan deze belangrijke zeestraat een strategische positie te verwerven.

Dantzig.

En voor de Republiek ging het nu niet aan, 'het exempel van de kat' te volgen en te verklaren: het raakt ons niet. Want de Zweedse koning, die in Polen na zijn verbluffend succes een fanatieke weerstand zag groeien, had het nu gemunt op de Poolse haven Dantzig, de oude Hanzestad, de grote korenhaven, waar de Nederlandse vlag geregeld van een ganse rij masten woei. Een vermeestering van deze stad door de Zweden was zeer ongewenst, al was het alleen maar om de hoge Zweedse tollen, en een blokkade zou al een lelijke stagnatie in onze handel brengen. Er waren in ons land, die in de ganse reeks van moeilijkheden, die Zwedens activiteit in de jaren 1654 - 1660 opleverde, liefst toch zoveel mogelijk buiten de zaken wilden blijven, en Jan de Witt trad soms ook aarzelend op. Maar Amsterdam kende maar één parool: doorzetten. Het was de Amsterdamse pensionaris Koenraad van Beuningen, die de stuwende kracht mag genoemd worden bij heel ons optreden in de Oostzee. Hij was een Amsterdams patriot, die in zijn goede jaren (later werd hij geestesziek) de personificatie was van de fierheid en macht van deze stad. Toen de Zweedse koning hem eens in een woordenwisseling toevoegde: Dan zal ik de Sont sluiten, was het snedige antwoord:

Maar ik heb de houten sleutels van die zeeëngte zien liggen in de haven van Amsterdam. De sleutels van de Sont waren de Hollandse oorlogsschepen. Die oorlogsschepen kwamen voor de eerste maal in actie, toen de blokkade van Dantzig dreigde.

De blokkade belet.

De derde mei 1656 liet De Ruyter het anker vallen voor Oudeschild op Texel. Tien maanden had hij gekruist in de Middellandse Zee en er paal en perk gesteld aan de Barbarijse roverijen.

> Die de zee soo vaeck ontfeylen
> En roven schatten in haer nest,
> Schricken voor d' Hollandsche seylen
> En schuwen Ruyter als de pest,

heette het in een straatliedje van die dagen.

Het verlof van De Ruyter duurde niet lang. De 31ste mei zeilde hij al weer uit van het Vlie als bevelhebber van een eskader, dat onze handel in de Oostzee moest dekken. Een maand daarna kwam de luitenant-admiraal Wassenaar van Obdam het eskader met enkele schepen versterken en het commando overnemen. Maar tot wapenfeiten kwam het niet. De Zweden hadden te veel ontzag voor de Staatse vloot, om tegen onze wens Dantzig te blokkeren. Zij braken het beleg voor die stad op en stemden toe in het traktaat van Elbing, waarbij zij de Republiek de gewenste garanties tegen de Zweedse tolpolitiek verleenden. Op de terugreis bracht De Ruyter te Kopenhagen een bezoek aan de Deense koning, en stond ‘verzet’ over diens ‘gespraakzaamheyt’. Hij vond hem een ‘seer eerlyck pryns om mede te spreken’. De Ruyter, als geboren Zeeuw, had moeite met de h aan het begin van woorden en schreef ‘eerlyck’ in plaats van ‘heerlyck’.

Denemarken in nood.

Amsterdam vond, dat men zich te Elbing met te weinig tevreden had gesteld. Beloften van Zweden hadden een betrekkelijke waarde. Het resultaat zou beter zijn geweest, als de kracht van Zweden was gebroken. Zij, die zo redeneerden, hadden liever gezien, dat de Republiek, samen met Denemarken, aan Zweden de oorlog had verklaard. En Denemarken ging daartoe in 1657 inderdaad over, niet zonder aansporingen en toezeggingen van Van Beuningen. De Zweedse koning was zijn buurman aan de

Sont evenwel te gauw af. Hij veroverde Sleeswijk-Holstein en Jutland, trok in de strenge winter van '57 op '58 over het ijs van de Kleine Belt naar Funen, stak daarna over naar Seeland en bedreigde Kopenhagen. Denemarken sloot een vrede, die Zweden alles gaf wat het wenste, o.a. de oostelijke oever van de Sont en Drontheim.

Maar nòg was de crisis niet voorbij. Polen, Brandenburg en de Keizer kwamen tegen Zweden in actie. De Zweedse koning, bevreesd, dat Denemarken opnieuw een kans zou wagen, sloeg in de zomer van 1658 voor de tweede maal het beleg voor Kopenhagen. Dat was *de* gelegenheid voor de Republiek, om in te grijpen. De nederlaag van Denemarken kwam ons zeer ongelegen, en verontrustend was het vooral, dat Zweden van plan bleek, samen met Denemarken, de Sont te sluiten voor vreemde oorlogsschepen. Met koortsachtige haast werd er nu in Nederland een vloot uitgerust om Kopenhagen te redden. Zij kreeg 6000 man troepen mee voor de Deense hoofdstad en Wassenaar van Obdam had instructie, om zijn eigen terminologie te gebruiken, ‘om op haer bakhuys te slaen, die ons dat willen beletten’.

Kopenhagen ontzet.

> Was seh ich auf der See? Sinds Engels oder Schiffe?
> Die so geflügelt her geh'n durch Kodanus Tieffe?
> Ja Engels sind's fürwahr, die uns der grosse Gott
> Zum Beistand hat gesandt in unserer gröster Noth.

Zo begint een dichterlijke welkomstgroet, waarmee de Nederlandse vloot in Kopenhagen werd verwelkomd, nadat de Zweedse vloot in de Sont was verslagen. Dagenlang had onze vloot gewacht op een geschikte wind, om het nauwe water te kunnen binnendringen. Maar de 8ste november, eindelijk, woei er een stijve koelte uit het Noorden en was het uur voor de aanval gekomen. Voorop ging Witte de With, die de voorhoede commandeerde. Eerst had hij al de kapiteins ‘vermits de admirael podagreus, tot getrouwigheyt vermaent, de keeltoebinders, soo noemde hij den Sweet, te bevegten, te ruïneeren, vermeesteren, waar doenlijk!’

Op het fort Kronenburg stond de Zweedse koning met de hand aan de lont; de Franse gezant genoot de eer, hem bij de andere hand te mogen vasthouden. Daar dreunde het eerste schot, door de koning zelf afgeschoten. Van beide oevers vuren dan de batterijen, maar onze schepen beantwoorden het vuur nauwelijks,

‘hetselve de peyne niet waerd oordeelende’. En De With geeft reeds het Zweedse admiraalschip de volle laag. Maar tot enteren komt het niet. De Zweed gaat overstag, bindt dan de strijd aan met het schip de Eendracht, waar Wassenaar van Obdam voor de grote mast op een stoel zit - hij is immers podagreus - en Egbert Meeuwiszoon Cortenaer als schipper zijn uiterste best doet. De Zweedse admiraal kreeg nu nog eens de volle laag van Obdam; toen hield hij af en ging onder bescherming van de batterijen voor anker. Zijn schip was reddeloos geschoten. Maar nu is De With op de Zweedse vice-admiraal losgegaan. Snelle bevelen: ‘Ick wil aan boort wesen, desen moet ons niet ontgaen.’ Rap wordt de Zweed aan boord geklampt, maar twee schepen komen hem te hulp. Het ene vliegt in de lucht, het andere verdwijnt spoedig weer in de rook. Bijna heeft Witte de Draek, het schip van de beroemde Bielkenstierna veroverd. Ze hadden daar reeds 70 of 80 doden en over de honderd gekwetsten. Maar uit walm en vuur duikt weer een Zweeds schip op, dat van vlakbij de volle laag geeft. Witte is gewond, maar hij is aan dek gebleven, want hij wilde met zijn eigen ogen en bevelen de entering sturen. - Nu krijgt hij een tweede, dodelijk schot, ‘sprack al stervende tot het overige des volx uyt Nehemia 4: 14: Vreest niet voor haer aengesichte, dencket aan dien grooten Heere, strijt voor Uwe broedren, Uwe kinderen, Uwe wijven en Uwe huysen.’ ‘Van niemand van de onsen gesecondeerd’ dreef het schip van Witte, met zijn belagers tegen hem aan geklemd, naar de wal en het scheepsvolk gaf zich over. Witte werd nog bij de Zweedse vice-admiraal aan boord gebracht; hij wilde niet gesteund worden en liep zelf over de plank. ‘Syn hoofd nog gestut, syn hant om niet te vallen aan een touwe geslagen, noyt overwonnen. Een quartier uur omtrent daerna overleden, sprekende dese laetste woorden: legt mijn hooft wat hoger.’ Het schip van Witte viel om en zonk, zodra de dreggen werden losgegooid, waarmee het aan de Zweed was vastgemaakt. De vlag was Zwedens buit.

Ons admiraalschip had het ook zwaar te verantwoorden en werd telkens weer door de Zweden aangeklampt. Wassenaar toonde zich een dapper man; hij had vijf voet water in zijn schip, de brand in de boeg en de konstabelskamer, het want afgeschoten en de zeilen aan flarden; de helft van de bemanning dood of gekwetst. Merkwaardig is, dat hij er over klaagt, dat hij in de hitte van het gevecht zover van de andere schepen verwijderd raakte. Hij beschuldigt de kapiteins er van, dat ze hun plicht

niet hebben gedaan. Er zijn geen 10, die ‘reght gevochten hebben’. De klacht lijkt ongegrond. De Zweedse vloot telde 45 schepen met 1838 kanonnen, de onze 35 schepen met 1248 kanonnen. De Zweden werden verslagen en weggedrongen uit de Sont, onze schepen baanden zich een weg naar Kopenhagen. Drie Zweedse schepen waren veroverd. Dat alles is niet het resultaat van een gevechtsactiviteit, waarbij slechts een vierde der kapiteins zijn plicht doet. Maar er werd niet alleen door, maar ook over Wassenaar van Obdam geklaagd. Hij miste de kwaliteiten, om een vloot te commanderen. In zijn volgende brieven aan Jan de Witt blijkt het, hoe gauw hij terneergeslagen is. Hij ziet overal moeilijkheden. Eenmaal laat hij zich ontvallen, dat hij nog liever schapen wil hoeden op de Veluwe.

De koning van Zweden.

De Zweedse vloot week naar de haven van Landskrona en werd daar door de onzen geblokkeerd. Eenmaal, toen het erg mistig was, ging de Zweedse koning, al weer met de Franse gezant aan zijn zijde, een tochtje met een open sloep maken, dicht langs onze schepen heen. Maar plotseling klaarde de mist op, de zon speelde over de golven, de sloep werd ontdekt, kanonsalvo's dreunden, het water spatte hoog op, de heren werden geheel nat. Waarop de koning tot de gezant zeide: ‘Het zou iets zeldzaams zijn, als men eenmaal in de geschiedboeken zou lezen, dat een Frans gezant aan de zijde van de Zweedse koning was geschoten.’ Waarop de gezant antwoordde, dat het nog zeldzamer en gedenkwaardiger zou zijn, en hem persoonlijk tot grote eer zou strekken, als hij met een zo groot koning op gelijke wijze door een kogel kwam te sterven. Maar ze kwamen beiden met een nat pak vrij.

‘Ter zelver tyd zag men blyken van de Zweedsche edelmoedigheit, betoont omtrent het lyk van den Vice-admiraal de Wit: dat door last van Zyne Majesteit van Zweeden, met wit satyn bekleed, in een doodkist, die met rou en met de wapenen van den overleden was behangen, werd geleit, en voorts, met een zwart geverft galjoot, de swarte wimpels liet afwaajen, aan den Heer van Wassenaar gezonden. Daarna werd dit lyk, nevens dat van den Vice-admiraal Pieter Floriszoon, naar Holland gevoert: De Wit te Rotterdam, en Pieter Floriszoon te Hoorn, met heerlyke roustaatsyen, op 's Lands kosten ter aarde gelegd.’

De Ruyter komt.

De Franse gezant, die de Zweedse koning zulk een gevat antwoord gaf, verwonderde zich er niet over, dat de Hollanders zich niet erg inspanden, om de Zweedse vloot na de slag in de Sont geheel te verderven. Zij wilden ‘geen van de twee Noordse koningen te klein hebben, maar ze tegen elkaar in evenwicht houden’. Daar stak meer nut voor de staat in dan wanneer een van beiden geheel onderdrukt was.

Er waren meer redenen, die de Staten de weg op dreven naar verdere onderhandelingen. De Fransen zouden in een totale nederlaag van Zweden nooit berusten; de Engelsen maakten aanstalten, om ook een vloot naar de Deense wateren te zenden. Wassenaar van Obdam bleef met zijn vloot in Kopenhagen overwinteren en zijn mannen hielpen de stad aan de landzijde verdedigen. Maar al wilden de Staten liever niet tot het uiterste geweld gebruiken, zij besloten toch, de nodige kracht te tonen.

In het voorjaar van 1659 werd een nieuwe vloot naar Denemarken gezonden. Het was niet gemakkelijk, voldoende matrozen te werven en er werd over gedacht, de Groenlandvaart te verbieden, totdat de vloot voldoende bemand zou zijn. De geharde mannen, die anders ter walvisvangst gingen zouden zich dan wel noodgedwongen voor de marine laten aanmonsteren. De Groenlandreders voorkwamen echter deze maatregel, door de regering het aanbod te doen, dat zij wel voor voldoende mannen voor de vloot zouden zorgen. En zij slaagden daarin, mede doordat zij zich niet aan de officiële soldij hielden.

Commandant van deze nieuwe vloot, die uit 38 oorlogsschepen bestond, werd De Ruyter. Dat was pijnlijk voor de oudste in den lande aanwezige opperofficier Johan Evertsen. Maar Holland verdroeg nimmer, dat een officier van de Zeeuwse admiraliteit het oppercommando had. De Ruyter was ook wel een Zeeuw, maar hij diende bij de admiraliteit van de Maas. Om voor Johan Evertsen de pil te vergulden, bepaalden de Staten-Generaal, dat hij, zolang Wassenaar van Obdam nog bij de vloot was, naast deze de eerste plaats in de krijgsraad zou hebben. Maar als Van Obdam er niet bij was, dan was De Ruyter opperbevelhebber. Toen Evertsen de eerste keer zijn nieuwe commandant ontmoette, behandelde hij hem dan ook ‘met kleyn respect’. Maar De Ruyter besloot het een of twee dagen aan te zien, en spoedig werd de verhouding beter, vermoedelijk vooral, omdat De Ruyter de tact

had, Evertsen telkens te raadplegen. De gehele zomer bleven De Ruyter en Wassenaar van Obdam met hun vloten in de Deense wateren in een tergend en demoraliserend nietsdoen. Ze mòchten niets doen. Want de Staten wilden liefst door bemiddeling en dan in samenwerking met Engeland en Frankrijk, de oorlog beëindigen. Steeds lag een Engelse vloot in de nabijheid. Telkens werd er met de Engelse admiraal onderhandeld in de meest hoofse vormen, maar als die eens over de schouder van De Ruyter had kunnen lezen wat die in zijn journaal schreef, zou hij misschien vreemd hebben opgekeken. Daar stond, dat wij wel op onze hoede mochten wezen, omdat het werk 'bij de Engelschen op geen goeden moey lag'. Dat afwachten tegenover de Engelse en Zweedse fielten(!) was een verdrietig werk!

In september 1659 vertrok de Engelse admiraal met zijn vloot naar zijn vaderland. De zoon van Cromwell had het protectoraat neergelegd en bij de omkering wilde ook de Engelse admiraal zijn kans waarnemen. Hem viel de eer te beurt, Karel II van Scheveningen naar Engeland te brengen. Wassenaar van Obdam keerde ook terug, nog altijd podagreus. De Ruyter had de handen vrij.

Diplomatie.

Dat dacht hij maar. De diplomaten hadden intussen hun werk gedaan. Nooit was het er onze Republiek om te doen geweest, Deense belangen te dienen. Een beëindiging van de conflicten, zo, dat onze handelspositie het best gewaarborgd bleef en niemand het dominium maris baltici verwierf, dat was het ideaal. En daar was Jan de Witt nu in geslaagd. Engeland was voor het moment machteloos, Frankrijk maakte juist een overgangsperiode door, en beide mogendheden waren er voor te vinden een vrede in het Noorden te bevorderen overeenkomstig de plannen van De Witt. Zij verenigden zich in het Haagse Concert met zijn voorstellen: Zweden en Denemarken ieder een oever van de Sont; Drontheim zou aan Denemarken blijven. En als een van de beide Noordse staten deze in Den Haag opgestelde voorwaarden niet aannam, zou hij er met geweld toe worden gedwongen. Een merkwaardige ontwikkeling in de politiek van De Witt. Eerst: neutraliteit, met bescherming van onze belangen; dan bemiddeling; eindelijk: het opleggen van de vrede.

Denemarken aanvaardde de voorwaarden, maar zonder geest-

drift. Het kon niet anders. Het grootste deel van zijn land was nog door de Zweden bezet. Maar de krachtige Zweedse koning vond het ‘ondraaglijk, de wet uit Den Haag te ontvangen’. Dus schoot er niets anders over, dan hem te dwingen. In Den Haag was tussen de drie mogendheden afgesproken, dat Engeland en Nederland zo nodig samen tot dwangmaatregelen zouden overgaan, maar Engeland onttrok zich in verband met binnenlandse moeilijkheden. Dus deed De Ruyter het alléén. Het had hem lang geërgerd, met een ‘soo considerabele macht’ zo ‘droevich te dienen’, en hij was blij, dat er nu kon worden aangepakt.

Landing op Funen.

Het bleek bij de nu volgende militaire actie duidelijk, dat een grote militaire mogendheid als Zweden op den duur aan het kortste eind moest trekken, omdat zij de zee niet beheerste. De Ruyter zeilde met zijn vloot naar Kiel, nam daar troepen van de Denen en hun bondgenoten aan boord, en zette koers naar Funen. Het plan was, de Zweden van het eiland te verdrijven. Maar het was een grote ergenis voor onze admiraal, dat de Denen het zelf zo slecht deden. Een aanval op Nyborg moest worden opgegeven, omdat de Denen de zaak ‘met seer weynich fatsoen’ hadden voorbereid. Ze waren, hoewel het toch om de bevrijding van hun eigen land ging, zo ergerlijk laks, dat De Ruyter zijn zelfbeheersing verloor, en de driftkop in een woordenwisseling met de Deense admiraal zo ‘razende’ werd, ‘dat hy syn haer uyt syn hoeft heeft getrocken van boosheyt’. Toen werd besloten tot een landing bij Kjerteminde. Het begon met een bombardement, zo hevig, dat het stadje ‘somtyds als in roock stont van stuyven van pannen en steenen’, en de kanonskogels ‘vloegen zoo dick, dat 't niet is om te schriven’. Nog aarzelden de Denen, maar De Ruyter zette door: ‘Nu syn wy hier, nu moeten wy oock aan land.’ De Denen zouden bij de landing vooropgaan, maar vorderden weinig. Dit verdroot De Ruyter; hij nam zelf de leiding, sprong in een van de sloepen en gaf zelf het voorbeeld: ‘Val aen, mannen, val aen, of gy sult altemaele vermoort worden.’ Als vrijwilliger bevond zich onder de Staatse troepen de ritmeester Buat, en De Ruyter maakt afzonderlijk melding van hem in het journaal: de ritmeester riep: ‘Mannen dat gaet u voor, volcht aen; doen sprong het volck met troppes over boort en vyelen soo fyerygens (= furieus) aen als heerlijcke soldaten tot tegen de

ruyterij aen, voet tegen voet, en naer cort gevecht soo naem de vyant de vlucht....'

Binnen vijftien dagen was Funen geheel veroverd. De stad Nyborg had vreselijk van de wilde Poolse soldaten te lijden. 'Vele gevangenen, ook eenige vrouwen, benam men al wat ze hadden en liet ze in 't hemde staan, 't welk in dat Noordsch en koud gewest, in 't einde van November, niet veel min was dan hen dooden.'

Overwintering.

Die winter bleef De Ruyter met zijn vloot 'binnen de boom' van Kopenhagen. Een winter van weinig actie, en slechts af en toe wat divertement. Droog en zakelijk vermeldt De Ruyter verschillende bijzonderheden in zijn journaal:

> '20 December. Naar de myddach is den heer amyrael Bylkens bij mijn gecomen, dye mijn ut last van den Conynck van Denemarken met een schone goude kettyn met een schone madaelje daeraen ver(h)eerde; voort nyet sonders... 3 Jannewary. Item des smorgens begonnen wij met alle de schepen ider een quartyer volck het (h)ijs op te breken van den tolboom af tot aan Crysjansavent breet 40 voet; den Conynck quaem het besychtygen, dye een groodt vermaeck daerin hadde, dat het soo vlijetych voortgynck...
> 13 Febrywary. Ick was op dato bij den Konynck om Syn kuynstkamer te besyen, daer ick veel schoone ralyteyten (=rariteiten) sach, onder ander een schyp 3 voet lanck, dat volcomlyc van ivoor ofte elpenbeen gemaeckt was, tot masten, seylen, (h)ankers en kanon en voort alles wat daer aen dependeert seer nedt en welgemaeckt, dat een lust was om te syen.....'

Het duurde intussen nog tot juni, voordat Zweden de in Den Haag vastgestelde voorwaarden aanvaardde. De Zweedse koning was in februari onverwacht overleden, en de koningin en de rijksraad, die voor zijn minderjarig zoontje het regentschap waarnamen, waren soepeler dan de koning. Eindelijk kon De Ruyter naar huis gaan. De koning van Denemarken wilde hem niet laten vertrekken zonder een bijzondere erkentenis. Hij verhief De Ruyter in de adelstand. Als er iets in patria schele ogen gaf, dan was het zulk een adelbrief. De koning verleent adeldom, zo is de

regel, die ook in grondwetten van de moderne tijd staat. Maar in onze Republiek was niemand, die in de adelstand kon verheffen. Vele regenten behielpen zich, zij kochten een of andere ambachtsheerlijkheid en verlengden hun naam. Zo had Jacob de Graeff van de Prins van Aremberg de heerlijkheid Zuid-Polsbroek gekocht om voortaan te heten De Graeff van Zuid-Polsbroek. Vondel was zelfs zo vriendelijk te schrijven Jonkheer de Graeff van Zuid-Polsbroek. Meer aanzien gaf het, als een buitenlands vorst een adellijke titel verleende. Sommige regenten bereikten dat in verband met de ambassadeursposten, die zij bekleedden. Zo dragen verschillende heren uit het geslacht Pauw de titel van ridder. Maar onze De Ruyter, man van zulk een eenvoudige komaf, werd door de koning van Denemarken in de adelstand verheven, ‘met zijne wettige erfgenamen, in nedergaande linie, van beiderlei geslachten’. Later verleende de koning van Frankrijk hem de orde van St.-Michel en nog later bewees de koning van Spanje hem de buitengewone eer van de hertogstitel. Vooral het laatste prikkelde de jaloersheid en er is zelfs een brief bewaard gebleven, waarin meesmuilend over Mevrouw De Ruyter wordt gesproken als over Mevrouw de hertogin, die te voet naar de markt was gegaan om inkopen te doen.

Het einde.

Toen de vrede was gesloten, kon De Ruyter na een lange en vermoeiende campagne naar huis keren. Zijn optreden had het aanzien van de staat in het Noorden zeer versterkt. De Witt had in hoofdzaak zijn doel bereikt. Zweden was er niet in geslaagd, het dominium maris baltici te bemachtigen. Maar de politiek van de Staten had er niet toe geleid, zich duurzaam vrienden te verwerven. Daarvoor had men eigenlijk het isolement ook te lief. De afkeer van allianties en de voorliefde voor een politiek van ‘er buiten blijven’ maakten, dat de aangeknoopte relaties niet werden geëxploiteerd. Toen in 1672 van alle kanten het gevaar acuut werd, mocht men het betreuren, dat de activiteit in de kleine Noordse oorlog geen blijvende politieke winst had gebracht. Maar - daar was het ook niet om begonnen. Gedurende de ganse campagne had De Witt zich herinnerd, dat het ging om de Sont, om onze handelsweg en feitelijk daarom alléén.

6. De Ruyter voert de vlag

Jeremias de Decker dichtte in 1661 een verzoek van de Middellandse Zee aan de Nederlandse marine:

Het plundernest Algiers wordt vast op 't rooven stout,
Ontveiligt vast alom mijn hobbelende wegen,
En stelt mijn handelaars bekommerd en verlegen:
Wat raad, om eens dat schuim te schuimen van mijn zout?

Hollanders, die zooveel van nette straten houdt,
Zoozeer tot zuiveren en boenen zijt genegen,
Ei, maakt dat Turksche slijk eens uit mijn straat te vegen
't Welk mij zooveel belets, u zooveel onheils brouwt.

't Is wind met zulken schuim verbond te willen sluiten;
Dat Gommorrijtsch gespuis, verhit op heilloos buiten
En weet van eer noch eed, en past op geen verdrag.

Dus schrobt dat wolvenest eens van mijn straat als leeuwen,
En plant dan wederom, gelijk als voor twee eeuwen
Den bezem op den mast in plaatse van de vlag.

Sedert de Eerste Engelse Oorlog hadden de Hollanders hun handel op de Middellandse Zee voortdurend uitgebreid, maar zij ondervonden er ook steeds meer last van de Barbarijse rovers. Alleen in Algiers waren 18 van die roofschepen met 500 stukken geschut en een 7000 man. Alleen sterk gekonvooieerde handelsvloten konden daar tegen op. Een gewapende koopvaarder kon niets beginnen, want de roofschepen waren zeer snel en ze hadden zo'n sterke bemanning, dat ze bij een entering spoedig hun slachtoffer de baas waren.

Daarom werd in het voorjaar van 1661 een eskader naar de Middellandse Zee gezonden en De Ruyter werd commandant. Het is merkwaardig: er waren verschillende opperofficieren van dezelfde rang, maar èn in de Deense wateren èn in de Middellandse Zee achtte men toch De Ruyter de aangewezen man. Niet alleen om zijn dapperheid, maar ook om zijn beleid.

Delicate situatie.

Het was niet de bedoeling, de hoofdsteden van de roofstaten: Algiers, Tripolis en Tunis eens stevig te bombarderen. Dergelijke

schijnbare kordaatheid had geen zin. De kust van Tanger tot Tripolis is vele honderden mijlen lang en de rovers kennen alle schuilhoeken. Uitsluitend met geweld aan de roverij een eind maken, daarvoor zou permanent een patrouilledienst nodig zijn, die om de uitgestrektheid van het terrein een geweldige scheepsmacht zou vragen, meer oorlogsschepen dan er in een jaar handelsschepen kwamen. M.a.w. de 'cost' zou groter worden dan de 'baet'. Daarom moest De Ruyter trachten, tot een schikking te komen. Hij was daarvoor de aangewezen man. De Moren kenden hem, en wisten, dat hij te vrezen, maar ook te vertrouwen was. Dat was nog niet alles. Toen De Ruyter op de hoogte van Portugal was gekomen, hoorde hij, dat de Engelsen ook een sterke vloot naar de Middellandse Zee hadden gestuurd. Dat was niet alleen om de Moren, maar ook - om de Nederlanders. De verhouding tussen de beide mededingers aan weerskanten van de Noordzee was niet verbeterd na de verheffing van Karel II, al had alleen Holland driekwart millioen gespendeerd om hem feestelijk uitgeleide te doen. Ieder ogenblik kon men moeilijkheden verwachten. En in de Middellandse Zee herhaalde zich de geschiedenis van de Deense wateren: voortdurend waren de Engelsen in onze buurt, de wederzijdse beleefdheden waren treffend, maar ze konden het wantrouwen over en weer nauwelijks verbergen.

En toch is het voor De Ruyter een succes geworden. Hij had in twee opzichten succes. Een vrij groot aantal Nederlanders, die gevangen waren genomen door de rovers en nu in harde slavernij dienden op de schepen of op de plantages, wist hij los te kopen. Het bijeenbrengen van geldsommen voor dat doel was een in die tijd gaarne beoefende vorm van liefdadigheid. En een deel van de Christenslaven kreeg hij nog goedkoper vrij; hij ruilde ze tegen Moren, die hij gevangen had genomen, toen hij bij Tunis een roofschip overmeesterde.

Bovendien bereikte hij na moeizame onderhandelingen, dat de Barbarijse vorsten verdragen sloten, waarin zij beloofden, de Nederlandse schepen te ontzien en ook geen pogingen te doen, ze te doorzoeken, want: vrij schip, vrij goed.

Hij had bij die onderhandelingen eens een gesprek met enige renegaten. Deze mensen vergaten nooit, dat ze eigenlijk in de Moorse maatschappij niet thuis hoorden. Een aanraking met een man als De Ruyter maakte hen vertrouwelijk. En daarom waarschuwden zij: de Moren zullen de verdragen houden, op één voor-

waarde. De Staten moeten telkens een eskader naar de Middellandse Zee sturen, en dat moet voor de Moorse havens ankeren, al is het maar om drinkwater in te nemen, want de Moren moeten er telkens aan herinnerd worden, dat de Staatse vloot er is. Alleen geregeld vlagvertoon kan de gesloten verdragen op een redelijke manier doen eerbiedigen.

Frankrijk en Engeland.

De renegaten hadden gelijk. Want het duurde niet lang, of het was weer mis. De molestaties begonnen weer en de Nederlandse consul Van der Burgh, die in Algiers de Nederlandse belangen behartigde, schreef alarmerende brieven. De Algerijnen sloegen tegen hem een dreigende toon aan. Gelukkig hadden zij een zeker respect voor de Hollanders. De Engelse consul ondervond ruimschoots, wat er gebeuren kon, als dat respect niet aanwezig was. Hij werd als een hond voor een kar gespannen en met zweepslagen aangejaagd; zo moest hij, terwijl de straatjeugd joelde en de Morentronies grijnsden, een vracht stenen vervoeren door de stad.

Maar zo sprong het ook wel duidelijk in het oog, dat de Westerse mogendheden moesten samenwerken tegen de Barbaresken. Nederland, Engeland, Spanje, Frankrijk, ze hadden er allen belang bij, dat de orde en de veiligheid werden verzekerd. Toch kwam er van zulk een samenwerking niets. Want eerste voorwaarde was daarbij, dat de Engelsen en Hollanders het samen konden eens worden, en daar was geen sprake van. De vorige expeditie van De Ruyter, die zulke goede resultaten had gehad, en de al maar toenemende handelsactiviteit in de Middellandse Zee, maakten de Engelsen jaloers en wantrouwend.

Gedurende 1661 en 1662 is er telkens met Engeland onderhandeld om tot een stabilisatie van de betrekkingen te komen, maar het resultaat was mager. De Witt had graag een defensieve alliantie gewenst, maar het werd niet meer dan een soort vriendschapsverdrag. En dat was nog alleen mogelijk door een politiek van: we moeten Engeland tot bijna elke prijs te vriend houden. Toen de Engelsen een Afrikaanse Compagnie oprichtten met 's konings broeder, de hertog van York, als leidende figuur, en deze compagnie zich meester maakte van factorijen van onze West-Indische Compagnie op de Afrikaanse kust, toen werd dat geslikt. Nog meer beschamend was het, dat de Engelse gezant Downing,

na door bemiddeling van De Witt bekomen machtiging van de Staten van Holland, op Hollands territoir drie Engelsen liet arresteren, die in 1649 Karel I mee hadden ter dood veroordeeld.

Ze werden naar Engeland getransporteerd en daar omgebracht. Downing was gezant van Cromwell geweest; toen bespionneerde hij de balling Karel II en drong er bij Holland op aan, hem buiten dat gewest te houden. Nu was hij gezant van diezelfde Karel II en toonde zich een bekwaam speurder in zijn actie tegen de 'koningsmoordenaars'. Hij had wel een reuzenzwaai gemaakt, maar ook de houding van De Witt mist hier fierheid.

Met Frankrijk gingen de onderhandelingen vlotter en met deze mogendheid kwam in 1662 een defensieve alliantie tot stand. De betekenis daarvan wordt in ander verband behandeld.

Opnieuw De Ruyter.

In het voorjaar van 1664 besloten de Staten-Generaal, De Ruyter voor de tweede maal naar de Middellandse Zee te zenden, om de Barbaresken in toom te houden. Hij kreeg *f* 80.000 mee, de opbrengst van een collecte, om slaven vrij te kopen. Deze expeditie, die van veel groter omvang werd dan eerst de bedoeling was, is ook meegemaakt door de zoen van de admiraal, Engel de Ruyter, die als adelborst aan boord van het schip van zijn vader werd geplaatst. Hij heeft scherp opgemerkt, wat er omging, en er interessante dingen van aangetekend. Toen De Ruyter nog maar twee dagen vertrokken was, besloten de Staten-Generaal hem terug te roepen. De verhouding met Engeland was zo moeilijk geworden, dat de oorlog voor de deur scheen te staan. En dan wilde men De Ruyter bij de hand hebben. Maar de admiraliteits-colleges hebben dit besluit van de Staten-Generaal ongedaan weten te maken. Zij waren van oordeel, dat de tocht naar de Middellandse Zee alleen dan wat betekende, als de Moren wisten, dat ze weer met De Ruyter te doen kregen. Toen de vloot voor Algiers verscheen, zat onze consul Van der Burgh daar reeds in de gevangenis. Wéér had De Ruyter succes. De consul werd vrijgelaten en 13 slaven uitgeleverd; de onzen hadden als ruilobject 30 Moren, die door Cornelis Tromp op zijn kruistochten in de Middellandse Zee waren ingepikt. Verder werden 60 slaven losgekocht voor 46.000 gulden en vijf zagen kans, zwemmende de Hollandse schepen te bereiken. Op zijn verdere kruistochten kreeg De Ruyter weer een waarschuwing uit patria, om toch voorzichtig te zijn

met de Engelsen. En het spel ging weer als de vorige keer: heusheid in de omgang, maar ieder op zijn qui-vive.

Geheime last.

De vloot lag voor Malaga. Ineens liep er een vreemd gerucht onder de bemanning en de officieren kwamen bij de vice-admiraal informeren. Want er was over land een ijlbode gekomen, die een expresse had gebracht. Betekende dat oorlog met Engeland? De Ruyter ontkende het, maar wat er in de brief stond, kwam niemand te weten. Want hij mocht hem alleen lezen ‘bij hemselven’, stond er buiten op en zo had hij gedaan. Het was met die brief in Den Haag ook al een geheimzinnige geschiedenis geweest. Er waren stellige berichten binnengekomen, dat de Engelse Afrikaanse Compagnie weer tot de aanval was overgegaan op de nederzettingen der West-Indische Compagnie. De Engelsen hadden het karwei laten opknappen door een zekere Holmes, een avontuurlijk man, die er geen been in zag, verder te gaan dan zijn lastbrief hem beval. Een man, geknipt voor zulke zaken. Toen hij thuiskwam, werd hij eerst verloochend, en daarna kreeg hij pardon. Want dat hij de sterkten, die de West-Indische Compagnie in Afrika had, moest veroveren, dat was hem niet opgedragen, althans niet schriftelijk en officieel. In Den Haag werd besloten, het eskader onder De Ruyter in het diepste geheim te machtigen, naar de kust van West-Afrika te gaan, om het geleden onrecht met de sterke arm te herstellen. Maar dit besluit van de Staten-Generaal werd zo genomen, dat een aantal der aanwezigen het niet eens merkten. Hun aandacht werd afgeleid en de instructie werd zo snel gelezen, dat de president niet eens snapte waar het over ging. Hij tekende in goed vertrouwen op de griffier. Deze handigheid was nodig, omdat sommige heren geen geheimen konden bewaren en enige klerken ook niet te vertrouwen waren. De speurgrage Engelse gezant stak overal zijn neus in, maar ditmaal kwam hij er niet achter. Hij vermoedde wel iets en vroeg er zelfs De Witt naar. De raadpensionaris troefde hem echter: Wat gebeurt er in de Staten-Generaal, dat gij niet weet? Toen schreef Downing geruststellend naar Londen.

Intussen was De Ruyter naar Afrika's Westkust gegaan. Hij zat met een grote moeilijkheid: hij kende er het vaarwater niet, en hij kon niet op de vloot gaan informeren, wie er bekend was, zonder zijn geheime last te verraden. Eindelijk, toen de Straat

van Gibraltar allang achter de rug was, werd er op de oceaan krijgsraad gehouden en vernamen de verbaasde kapiteins, waar het op losging. De Ruyter had succes, al was het niet volledig. Sterkten werden heroverd en de gestolen goederen der West-Indische Compagnie voor een groot deel achterhaald.

Jan Kompagnie.

Hier op de Westkust van Afrika had ook de gedenkwaardige ontmoeting plaats met Jan Kompagnie. Enige sloepen voeren naar de wal om drinkwater, en de schout-bij-nacht Van der Zaan vond er een oude neger,

> ‘die Nederduitsch verstond en sprak, en hem vraagde, wie als Admiraal 't gebied had over de Hollandse vloot? Van der Zaan zeide, Michiel de Ruiter, de Neger daarop, Michiel, Michiel de Ruiter, ik heb omtrent vijf- of zesenveertig jaar geleden, te Vlissingen een bootsmansjongen gekent, die Mischiel de Ruiter heette. Waarop Van der Zaan hem verzekerde, dat die zelve Michiel nu admiraal van de vloot was. Maar de Neger kon 't bezwaarlijk gelooven, zeggende, Michiel, toen Bootsmans jonge, en nu Admiraal, dat kan niet zijn. Als Van der Zaan bij zijn zeggen bleef, verzocht de Neger, Jan Kompany genoemt, dat men hem aan de Ruiters boord zou brengen; op dat hij zijn' ouden makker en speelgezel, met wien hij gevaaren had, nog eens mogt zien en spreeken. Men was hem te wil, en de Ruiter hem, naa 't verloop van zoo veele jaaren, ziende en hoorende spreeken, stond niet min verwondert dan de Neger, over die zeldzaame ontmoeting. Hier zag de Neger dat de Bootsmans jonge, eertijds zijn medemaat, een Admiraal van deeze Hollandsche vloote was geworden; en hij vertelde, dat het geluk hem, weleer een armen slaaf, ook had begunstigt, en tot een' Onderkoning over eenige Negers van dat gewest verheven. Daarna begost hij te spreeken van d'oude tijd hunner kindsheid, en toonde een sterke ja bijna ongelooffelyke geheugenis te hebben. Hij wist al de naamen der bruggen, straaten en kaajen te Vlissingen onderscheidelyk te noemen: en men hoorde hem vele voorvallen van zijne jeugd, en al wat hem in 't gezelschap van de Ruiter, te waater of te land was bejegent, omstandiglyk verhaalen. De Ruiter onthaalde hem vriendelyk, en had groot vermaak in zijn gesprek, dat

> hem d'onnoozele geneugten van zijne kommerlooze jaaren in de gedagten bragt. Hij vraagde den Neger naar verscheide zaaken, en onder anderen, of hij noch een Christen was, dewijl hij weleer te Vlissingen was gedoopt. Hij zeide, dat hij, als een Christen, 't Geloof en 't Onze Vader noch had onthouden, maar dat zijne kinders, en anderen, als hij van den Christelyken godsdienst sprak, met hem lachten, dat hij daarom alleen bij zich zelven een Christen bleef, en God naar zijne kennis diende. Men vraagde, of hij niet liever in Zeeland dan in dit land wou woonen? Maar hij antwoordde, Ik wil liever in dit land, zoo armelijk als 't is, woonen en leven.'

Later ging een aantal heren aan land, en ontmoette de onderkoning in zijn negorij. Het dorp bestond uit vele 'huiskens, die de gedaante van biekorven hadden', en waarvan de omheiningen der erven een ware doolhof vormden, 'op de wijze van het dorp Molkwerum in Friesland'.

> 'Hier zaagen ze te dier tyd een groote meenigte van kleine zwarte kinderen, die door de gantsche Negory in 't zand kroopen als jonge biggen, en de zwarte moeders laagen daar by als zoggen: daar 't uit bleek dat die landstreek vruchtbaar van zwarte menschen was. Terwyl de Hollanders dus alles doorwandelden, vonden ze eindelyk den ouden neger Jan Kompagny, weleer de Ruiters speelmakker, in zyn huisken zitten. Doch hy, hoorende dat er vrienden van de Ruiters schip waaren, oordeelde dat zyne woning voor hun te klein was, kroop daar uit, ging hun te gemoet, en ontfing ze vriendelyk: hen leidende onder een palmitboom, daar hy ze in de groente dee nederzitten. Hier gaf hy hun zeeker gestampt zaad, dat de Negers in plaats van brood gebruiken, en onthaalde hen verder met wyn van palm, en zoetemelk, want in dit gewest heeft men veele koebeesten. De Hollanders hadden brood en kaas, en wyn by zich, ook brandewyn; daar Jan Kompany, met zyne zwarte vrienden en vriendinnen, wel de beste smaak in vonden. Dus waaren ze met elkander vroolyk.'

Godsoordeel.

Van de Westkust van Afrika langs de kust naar Opper-Guinea, waar aan de Goudkust de Engelse en Nederlandse factorijen el-

kaar afwisselden. Ook hier werden verloren gegane sterkten veroverd in samenwerking met de Hollandse gouverneur-generaal Valkenburg, die daar namens de West-Indische Compagnie het bevel voerde in Del Mina.

Een merkwaardig voorval vermeldt de biograaf Brandt, dat zich heeft afgespeeld, vlak voor de Ruyter van Del Mina vertrok. Drie matrozen raakten in een herberg in dronkenschap aan 't vechten, ze bliezen de lamp uit en sneden en staken er in 't donker op los. Gevolg: een dode, maar niet een der drie ‘dullemans’, maar de waard, die ze probeerde te scheiden. Wie had de dodelijke steek toegebracht? Het was onmogelijk, dat uit de verhoren op te maken. Daarom luidde het vonnis van Valkenburg en zijn bijzitters, dat ze zich alle drie ter dood zouden bereiden, en dan om de galg zouden loten. Zo werd de ene, die het lot trof, gehangen en de beide anderen gingen vrij uit. Maar de gehangene, toen hij ten grave werd gebracht, gaf nog tekenen van leven en kwam allengs weer tot zichzelf. Nu was goede raad duur. Was het vonnis nu voltrokken of niet? Nee, besliste Valkenburg, want hij was veroordeeld om met den koorde gestraft te worden, tot er de dood na volgt. Hangen dus, voor de tweede maal. Maar nu kwam De Ruyter tussenbeide, en wist door zijn pleiten te verkrijgen, dat de man gratie kreeg, ‘die daarna De Ruiter voor zijnen tweeden vader hield; bekennende, dat hij door hem van den dood was verlost’. Dit incident is door de archivaris Joh. Been van Den Briel verwerkt in het bekende jongensboek ‘De drie matrozen van M.A. de Ruyter’.

Nieuwe orders.

Aan de Goudkust kreeg De Ruyter verschillende brieven uit het vaderland, en daarbij orders van de Staten-Generaal, om de Engelsen zoveel mogelijk afbreuk te doen, omdat de toestand was verergerd. De Engelsen hadden o.a. ook Nieuw-Nederland in Amerika bezet. Hij moest meergemelde natie bij wegen van retorsie alle mogelijke schade doen, 't zij aan de Barbados, Nieuw-Nederland, Terreneuf, of andere eilanden en plaatsen, en dan moest hij achter Engeland om naar huis komen, ‘pleegende in alles zoodanige voorzichtigheid en couragie, als u naar zeemanen soldaatschap word toevertrouwt’. Dat betekende dus van Afrika oversteken naar Amerika. Deze oversteek was uit nautisch oogpunt niet gemakkelijk. Eerst werd koers gezet naar het Zuiden en de linie gepasseerd, om daarna de Zuidoost-passaat te

benuttten. Maar toen het zomer werd in 1665 en men weer noordelijk van de linie kwam, ging het moeilijk bestek te maken, ‘alsso de zon recht boven ons was’. Het viel ook niet mee, de schepen bij elkaar te houden. Het ene schip was nu eenmaal beter bezeild dan het andere, en iedere vloot had zijn ‘koeien’, de slechte zeilers. Eenmaal kreeg De Ruyter er met zijn onderbevelhebbers de hevigste ruzie over, waarbij de opperbevelhebber volgens het journaal van een der vlagofficieren sprak, of ‘hy den Paus van Roomen was, die niet conde sondighen’.

Oorlog!

Toen De Ruyter in de Antillen de Engelsen afbreuk deed door het kapen van verscheidene koopvaarders, kreeg hij bericht, dat het nu werkelijk oorlog met Engeland was. Nieuw-Nederland liet De Ruyter nu links liggen, omdat het vermoedelijk wel afdoende versterkt zou zijn; onder New-Foundland werden nog verschillende Engelse schepen buitgemaakt, en toen ging het naar het vaderland terug. Maar het laatste deel van de tocht was het gevaarlijkste deel. Hoe gevaarlijk, daarvan had De Ruyter aanvankelijk geen vermoeden. Het werd hem duidelijk, toen hij 22 juli een galjoot ontmoette, dat kruiste op koopvaarders om ze de raad te geven, naar de Noorse havens uit te wijken. Noorwegen behoorde toen aan Denemarken en met die staat had de Republiek een bondgenootschap. Dit uitwijken was nodig, want de Engelsen beheersten de zee. De Nederlandse vloot was bij Lowestoft totaal verslagen. De Engelsen kruisten op de Noordzee om de vloot van De Ruyter op te vangen. Telkens voeren er eskaders uit, van Engeland tot de zuidpunt van Noorwegen, en toen er een bericht kwam, dat De Ruyter de haven van Bergen was binnengelopen, koerste de gehele Engelse vloot daarheen. Te laat! De Hollanders waren al weer zuidelijker. Later werden ze nog weer door een Engels oorlogsschip gezien, maar mist en veranderlijke wind werkten de Hollanders in de hand. Hij slipte, getuigt een Engels schrijver, stil voorbij de Engelsche vloot henen (die als in een mist lag beneveld), gelijk lieden, die langs den weg gaan, met hunne mantels om de ooren geslingerd, om 't gezelschap dergenen, die ze niet gaarne willen ontmoeten, te mijden. Maar De Ruyter gaf God de eer: ‘'t Is God alleen, die ons buiten 't gezicht van onze vyanden geleidde.’ Van Helgoland ging het met een oosterkoelte naar de Eems, Borkum werd gerond, de

wind draaide naar het Noordwesten en de vloot voer zonder loods de Wester-Eems binnen, waar de bebakening was weggenomen. De Ruyter zeilde zelf voorop, geflankeerd door een Engelse prijs en een Vlaams scheepje, dat als verkenner was gehuurd, welke beide schepen voortdurend loodden. Zo bereikte men met een stijve wind in de rug en een holle zee eindelijk Delfzijl. Het was 6 augustus 1665; de 8ste mei 1664 was hij uitgevaren naar de Middellandse Zee.

Blijde incomste.

> ‘Zoo groot als de vrees was geweest, dat De Ruyter, met zyne vloot, in de handen der Engelschen zou vallen, zoo groot was nu de blydschap over hunne behoudenis. De menschen, mannen en vrouwen, quamen by honderden, ja by duizenden, van uur tot uur, in de vloot en op de Ruyters schip (daar veele Engelsche vlaggen, tot eerteekenen van overwinning, achter uit staaken) om hem te groeten en te verwellekomen. Men voer van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, etlyke daagen naa elkandere, aan zyn boord, uit steeden, uit dorpen en van 't platte land. Edel en onedel, burger en boer, quam te voorschyn, en poogde de Ruiter en de vloot t' aanschouwen, met ongelooffelyke betooning van gunst. De harten gingen open van vreugde: de blyschap blaakte ten aanschyn uit, en gelukkig hield zich die hem genaaken mogt. Meenigte van deftige en eerlyke vrouwen vielen hem om den hals en kusten hem, naar 's lands wyze, als of ze hunne vader, of broeder, uit gevaar des doods ontkoomen, bewellekoomden: en een yder viel zyn deel te kort in 't aanschouwen des mans, dien ze voor een der grootste zeehelden zyner eeuwe hielden. Al de verslagenheit, die de gemoederen der ingezetenen, tsedert de ramp van 's Lands vloot, hield beklemt, streek van 't harte, en men schepte nieuwen moed. Want dat wonderbaar ontzeilen, daar d'Engelsche zeemagt de gantsche zee gelyk als beslaagen en bezet had, indien ze bezet kan worden, werd opgenoomen als een blykelyk bewys, dat de goddelyke voorzienigheit noch voor 's Lands behoudenis waakte: nadien ze de Ruiter, dien men verlooren hield, ter behoude haven bragt. Toen verwachtte elk iet groots van dien Held, en de vreugde over zyn aanlanding sloeg voort van provincie tot provincie, en vervulde 't gantsche Land.’
> (G. Brandt)

7. De directie van de vloot

De Smyrnavloot.

De 28ste december 1664 voer een rijk beladen Nederlandse vloot van 30 schepen, met goederen uit de Levant, door de Straat van Gibraltar, op weg naar huis. Vier oorlogsfregatten onder commando van Pieter van Brakel konvooieerden. De volgende morgen ontmoette men zeven schepen van de Engelse marine en Pieter van Brakel liet het volgens de traktaten vereiste saluut geven. ‘Edoch, den ander wachtende dat hy onze commandeur op zijde was, heeft hem vijandelijk de geheele laag gegeven.’ Van onze kant bleef men het antwoord niet schuldig, en al sneuvelde Pieter van Brakel bij het begin van het gevecht, de onzen beten zo van zich af, dat de Engelsen slechts twee schepen konden veroveren. Was een deel van de koopvaarders niet tegen de orders in weggevlucht, in plaats van zich mee te verdedigen, dan ‘hadde het met de hulpe Godes met de voorsz. Engelschen zeer slecht afgeloopen’. Deze overval toonde duidelijk, dat het oorlog werd. De Engelsen hadden die lang gezocht. Het was de Engelse koopman, niet de koning, die in deze richting dreef. De genotzuchtige koning was er alleen voor, nadat hij merkte, dat het Parlement met royale hand kredieten voor zulk een oorlog zou willen geven. De 14de maart 1665 werd te Londen plechtig afgekondigd, dat Zijne Majesteit zich in oorlog bevond met de Republiek, ‘waarby by de ommestaenders een zonderlinge groote vreugde met roepen en springen is getoont’.

De vloot paraat.

Het was anders dan in 1652. Toen begonnen wij de oorlog met een slecht georganiseerde en slecht uitgeruste vloot. Nu met een navale macht, die geprezen mocht worden als ‘de schoonste vloot, die ooit de Noordzee op haar rug droeg’.

Dit is voor een groot deel te danken aan Johan de Witt. Hij heeft niet alleen de Staten en admiraliteiten tot activiteit aangespoord, maar hij is zelf mee naar de vloot gegaan als gedeputeerde van de Staten-Generaal. ‘De luyden in 's landts vloote schynen tot geene groote overleggingen gebooren ende veel min opgevoet te syn, maar wel om 't gene wel overleydt ende gere-

solveert is, met goede courage ende stantvasticheyt te helpen ter executie te stellen'.

De drie heren, die namens de Staten-Generaal de leiding namen, hadden bedienden in livrei en De Witt liet zich voor deze taak een nieuwe staatsierok maken. Dit kledingstuk komt in tal van pamfletten voor. De Nederlander is door en door burgerlijk en verdraagt geen decorum bij zijn medeburger. Maar déze kleine kritiek verstomt, als de waarlijk grote verdienste van De Witt in het licht wordt gesteld. Hij was niet alleen de man, die inspecteerde, die bemiddelde, tot spoed aanzette en alle slapheid met scherpe woorden berispte. Hij zorgde voor verbetering van het seinwezen, hij hielp nieuwe reglementen ontwerpen, hij was organisator van de vloot.

Het was een ontzagwekkende vloot, ruim honderd grote driemasters en een dertigtal kleinere schepen; zeven eskaders, ieder onder een luitenant-admiraal of vice-admiraal. Een wemeling van masten en vlaggen. Ieder eskader had zijn eigen wimpels en ieder schip voerde een grote driekleur.

De matrozen.

Het was niet gemakkelijk geweest, de meer dan 20.000 matrozen voor de vloot te werven. Er waren potige kerels genoeg, maar ze wisten, wat ze waard waren. En daarom bleven ze treuzelen met de monstering. Als het niet vlot liep, dan zou immers de soldij wel worden verhoogd. Inderdaad zijn de admiraliteiten daartoe overgegaan, maar De Witt heeft alles gedaan, om de verhogingen ongedaan te maken, en het is hem gelukt. De matrozen zouden anders, zo vond hij, de baas worden, 'ende den Staet gestelt ter discretie van Jan Haegel'.

Wel werd de animo aangewakkerd door het uitloven van prijzen en het vaststellen van grote schadevergoedingen voor verwondingen. Wie een vijandelijk schip veroverde, mocht het met de gehele inventaris behouden en kreeg nog een premie bovendien, die van zesduizend gulden voor een gewoon oorlogsschip opklom tot vijftigduizend voor het schip van de Engelse admiraal. Wie van dat schip de bovenvlag naar beneden haalde, kreeg vijfduizend gulden. De weduwen en wezen van gesneuvelden zou een dubbel deel worden uitgekeerd. Wie in 's lands dienst verminkt mocht worden, kreeg een schadevergoeding, naar de kwaliteit der verminking, en wel voor het verlies van beide ogen

1500 gld., een zelfde bedrag voor het verlies van beide armen, 350 gld. voor één oog, 700 gld. voor het verlies van beide benen, enz. ‘Ook werd belooft, dat de geenen die in 's Lands dienst zoodanig zouden worden verminkt, dat ze onbequaam zouden zyn om zich te konnen geneezen, of iet te doen tot hun eigen onderhoud, een silvere dukaton ter weeke, t'hunnen begeerte, hun leeven lang geduurende, zou toegevoegt worden.’

De opperbevelhebber.

Deze prachtige vloot had maar één zwakke plek en dat was de opperbevelhebber. Want als ‘Eerste Persoon’ van de vloot zou weer optreden Jacob van Wassenaar, heer van Obdam, Honsbroeck, Spierdijck, etc. En dat, hoewel hij in de Noordse oorlog zo slecht was bevallen, dat Amsterdam er bezwaar tegen maakte, dat hij de gebruikelijke dankbetuiging met geschenk zou ontvangen. Er is toen ook wel overwogen, hem met behoud van zijn eer ‘van zijn positie te ontcleeden’. Maar juist omdat hij niet voor kritiek wilde wijken, bleef hij op zijn post. In de pikbroeken had hij nooit volledig vertrouwen. Het liefst had hij gezien, dat er op de vloot als vice-admiraals en ook als kapiteins officieren van het landleger werden aangesteld, ‘braeve, fatsoenlycke luyden, en selver van qualiteyt, die wat meer eer en ambitie hadden als het meeste part van de varende luyden hebben’. Gelukkig hebben de Staten dit advies naast zich neergelegd en zijn ze voortgegaan met het benoemen van beproefde pikbroeken. En tussen deze mannen bleef Wassenaar een vreemde mijnheer, die geen leiding, en veel minder bezieling gaf.

Dat De Witt hem nochtans de hand boven het hoofd hield, was vooral, omdat de vraag klemde: wie dan? De Zeeuwen vonden, dat hun man, Johan Evertsen, het eerst in aanmerking kwam. Zij hadden hem daarom in 1664 de rang van luitenant-admiraal verleend, dezelfde rang als die van Wassenaar. Het was uitgesloten, dat een man van die rang ooit een vice-admiraal als zijn chef zou erkennen. Maar de Staten van Holland, die nooit een admiraal, in dienst van de Zeeuwse admiraliteit, aan het hoofd van de vloot wilden, pareerden de slag: zij bevorderden De Ruyter, Cortenaer en Meppel eveneens tot luitenant-admiraal. De Ruyter en Meppel waren toen op de kust van West-Afrika. De promotie had plaats ‘om goede en seer pressante redenen, den dienst van den Staet in 't gemeen, ende van dese Provincie int particulier,

ten alderhoochsten betreffende'. Het ging natuurlijk vooral om de belangen van deze Provincie in 't particulier. De Friezen wilden nu ook niet achterblijven, en hoewel zij anders heel zelden tot het aanstellen van vlagofficieren overgingen, bevorderden zij nu Auke Stellingwerf eveneens tot luitenant-admiraal. Zo waren er nu plotseling zes vlagofficieren met deze rang. Maar wanneer Wassenaar iets menselijks mocht overkomen, zo werd uitdrukkelijk bepaald, dan zou niet Johan Evertsen, na hem de oudste in rang, het bevel overnemen, maar Cortenaer. Daarbij werden twee oude gewoonten tegelijk in acht genomen: geen Zeeuw, maar de man van het admiraliteitscollege van de Maze, 'het oudste en voorzittend collegie'.

De zweep er achter.

Eindelijk geraakte de grote vloot in zee, vrij wat later dan De Witt gewenst had. En hij was overtuigd, dat ook nu de zweep achter het werk moest blijven. Er zat met deze luitenant-admiraal geen schot in. Cortenaer kon het beter en hij had al gehoopt, met zijn eskader een voorproefje te leveren van de grote strijd, 'hebbe altijt een treffelijcke taeffel van goede harde spijse voor haer gedeckt gehadt'.

Wassenaar kreeg een vrij scherpe brief van de Staten-Generaal, dat hij nu moest opschieten en De Witt spoorde hem eveneens aan.

Het blijkt, dat Wassenaar door zulk drijven nog al in zijn wiek geschoten was, want de brieven klonken, alsof de heren twijfelden aan zijn couragie. Een der laatste opmerkingen, die van hem bekend zijn, luidde: hij was er in en moest er door..... dood of victorieus zou de volgende tijding omtrent hem zijn.

Lowestoft.

Een zeeslag in die tijd was voor een belangrijk deel een zeilwedstrijd. Wie aan de windzijde van de vijand was, kon het initiatief in handen houden, kon de strijd afbreken, als hij dat wilde, en - kon branders op zijn tegenstanders loslaten.

De 11de juni 1665, N.O.-wind en mooi helder weer; onze vloot stevende voor de wind naar de Engelse kust en kreeg de Engelse vloot in zicht, in lij! Een prachtige gelegenheid voor een snelle aanval, overeenkomstig de instructies van de Staten-Generaal: attaqueren, enteren! Maar Wassenaar gaf géén sein tot de aan-

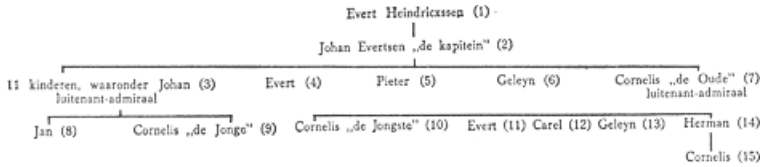

Het geslacht Evertsen.

(1) Zeeuws visser; sloot zich aan bij de Watergeuzen.
(2) sneuvelde als kapitein ter zee in 1617 bij La Rochelle.
(3) streed o.a. 1631 Slaak, 1639 Duins, 1653 Ter Heyde (waar hij werd gewond), 1659 Sont, 1665 Lowestoft, 1666 Tweedaagse zeeslag, waar hij sneuvelde.
(4) sneuvelde in 1625 als kapitein te gen een Dunkerker.
(5) sneuvelde eveneens in 1625 als kapitein tegen een Duinkerker.
(6) sneuvelde ir. 1627 in een gevecht met een Portugees.
(7) streed bij Duins; onder De Ruyter tegen de Barbarijse zeerovers; bij Lowestoft; 1666, sneuvelde in de Vierdaagse Zeeslag.
(8) kapitein ter zee; sneuvelde in 1649 tegen een Turk.
(9) vice-admiraal van Zeeland; onderscheidde zich bij Chatham en in de derde Engelse oorlog.
(10) bijgenaamd ‘Keesje de Duivel’; werd luitenant-admiraal van Zeeland; commandeerde de voorhoede van de vloot, die Willem III naar Engeland bracht, streed dapper bij Bevesier.
(11) sterft in 1667 als gevolg van een verwonding, als scheepskapitein opgedaan bij een expeditie naar Suriname.
(12) sneuvelde als officier bij de mariniers in 1677 bij Cassel.
(13) streed in 1672 en 1673; werd later luitenant-admiraal van Zeeland.
(14) diende bij het landleger als kolonel.
(15) werd luitenant-generaal der infanterie.

val. Waarom niet? Niemand weet het. Ze bleven aan de windzijde van de vijand kruisen. De volgende dag was het bijna stil, maar nóg was de wind voor de onzen gunstig. Toen, in de volgende nacht, draaide de wind naar Z.W., en de vijand begon het voordeel van de wind te krijgen. Toen besloot Wassenaar tot de aanval; de stevens werden gewend en scherp bij de wind oploevend trachtten de onzen de vijand aan te vallen. De beste en sterkste schepen wisten de vijand de loef af te steken, de anderen passeerden onder een hevige kanonnade aan lij. De zon was nauwelijks boven de kim. Dit eerste treffen was voor het verdere verloop van de strijd reeds noodlottig. Want de commandant van de voorhoede, Cortenaer, de plaatsvervanger voor Wassenaar, was gesneuveld, en de stuurman, die nu het bevel overnam, bleef de vlag voeren, alsof hij de voorhoede commandeerde, en - hield zich verder buiten het gevecht. Ook Auke Stellingwerf was gesneuveld.

Na het eerste passeren bleven beide vloten een poos hun koers houden en keerden toen. Het werd wéér een passeergevecht, maar de Engelsen streden beter dan de onzen, want hun vloot werd gedirigeerd. Wassenaar gaf géén leiding, zodat bij ons het eskaderverband werd verbroken, de strijdlustige kapiteins opdrongen naar de vijand en de rest naar lij afzakte. Door de betere Engelse manoeuvres raakte een deel van onze vloot tussen twee vuren, terwijl hun hoofdmacht de loef wist te behouden. Zo ging het telkens weer: grote persoonlijke moed van sommigen onzer kapiteins, laksheid van de rest en daartegenover een Engelse vloot, die telkens opnieuw door de goede leiding en het gedisciplineerd optreden de beste kansen waarnam. De uren verliepen. Het werd middag. De Engelsen haastten zich niet; de dag was lang en zo lang zij de loef behielden, konden zij het kalm aan doen. Eén uur. Sandwich, die de middentocht van de Engelsen commandeerde, gaf het sein: ‘Volg mij’, en met zijn eskader brak hij door de Nederlandse vloot, die daardoor in tweeën werd gesneden. De voorste eskaders geraakten geheel in verwarring: ‘wy lagen geheel sonder ordre, dryvende door en door malkanderen heenen als een party schapen in een schaapskooy.....’

En toen begon het grote duel tussen de Royal Charles, het Engelse admiraalschip, en de Eendracht onder bevel van Wassenaar. Onverschrokken streed onze admiraal, hoewel hij in bewapening en getal manschappen de mindere was. Telkens probeerde hij te enteren. Uren verliepen en nóg was het duel onbeslist. Toen

gebeurde het verschrikkelijke: het schip van Wassenaar vloog door zijn eigen kruit in de lucht ‘met zulk een afgrysselyken donder en blixem van buskruid, dat de hemel scheen te kraaken en d' afgrond zich te openen’. Slechts vijf man overleefden het ongeval en wisten van de oorzaak niets na te vertellen. De morele gevolgen waren ernstig. De stuurman van het schip van Cortenaer blies met volle zeilen de aftocht, nog altijd met de vlag van de dode luitenant-admiraal in top; al meer schepen volgden het voorbeeld. Baatte het, dat enkelen zich hardnekkig bleven verzetten? Ja, in zoverre dat zij de aftocht dekten. De verwarring werd nog groter, doordat Cornelis Tromp en Johan Evertsen zich nu beiden als opperbevelhebber beschouwden en dienovereenkomstig bevelen gaven. Tromp dekte het grootste deel der verslagen vloot bij de aftocht naar Texel.

> ‘Dit was het uiteinde van eenen zeeslag, omtrent welken de verwachting, ook bij de meest verlichte en kundige staatslieden, hoog gespannen was geweest, zoo zelfs, dat velen de mogelijkheid eener nederlaag naauwelijks denkbaar schijnen geacht te hebben; een uiteinde, waarvan de geschiedenis bij zoodanig een gemoedsgesteldheid meerdere voorbeelden oplevert, als ware het, dat de Heer der Heerscharen den zwakken mensch door krachtig sprekende daden wil leeren, niet te zeer op eigen krachten te steunen.’
> (Jhr. Mr. de Jonge, Geschiedenis van ons Zeewezen)

Niet geruïneerd.

Eindelijk kwam de nacht. Met Z.W.-wind in de rug zeilde onze uiteengeslagen vloot naar het Landsdiep, en de volgende morgen met de vloed liepen de schepen naar binnen om op de rede van Texel voor anker te gaan.

Een klein deel van de vloot liep onder Evertsen de Maasmond binnen. Het gerucht van de nederlaag maakte het volk in de havensteden, waar ieder zijn verwanten op de vloot had, balsturig, en de oude Johan Evertsen moest het bezuren. Het te hoop gelopen volk van Den Briel wierp hem te water om hem te verdrinken en slechts met moeite werd hij ontzet. Maar hij vroeg zijn ontslag als luitenant-admiraal, hoewel hij kon aantonen, dat hij zijn plicht had gedaan. Zijn jongere broer volgde hem op.

Jan de Witt haastte zich naar Texel, om orde op zaken te stellen. Een kerel vol resoluut zelfvertrouwen was hij. Toen hij bij

Petten een Nederlands eskader in zee opmerkte, dat gevaar liep, door de Engelse vloot te worden aangevallen, liet hij zich door een visser aan boord brengen, beducht, dat de zeelieden de schrik nog te pakken hadden, en daarom niet ferm genoeg van zich zouden afslaan. Onder zijn ogen kwamen ook die schepen, die ter versterking van Wassenaars vloot waren uitgelopen, maar hun doel hadden gemist, weer veilig achter Texel ten anker. In de slag en op de vlucht zijn in totaal 17 schepen verloren gegaan.

Een strategische overwinning hebben de Engelsen bij Lowestoft niet behaald. Dat blijkt nergens duidelijker uit, dan dat zij de 23ste juni geankerd lagen bij Solebay, op de plaats, waar de slag tien dagen geleden was geleverd, en toen besloten, de schepen naar de havens te dirigeren, want - de rede van Solebay was niet veilig genoeg, als met de opstekende oostenwind de Hollanders eens opnieuw gingen attaqueren.

Dat de slag bij Lowestoft voor de Engelsen zo'n betrekkelijk mager resultaat had, lag niet aan de slag, maar aan de vervolging. Aan de verbetenheid, waarmee enkele kapiteins zich toen tegen de opdringende vijand verdedigden. En aan het onverklaarbare feit, dat de Engelsen de morgen na de slag alle voeling met hun vluchtende tegenstander hadden verloren. Daarover is later zelfs in het Engelse Parlement het een en ander te doen geweest. Het zat vast op de opperbevelhebber, de hertog van York. Op zijn schip werd tegen de avond, toen hij zich naar bed had begeven, zeil verminderd en de andere schepen volgden dat voorbeeld. Later ontkende York, dat hij uit zijn slaapkamer het bevel had gegeven, maar de ‘groom of the bedchamber’ had wel uit zijn naam zulk een order aan de vlaggekapitein gebracht. In elk geval heeft de omgeving van de hertog er de hand in gehad, dat de strijd werd afgebroken, want nieuwe gevechten met de Hollanders achtte men te riskant: de couragie van de Hollander was nooit groter dan wanneer hij wanhopig was.

Reorganisatie.

Een snelle en grondige reorganisatie, dat werd nu het parool. Maar dan moest men de oorzaken van de ramp opsporen. De Friese zeekapitein Tjerk Hiddes, die als ‘secunde’ van de luitenant-admiraal Stellingwerf aan de slag had deelgenomen, schreef daarover een brief aan de Harlinger admiraliteit. Anderen, zoals de schout-bij-nacht Bruynsvelt, zouden wel het officiële rapport uitbrengen. Maar Tjerk Hiddes schreef:

> ‘Evenwel kan ick niet naelaten om in 't korte bekendt te maken, waer onse val van daen ghekomen is. *Vooreerst heeft God Almachtigh ons Opperhooft de kennis benomen of noyt gegeven*.....’

Dat was de kern van het geval. De onbekwame leiding van Wassenaar was de hoofdoorzaak. Hij was om politieke redenen benoemd, en zij, die daarvoor verantwoordelijk waren, hebben hun fout begrepen. Want zij waren nu bereid, het commando van de vloot op te dragen aan Cornelis Tromp, hoezeer ook tegen heug en meug. Want Kees Tromp was onbescheiden, impertinent tegen de heren. Hij roerde zijn mond, hij deed zijn eigen zin, hij zei: nee, als de heren meenden, dat het zus of zo moest. Erger, hij deed soms, alsof hij de heren niet zàg! En het allerergste, hij was een echte Oranjeklant. En toch ging Johan de Witt met hem aan de slag, om de vloot weer in zee te krijgen. Want de raadpensionaris begreep, dat het een echte zeeman moest zijn, die nu de leiding had. En dat was Kees Tromp, de zoon van Bestevaer Maarten Harpertszoon. Hij was nu vijfendertig jaar, maar hij had reeds een prachtige staat van dienst. En in de laatste slag had hij zich geweldig geweerd, en zijn schip droeg er de sporen van. Vol gaten waren zijn zeilen, zó, ‘dat een armen hals daer geen eerlyck linnen Broeckje van soude hebben konnen maken’.

Wel waren sommige regenten er op tegen, hem de leiding te geven, maar Johan de Witt probeerde het met hem te schikken. En dat gelukte ook. Samen hebben zij instructies gemaakt, en ze de kapiteins ingescherpt, opdat voortaan een slag werkelijk door de opperbevelhebber gedirigeerd kon worden. En in de Sont èn bij Solebay was ieder kapitein praktisch aan eigen inzicht en initiatief overgelaten geweest, zodra het vuur was geopend.

De poltrons (lafaards).

Toen de vloot de dag na Lowestoft het Landsdiep binnenliep, hadden de gedeputeerden en de Staten-Generaal Cornelis Tromp gelast, met de schepen, die daartoe in staat waren, buitengaats te blijven. Maar Tromp weigerde gladweg, zeggende, ‘met soodanige capiteynen die hem soo schelmachtigh hadden verlaten, niet in zee te konnen gaen’.

Dat was de tweede zwakke plek. Een groot aantal kapiteins hadden hun plicht niet gedaan. Sommige dichters meenden te mogen opmerken, dat de lafheid toenam met de pronkzucht:

Stroojonckers, opgesmuckt, getooit als halve vrouwen.
Met wintvangbroeken, trots 't groot braamzeil van Obdam,
Gestrikt, gequikt, gesiert gelijk een offerram,
Of zulke, die men op tooneele kan beschouwen;
Nu zwetst vrij op het Landt, daar bloo Hans voor moet grouwen,

En maakt, als Kakkadoor, u zelfs verstoort en gram,
Om met uw enterbijl, de Britse Roosestam,
Gelyk een korenhalm, een riet omver te houwen.
Verwaande snorkers, soo 't met pochhen was te doen
Men had geen Tromp, de Wit, Van Galen, (Helden koen
en stout, de doot getroost) voor Hollandt meer van nooden;
Gy zout des vyandts vloot los by de wijn verslaan;
Maar sulke snuivers zijn in 't strijden doorgegaen,
Wijl d'andere stonden pal en sturven voor die blooden.

Tegen de laffe kapiteins werd krachtig opgetreden. De zeekrijgsraad veroordeelde drie tot de kogel, anderen werden eerloos verklaard en verbannen. Deze straf werd ook toegepast op de stuurman van Cortenaer's schip; hij moest eerst, met de strop om de hals, de voltrekking der doodvonnissen aanzien, om daarna als een eerloze en infame uit de Verenigde Nederlanden te worden verbannen. ‘Dus strekte de straf van weinigen om d'anderen tot het betrachten van hunnen plicht te beweegen.’

Het Spanjaardsgat.

De oude loodsen van die tijd hadden een gezag, dat onderstreept werd met de verzekering, dat het altijd zo was geweest. Op grond daarvan wisten zij, wat kon en wat niet kon. Wanneer de vloot tussen Huisduinen en Texel naar buiten ging, dan kon het verder maar op één manier, zo beweerden zij, nl. om de Zuid. En dus was het onmogelijk, bij zuiden- of zuidwestenwinden zee te kiezen. Want het Spanjaardsgat, dat van het Marsdiep bewesten Texel om de Noord boog, was immers niet diep genoeg. De Witt vond, dat zulke tradities geen voldoende gezag hadden. Het moest geprobeerd worden. En het tekent hem, dat hij er zelf in een sloep mee op uittrok, om het gat te peilen. Het resultaat was verrassend; het kon wèl. En toen de loodsen niettemin bezwaar maakten: het was toch altijd zo geweest, enz., toen was het antwoord: breng twee van de zwaarste schepen door het Spanjaardsgat naar buiten, op mijn risico, en ge zult zien, dat het kan.

Inderdaad, de schepen kwamen naar buiten, zonder enige grondroeringe. Voordien meende men, dat de vloot maar met tien streken van 't kompas in zee kon komen; nu bleek het mogelijk met achtentwintig streken. En midden augustus koerste de vloot door de nieuw ontdekte uitgang, sedert op sommige kaarten Heer Jan de Wittsdiep genoemd, naar de Noordzee.

De Ruyter komt.

Twee dagen nadat de vloot in zee was gebracht, liet Cornelis Tromp de admiraalswimpel neerhalen. Want De Ruyter was op de vloot gekomen. Zodra het bericht kwam, dat hij in Delfzijl was geland, grepen de Staten de gelegenheid aan, om hem in de plaats van Wassenaar te stellen en aan Cornelis Tromp het oppercommando te ontnemen. Het viel Cornelis Tromp zwaar en het was ook inderdaad een harde zaak voor hem. Hij had bij de terugtocht van Lowestoft zijn moed en beleid getoond, hij had de vloot gereorganiseerd, hij stond op het punt om uit te varen teneinde het eskader van De Ruyter tegemoet te gaan, en nu..... kwam De Ruyter als het ware uit de lucht vallen; Tromp werd terzijde geschoven. De aardigheid was er af voor hem. Eerst wilde hij er de boel bij neergooien. Toen vroeg hij, althans vrijgesteld te worden van de eerstvolgende campagne. Maar de Staten weigerden; dreigden zelfs. En De Witt bemiddelde. Hij heeft, ondanks de partij-tegenstelling, stellig in zijn hart een warm plekje gehad voor deze driftige, voortvarende man. De Witt haatte de sleur en het conservatisme, die op de vloot altijd weer woekerden, en Tromp was evenals hij een man om wat te wagen en er achterheen te zitten. Er is uit deze tijd een brief bewaard gebleven van een neef van De Witt, zijn opvolger als pensionaris van Dordrecht en dus zijn plaatsvervanger als raadpensionaris, de benepen partijganger Nicolaas Vivien. Hij wraakte het in De Witt dat deze door ‘vriendelijcke aenmaninghe’ Tromp voor de vloot trachtte te behouden.

> ‘Ick hoope in mijn particulier, dat den voornoemden Tromp sich soodaenigh sal aenstellen, dat deselve niet alleen voor dese expeditie, maer voor altijt buyten employ sal werden gelaeten, ende ick vertrouwe, dat den Staet daerdoor geen ondienst soude komen te lyden, dewyle ick denzelven een dangereus mensch oordeel te weesen, aen dewelcke geen

esquadre, ick laete staen een heele vloot, toevertrout behoort te werden.'

De Witt heeft het toch met vriendelijcke aenmaninghe geprobeerd en tenslotte succes gehad. Tromp bleef als vlagofficier op de vloot en de heren gedeputeerden verheugden er zich over, dat er, althans uiterlijk, niets dan harmonie te bespeuren viel.

Gedeputeerden.

Voordat Wassenaar uitvoer, waren er gedeputeerden van de generaliteit aan boord geweest, om met hun autoriteit vaart achter het werk te zetten. Maar toen de vloot het ruime sop koos, gingen zij van boord. Nu zou dat anders. De deputatie zou tijdens de expeditie aan boord van het admiraalschip blijven en in de krijgsraad de harmonie en besluitvaardigheid bevorderen. Het plan is opgekomen, toen Tromp opperbevelhebber was, en was ook bedoeld als dwarskijkerij op de Oranjeklant. Maar dat was het niet alleen, want toen De Ruyter zijn wimpel hees, bleven de heren aan boord. Het waren er drie, Johan de Witt, de oude heer Rutger Huygens, de bijna 80-jarige gedeputeerde van Gelderland, en Johan Boreel uit Zeeland. Deze drie heren huisden met nog twee zeeraden in een nauwe kajuit, 'tegelyk raad-, eet-, secreet-, spijs-, brood-, haring-, kaarsen en kaaskamer, wijn- en bierkelder, tijdelijk ook apotheek-, fornuis-, kleer- en artilleriekamer', een 'chaos ende woelt als een mierennest'. Maar noch Boreel, die het zo beschreef, noch de andere heren, ondervonden enige schade van dit ongewone leven. Het was immers ook het echt-Hollandse leven, fris en sterk. Aan wal kenden zij geen ander leven dan dat in de deftige huizen met de hoge stoepen en in de statige raadzalen, waar achter gesloten deuren werd gekuipt en geresolveerd. Het leven van de koopman en de regent. Maar hier keerden zij terug naar de oorsprong van Hollands glorie, waar de zilte zeewind door het touwwerk zoemt en om de enge beslotenheid van het schip de oneindige ruimte is.

Maar de familie en vrienden van De Witt, die dat andere leven niet kenden, vonden het dwaas en onverantwoordelijk van de raadpensionaris. Hun partijhoofd mocht zijn kostbaar leven niet wagen. Deze regenten waren soms heel gauw bereid om admiraals en officieren van laksheid en lafheid te beschuldigen, maar hun eigen kostbare levens hadden ten dienste van het land recht op

volkomen veiligheid. Pieter de Graeff, een neef van De Witt, had al eerder geschreven:

> ‘Ick heb met hartgrondigh leetwesen confuselijck verstaen, dat nochmaels persisteerde by UEd. voorgaende quaedt voornemen, om selfs op 's landts oorlogsvloote te gaen; byaldien 't selve niet van goeder handt hadde, soude mijn niet hebbe kunnen laten persuaderen, dat een man van sooveel wijsheydt ende verstant tot sulcke dolligheydt sou komen.’

Hij zou maar niet proberen, de raadpensionaris tot andere gedachten te brengen, en besloot,

> ‘gelijck door den Apostel Paulus geseght wierd: Uwe groote wijsheydt brenght U tot raserye’.

De retourvloot.

Intussen was bij onze bondgenoten in de Noorse haven Bergen de Indlsche retourvloot binnengelopen. onder commando van Pieter de Bitter. Twaalf goed bewapende schepen, ‘schepen als kercken’, en welk een lading! Meer dan 200.000 tapijten, kleden en katoentjes, 121.600 pond foelie, 314.000 pond muskaatnoten, 440.000 pond kruidnagelen, 22.000 pond indigo, 1.500.000 pond salpeter, 18.000 pond ebbenhout, 8690 catti Chinese zijde (1 catti = 0.62 kg), vier millioen catti peper en een half millioen pond Ceylonse kaneel. En dan nog het kostbaarste van alles: 3084 ruwe diamanten, 2933 robijnen, 18.151 ‘once Stamp-peerlen’ en 16.580 stuks porselein. Een schat, zó rijk, dat de Engelsen oordeelden, dat zij de oorlog er een jaar mee zouden kunnen betalen. Maar ze hadden haar nog niet en het was al een lelijke tegenvaller, dat de schepen om Engeland heen veilig in Bergen waren aangeland, waar reeds een groot aantal andere Nederlandse koopvaarders een toevlucht hadden gezocht. Er was echter één prachtkans: als de Deense koning, die in 1659 door onze marine uit de nesten was gehaald en toen zich zo gulhartig jegens De Ruyter had betoond, wilde meewerken, om de buit binnen te halen. En werkelijk, de Deense koning bleek bereid, zijn koninklijke naam te grabbel te gooien en als een rover zich te verrijken. De afspraak werd gemaakt; de Engelsen zouden de vloot aanvallen, de commandant van het kasteel te Bergen zou meehelpen; de helft van de buit zou voor de Deense koning zijn. Maar toen de Engelse vloot voor Bergen verscheen, had

de commandant van die stad nog geen bericht uit Kopenhagen van de sinistere plannen en hij weigerde zijn medewerking. Maar de Engelsen hadden haast; dan zouden zij het alléén doen. Nog eenmaal probeerden zij de Deense commandant over te halen, maar vergeefs. Toen de jonge Engelsman, die de besprekingen had gevoerd, met zijn sloep langs de Nederlandse schepen voer, ‘lieten wy onse Trompetters lustigh het Wilhelmus van Nassouwen blasen, om haer in dese betooningh van hare vermetele glorie onse beleeftheyt ende couragie te doen sien’. De volgende morgen zagen zij die couragie nog op een andere manier.

Slag bij Bergen.

Het is een van de zonderlingste zeegevechten geweest, die ooit geleverd zijn. Stel u voor, een betrekkelijk smalle baai, en daarin twaalf schepen naast elkaar geankerd, zodat ze hun ene zijde naar buiten keren; vijfhonderd ellen verder naar buiten het Engelse eskader, eveneens voor anker. 's Morgens kort na zonsopgang, terwijl een motregen viel, zodat de wolken van kruitdamp op het water schenen gedrukt te worden, barstte het kanonvuur los. De Engelsen openden het vuur; de onzen bleven het antwoord niet schuldig, want

> ‘by ons mede alles wel veerdich sijnde, saghen 't vuyr niet uyt haer stucken gaen, of den brand ging er aan onse sijde mede in; dit schieten ging wederzijts seer heftigh aen, soo veel als de stucken verdragen mochten, ende duerde ongeveer seven glasen, wanneer de Engelschen haer seylen begonden los te maecken, haer anckers al te saemen af te kappen, ende confuselijck de vlucht namen’.

Er is van deze strijd een aardig verhaal uitgekomen, nog in hetzelfde jaar, en daarin heet het:

> ‘De Nederlandtsche Orientaelsche Bruyt, en haer wel kostelijcke, en rijck gecierde Speelgenooten, hadden een afschrick van Dogge-vryers, maeckten haer niet ter Bruyloftsdisch, maer veerdigh om die schendige Rapteurs, naer haer verdiensten te bancquetten, troetelende deselvige drie en een half uyre soo vinnighlijck, dat de schenders hare krul-steerten moesten intrecken, en met schande, en met confusie, de aengenaemste, de outste, en weerdighste Dochter van Batavia, ongeschent laten.’

Het is maar een geluk, zegt de schrijver, dat de Engelsen de vorige avond niet terstond aanvielen, want

> ‘meest het scheepsvolck was herwaerts en derwaerts aen Landt, zittende half suys, half en heel droncken met de becken inde houte bierkannen, dat haer wel smaeckte, want het groeyde inde Indien, als de Cochos, aen de boomen niet’.

Met een salvo van 80 kanonschoten openden de Engelsen het vuur:

> ‘Dit eerst musijckspel teelde al wat alteratie, sommige maets souden wel over boort gesprongen hebben, maer den vaillanten Ruth Maximiliaen Schipper op de Catharina vattede een schijtebroeck by de keel, en die sijn schande voorgestelt, versterckte het herte door kloeckaerdige vermaningen. Den eersten torn deur, 't Kruyt ende Lont geroocken, yeder wiert doen een Jonge Leeuw, gemoedicht door de overgroote gerechtigheyt op hare sijde. Den wint was ons, wy roockten den Salpeter haer inde smoel, datter veel doot geeuwden..... Godt Lof, Doghman heeft sijn tanden aen dese schoone proye stomp gebeten.’

De Denen hadden het gevecht eerst eens aangezien, maar eindelijk kregen de Britten ook uit de kustbatterijen de volle laag. Het was een bittere ontgoocheling voor de aanvallers. Met het verlies van zes kapiteins en tussen de vier en vijfhonderd doden en gekwetsten betaalden zij de aanval. Twee dagen later kreeg de gouverneur van Bergen van zijn koning bericht omtrent het struikroversplan, dat met de Engelse gezant was afgesproken. Dus gingen de Deense generaal en de gouverneur der stad met de Engelse marine-autoriteiten onderhandelen, hoe ze de buit zouden verwerven en verdelen. Maar voor het zover kwam, verscheen De Ruyter met zijn vloot voor Bergen, en nam de retourvloot onder zijn hoede. Niemand van de Nederlanders wist toen, hoe er tussen de Engelsen en Denen was geknoeid. De Deense generaal Ahlefeldt en de gouverneur van Bergen kregen ieder van de heren XVII een ‘vereeringe’ van 6000 rijksd., hun vrouwen van 2000 rijksd.; bovendien een gouden ketting met een medaille. In het midden der 19de eeuw zijn alle geheime rapporten en stukken door een Deense historicus gepubliceerd.

Herfststormen.

Op de terugweg uit Bergen werd de vloot van De Ruyter met de retourschepen door een ontzettende storm overvallen, en uiteengedreven. Meer dan twee etmalen bulderde de wind uit het Noordwesten, en de heren gecommitteerden bevonden zich met De Ruyter aan boord van de Delfland, een schip, dat om zijn rankheid niet beviel.

> ‘Doch zy toonden zich in deesen grooten noodt kloekhartig: inzonderheit de Raadtpensionaris de Witt, die gedurende den storm mede hielp uitsien, en self, in 't allerhardtste van 't onweder, wel drie uuren na den anderen, in reegen en wint, en zeewater, boven op het schip stondt: om, sooveel doenlyk was, door minderen of meerderen van seil, en 't setten van den koers, naar gelegentheit, of naar 't geen men met het gesicht ontdekte, alle verdere verstrooiing te helpen voorkomen.’

Twee retourschepen dwaalden zo ongelukkig van de vloot af, dat zij door de Engelsen werden genomen. Maar het gros van de vloot kwam veilig binnen.

In de late herfst kruiste de vloot voor de mond van de Theems en zochten onze eskaders de Engelse kusten af. Een klein fregat voer het Koningsdiep binnen en De Witt hielp persoonlijk mee bij de peilingen. Het oude plan van Tromp, een aanval op de ‘riviere van Londen’, werd gedurende deze oorlog al meer actueel. Maar dit jaar ging het niet meer. De Engelsen hadden de zee geruimd, de stormen maakten het al moeilijker de zee te houden. Eindelijk, in november, viel de vloot binnen, door ‘Godts slaende handt’ daartoe genoopt.

De Witt ging naar huis, De Ruyter kwam bij hem logeren; maar de winter ging niet zonder zorgen voorbij. De directie van de vloot eiste ook toen alle aandacht, want in het komende voorjaar zouden er op zee grote dingen moeten gebeuren.

8. Het grof muzijk der kartouwen

De Zeven Provinciën.

Het schip De Delfland had niet voldaan en in de scheepslijst van 1666 komt het niet meer voor. In het voorjaar van dat jaar ging De Ruyter aan boord van zijn nieuwe vlaggeschip, De Zeven Provinciën. Het was een kloek schip, gebouwd op de Maaswerf te Rotterdam en De Ruyter was er zeer mee ingenomen. Hij stond er echter op, dat zijn matrozen zoveel mogelijk mee overgingen op het nieuwe schip. De Ruyter had graag vertrouwd volk om zich heen.

Vierdaagse Zeeslag.

Het werd begin juni, voor de vloot in 1666 zee kon kiezen. De laatste weken, voor dat kon gebeuren, zijn in de correspondentie van de raadpensionaris, de admiraliteiten en de bevelhebbers geladen met een eigenaardige spanning. Er zit altijd een zeker avontuur in het geval. Want wie waarborgt, dat de verschillende admiraliteiten hun eskaders tijdig klaar zullen hebben? Ze zullen allicht een deel van de schepen alvast sturen met de boodschap, dat de rest volgt. En als de verschillende eskaders hun rendezvous hebben bereikt, dan zullen de kapiteins met klachten komen: nog te weinig kruit aan boord, geen voldoende reservemateriaal; misschien geen naaigaren om zeilen te repareren.... En dan is er in de havensteden werk aan de winkel voor allerlei leveranciers; dan moet de Oost-Indische Compagnie uit haar reserves nog voorschieten. En eindelijk komt het dan klaar. Aan boord van het admiraalschip waait de witte vlag, die de opperofficieren aan boord roept voor de zitting van de krijgsraad, de orders van Heren Hoogmogenden worden gelezen, allerlei tactische problemen besproken. En nu gaat het naar de Engelse kust, om de vloot van de vijand op te zoeken, te ruïneren, als het kan; in elk geval van de zee te verdrijven. Dat is de strategische taak van de vloot.

Vrijdag voor Pinksteren kregen de beide vloten elkaar in zicht en de Engelse onder Albemarle begon de aanval. De vijanden hadden de wind in de rug, en daarvan wensten zij te profiteren, hoewel zij de zwakste partij waren. Het eskader van prins Rupert was nl. in het Nauw van Calais geposteerd om de bewegingen

der Fransen, onze bondgenoten, te observeren. De eerste aanval brak los tegen onze voorhoede onder Kees Tromp, maar zonder succes voor de vijand. In de namiddag wist De Ruyter met de middentocht en de achterhoede zo te manoeuvreren, dat de vijand tussen twee vuren kwam. De commandant van de Engelse voorhoede sneuvelde en zijn schip werd genomen. Cornelis Evertsen bracht de Engelse schout-bij-nacht zo in het nauw, dat hij de tijd gekomen achtte, de tegenstander kwartier aan te bieden. Maar de Engelsman weigerde en gaf nog eens de volle laag, waarbij Cornelis Evertsen werd gedood.

Tot 's avonds tien uur duurde de strijd; toen hielden de vloten af. De slag was onbeslist.

De volgende morgen werd de strijd voortgezet. Cornelis Tromp, met zijn voorhoede vermetel in de vijandelijke linie ingebroken, raakte in de knel, maar werd door De Ruyter ontzet. Evenals de vorige dag moest Tromp overgaan op een ander schip, om daar zijn vlag te hijsen; het schip, waarop hij 's morgens de strijd begon, werd beide malen reddeloos weggesleept uit de slag.

Toen kwam de derde dag, Pinksterzondag. De wind was gedraaid naar het Oosten en zwakker geworden; de onzen hadden nu het voordeel van de wind. Maar de Engelsen trokken zich al vechtende terug naar de mond van de Theems. Zij riskeerden het daarbij over een zandbank, de Galloper, heen te varen en dit werd het grootste schip van de vloot, de Royal Prince, met de viceadmiraal Ayscue aan boord, noodlottig. Hij raakte vast. Vergeefs seinde de vice-admiraal aan de terugtrekkende Engelsen om hulp; reeds naderde Tromp en gaf het schip de volle laag; twee branders dirigeerde hij er heen, om het schip in brand te steken. Toen streek Ayscue vlag en wimpel en gaf zich gevangen. De Ruyter gaf last, het veroverde schip in brand te steken, tot ergernis van Tromp, die het grootste schip van de Engelse marine graag als buit naar de Maas had zien slepen. Maar de opperbevelhebber vond het te riskant; er schenen nieuwe gevechten voor de deur te staan.

> ‘Dus verging dat Koningklyk schip, het allergrootste, voornaamste en weerbaarste der gantsche Engelsche vloote, en vloog, toen 't vuur aan 't kruidt quam, met syn tweëntnegentig metaale stukken in de lucht. Dus hadden de Nederlanders het geluk, dat ze op den zelven dagh, den dertienden van Junius, op welken in 't verleeden jaar hunnen L.-

> Admiraal de Heer van Wassenaar, met het schip d'Eendraght, ongelukkig
> in de lucht vloogh, een Admiraal van geen minder naam gevangen kreegen,
> en syn Admiraalschip, de Royale Prins, de glorie der Engelsche vloote,
> met hunne eigen handen in de brandt staaken, en deeden opvliegen.'

Inderdaad kregen de Engelsen tegen de avond versterking, doordat prins Rupert met zijn eskader zich bij de vlag kwam voegen. Dus begonnen zij op Pinkstermaandag vol moed opnieuw de aanval. Driemaal passeren de schepen elkaar onder hevig geschutvuur: 'het werck staet dangereus, dat men nauwelycks kon sien aen wat syde dat de victorij soude wesen, ofte wie dat het veldt soude behouden', de bloedvlag wordt gehesen, het sein tot de algemene aanval, 'wij breecken wederom in de vijandt, drie of vier Schepen van haer gepasseert sijnde, werden bij de onze genomen, ende vijandt van malkanderen gescheurt sijnde, treckt aen 't loopen met alle Zeylen bij'.

Het scheen, dat de Engelse vloot op de vlucht geheel geruïneerd zou worden, maar plotseling kwam een dikke mist op, zodat men geen scheepslengte zicht meer had. Toen werd de vervolging gestaakt, want de vervolging op de tast voortzetten, dat zou leiden tot verstrooiing van de eigen vloot. God zond deze mist, aldus De Ruyter, omdat Hij de vijand alleen voor diens hoogmoed wilde tuchtigen, niet diens ondergang voltooien. Het was een grote tactische overwinning, geen strategische beslissing. Maar de vreugde in het land was groot; Lowestoft was gewroken. Drieduizend gevangenen werden naar onze havens gebracht, waaronder de vice-admiraal Ayscue; zes Engelse schepen waren veroverd en zeventien vernield. In geestdriftige woorden huldigde een rij van dichters onze zeehelden. Vondel vooraan:

> Askue, nu lang verlaeten,
> Brengt op 't hof der Vrye Staeten
> Zelf de tijding uit den slagh,
> En de witte koningsvlagh
> Wort in 't hofgewelf gehangen.
> Tromp, met volle vreught ontfangen,
> Tuight hoe Stuarts Waterroos.
> Zonck in 't water voor altoos.

Dat laatste was een schromelijke vergissing, maar de lof van Tromp was wel verdiend.

> ‘Dat inloopen in 't dikste van de vyanden, en 't veranderen van schip, reis op reis, met nieuwe stoutheid, zich in 't gevaar stortende, maakte zulk een schrik onder de vyanden, dat veelen de scheepen, daar ze syn vlagh saagen vliegen, niet aan boordt dorsten koomen, maar, soo veel hun moogelyk was, daar van afweeken: ook seit men, dat eenige, syn vlag t' elkens op andere scheepen siende, vraaghden, om 'er dan vijf of ses Trompen in de vloot waaren?’

Niet geringer was de lof, De Ruyter toegezwaaid, de man van het voorzichtig beleid, die in tegenstelling met Wassenaar van Obdam tijdens de slag het geheel bleef overzien, de eskaders leidde en te hulp kwam, waar dit nodig was. ‘Hij was de handt, die de maat sloeg in 't grof muzijk van zoo veel duizenden kartouwen.’

Reeds in juli waren de Engelsen opnieuw gereed, maar De Ruyter was eveneens in zee. Johan de Witt drong er sterk op aan, dat men nu zou proberen het Koningsdiep binnen te varen, dat hij het vorige jaar gepeild had. De Ruyter had bezwaren. Maar, zo redeneerde De Witt, ge zijt verleden jaar de Wester-Eems binnengelopen zonder loods, en dat is nog gevaarlijker water.....

In elk geval, De Ruyter deed het niet; hij vond het nog te gewaagd.

Begin augustus liep de Engelse vloot de Theems uit en spoedig daarop raakte zij slaags met De Ruyter. Het is met deze slag zeer ongelukkig verlopen. Onze drie eskaders - de voorhoede onder de oude Johan Evertsen, na de dood van zijn broer weer als luitenant-admiraal in functie, de middentocht onder De Ruyter, de achterhoede onder Cornelis Tromp - lagen te ver uit elkaar. De voorhoede kreeg het hard te verduren, Johan Evertsen sneuvelde, Tjerk Hiddes de Vries werd dodelijk gewond, en eerst na uren kon De Ruyter zelf ingrijpen. Cornelis Tromp zag hij de gehele dag niet weer; die was met zijn eskader op de Engelse achterhoede ingestormd, had haar uiteengeslagen en achtervolgd tot de Engelse kust.

Het was slechts een fractie van de vloot, die De Ruyter de volgende dag bij zich had. De voorhoede was gevlucht, en Tromp was nog niet terug. Nooit is onze grote admiraal zó door pessimisme overmand geweest als toen. Zijn onderbevelhebber Aert van Nes, zijn persoonlijke vriend, kwam bij hem aan boord. ‘Wat

komt ons over! Ik wou, dat ik dood was', barstte hij uit. Waarop Van Nes laconiek antwoordde: 'Ik wou 't insgelijks, maar men sterft juist niet, als men 't wenscht.' Ze besloten, elkaar tot het einde toe bij te staan, en zich lopende te verweren. De ongelijke strijd werd voortgezet. Weer kreeg de Zeven Provinciën de volle laag van het ene schip na het andere te incasseren. 'O God, hoe ben ik zoo ongelukkig', klaagde De Ruyter. 'Is er nu onder zooveel duizenden kogels niet een, die mij wegneemt?' Zijn schoonzoon De Witte vatte hem bij dit woord: 'Laten wij dan in 't midden van de vijanden inloopen, en ons dood vechten.' Toen veerde het vertrouwen en het verantwoordelijkheidsgevoel weer op bij de admiraal. Neen, niet sterven, maar redden van de vloot, wat er te redden viel. En inderdaad, hij slaagde met de hem omringende schepen er in, zich terug te trekken achter de Vlaamse banken en zo de Wielingen te bereiken. Door alle deskundigen wordt deze terugtocht als een meesterstuk geprezen.

Toen De Ruyter zijn uiteengeslagen vloot ten oosten van Vlissingen verzamelde, kwam Tromp opdagen, zegevierend.

En toen barstte de spanning bij de Ruyter los in een hevige scheldkanonnade tegen de luitenant-admiraal, waarbij deze tenslotte van de Zeven Provinciën werd gejaagd. Ook de onderbevelhebbers kregen de wind van voren, in tegenwoordigheid van het scheepsvolk. Op 'harde en seer onbetamelijke wijse' was De Ruyter opgetreden, aldus Johan de Witt.

De Ruyter gaf de schuld van de nederlaag aan Tromp, die hem in de steek had gelaten. En Tromp van zijn kant beschuldigde de opperbevelhebber van wandevoir. Een samenwerking tussen deze twee driftkoppen scheen, nu de jaloezie zo de verhoudingen verscheurde, niet meer mogelijk. Dus moest de mindere wijken. Cornelis Tromp kreeg zijn ontslag; hij mocht Den Haag niet verlaten en ook niet met iemand op de vloot correspondentie voeren.

Terwijl de vloot in de Zeeuwse wateren werd gerepareerd, waren de Noordelijke zeegaten ongedekt en de Engelsen maakten daarvan gebruik. Met een aantal lichte schepen drongen zij het Vlie binnen, en verbrandden er honderdenvijftig koopvaardijschepen. Terschelling werd geplunderd. Een voormalig Nederlands scheepskapitein, Laurens Heemskerk, die zich na de nederlaag van Lowestoft niet meer had laten zien, had de Engelsen de weg gewezen. Een schade van 12 millioen, grote vreugde bij de Engelsen, verbittering in Amsterdam, waar een volksmenigte het huis van De Ruyter dreigde te vernielen.

Een maand na deze Tweedaagse Zeeslag was de Nederlandse vloot al weer in zee. De bedoeling was, zich te verenigen met het eskader, dat Frankrijk, onze bondgenoot sedert 1662, zou zenden, maar het liet zich het ganse jaar niet zien. Praktisch zijn de Fransen gedurende de verschillende zeeslagen belangstellende en soms ook leergrage toeschouwers geweest.

Kolonel Van Gendt.

Een merkwaardige figuur was de opvolger van Cornelis Tromp, Willem Joseph baron van Gendt. Een adellijk heer, en dus, zou men vrezen, weer een politieke benoeming als die van Wassenaar van Obdam. Toch niet. Aan boord van oorlogsschepen bevonden zich behalve matrozen, die voor de zeilage en de bediening van het geschut zorgden, dikwijls een aantal soldaten. Hun taak was het o.a. door musketvuur zo mogelijk het dek van de tegenstander schoon te vegen. Ook bij landingsoperaties werden zij gebruikt. Maar in 1665 vielen er klachten, dat zij niet voor hun taak berekend waren, en in de slag tachtten te profiteren van de vele schuilhoeken, die een oorlogsschip bood. Daarom werd in het najaar van 1665 een afzonderlijk korps mariniers gevormd onder bevel van Willem Joseph, baron van Gendt. Hij was op de marine geen onbekende; de expeditie naar Funen onder De Ruyter had hij meegemaakt en ook de tocht naar Bergen, om de Indische retourvloot te ontzetten. De Staten waren van oordeel, dat de hoofdofficieren van het korps mariniers niet aan de wal moesten blijven, als de vloot uitvoer, en daarom kregen zowel kolonel Van Gendt als de beide andere hoofdofficieren, luitenant-kolonel Palm en majoor graaf van Hoorn (in die tijd sprak men nog van ‘sergeant-majoor’, als men de ‘groot-majoor’ bedoelde) ‘een bequaem schip van oorloge, om daermede haer eygen eer ende reputatie soowel als den dienst vant Landt te connen waernemen ende betrachten’. In Van Gendt bleek een goed marine-officier te steken, die er ook slag van had, met de matrozen om te gaan. Wassenaar was altijd een vreemdeling op de vloot gebleven; Van Gendt werd er populair. En toen hij in de plaats van Cornelis Tromp als luitenant-admiraal optrad, viel hij zo bij de bemanning in de smaak, dat het verdwijnen van de populaire Tromp geen aanleiding tot moeilijkheden gaf op de schepen. De enige, die bezwaar maakte, was Van Gendt zelf: hij achtte zich voor zulk een verantwoordelijke post niet ervaren

genoeg. Maar de Staten van Holland besloten, dat Van Gendt zou worden ‘verzocht, aangemaand en des noods precies gelast’, zonder uitstel zijn ambt te aanvaarden, en - Kees Tromp spoorde hem evenzeer daartoe aan. Zo werd Van Gendt luitenantadmiraal.

Brand te Londen.

Reeds dacht men er over, de vloot maar weer naar huis te roepen, omdat die Fransen toch nooit kwamen, toen er berichten uit Londen kwamen over een ontzettende brand, waarbij ‘the bonfire’ van Terschelling, waarover de Engelsen zo jubelden, maar kinderspel was. Terwijl een hevige storm uit het Noordoosten woedde, brak er een brand uit, die vier vijfde van de stad in de as legde. Negentig kerken, waaronder St.-Pauls Cathedral, werden door de vlammen verzwolgen. Sarcastisch schreef een Nederlands ooggetuige:

> ‘Den Coninck, den hertog van Jorck en veele van de Grooten waren seer besigh, maar de brandt luysterde na dese hooge personagien niet.’

Maar hij besloot met een nabetrachting, die hier veel weerklank vond:

> ‘die 't inder waerheydt wel in sien, houden 't voor een straffe van de Goddelijcke handt, hebbende gelijck een Hemels vuyr gheweest, dat niet en konde gheblust werden, voor de Goddelijcke wraecke voldaen was.’

Direct werd er bericht aan De Ruyter gestuurd: nu moest men trachten, de Engelsen ter zee aan te pakken; kregen zij nu maar een ‘halve neep’, dan zouden zij dat bezwaarlijker kunnen verzetten dan een dubbele schade in een andere tijd. De Witt zelf kwam weer op de vloot. De Ruyter was ziek, en werd in een ‘krabbe’ over boord getakeld in een snelzeilend fregat, dat hem naar huis bracht. Van Nes werd opperbevelhebber, met De Witt aan zijn zijde. De Engelse vloot kwam in zicht, alles werd voor de slag in gereedheid gebracht, maar de vijand wilde niet ‘aenbijten’. Teleurgesteld ging De Witt naar huis. De campagne van 1666 was voorbij.

Karel II Stuart.

Wat doet de koning? Als de Engelsen in deze tijd het vroegen,

was het antwoord misschien: hij speelt met de honden, of: hij tekent caricaturen van zijn ministers, of: hij voert de eendjes in het park. In elk geval wist de vrager bijna zeker, dat hij niet zou horen: de koning bemoeit zich met de zaken. Het werd hem eenmaal vlak in zijn gezicht gezegd, dat de zaken slecht gingen, en dat er maar één man was, die dat veranderen kon, Karel Stuart, maar die gaf zich over aan minnekozerijen, alsof hij niets anders had te doen.

Het was de harde waarheid, en - de koning lachte er om. Hij lachte om de ernstige debatten in het Parlement. Hij lachte, toen zijn broer hem waarschuwde, dat hij wel eens vermoord kon worden. 'Dat doen ze nooit,' antwoordde hij, 'mij vermoorden, om jou koning te maken.' Zijn broer, de sombere hertog van York, was inderdaad de meest impopulaire man in Engeland.

De koning genoot van zijn spel en zijn liefdesavonturen. De laatste beleefde hij met schaamteloos cynisme en verschillende hertogelijke geslachten in Engeland danken hun ontstaan aan zijn Venusdienst. Hij geloofde alleen in het egoïsme als reële menselijke eigenschap. Deugd was een handigheid van knappe huichelaars om eenvoudigen te bedriegen.

Het leven van deze koning kostte veel geld. Hoe verheugde het hem, dat het Parlement grote sommen beschikbaar wilde stellen voor de 'navy' in de strijd tegen de grote concurrent. Heel het jaar 1666 was the Board of Navy in de grootste geldnood en tastte de koning in een goedgevulde beurs. En toen het hopeloos vastliep, was hij bereid, de vredesonderhandelingen te beginnen. Het was mei 1667, toen de onderhandelaars in Breda aankwamen. De Engelse vloot lag onttakeld in de rivierhavens, want de koning verwachtte niet, dat er nog een nieuwe zeecampagne zou komen.

Naar de Medway.

Maar De Witt had er wel op gerekend. Een sterke vloot beschouwde hij als de beste gevolmachtigde voor de vrede. En nu moest eindelijk het grote plan worden uitgevoerd, dat afkomstig was van Tromp uit de Eerste Engelse Oorlog, en dat De Witt met zulk een taaiheid telkens weer bij de onwillige vlagofficieren van de vloot ter sprake had gebracht: de onderneming op de 'riviere van Londen'. Het was een hard gelag voor de raadpensionaris, dat hij zelf niet mee kon. In zijn plaats ging zijn broeder Cornelis de

Witt, ruwaard van Putten, regerend burgemeester van Dordrecht, een dapper man als zijn broer, maar bekrompen en baatzuchtig. Het irriterende wachten op de verschillende eskaders werd ditmaal aan De Ruyter bespaard, want de vloot vertrok, toen er nog maar één Fries schip en geen enkel uit Zeeland was verschenen.

De ‘tocht naar Chatham’ heeft op de verbeelding een diepe indruk gemaakt en is in de herinnering blijven voortleven als het grootste wapenfeit van onze marine. En ook in Engeland maakten de gebeurtenissen een diepe indruk, toen en later. Zij werden smartelijk gevoeld als een beschaming, als een openbaring van Engelands machteloosheid, een gevolg van slecht bestuur. Scherp is die Engelse stemming weergegeven door Kipling in zijn gedicht over de Nederlanders op de Medway.

Kipling is de Engelse dichter, die zijn volk het scherpst de waarheid zegt, als het door sloomheid zijn eer verspeelt.

Het was 19 juni 1667, 's morgens om 11 uur. Na ernstige besprekingen in de krijgsraad werd het grote plan uitgevoerd. Van Gendt, die als commandant der mariniers het eerst in aanmerking kwam voor de leiding van een operatie, waarbij landingstroepen een rol moesten spelen, kreeg het bevel over de vloot van lichte schepen, die de rivier moesten binnendringen. Bovendien had hij reeds een generale repetitie gehouden, door in mei 1667 de rivier van Leith in Schotland binnen te dringen en ‘Hun Hoog Mogende vlagge te laten beschouwen van het kasteel van Edinburg’, d.w.z. zover de rivier binnen te dringen, dat men van de tinnen van dat kasteel onze vlag kon zien. De actie werd geen volledig succes door wandevoir van de commandeurs van de branders, maar verwekte wel grote consternatie in Schotland.

Terwijl Van Gendt nu naar binnen drong, bleef De Ruyter met de zware schepen geposteerd aan de ingang van de rivier, om de expeditie te dekken in de rug. Van Nes kruiste op zee, want het was lang niet uitgesloten, dat uit het Kanaal of uit het Noorden Engelse eskaders zouden komen opdagen. Zonder een behoorlijke kaart is de rest van het verhaal niet te volgen (zie pag. 286).

De eerste dag drong Van Gendt de Theems binnen en kwam tot Holhaven, op weg naar Tilbury Hope, waar hij een aantal koopvaarders dacht in te pikken. Maar eb en ongunstige wind beletten hem, voldoende op te schieten, zodat de schepen de wijk konden nemen in de richting van Londen. De volgende dag zakte hij de rivier weer af. Nu zou het de Medway gelden. De 21ste juni, vóór het aanbreken van de dag, gingen 800 soldaten onder kolo-

nel Dolman over tot een aanval op het fort Sheerness, op het eiland Sheppey, dat de toegang tot de Medway dekte. Het werd in een vlotte bestorming genomen. Het eiland werd niet geplunderd, hoewel de herinnering aan de op Terschelling gepleegde wandaden wel de lust tot weerwraak deed opkomen. Men kòn ook geen vrijheid tot plundering geven: dat zou het zekerste middel zijn, om de zozeer nodige discipline te doen verdwijnen. De matrozen waren dan niet meer te houden. Toen er in de vroege morgen enkelen met sloepen op het eiland landden, was het dadelijk mis. Aanstonds hebben zij ‘tot zes off acht huysen in den brandt ge-

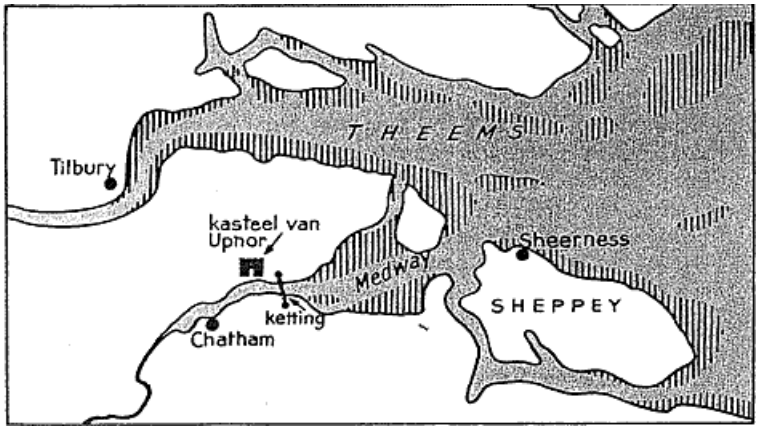

Situatieschets van de tocht naar Chatham. (Ondiep water is aangegeven door arcering.)

stelt ende uitgeplundert schietende doot alle 't vee’. Ze waren met geen mogelijkheid weer aan boord te krijgen, ‘drincken haerselven onbequaem ende als beesten’, zodat de vrijheid tot embarkeren, aan deze mensen gegeven, ‘het eenichste ende gewenschte middel voor de Coning van Engelandt soude sijn, om de vlote van den Staet genoechsaem te ruineren ende van bootsvolck te ontbloten; het schijnt ongelooffIijck, dat diergelycke menschen in de wereldt gevonden connen worden; evenwel bevinde ick Jan Hagel soodaenich geconditionneert’. Het is de hooghartige Cornelis de Witt, die het in deze termen aan zijn broer schrijft.

Het fort Sheerness, dat onvoltooid was en zich niet leende voor een duurzame bezetting door de Staatse troepen, werd verwoest; een grote buit aan scheepsmaterialen werd aan boord gebracht.

En toen ging het de Medway op. Dit scheen een bijna onmogelijke taak. Van de mond tot Chatham hadden de Engelse oorlogsschepen gewoonlijk acht of meer dagen nodig, ‘synde deselve riviere sóó crom loopende, dat bynaer het compas soude moeten rondt worden gezeylt’. Bovendien werd het vaarwater hoe langer hoe nauwer; het was nòg nauwer gemaakt, doordat de Engelsen schepen hadden laten zinken. Drie forten bestreken de rivier en een zware ketting was van oever tot oever gespannen. Toch werd het geprobeerd. Niet tevergeefs had Johan de Witt al maar weer gepredikt, dat men, om grote dingen te doen, wat moest wagen. Geen twee schepen konden naast elkaar opereren en vóór de ketting lag het grote fregat Unity met twee kleinere oorlogsschepen. Toen is Jan van Brakel met zijn ‘slecht en licht gemonteerd fregat’ vooropgegaan. De vorige dag was hij in hechtenis genomen, omdat hij tegen de orders een sloep aan wal had gezet. Daar gaat zijn kleine fregat vooruit; zij, die het in de kruitdamp zien verdwijnen, lezen op de spiegel de naam: De Vreede ..... o ironie! De batterijen aan weerskanten van de ketting geven salvo op salvo; Van Brakel zeilt voort. Nu is hij vlak bij de Unity gekomen; hij geeft het schip de volle laag, enkele seconden later kraakt boord tegen boord en springen de Hollandse matrozen over. De Engelsen springen in het water en bergen zich; de vlag gaat neer. Maar daar glijdt een volgend schip de rivier op, de brander Pro Patria met Jan Danielsz. van den Rijn als commandeur. In volle vaart gaat het tegen de ketting aan, er doorheen, en dan haakt hij vast aan een groot oorlogsschip achter de ketting; het staat spoedig in vlammen. Nu komen er meer branders opdagen, en wéér gaat de brand in een der Engelse schepen; het bleef de ganse dag smoken en vloog de volgende nacht in de lucht. Een volgend schip verging het niet beter. Toen was de Royal Charles aan de beurt, het admiraalschip van Albemarle, dat in de strijd honderd stukken voerde en in de Tweedaagse Zeeslag tegen De Ruyter had geduelleerd. Albemarle heeft er aan gedacht, met vrijwilligers zijn geliefd schip te verdedigen, maar het was onmogelijk. De vermetelheid van de aanvallers groeide, onder de verdedigers werd de vrees tot een paniek. De bemanning van de Royal Charles sprong over boord; de sloepen van Tobiasse en De Liefde bemachtigden het schip. Op dezelfde manier roeiden er sloepen naar de Royal Prince en het Slot van Honingen. Het laatste schip was uit de retourvloot van Pieter de Bitter door de Engelsen weggekaapt.

Terwijl deze strijd in zijn laatste fase was gekomen, verscheen De Ruyter zelf. Cornelis de Witt, die er altijd op zijn neus bij was geweest, had de admiraal bericht, tot ergernis van Van Gendt, dat men zijn persoon daar noodich hadde. Hij en Van Gendt schreven die avond hun rapporten in de staatsiekajuit van de Royal Charles.

De volgende dag nam De Ruyter zelf de leiding. Hoger de rivier op had een aantal schepen dekking gezocht achter het kasteel Upnor. Onze fregatten bombardeerden dit kasteel en intussen drongen de branders verder op, om de schepen aan te tasten.

> ‘De L. Admiraal de Ruiter sprong te dies tydt self in een sloep, om by 't werk te syn; en de Ruart (= Ruwaard) dat siende, vraagde waar hy heen wilde? Hy antwoordde, Ik sal gaan sien hoe 't ons volk daar zal maaken; en de Ruart daar op, Ik sal u dan vergeselschappen, en voer toen met hem derwaarts. Waar op de Ruiter een van de branders aanvoerde, en ordre gaf hoe hy 't soude aanleggen.’

De grootste Engelse oorlogsschepen lagen iets boven het kasteel Upnor, maar, ‘sonder den donder van 't geschut en den haagel der musketten t' ontsien’, zeilden onze branders voort. En de Engelse schepen gingen verloren, de Royal James, de Royal Oak, de Loyal London, de grootste en weerbaarste schepen van Engeland, ze brandden af tot op het water. De hertog van York, de hertog van Albemarle en generaal Monk konden het aanzien van de oever, dat de glorie van de Engelse scheepsmacht, onlangs nog zo ontzaglijk, voor hun ogen in rook en vlammen verging. Dat was nog iets anders dan de brand op Terschelling.

Des avonds werden bij Chatham door een landingscommando nog een aantal magazijnen in brand gestoken, en toen keerde de vloot de volgende middag naar de mond van de Medway terug. Cornelis de Witt vond er zijn lijfgarde, 30 schippers en zakkendragers uit Dordrecht, in een fraaie plunje gestoken, die pas waren aangekomen om voor 15 gld. in de maand hun burgemeester te bewaken.

In Londen bleef de angst. Velen verlieten de stad, uit vrees, dat De Ruyter na zijn succes op de Medway het opnieuw op de Theems zou proberen.

> ‘In den raad werd ernstiglijk voorgesteld, den Tower te ontruimen, wanneer de vijand nader mocht komen. Groote volksdrommen liepen in de straten bijeen, uitroepende, dat Enge-

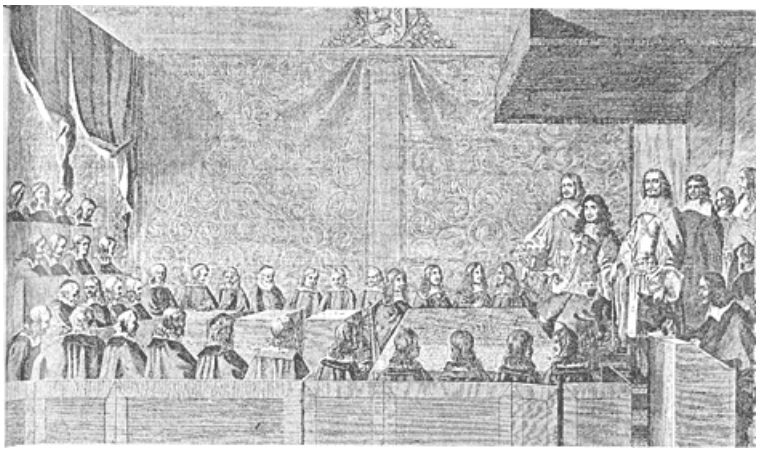

97. Karel II in de vergaderzaal der Staten van Holland en West-Friesland.

98. ‘'t Vertreck van Carolus Stuart de II... van de Hollantsche kust tot Schevellingen na Engelant op den 2 Junii. Anno 1660.’ Gravure van P.H. Schut. Portret en randwerk zijn van C. van Dalen Jr.

99. Michiel Adriaensz. de Ruyter, naar een schilderij van J. Lievensz.

100. Mr. Coenraad van Beuningen, naar een schilderij van Caspar Netscher (Rijksm.).

101. De slag in de Sont.

102. De inneming van Nyborg op het eiland Funen, 25 november 1659. Gravure van D. Stoopendaal.

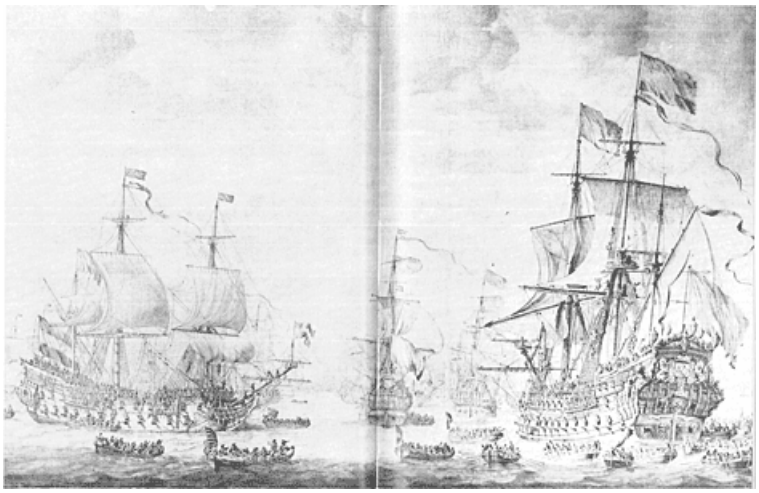

103. Krijgsraad aan boord van de ‘Zeven Provinciën’, het vlaggeschip van Michiel Adriaansz. de Ruyter, aan de vooravond van de Vierdaagse Zeeslag. Grisaille van Willem van de Velde de Oude (Rijksmuseum).

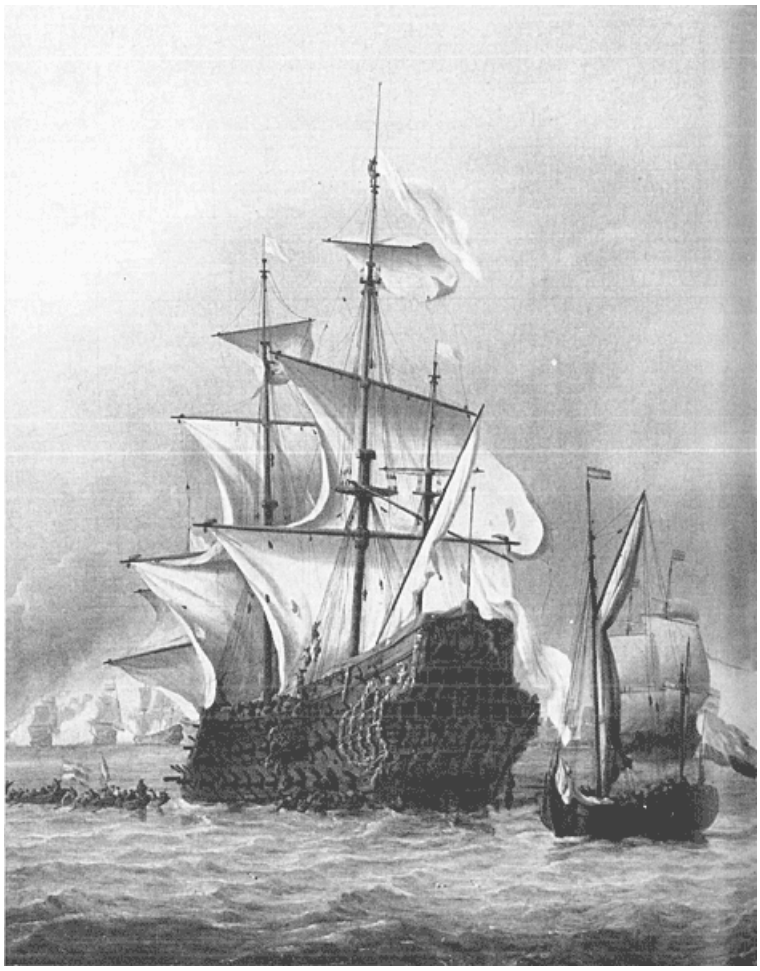

104. De ‘Royal Prince’ in de Vierdaagse Zeeslag. Schilderij van Willem v.d. Velde de Jonge (Rijksmuseum).

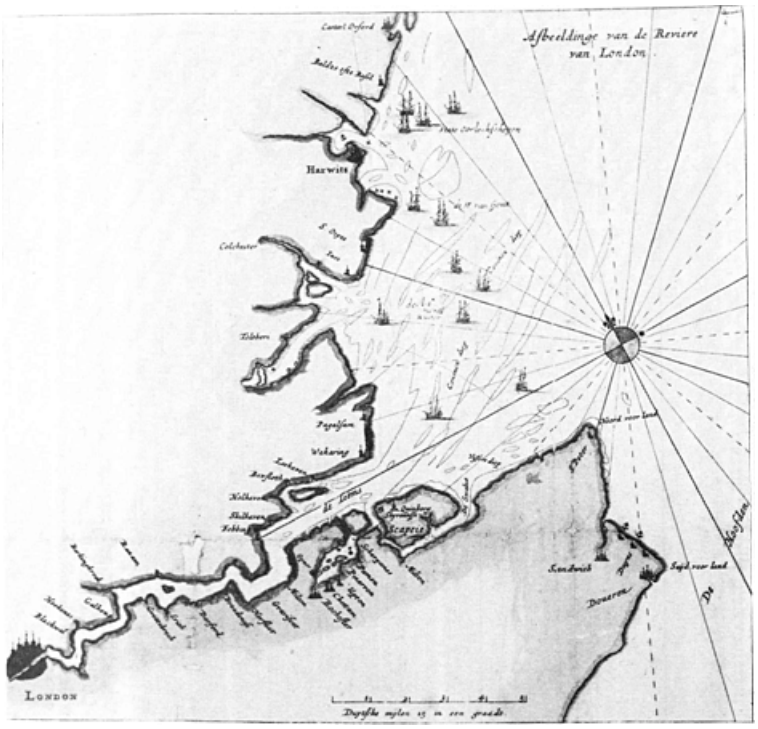

105. Situatieschets van de tocht naar Chatham, uitgegeven door M. Doornick.

106. Willem Joseph, baron van Gendt, naar een schilderij van J. de Baen (Rijksmuseum)

107. Voorstelling van het zeegevecht bij Chatham. Links de fraaie spiegel van de ‘Royal Charles’, in het midden een sloep met De Ruyter en Cornelis de Witt. Rechts op de voorgrond is nog een gedeelte van de stukgevaren ketting zichtbaar.

land verkocht en verraden was. De huizen en de rijtuigen der ministers werden door het gepeupel aangerand; en het scheen te vreezen, dat het bestuur, in hetzelfde oogenblik, met een volksopstand en met een vijandelijken inval te doen zoude krijgen.
Men verhaalde, dat de koning den dag dier groote vernedering met de dames in zijn serail in vroolijkheid doorbracht, en zich in de eetzaal met het najagen eener mot vermaakte. Toen liet men eindelijk aan de nagedachtenis van Cromwell eene spade gerechtigheid wedervaren. Overal roemde men zijne dapperheid, zijn genie, zijne vaderlandsliefde.'
(Macaulay)

Schrik in Londen.

In de junidagen van 1667 woonde in Londen een ambtenaar bij het departement van Marine, Samuel Pepys (uitspr. Pieps), die een dagboek hield in geheimschrift, waarin hij alle belevenissen, stoornissen in de spijsvertering evenzeer als politieke zaken, galante avonturen en verslagen van de zondagmorgenpreek, in bonte rij aaneenreeg. Het dagboek is bewaard gebleven, de sleutel lag er bij, en in de 19de eeuw is het uitgegeven. Het is dikwijls vermakelijke en altijd leerzame lectuur.

Over de tocht naar Chatham vindt men er o.a. in:

'3 Juni. In Deptford geruchten, dat de Hollanders met 80 oorlogsschepen en 20 branders buitengaats, en de Franschen met 20 schepen en 5 branders in het Kanaal, terwijl wij geen schip in zee! Dat heeft ons de zorgeloosheid van een vorst bezorgd, die de macht en het geld en de menschen zou gehad hebben, als hij op zijn zaken had gepast. Zoover ik kan beoordeelen, zullen het koninkrijk en zijn glorie ondergaan, ondanks den roem, dien het land geoogst heeft door den rebel, die zijn voorganger was. (= Cromwell!)
5 Juni. Naar de Commissarissen van de schatkist; na lang wachten vond ik ze bij elkaar zitten, Duncomb hing in een stoel met zijn beenen op een anderen stoel. Kapitein Perriman bracht het bericht, dat de bemanning van de Happy Return, het schip, dat den Portugeeschen gezant naar Holland moet brengen, weigert te varen, voordat het betaald wordt; door hun voorbeeld muiterij op nog twee of drie schepen, en dat, terwijl er een zoo groote menigte vijandelijke

schepen zich triumphantelijk vertoonen op zee ...
9 Juni. Lord Barkeley naar Harwich, om de militie te inspecteeren; daar is ook de hertog van Monmouth, en met hem een groote menigte Hectors, Lord Chesterfield, my Lord Mandville, en anderen; maar ik vrees, met weinig ander resultaat, dan dat zij de landrneisjes in die buurt zullen molesteren.
12 Juni. De hertog van Albemarle schrijft, dat de groote schepen veilig zijn tegen iederen aanslag, achter een ketting, waar alles goed versterkt is; dit bericht gaf mij groot genoegen. Even later vertelde een klerk mij, dat de Hollanders de ketting hadden gebroken; het was een steek in mijn hart. Aan het hof keek ieder alsof hij zou gaan huilen.
13 Juni. Vanmorgen bevestigd, dat de Royal Charles door de Hollanders is genomen; zij maken het schip klaar om er mee weg te varen. De Koning en de Hertog van York zijn sinds vanmorgen vier uur bezig schepen in de Theems te doen zinken, om de Hollanders te beletten, hooger op te komen. Het maakte mij zoo bezorgd, dat ik mijn vader en mijn vrouw terstond naar het platteland heb gezonden, met £ 1300 in goud in een nachtzak. God geve, dat zij goed overkomen en zorg dragen, het goed te verstoppen.

Honderden naar de banken om hun geld; als dat zoo doorgaat, zullen de banken springen. De bankiers probeeren tijd te winnen, stellen de betaling uit, tellen langzaam, maken, dat de rekening niet klopt, om tijd te winnen. Nooit was het volk in Londen zoo verslagen als vandaag; men sprak van verraad; dat wij al verkocht en betaald zijn. De menschen brengen hun gezinnen en bezittingen naar de City. Vanavond kwam mijn buurman uit Chatham terug met de mededeeling, dat hij de Royal James, de Oake en de London heeft zien branden, dat de vijandelijke branders waren gedekt door twee oorlogsschepen, die zich van de batterijen van Upnor Castle niet meer aantrokken dan van een vlieg.....
14 Juni. Mr. Ganden, die onze schepen heeft zien verbranden, vertelt, dat er aan boord van de Hollandsche schepen veel Engelsche deserteurs waren, die schreeuwden: vroeger vochten wij voor tickets, nu voor rijksdaalders (de Engelsche marine betaalde in die tijd altijd te laat; de matrozen kregen een ticket, en konden daar later hun geld op halen, maar later was een rekbaar begrip). Ja, er waren er, die bij

de verovering van de Royal Charles tien tickets toonden, en zeiden: wij zijn gekomen, om ze in te wisselen. De toestand van het koninkrijk en de vloot is het best te vergelijken met de paniek in de City in de dagen van de grooten brand. Beneden Woolwich heeft men schepen laten zinken, maar in de verwarring ook de Franakin, geladen met scheepsbehoeften en verscheidene met groote kosten tot branders ingerichte schepen naar den kelder gestuurd.
22 Juni. Vanavond vertelde een kapitein mij, hoe de Royal Charles werd genomen; de Hollanders namen haar met een boot, bemand met negen man; één man klom in het want en streek de vlag; een trompetter blies "Johanna's rokje is gescheurd" (een populair wijsje uit die tijd). Ze hebben het schip naar buiten gebracht met een tij en een wind, waarop de beste Chathamloods het niet klaargespeeld zou hebben; ze hadden het op één zijde gehaald, opdat het minder diepgang zou hebben. Sir W. Pen vertelde mij, dat men aan het hof al weer begonnen is te schelden op de Hollanders en ze lafaards noemt, en men op zichzelf en de zaken al weer even weinig past als vroeger, wat een droeve historie is.'

Hoe graag had Johan de Witt gezien, dat er méér gebeurde; dat de aanvallen op de werven en arsenalen werden voortgezet. Hij klaagde over het gebrek aan resoluutheid bij de hoofdofficieren, 'de swaermoedige consideratiën van den heere De Ruyter', en dreef telkens aan tot nieuwe actie. Waarom de Theems niet weer op? Waarom geen aanval op Harwich? Zo zijn de brieven vol plannen en aanwijzingen. Maar in een brief aan De Ruyter geeft hij toch weer toe, dat men alleen ter plaatse de mogelijkheden voldoende kan beoordelen.

De rivier van Virginië.

In dezelfde week, dat De Ruyter op de Medway was, voer de Zeeuwse commandeur Abraham Crijnssen de rivier van Virginië op in Noord-Amerika. Hij was door de Staten van Zeeland uitgezonden met acht scheepjes - vier kleine fregatten, een jacht, een hoeker, een fluit en een snauw - om 'den vyant de smerten van den oorloge te doen gevoelen, en daardoor in hem te meer gedachte van vrede te verwecken'. Met deze kleine macht is Crijnssen naar Zuid-Amerika gegaan, heeft er Suriname en Brits Guyana veroverd; bij de Antillen leverde hij slag met de

Engelsen, zeilde toen naar Noord-Amerika, drong er de rivier van Virginië met vijf scheepjes binnen, overviel er de Engelsen onvoorziens, en heeft

> ‘vooreerst gerinueert en verbrandt een klouck Engels oorloghschip genaempt de Elizabeth, gemonteert met 46 stucken geschut; noch sijn verbrandt 3 volgeladen en 1 leedich fleutschip, veroverd 9 fleutschepen, volgeladen met taback, 1 kits met suicker, en noch 1 schip ten oorloch seer bequaem, connende voeren in de 40 stucken.....’.

Een van de buitgemaakte schepen gaf Crijnssen cadeau aan Robert Conway, wiens schip hij op weg naar Virginië na twee uur hard vechten had veroverd, omdat hij deze Conway respecteerde als de enige Engelse zeeman, die zijn plicht had gedaan. Met 10 veroverde schepen en 5000 okshoofden tabak als buit voer Crijnssen naar huis.

Blokkade.

Niet alleen deze ‘smerten van den oorloge’ presten de Engelsen tot de vrede. Veel meer werkte daartoe mee de blokkade van de Engelse havens. Want al kwam ervan verdere rechtstreekse aanvallen niet veel, de Engelse kustplaatsen werden voortdurend verontrust. Zo had Johan de Witt geadviseerd:

> ‘Het innemen van eenige stedekens, al soude men die aenstondts wederom moeten verlaeten, houd' ick voor dienstich, maer het verbranden van deselve meyne ick mede nevens Uw Ed. ondienstich ende oock onchristelijck te wesen; ter contrarie sal het buyten twyffel van goedt ende groot effect sijn, dat men de Presbiteriaensche leeraeren ende ingesetenen in deselve alle faveur bewyse ende goedt tractement aendoen.’

De blokkade had inderdaad een goed effect. Er kwam schot in de onderhandelingen te Breda en de 13de augustus wist De Ruyter, dat het vrede was. Maar omdat men de schepen in volle zee moeilijk ir enkele dagen kon waarschuwen, bepaalde art. 7 van het vredesverdrag, dat de vijandelijkheden in het Kanaal en de Noordzee op 5 september zouden eindigen, van het Kanaal tot St.-Vincent (Portugal) op 5 oktober, vandaar tot de linie op 2 november en in de rest van de wereld op 24 april 1668. En zo

kon Abraham Crijnssen in februari 1668 Suriname, dat de Engelsen na zijn vertrek in 1667 hadden teruggewonnen, voor de tweede keer veroveren en nu voorgoed.

De vrede.

De vrede van Breda werd gesloten naar de regel ‘uti possidetis’ (gelijk gij bezit), d.w.z. ieder der partijen behield, wat hij bij het sluiten van de vrede had. Alle oude kwesties waren opgeruimd. En de Akte van Navigatie was verzacht: zij gold niet meer voor waren, die uit Duitsland de Rijn afkwamen.

Groot was de dankbaarheid en blijdschap, nu ‘Batavier en Brit beide weer adem konden halen’. En de eer van de overwinning werd gedeeld door Cornelis de Witt, De Ruyter en Van Gendt. Zij ontvingen ieder een ‘gouden kop, daarop het exploit en de verkreege victorie ten beste uitgebeelt’, en er werd door de Staten bij bepaald, dat dit niet beschouwd mocht worden als een vergoeding, maar alleen als een gedenkteken voor de familie en het nageslacht. De beker van De Ruyter is te zien in het Rijksmuseum te Amsterdam, die van Van Gendt is geërfd door een buitenlandse familie. De nakomelingen van Cornelis de Witt hebben hun erfstuk versjacherd aan een buitenlandse opkoper, ‘omdat ze er zoo buitensporig veel geld voor konden maken’. Dit stuk is na veel omzwervingen terechtgekomen in een museum in Parijs.

9. Het kind van staat

Een anonymus schrijft.

‘Mijn Heer Meester Johan de Wit,’

schreef op 14 mei 1665 een anonymus aan de raadpensionaris,

> ‘ik heb het niet kunnen nalaten bij dezen UE. bekend te maken, dat het nu de rechte tijd is, om Zijne Hoogheid Prins Wilhelmus van Oranje te verheffen tot admiraal-generaal van de zee. Zo het nu wordt gedaan, zal het een vrijwillige zaak wezen, terwijl het hierna door dwang zou moeten geschieden; nu zal heel de wereld UE. prijzen en uw lof roemen, daar zij anders u zullen lasteren. Zo gij dit te weeg brengt, stelt gij uw staat bij heel de wereld vast, terwijl gij anders zeer los staat. Wees er van verzekerd, dit wordt u door een goed vriend geschreven, en neem het vrij ter harte; gij hebt nooit in uw leven een kostbaarder brief gehad als deze, als gij het ter harte neemt; de Heer wil UE. hart roeren en UE. geven, dat gij het zo doet, zo zal het u wel gaan en het ganse land verheugd wezen en de Heer zal ons zegenen.’

Wat er in deze brief gezegd wordt, leefde onder het volk. De Prins was toen 14 jaar en natuurlijk niet geschikt, het commando te aanvaarden. Men zou tevreden zijn, als hij werd aangewezen voor de toekomst; dan zou nu zijn naam reeds een klaroenstoot zijn. Cornelis Tromp was van mening, dat er bij Lowestoft beter gestreden zou zijn, als het sein tot de aanval gegeven was in naam van Oranje. En als in de zeedorpen de werftrom werd geroerd, schreeuwden de vrouwen tegen de tamboer: Weg met de Staten; sla voor de Prins!

De kansel.

De predikanten versterkten deze stemming. Zij waren gewoon, ook de politieke zaken op de kansel te bespreken en niet altijd was dit de heren aangenaam. Reeds in 1653 achtten de Staten van Holland het nodig, te besluiten, dat de predikanten voortaan op de bededagen, door de regering uitgeschreven, hun predikatiën

> ‘sullen hebben te dirigeren na de instructie van de Rege-

> ringe, en het subject, in de brieven van uitschrijvinge vervat, en dat sij derhalve op de voors. dagen soodanige Texten sullen hebben uit te kiesen, als daartoe eigenlijk applicabel sijn'.

In de Tweede Engelse Oorlog klaagden de Staten eveneens over het misbruik, dat naar hun mening de predikanten van de biddagen maakten. De Staten schreven een biddag uit, om de Allerhoogste te smeken, de Staat en de ingezetenen te kronen met vrede, voorspoed en heil; sommige predikanten, zoals Ds. Jakobus Sceperus te Gouda, brachten op de preekstoel zaken 'die buiten sijn ambt waren'; de 'gaadje', die Ds. Sceperus van de stad genoot, werd ingehouden, maar de gemeenteleden vergoedden de schade.

Predikant en regent.

Tijdens het Eerste Stadhouderloos Tijdperk groeide er een zekere verwijdering tussen de predikanten en de regenten. Daarbij speelde de politiek een rol. De predikanten, voortgekomen uit de volksklasse, waren vurige Oranjeklanten en durfden het te zeggen. De regenten deden alles, om hen te breidelen. Bekend is vooral het conflict met Ds. Abraham van de Velde. Hij was een der Utrechtse predikanten, die zich durfde verzetten tegen de onrechtmatige wijze, waarop de Utrechtse regenten met de kapittelgoederen omsprongen. Naar zijn mening vergrepen zij zich daarmee aan eigendommen der kerk. Tegelijk met zijn ambtgenoot Teeling, die geen tijd kreeg zijn overleden kind, dat boven de aarde stond, te begraven, werd Van de Velde op zeer inhumane wijze uit stad en provincie verbannen. Toen Van de Velde na deze verbanning in Medemblik werd beroepen, greep Johan de Witt in, en spoorde de magistraat der stad aan, de komst van deze predikant te verhinderen. Hij verklaarde, dat Van de Velde een mens was, die 'sijn cours veel eer naer een dolhuys als naer een predickstoel schijnt te setten'. Het Hof van Holland besloot, Van de Velde te arresteren, als hij tegen de zin der magistraten toch naar Medemblik ging. De Witt prees zichzelf en de andere regenten, dat zij door dit krasse optreden het beste hadden gezorgd voor de onderdanen in Medemblik, ook tegen hun wil en dank; de onderdanen weten niet, wat tot hun vrede en behoud dient. Wat zou er van een huisgezin terecht komen, als de vader slechts de wil en de genegenheid der kinderen volgde.....

Maar de vaderlijke zorgen van 's Lands overheden konden niet beletten, dat Van de Velde in Arnemuiden werd beroepen en daar zulk een naam maakte, dat het volk van Middelburg en Veere ‘met hoopen’ kwam om hem te horen. Bewogen door het grote verval, dat allerwegen viel waar te nemen, schreef Van de Velde een populaire Vaderlandse Geschiedenis, ‘De Wonderen des Allerhooghsten’, waarin de opkomst van het Verenigd Nederland werd verhaald. Het boek is zelfs in deze eeuw nog herdrukt.

Deze en andere populaire geschriften over onze historie legden er de nadruk op, dat Oranje een treffelijk instrument was geweest in de hand Gods, om ons land te bevrijden en te zegenen. Des zondags in predikatie en gebed werd het volk op dezelfde wijze opgevoed. En zodra, zoals in 1665, het vaderland in moeilijkheden kwam, groeide het besef: hier is schuld; schuld jegens God; schuld ook jegens Oranje.

De ware vrijheyt.

De gedachten van sommige regenten gingen juist in tegengestelde richting. Zij werden hoe langer hoe meer doctrinaire republikeinen en geloofden, dat de ‘ware vrijheyt’ alleen kon leven, als de republikeinse regeringsvorm intact bleef. En iedere actie, om Oranje te maken tot een eminent hoofd van de staat, beschouwden zij als een aanslag op die vrijheid, als een drijven van ondeskundigen (het lagere volk, de predikanten incluis) en van vleiers en gelukzoekers (de hofkringen). Deze republikeinse idee werd in sterke mate gevoed door de klassiek-humanistische opvoeding der regenten. Als zij nog in de kinderschoenen stonden, werden ze reeds naar de Latijnse school gestuurd; ze leerden er, dat Athene en Rome alleen hadden kunnen bloeien, zolang de militaire dictatuur de burgerlijke vrijheid nog niet had kunnen verdringen. Ze werden er ingeleid in de gedachtenwereld van Cicero en bewonderden zijn verzet tegen Catilina, de avonturier, die naar de macht greep; kwamen ze ook aan het Grieks toe, dan werd Demosthenes voor hen de grote man, die met al zijn welsprekendheid waarschuwde, dat Thebe en Athene werden bedreigd door Philippus van Macedonië, die in de vrije Griekse staatjes zijn garnizoen wilde leggen en er zo zijn macht vestigen. En zo zou ook voor Holland het verdwijnen van de zuivere republikeinse regeringsvorm de ondergang meebrengen.

Dit is veel minder doctrinair dan men oppervlakkig zou den-

ken. Want als deze republikeinen in hun eigen tijd om zich heen keken, dan zagen zij, dat in Spanje en in Frankrijk de monarchie betekende de volledige vernietiging der staatkundige vrijheid; dat de koningen van Engeland het Franse voorbeeld zochten na te volgen; dat in Scandinavië en Duitsland, tot bij de kleinste vorsten toe, er een groeien was naar het absolutisme.

Het is dan ook niet zo, dat de Calvinistische predikanten wèl voorstanders waren van de monarchie. Zij wilden behoud van de republiek, maar met Oranje als leider. Zij lazen met instemming, dat Calvijn aan de republiek de voorkeur gaf boven de monarchie. Zij beriepen zich bovendien op de geschiedenis van Israël, zoals Cats het op de Grote Vergadering had gedaan. De regenten konden hun dan ook niet met recht het verwijt maken, dat zij de republiek om hals wilden brengen. Alleen - een republiek met Oranje leek sommige regenten een onzuivere, gedenatureerde republiek. Een republiek, waarin de 'ware vrijheyt' toch in het gedrang moest komen.

Buitenlandse politiek.

En dan was er de verhouding tot het buitenland. Heel de Oranjepartij voelde voor samenwerking met Engeland. De Engelse koning was immers de oom van de jonge Prins. Was maar eenmaal de Prins met de leiding van de zaken belast, dan zou hij er wel in slagen, met de mededinger over de Noordzee een bestendige vrede tot stand te brengen. De sterke, geestelijke basis was immers aanwezig. Twee Protestantse volken van dezelfde belijdenis..... Hadden niet op de Synode van Dordrecht de Engelse afgevaardigden de ereplaats gehad?

De regenten daarentegen wilden samenwerken met Frankrijk. Het scheen voor hen de enige mogelijkheid, om aan de Engelse druk te ontkomen. Geen gezant werd dan ook in Den Haag met zoveel strijkages behandeld als die van Frankrijk. En geen gezant ook kuipte in zo sterke mate, om onder de regenten zijn aanhang te versterken.

Maar beide partijen beleefden weinig plezier van hun buitenlandse favoriet. Karel II van Engeland mocht dan een oom van de Prins zijn, en het verheven hoofd van een Protestantse kerk, hij was allerminst het ideaal van onze predikanten. Over zijn losbandigheid is al gesproken. Maar hij openbaarde zich ook als een vijand van de Presbyterianen. In Engeland woedde een geloofs-

vervolging. De Protestanten, die niet tot de staatskerk behoorden, werden op allerlei wijze bemoeilijkt. Zij werden uit de plaats, waar hun gemeente gevestigd was, verbannen, en moesten minstens vijf mijlen uit de buurt blijven. Wie een conventikel bijwoonde, werd gestraft; deed hij het voor de derde keer, dan volgde een verbanning voor zeven jaren. Het wonderschone boekje 'Eens Christens reize naar de eeuwigheid' werd door Bunyan geschreven in een kerker, waarin hij jaren zuchtte, omdat hij de misdaad begaan had, het Evangelie aan de armen te verkondigen. In het Presbyteriaanse Schotland werd een episcopale kerk opgericht, hoewel, naar de scherpe formulering van Macaulay, het grootste deel der Schotse natie de nieuwe eredienst verfoeide, 'als bijgelovig en uitheems, als besmet met de verdorvenheden van Rome, en als bewijs van Engelands oppermacht'.

De anti-Oranjegezinde regenten waren met hun buitenlandse bondgenoot weinig gelukkiger. Lodewijk XIV mocht al meer dan eens berichten, dat hij een welgevallen had aan Johan de Witt, in de grond verachtte hij de burgerlijke aristocratie in de Nederlanden. Hij wilde wel als een soort beschermer optreden, mits hij de Republiek dienstbaar kon maken aan zijn politiek, en hij haar medewerking kon vinden om zich op vlotte wijze meester te maken van de Zuidelijke Nederlanden. En dat nu was juist in strijd met de meest vitale Nederlandse belangen. De Fransen in Antwerpen en Gent, - iedere Nederlander, van welke partij ook, beschouwde dat als een dodelijk gevaar.

Bernard van Galen.

'Berendje van Munster', of ook wel 'Bommenberend', heet hij in Nederlandse spotversjes. Maar het heeft geen zin, kleinerend over hem te spreken.

Christoph Bernard van Galen was een geleerd, bekwaam, ijverig man; als bisschop van Munster werd hij geleidelijk ook een hard man. En een gezworen vijand van de Republiek. Hij had het moeten verkroppen, dat, toen zijn eigen stad tegen hem in opstand was, in de Nederlanden de sympathieën waren aan de zijde van de stad, die zich op haar oude rechten beriep, en tegen de paapse bisschop. Reëler was de grief, die hij had ten opzichte van de Dyler schans, een sterkte op de grens tussen Oost-Friesland en Munster, waaruit de Staten de Munsterse bezetting verjoegen, om er zelf garnizoen in te leggen.

Maar de grootste grief betrof de heerlijkheid Borculo. Dat was sedert eeuwen een leen van Munster. In 1553 was het geslacht Bronkhorst, dat de heerlijkheid in leen had, in de mannelijke lijn uitgestorven, en daar Borculo niet langs de vrouwelijke lijn kon vererven, viel het aan Munster terug. Maar de erfgenamen van Bronkhorst, behorende tot het geslacht Van Limburg Stirum, deden ook aanspraken gelden. Dat werd een proces, of liever een reeks van processen, waarmede een eeuw verliep. Maar toen tenslotte de allerhoogste instanties uitspraak hadden gedaan, was Borculo al veertig jaar bij de Republiek ingelijfd. Christoph Bernard van Galen wendde zich nu naar Den Haag, om op grond van de rechterlijke uitspraken zijn heerlijkheid terug te krijgen, maar hij kreeg nul op het rekest. De heerlijkheid kreeg hij niet terug, maar bovendien, zo lichtte men hem daar in, moest hij nog anderhalf millioen betalen, want zoveel had het procederen aan de familie Van Limburg Stirum gekost. Deze familie had haar zaak voorgelegd aan het Hof te Arnhem, en dat had het zo beslist.

Plotseling kreeg nu Van Galen een prachtige kans. In de zomer van 1665 sloot hij met Engeland een geheim verdrag. Engeland zou het betalen en de bisschop zou met een huurleger een inval doen in de Republiek. Het liep prachtig. Van Galen heeft zich ontwikkeld tot een legeraanvoerder van formaat; hij werd zelfs een artilleristisch specialist. Bij de inval in de Republiek ging het werk hem vlot van de hand; hij veroverde een aantal plaatsen in de Achterhoek en Twente; óók Borculo. Het scheen wel, alsof dezelfde staat, die aan de zeezijde zo energiek van zich afsloeg, aan de landzijde geen kracht had, zich te verdedigen. De Republiek, zei men in het buitenland, laat zich bijten door een muis.

Het Turenneplan.

Gelukkig kwam er hulp opdagen. Want de Franse koning, die ondanks het defensief verbond van 1662, al maar bezwaren maakte ons tegen Engeland te helpen, bleek spoedig bereid een hulpkorps te zenden tegen de Munsterse bisschop. Het was voor velen in den lande geen geruststellende gedachte: Franse troepen in ons land, die de zwakheid van ons verdedigingsstelsel grondig leerden kennen. Troepen van de staat, die bij de Calvinisten telkens herinneringen opwekte aan de Bartholomeüsnacht. Het bleef niet verborgen, dat de soldaten van het hulpkorps dronken op de gezondheid van de bisschop van Munster.....

De toch wel beschamende situatie gaf nieuwe steun aan de actie, om de Prins tot opperbevelhebber van de strijdmacht van de Republiek te maken. Overijsel was er het eerst over begonnen, maar ook in de andere gewesten begon de factie van De Witt vrij veel terrein te verliezen. De regenten volgden daarbij aarzelend de volksopinie. De Witt zag geen kans de 'krachtige woeleryen, om den prince van Oraigne in te dringen tot de hoochste charges in de militie van den Staet', het hoofd te bieden, al strekten ze dan ook, naar zijn formulering, 'tot hertelycke droeffheyt van alle vrome regenten'. Daarom wilde hij de beweging vóór zijn. Hij kwam in de Staten van Holland met het voorstel, de Prins te bevorderen tot generaal der cavalerie, en hem dan onder leiding van een bekwaam opperbevelhebber mee te doen optrekken tegen Munster. Die opperbevelhebber zou dan de Franse maarschalk Turenne moeten zijn. Dat was niet slecht bedacht. Henry de la Tour d'Auvergne, burggraaf van Turenne, was in het Staatse leger geen onbekende. Zijn moeder was een dochter van Prins Willem I; bij zijn oom, Frederik Hendrik, had hij als volontair zijn militaire opleiding genoten; bijna vijf jaar lang had hij als kapitein in het Staatse leger gediend. Zijn afstamming, staat van dienst en bekwaamheid moesten hem acceptabel maken voor de Oranjepartij. En De Witt zag hier fraaie perspectieven voor de samenwerking met Frankrijk. Zou het niet mogelijk zijn, de jonge Oranjeprins te onttrekken aan de Engelse invloed en hem te brengen onder die van Frankrijk? Moest dit voor de Franse koning het plan niet aanlokkelijk maken? De Witt ging verder. Hij sprak tevens met de Franse gezant over de plannen van Lodewijk XIV, om in de Spaanse Nederlanden zijn slag te slaan en sprak weer van medewerking van de zijde der Republiek. Dit is het droevige van heel deze partijstrijd. IJveraars voor Oranje intrigeren, zelfs in oorlogstijd, met agenten van de Engelse koning; Johan de Witt gaat uit partij-politieke motieven zo ver, dat hij het Oranjekind als een ruilobject aan de Franse koning voorspiegelt. De vlieger ging niet op. Lodewijk XIV voelde niets voor het plan en het is opmerkelijk, dat juist bij deze kwestie voor het eerst iets komt doorschemeren van wat het Oranjekind zelf dacht en wilde. Tot nu toe wordt er over hem beraadslaagd en beslist; buiten hem om geïntrigeerd en geijverd. Maar de koning van Frankrijk wil niet op het Turenneplan ingaan, onder meer, omdat hij vreest, dat de jonge Prins hem zal uitlachen. Want allerlei berichten uit deze tijd - de Prins is nu vijftien jaar - laten blijken

of doorschemeren, dat de Prins niet gemakkelijk meer gebogen kan worden; dat hij zich niet meer een kind voelt, dat geleid moet worden; dat hij zèlf zijn koers bepaalt en dat niemand, ook zijn grootmoeder niet, die ‘oude, uitgeslapen dame’, zoals een modern geschiedschrijver haar noemt, hem een overtuiging kan opdringen. Hij begint een eigen weg te gaan; hij zwijgt meest, maar dat zwijgen verbergt veel, verbergt ook een groeiend besef van roeping en een doorbrekend gevoel van fiere kracht.

Kind van Staat.

Het Turenneplan mislukte, want Frankrijk voelde er niet voor en het werd ook spoedig overbodig, want de bisschop van Munster sloot vrede. De Engelse subsidies bleven uit en Franse troepen begonnen het hem, samen met de Nederlandse, benauwd te maken. Hij zag af van alle aanspraken op Borculo, maar de anderhalf millioen aan proceskosten, waartoe het Hof van Arnhem hem had veroordeeld, werden hem geschonken.

Maar het Turenneplan had zijn gevolgen. Nu de leider der Loevesteinse factie zelf het voorstel had gedaan, de vijftienjarige Prins generaal te maken, was dat in zekere zin een capitulatie. Want het was de verloochening van het zuiver republikeinse standpunt, dat de Prins niets meer was dan een gewone particulier, die zijn domicilie had op het territoir der Republiek.

Johan de Witt kon niet terug. Hoe langer hoe meer groeide de actie ten bate van de Prins. Vijf van de zeven gewesten vond hij reeds geregeld tegenover zich. Bekwame regenten in Holland, die de storm zagen opsteken, waren bereid, tijdig overstag te gaan.

Van Beverningk, die de Akte van Seclusie aan Cromwell had overhandigd, vroeg ontslag als thesaurier-generaal, een teken, dat hij voor een nieuwe situatie beschikbaar wilde blijven.

Toen nam De Witt opnieuw het initiatief in handen. Hoe het precies gegaan is, kon niemand uitvorsen, maar plotseling werden de Staten van Holland verrast door een verzoek van de grootmoeder van de Prins. De Prinses-Douairière verzocht, dat haar kleinzoon ‘de eer en het geluk mocht hebben’, dat de Staten van Holland, ‘in continuatie van de liefde, dewelcke deselve voor het Huys van Orangie altijts hebben gehad’, de opvoeding van de Prins op zich zouden willen nemen, opdat de Prins onder directie van de Staten zou leren, ‘de heylsame Regten, Privilegien en Maximen’ van de staat grondig te begrijpen en te erkennen, om dan later te

worden benoemd tot zodanige ‘charges en employen’, als de Staten zouden goedvinden, hem aan te bieden. Er is geen kwestie van, dat De Witt door dit verzoek is verrast geworden. Het lijkt er veel meer op, dat hij het aan de oude Prinses heeft gedicteerd. En ‘de eer en het geluk’ vielen inderdaad de Prins ten deel; met graagte gingen de Staten van Holland op het verzoek in. De Prins werd Kind van Staat, al komt deze titel in geen enkel officieel stuk voor. Hij zou nu door een educatiecommissie namens de Staten van Holland worden opgevoed.

De Witt bereikte daarmee een dubbel doel. Hij schakelde de Engelsgezinde omgeving van de Prins uit en hij hield de andere gewesten buiten de deur.

Het is moeilijk te verstaan, waarom de Prinses-Douairière zich zo voor de plannen van de Witt heeft laten gebruiken. Wel staat vast, dat zij niets van Karel II moest hebben en allang had begrepen, dat het dwaas was, de toekomst van haar kleinzoon te verbinden aan de belangstelling van diens oom. De andere gewesten, vooral Zeeland, hadden bezwaren, maar zij werden met beslistheid buiten alles gehouden. En het eerste doel, de zuivering van 's Prinsen omgeving, werd terstond bereikt. De educatiecommissie, waarvan Johan de Witt de ziel was, bepaalde, welke personen uit de dienst van de Prins moesten verdwijnen. Daaronder was ook zijn gouverneur Zuylesteyn. Dit heeft de Prins diep gegriefd. Hij was een stugge natuur, maar vol verborgen hartstocht. Hij heeft gedurende zijn ganse leven weinig vrienden gehad. Maar de enkelen, aan wie hij zich gaf, daaraan gaf hij zich met een gierige, jaloerse liefde. Daarom viel de scheiding van Zuylesteyn hem zo zwaar; daarom heeft de vereenzaming, die nu over hem kwam, met uitsluitend creaturen en handlangers van De Witt om zich heen, iets grimmigs over hem gebracht, waarover zelfs zijn grootmoeder zich verontrustte.

Hans Willem Bentinck.

Gelukkig bleef er in de omgeving van de Prins één jonge man, die hem geleidelijk zéér dierbaar werd. Het was zijn page Hans Willem Bentinck, de zoon van een Overijsels edelman. Een stugge knaap, ijverig en bekwaam; bovenal trouw. Hij is een dienaar van de Prins geworden, die voor hem de moeilijkste en delicaatste opdrachten heeft vervuld. Tussen beide jonge mannen groeide een wonderlijk sterke vriendschap. Toen Willem III in 1675 door de

pokken werd aangetast, de ziekte, waaraan zijn vader en zijn moeder waren gestorven, heeft Bentinck zich op advies der geneesheren bij de Prins te bed begeven, om zo het 'uitslaan' van de pokken te bevorderen. Het gevolg laat zich denken: Bentinck kreeg zelf de ziekte in de hevigste mate. Maar de Prins vertelde later, toen hij over de weken van zijn eigen lijden sprak, dat hij in de zestien dagen en nachten van zijn ziekte nooit had geroepen, of Bentinck antwoordde.

Het onderwijs.

De Prins zou nu worden opgevoed door een commissie van educatie. Zij benoemde een nieuwe gouverneur, een Gelders edelman. Van ernstige pogingen, om de Prins nu degelijk en breed te onderwijzen in datgene, wat hem bij het bekleden van hoge ambten in dienst van de staat zou te pas komen, merkt men niets. Daaruit blijkt ten duidelijkste, dat het gehele geval van de educatie een manoeuvre van De Witt was en niets meer. Was het werkelijk de eerlijke bedoeling geweest, om de Prins die opleiding en vorming te geven, die hem in dienst van de staat later te pas zouden komen, dan moest er toch iets anders gebeurd zijn. De Prins was nu afhankelijk van de heren. Hij mocht van Johan de Witt een bezoek brengen op de vloot, waar de matrozen hem toejuichten, hij mocht van Johan de Witt een 'snapreysje' maken naar het Kleefse en naar Maastricht, mits de gouverneur meeging en toekeek, hij mocht met Johan de Witt af en toe een gesprek voeren; hij zat met zijn voogden en verzorgers aan een diner, waar het amicaal toeging, maar bij dergelijke dingen bleef het. De oprechte 'vrienden der Republique', die over de jonge Prins alles te zeggen hadden, hebben hem met opzet het onderricht onthouden, dat hij voor alles nodig had. Met opzet? Er is een andere mogelijkheid, nl. dat het uit slapheid, traagheid of onverschilligheid gebeurde.

Dr. Japikse, de biograaf zowel van de Prins als van Johan de Witt, zegt er van:

> 'Men zou wensen, dat hem thans gelegenheid tot een brede, veelzijdige ontwikkeling ware geboden. Maar behalve De Witt en Bornius kwam niemand de Prins les geven, zoals Aitzema schamper opmerkt. Zelfs in de militaire aangelegenheden werd hij niet opgeleid, en toch kwam het duidelijker en duidelijker uit, dat de Staten een militaire functie in de toekomst voor hem weggelegd dachten.

> Is hier opzettelijk verzuim? Ik kan niet meer doen dan die vraag opwerpen. Haar bevestigend beantwoorden zou zijn een al te groot gebrek aan kortzichtigheid bij De Witt veronderstellen (lees: een al te grote kortzichtigheid). Kortzichtig is De Witt in zijn beschouwing van de positie van het Oranjehuis in de Republiek in het algemeen ongetwijfeld geweest, en hij werd het in de volgende jaren eer meer dan minder: misschien omdat hij de Prins in zijn intelligentie, in zijn ambitie en aspiratiën beter leerde kennen en doorgronden? Maar dáárom zijn ontwikkeling niet die volle ontplooiing te geven, die wenselijk moest worden geacht, dat ligt eigenlijk niet in De Witt's aard.'

Het is heel voorzichtig gezegd. Maar vaststaat dat De Witt zelf de Prins maandenlang elke week bezocht; dat hij voor de commissie van educatie de beslissingen formuleerde; dat hij een man was van grote werkkracht en orde, die àl zijn zaken, zo particuliere als staatszaken, met rigoureuze nauwgezetheid behandelde. En dus kàn de veronderstelling, dat zulk een apert nihilisme speciaal wat de militaire vorming betreft, zonder opzet zou zijn, onmogelijk worden gehandhaafd.

Buat.

Toen de Prins op zijn 'snapreysje' was, had in Den Haag de plechtige onthoofding plaats van ritmeester Buat, de man, die zich bij de landing op Funen had onderscheiden, maar die op het glibberige pad van de politiek uitgleed en viel. Hij had tot de hofhouding van de Prins behoord en uit zijn brieven blijkt liefde en ijver voor zijn 'kleinen meester'. Maar ze werden betoond op een verkeerde manier. Tijdens de oorlog met Engeland correspondeerde hij met de vijand over de belangen van de Prins. Het was zijn bedoeling de Engelse koning te bewegen tot een duidelijke politiek in deze richting: de koning is de Republiek niet vijandig gezind; hij is bereid tot een schappelijke vrede, zodra de Prins de leiding in handen krijgt. De Witt terzijde geschoven, de Prins aan het roer, een breuk met Frankrijk, vriendschap en gunst van Engeland, dat was zijn program. Er waren meer personen in het geheim, o.a. een paar Rotterdamse heren. De Witt was op de hoogte van een deel der correspondentie, nl. dat gedeelte, dat in de ogen van de raadpensionaris onschuldig scheen. Hij had goedgevonden, dat Buat er mee doorging, maar deze voer-

de ondertussen een tweede, zeer geheime briefwisseling, waarin hij met een Engels agent conspireerde tegen de Staten. Toen had hij de onbegrijpelijke onhandigheid, een brief, waarop stond ‘pour vous mesme’ (voor u zelf) en die bij die tweede briefwisseling behoorde, bij De Witt te brengen. Wat erger was, toen beging hij de dwaasheid, de gevaarlijke brief van De Witt terug te vragen. Natuurlijk zonder resultaat. En wie verwachtte, dat hij daarop ging ‘onderduiken’, vergist zich. Hij bleef thuis en werd in de avond gearresteerd, toen hij reeds uren buiten Den Haag had kunnen zijn. Het Hof van Holland kreeg de zaak te behandelen, maar toonde weinig activiteit. Er zaten ook Oranjegezinden in het Hof, en het besef, dat wie in oorlogstijd met de vijand correspondeert en daarbij tegen de eigen wettige regering actie voert, onverbiddelijk moet worden gestraft, sluimerde toen dikwijls. De Staten van Holland hebben meer dan eens het Hof tot activiteit aangespoord en niet nagelaten, de rechters een soort catechisatie te geven over de aard van wat Buat had misdaan en de ernst van zijn misdrijf. Hun ijver was enigszins verdacht. Naar moderne begrippen is het altijd ongeoorloofd, dat de regering de rechters tracht te beïnvloeden. Maar die beïnvloeding had hier een politieke bijsmaak, omdat de Staten bezorgd waren, dat de gehele affaire op de Franse bondgenoot een slechte indruk zou maken. Want De Witt had dan toch maar indirect voeling gehad met Engeland. De Fransen, die na lange aarzeling werkelijk als onze bondgenoten schenen te zullen handelen, werden bevreesd, dat de Republiek buiten hen om toch knoeide met Engeland. Juist om dat wantrouwen weg te nemen, moest Buat streng worden gestraft. Het doodvonnis werd uitgesproken. Omdat het een edelman betrof, een man van kwaliteit, werd het vonnis met de nodige égards voltrokken. Een gewone misdadiger werd gebonden, naar het blok gesleurd en met een bijl onthoofd. Maar bij een geval als Buat werd het slachtoffer niet gebonden of alleen gevleugeld, zodat hij zijn benedenarmen vrij kon bewegen.

De ritmeester ging op de dag der terechtstelling in een zwarte mantel, waarvan iemand de sleep moest dragen, en gevolgd door zijn bedienden in het zwart, bovendien vergezelschapt van twee predikanten, van de balie, waar hem het vonnis was voorgelezen, naar het met rouwkleden behangen schavot. Hij nam zijn hoed af voor de rechters, die hij zag op zijn laatste gang, hij bracht een groet aan het huis van zijn afwezige ‘kleinen meester’, zijn geliefde Prins, en toen beklom hij de trappen van het schavot. Ds.

Vollenhovius deed een ‘geleert, aendachtig ende langh gebedt’; velen waren van oordeel, dat hij het te lang maakte en de patiënt verveelde (= vermoeide). De bedienden hielpen de mantel wegnemen en geleidden hun meester, toen hij neerknielde, om de slag te ontvangen. Het ging alles toe, zoals het bij een man van rang betaamde. Voltaire heeft eens een terechtstelling beschreven en zijn verhaal besloten met de verklaring, dat allen, behalve het slachtoffer, wel voldaan huiswaarts keerden. Tot op zekere hoogte kon dat in zulke gevallen worden gezegd. Maar de mannelijke wijze, waarop Buat zijn straf onderging, zijn voortdurende betuiging, dat hij onschuldig was, versterkten de gedachte, dat hier geen slechte daad werd gestraft, maar een daad van Oranjeliefde werd gewroken. Een onjuiste gedachte. Buat was schuldig, en groter dan zijn schuld was alleen zijn onvoorzichtigheid. Het gaf Huygens aanleiding tot het maken van het volgende puntdicht:

Op Buat, onthoofd 11 Oct. 1666.

Hier light een schuldigh man,
van Hooft en Hals berooft,
Die, doen hij schuldigh wierd,
een' hals had, maer geen hooft.

Vooral Zeeland was over het geval zeer ontsticht, want Buat stond ter repartitie van dat gewest, en Holland had gedaan, alsof er alleen een Hollandse zaak in geding was. Bovendien, De Witt had dan toch maar buiten de andere gewesten om over de vrede gecorrespondeerd met Engeland. Het was symptomatisch. Holland onder leiding van De Witt deed wel meer, alsof de andere gewesten maar tweederangs-bondgenoten waren. En er is in het protest van Zeeland een even merkwaardige als juiste zinsnede.

Volgens het vonnis had Buat met de vijand tweeërlei correspondentie gehouden, ‘eene opentlyck en met kennisse van de Hooge Regeering (lees: de Staten van één gewest, nl. Holland), eene secretelyck en sonder kennisse en jegens (= tegen) expresse ordre en waarschuwinge van deselve’. Hierover merkten de Staten van Zeeland op, dat in de onderhandelingen met Cromwell in 1654 er óók tweeërlei correspondentie was gevoerd, ‘de eene met kennisse, ende de andere sonder weten van haer Ho. Mog., ja directelijck tegens haer intentie ende resolutie’. M.a.w. De Witt en de Hollandse Staten hadden met het geval van de Akte van Seclusie precies hetzelfde gedaan, als waar het hoofd van Buat voor gevallen was.

Het Eeuwig Edict.

Sterk scheen in deze tijd het regime van De Witt te staan. En toch, in werkelijkheid stond het nóóit sterk. Het wortelde niet in het volk. En bovendien ervoer de raadpensionaris het telkens weer pijnlijk, ja bitter soms, dat de regenten niet tot ferme, eensgezinde politiek in staat waren. Zij waren te berekenend, en dus eigenlijk laf. 'Godt beter 't,' schreef hij aan zijn neef Lambertus Reynst, 'maar ik vind in ons eigen lichaam (dat is in de Hollandse Staten) soodanige swakheid, selfs in voorspoedige tijden, dat ik niet weet, wat er in een anderen tijd van klachten en ongemak niet sou kunnen gebeuren...'

Daarom verenigde Johan de Witt zich met de plannen, belichaamd in het zgn. Eeuwig Edict (1667).

De Prins was in zijn zeventiende jaar en hij werd opgeleid als een Kind van Staat... ja, waartoe? Dat moest toch geregeld worden, zou men niet door de loop der dingen worden verrast. Eén ding stond wel vast bij de Hollandse regenten: nooit moest hij weer een positie krijgen als Frederik Hendrik en Willem II. Die hadden èn het militaire oppercommando èn een staatkundige functie van betekenis bekleed; ze waren kapitein-generaal geweest en stadhouder.

In de laatste kwaliteit hadden ze zich kunnen bemoeien met de magistraatsbestelling; hadden ze regenten van het kussen gebonsd. Bovendien hadden ze zich bemoeid met de buitenlandse politiek. Dus alleen een militair ambt voor de Prins. Met een uitsluitend militair emplooi waren grote heren niet zo gevaarlijk. Wassenaar van Obdam was een groot heer en luitenant-admiraal van Holland, maar hij had altijd bescheiden om instructies verzocht. Brederode was veldmaarschalk geweest en had het een eer gevonden, als De Witt hem in vertrouwen nam.

Zo moet het 'perpetuel Edict en eeuwigdurende Wet, genomen tot voorstand van de vryheid, mitsgaders tot conversatie van de eenigheid en de gemeene ruste van den Lande van Holland en West-Friesland' worden verstaan. Het huis van Oranje wordt er met geen woord in genoemd. Maar de Staten besluiten er naar te streven, dat degene, die benoemd wordt tot kapitein-generaal of admiraal, of tot deze beide ambten tezamen, of die onder een andere titel het opperbevel zal krijgen over de militie te land of te water, niet tegelijk zal mogen zijn of blijven stadhouder van een der gewesten. En wat het gewest Holland en West-Friesland aan-

gaat, daar zal niemand tot stadhouder van dezelfde provincie gemaakt mogen worden; de voorzeide charge is en blijft in alle manieren afgeschaft.

Dit Eeuwig Edict is niet van Johan de Witt afkomstig; het komt uit de koker van Fagel, pensionaris van Haarlem, en Valckenier, burgemeester van Amsterdam, mannen, die meer dan de raadpensionaris geneigd waren een middenweg te zoeken. De Witt aanvaardde het als een compromis; hij hoopte, dat de leden, die somwijlen wat teveel ijveren voor de Prins van Oranje, in dit besluit hun *genoegen* zouden vinden, en dat degenen, die hun ijver laten gaan tot behoud van de vrijheid, daarin zouden vinden hun gerustheid. Toch was die gerustheid niet al te groot. Er wordt beweerd, dat Vivien, neef van De Witt, tijdens de discussies met een pennemes sneed in een perkamenten boekband, en op de vraag van de raadpensionaris: 'Wat doet gij, neef?', antwoordde: 'Ik zie, wat het perkament vermag tegen het staal.' Als de Prins eenmaal de degen in handen was gegeven...

Om de gerustheid groter te maken, werd daarom bepaald, dat alle tegenwoordige en toekomstige leden van ridderschap en vroedschappen, dit Edict zouden moeten bezweren, evenals de raadpensionaris en een eventueel te benoemen kapitein-generaal.

Eerst na lange onderhandelingen slaagde De Witt er in, de Staten der andere gewesten over te halen, in te stemmen met de scheiding tussen de civiele en militaire functie. In 1670 werden alle gewesten het eens, dat een kapitein-generaal geen stadhouder mocht zijn. En toen Holland daarin zijn zin had gekregen, stemde het er in toe, dat de Prins lid werd van de Raad van State. Dit lijkt inconsequent, want het schijnt, alsof hij nu toch in het burgerlijke bestuur wordt betrokken. Maar men vergete niet, dat de Raad van State toen niet zoveel betekende en in hoofdzaak zorgde voor de legerbegroting.

Eerste Edele.

Intussen had de Prins reeds een verrassende stap gedaan. In september 1668, toen de Prins met enige adellijke vrienden op jacht was in de buurt van Breda - zijn gouverneur was in Gelderland en de heren van de educatiecommissie vermoedden niets - reed hij plotseling naar Bergen op Zoom. Daar gleed het Zeeuwse Statenjacht de haven binnen, de Prins ging aan boord, de zeilen werden gehesen - naar Middelburg. De pensionaris van Zee-

land had alles mee geregeld. Bij de aankomst in Middelburg was de geestdrift der bevolking groot, de schutterij kwam in het geweer, de karossen reden af en aan, overal klonk het vivat Oranje. De Zeeuwen waren niet te houden, nu ze de Prins in hun midden hadden en hun geestdrift sleepte de regenten mee. Trouwens, als ze een ander gezicht hadden getoond, zou dat niet zonder gevaar zijn geweest, zegt een pamflet, dat tegen de Prins en de Zeeuwse vreugde zich kantte, want de Zeeuwen zijn 'onstuimig, oproerig en boosaardig'. Grote ergernis wekte in de kring der Hollandse regenten de aanspraak van Ds. De Mey, die het verleden ophaalde, en van een toekomst sprak, waarbij het volk weer door Oranje zou worden 'geregeerd en verdedigd'. Hoor de Hollandse pamfletschrijvers over de Oranjegezinde dominees:

> 'zoo haast zij beginnen te spreken van het loffelijk Huis van Oranjen en Nassouw, terstond slaan zij haar oogen na den hemel, het wit van de oogen omhoog, met zoo een beweeglijke stem, gelijk of al hare zaligheid alleen aan de opkomst van dien jongen stam en het gantsche Huis van Oranjen hing; maar als ze, gelijk ik zeg, voor hare Hooge Overheid (dus voor de Staten) bidden, dan rabbelen zij zoo wat henen, gelijk alsof ze voor een kranke kraamvrouw of voor een schipper op een periculeuse reis baden; dat ze zoo gewoon zijn te doen, dat daar bijna al voorbij zijn, eer zij daar om denken.'

Maar de oratie van Ds. De Mey was niet het voornaamste. De volgende dag waren de Staten van Zeeland vergaderd, de Prins werd plechtig binnengeleid en nam plaats als Eerste Edele. Hij had daarmee de eerste stem in de Statenvergadering van Zeeland, en zijn vertegenwoordiger, Odijk, verscheen spoedig geregeld namens Zeeland in de Staten-Generaal. De Prins kwam zo op de hoogte van wat er omging, en kon reeds enige invloed oefenen. Maar het belangrijkste was, dat hij nu als een zelfstandig man optrad. Zijn grootmoeder trok de consequentie; zij legde haar aandeel in de voogdij neer en droeg de Prins zelf het beheer van zijn vermogen op. Hij was praktisch meerderjarig geworden. Het werk van de educatiecommissie ging als een nachtkaars uit.

Hollander en Protestant.

In het laatst van 1670 maakte de Prins zijn eerste buitenlandse

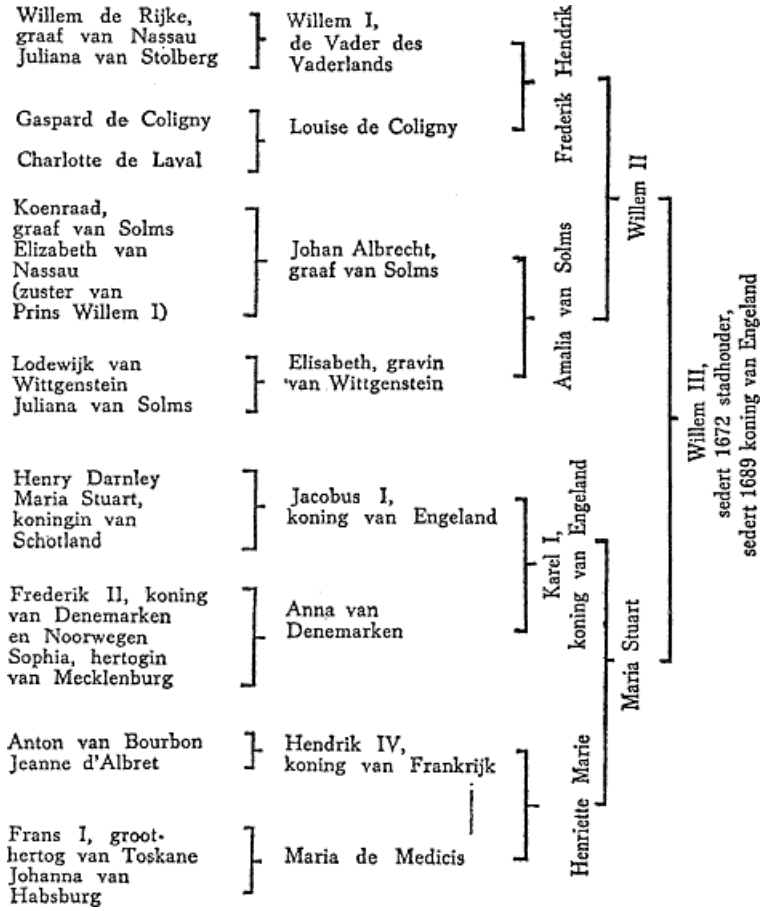

Willem III was zo ‘hartstochtelijk Hollands en Protestants’. Geworteld in de vrije Nederlanden! Een wonder, als men let op zijn afstamming: Oranje èn Stuart, èn Medicis, èn Habsburg!

reis. Het betrof een bezoek aan zijn koninklijke oom, Karel II. De Engelse minister Arlington, die met een freule van Beverweert getrouwd was, een Nassause met een balk in het wapen, had het bezoek zeer aangemoedigd. Karel II zou wel geen kinderen meer krijgen; die van 's konings broeder waren ‘teeder’, en na die kinderen was Willem aan de beurt. Hij moest zich nodig eens aan het Engelse publiek vertonen. De Prins ging niet, dan nadat hij behoorlijke zekerheid had gekregen, dat zijn reis in zakelijk opzicht geen échec zou worden. Hij wilde eindelijk wel eens iets van de kapitalen terug zien, die Karel II hem nog altijd schuldig was. En hij wilde in Nederland zijn reputatie niet schaden door een vergeefse reis. Maar toen hij in dat opzicht behoorlijke zekerheid had, is hij gegaan en vele weken weggebleven.

‘De Koning onze oom’ had zijn neef het laatst gezien, toen deze negen jaar was. Nu was hij negentien. En Karel II begreep al spoedig, dat hij met een volwassen man te doen had, die zijn eigen weg wist te kiezen. De Franse en de Engelse koning hadden enkele maanden tevoren zeer geheime afspraken gemaakt, die de ondergang van de Republiek en de overwinning van Rome en Engeland bedoelden. Het was aanvankelijk het plan van Karel II, zijn neef in te wijden. Maar Lodewijk XIV was daarop tegen. Toen bepaalde de Engelse koning zich er toe, de Prins te beleren omtrent zijn eigen gevoelens. En dat was al interessant genoeg. Zijne Majesteit had een hekel aan het Protestantisme. Dat was helemaal geen godsdienst voor koningen. De Prins moest die zaak vooral zelfstandig bekijken en zich niet laten beïnvloeden door de Hollandse stomkoppen. De Prins vertelde het direct aan Zuylesteyn en beiden waren verwonderd, niet alleen over 's konings opvatting, maar ook over het feit, dat hij het aan de Prins vertelde. Niemand weet, wat de Prins zijn oom antwoordde. Maar dat de onthulling geen succes had, dat is wel duidelijk genoeg. Want Zijne Majesteit liet naar Frankrijk berichten, dat hij ook zonder de waarschuwing van Lodewijk XIV nu wel niets van de Doverse plannen aan de Prins zou hebben verteld. De jonge man was zeer intelligent, maar hij was een hartstochtelijk Hollander en Protestant!

En toen de Prins in Den Haag terugkeerde, schreef hij onmiddellijk naar Zeeland, dat Odijk zijn verzet tegen de voorgenomen legeruitbreiding moest staken. In hoeverre zag hij reeds de gevaren, die Holland en het Protestantisme bedreigden?

H. Algra
je maintiendrai

1. Het schip kraakt

Lisola.

Twee staatslieden van grote naam leverde het vrijgraafschap Bourgondië of Franche-Comté, het schrale land met zijn ruw klimaat aan de noordwestelijke helling van de Zwitserse Jura, een bezitting van Spanje, tot in de tijd van Lodewijk XIV de Franse vaandels oprukten tot de Bourgondische poort. De ene is Granvelle, de grote tegenstander van Willem I, de andere François Paul, baron de Lisola, de grote medewerker van Willem III. In 1667 was Lisola gezant van de Duitse keizer in Londen en publiceerde hij het beroemde geschrift ‘Le Bouclier d' Etat et de Justice contre le dessein de la monarchie universelle’, waarin hij zich keerde tegen de Franse politiek, zoals die in de Devolutie-oorlog openbaar werd. Maar de strekking van zijn betoog ging veel verder. De Franse overwinning betekent de slavernij voor Europa, want als Frankrijk wint, dan is geen verdrag meer heilig en geen vertrouwen meer mogelijk. Dan is er niets dan onveiligheid en heeft het kanon altijd het laatste woord. Op de Franse uitdagingen past maar één antwoord: allen die bedreigd worden, moeten zich in een coalitie verenigen. Alleen zo kan het evenwicht in Europa bewaard blijven. Aan dit program heeft Lisola zijn leven gewijd, bijna ondanks zijn zwakke meesters.

De Zonnekoning.

De Staat ben Ik, dat was de politieke grondregel van de Franse koning Lodewijk XIV (1643 - 1715). Al meer werd binnen de grenzen van zijn rijk de koninklijke macht het één en het al. Het machtige paleizencomplex te Versailles, waar honderden hovelingen vleiden en bogen, eerbiedig toekeken bij 's konings ontbijt en wachtten op de weelde van zijn welbehagen, hun in een glimlach geschonken, waar vrouwen intrigeerden om gunst en macht, waar de koning alle aandacht vroeg, van ieder en altijd, en zijn eigen aandacht voorzichtig en spaarzaam verdeelde over wie hij het best gebruiken kon, het is nu niet meer dan een museum, maar nòg komt er elke Fransman tegemoet de onvergankelijke glorie van le grand siècle. Twee ministers hebben als dienaren van deze koning een grote rol gespeeld, Colbert en Louvois. De eerste wilde bouwen aan Frankrijks welvaart, de tweede wilde al-

les beschikbaar stellen voor 's konings roemzucht. Bittere vijandschap scheidde deze rivalen; de koning bediende zich van beiden. Wat Colbert aan inkomsten schiep, werd door Louvois besteed aan het grote leger, het instrument in 's konings hand, om zijn macht over Europa al verder uit te breiden.

Pretexten.

De Heidelbergse Catechismus verklaart, dat het achtste gebod verbiedt zich meester te maken van des naasten goed, ‘hetzij met geweld, of schijn des rechts’. Lodewijk XIV deed het met geweld, onder de schijn des rechts. Het is merkwaardig, hoe hij bij zijn expansie-politiek met grote ijver heeft laten zoeken naar voorwendsels. Hij mengde zich in de zaken van zijn naburen, maar onder de leuze, dat hij met edelmoedige bedoelingen kwam. Een tijdgenoot zegt er van:

> ‘Het Pretext, dat Vrankryk altyd voorwent, waarom dat het sich mengt in de verschillen van vreemde Potentaten, is de *Vreede* en *Eendracht*, met welk Lok-aas het selve door veele omleydingen, en vercierde voorstellingen, de strydende partyen in het net soekt te verwerren, wel wetende, dat er niet soeters en aengenaamers den Luyden in de ooren klinkt, daar sy meer na luysteren, als Vreede en Eendracht. Hiervan zyn noch baarblykelyke en varsche exemplen door de Fransen uytgerecht in Bourgondien, Spanjen, Mantua, de Spaansche Nederlanden en elders, te veel, om hier te verhalen, al waar list en bedrog meer heeft uytgewerkt als eenig geweld zoude hebben konnen doen. Dit is een maxime, die noyt eenig ambitieuse Dwingeland heeft nagelaten, dewelke andere onder syn geweld socht te brengen.’

De erfenis van de koningin.

Niemand heeft deze politiek van de Franse dwingeland hardnekkiger tegen zich zien uitspelen dan de Spaanse koning. Eens, in de dagen van Karel V, die in Spanje Karel I was, werd Frankrijk zó van alle kanten door het huis Habsburg ingesloten en bedreigd, dat het al zijn krachten moest inspannen, om niet geheel overvleugeld te worden. Maar na 1555 was het Habsburgse gebied verdeeld over een Spaanse en een Duitse tak; in de Dertigjarige Oorlog was Duitsland machteloos geworden; Spanje was in strijd met

Nederland verzwakt en vernederd. En nu, na 1665, regeerde er in Spanje een zwakkeling, bijna een zwakzinnige, Karel II, die naar de algemene opinie het niet lang zou maken. Lodewijk XIV was met een halfzuster van deze Karel II gehuwd. Wel had de Franse koningin bij haar huwelijk afstand gedaan van haar rechten op de Spaanse kroon, maar de bruidschat, die zij als compensatie zou ontvangen, was nooit betaald, en dus rekende de koning van Frankrijk het maar zo, dat zijn gemalin en haar kinderen nog de volledige erfaanspraken konden doen gelden.

Iedereen dacht, dat Karel II van Spanje het niet lang zou maken en van 1665 tot 1700 heeft Europa met stijgende belangstelling op zijn dood zitten wachten. Maar reeds terstond in 1665 begon Lodewijk XIV zijn aanspraken te doen gelden. In sommige Zuidnederlandse gewesten bestond het Devolutierecht, nl. deze regel: als, van twee echtelieden, wier huwelijk met kinderen is gezegend, er één sterft, dan mag de ander niets erven, dat tot de onroerende goederen behoort, die tijdens het huwelijk zijn verworven. Die onroerende goederen zijn uitsluitend voor de kinderen uit dat huwelijk. Dus, zo was het ‘pretext’ van Lodewijk XIV, komen de Zuidelijke Nederlanden toe aan mijn vrouw. Zij is een dochter van Philips IV uit diens éérste huwelijk; tijdens dat huwelijk zijn de Zuidelijke Nederlanden, na het kinderloos overlijden van aartshertog Albertus, teruggevallen aan Spanje. Toen de eerste vrouw van Philips IV stierf, viel al het onroerend goed, tijdens het eerste huwelijk verworven, toe aan de dochter uit dat huwelijk. Philips IV mocht er het vruchtgebruik van hebben, maar na zijn dood in 1665, mocht het niet komen aan Karel II; die is uit het twéédе huwelijk. Het is een langademige redenering en een kind kan zien, dat zij mank gaat. Want een erfrecht, dat hier en daar gold, werd zonder meer behandeld, alsof het een kwestie van erfopvolgingsrecht was. Maar toch, op grond van deze redenering motiveerde de Franse koning het als een zoeken van het ‘recht van de koningin’ toen hij in 1667 zijn troepen de Zuidelijke Nederlanden liet binnenrukken. Deze veroveringstocht noemt men de Devolutie-oorlog.

Ongewenste buurman.

In Nederland was men wel gewoon, de gewenste verhouding tot Frankrijk aldus te formuleren: Gallus amicus, non vicinus. De Galliër, de Fransman, moet men tot vriend, niet tot buurman begeren.

De Fransman wàs onze vriend. Sedert 1662 bestond er een defensief verbond, een succes van de politiek van Johan de Witt. Het had ons een hulpkorps bezorgd tegen Munster, maar in de oorlog tegen Engeland liet Frankrijk op zich wachten.

Het verbond leidde al direct na 1662 tot geheime besprekingen tussen Johan de Witt en Lodewijk XIV. De eerste wilde bevorderen, dat er een behoorlijk levenskrachtig Zuidnederlands gebied zou overblijven, los van Spanje. Maar de Franse koning hield De Witt aan de praat, en had blijkbaar geen andere bedoeling, dan op een gunstig moment zijn slag te slaan. Het bondgenootschap met de Republiek moest dan dienen om hem de, ofschoon half onwillige, steun van de Republiek te verzekeren. Daarom ging hij juist tot actie over, toen de Republiek de handen vol had met Engeland.

Twee ijzers in het vuur.

De Witt heeft alles gedaan om te voorkomen, dat Frankrijk oprukte tot onze grenzen. En daarbij had hij twee ijzers in het vuur. Aan de ene kant probeerde hij met Frankrijk te schikken. Als nu Lodewijk XIV met een niet te brede strook tevreden was, dan wilde hij wel meewerken, om Spanje te dwingen, die strook af te staan. Maar was de koning niet te verzadigen, dan moest hij *gedwongen* worden, zich te matigen, en zijn eigen bondgenoot zou daaraan meedoen, om de vriend niet tot buurman te krijgen. De eerste oplossing was natuurlijk de gemakkelijkste. Maar zij had weinig kans, tenminste op den duur. Het was niet onmogelijk, dat Zijne Majesteit, om redenen van opportuniteit, die hij omkleedde met woorden van gematigdheid en goedertierenheid, voor een tijd zou inbinden. Maar hij bleef toch zijn doel voor ogen houden en zette door, op den duur. Daarom moest De Witt te eniger tijd wel de mogelijkheid aangrijpen, om door de vorming van een coalitie een tegenwicht te vormen tegen het Franse overwicht.

De Engelse aanbieding.

Toen kwam in de winter van '67 op '68 de Engelse diplomaat William Temple naar Den Haag met een verrassende mededeling, een half jaar na de actie op de Riviere van Londen! De Engelse regering, zo vertelde hij, was ongerust over het Franse opdringen naar het Noorden. Zij had ingezien, dat Engeland en de Republiek ten opzichte van de integriteit van de Spaanse Nederlanden

dezelfde belangen hadden. En het inzicht in de overeenkomst dier belangen, zo vertelde Temple er bij, in opdracht van zijn regering, mocht niet vertroebeld worden door verschil van inzicht betreffende de belangen van 's konings neef; het belang der naties moest boven het particuliere gaan.

Het klonk heel verstandig en het wàs ook verstandig, in de lijn van een gezonde Engelse politiek. Engeland heeft nooit, zo vaak het een doelbewuste nationale politiek dreef, willen dulden, dat een sterke militaire mogendheid zich nestelde aan de Kanaalkust en de Scheldemond.

Maar dit inzicht in Engelands belang was niet het motief van de koning om Temple te zenden. De Tweede Engelse Oorlog had zijn populariteit geknauwd. In Engeland verkropte men het niet, dat zo weinig jaren nadat Cromwell de Engelse naam overal geducht maakte, nu het aanzien van de Staat zo was gedaald. Reeds drie weken na de tocht naar Chatham werd in de Rotterdamse Donderdagse Zee- en Posttijdingen een brief uit Londen afgedrukt, met de mededeling:

> 'Het werd hier hoe langer hoe arger, zoodat het schijnt, dat het onderste boven sal keeren; men begint hier weder te roepen om een Staatse Regeering en zeggen vele, dat onder de Staten de landen beter geregeert werden als onder eenen Koning; dat Engelant gelukkiger was onder Cromwel als wanneer de Hollanders wierden tot een nadeelige vrede gebracht, als onder een Koning, welke nu door de Hollanders tot een schandelijk accoord zal gedwongen worden; dat alle de reputatie, welke de Engelsen tegen de Hollanders - ten tyde als zy een Republiek waren onder den Protector - gewonnen hebben, nu ten tyde zy een Koningrijk sijn, weder en noch veel meer door deselve Hollanders verliesen.'

Nu was Karel II een luchthartig man, maar - hij wilde niet weer gaan 'reizen'. De ballingschap was hem slecht bevallen. En toen hij merkte, dat hij al maar met Cromwell werd vergeleken, begreep hij, dat hij in de buitenlandse politiek wat moest presteren. En daarom kreeg Temple zijn opdracht.

Die wist evenwel niet, dat zijn koninklijke meester de toenadering tot de Republiek niet eerlijk meende. Hij wist evenmin, dat Karel II het eerst bij Frankrijk had geprobeerd en daar een verbond tegen de Republiek had aangeboden. Hij had bot gevangen; zolang de Republiek zich hield aan het verbond van 1662,

wilde Lodewijk XIV ook zijnerzijds de Staten als zijn bondgenoten blijven behandelen. Het was er Karel II juist om te doen, die samenwerking tussen Frankrijk en De Witt te breken. Daar kon hij alleen maar voordeel bij hebben. En hij heeft succes gehad.

De Triple Alliantie.

De zending van Temple leidde tot een verbond tussen Engeland, de Republiek en Zweden, de Triple Alliantie. Dat Zweden meedeed, was vooral te danken aan de activiteit van de Zweedse gezant in Den Haag. Doel van het verbond was, te bemiddelen tussen Frankrijk en Spanje. Het laatste land zou er genoegen mee moeten nemen, dat Frankrijk het reeds veroverde behield en zou desnoods door de bondgenoten tot deze berusting in de half voltooide roof worden geprest. De Witt kon dan ook aan Lodewijk XIV schrijven, dat de Alliantie niet anders bedoelde dan wat de raadpensionaris in zijn besprekingen met Frankrijk altijd had voorgesteld. Het was maar een steuntje voor de Franse koning om Spanje gewillig te maken. Ongelukkig voor De Witt ging Temple bijna luidruchtig op zijn wijze de Alliantie van commentaar voorzien. Zij was volgens hem het begin van een nieuwe politiek en betekende een verandering in de Europese situatie. Dus was de Alliantie toch niet zo onschuldig. Lodewijk XIV had al spoedig op dit punt zekerheid. Want een maand nadat het verdrag was gesloten, wist hij, dat er aan het verdrag een geheim artikel was toegevoegd, waarin de bondgenoten overeenkwamen, Frankrijk met oorlogsgeweld te dwingen, als het eens niet van zins mocht zijn, genoegen te nemen met wat reeds op Spanje was veroverd. De bepaling was logisch. Immers, men kon Spanje moeilijk dwingen, in de halve beroving te berusten, als men tegelijk geen zekerheid schiep, dat Frankrijk het bij die halve beroving wilde laten. Om de gevoeligheid van Lodewijk XIV te ontzien, had men zijn toevlucht tot een geheim artikel genomen. Nu was helaas het geheim uitgelekt en Frankrijk moest het wel, vooral omdat het buiten de officiële tekst was gehouden, opvatten als een samenzwering tegen de Franse regering, waaraan ook de Hollandse bondgenoot had deelgenomen. Van Beuningen ging nu plechtig als ambassadeur naar Frankrijk, om de koning bij te staan namens de Alliantie, opdat Zijne Majesteit het hem toegedachte deel van de Zuidelijke Nederlanden zou krijgen..... De ontvangst was koel. De koning wist het geheim. Maar hij liet daarvan niets merken en de Neder-

landse regering dacht, dat Zijne Majesteit van niets wist. De Engelse regering vergiste zich op dat punt niet..... zij had de Franse koning zelf van het geheime artikel op de hoogte gebracht! Zo speelde zij haar dubbele rol en maakte, dat De Witt het voorgoed bij de Franse koning had verkorven.

Intussen scheen het, alsof de Triple Alliantie een succes was. Want Lodewijk gaf toe en sloot te Aken vrede met Spanje, waarbij hij het 'voor de koningin' veroverde behield, een aantal Vlaamse steden, o.a. Rijssel, Yperen, Oudenaarde en Doornik. Spanje betaalde dus het gelag; het moest ook nog de subsidie betalen, die Zweden voor zijn medewerking door de andere bondgenoten was toegezegd. Aan Johan de Witt werd hulde gebracht voor zijn beleid. Zelfs werd hij vergeleken met Jozua, die de zon (de 'Zonnekoning', Lodewijk XIV) had doen stilstaan.

Maar zijn schip was in gevaarlijk vaarwater gekomen en het ergste was, dat hij niet vermoedde, hoe gevaarlijk.

Het geheim verdrag van Dover.

Men heeft er De Witt dikwijls een verwijt van gemaakt, dat hij door de rampen van 1672 eigenlijk is overrompeld. Hij merkte wel, dat de verhouding tot Frankrijk niet meer was als vroeger en het ontging hem ook niet, dat Engeland een vreemde bondgenoot bleek, maar welke dodelijk gevaarlijke dingen er achter de schermen gebeurden, daarvan had hij toch geen vermoeden. Het verwijt is maar in betrekkelijke zin te rechtvaardigen. Want dat hij niet begreep, dat de Engelse koning in staat zou zijn, tegen het belang en de vrijheid van zijn eigen volk samen te zweren, dat kan men hem nauwelijks als een fout aanrekenen. Men kan van een staatsman vorderen, dat hij een zeker wantrouwen koestert jegens zijn bondgenoten, maar men gaat te ver door te eisen, dat hij ook aan het absurde zal willen geloven.

Lodewijk XIV, gebelgd over de Triple Alliantie en de slechtheid van de Republiek, die tussen koningen als scheidsrechter wilde optreden, ging, aldus Petrus Valkenier, zich reguleren naar deze les van Macchiavelli: Als men drie vijanden heeft, moet men met een ervan een offensieve alliantie sluiten, met de andere een verdrag van wapenstilstand of neutraliteit en met de derde moet men een oorlog aangaan. Zo is het inderdaad gegaan. Zweden is omgekocht, om neutraal te blijven; met Engeland werd een verbond gesloten, om gezamenlijk de Republiek te beoorlogen. Dit ge-

schiedde in 1670, twee jaar na het sluiten van de Triple Alliantie. Engelse geschiedschrijvers schijnen, als zij tot het geheim verdrag van Dover gevorderd zijn, hun beschaamdheid te willen verbergen door hun scherpe veroordeling van wat toen is gebeurd. De scherpste disqualificaties van dit verdrag vindt men dan ook in Engelse boeken.

In de 17de eeuw is de opmerking gemaakt, dat de Franse koning een vorst der ezelen was en de Engelse een vorst der duivelen. Daarmee bedoelde men, dat Lodewijk XIV zijn volk de lasten kon opleggen die hij wilde, maar dat de Stuarts te maken hadden met een lastig en eigenzinnig volk, dat geen dwingelandij verdroeg. Toch hebben de Engelsen een regime verdragen, dat een smaad was voor dat volk. Wie Karel II was, is al gezegd. Hij had in 1670 vijf ministers, wier voorletters het woord cabal (kabaal) vormden: Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley en Lauderdale. De grote Engelse historicus Macaulay zegt er van:

> 'Buckingham, Ashley en Lauderdale waren mensen, bij wie de onzedelijkheid, onder de staatslieden van die tijd heersende, zich voordeed in haar afschuwelijkste gedaante, doch gewijzigd door groot verschil van inborst en geestvermogens. Buckingham was een met verveling geplaagd genotzoeker, die de eerzucht als tijdverdrijf ter hand had genomen. Ashley, oneindig sterker van geest en door veel ernstiger en feller eerzucht gedreven, was even veranderlijk geweest; doch bij hem was dit geen gevolg van lichtzinnigheid, maar van weldoordachte baatzucht. Lauderdale, luidruchtig en ruw, zowel in vrolijkheid als in toorn, was, onder de uiterlijke schijn van woeste rondborstigheid, wellicht de oneerlijkste persoon van het gehele kabaal. Clifford was de meest achtenswaardige, want aan een vurig en heerszuchtig gemoed paarde hij een krachtig, schoon jammerlijk afgedwaald gevoel van eer en plicht. Arlington had geleerd staatsregeling en kerkordening met die wereldburgerlijke onverschilligheid te beschouwen, welke men veeltijds zal opmerken bij personen, wier leven in zwervende diplomatie was doorgebracht. Bestond er een regeringsvorm die hem behaagde, het was de Franse. Gaf hij aan enige kerk de voorkeur, het was aan die van Rome.'

Zelfs dit Cabal-ministerie werd niet in zijn geheel ingewijd in het geheim van Dover. Dit verdrag is 's konings eigen werk, en al-

leen Clifford en Arlington hebben het volledig gekend. 's Konings zuster, die gehuwd was met een broeder van de Franse koning, trad als bemiddelaarster op; een schone, losbandige en listige Franse dame, Madame de Querouailles, kwam naar Londen, om met de koning te flirten en hem te houden in de haven van de Franse politiek. Bij het geheim verdrag van Dover beloofde Karel II, dat hij openlijk de Roomse religie zou omhelzen. Mocht er deswege in Engeland een oproer uitbarsten, dan zou de Franse koning op eigen kosten een leger zenden, om zijn bondgenoot tegen diens onderdanen te handhaven. Beide koningen zouden samen de Republiek beoorlogen en trachten te vernietigen en Engeland zou met zijn leger en vloot de Franse koning ondersteunen bij diens aanspraken op de Spaanse landen. Nooit is een verdrag gesloten, zo tegen de historie, de wil en het belang van het Engelse volk. Aan het Engelse parlement verzekerde de koning, dat hij trouw bleef aan de Triple Alliantie en dat het nodig was, de vloot te versterken in verband met de Franse agressie. Met die politiek was het parlement het eens, het voteerde 800.000 pond voor vlootversterking en werd toen ontbonden. Overigens kon de Engelse koning nu rekenen op Franse subsidies; daardoor had hij de ‘duivelen’ van het parlement niet meer zo nodig; de Franse bondgenoot zorgde op discrete wijze voor geld en charmante vrouwen; Engeland was een vazal van Frankrijk.

De Witt vergist zich.

In 1671 werd het al duidelijker, dat Frankrijk een aanval op Nederland in de zin had. Alleen werd het *te* openlijk gezegd, naar de mening van De Witt. Als de Fransen het werkelijk wilden, zouden ze niet zolang vóór de slag waarschuwen. Hij schreef onze gezant in Frankrijk 10 december 1671, dat de dreigende situatie in ons land al zulke kwade gevolgen had, dat de Franse koning, als hij daarvan op de hoogte was, zich nog wel eens zou bedenken.

Immers, wij werden op zo'n manier gedreven in de armen van Engeland! De Oranjegezinden ijverden voor de benoeming van de Prins tot kapitein-generaal; men meende, dat dit de koning van Engeland aangenaam zou zijn en dat het bovendien in de Staat een grote harmonie zou uitwerken, ‘de militie encourageren en de gemeente williger maecken tot swaere contributie’. De Witt daarentegen moest bekennen, ‘dat remedie arger te

houden als het quaedt selve'. Hij heeft zich dan ook tot het uiterste verzet, maar kon niet verhinderen, dat de Prins in februari 1672 benoemd werd tot kapitein-generaal voor één veldtocht. De Prins had terecht bezwaar gemaakt; die éne veldtocht kon, gezien de geringe machtsmiddelen der Republiek te land, wel eens slecht aflopen, en dan kon men hem weer aan de dijk zetten. Toen evenwel Holland tenslotte een toezegging deed, dat in november 1672, als de Prins 22 jaar werd, de definitieve benoeming aan de orde zou komen, was hij bereid.

Nog hoopte De Witt, dat de debatten over de benoeming van de Prins de Fransen tot inkeer zouden brengen, en hij hunkerde als het ware naar brieven van de gezant, die daaromtrent aanwijzingen moesten bevatten, 'omdat ick my verseeckert houde geen saecke soo seer als die tegens het interest van Vranckrijck te strijden'.

Al deze redeneringen waren een slag in de lucht; men kón in Frankrijk niets meer beginnen met een beroep op de dreigende verheffing van de Prins en de daaruit voortvloeiende samenwerking met Engeland, sedert Frankrijk en Engeland het eens waren.

Volkomen duidelijk werd de Franse bedoeling wel in het begin van 1672. De Staten-Generaal hadden de Franse koning, hun bondgenoot, gevraagd naar de redenen van zijn blijkbaar misnoegen. Hadden Hunne Hoog Mogenden - zo antwoordde de koning - de weldaden van zijn voorgangers beter in gedachten gehouden, zij zouden zonder twijfel minder gunstig over hun eigen gedrag geoordeeld hebben. Zij zouden zich dan herinnerd hebben, dat zij niet altijd de trouw bewaard hadden, die zij schuldig waren aan het oude bondgenootschap. En wat de versterking van zijn troepenmacht betrof, waarop zij gezinspeeld hadden, aan niemand was hij daaromtrent rekening of verantwoording schuldig; hij zou van zijn strijdkrachten het gebruik maken, dat hem passend voor zijn waardigheid voorkwam.

Dit alles scheen niets anders dan de inleiding op een oorlogsverklaring. Wilde men dan zo dacht De Witt, de Republiek persé in de armen van Engeland drijven?

In de eerste lentedagen zeilde de Nederlandse retourvloot uit Smyrna, 61 schepen met een lading die op 180 tonnen gouds werd begroot, beschermd door vijf konvooiers door het Kanaal. Eenentwintig koopvaarders uit Lissabon hadden zich er bij aangesloten. Op de hoogte van Wight werd deze rijke vloot, in volle

vredestijd aangevallen door een Engels eskader onder Holmes, dezelfde man, die in 1667 de koopvaarders in het Vlie had verbrand. De Engelsen kwamen als ‘felle wolven op een hoop weerlose schapen, met groot gejuich en geschreeu furieus aanvallen, in meninge, om haar van malkanderen te strooyen, en dan te gemakkelijk d'eene voor en d'ander na in te slokken en als een buyt in hare roofhavens op te brengen’. De Engelsen werden door de konvooiers en de koopvaarders zo getracteerd, dat zij moesten afwijken; de tweede dag weken zij weer, ‘de huyt vol slagen en sonder buyt’; de derde dag hernieuwden zij de strijd en veroverden vier kleine koopvaarders, maar de overige kwamen behouden binnen, terwijl de Engelsen de strijd moesten opgeven en met een verlies van duizend man naar hun havens terugkeren. Zij moesten bekennen, dat de Nederlanders ‘haar niet als menschen, maar als duyvels hadden betoont’.

Nu wist men, hoe de zaken er voorstonden. Nog was de Franse veldtocht niet begonnen, of de Engelsen hadden de strijd geopend. Het geheim van Dover was althans gedeeltelijk onthuld.

2. De vrijheid behouden

Vier vyanden teffens.

‘Voorwaar een eeuwigduurende eer voor ons Vaderlandt, al had het ook toenmaals volkomen verdelght geworden, dat niet minder als vier vyanden teffens 't selve dorsten aanvallen.’ Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen besprongen in het voorjaar van 1672 tegelijk ons vaderland. Engeland begon met de verraderlijke aanval op de Smyrnase retourvloot en liet er een lange oorlogsverklaring op volgen, met zeer gezochte motieven. O.a. was een Engels jacht, dat een Nederlands eskader passeerde, niet voldoende eer bewezen. De Franse oorlogsverklaring volgde in april op de Engelse. En daarbij sloten zich ruim een maand later de aartsbisschop van Keulen en de bisschop van Munster aan. De steun van deze bisschoppen was voor Lodewijk XIV van groot belang. Hij wist, dat de Republiek in het Zuiden een sterke dekking had in de grote rivieren. Aan de Oostzijde is zij daarentegen kwetsbaar, zoals ook in de 80-jarige oorlog, o.a. in 1629, gebleken was. Daarom wilden de Fransen uit het Oosten doorstoten naar het hart van Holland.

De medewerking van de aartsbisschop van Keulen verschafte een basis aan de Rijn en opende bovendien de weg van Frankrijk naar die basis. Want de aartsbisschop was tegelijk vorst-bisschop van Luik, en het Luikse gebied langs de Maas was uitnemend geschikt voor de marsroute naar het Noordoosten. De oorlogvoering van die dagen eiste de vorming van grote magazijnvoorraden in de vestingen, waarop de opmars moest steunen.

De Fransen hebben daarvoor behalve hun eigen vestingen aan hun noordelijke frontieren vooral Neuss in het Keulse gebruikt. En aangezien Amsterdam toen de grote stapelplaats van oorlogsbehoeften was, waar bijkans geheel Europa bestellingen deed, werden ook de voor Neuss bestemde voorraden in Amsterdam gekocht en betaald en per schip langs de rivieren naar de bestemming gebracht. De Nederlandse commandant van de vesting Wezel meende een goede slag te slaan, door zulk een schip met lading in beslag te nemen en voor de verdediging der hem toevertrouwde vesting te bestemmen, maar hij kreeg last, deze en volgende vrachten ongehinderd te laten passeren. Het restant van het bestelde is geleverd, toen de vijand reeds voor Muiden lag.

Dat de bisschop van Munster, na zijn échec in 1666, tot een nieuwe strijd tegen de Republiek zou zijn te bewegen, liet zich voorzien. Maar het viel de Franse koning niet gemakkelijk, hem geheel aan de lijn te krijgen, en de Keulse agenten hadden veel moeite met de veeleisende man. Hij wilde zo weinig mogelijk ingeschakeld worden in de Franse campagne, maar op eigen houtje, aan het hoofd van door hem met Frans geld gehuurde Duitse troepen, een grote strooptocht ondernemen tegen onze noordelijke provinciën. Hij kreeg zijn zin: alles wat hij in Groningen en Friesland aan oorlogsschattingen zou heffen, was uitsluitend voor hem en bovendien kreeg hij nog een aandeel in de gehele buit. Toen hij deze toezegging had verkregen, wierp hij het masker af en was het geworden: vier vijanden tegelijk.

De overmacht.

Inderdaad, een grote overmacht was het, waarmede de vijanden te land op ons afkwamen. De laagste schattingen stellen de sterkte der Franse troepen op 100.000 man, soldaten van superieure kwaliteit, gecommandeerd door de krijgshaftige, onstuimige Franse adel en aangevoerd door de drie beroemde veldheren Turenne, Condé en Luxembourg. Turenne was de grote strateeg, de leerling van Maurits en Frederik Hendrik, de man van de weldoordachte plannen, die van de strijd geen avontuur, maar een elegante schaakpartij maakte; Condé de dappere prins, die werkte op de verbeelding der soldaten, hen bezielde in de slag en zo de krachten in zijn leger verdubbelde; Luxembourg de Franse Alva, onverbiddelijk en wreed. Naast deze minstens 100.000 man sterke armee van de Franse koning stelden Keulen en Munster nog 30.000 man, weliswaar niet van dezelfde kwaliteit als de Franse, maar toch nog beter dan de troepen die in Nederlandse soldij stonden.

Hoe sterk was daarentegen het Nederlandse leger? Wanneer wij over cijfers spreken, moeten we het merkwaardige feit constateren, dat ons leger gedurende het eerste jaar van de oorlog in getalsterkte is verdubbeld. Het waren huurtroepen; wanneer er voldoende geld beschikbaar werd gesteld en *tijdig* met de werving werd begonnen, dan kon een kleine staat een naar verhouding grote legermacht op de been brengen. Jammer genoeg had men de jaren 1670 en '71 verknoeid met langwijlige debatten over het kapitein-generaalschap. Zo kwam het, dat verschillende offi-

cieren, die in Den Haag tevergeefs wachtten op emplooi, zich tenslotte aan Munster en Keulen verhuurden. Ook compagnieen, in Duitsland geworven en waarvoor reeds werfpremies waren betaald, kwamen tenslotte niet in ons leger, maar in dat van Bernard van Galen terecht, omdat de beslissing over de definitieve werving te lang uitbleef. Toen het gevaar eenmaal acuut was, tastte men haastiger in de beurs en zo kwam het, dat in 1671 de sterkte van het leger der Republiek 37.000 man bedroeg en in 1673, na een jaar oorlog, die ons grote verliezen aan krijgsgevangenen berokkende, 91.000 man. Deze cijfers betreffen de sterkte op papier; de werkelijke sterkte was door de vele knoeierijen altijd lager. De vaardigheid, uitrusting en organisatie van dit leger lieten veel te wensen over. En als opperbevelhebber trad op een jonge man van 21 jaar, lichamelijk zwak, tenger en gebogen, door voortdurende benauwdheden en hoestbuien gekweld; een man, die nog nooit een compagnie had gecommandeerd, noch een veldtocht meegemaakt.

Een groot veldheer.

Wie wist toen, dat hij zich zou ontplooien tot een van de grootste veldheren van zijn tijd? Het schijnt een wonder. Maar men vergete niet, dat iemand een groot aanvoerder wordt, niet zozeer door ervaring en studie als wel door karakter en genialiteit. Cromwell en Christiaan de Wet hebben nooit enige militaire opleiding gehad. De echte aanvoerder heeft die paradoxale combinatie van hartstocht en koelbloedigheid, cynisme en geloof, intuïtie en logica, berekening en fantasie, die op zijn mannen telkens de verbluffende indruk maakt van onfeilbaarheid en onuitputtelijkheid. Generaal Knoop, die ‘Krijgs- en Geschiedkundige beschouwingen’ heeft gewijd aan Willem III, wijst er op, dat in de Oudheid en de Middeleeuwen een veldslag in de regel een beslissend karakter had, omdat de verliezer zich niet uit het handgemeen kon terugtrekken en zich een ordelijke aftocht verzekeren. Toen de vuurwapenen in zwang kwamen, streed men op een afstand en kon men zich tijdig distanciëren. Daardoor werd een geregelde terugtocht mogelijk en kon een totale nederlaag worden vermeden. Zelfs de overwinningen van Frederik II, hoe roemrijk ook, konden de oorlog niet beslissen.

> ‘Wil men door den veldslag de beslissing van den oorlog verkrijgen, dan moet men dien veldslag onder zulke omstan-

> digheden leveren, dat daardoor de geslagen vijand buiten de mogelijkheid geraakt om zijne verliezen te herstellen; en het beste middel hiertoe is, den vijand te omtrekken en af te snijden van zijn basis, of van die plaatsen, vanwaar hij toevoer en versterking kan ontvangen en waar hij de middelen kan vinden om de oorlog voort te zetten.'

Deze waarheid, zo betoogt generaal Knoop, is vóór Napoleon bijna altijd over het hoofd gezien. De Franse veldheer en keizer heeft haar in toepassing gebracht en daardoor zulke grote en snelle uitkomsten verkregen (Marengo, Ulm, Jena).

> 'Welnu, dat kenschetsende van de Napoleontische veldheerskunst vindt men bij Willem III en vindt men niet bij de andere legerhoofden van zijn tijd, en ook niet bij de legerhoofden van de achttiende eeuw. - In dit opzicht staat Willem III als legerhoofd boven zijn tijdgenooten; in zijn handelen is reeds iets Napoleontisch. De inzichten van den Stadhouder waren waar en juist; hij begreep het oorlogvoeren, zooals Napoleon het begrepen heeft, maar zooals het in de 17de en 18de eeuw nog niemand begreep. Dit maakt de uitstekendheid van Willem III als legerhoofd uit, dat hij bij deze strategische handeling geen voorbeeld vond om na te volgen, maar zijn toevlucht moest nemen tot de ingevingen van zijn eigen stout en scheppend genie.'

De Rijn-barrière valt.

De verwachting was, dat het Franse leger zijn krachten zou concentreren op onze sterke voorpost in het Zuiden, Maastricht. Het viel anders uit. Er bleef slechts een observatieleger achter, om de vesting in het oog te houden. De hoofdmacht wendde zich naar de Rijn. Daar lagen enige vestingen, buiten het grondgebied van de Republiek, maar met een Nederlands garnizoen. Het was reeds lang het streven geweest, de oostelijke grenzen door zulk een barrière te dekken. Aan de Rijn waren het Wezel, Orsoy, Rijnberk en Rees.

Zij werden alle op dezelfde dag berend. Van een verdediging was nauwelijks sprake. De vestingwerken waren vervallen, het garnizoen onvoldoende, de uitrusting onvolledig, de burgerij onbetrouwbaar en de officieren voor een deel laf of omkoopbaar. Het kleine plaatsje Buderik, dat mede tot de Rijn-barrière be-

hoorde, had slechts 10 kanonnen, ‘op affuyten, die door haar ouderdom so vergaan en onnut waren, dat sy geen drie schoten konden uytstaen. Tot de twee grootste stukken, die 12 pond schooten, waren so weynig koegels, dat men 6 en 8 Ponders met stroo en hooy daar toe moste bewinden en approprieeren, gelyk mede tot het Geschut van 8 Ponden koegels van 6 en 3 Ponden, om gesamentlijk als het Canon gaande te houden.’ De commandant weerde zich dapper, maar hield het toch met zulk een uitrusting slechts drie dagen uit. Rijnberk, dat nog het best bewapend was, gaf zich zonder verzet over en de gehele barrière viel in een week.

Solebay.

Terwijl de grenzen van de Hollandse tuin door verzuim, verraad en lafhartigheid zo vanzelf opensprongen, werd ‘de keele voor een schielijke stikking behoed’.

Het was het plan geweest, de Engelse en Franse vloten aan te vallen, voor ze zich zouden verenigd hebben, maar de vloot kwam daartoe te laat in zee. Cornelis de Witt was weer aan boord als gemachtigde van de Staten-Generaal. Hij en De Ruyter oordeelden het raadzaam, de verenigde vijandelijke vloten op te zoeken en aan te vallen. De Heren in Den Haag vonden een afwachtende houding beter, maar de mannen op de vloot kregen hun zin. Reeds maakte Van Gendt weer een verkenningstocht in de Theemsmond en wisselde schoten met het kasteel Cheerness, dat hij vijf jaar geleden had bestormd. Enkele dagen later viel De Ruyter op een vroege junimorgen de Engelse vloten bij Solebay onverwacht op het lijf. De Ruyter wees naar het Engelse admiraalschip: ‘Stuurman Zeger, dat is onze man!’ waarop de stuurman zijn muts lichtte en antwoordde: ‘Dat zal je gebeuren, mijnheer!’ En het gebeurde. Het Engelse admiraalschip werd zo geteisterd, dat de admiraal, de hertog van York, het moest verlaten. Maar ook het schip, dat daarna zijn vlag voerde, kon niet door hem worden behouden. De ervaren Sandwich, die aan boord van de Royal James het blauwe eskader commandeerde, geraakte in een duel met Van Gendt. Daar dook Van Brakel, de onstuimige vechter van de tocht naar Chatham, uit de rook op, en klampte Sandwich aan boord. Het leek, of een sloep zich naast het schip had gelegd. Maar als een terrier hield Van Brakel vast, anderhalf uur lang. Zijn schip was stuurloos, toen het de Engelsman

eindelijk gelukte, zich van zijn aanvaller te bevrijden. Maar intussen kwam Van Rijn opdagen, al weer met de brander De Vreede, waarmee hij de ketting op de Medway had stuk gezeild. Het gelukte hem, de Royal James in brand te steken. De bemanning sprong overboord, het grote schip brandde tot de waterlijn af. Sandwich trachtte zich in een sloep te redden, maar werd gedood. Zijn lijk werd gevonden op een zandplaat, getooid met de versierselen van de Kouseband, ‘die hij even vóór den slag had aangetrokken, zich tooiend als voor een offer’. Zijn luitenant werd opgevist, en bij De Ruyter aan boord gebracht. Hij verzocht, boven te mogen blijven, om de afloop te zien. ‘Het is nog geen twaalf uur’, zei hij bewonderend tot De Ruyter, ‘en er is al meer gebeurd dan in 1666 in vier dagen.’ En toen hij het optreden van De Ruyter van zo nabij kon zien, was zijn oordeel: ‘Is dat een admiraal? Dat is een admiraal, een kapitein, een stuurman, een matroos en een soldaat. Ja, die man, die held, is dat alles tegelijk.’ Een beslissende overwinning was het niet, maar de vijanden waren zo geteisterd, dat zij voorlopig niets konden ondernemen. Het zeefront was de eerste weken veilig. De slag kwam ons te staan op het verlies van Van Gendt, die sneuvelde in de strijd met de Royal James.

De dubbele ebbe.

Het is een bekend verhaal. In juli 1672, toen de Engelsen opnieuw met hun vloot in zee waren en een landingsactie voorbereidden, zo vertelt men, werd hun dit belet, doordat een ebbe tweemaal zo lang duurde als gewoon.

> ‘Was het niet een merckelijk wonder?’

zo staat reeds in de preek van 1673 van Ds. Costerus van Hoorn,

> ‘'t geene de Heere wrocht in de maend van Julius, wanneer de Engelsche vloot omtrent Texel kwam, met meeninge en voornemen om te landen, dat hij haer afkeerde, niet door geschut, niet door Schepen, niet door Menschenhanden, maar door de Eb, dewelcke tegen haer natuurlijcken cours een half etmaal duerde: welcke Eb alleen daer was en niet op de Zeeusche kust.’

Dit verhaal, door Fruin op zijn historische waarde onderzocht, is een legende gebleken. Wèl heeft een jaar later, de 2de augustus 1673, iets dergelijks plaats gehad.

> ‘Dienselfden avondt noch vertoonden sich de vyanden voor de Maas, waar ghenoeghsame bewijs gaven van hun desseyn: want zijnde den Briel zeer slegt van Volck voorsien, soude het selvige light wegh geweest hebben, soo Godt sulcks niet wonderlijck belet hadde, juist als eenige lichte Fregatten en Kitsen meenden binnen te komen, om de gronden en verdere omstandigheden te wieken, ontstaat een mist, dat men nauwelijcks drij scheepslengten sien kon; en om alles te voltoyen ging de ebbe 2 uuren langer als na gewoonte.....’

Deze mededeling staat in ‘d'Ontroerde Leeuw’, dl. III, een overzicht van de gebeurtenissen van 1 april tot 1 oktober 1673, nog in 1673 uitgegeven. En de Hollandsche Mercurius van 1673, in 1674 uitgegeven, bevat hetzelfde verhaal.

De dubbele ebbe van 1672 is legendarisch, maar het verhaal, aldus Fruin, moet toch in de geschiedenis des vaderlands vermeld worden, ‘als een blijk van de verootmoediging en de vroomheid van het toen levende geslacht, dat onder de leiding van Willem III en De Ruyter zich wakker weerde en aan het gevaar ontworstelde, maar in plaats van zich op eigen moed en kracht te verheffen, nederig en dankbaar de eer der overwinning aan de Allerhoogste toekende’.

De vijand in de Betuwe.

De tijding van de overwinning bij Solebay liep het land binnen, juist toen het in het Oosten finaal verkeerd ging. De Prins had zich achter de IJsel verschanst. Maar de vijand forceerde de Rijnovergang bij Lobith, drong de Betuwe binnen en bedreigde zo de IJsellinie in de flank en de rug.

Als men iemand een kaart van Gelderland voorlegt en hem vraagt, nu eens aan te wijzen, in welke richting de Fransen bij Lobith over de Rijn trokken, raakt hij in verlegenheid. Het geval is alleen te begrijpen, als men weet, hoe in 1672 daar de loop der rivieren was. De Rijn boog toen bij Lobith naar het Noorden, het Bijlandsch en het Pannerdensch kanaal bestonden nog niet. Door de Rijn bij Lobith te passeren, kwamen de Fransen in de polder, waarin Pannerden, Aard en Herwen liggen, en die polder ‘der drie dorpen’ behoorde toen tot de Betuwe. Op het schetskaartje van blz. 333 is dit wel duidelijk.

Op de 11de juni, toen de Fransen op de oostelijke oever van de Rijn positie namen en zich gereedmaakten voor de aanval, meldde generaal De Montbas, die de Rijnovergang moest verdedigen en zo de rechterflank van 's Prinsen stellingen dekken, zich in diens hoofdkwartier te Dieren. Hij had zijn post verlaten, omdat hij, naar hij zeide, over onvoldoende troepen beschikte, om haar te verdedigen. Het was zijn schuld, dat er bij het Tolhuis geen artillerie was en geen verschansing. De Prins liet hem arresteren, maar hij ontvluchtte, voordat hij gevonnist was, en trad in Franse dienst. De lafheid of het verraad van Montbas voedde de argwaan tegen de Loevesteinse factie, want Montbas was gehuwd met Cornelia de Groot, een dochter van Hugo de Groot en een zuster van Pieter de Groot, gezant te Parijs en een der kopstukken van de factie.

De prins heeft maarschalk Wirtz in allerijl naar Lobith gezonden, om de plaats van Montbas in te nemen; de nieuwe bevelhebber arriveerde nog juist bijtijds, om het commando over enige ruiterij op zich te nemen, toen de vijand de rivier overstak. Eerst hadden de Fransen aanstalten gemaakt om een pontonbrug te ma-

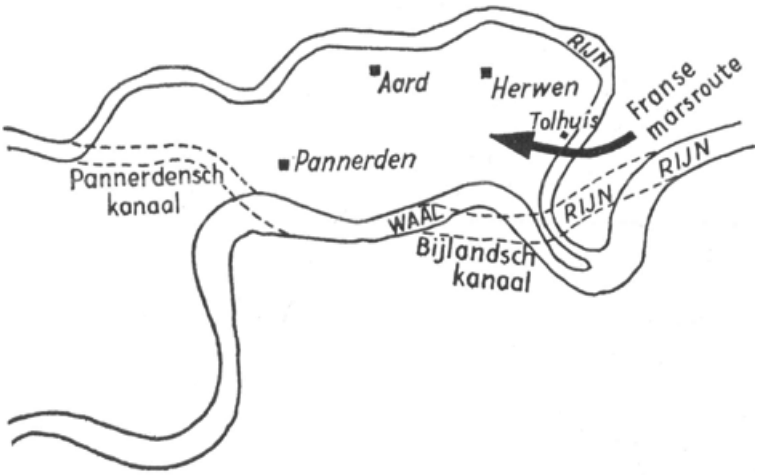

Situatie bij Lobith in 1672. (De nieuwe toestand is door stippellijnen aangegeven.)

ken, maar een boer wees hun een wed, waar de paarden slechts enkele passen behoefden te zwemmen en voor de rest al wadende

de andere oever konden bereiken. De overtocht geschiedde onder het oog van de Franse koning. Condé had de leiding.

De infanterie bij het Tolhuis capituleerde, maar raakte door een incident weer handgemeen, waarbij Condé gewond werd. Sommige schrijvers kennen aan het feit van die verwonding grote waarde toe, omdat een plan van Condé, om onmiddellijk door te stoten naar Amsterdam met de cavalerie, zou zijn opgegeven. Dit plan heeft vermoedelijk evenwel nooit bestaan.

Toen op de linkeroever van de Rijn eenmaal een bruggehoofd was gevormd, werd een pontonbrug geslagen en stroomden de Fransen de Betuwe binnen. De IJsellinie was niet meer te verdedigen; de Prins trok terug op Holland. De Rijnovergang is door de vleiers van Lodewijk XIV opgehemeld als een bijzonder wapenfeit, maar Napoleon beschouwde het als een wapenfeit van de vierde rang.

Angst en verraad.

Met de terugtocht op Holland steeg de onrust hier en daar tot een paniek. Arnhem werd nauwelijks door de vijand gezien, of het was reeds genomen. Nijmegen en Schenkeschans bogen voor zijn macht; ze werden gevolgd door Wageningen, Rhenen, Wijk bij Duurstede, Amersfoort en Naarden. Franse ruiters drongen tot Muiden door.

De regenten in Gelderland en Overijsel toonden grote haast, om met de vijand een goed accoord te sluiten. Deventer gaf een slecht voorbeeld en accordeerde met de beide bisschoppen, dat de stad wederom zou behoren tot het Heilige Roomse Rijk, d.i. het Duitse keizerrijk. Het hield dus op, Nederlands territoir te zijn. De regenten konden blijven zitten. Uit het haastig overgaan van Deventer ‘schepte de geheele wereld reden, om de Magistraat of de Militie, of haar beyde te suspecteeren, so niet van vuyle verraderije, ten minste van schandelijke lafhartigheyt’. Zwolle volgde, nadat de magistraat de verdediging van de stad, waartoe militie en burgerij bereid waren, had gesaboteerd. Kampen liet evenmin lang op zich wachten en de Overijselse ridderschap sloot een afzonderlijke capitulatie; ‘de bisschop was nu in een goed humeur; men moest de ocasie accepteeren, nu ze gepresenteerd werd; bij aldien iemand weigerde de capitulatie te teekenen, dan zou men hem wel in zijn goederen vinden’. Overal was het dus het burgerlijk bestuur, dat capituleerde; dat zich liet inlijven bij

het gebied van de vijand. Overijsel was door de handtekening van zijn regenten geen bezet, maar veroverd gebied. De Veluwse steden Hattem, Elburg en Harderwijk, die ook een verdrag met de bisschop hadden gesloten, moesten door de veroveraar weer worden verlaten, omdat de Fransen dit gebied voor zich reserveerden. ‘Het winterde daar zoo hard, dat de eene wolf den anderen at.’

De Waterlinie.

Eigenlijk is de naam niet geheel juist. Een betrekkelijk smalle linie van geïnundeerd gebied vond men alleen tussen de Oude Rijn en de Hollandsche IJsel, met de Dubbele Wierikke ten Oosten en de Enkele Wierikke ten Westen van het water; overal elders waren grotere of kleinere watervlakten. Amsterdam was een eiland; de inundaties strekten zich uit tot het IJ en de Haarlemmermeer, naar het Oosten stond alles blank tot bij Naarden en 's-Gravenland. Deze watervlakte werd naar het Zuiden smaller, vooral ten Zuidwesten van Wilnis, en strekte zich aan de Oude Rijn weer uit van een punt vlak ten Westen van Woerden tot Zwammerdam. Dan kwam de bovengenoemde linie, vervolgens, tussen Hollandsche IJsel en Lek, stond de gehele Krimpener Waard en de halve Lopiker Waard blank. De Vijfheerenlanden en de oostelijke helft van Alblasserwaard tot Giessendam waren overstroomd en evenzo het Land van Altena en het Land van Heusden. Het was een echte *Hollandse* Waterlinie; zij dekte alleen dit gewest. En het was een uitstekende verdediging. Feitelijk zou de vijand zich alleen een toegang kunnen forceren door een frontale aanval langs een der weinige smalle dijken, die boven het water uitstaken. Maar deze toegangen waren met een kleine macht voldoende te verdedigen. De Prins vestigde zijn hoofdkwartier in Bodegraven. Het had nog heel wat voeten in de aarde, voor de inundaties geregeld waren en de dijkposten bezet. Het was een geluk, dat de Fransen hier hun tijd verdeden met het veroveren van onbelangrijke vestingen. Zij hadden bovendien een zeer gebrekkige voorstelling van de waterstaatkundige toestand. Het beste bewijs daarvan is een briefje, door de Franse minister Louvois gezonden aan Luxembourg. Hij geeft daarin de raad om de Lek bij Wijk bij Duurstede met zandzakken af te dammen. Dan moet al het water door de Oude Rijn vloeien en Holland zou onderlopen ‘zoals dit reeds eenmaal plaatshad in het jaar 810,

toen door een hevige storm de monding van de Rijn in de duinen verzandde en het land gered werd door Civilis, de aanvoerder van het Hollandse leger, die in allerijl een kanaal deed graven van Wijk bij Duurstede naar de Maas, in de richting van Rotterdam'. Dat de Waterlinie tijdig in staat van verdediging kon worden gebracht, is dus mee te danken aan fouten van de Franse staf. Een partij schaak en een oorlog worden nu eenmaal voor 50% gewonnen door fouten van de tegenstander. Het had overigens wel de grootste moeite gekost, met de enkele duizenden soldaten - het zullen er niet meer dan 12.000 zijn geweest, die van de IJsel op Holland retireerden -, met onwillige boeren en ongedisciplineerde burgers de zaak in orde te brengen. Zo acuut waren de moeilijkheden, dat een derde deel van de vloot werd opgelegd en matrozen en mariniers een taak aan de Waterlinie kregen.

Angst en wantrouwen.

Achter de Waterlinie werd de spanning bijna ondraaglijk.

> 'Nu begon de schrik de aangezichten te doodverwen, de vrees en verslagenheid groeide zoo hevig, dat men bijna alles opgaf; geen pen, geen tong kan het uiten, alleen de geheugenis kan ze ververschen. Nu daalde al Nederlands hoogmoed, nu slinkte al haar vertrouwen op haar macht van wapenen; een kinderlijke en verwijfde vrees bekroop hare ziele; wanneer men het jammerlijke vlugten begon te zien tot in het herte toe van ons vaderland, toen zag men aan een ieder het hert ontzinken en de moed ontvallen. Elk stond als bedwelmt en stom; elk was sijn huys te kleyn en te bang, daerom hij hem begaf op de straet, waar hij niets anders tot sijnen troost ontmoette als gekerm en miserie; elk liet sijn hoofd hangen als een biese; elk scheen sijne sententie des doods ontfangen te hebben; de ambachten stonden stil; de winkels waren toegedaen; de rechtbanken waren geslooten; de akademiën en schoolen maekten vacantie; de kerken daarentegen vielen te kleyn voor de benaude herten, die van angst meer suchten als sij konden bidden.'

In die angstige stemming, waarbij de mensen soms als in een droom schenen te lopen, groeide, met de angst, het besef, verraden te zijn. Hoe konden anders de poorten van het land als

vanzelf openspringen? Het moest de schuld van De Witt en zijn aanhangers zijn, die altijd de Prins hadden achteruitgezet en met de Fransen hadden samengespannen. Het is te dwaas om los de lopen, wat toen over verraderij van de De Witten werd verteld, maar het werd grif geloofd.

Aanslag op De Witt.

De 21ste juni wandelden vier Haagse jongelui over de Vijverberg. Kijk, in de zaal van de Staten van Holland brandde nog licht. ‘De Staten zijn nog aan 't vergaderen; daar zit dus ook nog de Raadpensionaris, die schelm, die landverrader; die moest aan kant geholpen worden.’ Zij wachtten lang, tot na elven. Eindelijk verscheen De Witt, begeleid door een dienaar, die een toorts droeg. De vier mannen sprongen te voorschijn, de dienaar werd de toorts uit de hand geslagen. Een worsteling, messteken. Toen bleef de raadpensionaris liggen en de opgewonden jongelui vluchtten. Hun slachtoffer was dood, meenden zij. Maar de volgende dag schreef De Witt reeds een brief aan de Staten van Holland, dat zijn vier wonden, die hij stuk voor stuk beschreef, geen van alle ‘vooralsnoch met pericul sijn vermengt, soodat ick bij provisie reden heb, om Godt de Heere te dancken’.

Een der daders werd gevat, het was Jacob van der Graeff, zoon van een raadsheer in het Hof van Holland. Hij was de minst schuldige en bekende zijn aandeel in de aanslag. Wegens de misdaad van gekwetste majesteit, begaan aan een dienaar van staat, werd hij 8 dagen na de aanslag onthoofd.

De Worstelinge Jacobs.

Kort daarop verscheen een blauwboekje, dat in duizenden exemplaren werd verkocht: De Worstelinge Jacobs, vervattende de Wonderlijke Worstelinge en salige Overwinninge van Jacob van der Graef, tot troost van alle geloovige en op Godt betrouwende sielen. Een stichtelijk sterfbed is een onderwerp voor een exemplarische prediking; een stichtelijk schavot nog meer. De vermoedelijke schrijver van het boekje is Ds. Simonides, een van de beide predikanten, die Jacob van der Graeff in zijn laatste dagen en uren hebben bijgestaan. Hij had ook Buat vergezeld op de weg naar het schavot. Jacob van der Graeff was in de gevangenis beangstigd door zijn zonden, maar de storm was bedaard en in onuitsprekelijke vreugde veranderd. Alleen de droefheid van zijn ouders gaf hem

bekommernis. Allen die hem bezochten gaf hij een krachtig getuigenis van zijn geloof, hij was vol van de Heilige Geest.

> ‘Den Predikant Vollenhove seyde: op myn afscheyt hebbe ick hem goeden Godtvruchtigen in mijn armen genomen en gekust. Ick en hadde geen mensch in mijn armen, maer een Engel Gods.’

Hij heeft ook tot ontlasting van zijn oprecht gemoed tot twee malen aan den Heer Raadpensionaris De Witt gezonden, om vergiffenis te vragen.

> ‘Gelijck hem oock tot antwoordt werdt gebracht, dat hij Raadt-pensionaris hem 't selve hadde vergeven, gelijck hij noch was doende.’

Dinsdagsmorgens, de dag vóór zijn sterfdag, heeft men voor hem in de Nieuwe Kerk niet laten bidden,

> ‘gelijck men andersins voor den minsten en vreemsten gecondemneerde is gewoon te doen. En dat uyt vreese voor de Gemeente soo binnen den Hage als daer buyten, soo geseyt wierd’.

Zo gaat de schrijver voort; de veroordeelde wordt naar zijn voorstelling steeds meer een martelaar. Op de titelpagina staat dan ook een prentje, dat de steniging van Stefanus voorstelt.

En van de executie zelf komt tot besluit dit wonderlijke verhaal:

> ‘Den Scherprechter van Haerlem Dinghsdaeghs 's avonts in den Hage en op de Voorpoorte gekomen sijnde, seyde, seer ontstelt te sijn, en in vreese dat hy geen goede Executie soude konnen doen. Dat sijn gemoedt hem getuyghde, dat er yets sonderlings omtrent dit werck was. Dan dat hy echter sijn best soude trachten te doen.
> Den Gedetineerde heeft den Scherprechter d'aenstaende Executie, by hem te doen, vergeven: en hem 't doen van goet en kort Recht gerecommandeert.
>
> 's Woensdaeghs 's morgens voor de Executie klaeghde de Scherprechter noch over sijne alteratie. Maer komende tot de Executie, so werdt hy seer bedwelmt, en in 't uyttrecken van 't Swaert wierd sijn gesicht verdonckert, even als of er

> een wolck, of dicke duysternisse voor sijn oogen geweest waer.
> Het Swaert van de Justitie wierdt, in 't slaen, hem in sijn handen als met groote kracht omgewrongen, waer door hy verhindert wierd goet recht te doen. Het bloet heeft hy met een doeck niet konnen afveegen, gelijck hy in andere Executien gewoon was te doen. Hy heeft het oock met water op de Voorpoorte qualijck konnen afwasschen; en schoon hy met krijt, en daerna met olie getracht heeft de vlacken uyt het Swaert te schuren, soo syn echter deselve vlacken daer in blyven staen, als hy 't in de scheede stak.'

Geen wonder, dat de man verklaarde, zijn vak er aan te geven.

> 'Daer sijn Lieden die seggen, datse, ten tijde van de Executie een licht, of heldere glans, op, en om het hooft van den Geexecuteerden gesien hebben.'

Dit gehele pamflet is merkwaardig om de gevolgen. Over de aanslag wordt niets gezegd; de raadpensionaris komt er alleen in voor in de boven geciteerde zinsnede. En toch heeft geen pamflet zo de gemoederen in opwinding gebracht tegen Jan de Witt. Jacob van der Graeff scheen de schare een zoenoffer, door De Witt geëist.

Aardenburg.

Nog was het juni 1672, maar tussen alle berichten, die nieuwe consternatie en opwinding brachten, kwam toen het opbeurende verhaal, dat de lof van Aardenburg vertelt. Een onaanzienlijk stadje aan de zelfkant van Zeeland, met slecht onderhouden vestingwerken, en een garnizoen van 36 of 38 manschappen, waaronder één kanonnier. Tegen dit stadje rukte onverwacht een Franse legerafdeling op, van ongeveer 6000 man. De bevelhebber had daartoe geen last; hij deed het geheel op eigen initiatief. Dwars door de Spaanse Nederlanden nam hij zijn weg, met schending van de neutraliteit dus. De burgers van Aardenburg besloten, zich naast het garnizoen te scharen en ze wapenden zich, 165 man. Het eerst kwam de Franse ruiterij voor de stad en, nadat zij afgestegen waren, begonnen de ruiters onmiddellijk een stormaanval. Zij werden teruggeslagen. De volgende nacht, toen de gehele Franse macht compleet was, volgde een nieuwe aanval, maar nu kreeg men in Aardenburg versterking uit Sluis, 110 man. De

Franse ruiterij dreef de infanterie op, om de aanval dóór te zetten. Een grote menigte drong een ravelijn binnen, maar werd daar zo in het nauw gebracht, dat zij zich moest overgeven, 39 officieren en 613 manschappen. Zo eindigde de aanval met een grote nederlaag. De degen van de commandant, de vaandrig Beekman, wordt nog in Aardenburg bewaard.

> ‘Van dese heroïke Actie meriteeren de vrouwen niet minder lof als de mannen, want sy als Amazonen met hoeden op 't hooft haar over de Borstweeringe aan den Vyand als mannen vertoonden, en voor haare Mannen de Bandeliers vulden, en alle nootwendigheden aanbrachten met sulken yver, dat wanneer de koegels en schroot tot het Canon begonden te manqueeren, sy de spijkers en gewichten uyt haare winkels aanbrachten, en de ysere potten in stukken sloegen, om in het Canon te gebruyken. Een deser heldinnen kapte een Fransman beyde de handen af, so als hy de borstweeringe van buyten opklauterde, een andere nam een Fransen officier in 't uytvallen gevangen, als de Vyand retireerde.’

Vastberadenheid verdubbelt de kracht van het volk.

Pieter de Groot gevolmachtigd.

Niet alleen de Gelderse en Overijselse regenten hebben zich als slappelingen gedragen. Ook achter de Hollandse Waterlinie waren ‘verbaasde’ harten. Leiden, dat bijna honderd jaar geleden een onvergelijkelijk voorbeeld had gegeven van volharding en moed, was nu de tolk van het ergste defaitisme. Het drong reeds terstond na de val van de IJsellinie aan op onderhandelingen. De Witt was er op tegen. In zijn brieven blijft de overtuiging doorklinken, dat de slapheid van binnen groter gevaar is dan de bedreiging van buiten. Hij kon evenwel niet verhinderen, dat er een deputatie naar de koning van Frankrijk ging met Pieter de Groot aan het hoofd. Toen De Witt door zijn wonden tot werkeloosheid was gedoemd, kwam De Groot terug. Het was gebleken, dat de koning alleen dan zijn voorwaarden wilde zeggen, als de deputatie volmacht bleek te hebben, om zonder ruggespraak te beslissen. De Groot kwam nu die volmacht vragen en stelde voor, de Generaliteitslanden aan te bieden. In de Staten van Holland werd hierover gedelibereerd, d.w.z. de ridderschap en de stemhebbende steden gaven naar de gewone volgorde hun advies. De ridderschap

was vóór, Dordt eveneens, met Haarlem en Delft; Leiden ging verder, en wilde volledige volmacht geven, omdat de zaak er toch wanhopig voorstond. Toen was de beurt aan Amsterdam, om advies te geven. De afgevaardigden weigerden; zij wilden eerst ruggespraak houden met het stadsbestuur. Alkmaar sloot er zich bij aan en zei een woord vol dreiging: ‘Zij wilden liever van de vyanden als van de borgers doodtgeslagen werden.’

Zo werd er ruggespraak gehouden en kwam in Amsterdam in de vergadering van burgemeesteren en raden het voorstel van De Groot aan de orde. Sommigen waren flauwhartig, maar de meesten spraken kloekmoedige taal. De voorzittende burgemeester, de oude dokter Nicolaes Tulp, die in 1672 zijn 50-jarig jubileum als raad in de vroedschap mocht vieren, een ‘godtlievend heer’, maar, volgens schepen Bontemantel, ‘wat al te veel predicants gezind’, ageerde met mannelijke kordaatheid boven zijn jaren. Gillis Valckenier vond dat de nood nog niet drong, om in een moment afstand te doen van de vrijheid, die in een strijd van 80 jaren was gewonnen.

> ‘En wanneer dan eyndelijk het Nood-lot haar mochte komen te storten in den somp haarer ellenden, dat dan dese grootte en machtige Stad noyt soude subject sijn het verwijt, van sich voor andere plaatsen aan den vyand onderworpen te hebben, maar altijd sich noch soude kunnen troosten met de gratie, die Poliphemus gaf aan Ulysses, van dat hy de laatste soude opgegeten worden.’

Treffend was het woord van de hoofdschout Gerard Hasselaar: Hier wordt niet over het lot van een stad of een staat, maar over het lot van Europa beslist; daarom moesten alle partijschappen aan kant worden gezet om samen de gemeenschappelijke vijand te keren. Heel de vergadering werd meegesleept door de manhaftige taal van deze mannen. Al zouden alle steden tot lafhartigheid neigen, waardoor Amsterdam alleen de gezamenlijke macht van zoveel vijanden kreeg te weerstaan, dan was het nog eerlijker en genereuser, voor Religie en Vrijheid, voor vrouwen en kinderen, in 't harnas te sterven.

> ‘Sij vertrouwden sekerlijk, dat de burgers van Amsterdam sich veel liever op hunne wallen souden laten in stukken kappen, om met die glorie na haar dood ten alle tijde nog te triumpheren, als aan te nemen een dienstbaarheid, die sy noyt voor henen gekend hadden.’

Zo gingen de Amsterdamse volmachten opnieuw naar de Statenvergadering in Den Haag met de boodschap, dat Amsterdam er niet in zou toestemmen, aan Pieter de Groot de gevraagde volmacht te geven.

Toen zij op het Binnenhof arriveerden, was Pieter de Groot al met zijn volmacht op weg. Leiden had het doorgedreven. Bij afwezigheid van vijf steden, waaronder Amsterdam, had het gedaan weten te krijgen, dat de Staten van Holland gezamenlijk gingen naar de vergadering van de Staten-Generaal. Alleen die van Enkhuizen bleven achter. In de vergadering van de Staten-Generaal, waar per gewest gestemd was, bleken Gelderland en Overijsel vóór het Hollandse voorstel, Utrecht onthield zich van de stemming, Stad en Lande was afwezig, Friesland en Zeeland waren tegen.

De afgevaardigde van Friesland, die presideerde, weigerde te concluderen; de Hollandse heren meenden, dat de volmacht toch gegeven moest worden; de griffier Fagel weigerde haar te tekenen. Met zulk een ‘op de onregelmatigst denkbare’ manier tot stand gekomen volmacht was De Groot op stap gegaan, toen de Amsterdammers terugkeerden. Heftige debatten volgden en Leiden klaagde over zulk een tekort aan liefde.

De Prins naar Dordt.

Dezelfde dag, dat De Groot het hoofdkwartier van de Prins passeerde, verscheen daar ook een deputatie uit Dordrecht. Daar gebeurden vreemde dingen. Op de toren wapperde een Oranjevlag met een witte kop er onder, en een rijmpje verduidelijkte de overigens ook wel duidelijke symboliek:

> Oranje boven en Witt onder,
> Die 't anders meent, dien sla de Donder!

De heren verzochten de Prins, naar hun stad te komen, want als hij de gemoederen niet kalmeerde, kon er wel moord en doodslag van komen. Zo arriveerde de Prins de 28ste juni in de burcht van de Loevesteinse factie. De regenten reden de Prins in een karos rond, lieten hem de vestingwerken zien en nodigden hem tot een maaltijd. Over het stadhouderschap praatten zij niet: hun gezindheid en hun eed op het Eeuwig Edict hielden hun mond gesloten. Maar toen de karos naar De Pauw reed, waar de maaltijd gereed stond, werd het rijtuig door de burgerij aangehouden. Zij

vroegen Zijne Hoogheid, of hem het stadhouderschap reeds aangeboden was. Hij zeide, wel gecontenteerd te zijn; zij weer: ‘Wij niet, tensij men Uwe hoogheyt tot stadhouder verklaart.’

De karos mocht niet verder, voordat de heren beloofd hadden, dat tijdens de maaltijd zulks in orde zou komen. En het kwam in orde. Alleen Cornelis de Witt, ziek van de vloot thuisgekomen en nog te bed, weigerde eerst. Eindelijk zette hij zijn handtekening, maar met de toevoeging v.c. (vi coactus = door geweld gedwongen). Zijn vrouw streepte de letters door. ‘Mijne heren, ik beklaag u’, zei de Prins bij het afscheid nemen.

Het Eeuwig Edict afgeschaft.

Ook in Rotterdam waren reeds lang volksbewegingen gaande. Daar moesten de regenten beloven, ter Statenvergadering de afschaffing van het Eeuwig Edict en de verheffing van de Prins tot stadhouder voor te stellen. Een hard gelag. Want ieder vroedschapslid en ieder Statenlid had zich onder ede verplicht, het Eeuwig Edict te handhaven. Nog sterker: deze eed behelsde ook de belofte, nooit enig voorstel of advies te zullen doen of geven, met dit Edict strijdig. De grimmige Oranjeklant Bilderdijk, die de geschiedenis van Holland beschouwde als een voortdurende samenzwering der regenten tegen het gemenebest en tegen Oranje, heeft zijn sarcasme botgevierd in de schildering van de schuchterheid, waarmee de heren ter Statenvergadering de zaak ter sprake brachten. Men praatte al maar om de zaak heen, totdat Rotterdam meedeelde, dat er namens die stad iets was voor te dragen, waaraan de welvaart van het land hing, maar men kòn het niet voordragen, want eer en geweten voor staatswetten verboden het. Nu ja, tenzij men een speciaal verlof kreeg. Waarop Leiden eindelijk zei, dat men wel begreep, dat het over het Eeuwig Edict ging. Toen was het hoge woord er uit en er werd besloten, dat de deputaties ruggespraak zouden houden met de steden. Ze kwamen terug met het bericht, dat het Edict dan maar moest verdwijnen. Zo werd de Prins uitgeroepen tot stadhouder van Holland, met al de rechten van zijn voorouders. Zeeland was Holland nog vóór geweest. Bovendien verwijderden de Staten-Generaal de beperkende bepalingen uit 's Prinsen instructie als kapitein-generaal. De jonge Prins had de teugels in handen genomen.

Franse overmoed.

Toen kwam De Groot terug van zijn bezoek bij de Franse koning. Hij had aangeboden een oorlogsschatting van 10 millioen en afstand van de Generaliteitslanden. De Franse koning vroeg: afstand van Delfzijl en twintig omliggende dorpen; afstand van Grol, Brevoort, Lichtenvoorde en Borculo; afstand van alles, wat er ligt tussen Rijn, Lek en Spaanse Nederlanden; herroeping van alle plakkaten tegen de Franse handel, zonder enige Franse tegenprestatie; een oorlogsschatting van 20 millioen livres; volledige politieke rechten voor de Roomsen, jaarlijks een gezantschap, om de koning een penning aan te bieden uit dankbaarheid voor zijn gematigde voorwaarden.

Zulke voorwaarden durfde en kon De Groot niet aanvaarden. Het opvoeren van de Franse eisen tot in het onmatige is de grootste misslag van de Franse koning geweest. Had hij het aanbod van De Groot aanvaard, dan had hij de Spaanse Nederlanden, 'de erfenis van de koningin', in het Noorden omklemd; dan had hij een positie verworven aan de Schelde; dan was de Republiek gedoemd een satelliet van hem te zijn. Maar nu, door deze voorwaarden, maakte hij verdere onderhandelingen onmogelijk. De Prins wilde zich 'liever in stukken laten houwen'. In de Staten van Holland had de kloeke Van Beuningen, die sprak namens Amsterdam, nu de leiding. Alleen Leiden bleef tot het einde toe defaitistisch en wilde zelfs zonder de andere gewesten met de vijand gaan onderhandelen.

De grote vergissing.

Toen kreeg het vaderland een vreemd schouwspel te aanschouwen. De Engelse koning had op lage wijze zich aan de Franse verkocht; zijn vloot was in vredestijd de aanval begonnen op onze koopvaarders. Nu landden er in Maassluis afgezanten en gunstelingen van diezelfde koning, Buckingham en Arlington, met een groot gevolg. Zij waren op doorreis naar de Franse koning, maar wilden onderweg de Prins spreken. De ontvangst te Maassluis en daarna in Den Haag, het was een vreemd en verrassend schouwspel. De erewijn werd aangeboden en het volk juichte. Want het meende, en Oranjegezinde pamfletten hadden het trouwens altijd zo betoogd, dat de Engelse koning, de oom van de Prins, het niet kwaad meende met de Republiek. Als de Prins eerst maar eens aan de spits was gesteld en als hij met de koning ging onder-

handelen, dan zou er een billijke vrede te krijgen zijn. Nu was de Prins stadhouder; nu konden de Engelse heren overal het oranje zien stralen in Holland; nu zou het vrede worden. Leve de Koning van Engeland, leve de Prins, weg met de Staten!

De Prins was niet in Den Haag, maar in zijn hoofdkwartier te Bodegraven. Daar kwamen de Engelse heren hem bezoeken. De jonge edellieden uit 's Prinsen gevolg waren heel openhartig: de Prins moest soeverein worden en de ergsten van de regenten moesten hun kop missen. Maar - bij de Prins zelf kregen de heren geen voet aan de grond. De jonge, vereenzaamde man, had zijn keuze gedaan. Hij zag zijn weg duidelijk voor zich. Hij sprak tot de beide wereldlingen, die de Engelse koning had gezonden, over onderwerpen, die zij niet begrepen. Hij had het over zijn plicht en zijn geweten. En als de heren hem toezegden, dat de goedertieren oom zulke fraaie plannen had, nl. om de Republiek te amputeren en de Prins, bij de gratie van de twee koningen, te maken tot soeverein over wat er zou overblijven van de Nederlanden, dan bleek het, dat de Prins er niets voor voelde, om op die manier soeverein te worden. Hij was dan maar liever stadhouder. Maar dit moest diplomatie zijn, dachten de heren. Een masker van plichtsbesef en eergevoel, waarachter de eigenbaat zich verborg, om voordeliger aanbiedingen te kunnen horen. Zij probeerden het opnieuw, dan weer mondeling, dan schriftelijk, maar ze stuitten telkens op hetzelfde pantser. ‘Ziet Uwe Hoogheid dan niet, dat de Republiek verloren is?’ - ‘Ik ken een zeker middel om haar ondergang niet te aanschouwen: het sterven bij de verdediging van de laatste gracht.’

De Engelse koning heeft zich in woedende termen uitgelaten over de onwil en de ondankbaarheid van zijn neef. Maar Willem III heeft door zijn standvastige fierheid den lande een onschatbare dienst bewezen. Frederik Hendrik en Amalia van Solms hadden door hun dynastieke politiek, door de verbinding van hun huis met Stuart, de grondslag gelegd voor een situatie, die ging gelijken op een beschermheerschap van Stuart over Oranje en zo mogelijk ook over de Republiek. Mannen als Buat hadden in die richting gewerkt; de Akte van Seclusie en het Turenne-plan waren tegenacties van de regenten, waarbij evenzeer een soort horigheid van de vreemde staat werd geaccepteerd. Het staatsgevoel was in die tijd nog zwak ontwikkeld. Officieren dienden dàn in het ene, dàn in het andere leger. De partijverhoudingen hebben in ons land dat staatsgevoel nog verzwakt en telkens weer zagen beide partijen

hun positie in verband met buitenlandse relaties, hetzij Frankrijk, hetzij Stuart.

Het was een grote vergissing van het Oranjegezinde publiek èn van de Engelsen, dat de Prins deze lijn zou doortrekken. Maar Karel II had in 1670 al spijtig geconstateerd, dat zijn neef een koppige Hollander en Protestant was. Nu, in 1672, was hij plotseling het kleine prinsje niet meer; niemands beschermeling; alleen een màn.

Verdachtmakingen.

Intussen was de andere man, Johan de Witt, uitgeschakeld. Samenwerking tussen hem en de Prins was onmogelijk, al deed Van Beuningen een poging in die richting. Johan de Witt was te zeer een man van principe, dan dat hij zich ooit zou verenigen met deze nieuwe stand van zaken. Hij zou onder de Prins van Oranje niet anders dan een leider van een openlijke of verborgen oppositie kunnen zijn. En de Prins dacht er niet aan, zijn eigen positie en populariteit te verzwakken, door zich een vriend te tonen van hen, die zo onvermoeid hadden gestreden tegen alles, wat nu door de stuwende kracht van het volk was bereikt. De Witt vroeg zijn ontslag als raadpensionaris en kreeg zitting in de Hoge Raad, zoals hem reeds lang was beloofd.

Maar met het naderen van de vijand groeide de overtuiging, dat de De Witten niet zonder meer van het toneel mochten verdwijnen. Johan de Witt, zo heette het in een vliegend blaadje, had een onverzoenlijke haat tegen het huis van Oranje, gezogen uit de borsten van wijlen J. van Oldenbarnevelt, en hij had gezworen, dit huis te doen ondergaan. Nu ijverde hij, om de glorie van het huis van Oranje te doen eclipseren, en die van de ruwaard te vergroten. De laatste was naar zee gezonden, aan boord van een vloot, ‘soo formidabel, als oyt desen Staet heeft geëquipeert’, en de verdediging te land was verwaarloosd. Daar zat een bedoeling achter; de Prins moest getracteerd worden als Uria, ‘gelijck het oude serpent Jan van Oldenbarnevelt Prins Mauritius mede meynde te maken in de Slagh van Vlaenderen’. ‘Derhalven nu ghy Inwoonderen en Liefhebbers van ons lieve en dier-gekochte Vaderlandt, tracht nu gesamentlyck t' onder te brengen die geene die U ruïne gesworen hebben.’

De Witt had altijd een soevereine minachting gehad voor wat het vulgus zei en dacht, maar de beschuldigingen, die van alle

kanten uit de pamfletten opklonken, werden hem toch te bar. Hij heeft van verschillende kanten officiële verklaringen trachten los te krijgen, waarin zijn onschuld werd bevestigd. Toen hij ook aan de Prins om zulk een briefje had gevraagd, kreeg hij een koel antwoord, dat hierop neerkwam: Kijk eens, mijnheer De Witt, tegen mij zijn óók wel pamfletten verschenen. Wat de verwaarlozing van het leger en dergelijke dingen betreft, men moet mij niet vragen, wie de schuldige is. Vroeger ben ik overal buiten gehouden en nu heb ik het te druk om het uit te zoeken.

Een wonderlijk vonnis.

Ernstig werd het, toen Willem Tichelaer, barbier-chirurgijn te Piershil, voor de dag kwam met een ernstige beschuldiging aan het adres van Cornelis de Witt. Deze zou hem 30.000 gulden hebben geboden en het baljuwschap van Beyerland, als hij de Prins wilde vermoorden. Het Hof van Holland verhoorde Tichelaer, liet Cornelis de Witt arresteren en naar Den Haag brengen. Deze ontkende pertinent; Tichelaer was wel bij hem geweest, en had aangeboden, iets te openbaren in het belang van het land, maar Cornelis de Witt had geantwoord, dat hij dat mocht doen, als het iets goeds was, maar was het iets vuils of kwaads, dan deed hij beter te zwijgen. Johan de Witt heeft alles gedaan, om zijn broer bij te staan en hij wist te bereiken, dat ook Tichelaer in arrest werd gesteld; beschuldiger en beschuldigde zaten op de Gevangenpoort. Ook de pijnbank verschrikte Cornelis de Witt niet; hij bleef standvastig bij zijn ontkenning.

De 20ste augustus 's morgens vroeg kwam het Hof van Holland het vonnis voorlezen:

> ‘'t Hof van Holland, gesien en geëxamineert hebbende de stukken en munimenten by den Procureur General van den selven Hove overgegeven tot laste van Mr. Cornelis de Wit Out-Burgemeester der Stad Dordrecht, en Ruart van den Lande van Putten, tegenwoordig gevangen op de Voorpoorte van den selven Hove, mitsgaders sijne examinatiën, confrontatiën, als mede 't gene van wegens den voorsz. Gevangen is overgelevert, en voorts overwogen hebbende, 't gene ter materie dienende is, ende eenigszins heeft mogen moveeren; Verklaart den selven Gevangen vervallen van alle sijne digniteyten en ampten by hem tot noch toe bedient; Bant hem voorts uyt den Lande van Holland en West-Vriesland, son-

der daar oyt wederom in te komen, op poene van swaarder straffe te ruymen deselve Landen met den eersten, en condemneert hem in de kosten en misen van Justitie, tot taxatie en moderatie van den voorsz. Hove.'

Een wonderlijk vonnis heeft Johan de Witt het genoemd en terecht. Met geen woord staat er in, dat van enig misdrijf of van enige poging daartoe het wettig bewijs is geleverd.

Wie alléén dit vonnis leest, kan in de verste verte niet vermoeden, wàt Cornelis de Witt heeft misdaan. De straf was niet zo zwaar als het lijkt. Verlies van ambten was het ergste. Maar de verbanning is uit de aard der zaak beperkt tot Holland en de veroordeelde kon zich dus vestigen in Den Bosch, Middelburg of Utrecht. Bovendien waren dergelijke verbanningen in den regel niet eeuwigdurend. Na enige tijd diende het slachtoffer een verzoekschrift in bij de overheid om te mogen terugkeren en als dat gebeurde op het moment, dat de spanning voldoende was verminderd, werd het ingewilligd. Zo was het o.a. gegaan met de Amersfoortse autoriteiten, die in 1629 hun stad te haastig hadden overgegeven.

De moord.

Tichelaer werd meteen vrijgelaten, met de opdracht, een nota van zijn onkosten in te dienen. Hij ging het volk opwarmen: het bleek nu wel, dat hij gelijk had; de ruwaard verbannen; Tichelaer vrij met een vergoeding voor zijn onkosten; dit was duidelijk genoeg. Alleen de straf voor de ruwaard was te licht ... Er was allang onrust in Den Haag en de Gevangenpoort werd al dagenlang in het oog gehouden door de burgers. Nu steeg de ontevredenheid en opwinding snel. Er kwam een vreemde, beangstigende, dreigende spanning. Johan de Witt, door zijn broer ontboden, kwam hem bezoeken, en had last gegeven, dat de karos moest volgen. Immers, als de kosten betaald waren, dan kon Cornelis uitgaan, om de provincie te verlaten. Een knecht werd uitgestuurd, om een copie van het vonnis te halen. Hij kwam niet terug. Toen ging Johan zelf kijken, maar zodra hij zich in de deur vertoonde, werd hem het uitgaan belet. Hij zat in de val.

Wie waren het, die de Gevangenpoort zo nauwgezet bewaakten? In de morgen had zich daar rumoerig en wraakgierig gepeupel verzameld, maar dat was nu weggedrongen en joelde op een afstand. Vlak voor de poort stonden nu de Haagse burgers, de

schutters, die onder de wapenen waren gekomen. Drie eskadrons cavalerie, alles wat er aan troepen in Den Haag aanwezig was, waren opgezeten en keken toe. Er was animositeit voelbaar tussen de gewapende burgerij en de ruiters. De Staten van Holland hadden in de morgen bevolen, dat de ruiters moesten opzitten en zich gereedhouden tot gewelddadig ingrijpen, zodra de orde verstoord werd. Gecommitteerde Raden hadden die opdracht verzwakt en bevolen, dat de ruiterij voorlopig een afwachtende houding moest aannemen. Later op de dag kreeg de commandant, graaf de Tilly, bevel van de voorzitter van Gecommitteerde Raden, om de omstreken van de Gevangenpoort te verlaten en zich te posteren bij de toegangen van Den Haag. Het gerucht ging nl., dat de boeren uit het Westland dreigend op Den Haag afkwamen. Graaf de Tilly, kleinzoon van een broer van de bekende Tilly uit de 30-jarige oorlog (hij had als officier eerst de Franse, daarna de Spaanse koning gediend en had nog een schitterende loopbaan als Nederlands officier voor zich) vertrok niet eerder, dan nadat deze lastgeving schriftelijk bevestigd was. Hij ging heen met de woorden: nu zijn de gebroeders dode lieden. Het was nu drie uur in de middag. Een deel van de schutters, waarbij vooral een zilversmid Verhoeff zich roerde, forceerde nu de deur van de Gevangenpoort en drong naar boven. Cornelis lag te bed; zijn broer zat aan de tafel en las in de Bijbel. ‘Verrader, gij moet sterven, bid God en bereid u zelf..... Prinsenmoorder, schelm.....’ - woest en verward gingen de kreten. ‘Verrader, schelm, dief, gij zult den eigen weg van uw broeder gaan.....’ De beide broeders werden de trappen afgedrongen naar buiten, geslagen, gewond. Even buiten de poort geraakten zij onder de voet. De burgers losten hun geweren op hen, gehele salvo's. Ach, het had maar kort geduurd. Daar lagen twee lijken op straat. Ze werden naar de galg gesleept op het Groene Zoodje. Het canaille werd nu niet meer op een afstand gehouden, het kwam naar voren, verminkte de lijken, sneed de vingers en de oren weg, en eindelijk, daar hingen de lijken aan de galg, naakt, opengesneden, als geslachte beesten. Eerst toen de korte zomernacht kwam, werden de schamele resten door enkele getrouwen weggehaald en haastig begraven.

De 20ste augustus is een zwarte bladzijde in onze vaderlandse geschiedenis. En het is niet het Haagse grauw, dat de hoofdschuldige is, maar de burgerij die dienst deed bij de stedelijke burgerwacht, die de onderscheiding genoot, de kleuren te mogen dragen van een harer vendels. De schuld ook van de Haagse autoriteiten,

die door slapheid en angst niet in staat waren, de orde te handhaven.

Er zijn toen en later geruchten verspreid, dat de Prins mede schuldig was en dat hier een complot achter zat. Maar dit is onjuist. We hebben hier te doen met een ‘spontane’ actie, geboren uit politieke hartstocht èn uit angst. De vijandschap tegen De Witt had niet het gematigd karakter van een politieke, principieel gefundeerde tegenstelling, maar de primitieve felheid van een vete, die niet slechts overwinnen, maar wreken wil. Deze wraaklust deed de slachtoffers brengen naar de plaats, waar de jonge, als een martelaar vereerde Jacob van der Graeff nog geen acht weken geleden was gestorven en waar zes jaar voordien de dappere Buat voor het zwaard van de beul moest knielen. Beiden werden door het volk als slachtoffers van De Witt beklaagd en op deze dag gewroken. Maar haat en wraak hadden nooit die hevigheid bereikt, als daar binnen niet was de geforceerd verheimelijkte angst. Angst van verraden te zijn, aan Frankrijk verkocht, angst van de Prins beroofd te zullen worden.

De wet verzet.

In de Hollandse steden bleef de eerstvolgende dagen de spanning bestaan en de rust keerde eerst terug, nadat de Prins, door de Staten van Holland gemachtigd, in de steden de wet had verzet, zodat verschillende aanhangers van ‘de ware vrijheid’ uit de regering werden verwijderd. Het ging met grote gematigdheid; zelfs met enige gemoedelijkheid. Nergens toonde de Prins neiging, om zich met de burgerij te keren tegen de regentenstand. Een zuivering en vernieuwing van het ‘personeel’ was hem voldoende.

De noordelijke gewesten.

Holland lag sterk achter de Waterlinie, Zeeland was na de mislukte aanslag op Aardenburg niet weer aangevallen. Ook de beide noordelijkste gewesten hielden zich de vijand van het lijf. Na zijn gemakkelijke successen in Overijsel hadden de bisschoppelijke legers - de Keulsen en Munstersen werkten voortdurend samen - zich meester gemaakt van de sterke vesting Koevorden en daarna overstroomden zij Drente.

> ‘Toen nu de vyandt met eenich volk uyt Overyssel over Steenwyk na Vrieslandt in aantocht was, kreegh hy onder-

> wegen kondtschap, dat beyde de Staten van Vrieslandt en Groeningen niet alleen besloten hadden, om sich naar allen vermogen te verdedigen, maer dat sij dit voornemen ook begonden in 't werk te leggen met de voorgenomen middelen van tegenweer. Waerover de Bisschop van Munster begon te potsmartelen, en dat voornamentlyk op de Vriesen, maar die en hoorden 't niet.'

Zij werden tot krachtig en trouw verzet aangemaand door Albertine Agnes, de dochter van Frederik Hendrik, voogdes van de minderjarige Friese stadhouder Hendrik Casimir II.

Ook de Friese predikanten bemoedigden het volk en richtten vaderlandslievende vertogen tot de Staten. Op dezelfde wijze hadden de Zeeuwse classes aan de Staten verzocht de belofte te mogen ontvangen, 'van naer geen capitulatie eenichsins te sullen luysteren, maer liever goedt en bloedt en alles voor de religie ende vrijheden des landts op te willen setten'. Het zal wel geen toeval zijn, dat juist de Zeeuwse en de Friese kerken, die zo krachtig de nationale zaak voorstonden, in dezelfde tijd bezig waren, het kerkelijk leven door een 'nadere reformatie' te versterken. Op 5 augustus 1672 besloten de Friese kerken o.a.: inzake de prediking, dat men a. twee diensten zou houden des zondags, b. niet altoos hetzelfde daarbij te voorschijn zou brengen, c. niet te veel tot bloemetjes en menselijke welsprekendheid zijn toevlucht zou nemen, d. meer dan op het kerkelijk jaar op de actuele behoefte der gemeente zou letten, en e. niet alleen formulier-gebeden gebruiken zou: inzake de tuchtoefening, dat men a. voor hen, die belijdenis des geloofs wensten af te leggen, afzonderlijke catechisaties zou houden, b. bij 't onderzoeken der allereenvoudigsten een zelfde gedragslijn volgen zou, c. bij de verkiezing van kerkeraadsleden meer zou letten op kennis en godzaligheid dan op politieke kwaliteiten, en d. in 't algemeen ernstige censuur zou houden; inzake het huisbezoek: dat men a. dat weer trouwer ter hand zou nemen dan in de laatste tijd, b. er geen buurpraatje van maken, maar 't werkelijk een onderzoek naar het toe- of afnemen in de genade zou doen wezen; ook om bij de tekstkeuze voor de prediking rekening te kunnen houden met wat de gemeente nodig had; dat men niet te veel voor zijn genoegen van huis zou gaan, niet door ijdele woorden ergernis zou geven, zich met zijn vrouw en kinderen in eerbare kleding zou vertonen, enz. (Ontleend aan Van Schelven, 'Radeloosheid en energie'.)

Friesland werd in staat van verdediging gebracht. Eerst werden de toegangen tot Leeuwarden versterkt, daarna werden dicht bij de grenzen van het gewest stellingen betrokken. ‘Met couragie en vreugde’ trok een ‘uitschot’, een lichting, naar de grenzen. De doopsgezinden, die van krijgsdienst waren vrijgesteld, brachten een belangrijke som bijeen voor de verdediging en verkregen volledige vrijheid van godsdienst.

Ook Groningen was besloten tot krachtig verzet. Met de leiding van de verdediging werd Carl Rabenhaupt, baron van Sucha, belast. Een man van zeventig jaar, maar nog vol energie. Bij Prins Maurits had hij zijn opleiding ontvangen en onder Frederik Hendrik diende hij met ere. Hij werd ‘geleend’ van Hessen-Kassel, waar hij een militaire vertrouwenspositie had.

Het beleg van Groningen.

Drie plannen zijn in de krijgsraad van de bisschop besproken: een aanval op Delfzijl, waardoor een landing van de Engelsen vergemakkelijkt zou worden; een invasie in Friesland; of een aanval op de stad Groningen. Men koos het laatste. Het pikante is, dat de Munsterse en Keulse troepen in een dwangpositie waren geraakt. Wat zij tot nu toe hadden veroverd, was bijna vanzelf gegaan, maar nu moesten zij zich gereedmaken tot het breken van krachtig verzet, terwijl zij door de lange aanloop enigszins buiten adem waren geraakt.

De bisschop gaf de voorkeur aan een actie tegen Groningen; langs de Hondsrug kon hij met zijn zwaar geschut tegen die stad oprukken. Maar een eigenlijk beleg is het niet geworden. Het bleek onmogelijk, in het goed verdedigde, kanalenrijke gebied ten Noorden van de stad door te dringen, zodat zij niet werd ingesloten. Levensmiddelen, wapenvoorraden en hulptroepen bleven langs de Noordelijke wegen de stad binnenstromen. De actie van de bisschop bestond hoofdzakelijk in een bombardement van de zuidelijke stadswijken. Hij meende goed te doen, het vuur minder te richten op de bolwerken dan op de huizen in de stad, d.w.z. hij meende door terreur meer te bereiken dan door militaire sucessen.

Maar de terreur hielp niet; de burgerij werd niet door het ineenstorten van haar huizen gedemoraliseerd. Zij verhuisde voor een deel naar het Noorden der stad, en ‘alle achterom-straetjes nae de Botteringe- en Ebbingepoort wierden nu al van soo veel aensienlijcke luiden bewoont, dat men in plaets van menschen met

108. Willem III als ‘het Kind van Staat’. Prent van P. Philippe naar een door Abr. Raguenau geschilderd portret.

109. Hans Willem Bentinck.

110. Karel II, koning van Engeland, naar een gravure van B. Picart.

111. William Temple.

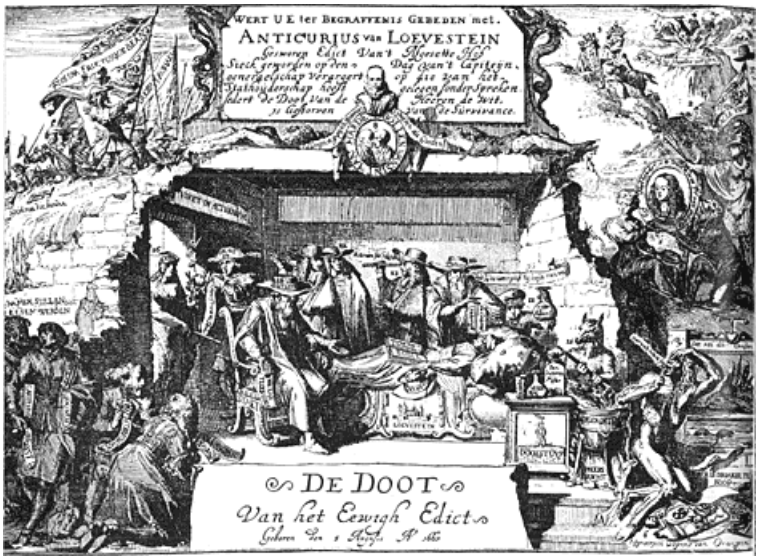

112. 'De Doot van het Eeuwigh Edict.' Spotprent op het Eeuwig Edict en de gebroeders De Witt.

113. Cornelis de Wit. Zwartekunstprent van A. Blootelingh, naar een schilderij van J. de Baen.

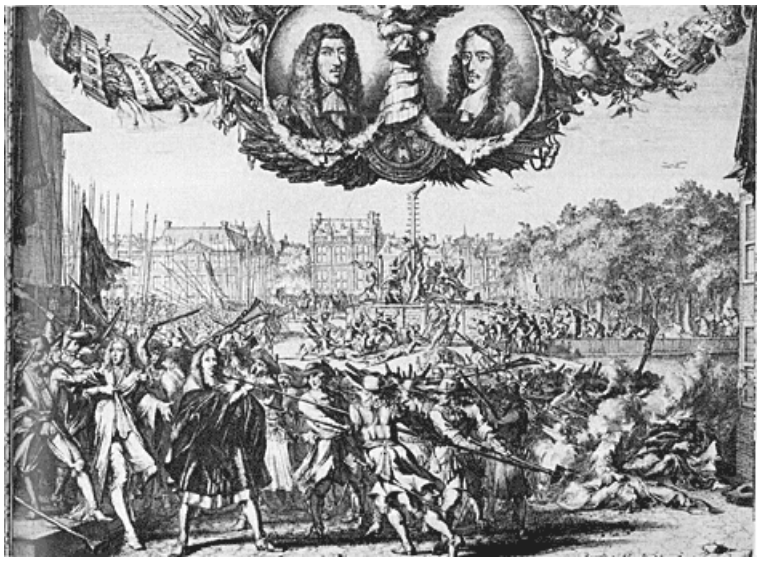

114. De moord op de gebroeders De Witt. Naar een gravure van Romeyn de Hooghe.

115. Albertine Agnes, dochter van Frederik Hendrik en echtgenote van Willem Frederik. Gravure van Corn. Visscher, naar een schilderij van Gerard van Honthorst (Fries Museum).

116. Hendrik Casimir II. (schilderij van Louis Volders).

117. Prins Willem III, naar een gravure van Gottfried Kneller.

118. Lodewijk XIV. Gravure van P. van Schuppen, naar een schilderij van H. Mignard.

119. Turenne. Gravure van Nanteuil, naar een schilderij van Ph. de Champaigne.

120. Lodewijk, prins van Condé.

121. ‘Beleg en verovering der sterke stadt Maastricht door den Koning van Vrankrijk, den 1 july 1673.’

122. Christoffel Bernard van Galen, bisschop van Munster.

123. Maximiliaan Hendrik van Beieren, aartsbisschop van Keulen.

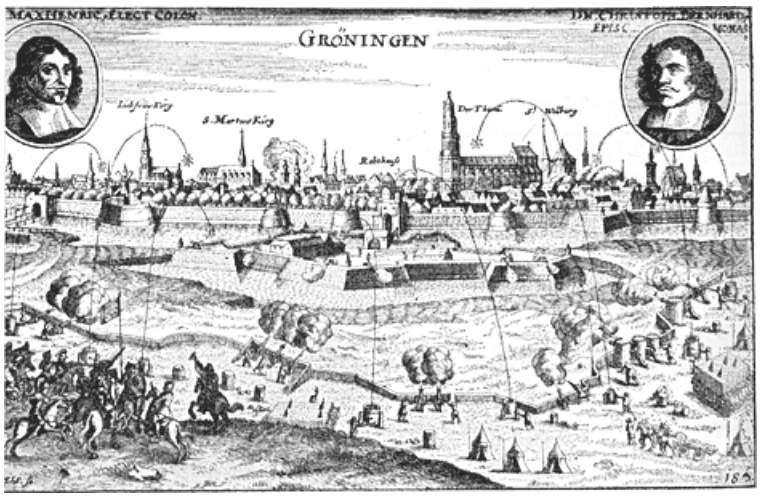

124. Het beleg van Groningen, naar een Duitse gravure.

een linnen wambes en een out gelapt broekjen nu overal sijden en fulpen luiden sach'.

De anders zo nuchtere Groningers kwamen in een soort bravoure-stemming; zelfs de vrouwen bleven niet achter; toen een vrouw zich enige woorden van overgave had laten ontvallen, werd zij van haar sekse-genoten 'ongenadig getracteerd'. De vrouwen konden nu 'bijna met minder verstoornisse sien, dat een bombe of brander in haer huis quam vliegen, als te voren dat ymant met vuile voeten in haer kamer liep'. De doopsgezinden weerden zich op eigen wijze: zij vormden een brandweerkorps.

De Roomsen weerstonden de verlokkingen des vijands en hielpen de stad, waar strenge plakkaten tegen hen van kracht waren, dapper mee verdedigen.

En de bisschop mocht dan al de bijnaam van Bommenberend dragen om zijn zware artillerie, de stad bleef hem het antwoord niet schuldig. 'In den avond-stondt deden de Vorst van Pleunen ende Joncker Sickinge op onse wal in de Oosterdwinger in twie tegenstemmende chooren haar schalmeyen en trompetten, tot spijt onser buyten viandt, blaesen, waer onder dat t'elckens seer verschrickelijck het canon afdonderde, 't welck den ganschen nacht bij het licht der maane duurde, vreeslijcker als oyt te voren.' De studenten hadden een eigen vendel gevormd en toonden hun dapperheid op de gevaarlijkste plaatsen. Hun stemming was prachtig, en ''t was een lust om te horen, hoe het de Studenten alle nachten in de faussebray aengingen. Dan speelden sij op de fluyt en viool, dan schoten sij alle gelijck, en dan songen sij het Nachtegaeltjen, dat het tot Helpen kost gehoort worden.' Het vuur uit de stad werd zo sterk, dat de batterijen van de bisschop één voor één tot zwijgen werden gebracht. Zijn toestand begon gevaarlijk te worden en hij besloot, eieren voor zijn geld te kiezen. De 28ste augustus werd het beleg opgebroken. Nog altijd wordt die datum in Groningen in ere gehouden.

Blokzijl.

Het zou er lelijk hebben uitgezien voor de reputatie van Overijsel in 1672, als Blokzijl er niet geweest was. Maar de burgerij van deze kleine vesting heeft in 1672 'bijna so veel lofs als de geheele Provincie schande behaalt'; zij heeft 'den Laurierkrans van Triumph waardiglijk verdient, om daar mede boven alle andere plaatsen van die Provincie ten allen tijden te glorieeren'. Zeker,

de stad was met de capitulatie van het gewest in de eerste aanloop gevallen, maar de burgerij weigerde de eed van trouw af te leggen in handen van des bisschops vertegenwoordigers. En toen de Friezen kwamen opdagen, om deze vesting, zo dreigend dicht aan hun grenzen, te veroveren, heeft de burgerij hun de helpende hand geboden en in een heet gevecht de vreemde bezetting er uit geslagen. ‘Seekeren Mennist omtrent de Zuyder-poort woonende, als hy de bevreesde Bisschopse Soldaten ter loops na buyten sag vluchten, riep veele in syn huys, dat sy haar daar voor de furie der Vriesen souden konnen bergen, dewelke hij daar na alle gevankelijk overleverde, so dat er in het geheel 60 à 70 Soldaten, 2 Luitenants en een Priester Prisonniers de Guerre wierden.’

Woerden.

In oktober kregen de Fransen aan de Hollandse Waterlinie de eerste tegenaanval te verduren. Het was om Woerden te doen. De aanval werd door de Prins goed voorbereid en verraste de vijand. De weg tussen Woerden en Utrecht werd door een troepenafdeling onder Zuylensteyn afgesneden. Maar Luxembourg slaagde er in, door een omtrekkende beweging, tussen deze afdeling en de bedreigde stad te komen, doordat Zuylesteyn niet alle wegen voldoende had afgezet. Dit verzuim betekende de mislukking van de onderneming en de nederlaag van de troepen van Zuylesteyn. Hij zelf sneuvelde. En toch betekende deze eerste onderneming winst. Het was in de strijd gebleken, dat er een andere geest in ons leger gekomen was. De verwoedheid, waarmee onze soldaten streden, bewees, dat zij de befaamde Franse keurtroepen aandurfden èn aankonden.

De meesterhand.

> ‘Lodewijk, die het somtijds noodig achtte, zich aan het hoofd van zijn leger te vertoonen, maar die een paleis verre boven een legerkamp verkoos, was reeds naar de nieuw aangelegde dreven van Versailles teruggekeerd, om door de vleitaal der dichters en de lonkjes der dames zijne ijdelheid te streelen.’ (Macaulay)

En daar in Versailles werd hij ernstig verontrust door het optreden van de Prins. Die begreep wel, dat de Waterlinie een grote defensieve waarde had, maar de verdediger tevens belette, een frontale

aanval op de vijand te doen. En toch kan alleen een offensief de oorlog doen winnen. Daarom ging de Prins de vijand in zijn étappelijnen bestoken. Hij stak het Hollandsch Diep over, monsterde zijn troepen bij Roosendaal, rukte vier dagen later Maastricht binnen, verdreef de vijand uit het Land van Overmaas. Maar de Brandenburgse en keizerlijke troepen kwamen niet met dezelfde resoluutheid opdagen; zij hadden te veel ontzag voor Turenne. Zo kon de Prins hen niet de hand reiken, om zo alle verbindingen tussen Frankrijk en Nederland af te snijden. Toen zorgde hij voor een nieuwe verrassing. Hij verscheen plotseling op de grenzen van Frankrijk, voor de vesting Charleroi. Maar een plotselinge felle vorst maakte het onmogelijk, de maatregelen te nemen voor een geregeld beleg. Onze troepen moesten naar Brabant terugkeren. Toch - dit snelle, dit verrassende optreden, deze speerstoot naar Frankrijk, zij verrieden de meesterhand. En zij hadden de Franse koning ‘une inquiétude furieuse’, een hevige onrust, veroorzaakt.

Luxembourg in Holland.

Dezelfde hevige vorst, die de Prins belette de loopgraven van Charleroi te openen, gaf Luxembourg gelegenheid tot een onverwachte aanval op Holland. Hij trok over de bevroren wateren en kwam met zijn troepen achter de Waterlinie. Maar zonder artillerie! De bevelhebber van dit gedeelte der Waterlinie, Königsmarck, week naar het Westen en wilde zich bergen binnen Leiden. Maar de Gedeputeerden te velde brachten hem tot zijn plicht, zodat hij zich weer te Alphen posteerde. De dooi was intussen ingevallen, en het scheen, dat de Fransman te veel had gewaagd. Elke weg was afgesloten, het ijs werd onbegaanbaar, de terugweg op Woerden was geblokkeerd door de schansen bij de Nieuwerbrug. Toen is Luxembourg gered door het lafhartig plichtsverzuim van de kolonel Payn-et-Vin. Hij had door blinde vrees overmand, de vlucht genomen naar Gouda, zijn soldaten aan hun lot overlatend. Later weer wat tot bezinning gekomen, ging hij een eindweegs terug, en zond toen een bode naar Nieuwersluis, met het bevel, dat de daar nog aanwezige troepen moesten retireren op Gouda.

Welk een ongedachte uitkomst voor Luxembourg! Hij kon nu ongehinderd terugtrekken, na de dorpen Bodegraven en Zwammerdam aan een gruwzame plundering te hebben prijsgegeven.

Kolonel Payn-et-Vin heeft met zijn leven voor zijn plichtsver-

zuim geboet. Tweemaal had de krijgsraad een lichter vonnis uitgesproken, maar de Prins weigerde het te bekrachtigen. Hij beriep zich op de stellige bepalingen der krijgswetten, die de dood eisten zelfs voor de geringste soldaat die zijn post verliet. En zou een officier, die een verantwoordelijk commando had, een mindere straf ontvangen? Men heeft dit optreden van de Prins te hard genoemd, maar men vergeet dan, dat hij niet anders eiste, dan dat de krijgsraad vonnis zou strijken in overeenstemming met de wet. De Prins was nu 22 jaar geworden, maar hij toonde, dat hij de oude generaals en officieren, ook als leden van de krijgsraad, wist te dwingen tot volledige plichtsvervulling.

Franse wreedheid.

De Hollandse geschriften uit die tijd zijn vol van uitweidingen over de beestachtige wreedheid, door de Fransen vooral te Bodegraven en Zwammerdam bedreven.

In een boekje 'Getrouw Advys aen de oprechte Hollanders, Rakende het geene gepasseert is in de Dorpen van Bodegrave en Swammerdam, en de ongehoorde Wreedheeden, die de Fransen aldaer gepleeght hebben', werden deze dingen met vermelding van alle, ook de gruwelijkste bijzonderheden, beschreven.

De hertog van Luxembourg, zo kon men daar lezen, had vóór de tocht begon, een toespraak gehouden in deze trant:

> 'Gaet mijn kinderen, plondert, rooft, slaet doot, brandt en schoffiert, en indien noch eenig grooter gewelt en boosheyt kan gepleegt worden, toont dat gy mannen sijt, niet onwaerdig dat ick u uyt alle des Konings troupen tot desen tocht uytgelesen heb, etc.....'

Wat hiervan zij, nooit kan geloochend worden, dat Luxembourg en Louvois in hun correspondentie er een cynisch behagen in hebben, met de bedreven wreedheden te spotten. Toen Luxembourg later door Condé werd vervangen, protesteerde deze laatste tegen de voorschriften, die hem noodzaakten, de bevolking ten Oosten der Waterlinie te terroriseren, maar minister Louvois schreef als antwoord op dit protest: Zijne Majesteit verlangt, dat er tegen de klagers, ook in het vervolg, ruw en onverbiddelijk zal worden opgetreden. 'Zijne Majesteit acht het dienstig dat gij voortgaat met te doen afbranden, zooveel gij maar kunt, opdat de Hollanders geen verzachting hoegenaamd ondervinden.' De gruwel van Zwammer-

dam en Bodegraven bleef mede in herinnering, doordat daar enkele jaren later als predikant optrad Abraham Hellenbroek, die door het gehele land vermaard werd door zijn stichtelijke werken en preken. In zijn ‘Bijbelsche Keurstoffen’ komen twee preken voor, die de verwoesting van Zwammerdam behandelen en roemen over de redding van het land en de herbouw van het dorp.

Koevorden.

Nog was het jaar 1672 niet voorbij. Vlak voor Nieuwjaar liep de tijding door het land, dat in het Noorden de bisschoppen een nieuw echec hadden geleden. De koude, die Willem III in zijn plannen had gedwarsboomd, die Luxembourg een voorbijgaande kans had gegeven, animeerde de Groningers, om een ‘kans te wagen op de wereld-beroemde fortresse Coevorden’. Meindert van Thijnen, gewezen koster dier plaats, die de situatie uitstekend kende, had de plannen tot in details uitgewerkt. Met biesbruggen werd in de nevelige wintermorgen de opengehakte gracht gepasseerd; de palissaden werden weggehakt, de bestorming begon. ‘Durf en geluk hebben elkaar de hand gereikt.’

Bij de legers van die tijd dienden vaak betrekkelijk kleine jongens als tamboers; zij stonden bij parades vóór de gelederen, en - hoe kleiner de tamboer, hoe groter de soldaat geleek. Zo'n kleine rekel werd door een officier over de haag op de wal getild, hij sloop, door de mist gedekt, het stadje binnen en begon midden in de stad op zijn eentje de Prinsenmars te slaan. Een stout stukje, maar de officier had hem ook honderd rijksdaalders beloofd! Vele soldaten van de bezetting durfden niet eens uit hun kwartieren naar buiten komen, toen zij dat onheilspellend roffelen hoorden; anderen vluchtten door de Bentheimer poort naar buiten. De bestormers van de andere zijde vielen te feller aan, toen zij de trommel hoorden en vreesden, dat hun kameraden, reeds in het hartje van de stad, het beste van de buit zouden binnenhalen. Zo liep alles de aanvallers mee en binnen een paar uur was de vesting veroverd.

> ‘Wonderlijk was de overwinninge van dese Fortresse, die in haar Fortificatie seer redoutabel was, die een Garnisoen hadde byna so sterk als de bestormers waren, en die met so abondanten Magazijn voorsien was. Maar noch wonderlijker was de gunst van den Hemel, de welke met recht eenig en alleen kan toe geschreeven werden het succes van dese heerlijke

Entreprise, diergelijken geen van alle Vyanden van desen Staat so cordaat heeft ondernomen, en so gelukkig uytgevoert. Want den Hemel, die door de koude tot dit Desseyn eerst occasie hadde gegeven, veranderde de vorst tegen de tijd van dese attaque met sulken sachten lucht, dat de Wallen, die voorheen so glad bevrooren waren, dat sy niet of nauwlijks hadden konnen beklommen werden, nu week en passabel waren; Den Hemel bedekte de attaquanten met een swaare mist, dat deselve in haar aannaderen tot op de kanten van de gracht voor de Vyand onsichtbaar waren, daar anders den aankomenden dag haar ontdekt, en het Desseyn soude vernietigt hebben, also de Groeningers op haare posten na de uyr aanquamen, dewelke tot het Exployt vast gestelt was; Den Hemel scheen aan de eene sijde de couragie der Attaquanten op te wekken tot het bestormen van een plaats, waarvan de overwinninge haar selfs als onmogelijk scheen, en aan de andere sijde de couragie van den glorieusen Vyand neder te storten in 't defendeeren van een Plaats, die hy selfs onwinbaar achte, want de eerste attaque hem so confuys en perplex maakte, dat eenige de Poort uytvluchten, andere haar verbergden, sommige nauwlijx haar geweer konden gebruyken, veele haar geweer aanstonts nedersmeeren en om Quartier riepen, en dat niemand wist, aan welken hoek hy de Vyand soude waarnemen; ja den Hemel scheen de Attaquanten omtrent haar behout meer te begunstigen als de Geattaqueerde, dewijl van de eerste nauwelijks 55 sneuvelden, daar van de laatste meer als 150 mannen in die attaque dood bleeven.'

Balans.

Zo eindigde het gedenkwaardige jaar 1672. Het voorjaar had de beangstigende zekerheid gebracht, dat een geweldige overmacht ons van alle kanten bedreigde. De zomer kwam met angst, met paniek; bijna met een debâcle. Maar ook met energieke tegenstand, met een vastberadenheid, die vriend en vijand verraste. En in het najaar begon reeds het offensief, dat het volgend jaar met zoveel kracht zou worden voortgezet. Het tij was bezig te keren. De vijand had fouten gemaakt. Maar meer dan aan die fouten is de kentering te danken aan de volkskracht, die in Amsterdam zulke ondubbelzinnige taal sprak en in Aardenburg en Groningen de

daad bij het woord voegde; aan onze mannen ter zee, die de kusten beschermden; aan de predikanten, die alle flauwhartigheid voortdurend bestreden. Maar bovenal aan de jonge Prins, die op geniale wijze zijn plannen ontwierp en uitvoerde; die door zijn naam en houding het volk en het leger bezielde. Een merkwaardig man was hij, een bijna raadselachtig man. Trots als een Stuart, en toch hunkerend naar vriendschap; onverschillig en zonder medelijden en toch vol brandend idealisme. Een openbaring voor de wereld; allicht ook voor zijn eigen omgeving. En een man, die koers weet te houden.

Hij zal bij het nageslacht bekend zijn ‘met den glorieusen Titul van BEHOUDER VAN ONSE VRYHEYT, gelijk sijn Over-Grootvader den naam verdient en verkreegen heeft van GRONDLEGGER VAN ONS GELUK’.

3. Europese coalitie

Het zeefront.

Het jaar 1672 met zijn spanningen en verrassingen was voorbij, maar het gevaar was nog niet geweken. De vijanden hadden wel begrepen, dat een forceren van de Waterlinie vrijwel onmogelijk was. Wilden zij toch een stoot doen naar het hart van het land, dan zou het een invasie moeten zijn van de zeezijde. In 1673 is dan ook een van de belangrijkste militaire suscessen, door onze strijdkrachten behaald, het weren van de verenigde Engelse en Franse vloten van onze kust. De Prins van Oranje, als admiraalgeneraal, had op de strategische beslissingen grote invloed; de eigenlijke actie werd geleid door De Ruyter en Cornelis Tromp. Het was te verwachten, dat de Prins deze Oranjeklant niet werkeloos zou laten blijven. Sommigen meenden zelfs, dat hij in plaats van De Ruyter het opperbevel zou krijgen. Maar de Prins liet het opperbevel aan de meer voorzichtige De Ruyter, en herstelde Tromp in zijn oude rang van luitenant-admiraal. De plaats was open, doordat Van Gendt bij Solebay was gesneuveld. Het heeft de Prins heel wat moeite gekost, de beide heren met elkaar te verzoenen. Er zijn vlotte verhalen van, hoe twee deuren aan weerskanten van een vertrek opengingen, en hoe Tromp en De Ruyter daardoor plotseling tegenover elkaar stonden. De jonge Prins legde hun handen in elkaar en de verzoening was gesloten. In werkelijkheid heeft het heel wat voeten in de aarde gehad en de eerste door de Prins gearrangeerde conferentie werd een volkomen mislukking. Verwijten over en weer, waarbij De Ruyter verklaarde, dat Tromp ongeschikt was zowel om te bevelen als om te gehoorzamen, en Tromp De Ruyter maar een bangachtig aanvoerder vond. Zelfs Mevrouw De Ruyter werd door Tromp in de discussie betrokken. Maar een maand later probeerde de Prins het nog eens, en toen kwam het tot een verzoening. Helemaal gerust was De Ruyter nog niet.

Een dagorder.

In de meimaand van 1673, toen Tromp zich met zijn schip De Gouden Leeuw bij de vlag meldde en werkelijk De Ruyter de eer gaf die hem toekwam, werd er aan boord van het admiraalschip een dagorder van de Prins gebracht. Deze dagorder is terecht door

onze historici geprezen. ‘Er zijn uitdrukkingen in, die Napoleon, die Nelson niet beter zouden hebben gekozen’ (Knoop). ‘Deze brief is misschien de meest indrukwekkende vlootorder, ooit tot onze zeelieden gericht’ (Warnsinck).

De dagorder heeft de vorm van een brief aan De Ruyter:

> ‘Edele, Gestrenge, vroome, lieve bezondere,
> Wy hadden gewenscht, dat de zaaken van 't Landt ons hadden gelaaten de faculteit om' ons naa 's Landts vloot te vervoegen en 't vernoegen te hebben van daar by een te zien zoo veel eerlyke Patriotten, die cordatelyk de handt aan 't werk slaan, om 't Vaderlandt tegens vyandtlyk geweldt te helpen dekken. De aanzienlyke zeemaght, welke ten dien einde by een werdt gebracht, is een van de noodige en considerabele middelen die tot behoudenisse van den Staat aangewent werden, en is dienvolgende te hoopen, dat die aanmerkinge nieuwe vigeur zal geeven aan de couragie van die geenen, die de eer hebben van dat ze aan haar werdt toevertrouwt.
>
> De oogen en de harten van alle de ingezetenen van 't Landt, ja van de Christene werelt, zijn daar heenen gewent, en observeeren met groote reflexie 't geen met dezelve voorzichtelyk en kloekmoedighlyk, of anders, zal worden ondernomen en uitgevoert: Ende waare het over zulks van de uiterste infamie dat iemant aan zynen plicht zoude ontbreeken op zoo een doorluchtigh tooneel. Wy verwachten zulks niet, maar in tegendeel, dat door het voorzichtigh en kloek beleit van UE. en van de geene die by hem zyn, in deeze gevaarlyke conjuncture, een nieuwe luister aen de eer, by onze natie ter zee bevochten, onder Godts zeegen, zal werden toegebracht, en dat zy oorzaak zullen hebben om haar te verblyden, en wy met haar, van gezeegende instrumenten te zyn geweest tot het bewerken van een goede uitkomste in onze goede zaake. Wy zullen betrachten dat de geene die haar loffelyk zullen hebben gequeeten dankelyk beloont en gevordert werden, en dat geene extraordinaire goede actien blyven zonder extraordinaire vergeldinge. UE. gelieve alle die onder de vlagge zyn, van de meeste tot de minste, des te verzeekeren, en te gelyk een ieder in te scherpen, dat geen hope van ongestraftheit overigh zal zyn aan die geene die buiten verwachtinge haar aan eenige wandevoiren zouden moogen schuldigh maaken: weezende de serieuse intentie van de Heeren Staa-

ten, en de myne, dat tegens zoodaanige de verdiende straffe, volgens de rigeur van den Artykelbrief, en andere ordres van 't Landt, zonder eenige de minste conniventie, exactelyk en promptelyk werde geëxecuteert. Zoo dat aan den geene die zich lafhartigh, en anders als een braaf soldaat en zeeman, voor den vyandt zal draagen, niets zoo gevaarlyk zal zyn als de havenen van den Staat, daar hy niet zal kunnen ontgaan, noch de straffe handt van de Justitie, nochte de vloek en de haat van zyn medeburgers, die op hem zal vallen en blyven. Wy belooven ons dat niemant en zal willen in zoodaanigh een verderf, maar dat een ieder met loffelyken yver en gemoedt in deeze importante tyden zich extraordinaris zal evertueren, en dat Godt uit den Hemel 't zelve zal zeegenen, ten beste van 't Vaderlandt, en tot onsterffelyke eere aan de geene die 't zelve trouwhartighlyk gedient zullen hebben. Ik bidde Godt UE. en alle die by hem zyn, te houden in zyn heilige protectie. In 's Gravenhage, den 22 May 1673.
UE. goedtwillige vriendt,
G.H. Prince d' Orange.'

Deze brief werd door De Ruyter aan alle officieren voorgelezen en 'met groote beweegenis der gemoederen gehoort. Men hoorde veele Officieren eenige van zyn Hoogheits woorden t'elkens herhalen: inzonderheit daar hy zeide, *dat 'er voor de lafhartigen niet zoo gevaarlyk zou zyn dan de havenen van den Staat:* en men besloot derhalven, *te winnen of te sterven*.'

Schoonevelt.

Met een tamelijk sterke overmacht kwamen de Engelse en Franse vloten de 7de juni 1673 op de Staatse vloot af, die westelijk van Walcheren lag, op de 'vlakte van Schoonevelt'. Zij hadden zelfs verwacht, dat De Ruyter de aanval niet zou afwachten, maar zou retireren naar de Scheldemond. De maatregelen, genomen om dat retireren te beletten, werden tot een tactische fout, toen De Ruyter de aanval niet ontweek. Tromp, die de voorhoede commandeerde, geraakte in een furieus gevecht met het eskader van prins Rupert, de Engelse opperbevelhebber. Het was op het vierde schip, nadat hij achtereenvolgens drie andere had moeten verlaten, dat deze vechtersbaas een kort briefje naar zijn zuster schreef:

'Beminde Suster,
Gisteren hebben wy den dans aengegaen, en ben Godt sy

> gelooft gesondt, en hebben ons hart eens weder opgehaalt als Keuningen. Ik ben op myn vierde schip, de Comeetstar, en meene van daeg een braven dans te danssen. Wy krygen de Fransen soo aen 't loopen, dat sy de bramseils en alles bysetten, en soo het van daeg soo voortgaet, soo hoop ik dat aller vrienden en ons gebedt verhoort sal zyn, en dat wy van de tyranny verlost zullen worden. Adieu. Couragie. 't Sal waerachtig wel gaen.'

Over het verloop van de strijd heeft men zich alleen een beeld kunnen vormen uit de rapporten van de Franse admiraals. Zij maken bijna de indruk, meer als toeschouwers dan als vechters de strijd te hebben meegemaakt. Die rapporten zijn vol bewondering over wat de Nederlanders hebben gepresteerd. Terwijl Tromp met een geweldige overmacht van vijanden tegenover zich naar het Noorden afzakte, merkte De Ruyter, dat Banckert en zijn Zeeuwen, die Zuidelijker lagen, het lelijk te kwaad kregen. Met zijn gehele middentocht wendde hij toen op een wijze, die alleen mogelijk was als gevolg van maandenlange oefening en onberispelijke discipline, brak dwars door de Fransen heen, ontzette Banckert en trok weer naar het Noorden, om Tromp te ontzetten. 'Mannen, daer is Bestevaer! die komt ons helpen. Ik zal hem ook niet verlaten, zoolang als ik adem kan scheppen.' Toen De Ruyter zich met Tromp had verenigd, ging de strijd verder tegen de Engelse eskaders, terwijl de Fransen meest uit de verte toekeken. Tegen de avond hielden ook de Engelsen af. Een week later ontbrandde de slag opnieuw, maar nu was De Ruyter de aanvaller. Het gelukte hem, de vijand van onze kusten weg te dringen. Het gevaar van een landing was voorlopig voorbij.

***Kijkduin*.**

Twee maanden later kwamen de vijandelijke vloten echter opnieuw opdagen en bedreigden onze kusten. Zij bombardeerden zelfs Scheveningen. De Prins reed spoorslags langs de kust, om de verdediging te organiseren. De Ruyter verliet zijn 'hol' bij Schoonevelt, waar de vijand zich niet tussen de zandbanken waagde, en zeilde noordwaarts. Voor Scheveningen kwam de Prins aan boord van de Zeven Provinciën en presideerde de krijgsraad. Toen kwamen Zijne Hoogheid en de krijgsraad op het halfverdek en De Ruyter sprak de mannen toe.

> ‘Mannen, 't schynt dat men noch eens zal moeten slaan en dat de vyanden niet zullen rusten voor dat wy noch een derde kans met hun zullen hebben gewaaght. Ook kan ik niet twyfelen, of gy, die my nu tweemaal getrouwelyk hebt bygestaan, zult nu ook de derdemaal toonen dat gy mannen zyt, die genegen zyn voor 't lieve vaderlandt, voor d'oude vryheit, voor zyn Hoogheit, en voor vrouwen en kinderen, tegens alle vyanden, nevens my te stryden. Zyt gy niet alle in 't gemeen, en elk in 't byzonder, hooft voor hooft, gezint uw eer en eedt, als eerlyke luiden, tot 'er dood toe te betrachten: te meer, om dat zyn Hoogheit, die hier nevens my staat, de blooden zal doen straffen, en degeenen, die zich wel draagen eerlyk beloonen?’

De Prins hield zelf geen toespraak, maar stemde door woord en gebaar met de aansporingen van De Ruyter in. En de mannen riepen: Ja! en Lang leef' de Prins! Het is een groot moment. Alle vlaggen en wimpels waaien, de saluutschoten rollen, en daar staan ze, de breedgeschouderde zeeman en de tengere Prins, de beide mannen, aan wie het volk het behoud van de vrijheid dankt.

Straks gaat de Prins weer van boord en De Ruyter zoekt de vijand op. In de morgen van de 21ste augustus ontbrandde de slag tegenover Kijkduin, terwijl in de kustdorpen de klokken beierden, om de bevolking op te roepen tot gebed.

In nevelen verborgen
Hing nog de groote vraag,
De vraag, die duizend harten
Met sneller slag deed slaan:
Zal Holland 't onweer tarten
Of stervende ondergaan?

Dit is van Schaepman, en hij schildert, hoe ‘de maagd van Holland’ staarde van de duinen, of ze op der golven kruinen haar schepen wedervond:

Het was geen angstig staren,
Daar glansde hope in 't oog,
Hoog rezen wel de baren,
Maar Hollands leeuw stond hoog;
Wat zorgen ook de morgen
Doe reizen voor den dag,
Twee helden blijven borgen,

Zij houden saam de vlag.

Daar rolde langs de baren
De dreunende oorlogsgroet,
En riep de koningsvloten
Oud-Hollands leus te moet;
En duizend donders rolden
Die eersten donder na,
Grijszwarte wolken rezen,
Omhulden mast en râ.

Geen oog kan meer doorschouwen
Dien zwarten wolkennacht;
Waarop zal Holland bouwen,
Zoo niet op 's Heeren kracht?
Hoor, hoe de klokken kleppen
Van ieder bedehuis:
Hoog boven d'oorlogsdonder
En 't dreunend strijdgedruisch.

Fel was de strijd tussen Tromp en Spragge. De laatste had de Engelse koning op handslag beloofd, Tromp dood of levend in 's konings handen te leveren. Maar Spragge moest zelf zijn schip verlaten en met de volgende bodem verging het hem niet beter; toen hij in een sloep geroeid werd naar een derde schip, om dáár zijn wimpel te laten waaien, kwam het tragische einde. De sloep werd door een kanonskogel getroffen en Spragge, die als zoveel zeelieden van die tijd, niet kon zwemmen, verdronk. Intussen kon De Ruyter al zijn kracht richten tegen het eskader van prins Rupert, waarbij Banckert, die met de Fransen heel gauw klaar was, hem ondersteunde.

> ‘Men sloeg etlyke malen door elkanderen heen, dan d'een, dan d'ander de loef hebbende. De Nederlanders schooten met hun kanon zoo ras als met musketten, driemaal tegen de vyanden eens. D'Engelschen zeggen, dat men zoodaanig vocht, alsof men door een verborge drift wou te kennen geeven, dat dit de leste stryd zou zyn, in 't welk men d'uiterste proeven van beleidt en dapperheit zou toonen.’

Het was een verschrikkelijk gevecht.

> ‘De gantsche zee stond in vuur en vlam, die, door den dikken rook, gelyk blixemstraalen uit een donkre locht uitborst. Elk

> verging 't hooren en zien door de duisterheit des buskruidtdamp, en door de donderslaagen van zoo veel duizenden stukken geschuts en 't balderen van zoo groot een meenigte van musketten als 'er geduurigh vuur gaven. Hier vertoonde zich de schrikkelykheit van den oorlogh ter zee aan alle kanten. De koegels, bouten, schroot en splinters vloogen aan alle zyden, met een ysselyk gekraak en geknars van al wat getroffen wierdt. De zee werdt met lichaamen, door geen eene soorte van doodt omgekoomen, bezaait. Sommigen moesten door 't scherp, anderen door splinters, anderen door 't vuur, anderen in 't water sterven. 'T gekryt en 't gejammer der gequetsten en stervenden vervulde verscheide scheepen, en hy moest een hert van steen of harder dan metaal hebben, die 't vergieten van zoo veel Christen bloet met drooge oogen kon aanschouwen. Dit was het deerlyk lot der twee vermaardtste zeevolken, wel eer door de banden van eenen godtsdienst, en van 't nabuurschap, aan een verknocht en die nu hunne uiterste krachten inspanden om elkanderen te vernielen: doch de Nederlanders door den uitersten noodt geperst, hebbende geen ander middel om den Staat van 't Vaderlandt voor zyn ondergang te bevryden.'

Eindelijk, des avonds om 8 uur, hees prins Rupert het sein tot de aftocht. De vijand zocht zijn havens op en onze kusten waren vrij. De slag bij Kijkduin is de laatste van een lange reeks van zeeslagen tussen de Nederlanders en Engelsen, die elkaar in twintig jaren driemaal beoorloogden.

Het zou meer dan een eeuw duren, voor zij opnieuw slaags raakten. De Ruyter gaf Gode de eer in een treffend gesprek met de vlootpredikant en vermeldde met bevend schrift in zijn journaal de dood van zijn schoonzoon kapitein Van Gelder. De vice-admiraals Isaäk Sweers en De Liefde waren gesneuveld. De Ruyter, Tromp en Van Nes werden in een vergadering van de Staten-Generaal ontvangen, waar zij op verzoek van de president met gedekten hoofde, en dus niet als dienaren, plaatsnamen. Brandt dichtte bij een beeltenis van De Ruyter:

> Aanschouw den Helt, der Staten rechterhandt,
> Den redder van 't vervallen vaderlandt,
> Die in een jaar twee groote Koninkrijken,
> Tot driemaal toe, de trotse vlag deed strijken:
> Het roer der vloot, den arm daar Godt door streê.

Door hem herleeft de vrijheid en de vree.

Kentering in Engeland.

De slag bij Kijkduin had belangrijke gevolgen voor de internationale situatie. De Engelsen begonnen de politiek van hun koning beter te begrijpen en dus krasser te veroordelen. Hoe meer de opzet van het verdrag van Dover duidelijk werd, hoe meer het verzet in Engeland groeide. Er waren enige feiten, die de meest hardleerse Engelsen wel moesten noodzaken, zich de ogen uit te wrijven. De slag bij Kijkduin was één van die feiten. En de verovering van Nieuw-Nederland door Jan Evertsen de Jonge met een Zeeuws eskader was er ook een. En evenzo de verovering van St.-Helena, waardoor de aandelen der Engelse Oost-Indische Compagnie op de beurs te Londen een koersdaling ondergingen van 172 op 150.

Maar nog pijnlijker was voor de Engelsen de afstraffing, die zij ontvingen door het optreden van de Nederlandse commissievaarders.

Deze 'commissievaarders', deze mannen van de 'reyne neringhe', of eenvoudiger, deze kaapvaarders, sleepten de Franse en Engelse koopvaarders weg. Het bondgenootschap met Spanje kwam ons daarbij zeer te stade, want de havens in Noord-Spanje werden de basis voor menige stoute onderneming. De oorlog met Engeland heeft nog geen twee jaren geduurd, en in die korte tijd zijn er 2863 vijandelijke koopvaarders veroverd.

> 'De Zeeuwen namen bijna alle Fransche en Engelsche schepen wech, die voeren, zonder convoy: zy brachten in 8 dagen tijdt wel 31 Pryzen in Zeelandt, voor goede buyt op: en noch raakten daar en boven 6 van deze grijp-vogels, onder een Vloot Engelsche Mallagoms en Straat-Vaarders, zynde met hun Convoyen, 19 Schepen sterk, die zy, op 3 na, kregen, en in Zeelandt opbrachten. In Spanjen wierden ook in deze Maandt February (1673), wel 30 Pryzen door de Hollanders en Zeeuwen opgebracht.'

De Test-act.

Maar ook ideële motieven maakten de vredesneigingen in Engeland sterker. Wat Brandt opmerkte in zijn beschrijving van de slag bij Kijkduin, dat het ging tussen twee volken, 'door de banden

van éénen godsdienst aaneen verknocht', werd ook in Engeland verstaan. De kerken in Zeeland wezen er in een plechtig schrijven in 1673 de aartsbisschop van Canterbury op. Te sterker klemde dit beroep, omdat in Engeland, al wist men het rechte niet van het geheim verdrag van Dover, toch de vrees groeide, dat het Protestantisme werd bedreigd. Zo werd de Parlementszitting in 1673 tot een manifestatie van het Protestantisme.

Bijna onmiddellijk nadat hij de oorlog aan de Republiek had verklaard, vaardigde Karel II de Act of Indulgence uit, waarbij de koning de verbodsbepalingen tegen de Roomsen en de Protestantse dissenters (d.w.z. de Protestanten, die niet tot de staatskerk behoorden) van hun kracht beroofde. Die verbodsbepalingen waren in wetten vervat en door zijn maatregelen werden dus wettelijke bepalingen geschorst. De koning hoopte, dat hij door deze maatregel Roomsen en Protestantse dissenters zou winnen voor zijn politiek. Maar de laatsten hadden geleerd, de Stuart ook te wantrouwen als hij geschenken bracht, en waren karig met hun dank.

En ieder, die de burgerlijke vrijheid alleen veilig achtte, als de koning van de wetten afbleef, keerde zich daarom tegen de Act en eiste intrekking. De Franse koning ried hem, toe te geven, omdat de Franse legers niet beschikbaar waren om eventueel geweld te breken. De koning gaf toe. Maar het Parlement wilde meer waarborgen. Het legde de koning een wetsontwerp voor, waarbij van alle ambten, zowel burgerlijke als militaire, en van het lidmaatschap van het Parlement werden uitgesloten allen die weigerden de suprematie-eed af te leggen, waarbij de koning werd erkend als het verheven hoofd der kerk, of die niet bereid waren te verklaren, dat zij een afkeer hadden van de Roomse leer van de transubstantiatie, of die niet minstens eenmaal per jaar in het openbaar het avondmaal gebruikten volgens de ritus der Anglicaanse Kerk. Zowel Roomsen als Protestantse dissenters werden dus uitgesloten. De hertog van York, de Roomse broer van de koning, tevens troonopvolger, moest dus zijn ontslag nemen als lordgrootadmiraal. Zijn opvolger werd prins Rupert, zoon van de Winterkoning, leerling van Frederik Hendrik. De hertog van York trotseerde de oppositie. Niet zonder aanbeveling van Lodewijk XIV koos hij een Roomse prinses uit Italië, de hertogin van Modena, tot zijn tweede vrouw. Deze huwelijksplannen waren bekend toen het Parlement weer bijeenkwam. Maar er was méér dat de ontevredenheid deed groeien. De slag bij Kuikduin was verloren, en de verontwaardigde prins Rupert gaf de schuld aan de

Fransen. Zij hadden alleen maar toegekeken. ‘Wij zijn aan de Fransen verhuurd’, zei men in Londen, ‘en de Franse admiraal is alleen maar bij de slag tegenwoordig geweest, om te zien, of we de subsidies, die onze koning krijgt, wel verdienen.’ Het Parlement wilde geen nieuwe gelden voteren voor de oorlog. Nederland en Engeland, zo verklaarde de leider der oppositie, zijn door de Franse koning met elkaar in conflict gebracht en hij is voor beide even gevaarlijk. Nog vóór het Parlement met de debatten over de buitenlandse politiek gereed was, klopte 's konings heraut met de zwarte staf op de deur: het Parlement werd verdaagd. Een maatregel, genomen overeenkomstig het advies van de Franse gezant. Maar de oppositie in Engeland was toch te sterk en de koning gaf toe. Twee leden van het Cabal-ministerie hadden zich reeds bij de oppositie aangesloten.

Vrede met Engeland.

In het najaar van 1673 was een formeel bondgenootschap tussen de Republiek en Spanje tot stand gekomen. Spanje had onderhands reeds medewerking en steun verleend van de zomer van 1672 af. Onze verdediging tegen Frankrijk was toch ook een verdediging van de Spaanse Nederlanden.

In die overeenkomst met Spanje werd uitgesproken, dat dit land Engeland tot de vrede zou trachten te bewegen. De Engelse koning nam in het begin van 1674 de door Spanje voorgeslagen vredesvoorstellen aan en sloot de tweede vrede van Westminster. Een geheim artikel bepaalde, dat de verdragsluitende partijen elkaars vijanden niet zouden steunen. Daarmee had Karel II formeel het verdrag van Dover verloochend. Overigens was de vrede voor Engeland eervol en voordelig. Hij klopte niet op wat er ter zee was gebeurd. De Republiek betaalde een vrij hoge prijs voor de vrede, maar smaakte de voldoening, dat de coalitie van 1672, die onder Frankrijks leiding de Republiek had trachten te vernietigen, nu gebroken was. Van Kaap Landsend tot de Noorse kust moest voortaan de vlag voor de Engelsen worden gestreken, maar de visserij bleef vrij. De door ons veroverde Engelse koloniën, o.a. Nieuw-Nederland en St.-Helena, moesten weer worden afgestaan. Bovendien kreeg Engeland een schadeloosstelling van twee millioen. Het was voor de Prins een geluk, dat Karel II, naar de gewoonte van de vorsten van die tijd, maar één kas hield, voor de staatsuitgaven en zijn particuliere onkosten tegelijk. Zo was,

wat het Parlement voor vlootbouw had gevoteerd, wel tot 's konings privaat genoegen besteed.

Nu had het huis van Oranje sedert de dagen, dat het huis Stuart in ballingschap en vernedering was, op dat huis een vordering van honderdduizenden aan voorgeschoten gelden. Vruchteloos hadden 's Prinsen voogden en later hijzelf getracht die sommen terug te krijgen. Maar nu ging het. Toen de twee millioen waren toegestaan, zond de Prins een vertrouwensman naar Engeland, die Karel II heel wat eisen en verzoeken moest voorleggen. De koning spartelde tegen, want in zijn hart was hij nog een bondgenoot van Frankrijk. Maar op één punt gaf hij toe: de Staten-Generaal mochten uit de twee millioen de vorderingen van Oranje op Stuart betalen. Het bedrag ging er voor het grootste deel mee heen.

De grote alliantie.

Dat Spanje zich openlijk aan de zijde van de Republiek schaarde, kwam, doordat in de zomer van 1673 Maastricht door de Fransen werd ingenomen. Deze sterke vesting in handen van de Fransen, dat was een bedreiging voor de Republiek, maar nog meer voor Brussel. Maastricht ligt dichter bij Brussel dan bij 's-Hertogenbosch. Spanje heeft bevorderd, dat ook de keizer tot het verbond toetrad. Toen daar subsidies voor nodig waren, werd er een belasting gelegd op kerkelijke goederen in Spanje, met toestemming van de Paus.

De grote politiek van Willem III heeft de positie van het Protestantisme versterkt. Maar in zijn strijd tegen de ‘generale monarchie’, tegen de overheersing van Frankrijk, heeft hij de beide takken van het huis Habsburg aan zijn zijde gezien. Zijn grootvader had in 1635 een offensief verbond gesloten met Bourbon tegen Habsburg; zijn vader had in 1650 die politiek nog weer trachten te herstellen. Willem III doet het net andersom. Want niet Habsburg, maar Bourbon bedreigde toen de vrijheid in Europa.

In het Noorden ontbrandde de strijd tegen Zweden opnieuw. Dit land had zich met Frankrijk verbonden en beloofd, elke Duitse staat aan te vallen, die de Republiek steunde. Dit leidde tot een conflict tussen Zweden en Brandenburg, terwijl later ook Denemarken de strijd tegen Zweden hervatte. Na het beëindigen van de oorlog met Engeland ging Cornelis Tromp een tijdlang over

in Deense dienst, om de Deense vloot te organiseren en te leiden. Maar vooraf maakte hij een uitstapje naar Engeland, omdat Karel II kennis met hem wenste te maken. De koning verhief hem in de adelstand met de titel van baronet.

Utrecht ontruimd.

De Spaanse oorlogsverklaring, het optreden van de keizerlijke troepen, het hielp Willem III om zijn plan van de vorige winter uit te voeren. Opnieuw stak hij over naar Brabant, om de Franse étappelijn door te snijden. Het vorige jaar had hij eerst in het eigen land door de aanval op Woerden bewezen, welk een offensieve kracht er in zijn troepen school. Nu leverde hij opnieuw zulk een bewijs, door een forse aanval op Naarden, maar ditmaal met volledig succes. En evenzo had de aanval op de étappelijnen nu resultaat. Met de keizerlijke troepen onder Montecuculi verenigde hij zich aan de Rijn, nadat Turenne was verschalkt, en de verenigde legers veroverden Bonn. Luxembourg, die weer in de plaats van Condé het bevel over de bezettingstroepen had gekregen, kon zich nu moeilijk handhaven. Zonder slag of stoot ontruimden de Fransen ons gehele grondgebied op Grave en Maastricht na. Hij mocht van geluk spreken dat hij er zonder kleerscheuren uit kwam, want de Prins nam reeds maatregelen, om hem op de terugtocht te onderscheppen.

‘Gaat in uw kerk, dankt God voor uwe verlossing en bidt, dat wij hier nooit weer terugkomen’, zei de Franse bevelhebber bij zijn afscheid tot de Utrechtse burgemeester. Het was geen kwaad advies. Nog bij hun vertrek legden de Fransen de stad een brandschatting van 450.000 gulden op, en ze namen een aantal gijzelaars mee.

Het bondgenootschap met de keizer bracht de bisschoppen van Keulen en Munster politiek en militair in een slechte positie. Het Keulse gebied werd geheel bezet. De heren kozen eieren voor hun geld en sloten vrede. Alleen met Frankrijk werd de oorlog nu voortgezet.

Regeringsreglementen.

Toen Utrecht na de aftocht der Fransen weer door Nederlandse troepen werd bezet, kwamen de burgemeesters de commandant begroeten. Zij zouden de sleutels van de stad nu wel weer bewaren. En of de commandant 's avonds bij hen het wachtwoord maar weer

wou laten halen? Het antwoord was als een koudwaterbad. De commandant had helemaal geen orders, om de heren als burgemeesters te erkennen. Dat zag er voor de heren niet prettig uit. Voorlopig namen de Staten-Generaal het bewind in handen, zoals dat gebeurt in veroverd gebied. Het was vooral Holland, dat hier achter zat. Daar redeneerde men aldus. Gewesten als Overijsel hebben vroeger tot de Unie behoord. Zij hebben evenwel met de bisschop een verdrag gesloten, waarbij zij uit de Unie traden, en hem als hun heer erkenden. Zij worden dus niet bevrijd, maar veroverd, en kunnen het best in dezelfde positie komen als de Generaliteitslanden. Juridisch stond die redenering sterk. Maar zij bracht het politieke gevaar mee, dat de groeiende eenheid tussen al de gewesten, die zich vooral manifesteerde in gezamenlijke trouw aan het huis van Oranje-Nassau, werd vervangen door een hegemonie van Holland, met slechts een zwak tegenwicht in het Noorden. De Prins heeft er voor gezorgd, dat in deze zaak niet werd beslist buiten hem om. En hij zette door, dat de drie gewesten Utrecht, Gelderland en Overijssel weer als leden der Unie werden aangenomen. Alleen moest Gelderland een zetel in de Raad van State afstaan aan Groningen. Maar in die drie gewesten werd door de Prins, daartoe gemachtigd door de Staten-Generaal, een regeringsreglement vastgesteld, waardoor aan de stadhouder beslissende invloed werd verleend op de regeringsbezetting. Het heeft geen zin, alle bijzonderheden te vermelden, maar het kwam toch vooral hier op neer, dat er geen burgemeester, geen afgevaardigde naar de Staten of naar de Staten-Generaal kon worden aangewezen, die de Prins niet welgevallig was. Ook in Holland werd de positie van de Prins verstevigd. Omdat de tijd van 1650 - 1672, de tijd zonder stadhouder, een periode was geweest van veel twisten, wilde men zich voor de toekomst een dergelijke ellende besparen. Geen stadhouderloos tijdperk meer! Daarom werd het stadhouderschap erfelijk verklaard in de mannelijke linie, een nieuwe stap in de richting van het verwerven van een vorstelijke positie.

Het exempel van Gideon.

En toch - van een officiële vorstelijke positie wilde men niet weten. Dat bleek heel duidelijk toen Gelderland met het voorstel kwam, de Prins hertog van dat gewest te maken. Het staat vast, dat de Prins op zulk een soevereine positie wel gesteld was. Hij

had haar niet willen ontvangen uit handen van de Engelse koning, maar reeds toen verklaard, dat het een ander geval zou zijn, als de burgers het hem zelf aanboden. Nu was het aanbod er. Maar de Prins raadpleegde eerst de andere gewesten waar hij stadhouder was. En toen bleek het, hoezeer in Holland en Zeeland de republikeinse idee leefde onder het volk. Het waren niet alleen aristocratische regenten of verkapte aanhangers van de Loevesteinse factie, die zich te weer stelden. Ook de trouwste Oranjeklanten, de predikanten, toonden zich verontrust. Men zag het donker in, wanneer de republikeinse staatsvorm verdween. Het zou de Prins een deel van zijn populariteit kosten. De handel zou wegtrekken, want die gedijt alleen in vrije landen. Uit Veere, het stadje dat in Zeeland bij elke Oranjebeweging vooraan ging, kwam nu een stichtelijk argument, dat de Staten van Zeeland doorgaven aan de Prins. Zij wezen nl. Zijne Hoogheid op het exempel van Gideon, uit Richteren 8: 22 en 23: De mannen van Israël nu zeiden tot Gideon: Heers over ons, zowel gij als uw zoon en uw kleinzoon, want gij hebt ons uit de macht van Midian verlost. Maar Gideon antwoordde hun: Ik zal over u niet heersen; ook zal mijn zoon over u niet heersen, de Here zal over u heersen...

Toen de Prins deze sterke reactie zag, wees hij het Gelderse voorstel af. Maar ontstemd was hij wel, vooral over de adviezen, waarin doorschemerde, dat de vrijheid bij hem niet veilig zou zijn. En wat het exempel van Gideon betrof, daar stond nog iets in datzelfde hoofdstuk van het boek der Richteren; de heren moeten het maar eens lezen, de laatste verzen van het hoofdstuk: De Israëlieten dachten niet aan de Here, hun God, die hen uit de macht van al hun vijanden rondom gered had, en waren het huis van Jerubbaäl-Gideon niet erkentelijk in verhouding tot al het goede, dat hij aan Israël gedaan had.

Seneffe.

Engeland, Munster en Keulen hadden vrede gesloten. Frankrijk stond alleen. De bondgenoten dachten aan een invasie in Frankrijk. Nederlandse, keizerlijke en Spaanse troepen marcheerden door België naar het Zuiden, met de Prins van Oranje als opperbevelhebber. Hij was nu 23 jaar. Toen het Eeuwig Edict werd opgesteld, was het de onuitgesproken bedoeling, de Prins kapiteingeneraal te maken en men dacht het te doen, als hij 23 jaar zou

worden. Nu commandeerde hij een Europees coalitieleger en leverde bij Seneffe slag tegen de Fransen onder de beroemde Condé. Deze slag is een typisch voorbeeld van de slagen die Willem III heeft geleverd. Hij commandeert coalitielegers, heterogeen van kwaliteit, met wederstrevige en aan tegenstrijdige instructies gebonden onderbevelhebbers. Tegenover zich vindt hij de beste troepen van Europa onder oude, ervaren en dappere aanvoerders. Willem III vecht met grote taaiheid. Condé is de aanvaller; hij behaalt successen en bestormt de stellingen van de Prins; maar na zijn eerste overwinning merkt hij, dat zijn tegenstander een paar kilometers verder zich opnieuw als het ware heeft vastgebeten. Als Condé ook deze posities heeft veroverd, heeft de Prins zich opnieuw verschanst en bij zijn derde stormloop wordt Condé afgeslagen. Zó hard afgeslagen, dat het een nederlaag betekent en hij moet aftrekken.

Dan is er nog iets, dat in de veldslagen, die Willem III levert, telkens terugkeert: zijn grote persoonlijke dapperheid, die aan roekeloosheid grenst.

> ‘Willem III was een held, op het slagveld van Séneffe evenals op al die menigvuldige slagvelden, waar de oorlogskans hem heeft gebracht. Dat zwakke, ziekelijke lichaam des Stadhouders scheen te midden van strijd en doodsgevaar eene ongekende sterkte en veerkracht te verkrijgen; en dat onbeweeglijke, onverschillige van zijn voorkomen maakte dan plaats voor het vuur van de hoogste geestdrift. Er is maar ééne stem over de ontembare dapperheid, door den Oranjevorst in dien strijd van Séneffe ontwikkeld; eene dapperheid, die vermetel zou moeten worden genoemd, ware zij niet noodzakelijk geweest om den moed op te wekken van zijne soldaten, verrast en in verwarring gebracht door Condé's onverwachten aanval en door hunne eerste nederlagen. Alle verhalen stellen Oranje voor, onverschrokken zich in het midden van het strijdgewoel werpende, overal daarheen rennende, waar zijne tegenwoordigheid werd vereischt, door woord en daad zijne troepen tot heldenmoed opwekkende en ieder oogenblik zijn leven en vrijheid in het hoogste gevaar brengende.
> Ick schricke nog - zegt een ooggetuige bij Sylvius - als ick denke in wat perykel hem Zyne Hoogheyt gestelt heeft; het is een teeken, dat hem God almachtig sonderling bewaart:

> want allen die omtrent hem geweest sijn, syn doot of gequetst geweest, behalve de jonge Prins van Friesland[1)], die, hoe jong hij is, nooit en heeft geweken van de zijde van Zijne Hoogheyt, en noch een of twee anderen op het hoogste. - Te allen tijde moet de herinnering aan dien slag bij Séneffe onzen rechtmatigen volkstrots opwekken, bij de herdenking van wat wij vroeger waren, toen wij, kleine republiek, tegen Europa's machtigsten koning in het strijdperk durfden treden, en onze Stadhouders, in een bloedigen, roemvollen kamp Frankrijk's grootste veldheeren den palm der overwinning konden betwisten. Séneffe is een dag van glorie en grootheid geweest, die geen Hollandsch hart koel en onbewogen kan laten.' (Generaal Knoop)

Nog vermeteler dan bij Seneffe was het optreden van Willem III in de herfst van hetzelfde jaar bij het beleg van Grave, de enige stad, die naast Maastricht nog in Franse handen was gebleven. Bij nachtelijke bestormingen was de Prins mee vooraan en het is een wonder, dat hij het er levend afbracht. Grave viel na een dappere verdediging en ten koste van zeer bloedige offers.

Zwakke broeders.

De Franse minister van oorlog schreef in 1675 aan de Franse commandant in Maastricht, dat hij groot respect heeft voor de Prins van Oranje na wat hij heeft gedaan in de laatste veldtocht. Toen de commandant van Grave door de Franse koning in audientie werd ontvangen, en verslag deed over het verloop van de aanval op Grave na 's Prinsen komst en over de wijze waarop hij daar zijn leven had gewaagd, maakte dit zulk een indruk, dat Louvois, volgens zijn zeggen, geen tweede maal in gesprek zou willen treden met iemand, die kwaad zou willen spreken van de Prins. En dan vervolgt hij:

> 'het doet mij leed, de Prins van Oranje te zien volharden in de jammerlijke zaak die hij nu voorstaat, want ik ben overtuigd dat, hoe bekwaam hij ook zij, de zwakheid of de kwade trouw van zijn bondgenoten hem in ongelegenheid zal brengen.....'

1) Stadhouder Hendrik Casimir II. Hij was 17 jaar oud en werd wèl gewond door een val van zijn paard. Hierdoor kreeg hij een bloedspuwing, tengevolge waarvan hij bleef kwijnen.

Deze loftuitingen zijn niet zonder bijbedoelingen geschreven, maar er is toch veel waars in. De Fransen met hun centrale positie, hun sterke nationale eenheid, hun gecentraliseerd bestuur, hun beproefde veldheren, hun geoefende legers, waren een te sterke tegenpartij voor de coalitie, waar de eenheid en de wilskracht zo dikwijls ontbraken. Vooral Spanje was een zwakke broeder. Dit land liet het er maar op aankomen, in het vertrouwen, dat de Republiek uit eigenbelang de Zuidelijke Nederlanden wel zou blijven verdedigen. Tot overmaat van ramp konden de Spanjaarden hun gebied in Italië, Napels en Sicilië, niet tegen de Fransen verdedigen. De Ruyter werd met een eskader uitgezonden, om de bondgenoot te helpen, wat praktisch betekende, het alleen op te knappen. De Staten hadden het zo niet bedoeld. Er werd duidelijk gestipuleerd, dat het eskader van De Ruyter slechts een hulpeskader zou zijn van een Spaanse vloot, en dat de Spaanse admiraal daarover het opperbevel zou hebben. Het is vreemd, dat voor een dergelijke onderneming met beperkt karakter de luitenantadmiraal-generaal - zo was nu de titel van De Ruyter, de plaatsvervanger van de Prins, die admiraal-generaal was - zelf werd uitgezonden. Men zou eerder verwachten, dat er een luitenantadmiraal of vice-admiraal voor werd gekozen. De voorbereiding van de expeditie liet ook veel te wensen over. De Ruyter had graag op zijn eigen bodem, de Zeven Provinciën gecommandeerd, maar die werd minder geschikt geacht, daar het schip geen dubbele bodem had. Om die reden werd de zwakkere Eendracht gekozen, maar toen alles klaar was, bleek dat die schuit evenmin zulk een bodem had. Maar toen was het te laat om de Zeven Provinciën nog behoorlijk uit te rusten. De Ruyter had een zwaar hoofd in het gehele geval. Een der heren van het Amsterdamse Admiraliteitscollege had dit ‘gedenkwaardige’ gesprek met de scheidende admiraal: ‘Ik denk niet, myn Heer, dat gy nu in uw ouden dagen begint bevreest te worden, en de moedt laat vallen.’ Waarop De Ruyter antwoordde: ‘Neen, ik begin de moedt niet te laten vallen. Ik heb myn leven veil voor den Staat: maar ik ben verwonderdt, en 't is my leet, dat de Heeren de vlagh van den Staat zoo veil hebben en waagen.’ - ‘Als hem eenige Heeren verzochten, dat hy, niet tegenstaande zijne inzichten ten tegendeele, evenwel t' zee zou gaan, was zyn antwoordt: “De Heeren hebben my niet te verzoeken, maar te gebieden, en al wierdt my bevoolen 's Landts vlagh op een enkel schip te voeren, ik zou daarmee t' zee gaan,

en daar de Heeren Staaten hunne vlagh betrouwen, zal ik myn leven waagen."'

Gevangen predikanten geslaakt.

Eerbewijzen genoeg hadden de Spanjaarden voor De Ruyter, maar een Spaanse vloot heeft hij niet gezien; slechts enkele schepen. Maar de eerbewijzen waren aan deze hulp omgekeerd evenredig. Zó was de ontvangst bij de onderkoning van Sardinië:

> 'Den volgenden dagh begaf zich de Heer de Ruiter, op het verzoek en de noodiging van den Viceroy, naar de Stadt, daar hij met het losbranden van al 't geschut, en veel karossen, en daaronder eenige van zes paarden getrokken, werd ontfangen, en voort, naa d'onderlinge beleeftheit van begroeting, met een koningklyk banket onthaalt. Men schafte, hoewel 't op een Vrydagh, en de dagh van Sint-Niklaas was, tot veeler verwondering, allerley vleesch, zoo wild als tam, en dat in 't bysyn der Geestelyken. De Taaffel was met Edelen, Ridders en Raadtsheeren omringht: zelfs den zoon van den Viceroy, een jongeling die byna manlyke jaaren bereikte, sagh men daar, ter eere van den Hollandtschen Zeeheldt, de taaffel opwachten. Men dronk er onder anderen op de gezondtheit van syn Hoogheit den Prinsse van Oranje, en hoorde het liedt van Wilhelmus van Nassauwen blaazen, in een palais daar die naam voor dezen zoo verhaat plagh te zyn, als ieder weet.'

In Napels was de ontvangst niet minder pompeus. Maar De Ruyter had een opdracht van de Staten-Generaal, die hij trachtte uit te voeren met heel zijn hart. Hamel Bruynincx, onze gezant te Wenen, had allang zijn best gedaan, om een aantal Hongaarse predikanten, die om hun geloof naar de Spaanse galeien waren gebracht, vrij te krijgen. In zijn rapporten aan de Staten-Generaal spreekt zijn bewogenheid over het onmenselijke lot van deze mannen. In een officieel stuk van de diplomaat is het zeldzame taal:

> 'Godt beweege U Hoog Moog. barmhertige herten tot mededoogentheit over de voorschreeve benaauwde, bedroefde, bekommerde en vervolghde herten, van welkers benaautheit ende droefheit ik een waarachtigh getuige ben voor Godt mijnen vader ende Zalighmaaker Jesu Christo, voor dewelke ik ook getuigenisse geeve haarer onschult, naar een ryp ende

alle moogelyk onderzoek in oprechtigheit mynes geloofs ende gewisse.'

Zijn aansporingen bleven niet vruchteloos. De Staten-Generaal zonden zijn brieven door naar De Ruyter, met de mededeling, dat deze zaak hun zeer ter harte ging 'ende ten hoochsten ernst is'. De Ruyter moest nu in Napels zien, wat er voor de predikanten te doen was. Zijn brieven bleven zonder gevolg. Het antwoord bestond uit betuigingen van welwillendheid, maar ja, de Napolitaanse autoriteiten konden er niets aan doen. Het zijn immers gevangenen van de keizer. Maar nu kwam De Ruyter, na bij de Stromboli een scherp gevecht met de Fransen te hebben geleverd, naar Napels. En toen 'nam hy zyn slagh waar', en sprak er de onderkoning over aan.

> 'Uw Excellentie doet my d' eere van my te verwellekoomen, met veele teekenen van achting en genegentheit, daar ik my in behoore te verblyden. Doch Uw Excellentie gelief te weeten, dat ik nu niet bly kan zyn. Wat vreughde zou ik kunnen scheppen uit al d'eere die my geschiedt, zoo lang als myn lieve broeders, die Predikanten, daar op de galeyen zitten, en zoo mishandelt worden.'

De onderkoning trachtte zich er nog uit te praten, maar De Ruyter hield vol, en de predikanten werden geslaakt. Zesentwintig waren er nog in leven, 21 Calvinisten en 5 Luthersen. Ze zagen er jammerlijk uit, toen ze aan boord van onze schepen werden gebracht, afzichtelijk om hun builen en wonden, half naakt, met uitgemergelde lichamen. Er waren mannen bij, grijs van ouderdom. Ze hadden leed en verkwikking samen gedeeld, 'onder 't gemeene kruis als broeders', en Luthersen en Calvinisten hadden de aalmoezen broederlijk onder elkaar gedistribueerd.

Toen ze daarvan spraken, heeft De Ruyter hun de 'noodige en nutte vermaning' gegeven, om, als ze ooit weer thuis kwamen, zo één te blijven. De Ruyter had altijd een afkeer van partijstrijd. De Hongaarse Protestanten hebben zijn naam wegens deze bevrijding in ere gehouden en in 1895 is te Debreczin, het Hongaarse Genève, een monument voor De Ruyter opgericht.

De Ruyter's einde.

In april 1676 volgde een nieuw gevecht met de Fransen in het gezicht van de Etna. Het heeft geen zin, al de bespre-

kingen en moeilijkheden te beschrijven, die op deze tocht op elkaar volgden. Nu botste de Franse vloot op de Nederlandse en Spaanse eskaders. Tegen de oorspronkelijke bedoeling had De Ruyter praktisch het opperbevel, terwijl hij tevens de voorhoede leidde; vice-admiraal De Haen commandeerde de achterhoede en een Spaanse macht van ruim 10 schepen was tussen de beide Nederlandse eskaders gevoegd, maar heeft in de slag niets uitgevoerd. Dit maakte praktisch de overmacht van de Fransen nog groter. Toch werden zij teruggeslagen en gehavend en wendden tegen de avond de steven. Daarom schreef De Ruyter zich de overwinning toe, hoewel er strategisch niets was bereikt. De Franse vloot bleef op zee en ging voort de onzen te bedreigen.

De zwaarste slag voor ons was de ernstige verwonding van De Ruyter. Een half uur na het begin van de slag trof hem een kanonskogel, terwijl hij op de campagne zittend het gevecht leidde.

Een deel van zijn linkervoet werd weggenomen en de beide pijpen van zijn rechterbeen verbrijzeld. De gewonde tuimelde van de campagne naar beneden, zeven voet, maar de val bezorgde hem alleen een lichte hoofdwonde. Hij bleef redelijk bij kennis en diende zijn vlaggekapitein Callenburgh, die nu het gevecht leidde, van advies. Veel pijn en geen koorts, zo was de toestand de eerstvolgende dagen. Groot en christelijk was het geduld van deze held. Men hoorde hem zeggen: ‘Aan dit ellendig lichaam is weinig gelegen, als de kostelijke ziel behouden wordt. Myn pyn is niet te achten by d' onuitspreekelyke smert en smaadt die onze Heilandt onschuldig leedt, om ons van d' eeuwige pyn te verlossen.’

> ‘Tot zyner vertroosting en versterking’ - aldus zijn biograaf Brandt - ‘gebruikte hy verscheide plaatzen uit de heilige Schrift, die hy ten tyde zyner gezondtheit, in zyne vrye uuren, dikwils plagh te leezen: en als de pyn zyner wonden hem meest neep, diende hy zich van zommige spreuken uit Davids Psalmen, daar hy zyn hart door uitsprak, met naamen uit de 119 (vs 71) en den 42 (vs 6, 8, 9) Psalm.’

De zesde dag na de verwondingen kwamen er hevige wondkoortsen, en toen die een dag later verminderden, vernam men de voortekenen des doods.

> ‘Hy lagh geduurig met gevouwen handen en badt Godt om een zalig einde, zich onder anderen dienende van Davids woorden uit den 63 Psalm. O Godt, gy zyt myn Godt, ik zoek

> u in den daageraadt, myn ziele dorst naar u, myn vleesch verlanght naar u: in een landt dor en mat, zonder water.'

Toen de avond viel, kwam voor hem het einde.

De Staatse en Spaanse vloot werden in de haven van Palermo nog zwaar door de Fransen geteisterd. Het overschot van de vloot keerde na maanden van ellende naar het vaderland terug. De Eendracht had het gebalsemde lijk van De Ruyter aan boord. De Franse koning bracht bij het passeren van Calais door zijn batterijen het saluut. Met grote statie werd het lijk in de Nieuwe Kerk te Amsterdam begraven. De koning van Spanje had De Ruyter de hertogstitel verleend - de admiraal heeft het zelf niet meer geweten - en de titel ging over op zijn zoon Engel; werd echter op diens verzoek veranderd in die van baron.

Een groot Nederlander.

In het heengaan van De Ruyter is iets, dat diep ontroert. Tientallen hete gevechten had hij meegemaakt en nimmer liep hij daarbij een ernstige kwetsuur op. Nu, in zijn zeventigste jaar, toen de Staten hem zonden en zijn plicht hem voerde naar de kusten van Sicilië, vond hij de dood ver van zijn 'lieve vaderlandt'. Zijn sterven was als zijn leven, eenvoud en vroomheid. In zijn hoge positie bleef hij eenvoudig van manieren, vriendelijk jegens geringen. Nooit schaamde hij zich zijn geringe afkomst en aan de maaltijd kon hij herinneringen ophalen uit de tijd, toen hij in de lijnbaan ging of als kajuitsjongen voer. Als hij zijn successen op zee rapporteerde, zweeg hij van eigen prestaties en gaf God de eer van de overwinning.

> 'Zyn ongeveynsde godtvruchtigheit vertoonde zich in alle zyn bedryf. Geen Christen Heldt kon Godt meer vreezen, eeren, liefhebben, betrouwen, en den godsdienst met meer yver behartigen. Het hooren der predikatien, dat hij niet licht verzuimde, was zyn hoogste vermaak. En hy streedt zoo wel met de gebeeden als met de wapenen: beginnende nooit zeegevecht voor dat hy Godt eerst in zyn kajuit om zyn hulp en zeegen hadt aangeroepen. De heilige Schriftuure las hy onophoudelyk, en besteedde daar in als hy aan landt was meest alle de wintersche avonden: leezende dan over luidt by syn huisvrouw en kinderen, om die met eenen door dat gehoor te leeren en te stichten. Behalven de heilige Schrift las hy wei-

> nige en byna niet dan Theologische boeken. Hy betoonde zich ook als een voorzanger in de Christelyke scheepsoefeningen: en zong gaarne Psalmen; want hy was een goedt zinger.'

'Deze godsvrucht', aldus Dr. Kuyper, 'was de toenmalige nationale trek, die zich in dezen vlootvoogd zoo nuchter, zoo innerlijk waar en daardoor op zoo aangrijpende wijze afteekent.' En Busken Huet formuleert een verwante gedachte: 'Geheel zijn persoonlijkheid is als een spiegel, waarin wij op haar voordeeligst de beeltenis van ons volkskarakter zien.'

Een haastige minnaar.

De mislukking van de Middellandse-Zee-expeditie maakte hier het verlangen naar vrede sterker, vooral omdat de machteloosheid van de Spaanse bondgenoot zo duidelijk was gebleken. Maar de Prins wilde geen vrede. Het gevaar, dat Europa van de Franse zijde bedreigde, zag hij al duidelijker. En tegen dat gevaar was maar één middel, nl. eensgezind standhouden. Dus geen vrede, maar versterking van de coalitie. In het late najaar van 1677 stak de Prins naar Engeland over en vroeg de koning als hoofd van het huis Stuart om de hand van diens nicht Maria, de oudste dochter van de hertog van York. Als een 'haastige minnaar' was de Prins gekomen en hij wenste binnen twee dagen de toestemming van de koning. Want zijn jacht lag op de Theems gereed; moest hij onverrichter zake vertrekken, dan zou het spoedig zijn en in dat geval moest de koning er op rekenen, in de afgewezen bruidswerver een bittere vijand te hebben, heel zijn verder leven. Hoog spel! Maar de Prins wist, hoe sterk in Engeland de oppositie was; hij wist, dat de koning nog het meest werd geduld, omdat de hertog van York diens wettige opvolger was. De koning wist het ook en begreep, dat een weigering een geweldige ontstemming te weeg zou brengen bij allen, die in Engeland de suprematie van Frankrijk en een Roomse reactie vreesden. De 1ste november gaf de koning consent en de 14de van die maand, op de dag, dat de Prins zijn 27ste verjaardag vierde, werd het huwelijk voltrokken met de 15-jarige Prinses. Dalrymple zegt, dat dit huwelijk tegen de wil des vaders en zonder enige voorafgaande mededeling aan Frankrijk, het werk van een minuut was. Geen enkel feit tijdens de regering van Karel II had zulk een algemene vreugde bij het volk verwekt als dit. De gezant van Frankrijk en de graaf van Arlington schenen de enige

ontevredenen (Temple). De Prins waardeerde het huwelijk om zijn politieke betekenis. Hij wilde Engeland onttrekken aan de Franse invloed. De Prinses was allerminst geestdriftig over haar bruidegom, die trouwens ook weinig notitie van haar nam. Later, veel later, is dit huwelijk, gesloten uit politieke overwegingen, geworden tot een wonderlijk sterke eenheid. De Prinses, die van het wufte, wispelturige Engelse hof werd overgeplaatst naar een omgeving, waar ernst, strijd en volharding het leven typeerden, heeft haar gemaal leren waarderen, ook wel, omdat haar rein en vroom gemoed bij hem groter veiligheid vond dan aan de andere zijde van de Noordzee. De Prins van zijn kant is geboeid geworden door haar schoonheid en allicht meer door haar scherpzinnigheid. Maar dergelijke te motiveren sympathieën verklaren nimmer het openbloeien van de liefde, in de paleizen immers evenzeer een wonder als overal elders.

Een Franse overwinning.

Het huwelijk van de Prins was een politieke nederlaag voor Frankrijk. De Franse diplomatie had, toen het huwelijk niet te keren scheen, er nog voor geijverd, dat het zou worden uitgesteld tot na de vrede. Want tijdens de oorlog tegen Frankrijk dit huwelijk, dat betekende waarschijnlijk, dat Engeland in de anti-Franse coalitie zou worden betrokken. Reeds werd er een Engels hulpkorps uitgerust, dat de Vlaamse kuststeden zou beschermen. Het wekte in Engeland grote ongerustheid, toen in 1678 Gent en Ieperen door de Fransen werden genomen.

Toen deed Frankrijk een meesterlijke tegenzet. Het wist, dat in Holland sterke vredesneigingen waren, versterkt door de slapheid van Spanje. En daarom kwam de Franse koning voor de dag met vredesvoorstellen, die zéér aanlokkelijk waren. Frankrijk zou de Republiek teruggeven wat het nog bezet hield, d.w.z. Maastricht en omstreken; bovendien bood het een voordelig handelsverdrag aan. Het was geweldig, als we het vergelijken met wat in 1672 werd geëist. Maar. - dit waren geen vredesvoorstellen, die de roofoverval tegen de Republiek moesten beëindingen. Die overval was in 1673 al definitief afgeslagen. Dit waren vredesvoorstellen, die een coalitieoorlog tegen Frankrijk zouden beëindigen. Doch in die zin, en daar komt alles op aan, dat de Republiek op deze voorwaarden vrede sloot. De bondgenoten moesten zich dan maar zien te redden. Spanje zou het gelag moeten betalen. Ging de

Republiek op deze voorstellen in, dan sloot zij een separate vrede, dan viel de coalitie uiteen en was Frankrijk in dat opzicht tòch de overwinnaar. Dit sloeg vooral op Brandenburg. Deze krachtige, opkomende staat had onder leiding van de Grote Keurvorst, de oom van de Prins, de Zweden een klinkende nederlaag toegebracht. De positie van Zweden als beheerser van de Oostzee was geschokt. En het was er Lodewijk XIV zeer beslist om te doen, de Zweedse bondgenoot genoegdoening te verschaffen. Zweden als een sterke Franse voorpost in het Noorden was een noodzakelijk element in de tradionele Franse politiek. Frankrijk zoekt altijd bondgenoten aan de andere kant van Duitsland. Een afzonderlijke vrede voor de Republiek, dat zou dan ook, zo werd uitdrukkelijk vastgesteld, betekenen neutraliteit in het conflict tussen Zweden en Brandenburg. Zo werd het inderdaad te Nijmegen vastgesteld. Voor de bondgenoten schoot er niets anders over, dan ook maar zo gauw mogelijk vrede te sluiten, volgens de lijnen, die door Lodewijk XIV en de Staten waren uitgestippeld. De Republiek kon gloriëren en in de schoolboeken werd later altijd weer vermeld: wij verloren geen duimbreed grond. Ook Maastricht niet. Tijdens de oorlog hadden we het aan Spanje beloofd, maar dat heette nu niet te kunnen: in de vrede van Nijmegen was het immers aan de Republiek teruggegeven, en als die het nu aan Spanje afstond, zou zij de vrede van Nijmegen schenden! Maar Lodewijk XIV glorieerde ook. Hij had de coalitie verbroken en zag bovendien kans, de gunstige voorwaarden, die de Republiek verkreeg, voor te stellen als een resultaat van zijn bijzondere welwillendheid jegens de Staten!

De slag bij St.-Denis.

Terwijl de vrede van Nijmegen gesloten werd, belegerden de Fransen de sterke vesting Bergen, die de zuidelijke toegang tot Brussel dekte. Mocht deze vesting bezwijken, dan waren zij van plan haar te houden. Dan lag Brussel aan de grens van Frankrijk. De Prins had de Spaanse gouverneur beloofd, alles te zullen doen, om de stad te deblokkeren. Maar de Franse belegeraars werden gedekt door een leger onder Luxembourg, dat ten Zuiden van Brussel zulke sterke posities bezet hield, dat een aanval schier onmogelijk scheen. Toch zette de Prins door en leverde vier dagen na het sluiten van de vrede slag bij St.-Denis. Een slag zoals hij er meer heeft geleverd, zonder een klinkende overwinning, maar toch niet zonder succes. En ook weer zo, dat de Prins zelf het

uiterste waagde. In een handgemeen met de vijandelijke ruiterij, zette een Frans officier hem reeds het pistool op de borst, maar 's Prinsen leven werd gered door Hendrik van Nassau-Ouwerkerk, die de aanvaller neerschoot. De Prins zelf schreef aan de Staten, dat de infanterie van de Staat een vigeur had betoond, die onvergelijkelijk is, ‘en actien gedaen, boven alles dat men van deselve soude hebben konnen verwachten .....’. Na de slag ontruimde Luxembourg zijn stellingen en de Prins besloot, zijn pogingen tot ontzet voort te zetten. Zij waren echter overbodig, want de Fransen gaven nu vrijwillig het beleg op.

Over de slag bij St.-Denis is veel te doen geweest, vooral over de vraag of de Prins, toen hij aanviel, wist dat de vrede gesloten was. Het is gebleken, dat hij het niet officieel wist, maar dat hij uit particuliere correspondentie voldoende gegevens had, om van het feit van de sluiting overtuigd te zijn. Dat hij toch de strijd forceerde, was niet om de vrede te breken, maar om Bergen voor Spanje te redden. De Staten-Generaal begrepen dit en hebben de Prins om zijn daad geprezen, en toen uitdrukkelijk gelast, zijn pogingen tot ontzet, ook met geweld, als dat nodig bleek, door te zetten.

Het was nu vrede. En Frankrijk zag in de nieuwe situatie de kansen voor het grijpen. Vooral de wispelturigheid van de Engelse koning bood vele mogelijkheden. Willem III werd door het gekonkel van het Engelse hof voortdurend verontrust. In een gesprek met Temple in deze dagen liet hij zich aldus uit: ‘Is iets ter wereld om beurten zo warm en zo koud als dat hof van u? Toen ik laatst in een vliegende storm uit Engeland overkwam, trof het mij, de ganse nacht door, de schipper aan de man die het roer hield, telkens te horen toeroepen: Steddy, steddy. Die vermaning komt in de politiek evenzeer als in de stuurmanskunst te pas.’

4. Uitdaging van Frankrijk

Frankrijks hegemonie.

Het bleek even duidelijk als spoedig, dat door de vrede van Nijmegen Frankrijk het overwicht in Europa had verworven. ‘Als de grote overwinnaar troonde Lodewijk XIV te Versailles, gevreesd en gevleid door geheel Europa, bewierookt en gehuldigd door zijn volk, dat hem de erenaam de Grote schonk. Hij was de scheidsrechter, aan wiens wenk iedereen gehoorzaamde, die door het fronsen zijner wenkbrauwen Europa beheerste.’

In het verbrokkelde Duitsland paste hij het ‘verdeel en heers’ met volledig succes toe. De helft der vorsten stond in zijn soldij. In Italië was het niet anders. In Zweden leidde de Rijksraad lange jaren de politiek, een groep aristocraten, bijna stuk voor stuk door Frankrijk betaald. De corruptie was er onbeschrijfelijk. Spanje bleef machteloos onder een kindse koning en intrigerende, baatzuchtige en vaak onbeduidende staatslieden. De Duitse keizer had al zijn krachten nodig, om zich tegen de opdringende Turken te verweren.

Eén man was er, die bereid was, en in staat, de leiding op zich te nemen van het verzet tegen de Franse hegemonie, Willem III. Maar in de Republiek had zich een sterke Franse partij gevormd, die soms zó nauw samenwerkte met de Franse gezant, dat het neerkwam op verraad aan onze nationale zelfstandigheid. De Engelse koning zag de conflicten met het Parlement groeien en wist zijn onafhankelijkheid van het Parlement alleen te verwerven, door zich afhankelijk te maken van Lodewijk XIV, zijn betaalsheer.

Chambres de Réunion.

In het jaar 1679 kregen de bisschoppen van Toul, Metz en Verdun van de Franse koning een opdracht. Zij moesten er voor zorgen, dat hun leenmannen aan hun wettige koning, Lodewijk XIV, leenhulde deden. In hun antwoord klaagden zij: Hoe kunnen wij daarvoor zorgen, Majesteit? Wij weten zelf niet, wie tot onze leenmannen behoren. Dit antwoord was uitgelokt. Nu richtte de koning bij de parlementen (= gerechtshoven) van Metz, Besançon en Breisach aparte Kamers van Hereniging op, die moesten nagaan, welke gebiedsdelen vroeger in leenverband hadden gestaan tot de gebieden, die bij verschillende vredes sedert 1648 aan

Frankrijk waren afgestaan. De Kamers deden haar werk grondig; ze gingen zelfs terug tot het verdelingsverdrag van Verdun. Maar welke schijn van recht ook aan de dingen werd gegeven, het was niets dan roof. Want het sprak vanzelf, dat bij de afstand van bepaalde gebieden daarmee alleen bedoeld werd datgene, wat er ten tijde van de afstand toe behoorde, niet wat er in vroeger eeuwen wel eens toe behoord had. Telkens ontdekten de Kamers weer belangrijke plaatsen en streken, die aan Frankrijk zouden toekomen. Ze werden daarna door 's konings troepen bezet of de vorsten werden tot leenhulde gedwongen. De bisschop van Trier verloor een deel van zijn gebied, omdat koning Pippijn (de vader van Karel de Grote!) wel de geestelijke, maar niet de wereldlijke macht daarover aan de bisschoppen van Trier had geschonken.

Willem III werd geciteerd als heer van enige goederen in Franche-Comté. De koning van Zweden verloor de landstreken, die de naam hadden gegeven aan zijn stamhuis; Straatsburg, de sterke Rijnvesting en een bolwerk van het Protestantisme in Zuid-Duitsland, werd in 1681 in volle vrede bezet. De bisschop van Straatsburg, die tot die tijd in Zabern had geresideerd, begroette de Franse koning bij diens intocht van het bordes van de aan de Protestanten ontnomen hoofdkerk der stad met de woorden: Nu laat Gij, Here, Uw dienstknecht gaan in vrede, want mijn ogen hebben de zaligheid gezien.

Tegelijk met Straatsburg werd ook Cassale, een sterke vesting aan de bovenloop van de Po bezet. En niemand verzette zich. De koning van Zweden maakte zich los van Frankrijk, maar Denemarken en Brandenburg sloten zich bij hem aan. De koning van Engeland had het Parlement ontbonden en zette zijn koninklijke affaire nu weer voort met behulp van Franse subsidies. Aan de Beneden-Rijn had de Franse koning een trouwe wachter in de keurvorst van Keulen, Maximiliaan Hendrik, die beheerst werd door Wilhelm Egon von Fürstenberg, een broer van de bisschop van Straatsburg. Maximiliaan Hendrik was aartsbisschop van Keulen, bisschop van Luik, en na 1683 ook nog van Munster. Hij heeft de buitenlandse koning zijn leven lang gediend tegen zijn keizer.

Oppositie tegen de Prins.

Hoe de Prins ook ijverde voor een eensgezind optreden tegen Frankrijk, hij vond weinig gehoor. Ieder paaide zich met de hoop,

zelf nog niet aan de beurt te zijn. Zelfs in het eigen land was de oppositie soms sterk. Er waren twee kernen van verzet, nl. Amsterdam en het Noorden.

In Amsterdam was Van Beuningen de leider. Reeds als gezant in Engeland had hij tegen de bedoelingen van de Prins en de hem gegeven instructies, een eigen politiek gevoerd. Toen hij weer tot burgemeester werd gekozen en daarom naar Amsterdam terugkeerde, werd het conflict scherper. Van Beuningen publiceerde zijn 'Consideratiën', een verdedigingsgeschrift, waarin hij zeer hoog opgaf van de macht van Frankrijk. De Prins was heftig verontwaardigd. Als deze dingen ter sprake zouden komen in een besogne van de Staten van Holland, dan moest Van Beuningen ook present zijn en de Prins zou dan komen, ja er heen vliegen, als hij kon; hij zou er dan zijn hart ontlasten en het land zou er ook van gewagen, 'want ik meene niets bij mij te houden'. Een verzoening met Van Beuningen was onmogelijk, 'maar daar vraagh ick niet na; d' eenigste saak die mij seer bedroeft, dat is te sien dat gemeen soo veel heeft geleden en nogh sal leyden alleen door een turbulenten geest'.

Een opponent, in bekwaamheid niet met Koenraad van Beuningen te vergelijken, was de Friese stadhouder Hendrik Casimir II. Hij had persoonlijke antipathieën tegen zijn geniale neef en werkte hem tegen waar hij kon. De noordelijke gewesten stijfden hem dikwijls bij dat verzet. Zij schenen het gevaar van het opdringende Frankrijk niet acuut te achten. Bovendien herinnerden zij zich, dat zij in 1672 zelf voor de verdediging van het Noorden hadden moeten zorgen, en daarom eisten zij waarborgen, dat legerversterking ook zou betekenen versterking van de militaire dekking van hun gewesten.

Het Franse gevaar begon zich duidelijker af te tekenen in 1682. Toen begonnen de Fransen met de blokkade van Luxemburg. De Spanjaarden vroegen van de Republiek een secours van 8000 man, overeenkomstig de traktaten.

De grote weg.

Toen heeft de Stadhouder in de Statenvergadering van Holland een rede gehouden. Dr. Japikse zegt er van:

> 'Ik wilde, dat ik Willem III kon zien en horen, terwijl hij deze rede hield. Mij dunkt, hij moet voor de vuist gesproken hebben in korte zinnen, niet klankrijk, maar door gestes aan

> zijn overtuiging kracht bijzettende. Deze rede is geheel van hem zelf. Dapper, moedig, vol karakter, ook vol van inhoud en toch zonder een zin te veel. In geen opzicht uitdagend. Hij respecteert andere inzichten, tracht met wat retouchering hier en daar, het tafereel iets gunstiger te tekenen dan het was. De climax van het betoog moet gelegen hebben in het goede, het sterke voorbeeld, dat hij de Staten wilde doen geven, om de anderen te bemoedigen en de strijd voor vrijheid op staatkundig en godsdienstig gebied, door de vaderen begonnen, tegen de dwang, die Frankrijk dreigde op te leggen, te verdedigen.'

Ook in deze rede was de nuchtere waarheid, die in later tijd zo dikwijls wordt vergeten, dat defaitisme en laffe neutraliteit tegen een opdringend imperialisme geen ander voordeel brengen kan dan 'het geluck hebben van laetst gegeten te werden'. En de Prins adviseerde, de 'groote weg te volgen'. Hier, in een eigen typering, is de beste karakteristiek van zijn staatkunde. Geen uitvluchten, geen kortzichtige eigenbaat, maar een vaste koers, van een 'cordate conduite'.

De Prins had ditmaal succes; aan Spanje werd hulp beloofd en Lodewijk XIV gaf voorlopig toe.

Het Turkse gevaar.

Wilde de Prins zijn doel bereiken, een stevige coalitie tegen Franrijk, dan moest hij zowel Engeland als de keizer inschakelen. Met Karel II was weinig te beginnen en de keizer had de handen meer dan vol aan de Turken. Het Habsburgse wanbeleid had het Turkse gevaar naar het Westen gelokt. De keizer had de Hongaarse Protestanten wreed vervolgd, hun predikanten naar de galeien gezonden en het Hongaarse volk gekweld door een woeste soldatenregering. De Nederlandse gezant Hamel Bruynincx nam het telkens voor zijn geloofsgenoten op; hij trad met hen in persoonlijk contact en woonde een vergadering bij van de Evangelische Stenden, in 'een koorenschuer, in 't midden met een taefel en aan weederzijde met bancken bestelt'. Het doel van onze gezant was pacificatie, om zo de keizerlijke regering te gemakkelijker in te schakelen in de anti-Franse politiek. Maar de keizer dreef de Hongaren tot het uiterste, de Fransen moedigden het verzet aan, en toen een jong, avontuurlijk Hongaars edelman het verzet leidde en zich met de Turken inliet, toen stroomden de Turkse

legers door de Hongaarse vlakte en drongen door tot Wenen. De Habsburgse hofstad kreeg een zwaar beleg te doorstaan. Maar de stad verdedigde zich dapper en hield het uit, tot er ontzet kwam opdagen. De ridderlijke Poolse koning Johan Sobieski kwam, op aansporen van Paus en keizer, de bedreigde voorpost tegen de Islam te hulp; de troepen, door verschillende Duitse vorsten gezonden, streden mee, en in een verbitterde slag werden de Turken onder de muren van Wenen verslagen. De stad was gered, de Christenheid herademde. De Turkse grootvizier werd op last van zijn sultan gewurgd. In de Weense dom preekte een monnik over Joh. 1: 6 en paste de tekst toe op de Poolse koning, wiens naam Johannes was. De overwinnaars maakten een rijke buit, waaronder grote hoeveelheden koffie. Sedert werd deze drank in Europa populair.

Frankrijk profiteert.

De klinkende overwinning van de keizer scheen een misrekening voor Lodewijk XIV. Maar zij kwam in haar gevolgen hem toch te stade. Want Wenen keerde een tijdlang Duitsland de rug toe en keek naar het Zuidoosten. Habsburg begon het offensief in de richting van de Balkan, een politiek streven, ook in later eeuw zwaar van gevolgen. Willem III vond dus in Wenen geen gehoor, als hij vroeg, met hem front te maken tegen Frankrijk.

En - in het eigen land vond de Stadhouder niet de steun, waarop hij rekende. Het verzet tegen zijn politiek kwam van de zijde van Amsterdam. De stad is daarbij zeer ver gegaan. Haar regenten hielden geheime besprekingen met de Franse gezant d'Avaux. Het is een geschiedenis, die zich later meer dan eens zou herhalen. Tot het einde der Republiek in 1795 bleef er in Amsterdam een factie van regenten, die de Franse gezindheid dreef tot buiten de grenzen van het oorbare. Willem III heeft zich met al de hartstocht van zijn gepassioneerde natuur tegen dit gekonkel, dat hij als een persoonlijke krenking voelde, verzet. Zijn taal is heftig en dreigend.

> ‘Grasmaand (1684) zou wellicht niet in het land zijn, de kneppel zou op straat geworpen zijn en de zaken gebracht in den staat, waarin zij in 't jaar 1672 geweest waren. *Dan zou blijken wiens kop vaster staan zou en welke regenten eed en pligt betragt hadden, welke niet*.....’

De Amsterdamse regenten waren wel een vasthoudend slag van mannen. Taai en onverzettelijk hielden zij vol en Willem III kon niet doorzetten, dat men Spanje behoorlijk ging ondersteunen.

Zo ging Luxemburg verloren en Spanje en de keizer stemden in met een twintigjarige wapenstilstand. Zólang zou Lodewijk XIV alvast het in vredestijd geroofde behouden.

Decreet van Fontainebleau.

De keizer hief aan de Donau het schild op over het Katholicisme; de Franse koning trachtte 's keizers macht te verlammen. Geen wonder, dat Lodewijk XIV in Rome geen persona grata was. Bovendien trachtte de Franse koning zijn macht over de Rooms-Katholieke kerk in zijn eigen land te versterken en geraakte daarover in conflict met Paus Innocentius XI. Onder leiding van bisschop Bossuet van Meaux verklaarde de Franse geestelijkheid zich vóór de aanspraken van de koning en bestreed de aanspraken van de Paus. Al de geschilpunten hadden tot achtergrond de vraag, of de Franse Rooms-Katholieke kerk, onder leiding van haar hoge geestelijkheid en beschermd door de koning, een grote mate van zelfstandigheid tegenover de Paus zou kunnen handhaven.

Toen trachtten koning en geestelijkheid hun aanzien in Rome te versterken, door scherp op te treden tegen de Hugenoten. Hun politieke organisatie, die hen maakte tot een staat in de staat, waren deze Franse Calvinisten reeds lang kwijt. Maar hun godsdienstvrijheid en hun burgerlijke rechten hadden zij nog behouden. En op economisch gebied betekenden zij een krachtig, gezond element in het Franse volk. ‘De strenge en bekwame geest der Hugenoten heeft Frankrijk tot een werkzame, redelijke en burgerlijke staat gemaakt’ (Otto Zoff). Zij hadden invloed in de Franse overzeese compagnieën; Protestantse industriëlen stichtten later fabrieken in Abbeville, Reims en andere plaatsen; de zijde-industrie in Lyon, de leerlooierij in de Touraine, de papierindustrie in Auvergne, de ijzergieterij in Sedan, de kantweverij in Parijs, het waren voorbeelden van de ondernemingsgeest der Hugenoten.

Maar na 1680 schrompelden hun vrijheden en rechten ineen. Het werd bij koninklijk edict verboden van de Roomse naar de Gereformeerde kerk over te gaan. Kinderen van zeven jaar mochten echter reeds overgaan tot de Moederkerk. De scholen werden gesloten, vele gymnasia aan de Jezuïeten gegeven, de toegang tot de Protestants-theologische faculteiten werd versperd. Na de

wapenstilstand van 1684, toen Lodewijk XIV zijn rijk naar alle zijden had gedekt, barstte het geweld ten volle los. De *dragonades* begonnen. Dragonders werden bij de belijders van de Gereformeerde waarheid ingekwartierd, zolang, tot zij hun geloof wilden afzweren. Zodra zij dit deden, vertrokken de soldaten om de last en de kwelling te helpen vergroten van hen, die nog trouw bleven. En hun optreden was van dien aard, dat het scheen, of een vijandelijk leger zich van de streek had meester gemaakt. De verhalen van de wreedheden der dragonders gelijken op die van de gruwelen te Zwammerdam en Bodegraven. De schrik scheen de mensen te verstijven. Op sommige plaatsen herriepen zij reeds, als de aantocht der dragonders werd gemeld.

In Parijs verwekten deze 'bekeringen' grote vreugde. Het Edict van Nantes, de vrijheidsbrief der Protestanten, was overbodig geworden, zo beweerde men, want het Protestantisme had opgehouden te bestaan. Toch stelde de koning de herroeping van dit Edict nog uit. Want zijn satelliet Karel II van Engeland bewaarde de schijn, dat hij Protestant was. Hij zou om der wille van zijn positie als 'verheven hoofd' van de Engelse staatskerk niet zonder protest kunnen laten passeren, dat zijn 'geloofsgenoten' in Frankrijk van hun rechten werden beroofd. Maar in 1685 stierf hij, nadat hij op zijn sterfbed in de schoot der Moederkerk was teruggekeerd. Zijn Franse maîtresse en de Franse gezant hadden de hertog van York geanimeerd, daartoe een biechtvader te zoeken en in de ziekenkamer ruim baan te maken. Zonder bezwaar beklom deze hertog van York, nu Jacobus II, de Engelse troon. Hij was van plan, in zijn land de Roomse restauratie ter hand te nemen en zou er geen bezwaar tegen maken, als in Frankrijk de Hugenoten werden aangepakt.

Zo viel na zijn troonsbestijging in Frankrijk spoedig de beslissing. De nieuwste maîtresse van de koning, Madame Maintenon, had er ook toe meegewerkt, hoewel zij van Protestantse afkomst was. Zij dacht, dat het zieleheil van de om zijn vele zonden bekommerde koning gediend werd door zulk een vrome daad als de uitroeiing der ketterij en de koning hoopte het gaarne met haar.

Zo kwam in 1685 het decreet van Fontainebleau, waarbij het Edict van Nantes werd ingetrokken. Officieel werd de Gereformeerde belijdenis niet verboden. Maar de kerken werden geslecht en de predikers moesten binnen twee weken het land verlaten. Geen andere Hugenoot mocht hen volgen. De gemeenten werden zo van haar herders beroofd. Alle predikanten werden verbannen,

de slappen en halven even goed als de ijverigen en getrouwen. De eersten gingen voorgoed, de laatsten bleven dikwijls of keerden terug. Vele leden der gemeente trotseerden des konings bevel en verlieten onder ontzaglijke gevaren het land.

Hoe paradoxaal het ook schijnen mag, Von Ranke heeft gelijk, als hij zegt, dat hier de heldenmoed zich openbaarde in de vlucht. Maar wie bij zijn pogingen om te vluchten gegrepen werd, ging onverbiddelijk naar de galeien. ‘Met zware kettingen aan elkander verbonden worden zij voortgedreven van stad tot stad, geen koude, geen hitte, geen ouderdom, geen ziekte wekt het medelijden der beulsknechten, die ranselen, zoals zij geen dier ranselen zouden. En dan zitten de veroordeelden op de roeibanken, het hoofd kaal geschoren, naakt tot op het middel, met de voet door een zware ketting aan de bank gekluisterd, in de hete zonnebrand of de storm. Om de vijftig voet lange, zware roeiriem in beweging te brengen, is er een buitengewone inspanning van de zes mannen nodig, de slagen van de opzichters striemen op de naakte rug, bij de negende of tiende slag verliest de geslagene het bewustzijn.’ Het lijden van de Hugenootse galeislaven is geschilderd door Guillaume Gaulène in een historische novelle, vol tragische spanning.

De réfugiés.

De gevluchte Hugenoten vonden een wijkplaats in de Protestantse landen; de kooplieden en fabrikanten vooral in Nederland, Engeland en Denemarken, de adel en de geleerden meer in Duitsland en Zwitserland. Ook aan de Kaap vestigde zich een vrij groot aantal; de Kaapse wijnen zijn een product van Franse wijnboeren. Volgens waarschijnlijk overdreven schattingen zijn er alleen naar Nederland honderdduizend uitgeweken. Zij brachten door hun zaakkennis en hun relaties een belangrijke versterking van het Nederlandse economische leven. De komst der réfugiés bevorderde de verfransing der deftige kringen. De kinderen kregen een Franse gouverneur, bij voorkeur een verbannen Hugenootse predikant. En het begon tot de goede toon te behoren, ter kerke te gaan bij de Waalse predikant. ‘De Waalse Kerk was de modekerk; daar kwamen de leden van de vreemde regimenten en de legaties’, aldus een zinsnede uit een novelle over die tijd. Bilderdijk is zeer knorrig over de réfugiés: ‘Zij brachten vreemde denkwijs en zeden mee. De religie moetende onderwijzen als kost-

winning, gebeurde het, dat zij nieuwe en vreemde beginselen inboezemden aan onze jeugd, maar gebouwd op de wuftheid van het Fransche carakter. Sedert werd de Fransche taal, zeden, civilité en begrippen algemeen en dit leidde weldra tot de verbastering van zeden in ons Vaderland en van het ware oud-Nederlandsche carakter. Naderhand werden de Zwitsers tot onderwijzers aangesteld en brachten een geest van insinuante onderdanigheid mede; waarna de Duitse philantropen alle beginsels van Godsdienst hebhen uitgeroeid.' Dit oordeel is zeer eenzijdig en overdreven.

Politieke gevolgen.

Groot waren de politieke gevolgen van de herroeping van het Edict van Nantes. Elke vluchteling om den gelove was een levend verhaal van de geestelijke tirannie van de Franse koning, dezelfde man, die geheel Europa in politieke vazalliteit wilde brengen. De Amsterdamse regenten, die soms alleen schenen te letten op de belangen der negotie, voelden zich nu gekrenkt in hun religie, ze lieten de oppositie tegen Willem III varen en rieden tot eensgezindheid.

De keurvorst van Brandenburg liet zijn Fransgezinde politiek varen. In Engeland steeg de onrust, vooral toen de bisschop van Valence, namens de Franse geestelijkheid, zich richtte tot de Franse koning met een toespraak, waarin hij o.a. zeide, dat de vrome soeverein van Engeland zijn blikken gericht had op de allerchristelijkste koning, de oudste zoon der kerk, om ondersteuning tegen een ketters volk. Overal groeide de bereidheid om *samen* het hoofd te bieden aan de veroveringspolitiek van de Franse koning.

De Palts.

Ook door andere oorzaken groeide de wil tot samenwerking. In 1685 was het huis Palts-Zimmern uitgestorven en het Paltische gebied, voorzover dat in 1648 aan het geslacht van de Winterkoning was teruggegeven, kwam nu aan de linie Palts-Tweebruggen. Maar Lodewijk XIV maakte bezwaar. Een deel van dat gebied, zo beweerde hij, kwam toe aan zijn schoonzuster, een Paltische prinses. Zij was getrouwd met de broer van Lodewijk XIV en de grootste woesteling uit Frankrijk, maar zelf was zij aan het Franse hof zo ongeveer de enige fatsoenlijke vrouw gebleven en te midden van de vleiers en flirten nam zij nooit een blad voor de mond.

Toen de Franse koning de twijfelachtige aanspraken van zijn schoonzuster misbruikte om op te dringen in de richting van Heidelberg en Mainz, sloten de keizer, Zweden en een aantal Duitse vorsten het verdrag van Augsburg, een defensief verbond, dat zich ten doel stelde, de grenzen van het Duitse rijk te beveiligen. De hand van Willem III was in dit alles. Het verdrag van Augsburg werd gesloten bijna 40 jaar na de Westfaalse vrede. Toen, in 1648, triumfeerde Frankrijk en werd Duitsland praktisch ontbonden in een aantal onafhankelijke staten. Het Heilige Roomse Rijk was nòch Heilig, nòch Rooms, nòch zelfs een Rijk. Nu, in 1686, bevordert Willem III door middel van zijn agenten een voorlopig herstel van Duitsland en maakt hij het besef levendig, dat men niet de grenzen van het gebied van het eigen huis, maar die van het Rijk moet verdedigen.

Bisschoppelijke vacatures.

Nieuwe teleurstellingen kwamen er voor de Franse koning, toen in 1688 de aartsbisschop van Keulen stierf. Diens politiek was altijd geweest een bijna slaafse dienst aan de Zonnekoning. En hij beschikte behalve over zijn aartsbisdom ook over het bisdom Luik; bovendien in de laatste tijd nog over Munster en Hildesheim. Zijn invloed reikte van de Franse grens tot in het Wezergebied. Bij de dood van deze aartsbisschop-cumulant bleek wel duidelijk, in welke mate de bezetting van bisschopszetels, waaraan politieke macht verbonden was, door staatkundige factoren werd beheerst. De vacatures in Munster en Hildesheim werden vervuld onder druk van Brandenburg, die te Luik na machtsvertoon van de Staten-Generaal. Protestantse regeringen gaven de doorslag. Lodewijk XIV zag zijn kansen vervliegen. Nog scheen de situatie in Keulen hem meer te beloven, en reeds had het domkapittel nog vóór het overlijden van de aartsbisschop des konings gunsteling, Von Fürstenberg, tot coadjutor aangesteld, met uitzicht op opvolging. Maar Von Fürstenberg haalde, toen de beslissende stemming voor het aanwijzen van de opvolger moest plaats hebben, de vereiste meerderheid van tweederde der stemmen niet.

5. De roemrijke omwenteling

Ook een Stuart.

Er is in 1950 een historische roman verschenen, waarin het leven van Willem III wordt beschreven. Het boek draagt de titel: *De Europeaan*. Deze titel is slechts ten dele juist. Willem III was een man van internationale afstamming: hij telde de Nassauers onder zijn stamouders, maar ook de Stuarts, de Bourbons, de Habsburgers en de Medicis (zie de tabel op blz. 310). Maar in zijn hart was hij een Hollander en alleen in ons land was hij thuis. Overal elders voelde hij zich vreemdeling. Toch mag men hem een Europeaan noemen, om zijn politiek. Heel zijn buitenlandse staatkunde wordt beheerst door één centrale gedachte: hij wil Europa behoeden voor de *generale monarchie*. Dat betekent dat hij de grote tegenstander werd van Lodewijk XIV. Deze Franse koning, de man van het vorstenabsolutisme, van de weelde van Versailles èn van de schitterende legers, had een groot politiek ideaal. Hij streefde naar de voltooiing van Frankrijk tot aan zijn 'natuurlijke grenzen', de Rijn en de Alpen, en rondom dat centrale bastion in West-Europa, dat zich moest uitstrekken van de Pyreneeën tot Keulen, moesten de andere staten niet meer zijn dan vazallen. Dit ideaal kon de Franse burgerman verzoenen met de zware belastingen en de edelman met zijn toenemende afhankelijkheid, want het ideaal was vol van glorie voor Frankrijk. De geestelijkheid in Frankrijk stond er achter; zij zag de nederlaag van het Protestantisme reeds in het verschiet.

Maar tegen dit imperialistische Frankrijk was Willem III voortdurend bezig het Europese verzet te organiseren. Hij heeft de Duitse volken weer geleerd in groter verhoudingen te denken dan hun eigen territoir; hij heeft ze verenigd in het Verbond van Augsburg, om samen de grenzen van het Rijk te dekken. In de Republiek der Verenigde Nederlanden was het zijn afmattende strijd en zijn ergernis, dat de regenten geen politiek van de lange baan wilden begrijpen.

Het meeste evenwel heeft Engeland hem zorg gebaard. Niet de opvatting van het Engelse volk, dat wel begreep, hoe gevaarlijk de generale monarchie voor de vrijheid van Engeland kon worden, maar de verdwazing van de Engelse koningen uit het huis Stuart. Al veel vroeger, in de tijd van Frederik Hendrik en

Gustaaf Adolf, had Karel I getracht, het Parlement uit te schakelen; het werd een burgeroorlog en de koning stierf in 1649 op het schavot. Hij was de grootvader van Willem III en ook die van diens vrouw, Prinses Mary. Cromwell had een tijdlang het bewind gevoerd, een bewind, dat uitliep op nieuwe tirannie, maar dat het gezag van Engeland in het buitenland herstelde. Toen kwam Karel II. De tragedie van zijn vader had hem voorzichtig gemaakt jegens het parlement; de jarenlange ballingschap had hem niet gelouterd: hij was een nietswaardige wellusteling. Een tijdlang probeerde hij Engeland internationaal een rol te doen spelen, mèt of tegen Frankrijk, maar na 1681 maakte hij zichzelf en Engeland machteloos. Hij wilde regeren zonder Parlement, en dat betekende zonder financiën, behalve de subsidies van Lodewijk XIV. Willem III heeft hem gewaarschuwd en aangedrongen op verzoening met het Parlement, maar deze vrijmoedige bemoeienis met de Engelse zaken leidde tot vervreemding van de koning.

Willem III was evenwel ten zeerste geïnteresseerd bij de Engelse zaken. Hij was zelf een Stuart; zijn gemalin stond dicht bij de troon. Karel II had geen wettige kinderen; zijn broer, de hertog van York, was de troonopvolger, en dan was diens dochter, Prinses Mary, aan de beurt. Of misschien nog eerder? Want het was nog altijd de vraag, of de hertog von York, die openlijk de Rooms-Katholieke godsdienst beleed, wel zonder verzet zou kunnen opvolgen.

En toch was het niet alleen dynastiek belang, dat Willem III dreef. Zwaarder woog hem de positie van Engeland in de grote Europese tegenstelling. Wanneer de on-nationale politiek der Stuarts leidde tot een burgeroorlog, dan betekende dat opnieuw machteloosheid van Engeland, evenals in de tijd van Gustaaf Adolf, toen over de toekomst van het Protestantisme in Europa is beslist zonder enige invloed van Engeland. Gelukte het aan de Stuarts, hun politiek door te drijven, dan betekende dat tevens machteloosheid van Engeland onder een dynastie, die regeerde bij de gratie van Frankrijk. De kracht van Engeland, dat is de samenwerking tussen ‘King, Lords and gentlemen’, anders gezegd, tussen de Koning en het Parlement. Het conflict tussen beide betekent machteloosheid. Maar die machteloosheid van Engeland was meteen een gevaar voor het Protestantisme. Het rijk van Lodewijk XIV was niet alleen een absolutistisch rijk, het was tegelijk exclusief Rooms-Katholiek. De generale monarchie onder Lodewijk XIV was een bedreiging voor de vrijheid van het Protestantisme, over-

al in Europa. Het verhaal van lot en lijden der Hugenoten ging door Europa bij monde van de ballingen en klonk als een laatste waarschuwing.

In zulk een situatie werd de ontwikkeling der dingen scherp in het oog gehouden door die andere Stuart, Willem III, maar die schier in elk opzicht een tegenvoeter was van de Engelse Stuarts. Hij was dan ook een Nederlander - èn een Oranje.

Schotland.

De Stuarts kwamen uit Schotland en vele Schotten zijn felle partijgangers van de Stuarts geweest, ook in Cromwells dagen. Maar de Schotten waren Calvinisten, zij waren het consequent, ook in hun presbyteriaans georganiseerde kerken. Toen de oppositie tegen Karel II sterk was en de hertog van York impopulair, was hij door zijn koninklijke broeder met het bestuur van Schotland belast. Hij heeft de Schotten getiranniseerd en tal van mensen om hun geloof laten martelen en vermoorden. Toen stierf in 1685 Karel II, nadat hij zich op zijn sterfbed aan de zorgen der Roomse geestelijkheid had toevertrouwd. De hertog van York werd koning, als Jacobus II in Engeland en als Jacobus VII in Schotland. Op wrede wijze heeft hij toen door zijn dragonders het Schotse volk geterroriseerd. Het was in dezelfde maanden dat Lodewijk XIV zijn dragonders naar de Cevennen had gestuurd, om de Hugenoten te bekeren. In Schotland en in Frankrijk was het dezelfde geschiedenis, en in de Nederlanden, waar de banden met de Schotse kerken sterk werden gevoeld, maakte dit alles een diepe indruk. Het volk en de regenten groeiden samen boven de gewone verhoudingen en opvattingen uit en zagen, waar het heenging met de kerken der Reformatie.

Jacobus II had maar één doel: de triomf van het Rooms-Katholicisme in Engeland. Lodewijk XIV was ongerust over zijn blinde ijver, die sterke reacties moest oproepen. Eerst probeerde Jacobus de Anglicanen op zijn hand te krijgen door wreedheden tegen de dissenters. Toen dat niet gelukte, gooide hij het roer om, en probeerde de dissenters, de Protestanten, die niet tot de staatskerk behoorden, voor zich te winnen. Hij stelde de wetten, die de Anglicanen een bevoorrechte positie verleenden, buiten werking, zonder bewilliging van het Parlement. Hij probeerde de Roomsen en de Protestantse dissenters door dezelfde poort der onwettigheid te leiden, maar geen Protestant liet zich vangen. Zij begeer-

den vrijheid, maar door de wet; zij voorzagen, dat deze onwettige begunstiging een zwaard was, dat zich later tegen hen zou keren. Het conflict met de Anglicaanse kerk groeide en zeven bisschoppen, die de onwettige besluiten van de koning niet wilden voorlezen, werden gevangengezet. De rechtbank sprak hen vrij en Londen begroette hen na hun vrijlating met laaiende geestdrift.

En juist in die dagen kreeg Jacobus II een zoon bij zijn tweede gemalin, die even Rooms was als de koning. Dit kind zou Rooms worden opgevoed en het kwam te staan tussen Mary en de troon.

De spanning nam toe en al meer dachten de leiders van het volk met beklemming aan de naderende explosie.

En Willem III kon het niet langer lijdelijk aanzien.

Thomas Babington Macaulay.

De ware geschiedschrijver is niet alleen een historievorser, maar ook een kunstenaar, die het verleden herschept in zijn verhaal. En zo is Macaulay een van de grootste geschiedschrijvers van Engeland. In 1849 verscheen het eerste deel van zijn History of England, dat begint met de troonsbestijging van Jacobus II. Het is een meesterwerk om de karaktertekening, de levendige beschrijving, de geestdrift voor de vrijheid. Het was zijn ideaal, dat zelfs het jonge meisje haar roman terzijde zou leggen, omdat zij de geschiedenis van haar volk zou willen lezen. Dit meesterwerk, wetenschappelijk verantwoord en toch voor het volk geschreven, scherp in de analyse, onbarmhartig in de kritiek op wetteloosheid en tirannie, is nu bovenal een monument geworden voor Willem III, en daarom ook voor iedere Nederlander een boek, dat het hart verwarmen kan. Er zijn schrijvers geweest, die de roemrijke omwenteling wilden uitbeelden in een historische roman, en die meer dan eens geen betere weg naar het succes kenden, dan Macaulay bladzijde na bladzijde na te volgen. En er is een tijd geweest, dat ontwikkelde Nederlanders met historische belangstelling dit prachtige boek wisten te waarderen.

Niet om een kroon te roven.

Wanneer wij achter de historische feiten staan, is het moeilijk, aanvankelijke bedoeling en uiteindelijk resultaat te onderscheiden. Zo heeft menigeen het als vanzelfsprekend beschouwd, wanneer een geschiedenisboekje vermeldde, dat Willem III naar Engeland overstak om zijn schoonvader te verdrijven. En toch is daar geen

sprake van. De tocht naar Engeland had niet de bedoeling, een rijk te veroveren of een kroon te verwerven. De Prins ging naar Engeland, om de wettige verhouding en de verbroken samenwerking tussen Koning en Parlement te herstellen. Dat de expeditie eindigde met de ballingschap van Jacobus II en de kroning van Willem en Maria, is een gevolg van latere stappen van de Engelse koning.

Het is van niet minder belang, goed in het oog te houden, dat de expeditie geen Nederlandse onderneming was, maar een daad van Willem en Maria, op uitnodiging van Engelsen, die geacht konden worden de natie te vertegenwoordigen. Zonder die uitnodiging weigerde de Prins te komen. Op de avond dat de bisschoppen werden vrijgesproken en Londen daarom feest vierde bij het rosse licht van de pektonnen, vertrok de ontslagen admiraal Herbert, als matroos vermomd, naar Nederland, om de Prins een uitnodiging te brengen, door zeven Engelse pairs ondertekend, een uitnodiging om naar Engeland te komen.

De tijd was rijp. Al een half jaar was de Prins bezig met de gedachte, dat hij zou moeten ingrijpen, en een reeks van voorbereidende maatregelen waren al in het geheim genomen. Nu was het tijd om te handelen.

De voorbereidingen.

Bij de voorbereidingen is de Prins op voortreffelijke wijze geholpen door de raadpensionaris Mr. Casper Fagel. Deze bekwame man had eens tot de middenpartij behoord, de groep regenten, die de jonge Prins een militair ambt had toegedacht, dat niet weer gekoppeld zou mogen worden aan het stadhouderschap. Dit plan is geformuleerd in het Eeuwig Edict (1667) en Fagel is er hoogstwaarschijnlijk de auteur van. Maar in 1672 begreep hij, dat zonder Oranje aan de spits de volkskracht niet te organiseren was en sedert heeft hij de Prins als raadpensionaris, als opvolger van Jan de Witt, trouw gesteund. Hij is het geweest, die de drie invloedrijkste Amsterdamse burgemeesters, Nicolaas Witsen, Johannes Hudde en Cornelis Geelvinck, voor het grote plan heeft gewonnen. Dat betekende een omkering in de Amsterdamse politiek. Tien jaar lang hadden de Amsterdammers naar Frankrijk gekeken, en zich tegen de politiek van de Prins verzet. In dit beslissende uur gaan zij achter hem staan. Religie en vrijheid wegen, als het er op aankomt, zwaarder dan negotie en stedelijke trots. De Republiek

zou auxiliair zijn, d.w.z. zij zou haar militaire machtsmiddelen uitlenen aan de Prins. De onderneming zelf geschiedde op naam en onder de vlag van Hunne Hoogheden, de Prins en de Prinses. Ook van de Prinses. In deze dagen staan de Prins en Prinses dicht bij elkaar. Zij hebben elkaar volledig gevonden. Lange tijd stond er tussen hen een geheim. De Prins dacht aan de mogelijkheid, dat Maria koningin van Engeland zou worden als wettige erfgename van de troon, en dan zou hij terzijde staan. Dat leek hem onverdraaglijk. Maar toen de Prinses eenmaal wist, waar de schoen wrong, behoefde zij geen ogenblik te aarzelen. Zij had nooit geweten, dat menselijke wetten zo in strijd konden zijn met Goddelijke ordinantiën; zij zou nooit iets anders willen zijn dan de vrouw van Willem. De Engelse geestelijke Burnet heeft deze verklaring uitgelokt, op eigen initiatief, niet zonder indiscretie. Maar het gevolg is zegenrijk geweest. Het heeft politieke gevolgen gehad, maar het heeft ook de grondslag gelegd tot het diepste geluk. En Maria heeft in haar innig vroom gemoed de vreugde en de genade ervaren, dat zij mocht geven, restloos geven, niets vragende voor zichzelf dan de trouw en de liefde van haar man. Het is voor Willem een diepe en louterende ervaring geweest. Maar dit alles was reeds aan de orde gesteld, los van de plannen tot de expeditie en zonder nog andere gedachten dan aan de mogelijkheid, dat Maria haar vader op normale wijze zou moeten opvolgen.

Wanneer de Staten de Nederlandse krijgsmacht ter beschikking stelden van de Prins, dan betekende dit, dat zij maatregelen moesten treffen, om het land op andere wijze te dekken. Daarom zijn er afspraken gemaakt met Duitse vorsten, die de Prins in zijn anti-Franse politiek steunden, in het bijzonder met Brandenburg. Kleef was Brandenburgs gebied en daar werden regimenten samengetrokken, die moesten zorgen voor rugdekking van de Republiek. Bovendien bezetten Brandenburgse troepen Keulen, tot nu toe voortdurend een Franse voorpost aan de Rijn.

Ook de keizer was met de plannen op de hoogte en steunde ze. Hij zelf had in de laatste jaren de Calvinisten in Hongarije hard aangepakt; hij was in de school der Jezuïeten geweest. Maar zwaarder dan al het overige woog hem de zekerheid, dat de triomf van Lodewijk XIV ook de ondergang van Duitsland zou betekenen en de nederlaag van zijn huis. Daarom kwam hij er zelfs toe, aan de Prins een brief te schrijven, waarin hij 's Prinsen verdraagzaamheid in geloofszaken prees en er aan toevoegde, dat hij van hetzelfde gevoelen was. Hij dacht daarbij te gunstig van zichzelf.

125. Cornelis Tromp. Gravure van Lambert Visscher, naar een schilderij van Ferd. Bol (Rijksmuseum).

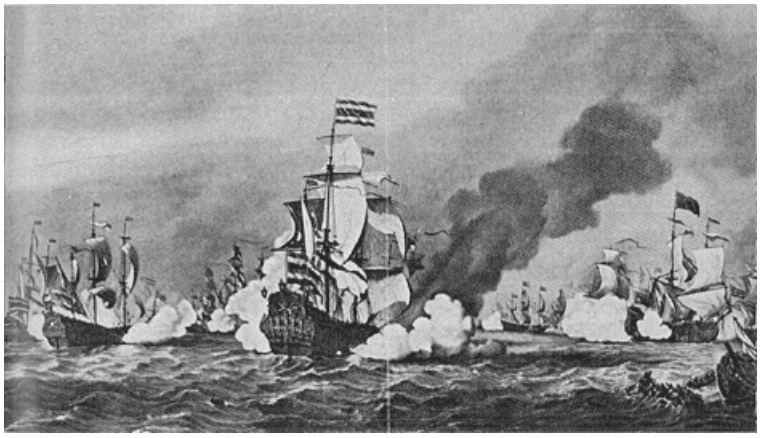

126. De slag bij Kijkduin, 21 augustus 1673. Schilderij van Willem v.d. Velde de Jonge

127. Michiel Adriaenszoon De Ruyter. Het onderschrift van deze prent zwaait uitbundige lof toe aan de admiraal:
‘De Ruijter zach de dood
ten holle kaken in,
De dood ontzach dien Held,
en hiel het voor gewin,
Toen hij onwinbaar strêe,
de Nyt bezweek van spyt
En riep 't is vruchteloos
dat ick mijn tanden slijt.
De Tyt die vorst èn slaaf
maakt eenerhande stof,
Verbaast ziet maat noch end
aan zijn verdiende lof.
Met zulken Opperhooft
verzekert zich de Vloot,
Wiens Helden-deucht verduurt
de Nyt, de Tyt, de Dood.’

128. De slag bij de Etna, waarin De Ruyter sneuvelde. Naar een gravure van Jan Luyken.

129. Het beleg van Grave, naar een kopergravure van Romeyn de Hooghe.

130. De slag bij St.Denis. 14 augustus 1678 naar een gravure van Jan Luyken.

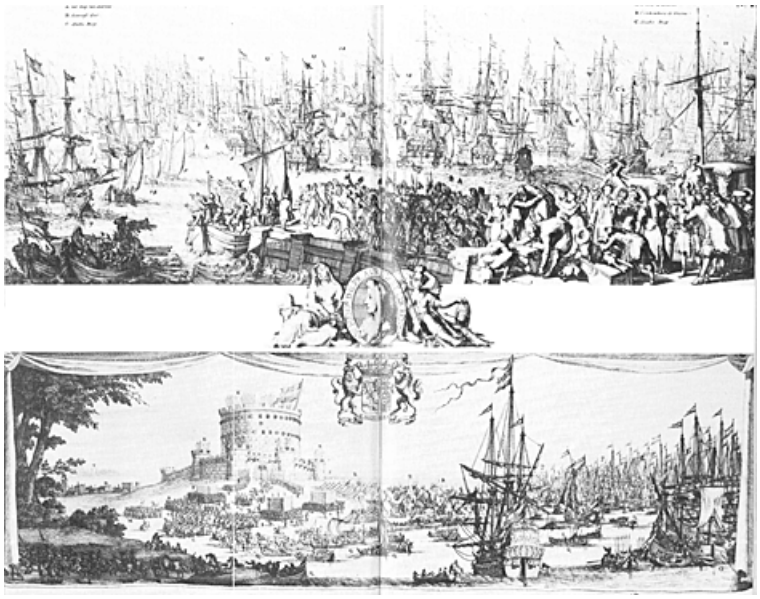

131. Twee fraaie gravures, gewijd aan de overtocht van Prins Willem III naar Engeland. De bovenste, gemaakt door Romeyn de Hooghe, toont de inscheping van de Prins in het schip ‘De Briel’ bij zijn vertrek vanuit Hellevoetsluis. De onderste is een fraaie (anonieme?) afbeelding van de aankomst te Brixham in de Torbay. Beide gravures bevinden zich in het Rijksmuseum te Amsterdam.

132. Jean Antoine de Mesmes, graaf van Avaux, Frans gezant te Den Haag.

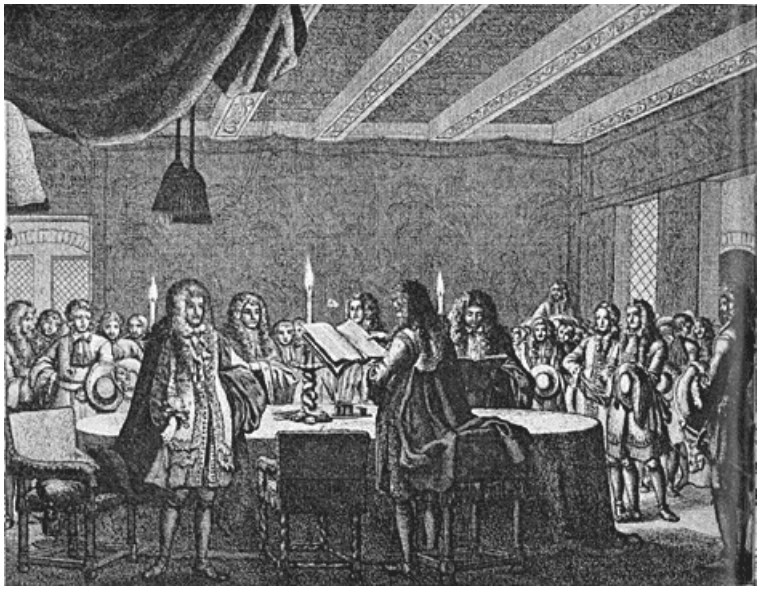

133. De vrede van Nijmegen, gesloten 10 augustus 1678 in de woning van de Franse gezant te Nijmegen. Rechts vóór de tafel de Nederlandse gevolmachtigde Straatman. Achter de tafel Colbert, evenals Straatman een exemplaar van de vredesvoorwaarden in handen houdend.

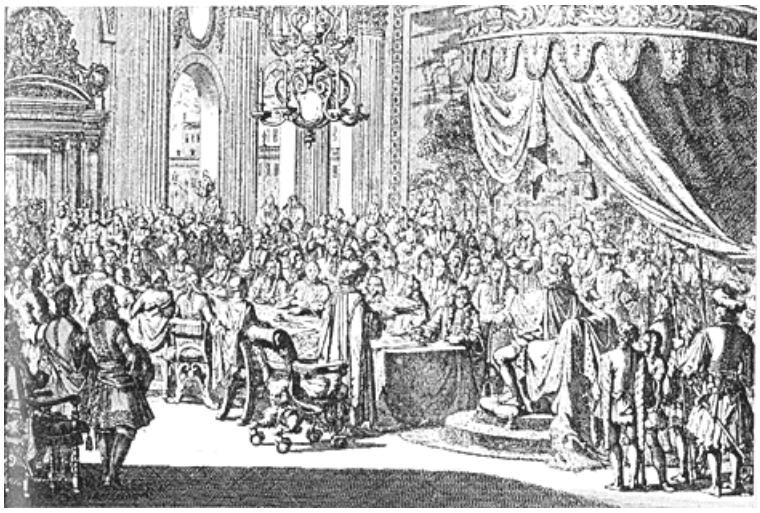

134. De herroeping van het Edict van Nantes door Lodewijk XIV op 8 oktober 1685, naar een gravure van Jan Luyken.

135. ‘Het weg vlugten der Gereformeerde uyt Vrankryk.’ Gravure van Jan Luyken.

136. Maria Stuart, gemalin van Willem III, naar een zwartekunstprent van Nic. de Visscher.

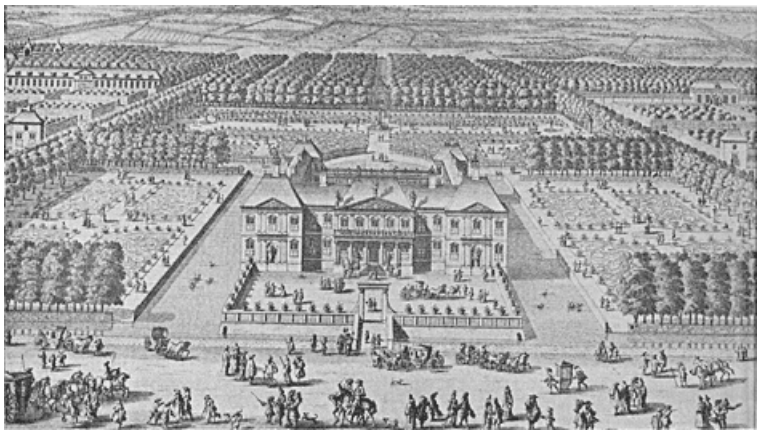

137. Honselaarsdijk, het buitenverblijf waar Willem III en Maria Stuart hun eerste tijd in Nederland doorbrachten. Het was gesticht door Frederik Hendrik en aangelegd in Italiaanse stijl met meetkundige figuren.

Maar zelfs in Wenen, zijn residentie, van ouds ‘gut Habsburgisch und gut Katholisch’, drong de opvatting door, dat geloofsvervolgingen zo niet ongeoorloofd, dan toch in elk geval nutteloos waren. Reeds in september 1682 had de Nederlandse gezant te Wenen, Hamel Bruynincx, die voortdurend ten bate van de gekwelde Calvinisten trachtte te interveniëren, een gesprek te Wenen met de Spaanse gezant en de Oostenrijkse opperhofmaarschalk, en gedrieën kwamen zij tot de conclusie, ‘dat men door vervolginge wel een hypocrit off atheïst konde maecken, maer geen waer ende oprecht geloovige’.

En bijzonder veel hulp heeft de Prins bij zijn voorbereidingen ontvangen van de Fransen. Huns ondanks natuurlijk. De Franse en de Engelse gezant kwamen beide informeren, de ene een dag na de andere, wat die militaire uitrustingen in de Republiek toch betekenden. De Franse gezant voegde er een bedreiging aan toe: als het op Jacobus gemunt was, dan zou de Franse koning zich de traktaten herinneren, die hem met Engeland verbonden ... De mijn sprong verkeerd. Want de Staten herinnerden zich, dat in 1670, diep verborgen voor Jan de Witt, geheime afspraken waren gemaakt tussen Lodewijk XIV en Karel II, het geheim verdrag van Dover, en dat als gevolg daarvan de Republiek onverwacht tegelijk door Engeland en Frankrijk besprongen werd. De gezant had over traktaten gesproken en in verband daarmee gedreigd. Dat kon niet anders betekenen, dan dat er weer geheime afspraken waren tegen de Republiek! De Staten gaven dan ook geen antwoord op de vraag naar de betekenis van de militaire toebereidselen. Zij vroegen opheldering over die traktaten. Toen het bestaan later werd ontkend, werd aan die ontkenning niet de minste waarde gehecht. De zekerheid groeide: er is een samenspanning tegen de Republiek, er dreigt acuut gevaar en - de eerste klap is een daalder waard. De Prins moet toetasten, hij kan de Republiek geen groter dienst bewijzen, dan door vrijheid en recht in Engeland te herstellen en dit land dus los te rukken uit de Franse greep. Later onderzoek heeft aan het licht gebracht, dat die traktaten, waarop de Franse gezant had gezinspeeld, formeel niet eens bestonden. Maar de Prins heeft er veel profijt van gehad, de Staten overwonnen hun laatste aarzeling.

De tocht.

De keurtroepen, die voor de expeditie gereed werden gehouden,

waren gelegerd op de Mookerheide, alsof men naar het Oosten wat in de zin had of dacht aan een actie in de buurt van Maastricht. Maar onverwacht werden die regimenten met schepen langs de Maas naar Brielle en Hellevoetsluis gebracht, om daar te worden ingescheept. De Prins nam afscheid van de Staten-Generaal en van de Staten van Holland. ‘Teder en niet zonder traanen, van de zijde der Staten, viel dit scheiden; schoon de Prins zyne gewone deftigheyd en onaandoenlykheid behield’. In het publiek was hij trouwens altijd zichzelf meester en weinigen hebben ook maar vermoed, hoe het innerlijk bij hem kon spannen. De volgende dag was een algemene bededag. Het zwaarste kwam nog: het afscheid van de Prinses. Zij is mee geweest naar de plaats van inscheping, en in de uren na de scheiding heeft zij zelf het verslag geschreven, dat wij met stille eerbied nalezen in haar memoires:

> ‘Hij zei nog tot mij, dat, ingeval het Gode zou behagen, dat ik hem niet weer zou zien (woorden, die mij door de ziel gingen en mij zó deden beven, dat het, nu ik dit opschrijf, nog nauwelijks over is), als dat gebeurt, zeide hij, zult ge opnieuw moeten huwen. Het eerste woord had mij pijnlijk getroffen, maar dit woord verbaasde mij en greep mij aan en deed mij een gevoel krijgen, alsof men mij het hart verscheurd had. Ik behoef u niet te zeggen, vervolgde hij, dat het niet moet zijn met een Roomse man. Hij zelf kon deze woorden niet uitspreken, zonder tranen te storten, en gedurende het gehele gesprek toonde hij mij zoveel tederheid als ik maar kon begeren, en die ik mijn leven lang niet zal vergeten. Maar was zó verbaasd over dit voorstel, dat het lang duurde, voor ik kon antwoorden. Hij verzekerde mij, dat alleen zijn zorg voor de religie hem zo deed spreken. Ik herinner mij in het geheel niet, wat ik zeide. Ik was zo ontsteld, dat ik verward antwoordde, maar ik verzekerde hem toch, dat ik nooit iemand anders dan hem had bemind en dat ik ook nooit een ander zou kùnnen liefhebben. Buitendien, daar ik al jaren gehuwd was geweest, zonder dat het Gode had behaagd, mij met een kind te zegenen, geloofde ik, dat dit voldoende was om mij te beletten ooit te denken aan wat hij mij voorstelde. Ik zeide tot hem, dat ik van God begeerde, dat Hij mij hem niet zou doen overleven. Indien dat echter zou gebeuren, begeerde ik niet, nu het Gode niet had behaagd mij een kind van hèm te schenken, er ooit een te ontvangen, zelfs niet

van een engel. O God, indien ik heb gezondigd in dit hartstochtelijk verlangen, zoals ik vrees te hebben gedaan, vergeef mij dan, ik smeek het U. Maar geprezen zij Uw heilige Naam, dat ik evenwel niet tegen U heb gemurmureerd. De tweede scheiding voelde ik nog dieper dan de eerste en toen hij mij verliet, was het, alsof men mij het hart had uitgerukt. Ik kon niet zo schreien als de eerste maal en dat maakte het nog erger. Ik bleef onbeweeglijk (staan) in de kamer, in welke hij mij achterliet; alles, wat ik kon doen, was hem Gode bevelen. Nadat ik zo ongeveer anderhalf uur alleen was geweest, opende ik de deur van de kamer, en aangezien ik gehoord had, dat er een kerkdienst was in de stad, begaf ik mij daarheen, daar dat voor mij de meest gepaste plaats was in de omstandigheden, waarin ik mij bevond.
De volgende morgen, de llde (oktober), werd ik weer opgehouden, daar ik op 't opkomen van de vloed moest wachten. Om 10 uur werd een openbare bidstond bevolen, aangezien de Prins die dag onder zeil zou gaan. Ik woonde die bij en daarna beklom ik de toren om de vloot te zien, maar hoewel men 315 treden omhoog moest klimmen, kon men toch slechts de masten zien.'

Er is hier sprake van een tweede afscheid. De Prins had eerst afscheid genomen op Honselaarsdijk en de Prinses had hem uitgeleide gedaan tot aan de Maas tegenover Den Briel. Maar de vloot was door een hevige storm genoodzaakt geweest, weer binnen te lopen; een Katholieke storm, zeiden de vijanden van de Prins. Toen de vloot gerepareerd was, had de Prins de Prinses gevraagd naar Den Briel te komen, en daar volgde dit tweede afscheid. Toen de vloot voor de tweede keer in zee was, stak er een Protestantse wind op, een straffe Noordooster. Het was een machtig gezicht, al die schepen met het strakke netwerk van touwen en de vele gebolde zeilen, die witte schuimsporen over de woelige zee, die in haar gehele breedte tegelijk geploegd scheen te worden. De oorlogsschepen met hun prachtige spiegels en hun drie lagen vuurmonden dekten de vloot aan de flanken en in de rug, en meer dan tweehonderd transportschepen vervoerden 14.000 man troepen met paarden en artillerie. De Engelse admiraal Herbert had het bevel over de scheepsmacht: ook hier werd op tactische wijze gedemonstreerd, dat het geen Nederlandse onderneming was. Vóór de linie, in het midden, zeilde het fregat

De Briel, met de Prins aan boord en met aan de grote mast des Prinsen standaard met de woorden: Voor de Protestantse religie en de vrijheden van Engeland - Je maintiendrai.

Toen de noordoostenwind aanhield, zette de vloot koers naar het Kanaal om aan de Engelse zuidkust een landing te beproeven; dezelfde wind pinde de Engelse vloot vast in de monding van de Theems.

Kort na de middag, zaterdagmiddag 13 november, zeilde de Prins door het Nauw van Calais naar het Kanaal.

> 'Zijn linie strekte zich uit ten Noorden tot een uur afstands van Dover, ten Zuiden tot een uur van Calais. De oorlogsschepen van de uiterste rechter- en linkervleugels salueerden de beide vestingen op hetzelfde ogenblik. De troepen kwamen in parade op het dek. Het steken der trompetten, het slaan der pauken, het roffelen der trommen werden, aan de Engelse en Franse kusten tevens, duidelijk gehoord. Een ontelbare menigte toeschouwers bedekte de krijtbergen van Kent, een andere onoverzienbare schare de kust van Picardië. Rapin de Thoyras, die door vervolging uit zijn land verdreven, in het Hollandse leger had dienst genomen en de Prins naar Engeland volgde, beschreef vele jaren later dit schouwspel als het prachtigste en treffendste, dat menselijke ogen ooit hadden aanschouwd. Met zonsondergang was de vloot op de hoogte van Beachy Head gekomen. Daar werden de lantarens ontstoken en de zee werd daardoor mijlen ver schitterend verlicht. Doch de stuurlieden hielden de ganse nacht door het oog gevestigd op de drie grote lantarens, welke achter aan "De Briel" hun schijnsel verspreidden.' (Macaulay)

De volgende dag was het zondag, en de Prins was jarig. Wij zien even terug: jaren van eenzaamheid, jaren van strijd, de IJsel, de waterlinie, Charleroi, Seneffe, St.-Denis, politieke spanningen en onderhandelingen zonder einde, een stuk Europese geschiedenis. En het komt toch uit, vandaag wordt hij nog maar achtendertig jaar. En vandaag is het elf jaar geleden, dat hij trouwde met Mary, die hij als een 'haastige minnaar' was komen halen in Londen, omdat hij het politiek zo belangrijk vond. Gedurende een deel van de ochtend werd er zeil verminderd en aan boord van de schepen een godsdienstoefening gehouden. En de koers bleef onveranderd, naar de Torbay.

Maar de maandagmorgen was heiig en de stuurman kon de zeemerken niet onderscheiden. De vloot zette te ver door, de Torbay voorbij. Dat betekende de noodzaak om in Plymouth te landen, waar men allicht op verzet zou stuiten. Bovendien was de Engelse vloot intussen uit de Theems gekomen en zij volgde met volle zeilen. Maar plotseling ruimde de wind naar het Zuiden, de nevels verdeelden zich, de vloot wendde onder het zachte licht van een zonnige herfstmorgen en kwam in de Torbay voor anker. Tegenwoordig zijn de glooiende oevers van deze baai met landhuizen en hotels omzoomd en Torquay is een drukke badplaats geworden. Maar in 1688 was er nog niets van dat alles. De Prins stapte aan wal aan de westkant van de baai, in het vissersdorp Brixham. In de kademuur is nog een steen gemetseld, waarop hij het eerst zijn voet heeft gezet; nog is er de nederige herberg, waar hij onderdak vond, 'makende deze hut voor weinige uren door zijn tegenwoordigheid tot een paleis', nog staat op de kade het standbeeld, dat hem in zijn volle lichamelijke lelijkheid laat zien.....

Direct na de ontscheping wakkerde de wind aan en spoedig raasde een storm uit het Zuidwesten. De voorste schepen van de koning hebben de masten van de Prinsevloot gezien, toen moesten zij, door de storm genoopt, terug naar Portsmouth. De landing in de Torbay kwam de Engelse koning zeer ongelegen. Hij had haar aanvankelijk aan de oostkust verwacht (zoals trouwens eerst ook de bedoeling van de Prins was geweest) en nu had hij heel wat maatregelen moeten veranderen. Maar voordat zij effect konden sorteren, was het leger van de Prins al op mars naar Exeter, de stad met de witte kathedraal, en de Engelsen keken zich de ogen uit het hoofd op zulk een leger, zulke keurbenden. Nog eenmaal citeren wij Macaulay:

> 'De aanblik was wonderlijk, prachtig en tevens vreselijk. Vooraan reed Macclesfield, aan het hoofd van tweehonderd heren, meest allen van Engelsen bloede, in glinsterende helmen en kurassen gedost en op Vlaamse strijdrossen gezeten. Elk hunner werd begeleid door een uit de plantages van Guyana aangebrachte neger. De burgers van Exeter, die nog nooit zoveel mensen van Afrikaans ras bijeen hadden gezien, staarden die zwarte met gestikte tulbanden en witte pluimen opgetooide mannen met verbazing aan.
> Daarop volgde een eskadron Zweedse cavaleristen, in zwar-

te wapenrusting, met pelsmantels omhangen en met ontblote brede zwaarden in de hand. Deze werden met bijzondere belangstelling opgenomen; want er werd verhaald, dat zij inboorlingen van een land waren, alwaar de zee gedurende de helft van het jaar bevroren was en de nacht zes maanden achtereen bleef voortduren; en dat zij de grote beren, wier huiden zij droegen, zelf geveld hadden.
Vervolgens zag men 's Prinsen vaandel wapperen, omringd door een achtbaar gezelschap van heren en pages. Op de brede plooien van het doek las de menigte, die de daken bedekte en de vensterramen vulde, met verrukking de gedenkwaardige woorden: “De protestantse godsdienst en de vrijheden van Engeland”.
Maar de toejuichingen verdubbelden, toen de Prins zelf verscheen, van een gevolg van veertig lopers vergezeld, gewapend met rug- en borstschild, een witte pluim dragende en gezeten op een wit stijdpaard. In wat krijgshaftige houding hij zijn paard mende, hoe peinzend en gebiedend de uitdrukking van zijn breed voorhoofd en van zijn adelaarsblik was, is thans nog op het doek van Kneller te zien. Eens slechts toog er een glimlach over die ernstige gelaatstrekken, toen namelijk een oude vrouw, wellicht een der ijverige puriteinen, die gedurende achtentwintig jaren van vervolging, met onwrikbaar geloof Israëls vertroosting verbeid hadden, of de moeder van de een of andere muiter, die in het bloedbad van Sedgemoor of in het nog vreselijker bloedbad der bloedige assisen de dood had gevonden, het gedrang ontsprong, en de ontblote zwaarden en steigerende paarden langs dringende, des verlossers hand greep en uitriep, dat zij nu gelukkig was.
In de nabijheid des Prinsen was een man, die de opmerkzaamheid der menigte met hem deelde. Die man, zeide men, was de grote graaf Schomberg, sedert de dood van Condé en Turenne de eerste veldheer van Europa, de man, wiens genie en dapperheid op het slagveld van Montes-Claros de Portugese monarchie gered had, en die nog hogere roem had verworven door het neerleggen van de Franse maarschalkstaf, om de zaak van het geloof te dienen. Het was nog niet vergeten, dat de twee helden, die thans, door het Protestantisme, dat zij samen bekleden, onafscheidelijk verenigd, Exeter binnentrokken, twaalf jaar geleden, onder de wallen van Maastricht, tegenover elkaar hadden gestaan, en dat destijds

de energie van de jeugdige Prins niet opgewassen was geweest tegen de koelbloedige kunde van de oudgediende veldheer, die thans vriendschappelijk naast hem voortreed.
Op hen volgde een lange colonne gebaard Zwitsers voetvolk, een volk, dat zich sedert twee eeuwen in al de oorlogen op het vasteland gevoerd, door uitstekende dapperheid en krijgstucht had onderscheiden, maar dat tot in die week nog nooit op Engelse bodem gezien was. Vervolgens rukte een reeks krijgsbenden aan, welke volgens het gebruik van die tijden, naar haar aanvoerders Bentinck, Solms en Ginkel, Talmash of Mackay genoemd werden. Met bijzondere voldoening konden de Engelsen een dier dappere regimenten aanschouwen, dat nog steeds de naam droeg van de hoogvereerde en diep betreurde Ossory. De uitwerking van het schouwspel werd verhoogd door de herinnering aan de roemruchte gebeurtenissen, aan welke velen der krijgslieden, die thans de Westpoort binnentrokken, deel hadden genomen. Ze hadden voor vrij wat hetere vuren gestaan dan de militie van Devonshire of het leger van Hounslow. Sommigen hunner hadden de vurige aanval der Fransen op het veld van Seneffe teruggeslagen; anderen hadden voor de zaak der Christenheid de ongelovigen bevochten op de grote dag, toen het beleg van Wenen werd opgebroken.
Ja, zelfs de zintuigen der menigte werden door de verbeeldingskracht bedrogen. Nieuwsbrieven brachten naar alle delen van het koninkrijk fabelachtige verhalen van de grootte en sterkte der manschap van het invallende leger. Men verzekerde, dat de soldaten, bijkans zonder één uitzondering, ruim zes voet lang waren, en dat ze pieken, zwaarden en musketten droegen, van een zo vervaarlijke grootte als men ze tevoren in Engeland nog nooit gezien had.
De verbazing der menigte verminderde niet, toen de artillerie aankwam, eenentwintig kolossale stukken metalen geschut, die elk door een span van zestien karrepaarden moeizaam werden voortgetrokken. Zeker vreemd op wielen rustend gevaarte verwekte grote nieuwsgierigheid. Dit bleek een vervoerbare smidse te zijn, voorzien van alle werktuigen en materialen, tot het herstellen van wapens en rijtuigen benodigd. Doch niets trok groter bewondering dan de schipbrug, die met grote spoed over de Exe gelegd werd tot het overbrengen van wagens en die vervolgens even spoedig weer uiteen-

> genomen en verder vervoerd werd. Die brug, wanneer het gerucht waarheid sprak, was vervaardigd naar een model, door de Christenen uitgevonden, die aan de oevers van de Donau krijg voerden tegen de Grote Heer.'

Wij menen, dat wij ons om de lengte van dit citaat niet behoeven te verontschuldigen. Het is een bewijs, dat Macaulay schreef in een tijd, toen althans sommigen nog begrepen dat het schrijven van geschiedenis niet alleen een vak is, maar ook een kunst.

Oprecht en onoprecht.

De Lords, die de Prins hadden uitgenodigd naar Engeland te komen, hebben hun plicht gedaan. Sommigen van hen verzamelden troepen, anderen voegden zich in persoon bij hem. Churchill, pas tot luitenant-generaal bevorderd, kwam over, Ormond en prins George van Denemarken, schoonzoon des konings (hij was gehuwd met Anna, de jongere zuster van Mary), reden naar het leger van de Prins, nadat zij met de koning gesoupeerd hadden. En zijn eigen dochter Anna verdween eveneens.

Toen zond de koning een deputatie, om met Willem te onderhandelen. Te Hungerford werden zij door de Prins ontvangen en hij formuleerde zijn eisen. Zo gematigd, alsof hij een onpartijdig arbiter was in plaats van de man, die met zijn troepen naar Londen oprukte en het elke dag kon bezetten. Hij eiste alleen, dat de Roomsen, die tegen de wet waren benoemd, zouden worden ontslagen, en dat er vrije verkiezingen zouden worden gehouden voor een nieuw Parlement, onder dekking van Willems troepen. Deze eisen zijn het duidelijkste bewijs, dat de Prins niet naar Engeland was gekomen om de kroon te veroveren, maar om de wettige toestand te herstellen. Maar Jacobus van zijn kant was volstrekt onoprecht. Hij gebruikte de onderhandelingen alleen, om tijd te winnen, hij zond de koningin en het kleine prinsje naar Frankrijk en probeerde zelf te vluchten, nadat hij het grootzegel in de Theems had geworpen. Hij had zich reeds ingescheept, maar zeelieden beletten zijn vertrek in de mening, dat het een Rooms geestelijke, misschien wel de biechtvader van de koning was. Zij tracteerden hem overeenkomstig hun vermoeden. Maar toen hij aan land was gebracht, werd hij als de koning herkend. Weldra zat hij weer in zijn paleis te Londen. Maar Willem zette nu door, zijn troepen bezetten de stad en Jacobus werd genoodzaakt de stad te verlaten. Toen hij zijn intrek had genomen in Rochester,

nam hij meteen maatregelen om uit te wijken en ditmaal slaagde hij, tot grote voldoening van de Prins. ‘Ware hij wijs geweest, de moeite, welke zijn bewakers zich gaven, om zijn vlucht gemakkelijk te maken, zouden hem hebben doen begrijpen, dat hij blijven moest.’

Koning en koningin.

Toen koning Jacobus naar Frankrijk was gevlucht, was er geen sprake van, dat Willem en Maria zonder veel formaliteiten de troon konden bestijgen. Het bleef een heel moeilijk geval. Vooreerst waren er in Engeland twee partijen, de Whigs en de Tories. Zij waren beide koningsgezind, maar zij verschilden juist in sterke mate en in principiële zin over het koningschap. De Tories leerden, dat het volk nóóit een koning mag afzetten, en in elk geval geen koning in Engeland. Daar is het koningschap bijna een sacrale zaak en de koning wordt dan ook gezalfd. Volgens deze opvatting zou men hoogstens kunnen verklaren, dat de gezalfde koning absent was, en daarom Willem met een regentschap kunnen belasten. De Whigs waren in dit opzicht minder scrupuleus, zij vonden dat het Parlement een koning kon afzetten, als hij zich niet aan de wetten wilde houden. En dit alles had een rossige achtergrond, omdat eenmaal in Engeland een koning, en wel de vader van Jacobus, was onthoofd voor zijn eigen paleis. De Tories konden er slechts met afschuw aan denken. De politieke tegenstelling was tot op zekere hoogte ook maatschappelijk en kerkelijk bepaald: de Tories, dat waren vooral de grote wereldlijke en geestelijke heren, hoe meer Anglicaans, hoe verstokter Tory; de Whigs vonden hun voorhoede onder de burgerij in de steden.

Maar als men het over Jacobus eens zou worden, was men nog niet klaar. Dan was Maria de troonopvolgster, zij zou koningin moeten worden en Willem ‘Prins-gemaal’. Geen van beiden dacht er aan, dit te aanvaarden. En dat werd de Engelsen ook duidelijk te verstaan gegeven. Toen is er dit op gevonden: eerst is geconstateerd, dat de troon vacant was. De vacature was ontstaan, doordat de vorige koning was vertrokken. In die vacature werden nu tot koning en koningin uitgeroepen Willem en Maria. Als koning en koningin, dat betekent, dat beiden samen de koninklijke macht uitoefenden. Beider beeldenaar kwam op de munten. Beiden mochten een wet bekrachtigen, maar normaal zou Willem het doen. Was hij afwezig, dan trad Maria op als koningin in volle rechten.

De kroning geschiedde met al het ceremonieel, dat daarvoor in Engeland gebruikelijk was; Maria was er diep van onder de indruk en Willem vond het maar ‘sotte paepsche ceremoniën’.

Het was staatkundig van de grootste betekenis, ook voor de toekomst, dat Willem en Maria in The Bill of Rights, samen met het Parlement, de oude Engelse vrijheden en de rechten van het Parlement omschreven en bevestigden. De periode van conflicten tussen de Stuarts en het Parlement was voorbij. Dat gaf het land rust, dat maakte het innerlijk sterk. Van nu af begint de grote ontwikkeling naar het moderne Engeland. De achttiende eeuw wordt een eeuw van groeiende expansie. Andere koloniale mogendheden moeten het tegen Engeland afleggen, Frankrijk wordt binnen een eeuw praktisch als koloniale mogendheid uitgeschakeld; Nederland is geen gelijkwaardige mededinger meer.

Bovendien bracht Willem III binnen enkele jaren een grondige wijziging in de keuze der ministers. Hij is de eerste, die *parlementaire ministeries* vormde, samengesteld uit de partij, die de meerderheid had in het parlement. Niet de persoonlijke voorkeur van de koning, maar de samenstelling van het parlement werd beslissend. Daardoor was voortaan de samenwerking tussen regering en parlement verzekerd en het Engelse voorbeeld werd (meestal anderhalve eeuw later) door de parlementaire democratieën op het vasteland nagevolgd.

Willem III heeft zich in Engeland nooit thuis gevoeld, al werden Kensington en Hampton Court voor een deel in Hollandse sfeer ingericht. Het rechte vertrouwen ontbrak en de vertrouwelijkheid kwam helemaal niet. De Engelse Lords waren bovendien niet best te vertrouwen. Herbert, die de vloot in 1688 had aangevoerd, speelde een paar jaar later al weer een vals spel en stond in contact met Jacobus. Churchill, verreweg de bekwaamste van de Lords, overtrof al de anderen in schaamteloosheid, wanneer het er om ging, door intriges of verraad de koning te bedriegen, en hij bezat de gave, om ook in de meest beschamende en schandelijke positie het spel opgeruimd verder te spelen.

De Boyne.

Scherp was de tegenstelling met Ierland. Twee eeuwen later noemen de Protestanten in Ulster zich nog Orangisten en wordt de naam van Willem III door de Ierse nationalisten nog gevloekt.

Jacobus heeft vanuit Frankrijk een poging gedaan, zich in Ier-

land te nestelen, en dit Roomse en Keltische gebied te gebruiken als een springplank voor zijn terugkeer in Engeland. Hij werd daarbij door Frankrijk gesteund. Want de expeditie van 1688 betekende meteen weer oorlog met Frankrijk, de Negenjarige Oorlog (1688 - 1697), waarover in het volgende hoofdstuk wordt gehandeld.

Toen Willem III het zware besluit nam, zelf naar Ierland te vertrekken, om zijn schoonvader vandaar te verdrijven, heeft hij weer dezelfde doortastendheid getoond, waarmee hij in 1672 de Fransen te lijf ging. In snelle marsen rukte hij op naar Dublin, en achterhaalde de Fransen en Ieren bij de Boyne, waarachter deze zich probeerden te dekken. Met de cavalerie vooruitgeijld, aanschouwde Willem het leger van Jacobus op 10 juli 1690 vanaf een heuveltop. ‘Blij u te zien, heren,’ riep hij uit, ‘als ge me nu ontkomt, zal het mijn schuld zijn.’

Het is, alsof de partijen in Europa naar dit verre Keltenland zijn gekomen, om de strijd tot een beslissing te brengen. De Hollandse garde te voet, de Engelse dragonders, de Deense regimenten, de bataljons, uit Hugenoten samengesteld, het zijn allemaal Protestanten, en het is werkelijk, alsof het grote Europese conflict hier nog eenmaal het karakter krijgt van een godsdienstoorlog. Bij de verkenning van de vijandelijke stellingen werd Willem III aan de schouder gewond, maar hij bleef nog verscheidene uren te paard en reed in de avond de kampementen langs, waar hij met een storm van toejuichingen werd begroet. De volgende morgen werd stroomopwaarts de rivierovergang geforceerd, een flankaanval begon en tegelijk stootte de hoofdmacht onder commando van de 75-jarige Von Schomberg door de rivier tot een frontaanval. De koning zelf drong stroomafwaarts met de Engelse dragonders door de rivier en bedreigde de achterwaartse verbindingen van de vijand. Het werd een zeer eenzijdige slag, de Prins liet geen ogenblik het initiatief in handen van zijn tegenstander, de offensieve geest was zo sterk, dat het één grote, doorgezette aanval werd van drie kanten, waarmee het lot van Jacobus' leger werd bezegeld. Hij zelf reed spoorslags naar Dublin en scheepte zich in naar Frankrijk. Taai verzet van de Ieren in de vestingen in het Zuidwesten werd het volgend jaar gebroken.

Naar huis.

Maar toen was de Prins al weer naar het vasteland, om daar de

politieke en militaire directie van de Negenjarige Oorlog op zich te nemen. Zijn reis naar Holland, twee jaar en drie maanden na zijn vertrek uit het vaderland, is een van de merkwaardigste episodes uit zijn leven. En de schipper Symen Jansz. Hartevelt heeft haar beschreven. Het winterde fel en door het ijs kon men de Hollandse kust met de vloot niet bereiken. Symen zou proberen, de koning met zijn sloep naar de wal te brengen.

Symen Jansz. Hartevelt verhaalt:

> ‘Aen het Jagt komende stapte sijn Majesteit, de Graaf van Portland, de Heer van Ouwerkerk met een seker Engels Prins, wiens naam ik niet en kende, en sijn kamerling over in onze sloep: namen niet meer provisie met sig, als 7 à 8 botteltjes Bier en Wijn, 2 Capoenen en 4 à 5 Wittebroden, wey waren met ons 13 Persoonen in de Sloep waar onder 7 Engelse Roeyers waren..... Dit was Dingsdag den 30 dito na de middag de klok omtrent twee uuren, dat sijn Majesteit met sijn gevolg in de Sloep stapte, op hoop om dien eigensten avond nog aan land te sullen komen.’

Een poging, om bij Hellevoetsluis te landen, mislukte door ijsgang; toen werd getracht de kust van Goeree te naderen. 's Avonds om een uur of acht zagen zij het licht van Goeree op een musketschoots afstands. Een paar matrozen zouden trachten, door het water wadende, de kust te bereiken; kwamen onverrichter zake terug. Na een poos rondgesukkeld te hebben, resolveerde de stuurman

> ‘selfs aan Land te gaan, hetgeen de Koning eerst niet wilde toestaan, maar onderrigt synde, liet hem passeren: de stierman twee uuren van Boort geweest sijnde quam met vallen en opstaan tot Goeree, versocht aldaar dat het baakvier mocht vergroot werden en datter een musquetschoot mogt geschooten worden, tot een Zein aan de Koning, dat hy daar wel gekomen was, 't geen geschieden, 't welk van de Koning ook soo verstaan wierd; sijn Majesteit zeide nu sullen wy wel haast Wagens krijgen, die ons sullen afhalen, gelyk ook geschiede, het was doen Woensdag den 31 dito, 's morgens omtrent vijf à ses uuren, wanneer de Koning met sijn geselschap afgehaalt wiert.
> Hier stapte doen die onvermoeide Held aan Land daar wy dien grooten God niet genoeg voor konden danken, dat hij

> sijn Majesteit in die donkere, mistige nacht tusschen het IJs in sulken gevaar sorgvuldig 16 uuren lang bewaart heeft, waar op de Burgers en Boeren groote blijdschap betoonden, omdat se de komst van den koning bemerkten: het was omtrent half seven uuren als wanneer syn Majesteit aan de eerste Boerewoning quam op het land van Goeree, ten huize van een Huisman genaemt Corstiaen, op strand, daar een groot vierwerk wert aangelegt en de koning sich verschoonde en warmde en voort met syn geselschap wat eet, hetgeene daar te krijgen was (het is iets remarkabels dat syn Majesteit soo lang van 's middags 1 tot 's anderen daags ten 6 uuren in de sloep geseten hebbende, gantsch niet verdrietig is geweest).'

Om negen uur voer men weer af met de sloep, om Voorne heen, en kwam men tot aan de Oranje-polder.

> 'Dese Oranje polder is de uitterste Polder van Holland, na de Maaskant recht over den Briel, buiten welke Polder op de strand tegens den Dijk aan het Huisjen van Jilles staat. Het was dien Woensdag den 31 dito des middags tusschen 12 en 1 uur; als wy daar quamen sagen daar twee paarden aan strand gaan, roeiden daar na toe, bemerkten dat men wegens het IJs daar best konde Landen.
> Seker Huisman, genaamt Jilles, wonende aan de Dijk van d'Oranje Polder, die een van de gemelde 2 paarden toequam, quam terstont met syn paard door het Water, aan het Boord van den Koning rijden, maar kende den Koning in 't eerst niet omdat hy wat diep in syn mantel bukte, de Koning Jilles kennende, sprak Jilles eerst aan, seggende: Hoe vaar je al Jilles, kan je mijn nog wel? waarop Jilles eenigsints gealtereerd synde, seide in sijn eenvoudigheid, wellekom mijn Heer Prins, ik sag niet dat ghy het waart; hierop volgden ten eersten de Postillion ook met sijn Paard aan de sloep.'

De koning besteeg het paard van deze postiljon, Portland dat van Jilles, en zo reden ze naar het land. De andere heren werden daarna door dezelfde paarden afgehaald. 'Op het droog staande, dronkense met malkanderen het restant van Wijn en Bier uit op haar gelukkige overkomst.'

Met elkaar had de koning 23 uren in de open sloep gezeten,

> 'in welke tijd sijn Majesteit soo verkout wierd, dat ter nauwernoot spreken kost. Hierop commandeerde voort de

> Koning aan de Post en Jilles, datse met haar paarden ten eersten naar Honselaarsdijk souden rijden, om de Heeren kuntschap te geven van sijn overkomst, en om hem en sijn geselschap met haar karossen af te halen, gelijk in 't kort geschiedde.
> Onderwijlen nam de Koning sijn ingang met sijn byhebbende Heeren in 't geringe Huysjen van Jilles als het naaste, sijnde sijn eerste verblijf: men vraagde aldaar 'n drinken, maar 't en was er niet, maar de dochter van Jilles seide, dat wel verse kernemelk hadde, waar over de Koning en de Heeren begosten te laggen; Hout wasser wel, en dat wierd rijkelijk opgeworpen, dog de Koning ging daar niet by sitten, maar wandelde in sijn eenigheid bij de Koeyen in de Koestal.'

Jilles was de koning wel bekend, omdat Z.M. dikwijls bij hem aan huis geweest was, 'als hy in de Oranje-Polder op de Haase Jagt pleegt te gaan'.

Ongeveer na een uur kwamen de karossen. 'De Koning sat met syn hoet op, vrij ruig synde in 't aangezicht, alsoo hy op de reis niet gebarbiert was; drie Heeren saten bij hem blootshoofts.'

Zo kwam de koning in de avond eindelijk in Den Haag; de klokken werden 'getrokken', dertig stukken kanon op de Vijverberg gaven saluutschoten, flambouwen glansden, in de kerk werd God gedankt voor de behouden thuiskeer, koning Willem was thuis.

Alleen, want Maria was ditmaal in Engeland achtergebleven. 's Prinsen gedachten waren bij haar. Toen een Engelsman hem met verwondering sprak over de geestdrift der Hollanders, antwoordde hij: 'Ik ben de favoriet niet; als Mary er bij was geweest, dan zou je nog eens wat anders hebben gezien.'

6. Het Franse gevaar wijkt

De Negenjarige Oorlog.

Willem III was niet naar Holland gekomen om er uit te rusten. Direct na zijn aankomst begon een reeks conferenties in verband met de Negenjarige Oorlog (1688-1697). De Paltische oorlog, zeggen de Duitsers. Inderdaad is de oorlog begonnen met een inval van Lodewijk XIV in de Palts, dat oude centrum van Protestantisme, met Heidelberg als hoofdstad. Hij maakte er aanspraak op voor een Franse prinses van Paltische en Protestantse origine, de hertogin van Orleans, maar niet met haar instemming. Keulen aan de Beneden-Rijn ontglipte hem, maar nu probeerde hij zich in de Bovenrijnse laagvlakte voorgoed te vestigen. De aanval was onrechtmatig en werd bovendien op de gruwelijkste wijze tot een reeks van opzettelijke verwoestingen gemaakt. Deze inval in de Palts begon net voor Willem III met zijn vloot naar Engeland overstak en gaf aan de Republiek een veilig gevoel. Lodewijk XIV zou niet in staat zijn een inval naar het Noorden te doen, zolang de Prins naar Londen oprukte. De rooftocht in de Palts maakte Duitsland wakker. Vele Duitse vorsten keerden zich tegen Frankrijk en ook de Republiek en Engeland verklaarden Frankrijk de oorlog. De Grote Alliantie tegen de Franse dreiging was eindelijk tot stand gekomen: de politiek van Willem III begon vruchten te dragen. Maar het uiterste zou van hem worden gevergd om nu de coalitie ook werkelijk tot harmonische activiteit te brengen. Het begin was in elk geval al lelijk genoeg. De troepen van de verbondenen waren bij Fleurus verslagen en de gecombineerde Nederlands-Engelse vloot had het tegen de Fransen verloren.

Beachy Head.

Die ongelukkige slag bij Beachy Head in het Kanaal was op zichzelf al verontrustend genoeg. De Franse vloot was sterker dan de gecombineerde vloot van de beide zeemogendheden. De Engelse opperbevelhebber van de gezamenlijke vloten, Herbert, nu lord Torrington, dezelfde die de Prins had uitgenodigd naar Engeland te komen en die de scheepsmacht op de tocht naar Torbay had gecommandeerd, aarzelde om aan te vallen. Maar koningin Mary, die de leiding in Londen had, omdat de koning in Ierland streed,

heeft hem geschreven dat hij moest doorzetten. Zij kon niet begrijpen, dat iemand die zoveel Engelse en Hollandse matrozen onder zijn bevelen had, nog meende dat hij niet aan kon vallen. De aanval is gekomen, de Nederlanders onder Cornelis Evertsen de Jongste, bijgenaamd ‘Keesje de Duivel’ (zie blz. 265), vormden de voorhoede en hebben hevig gevochten, maar de Engelsen hielden zich op een afstand. Het werd een nederlaag, waarbij het Nederlandse eskader zware verliezen leed. Hevige verontwaardiging in Nederland: de Engelsen hebben ons verraden!

De vloot dan, die voorheen de Britsche en Fransche vloten,
Zoo moedig overwon, is nu te grond geschoten,
Door Britsche reekels, die zoo schelms door boosheids band
Gekluisterd in haar nest, zelfs roerde tand noch hand;

Beklaag geen Helden, die vol moed na God gevaren,
Voor ons door 't vuur haar lijf verloren op de baren:
Maar wreekze, roept, als gy den Brit het hert uitrukt,
Doe Willem Koning wert doe wert de staat verdrukt.....

Zo bitter was de stemming. Maar Willem nam krachtige maatregelen en Torrington verdween in de Tower. Een krijgsraad sprak hem vrij en onpartijdig onderzoek heeft uitgewezen, dat hij minder laakbaar gehandeld heeft dan men wel meende.

Maar na zijn vrijlating weigerde de Stadhouder-Koning hem te ontvangen en hij kwam niet weer op de vloot terug. Keesje de Duivel werd hoog geprezen om zijn dapperheid en beleid, maar onze vloot betreurde zware verliezen. Onder de gesneuvelden was de 72-jarige schout-bij-nacht Jan van Brakel, dezelfde die op de Medway met zijn branders de ketting had opgeruimd tijdens de tocht naar Chatham. Hij was een ‘dertel man’ en de Engelsen mochten hem niet. Op een tocht door de Middellandse Zee voerde hij onder de Nederlandse vlag een Engelse, die hij bij Chatham had veroverd, waarover de Engelse regering zich officieel in Den Haag had beklaagd. Maar het volk mocht Jan van Brakel wel, de ‘Ketenbreker van het Britse Damiaten’. Dr. Scheurleer vermeldt in Van Varen en Vechten tien verschillende rijmpjes op luifels van tabakswinkels: *In den Zeeheld Brakel*.

Als Brakel met den Vijand sloeg,
Waart't mannen, dampt men niet te vroeg:
Ons Pypje moet eerst tontel raken,
Dan sal tabak den Vijand smaken.

138. Caspar Fagel.

139. Mr. Anthonie Heinsius. (kopergravure van L.A. Claessens, naar een schilderij van N.v.d. Eekhout).

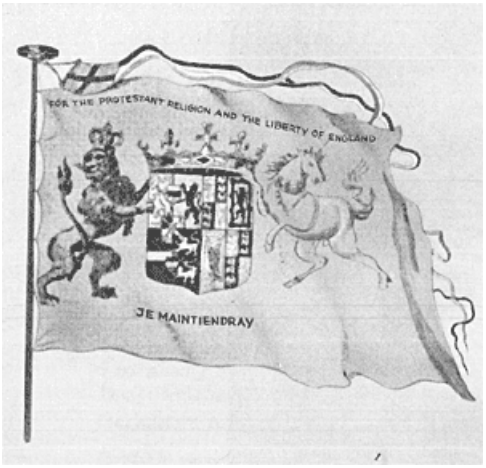

140. De standaard van het schip De Briel, waarmee de Prins naar Engeland is overgestoken. Op de wimpel het schild van Engeland. Op de vlag boven het prinselijk wapen staat in het Engels: Voor de Protestantse religie en de vrijheid van Engeland.

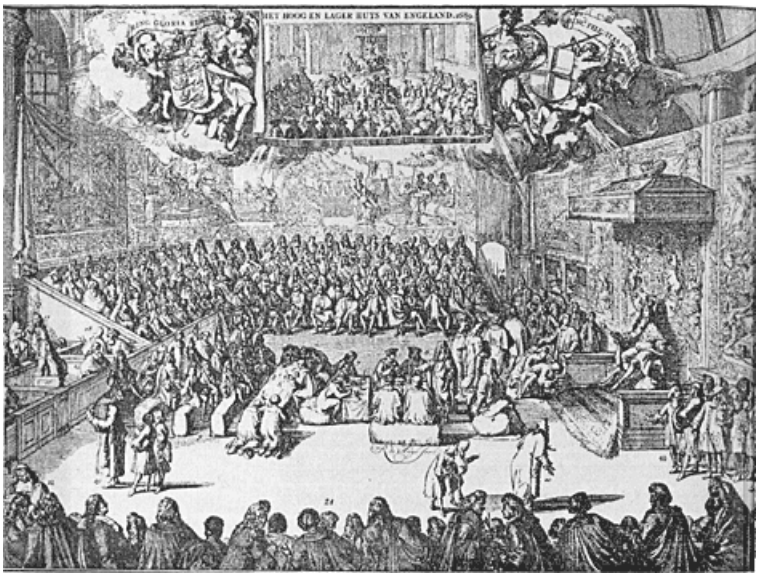

141. ‘Het hoog en lager huys van Engeland in 1689.’ Kopergravure van Romeyn de Hooghe.

142. Jacobus II, koning van Engeland. Gravure van B. Picart, naar een gravure van Godfrey Kneller.

143. De slag aan de Boyne, 11 juli 1690. Gravure van Jan Luyken.

144. Aankomst van Stadhouder-Koning Willem III aan de Westeinder brug te 's-Gravenhage, waar hij door de magistraten der stad wordt opgewacht. Gravure van Romeyn de Hooghe.

145. Ontvangst van Stadhouder-Koning Willem III (links, naast de koets) op het Binnenhof te Den Haag, naar een gravure van Romeyn de Hooghe (Rijksmuseum).

146. Koning-Stadhouder Willem III, naar een zwartekunstprent van J. Verkolje.

147. Menno, baron van Coehoora, naar een schilderij van Caspar Netscher (Rijksm.).

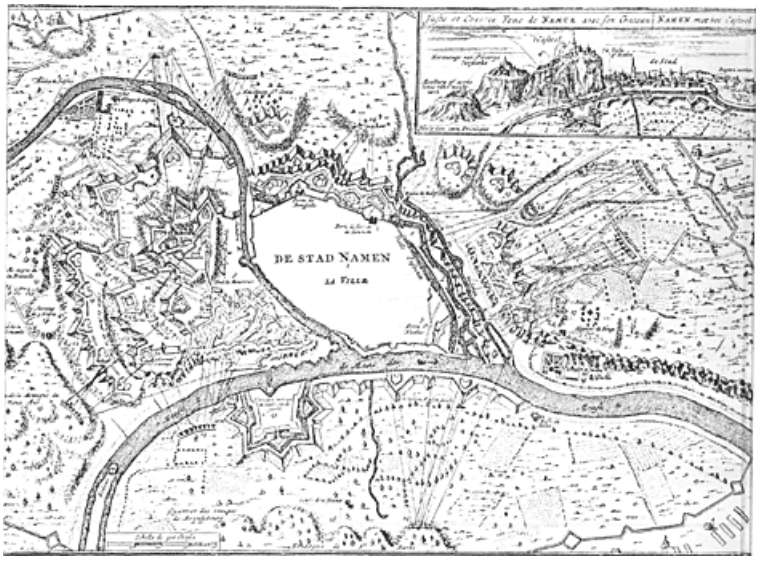

148. ‘Oprechte Afbeelding van de Stad en Casteel Namen... net al de attaques op deselve door de ge-allieerden’, juli 1695. Naar een gravure uit datzelfde jaar.

149. Prins Eugenius van Savoye, naar een schilderij van Jacob van Schuppen (Rijksm.)

150. John Churchill, Hertog van Marlborough. Gravure van P. van Gunst, naar een schilderij van A.v.d. Werf (Rijksmuseum).

151. Maria Louise van Hessen-Kassel (‘Marijke-meu’), naar een schilderij van C.G. Ringe (Kon. Huisarchief, Den Haag).

152. Johan Willem Friso. (schilderij van Louis Volders).

(Je moet niet te vroeg aansteken, maar als het tijd is, moet het vuur er in.)

Het wordt remise.

De marine heeft revanche genomen. In 1692 werden de Fransen door de gecombineerde vloten verslagen bij Barfleur. De Nederlanders gingen weer voorop onder de luitenant-admiraal Philips van Almonde. Tegen de middag weken de Fransen onder dekking van een opkomende mist en het viel niet gemakkelijk, ze weer te pakken te krijgen. Maar drie dagen later lukte het: in de baai van La Hogue, waar de Fransen onder hun kust dekking hadden gezocht, ontbrandde een strijd, die eindigde met een volkomen vernietiging van de Franse vloot onder de ogen van koning Jacobus, die nu weten kon, dat er geen tweede expeditie naar de Britse eilanden mogelijk zou zijn.

Te land ging het minder voorspoedig. De Prins moest bij Neerwinden en Steenkerken voor de Fransen wijken, maar de vijand kon geen profijt trekken van zijn overwinningen. Namen ging verloren, hoewel het door Menno, baron van Coehoorn, werd verdedigd. Maar in 1695 heroverde de Prins dit sterke militaire steunpunt. De eer van dit succes komt toe aan Van Coehoorn. Deze ingenieur en artillerist bij uitnemendheid, geboren op Lettingastate onder Britsum, heeft een ommekeer gebracht in de vestingoorlog. Naarden, uit de lucht gezien een merkwaardige ster, is in Nederland het laatst overgebleven voorbeeld van zijn versterkingskunst. Bij de belegering van een vesting zocht hij de kracht van de aanval in het artillerievuur, dat op een beperkt doel werd geconcentreerd. Coehoorn bij het Nederlandse en Vauban bij het Franse leger waren de grote specialisten op dit gebied, die na de capitulatie van Namen in persoonlijke gesprekken elkaars inzichten nader leerden kennen. Het leek op een analyse van een schaakspel door de beide meesters, nadat de partij ten einde is gespeeld.

Lodewijk XIV begreep, dat hij geleidelijk maar zeker in het defensief werd gedrongen. Daarbij kwam een zware indirecte nederlaag. Altijd was het de tactiek van de Fransen geweest, om Midden-Europa in de klem te houden door samenwerking te zoeken met een sterke militaire macht in Oost-Europa. Dat kon Zweden zijn, of Polen, of later Rusland. En in de tijd van de Negenjarige Oorlog was het Turkije. Het was nog maar korte tijd geleden, in 1683, dat Wenen zich met moeite tegen de Turken

staande hield en eerst op het laatste moment werd ontzet, maar sedert werden de Turken teruggedrongen. Zij moesten de Hongaarse vlakten ontruimen en hun macht in Europa schrompelde weg. De beslissende slag viel eindelijk in 1697 bij Zenta aan de Theiss, waar 'Prinz Eugen, der edle Ritter', de afgod van zijn soldaten, de Turk versloeg. Habsburg heerste nu tot de Transsylvanische Alpen en de IJzeren Poort.

Remise.

Toen werd in 1697 de vrede van Rijswijk gesloten. De oorlog was uitgelopen op een zuivere remisestelling. Maar economisch geraakte Frankrijk achterop: de tijd van Colbert was voorbij. De Protestantse zeemogendheden beheersten de zeeën en verdrongen Frankrijk van verschillende markten. Het Protestantisme had oneindig gewonnen. (Von Ranke)

Voor het eerst sloot Lodewijk een vredesverdrag, waarbij hij veroveringen afstond: Luxemburg moest hij prijsgeven. Maar van veel meer betekenis was het, dat hij officieel Willem III erkende als koning van Engeland. Daarmee erkende hij de nieuwe stand van zaken officieel, daarmee zag hij af van zijn pogingen, om Engeland te gebruiken als een werktuig voor zijn politiek en berustte hij er in, dat Albion blijvend een plaats kreeg in het andere kamp. Het politieke evenwicht in Europa was gevestigd en het gevaar van de 'generale monarchie', van de Franse overheersing, was voorbij. Voorlopig of voorgoed?

Een eenzaam man.

Van Willem III werd in elk geval de grootste waakzaamheid en activiteit gevergd. En meer dan ooit was hij een eenzaam man. De dag voor Oudejaar 1694 was koningin Mary ziek geworden, zonder dat de doctoren precies wisten wat het was. De ene keer zeiden zij: pokken; een andere maal dachten zij aan de mazelen; er zijn ook bronnen die spreken van het besmettelijk St.-Anthoniusvuur. In de nacht van 6 op 7 januari 1695 overleed zij, tot het einde toe haar lijden dragend in gelovige berusting en overgave. Maar Willem was troosteloos. Hij was een gebroken man, door de smart volkomen overmeesterd. Voor het eerst van zijn leven zagen vreemden, hoe het in zijn binnenste gesteld kon zijn. En er zijn woorden van hem bewaard gebleven, die laten zien welk een geschenk deze vrouw voor hem geweest is. 'Het moet geheel tot

hem zijn doorgedrongen, wat hij in Mary verloor: niet in de eerste plaats de Koningin, die voor hem, als het nodig was, had kunnen regeren volgens zijn wil en die hem representatieve plichten gemakkelijk gemaakt had; bovenal de Vrouw, die met haar fijne geest hem in zijn ware aard doorgrond had en zich, zonder enige reserve, aan hem, aan zijn dienst en aan zijn werk had overgegeven. Maria heeft het offer van haar volle liefde aan haar moeilijke gemaal gegeven en is beloond door het geluk, dat zij in het leven naast hem vond, daarin gedragen door haar onvergelijkelijk Godsvertrouwen. Haar beloonde haar Koning door het schoonste getuigenis, dat van haar gegeven is: Indien ik kon geloven, dat ooit een sterveling zonder de besmetting van zonde werd gevormd, dan zou ik dat van de Koningin doen' (Japikse). 'Koningin Mary is het bewijs, dat ware vroomheid in de vrouw de sterksten ontwapent' (idem).

Treffend is de brief, die de raadpensionaris Heinsius de Stadhouder-Koning schreef:

> 'Sire,
> Ick hebbe desen mergen met de alderuyterste smerte ende droefheyt verstaen het deplorabel ende ontydigh overlyden van Hare Majt. de Koninginne. Godt Almachtigh wil Uwe Majt. vertroosten ende ondersteunen met sijn versterckenden geest. Ick bekenne de slagh is groot, ende 't kan niet anders sijn, off Uwe Majt. moet tot in de ziel bedroefd sijn; 't is evenwel 't werk ende wille van den Alderhoogsten, waarjegens geen menschelijke hant iets kan doen; ick twijffele oock niet, off Uwe Mait. die daeromtrent meer als andere is geesclarisseert (verlicht), sal die overgroote droefheyt oock eenigermate temperen ende, sooveel in dat ongeluckigh toeval mogelijck is, reflexie maken op de groote aangelegenheyt voor 't geheele Christenryck.
> Ick kan Uwe Majt. niet verbergen, dat ick desaengaende ben in d' allergrootste bekommeringh ende benauwtheyt, ende hoope, dat Uwe Mait. mij daerom niet qualijck sal afnemen, dat ick deselve smeke ende bidde om de liefde, die Uwe Majt. heeft voor syne onderdanen, voor desen State ende voor de Gereformeerde Christelyke religie, dat deselve dogh in dit droevigh ongeluck zoo veel doenlyck sorge drage voor desselfs gesontheyt ende welstand, waervan alle onse behoudenis dependeert.

> Ick verhoope, dat Uwe Majt. oock eenig vertroosting sal toebrengen de resoluyte verklaringe van het Parlement van Uwe Majt.
> De leeden van Haer Ed. Groot Mog. vergaderinge (de Staten van Holland) ende heeren gedeputeerde ter Generaliteit (de Generale Staten) hebbe ick gesien in d'uyterste consternatie, maer ick kan niet nalaten daerby te vougen: oock in seer grote cordaetheyt, om Uwe Majt. met alle haer kragt ende macht in alles bij te springen.....'

Een tragische bijzonderheid hierbij is, dat de vriendschap tussen de koning en Bentinck overging in misverstand en verwijdering. Oorzaak was de grote genegenheid van Willem III voor de jonge Joost van den Keppel, later hertog van Albemarle, een genegenheid, die Bentinck ergerde. Bentinck was zedelijk de meerdere van zijn rivaal, maar hij miste diens luchtige beweeglijkheid, die Willem soms als een verpozing schijnt te zijn geweest.

De Spaanse erfenis.

En de koning van Spanie, Karel II, was voortdurend ziek. De gezanten in Madrid vertelden in deze jaren bijna in elk rapport, hoe het momenteel met de koning ging. Want Karel II, zwak en kinderloos, zou door zijn dood Europa onmiddellijk voor de vraag stellen: wat gebeurt er met de Spaanse erfenis? En als Europa voor die vraag stond, dan betekende zulks, dat Willem III allang bezig was een oplossing te zoeken, waarbij hij Bentinck, die zijn politiek in vele jaren van vertrouwelijke omgang had ingedronken, als persoonlijke ambassadeur niet missen kon. Zo heeft Bentinck, juist in de jaren waarin de verhoudingen persoonlijk moeilijk lagen, op diplomatiek gebied veel voor Willem III gedaan.

De Spaanse erfenis, dat is Spanie èn de 'nevenlanden', nl. geheel Zuid-Italië, een deel van de Po-vlakte met Milaan als centrum en verder de Zuidelijke Nederlanden. En buiten Europa de Spaanse koloniën: Zuid-Amerika op Brazilië en enkele kleinere gebieden na, Midden-Amerika, grote gebieden in Noord-Amerika (namen als San Fransisco en Los Angeles zijn Spaans), in West-Indië en tenslotte in het Verre Oosten de Filippijnen. Een geweldig gebied en een rijk gebied, deze ruïne van het rijk van Karel V. Het was een land van verschillende talen en volken: Spanjaarden en Vlamingen, Italianen en Elzassers; het grensde

aan de Noordzee en beheerste het westelijk bekken van de Middellandse Zee, het zag uit op Schelde en Rijn, op Po en Taag.

Maar dit gehele gebied werd slecht bestuurd en zwak verdedigd.

Wie zou Karel II moeten opvolgen?

Het is nodig onderstaand schema te raadplegen:

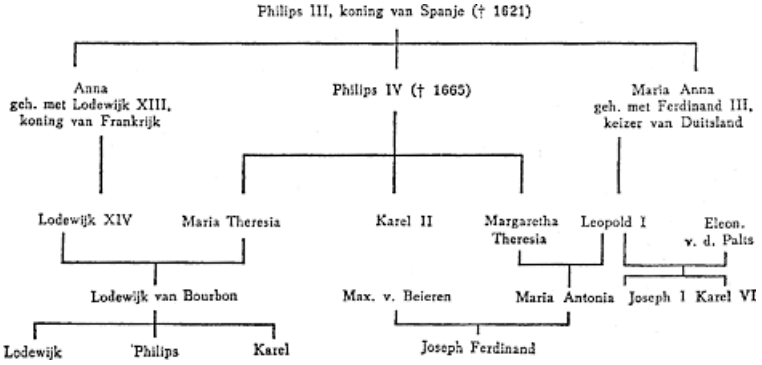

De koning van Frankrijk, Lodewijk XIV, en de keizer van Duitsland, Leopold I, zijn beide kleinkinderen van Philips III. Maar dat feit kwam nauwelijks in discussie.

Lodewijk XIV redeneerde aldus: Mijn gemalin was een dochter van Philips IV. Weliswaar heeft zij bij haar huwelijk afstand gedaan van haar rechten op de Spaanse erfenis, maar dat is door de Spaanse Cortez nooit goedgekeurd, en bovendien is de bruidsschat, die als compensatie zou dienen, nooit uitbetaald. De rechten van wijlen mijn gemalin bestaan dus nog en zijn na haar dood overgegaan op haar zoon Lodewijk van Bourbon.

Leopold I redeneerde aldus: Mijn dochter Maria Antonia is erfgename van de Spaanse erfenis via wijlen haar moeder, mijn eerste vrouw Margaretha Theresia. Maar Maria Antonia heeft bij haar huwelijk afstand gedaan van haar rechten op de Spaanse erfenis ten behoeve van haar vader. De aanspraken van de Duitse keizer op de Spaanse erfenis hebben dus afdoende gronden. Er komen bij dit overzicht nog ingewikkelder elementen, maar die laten we maar rusten. Het was een fraaie dynastieke puzzle.

Maar het was nog veel meer een Europees vraagstuk.

Als de aanspraken van Frankrijk werden gerealiseerd, dan be-

tekende dat een Franse vloot in Cadiz en Gibraltar, een Frans garnizoen in Antwerpen. Dan was het evenwicht volkomen verbroken en de vrede van Rijswijk een paskwil geworden. Dan werd Frankrijk ook de grootste koloniale mogendheid van de wereld. In Noord-Amerika heerste het al van New Orleans met een grote boog door de Mississippivlakte tot in oostelijk Canada; het had belangrijke steunpunten in India. En Frankrijk zou niet als Spanje zijn Amerikaanse gebied laten exploiteren door Nederlanders en Engelsen... Het is geen wonder, dat de Amsterdamse kooplieden er net zo over dachten als die van de Londense city: het Franse gevaar is een politiek, maar ook een economisch gevaar, een dodelijk gevaar.

Lodewijk XIV had één lelijke handicap. Er was al bijna twee eeuwen een grote tegenstelling tussen de Franse en de Habsburgse dynastie, die ook in Spanje regeerde, en Lodewijk XIV had in vier oorlogen Spanje bedreigd en beroofd.

Maar als de keizer erfgenaam werd? Dat betekende óók verstoring van het evenwicht. Het zou betekenen het herstel van de monarchie van Karel V, met als de vier hoekpunten Spanje, Zuid-Italië, de Nederlanden en de Donau-landen van Breslau tot de IJzeren Poort.

Verdelingsverdragen.

En dan komt een van de merkwaardigste momenten in het verhaal van de verhouding tussen Willem III en Lodewijk XIV. Willem zendt Bentinck naar Parijs, die er met grote statie zijn entree maakt. Hij heeft vele zaken te regelen. Maar hij heeft een geheime opdracht bij zich, door zijn meester eigenhandig geschreven: heel voorzichtig moet hij polsen, of Lodewijk XIV te vinden is voor een afspraak, waarbij de Spaanse erfenis wordt verdeeld, en zo het evenwicht in Europa wordt bewaard. Voordat de voorzichtige Bentinck iets laat merken, doet Lodewijk XIV zèlf een voorstel in dezelfde richting. Hij voelde zich blijkbaar niet zo sterk als voorheen; hij begreep dat een poging, om de Spaanse erfenis te bemachtigen, onherroepelijk zou leiden tot een nieuwe coalitie onder leiding van Willem III tegen Frankrijk.

Bentinck deed, zoals een goed diplomaat in zo'n geval behoort te doen. Hij toonde zich ten hoogste verbaasd over deze gedachte, alsof ze voor hem volkomen nieuw en vreemd was, maar hij zou haar natuurlijk aan zijn meester overbrengen. En vlotter

dan men zou verwachten, werden de beide rivalen het eens. Frankrijk, Engeland en de Republiek sloten een verdrag, waarbij de Spaanse erfenis bij voorbaat werd verdeeld. In dit eerste verdelingsverdrag werd bijna de gehele Spaanse erfenis toebedeeld aan Joseph Ferdinand, terwijl Frankrijk Zuid-Italië zou krijgen en de keizer Milaan. De keizer was hier niet mee tevreden, en ook Madrid niet. Daar ging hoe langer hoe meer de vraag overheersen: welke politiek moet er gevolgd worden om iedere verdeling te voorkomen. Aanvankelijk stuurde Madrid ook aan op de opvolging van Joseph Ferdinand. Diens vader, de keurvorst van Beieren, die als voogd over de Spaanse monarchie zou moeten regeren, als Joseph Ferdinand bij het overlijden van Karel II nog minderjarig zou zijn, regeerde alvast als stadhouder in de Zuidelijke Nederlanden.

Maar in 1699 stierf Joseph Ferdinand, het zesjarige kereltje, dat buiten eigen weten een tijdlang een centrale figuur geweest was in de Europese diplomatie. De keizer heeft hem laten vergiftigen, zo wilde het gerucht; hij heeft zijn kleinzoon een ‘successiepoedertje’ laten aanreiken. In werkelijkheid was het kind aan de pokken gestorven. Maar door zijn dood vielen de Spaanse plannen zowel als het verdrag tussen Willem en Lodewijk in duigen. De beide vorsten maakten een nieuw verdrag. Ditmaal zou de hoofdmoot van de Spaanse erfenis komen aan Karel, de tweede zoon van de keizer, met dien verstande, dat hij dan moest afzien van alle rechten van erfopvolging in Oostenrijk en Duitsland. Het rijk van Karel V mocht niet worden hersteld.

Maar ook in Spanje duurden overleg en intrige onverminderd voort. De koningin werkte voor Oostenrijk; hoge officieren voor Frankrijk. Tenslotte won de laatste partij het, vooral door de overweging, dat alleen een steunen op het militair sterke Frankrijk een deling zou kunnen voorkomen. Daarom bepaalde Karel II in zijn testament, dat de gehele Spaanse erfenis moest overgaan op Philips van Anjou, de tweede kleinzoon van Lodewijk XIV, wederom met de bepaling, dat de Franse en de Spaanse kroon niet door hetzelfde hoofd zouden gedragen mogen worden.

Lodewijk XIV stond voor de zwaarste keus van zijn leven. Verwierp hij het testament en hield hij zich aan het tweede verdelingsverdrag, dan betekende dat versterking van Frankrijk zonder oorlog; hielp hij mee aan de verwezenlijking van het testament, dan vervielen de voordelen voor Frankrijk, een zware oorlog stond voor de deur, maar voor zijn dynastie was er een geweldige kàns,

met de volle klemtoon op dat laatste woord. Het trotse dynastiek gevoel behaalde de overhand. De Franse koning begroette zijn kleinzoon als koning van Spanje en verzekerde tegelijk, dat diens rechten in Frankrijk onverkort waren gebleven. De keizer zou nimmer in het testament berusten en maakte zich gereed voor de strijd, maar de zeemogendheden aarzelden. Philips van Anjou deed zijn intocht in Madrid.

Het machtige Bourbon.

Alles wees er op, dat de schaal geleidelijk meer oversloeg naar de Franse kant. De keurvorst van Beieren was weer, als zo dikwijls, een satelliet van Frankrijk. Hij bevorderde, dat de sterke vestingen in de Zuidelijke Nederlanden Franse garnizoenen kregen. De Nederlandse troepen, die er nog sedert de vrede van Rijswijk gelegerd waren, moesten maken dat zij weg kwamen. De aartsbisschop van Keulen, een broer van de hertog van Beieren, en eenmaal onder druk van de keizer tegen de zin van Frankrijk tot zijn hoge waardigheid verheven, steunde de Franse politiek. De macht van het huis Bourbon stond nu stevig geplant met de voeten in Spanje en in Italië en het strekte zijn handen uit naar Duitsland, naar Rijn en Donau, naar Keulen en München.

Maar Willem III organiseerde opnieuw de samenwerking tussen de keizer, een aantal Duitse vorsten en de zeemogendheden. Het Haags Verbond van 1701 was zijn werk. Doel van dit verbond was, de Italiaanse bezittingen en de Zuidelijke Nederlanden aan Philips te ontnemen en aan de keizer te geven. Altijd staat het evenwicht van Europa op de voorgrond. De grote historicus Von Ranke heeft hier een aantekening gemaakt, die een hulde is aan Willem III. Wat deze door overleg en bemiddeling heeft trachten te bereiken, wat daarna grondslag werd van het Haagse Verbond, heeft merkwaardig veel overeenkomst met wat eindelijk, na meer dan tien jaren van zware oorlog, bij de vrede van Utrecht werd bereikt.

Nog was het de vraag, of Engeland en de Republiek Willem III zouden volgen. Vooral in Engeland gingen er stemmen op, die het voldongen feit wilden aanvaarden, als de Engelse handel door onderhandelingen een voordelige positie zou kunnen krijgen. Toen forceerde Lodewijk XIV zelf het conflict. In het najaar van 1701 stierf Jacobus II en Lodewijk erkende diens zoon plechtig als Jacobus III van Engeland. Dat betekende, dat volgens de Franse

koning Willem III ten onrechte op de troon van Engeland zetelde. Dat was een brutale schending van de vrede van Rijswijk, dat was een belediging van Willem III en van het Engelse volk. Willem III aarzelde niet, hij ontbond het Parlement, en de verkiezingen brachten hem een meerderheid, die vastberaden achter hem stond.

Willem III sterft.

Nu kon de grote campagne beginnen. Willem III wenste jong te zijn, om haar met inzet van al zijn krachten te kunnen leiden. Maar aan Heinsius had hij al eerder geschreven over de weinige jaren die hem nog restten, en voordat de veldtocht begon, stierf hij (19 maart 1702). Een verwonding ten gevolge van een val van zijn paard heeft hoogstens de dood verhaast. Hij was op. Bentinck, op het allerlaatste moment aan zijn ziekbed gekomen, ving de laatste fluisteringen van de stervende op. De Prins greep de hand van zijn vriend en men zegt dat hij die op zijn hart lei. Bentinck verstond alleen een paar Nederlandse woorden: ‘voor de laatste maal’.

‘Treffen doet Willem III in de wijze, waarop hij het leven verliet. Met een grootheid van geest, die niet gewoon is, een vastheid en een grootse gelatenheid, betuigd hebbende noch de dood te vrezen noch het leven te begeren: hij stierf als Christelijk held, over niemand beklaagde hij zich, ontevredenheid betoonde hij niet, alleen dankbaarheid aan allen, die hem persoonlijk gediend hadden.’

De Fransen hebben bewondering voor Lodewijk XIV, zijn macht en roem en praal, en in een Frans geschiedboek heet zijn eeuw: Le grand Siècle. In dat boek begint de typering van Willem III met deze woorden: Cet homme terrible.....

Het heeft weinig zin, daar tegenover te stellen de vele lofprijzingen van zijn dienaren en bewonderaars. Wij kunnen volstaan met een zeer onverdacht getuige. Paus Innocentius II noemde zijn werk dat van de grootste man die de aarde ooit gedragen had.

Zijn betekenis ligt vooral hierin, dat hij de drager was van een politieke gedachte, die hij in harde strijd tot werkelijkheid heeft gebracht. Hij schiep het Europese evenwicht. Daarmee kwam een einde aan de periode van het overwicht van één politieke macht, eerst die van het huis Habsburg, daarna die van Bourbon. Karel V en Lodewijk XIV streven naar de ‘generale monarchie’, Willem III naar een ordening van de Europese verhoudingen zonder overheersing. Hij is een staatsman van ongemeen formaat, van

Europese betekenis. Voor Engeland heeft hij een speciale verdienste, doordat hij een einde heeft gemaakt aan de strijd tussen Koning en Parlement. De achttiende eeuw is één groot en sterk vervolg van zijn periode in Engeland, een eeuw, waarin Engeland de grootste koloniale mogendheid der wereld wordt, het enige bolwerk der vrijheid, waar de ontbindende krachten der Franse Revolutie geen invloed krijgen en dat tegen Napeleon en het hele vasteland van Europa zich zal weten te handhaven. In zijn laatste regeringsjaar werden Koning en Parlement het eens over de regeling van de erfopvolging. The Act of Settlement bepaalde, dat Willem zou worden opgevolgd door Anna, de jongere zuster van Mary, en mocht Anna kinderloos komen te overlijden, dan zouden haar rechten overgaan op het huis van Hannover, om zo de Protestantse erfopvolging te verzekeren.

Voor Nederland ontbrak praktisch elke voorziening. Willem III heeft tijdens zijn leven een persoonlijk bewind gevoerd, steunende op vertrouwensmannen in verschillende gewesten, en in verband met zijn eventueel overlijden was er niets geregeld. Hij heeft wel aarzelende pogingen gedaan, vooral voor zijn petekind Johan Willem Friso, de minderjarige stadhouder van Friesland, maar hij was onmiddellijk op de onwil van Holland gestuit.

Ook als veldheer is Willem III een opmerkelijke figuur. Generaal W.J. Knoop heeft er een leerzaam en deskundig boek over geschreven: Krijgs- en Geschiedkundige beschouwingen over Willem III.

> ‘Hij maakte een diepen indruk, èn op vriend, èn op vijand. Voor de zijnen was Willem III de aanvoerder, in wien men het volste vertrouwen stelde, in wiens aanvoering men een waarborg zag van de overwinning. Voor zijn vijanden was hij een geducht bestrijder, van wien men alles had te vreezen en wiens machtige geest vermogend was om den loop der krijgsgebeurtenissen een geheel andere wending te geven. De wijze waarop de vijanden van Willem III, zijne tijdgenooten, van hem gewagen, heeft soms iets vreemds, iets phantastisch, dat duidelijk aantoont, welk een diepen indruk hij op hen maakt; er is haat in dien indruk, maar geen minachting, eer vrees en ontzag aan bewondering grenzende; hij is voor hen een somber, raadselachtig wezen, altijd bezig met diepe beramingen en wijdgaande ontwerpen, om staats- en krijgsmanszaken te leiden en te besturen!’

Dit is alles over zijn werk. Wat zullen wij zeggen over zijn persoon? Een man, door astma en hoest geteisterd, vroeg gebogen en uitgeteerd; een man, die op een jachtrit in snelheid en vermetelheid al de anderen overtrof. Een man, die veel liet rusten, mee doordat hij vaak oververmoeid was; een veldheer, die, ofschoon gewond, nog uren in het zadel bleef; een taaie schaakspeler in de politiek, die wachten kon en volhouden; een veldheer, 'die commandeerde als een oud generaal en zijn leven waagde als een jong soldaat'. Een stug en hooghartig man, die zijn onhandigheid en verlegenheid door een bruusk gebaar of door een geheimzinnig zwijgen maskeerde. Een eenzaam man, die hunkerde naar liefde en vertrouwen, maar beide moeilijk kon geven, een man met grote liefde voor het vaderland. Een man met sterke remmingen en onharmonieuze krachten in de diepten van zijn leven, maar overeind gehouden door zijn sterk geloof in die God, die alle dingen in recht en genade van eeuwigheid beschikt.

Toen Willem III stierf, begon in vijf gewesten een tweede stadhouderloos tijdperk. In Friesland en Groningen was Johan Willem Friso (geb. 1687) sedert de dood van zijn vader Hendrik Casimir II stadhouder onder voogdij van zijn moeder Henriëtte Amalia van Anhalt-Dessau, kleindochter van Frederik Hendrik, zuster van de grote Pruisische veldheer Leopold van Dessau ('Der alte Dessauer'). Holland wilde Johan Willem Friso niet als stadhouder en vier gewesten sloten zich bij dit standpunt aan; ook het ambt van kapitein-generaal bleef onvervuld. De Nederlandse troepen kwamen onder een veldmaarschalk te staan, die boven zich de geallieerde bevelhebber geplaatst zag.

De grote aanvoerders.

De geallieerde legers kwamen sedert 1702 in het veld zonder de stadhouder-koning. Er waren twee grote veldheren. Vooreerst John Churchill. Onder Jacobus II had hij carrière gemaakt, doordat zijn zuster de favoriete was van Jacobus II; op het gunstige moment maakte hij de ommezwaai naar Willem III, die zijn talenten naar waarde schatte, hem hertog van Marlborough maakte, maar hem nooit geheel vertrouwde; onder koningin Anna scheen zijn positie onaantastbaar, omdat deze bekrompen, tragische koningin geheel beheerst werd door haar hartsvriendin, Sarah Jennings, de vrouw van Marlborough. Van Groen van Prinsterer is deze scherpe typering: 'Marlborough, laaghartig, sluw, schraap-

ziek, verraderlijk, een karakter, dat afkeer verwekt, maar ongemeen bekwaam als veldheer, staatsman en partijhoofd, de ziel van het bondgenootschap en van den successiekrijg.'

Dan Eugenius van Savoye, in de Duitse liedjes 'Prinz Eugen, der edle Ritter', een man van Frans-Italiaansen bloede, die officier in het leger van Lodewijk XIV had willen worden, maar afgewezen was en bespot om zijn hoge rug. Hij ging de keizer dienen en maakte daar carrière; hij ontwikkelde zich tot een der grootste veldheren van zijn eeuw, hij dreef de Turken uit vrijwel het gehele Donaugebied, en hij werd nu commandant van de keizerlijke troepen en die van de Duitse vorsten, terwijl Marlborough de Engelse en Nederlandse legers onder zijn opperbevel had. Beide veldheren slaagden er in een voortreffelijke samenwerking tot stand te brengen.

Onder Marlborough stond dus ook het Staatse leger, het leger van de koning-stadhouder met zijn veteranenregimenten. Er waren huursoldaten bij uit vele landen, maar onder een kader van beroepsofficieren, dat voor het overgrote deel voortkwam uit de Nederlandse adel. In de Spaanse Successieoorlog hebben velen van hen zich onderscheiden: Hendrik van Nassau-Ouwerkerk, kleinzoon van Prins Maurits, die Willem III bij St.-Denis het leven had gered, door de aanvaller te doden, die de Prins het pistool al op de borst had gezet; de graaf van Athlone; Slangenburgh; Willem Vleertman, een huursoldaat uit Oldenzaal, later suikerbakkersknecht in Amsterdam, maar een man met aanleg voor ingenieur, die in de Spaanse Successieoorlog vele diensten bewees bij de aanleg van loopgraven, het slaan van bruggen, het opstellen van de artillerie, dit alles onder de titel van Commissaris der Aproches; Frederik Sirtema van Grovestins, van Jeppemastate bij Wester-Nijkerk, de beste cavalerie-officier, die de ruiterij van de bondgenoten leerde haar kracht te zoeken in de blanke wapenen, en met zijn regiment raids ondernam tot diep in Frankrijk. Nooit heeft de Nederlandse Republiek zulk een sterk leger in het veld gebracht als in deze oorlog.

Op politiek gebied berustte de leiding bij de raadpensionaris Heinsius, lange jaren de vertrouwde medewerker van Willem III, een bescheiden man, bekwaam en trouw.

Het verloop van de oorlog.

Frankrijk stond in het begin sterk en het gevaar kwam soms heel

dichtbij. Zelfs liep Nijmegen een ogenblik ernstig gevaar, maar soldaten en burgers stelden zich met succes te weer. Er is in het verloop van de oorlog, strategisch gezien, een merkwaardige overeenkomst met de Napoleontische oorlogen. Er is een front aan de Rijn en een front in Italië. Doordat Beieren meevocht aan Franse zijde, ligt het voor de hand, dat Lodewijk XIV en zijn bondgenoten probeerden, tussen Beieren en Noord-Italië een verbinding tot stand te brengen door Tirol. Tegelijkertijd stonden de Hongaren op tegen de keizer en zo liep de Donaumonarchie - deze moderne term krijgt juist in deze jaren zin - ernstig gevaar. Maar in 1704 kwam de eerste grote tegenslag voor de Fransen. De bevelhebbers Marlborough en Eugenius slaagden er in, door een geniale strategie en tactiek, hun legers snel te verenigen in Beieren en daar brachten zij het Beiers-Franse leger bij Höchstadt een beslissende nederlaag toe. De Engelsen noemen het de slag bij Blenheim en noemen hem in één adem met Waterloo.

In hetzelfde jaar veroverde een Nederlands-Engelse vloot Gibraltar. In naam kwam de stad ter beschikking van Karel III, de tweede zoon van de keizer, maar de Engelsen hadden daarover hun eigen gedachten. Zij hebben deze rotsvesting nog en zij is hun in de jongste oorlog tot onnoemelijke steun geweest. De Engelsen gingen in deze jaren vèr in de richting van de wensen van de keizer. De Spaanse erfenis moest geheel aan Karel III komen, zo was hun mening, geheel in strijd met de plannen van Willem III. Wanneer Spanje door Karel III zou worden bestuurd, dan zou Engeland voor zijn hulp grote handelsvoordelen verwerven. Zoals Portugal een economische voorpost was geworden van Engeland, zo zou Spanje het in nog veel groter omvang moeten worden..... tot schade van de Republiek. De Amsterdamse handel hàd al jaren grote belangen in Spanje en dreef een levendige handel op Zuid-Amerika, door Spaanse handelshuizen met Amsterdams kapitaal, een Spanjaard als stroman aan het hoofd en met schepen onder Spaanse vlag. Toen een gecombineerde zeemacht zich in de baai van Vigos meester maakte van een Spaanse handelsvloot, was de schade meer voor de Nederlanders dan voor de Spanjaarden.

Doch ook de Republiek bracht een egoïstisch element in de politiek. In 1706 versloegen de verbonden legers de Fransen bij Ramillies, en de Zuidelijke Nederlanden werden door de Fransen ontruimd. Zij werden de eerstvolgende jaren praktisch door de Nederlanders bestuurd. De begeerte was, om dit in een of andere

vorm te bestendigen, geheel België onder Nederlands beheer, op naam van Karel III, maar zo, dat het een barrière was tegen Frankrijk en tegelijk een gebied, dat ten bate van het Noorden werd geëxploiteerd; een uitbreiding van de Generaliteitslanden tot de Franse grens.

Na de slag bij Ramillies deed Lodewijk XIV vredesvoorstellen. Hij wilde in hoofdzaak komen tot een verdeling, zoals hij met Willem III had afgesproken in het tweede verdrag. Spanje aan Karel, de Italiaanse gebieden aan Philips van Anjou. Maar de Zuidelijke Nederlanden aan de Republiek. Het spreekt vanzelf, dat de Nederlanders hier wel oren naar hadden. Zij zagen voor het laatst een kans, om toch de politiek van Willem III te verwerkelijken. Openlijk zeiden zij, 'dat Frankrijk nu geworden is wat het worden moest en dat verder krijgvoeren Engeland groter zou maken dan wenselijk is'. Daarmee hebben zij de kern van de kwestie juist gesteld. Wat Willem III had gewild, een ordening van Europa op basis van het evenwicht, werd veronachtzaamd door de Engelse politiek, die in deze jaren al meer een eigen weg ging en een eigen doel beoogde: een overheersende positie op maritiem en handelsgebied en een taak als scheidsrechter op het continent.

In 1708 drongen de Fransen weer de Zuidelijke Nederlanden binnen en zelfs bezetten zij Gent, maar de slag bij Oudenaarde betekende een nieuwe nederlaag en wéér stonden de verbonden legers voor de poorten van Frankrijk. Lodewijk XIV kwam met nieuwe vredesvoorstellen, maar de geallieerden schroefden hun eisen op tot het onmatige. Het jaar 1709 trok de dreigende ring sterker om Frankrijk, terwijl in het land zelf de ellende verschrikkelijk begon te worden. De bondgenoten maakten plannen voor een opmars naar Parijs en Eugenius hoopte het paleis van Versailles te verwoesten, waar hij eens was vernederd. De Fransen werden gedwongen tot de laatste slag om het lot van Frankrijk. Die slag is geleverd bij Malplaquet. De Fransen hebben gevochten met bijna wanhopige moed; de Nederlandse regimenten hebben het zwaarst geleden in telkens herhaalde stormlopen op de vijandelijke stellingen. Hun jonge generaal Johan Willem Friso ging zelf met roekeloze moed voorop en bracht eigenhandig het vaandel op de vijandelijke stellingen. Voordat de laatste, vernietigende aanval werd ingezet door de verbondenen, braken de Fransen de slag af en trokken af, om hun laatste leger niet geheel op te offeren. Het leger, door Willem III dertig jaar lang gevormd, was voor een groot deel op het slagveld gebleven; de verliezen waren onher-

stelbaar. Het leger van de stadhouder-koning bestond niet meer en zijn politiek werd al meer verlaten.

Johan Willem Friso.

En als vanzelf gaan onze gedachten nu de Friese stadhouder volgen, nog een paar korte levensjaren en dan het einde. Hij behoorde tot de Friese tak van de Nassause familie, maar die was nauw gelieerd met het geslacht van Frederik Hendrik (zie het hier volgende schema).

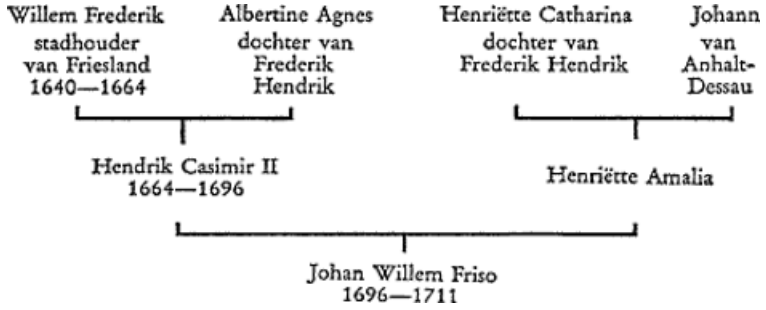

De beide grootmoeders van Johan Willem Friso waren dus zusters, dochters van Frederik Hendrik

Kort voor de slag bij Malplaquet was Johan Willem Friso gehuwd met Maria Louise van Hessen-Kassel, die hem het volgende jaar een dochter schonk. De Prins en de Prinses zijn maar weinig samen in Leeuwarden geweest; de Prins was meest bij het leger, waar hij diende in de rang van generaal. Hij had graag veldmaarschalk willen worden, maar Holland werkte hem tegen.

In de zomer van 1711 verliet de Prins het leger voor een reis naar Den Haag. Nog altijd waren er kwesties met de Pruisische koning over de erfenis van Willem III en het was zaak, tot een schikking te komen. De Staten-Generaal waren daar bijzonder op gesteld, omdat men de Pruisische koning als bondgenoot niet wilde ontstemmen. Johan Willem Friso schreef een brief aan zijn vrouw. Hij moest naar Den Haag, maar hij zou proberen ook naar Leeuwarden te komen. Enkele dagen later kwam mevrouw Plettenburg op het stadhouderlijk hof te Leeuwarden en vertelde, dat zij een brief van haar zoon had ontvangen. Daar stond wat in over de Prins. Die was ziek, ja heel erg ziek. Ze zeiden zelfs, dat hij niet weer beter zou worden..... Een kwartier later kwam een lid van de Gedeputeerde Staten, van een predikant vergezeld, het officiële

bericht brengen, dat de Prins was verdronken aan de Moerdijk. In het gemeentearchief van Klundert werd het proces-verbaal van het gebeurde bewaard en Pieter Cornelisse, knecht op het veer van de Moerdijk, vertelde voor de baljuw:

> ‘dat sijne Hoocheyt den Heere Prince van Oranje op voorleden Dijnsdag den 14 Julij 1711 omtrent de middach met sijn gevolgh, sijnde gekomen uit Brabant, op de Moerdijck, om over te vaaren na het Strijense Zasse is gegaan eerst in een schuijtje, genaemt een Hooghaers, daer den veerman Gerrit Jansen, en noch een cloeck man, genaemt Arij Danussen op waren, om over te roeijen, doch 't eynde de Haven aen 't Hooft komende, sijne Hoocheyt van gedachten wierd, om in een andere schuijt, sijnde een Hengst, die van de oversijde was gekomen en daer lagh, over te gaen; dat terwijl hij daer in was eenige regen heeft beginne te vallen, en sijne Hoocheijt alsoden daerom resolveerde, om oock uijt dat vaertuigh te gaen in een anderen Hengst, die met de koets geladen was en aen 't voorn. Hooft lagh, met hem genoemen hebbende twee à drij Heeren en twee knechts, sijnde de koetsier vooraft daerin geweest;
> dat sijne Hoocheijt om den regen te mijden met de voorn. Heeren is gaen sitten in de voorn. koets;
> dat den voorn. Hengst was bemant met comparant en twee jongetjes, sijnde het eene den soon van Gerrit Jansen, genaemt Jan, out tusschen de 12 en 13 jaaren, en de andere, sijnde den soon van Dirck van der Sluijs, genaemt Adriaan, oudt tusschen de 11 en 12 jaaren;
> dat sij soo met een bequame suijdelijcke wint vant Hooft van de Moerdijck sijn afgevaren, dogh komende omtrent de wal van 't voorn. Strijense Zas, een buij is opgestaen en de wint naar het Noordwesten geschoten;
> dat hij alsdan moetende wenden, de seijlen niet hebben willen overgaen, en bij disoccasien hooge wint in de seijlen gevallen is, waerdoor de schuijt water schepte en soodanich vervulde, dat geheel en al over zij viel, dat de seijlen op het water lagen (sijnde sijne Hoocheijt met gemelde Heeren, die bij hem saten, uyt de koets getreden) doch alle in 't water geraeckt ende meergemelde sijne Hoocheijt met noch een van de voorn. Heeren verongeluckt, zonder pertinent te kunnen zeggen, hoe sijne Hoocheijt uyt de schuijt en wegh is ge-

raeckt, mits het zoo schielijck toeginck, dat men nauwlijx tien soude hebben kunnen tellen, allen 't welke hij comparant met solemneelen eede bevesticht: zoo waerlijck moest hem Godt almachtich helpen.'

Uit dit relaas is de toedracht in hoofdzaak duidelijk: de Prins is niet overgevaren met de normaal bemande en gebruikelijke hoogaars, maar met een hengst, een klein zeilvaartuigje, dat volstrekt onvoldoende bemand was en bovendien waarschijnlijk rank, doordat de koets aan boord was genomen. Zijn lijk werd eerst tien dagen later gevonden en te Dordrecht gebalsemd. Zes weken na zijn dood werd een zoon geboren, Willem Karel Hendrik Friso, die later algemeen erfstadhouder werd. Maria Louise heeft bijna 54 jaar als weduwe in Leeuwarden gewoond, 'een Tabitha in goede werken'. Deze 'Marijke-meu' heeft de erfstadhouderlijke rechten waargenomen voor haar zoon, en na diens dood ook voor haar kleinzoon Willem V. Een donkere schaduw in haar leven was het lot van haar enige dochter Anna, die na de dood van haar man Frederik van Baden-Durlach, krankzinnig werd en in die toestand haar ellendig leven nog 42 jaar voortsleepte.....

Ommekeer in Engeland.

Voordat Johan Willem Friso omkwam, was er reeds een kentering in de politieke situatie. De macht van Marlborough werd gebroken. Koningin Anna, die haar man en haar negentien kinderen door de dood had verloren, brak met haar vriendin, Sarah Jennings, de vrouw van Marlborough, om in totale vriendschap te capituleren voor een nieuwe intrigante, Mrs. Masham. In dezelfde periode behaalden de Tories een grote meerderheid in het Lagerhuis, en Anna brak de oppositie van de meerderheid van het Hogerhuis, door nieuwe lords te benoemen, die haar wensen eerbiedigden. De vredespartij kreeg de overhand. Marlborough werd ontslagen en opgevolgd door de Jacobiet Ormond, die alleen maar moest zorgen dat Engeland zich verder buiten het gewapend conflict hield. Zelfs begon men een proces tegen Marlborough wegens corruptie. Hij week tenslotte uit naar Holland.

En Engeland opende besprekingen met Frankrijk. Het verloochende ten principale de politieke gedragslijn van Willem III, het was een poging om de oorlog, die begonnen was om tegen Frankrijk het Europese evenwicht en dus de vrijheid der volken te beschermen, te eindigen, in overleg met Frankrijk, als een succes van het

Engelse handelsimperialisme. En zo is het ook gebeurd. Voor de schijn werden er officieel vredesonderhandelingen gehouden te Utrecht, maar belangrijk was alleen wat Engeland en Frankrijk samen reeds hadden bedisseld. De Franse prins kreeg Spanje en de koloniën, maar de kronen van Spanje en Frankrijk zouden nimmer door één hoofd mogen worden gedragen. De Zuidelijke Nederlanden kwamen aan de keizer en betekenden een vergroting van zijn huismacht. Nederland kreeg een geringe gebiedsuitbreiding, o.a. Venlo, en bovendien het recht om een staand leger in de voornaamste vestingen in de Zuidelijke Nederlanden te legeren ter bescherming tegen Frankrijk. De keizer zou voor deze bescherming jaarlijks 1¼ millioen uit de Belgische belastingen aan Nederland betalen. Krachtens de verdelingsverdragen had Frankrijk een belangrijke gebiedsuitbreiding kunnen krijgen zonder oorlog. Nu kreeg het geen enkele uitbreiding van gebied, terwijl het land onnoemelijk had geleden.

Twee jaren na de vrede stierf Lodewijk XIV en hij werd opgevolgd door zijn minderjarige achterkleinzoon. Het was als een symbool, dat een geheel nieuwe eeuw was begonnen.

'*De Pruikentijd*.'

Die nieuwe eeuw, de achttiende eeuw, wordt in Nederland vaak de pruikentijd genoemd en aan die naam verbinden wij voorstellingen van traagheid en zelfingenomenheid, van baatzucht en corruptie. In Engeland is de achttiende eeuw een eeuw van grote vooruitgang, in Pruisen de eeuw van Frederik de Grote, in Rusland van Catharina II. Zelfs Spanje schijnt een tijdlang uit zijn machteloosheid te ontwaken. In dat licht bezien, lijkt het onwaarschijnlijk, dat juist in Nederland, alléén in Nederland, die eeuw alleen maar slap en vaal zou zijn. Het is ook niet waar. Het is direct al een vergissing, dat Nederland direct na de vrede van Utrecht tot politieke onbeduidendheid is vervallen. De raadpensionaris Simon van Slingelandt was in de Europese politiek een belangrijke figuur. Vooral de samenwerking met Engeland werd van beide zijden gecultiveerd. Anna was opgevolgd door George I, die ook keurvorst van Hannover was. Tot 1837 zouden de Engelse koningen de twee gebieden, Engeland en Hannover, in een personele unie verbinden, en zo werd Engeland als vanzelf in de continentale politiek betrokken. De weg van Londen naar Hannover liep over Den Haag.

In Friesland en Groningen was een stadhouder; de andere gewesten waren stadhouderloos en Zeeland trachtte de speciale rechten van het huis van Oranje in dat gewest te annuleren. Geen stadhouder, dat betekende, dat de regenten het rijk alleen hadden.

Hier voltrekt zich een merkwaardige verandering. Er is een tijd geweest, dat de regent tevens een zakenman was. Maar geleidelijk groeit er een afzonderlijke, vrijwel gesloten kaste van regenten, kapitaalkrachtige mensen, maar met geen ander emplooi dan dat van regent. Regent zijn, dat betekent aanzien, macht en inkomen. Er is veel onderlinge jaloezie, maar ook een sterke belangengemeenschap, die uitdrukking vindt in de contracten van correspondentie, de minnelijke schikkingen, de kuiperijen, altemaal afspraken, soms uitgedijd tot complete reglementen, waarbij de ambten onderling worden verdeeld volgens soms vernuftige roosters en waarbij ieder op zijn beurt een van de vele baantjes van stad of staat mag geven, wat in de praktijk betekent verkopen. Alleen in Amsterdam hadden de heren 3200 baantjes te vergeven. In Friesland kende men b.v. het ambt van historieschrijver van het gewest, een ambt waaraan een professorentraktement was verbonden, maar in geen eeuw is er een echte geschiedschrijver benoemd. Zij die het ambt waarnamen, beperkten zich tot het ontvangen van het traktement. Al deze dingen geschiedden niet steelsgewijze; iedereen wist er van. En het waren geen bekrompen regenten, die deze dingen deden en er van leefden. Meestal waren het mensen van brede ontwikkeling, gepaste statie, veelzijdige belangstelling. Zij kenden hun Frans en meestal ook hun Latijn, zij neigden naar het rationalisme en modelleerden het leven naar het klassiek geachte Franse voorbeeld.

Maar zij waren niet in staat het politieke leven met één nieuwe gedachte te bevruchten; zij stuwden niet, maar trachtten in stand te houden. En dat ging niet gemakkelijk. De financiële toestand was buitengewoon slecht en er was na de Spaanse Successieoorlog geen Jan de Witt, om die toestand te saneren. De techniek van de belastingheffing was, evenals in de andere landen, volstrekt onvoldoende, en men kan met een kern van waarheid zeggen, dat een rijke kaste geen raad wist met een lege schatkist. In 1730 kwam een dichter in Zeeland tot deze slotsom:

Korte staet van Zeelandt

't Kantoor is geldeloos,
's Lands zenuw magteloos,

De Staten radeloos,
De burgers neringloos,
En d' Ampten talleloos,
('t Verkoopen straffeloos)
De guyten toomeloos,
De lasten eyndeloos.
De kooplui werkeloos,
De wagters zorgeloos,
Een yeder hopeloos,
In summa alles boos.

Het spreekt vanzelf, dat het volk discussieerde over de vraag, of een stadhouder niet de aangewezen man was, om weer kracht te brengen in het leven van de staat. Maar in elk geval had Willem IV voorlopig weinig kans.

Zijn aanzien was wel gestegen, sedert hij in 1734 trouwde met Anna van Hannover, een dochter van de Engelse koning. Een gelukkig huwelijk. Er zijn brieven bewaard gebleven, die ons doen zien, hoe in bijna kinderlijke plagerijen deze beide vorstenkinderen elkaar op speelse wijze hebben gevonden. Mijn lieve Pepijn, zo noemde Anna hem, met een zinspeling op zijn kleine, gedrongen gestalte met de hoge rug. Jorissen heeft er een paar heel menskundige opmerkingen over gemaakt: ‘De meest schrikwekkende voorstellingen kreeg Anna van Hannover van haar toekomstigen echtgenoot. “Het is een monster; het is een aap!” verklaarde de liefdevolle George II aan zijn dochter. Maar Anna liet er zich niet door afschrikken en huwde den aap.

Trouwens, zij ontdekte spoedig dat hij meer gold dan het uiterlijk scheen te verkondigen. Willem had moeders goedaardigheid, zonder haar smeltende teederheid; hij sprak levendig, gemakkelijk en opgewekt. Daarbij had hij een eigenschap, waarvoor jonge vrouwen gewoonlijk veel eerbied hebben. “Caustique” noemde hem Frederik de Grote, een kenner in dit opzicht. Hij had een open oog voor het komische in de vanity fair dezer wereld, en geest en opgewektheid in overvloed om er zich zelven en anderen mee te vermaken. Hij kon bijtend spottend zijn, als het hem behaagde. Daar is niets dat jonge vrouwen, die niet geleerd hebben de bitsheid en overmoed van hun physiek te beheersen, sneller voor een man doet bukken, dan het gevoel van hun minderheid in geestigheid, die in spotten over anderen bestaat. Willems zelfbewustzijn was daarbij te hoog, dan dat hij zich niet haar meerdere zou ge-

voeld hebben. Anna gaf zich volkomen en voor altijd aan hem over.'

Toen Willem en Anna in 1734 hun intocht in Leeuwarden deden, was er veel feestelijkheid en praal. Bij een avondpartij verscheen een ridder met een raadselspreuk op zijn banier.

> Nu twee, straks drie,
> Nu drie, straks zeven.

Het eerste zag op mogelijke gezinsuitbreiding, het tweede had betrekking op de gewesten. Drie gewesten hadden de Prins als stadhouder uitgeroepen en wanneer zouden de anderen volgen?

Wij weten het uit het vervolg: zodra de schaduw van Frankrijk weer dreigend over Nederland komt te vallen.